

Teeft/71

B50-1993-02-1

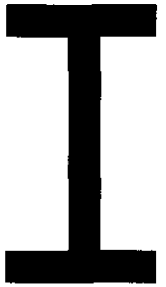
P-90
I
2^e ex

Landbouwniversiteit
THEORETISCHE PRODUKTIE ECOLOGIE
Postbus 430
6700 AK WAGENINGEN

De geschiedenis van de Landbouwniversiteit Wageningen
deel 1: van school naar hogeschool, 1873 - 1945

584392

Landbouwniversiteit Wageningen (1993)

~~TT 3520~~

VAN SCHOOL NAAR HOGESCHOOL, 1873-1945

J. van der Haar, met medewerking van M.E. de Ruiter, archivist

De geschiedenis van
de Landbouwwuniversiteit
Wageningen

auteur: J. van der Haar

archief- en fotoresearch: Max de Ruiter

tekstverwerking: Dos l'Ami

organisatie: Voorlichting en PR, Landbouwniversiteit

grafische vormgeving: Vormgeversassociatie

(Wouter Botman), Laag Keppel

opmaak: Vormgeversassociatie

(Guus Pot), Laag Keppel

druk: Veenman Drukkers, Wageningen

bindwerk: Spiegelenberg, Zoetermeer

lithografie: Tunzi, Doetinchem

Auteursrecht voorbehouden.

© Landbouwniversiteit Wageningen, 1993.

Behoudens uitzonderingen door de wet gesteld mag zonder schriftelijke toestemming van de rechthebbende op het auteursrecht niets uit deze uitgave worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of anderszins, hetgeen ook van toepassing is op gehele of gedeeltelijke bewerking.

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Haar, J. van der

De geschiedenis van de Landbouwniversiteit Wageningen /

J. van der Haar. - Wageningen: Landbouwniversiteit

Wageningen.

ISBN 90-6754-261-X

Dl. 1: Van school naar hogeschool, 1873-1945 / met medew.

van M.E. de Ruiter. - Ill.

Met reg.

ISBN 90-6754-262-8

Trefw.: Landbouwniversiteit Wageningen; geschiedenis;

1873-1945

De Landbouwwuniversiteit heeft haar 75-jarig bestaan aangegrepen als een gereede aanleiding om haar historie te boek te doen stellen. Het verheugt ons dat de historici drs. J. van der Haar en prof. dr. J.A. Faber de opdracht daartoe hebben willen aannemen. Van der Haar heeft in twee delen het tijdvak van 1918 tot 1970 - met de voorgeschiedenis vanaf 1873 - voor zijn rekening genomen, Faber het tijdvak van 1970 tot 1990. Voor het enthousiasme en de toewijding waarmee zij zich van hun taak hebben gekweten zijn wij hun zeer dankbaar.

Op ons verzoek heeft een begeleidingscommissie gefunctioneerd onder voorzitterschap van prof. dr. A.M. van der Woude en met als leden prof. dr. ir. G.H. Bolt, prof. dr. ir. F. Hellinga, mr. H.M. van den Hoofdakker, prof. dr. G.A. Kooy en ir. P. van der Schans. Wij hebben het ten zeerste op prijs gesteld, dat zij, met volkomen eerbiediging van de uiteindelijke verantwoordelijkheid van de auteurs, dezen met hun grote kennis van zaken en rijke ervaring tot steun zijn geweest.

5

De bijzondere plaats die de Landbouwwuniversiteit door de jaren heen heeft ingenomen in het geheel van het landbouwkennissysteem is voor de minister van landbouw, natuurbeheer en visserij aanleiding geweest om op royale wijze bij te dragen in de kosten van deze publikatie. Wij zijn hem daarvoor zeer erkentelijk.

De Landbouwwuniversiteit heeft te allen tijde met haar wetenschappelijke werk gereageerd op de uitdagingen die vanuit de samenleving op haar afkomen en die raken aan het dagelijks leven van ieder mens. Deze traditie van dienst aan de samenleving wil zij in de toekomst onverminderd voortzetten om daarmee bij te dragen tot de oplossing van de problemen die thans meer dan ooit cruciaal zijn voor het voortbestaan van een gezonde landbouw en een schoon milieu.

Dr. Ir. M.P.M. Vos,
voorzitter college van bestuur

In het najaar van 1986 aanvaardde ik met plezier de opdracht van het college van bestuur de geschiedenis van de Landbouwwetenschappelijke Landbouwhogeschool te beschrijven vanaf haar oprichting tot haar vijfenzeventigste dies natalis.

Toen ik na verloop van tijd inzag dat ik binnen de vastgestelde termijn niet verder zou kunnen komen dan het jaar 1970, waarmee het tweede deel eindigt, zorgde de begeleidingscommissie voor een oplossing. Zij was in november 1990 zo gelukkig prof.dr. J.A. Faber, emeritus hoogleraar in de economische en sociale geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en oud-wetenschappelijk hoofdmedewerker van de afdeling agrarische geschiedenis van de Landbouwhogeschool, bereid te vinden de periode 1970-1993 voor zijn rekening te nemen.

Op advies van de op dit terrein bij uitstek deskundige prof.dr. J.M.G. van der Poel en mij verzekerd wetende van zijn daadwerkelijke steun, begon ik het eerste deel met de geschiedenis van het 'hoger' landbouwonderwijs in de negentiende eeuw.

6

In die tijd werden eerst, van 1815 tot 1831, aan de universiteiten colleges in de landhuishoudkunde gegeven die de studenten in de theologie moesten volgen om als predikant bij de Hervormde Kerk te kunnen worden toegelaten. Onder landhuishoudkunde ('Landwirtschaftslehre') verstond men toen de landbouw in zijn gehele omvang met inbegrip van hulpwetenschappen als natuur- en scheikunde. De bedoeling was dat de theologische studenten, eenmaal als predikant beroepen in een platelandsgemeente, ook zouden gaan fungeren als goed onderlegde, maar onbezoldigde landbouwconsulenten.

Daarna werd landbouwonderwijs gegeven aan de in 1842 te Groningen opgerichte Landhuishoudkundige School, die zich tot 1871 wist te handhaven.

Hierop volgde, sinds Thorbeckes wet op het middelbaar onderwijs van 1863, het onderricht op de bij de driejarige hogereburgerscholen te Warffum en te Wageningen ondergebrachte landbouwscholen.

Terwijl de Warffumse landbouwschool moest worden opgeheven wegens gebrek aan personeel, kwam uit de Wageningse in 1876 de Rijkslandbouwschool voort, die na enkele reorganisaties ten slotte bij wet van 15 december 1917 werd verheven tot Landbouwhogeschool en officieel geopend op 9 maart 1918.

De Landbouwhogeschool behoorde tot het hoger onderwijs, dat volgens de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken, dr. A. Kuyper, twee soorten onderwijsinstellingen omvatte. Ten eerste universiteiten, 'die het geheel der wetenschappen in haar eenheid onderwijzen' en 'ten andere hogescholen, dus scholen die wel hooger onderwijs geven, maar het wetenschappelijk onderzoek richten op een stuk maatschappelijk leven van eigen aard'. Daarmede brak Kuyper met de opvatting van Thorbecke die zich op het standpunt had gesteld dat de landbouwwetenschap, evenals de technische, buiten de grenzen van het hoger onderwijs viel.

Vervolgens ging ik uitvoerig in op de redenen waarom de nieuwe instelling van hoger landbouwonderwijs te Wageningen werd gevestigd en niet, zoals velen in

den lande wilden, te Utrecht, hetzij als zelfstandige hogeschool, hetzij verbonden aan de universiteit aldaar.

De geschiedenis van de Landbouwhogeschool heb ik in dit eerste deel tot 1945 behandeld. Ik heb daarbij geprobeerd verschillende aspecten tot hun recht te laten komen, in het bijzonder het onderwijskundige, het bestuurlijke en dat van het studentenleven. Verder heb ik in een afzonderlijk hoofdstuk aandacht besteed aan het doen en laten van de Landbouwhogeschool ten tijde van de Duitse bezetting van ons land.

In de achter elk hoofdstuk aangebrachte noten wordt uiteraard meermalen verwezen naar het archief van de Landbouwuniversiteit. Een nadere aanduiding kon daarbij echter niet worden vermeld, doordat de archivist in de tijd dat dit boek werd geschreven nog bezig was het bronnenmateriaal te inventariseren.

Dat de behandeling van het onderwijskundig aspect mij als algemeen historicus heel wat hoofdbreken heeft gekost, zal de lezer niet verbazen. Per slot van rekening ben ik niet geschoold in de landbouwwetenschap, iets dat vóór 1970 voor de generalisten onder de landbouwkundige ingenieurs nog tot de mogelijkheden behoorde. Wanneer ik desondanks in dit eerste deel niet al te zeer ben tekort geschoten, heb ik dat te danken aan de informatie die prof.dr.ir. G.H. Bolt, prof.dr.ir. F. Hellinga, ir. K.J. Hoeksema, mr. H.M. van den Hoofdakker, dr.ir. A.P.P. Janse, P. Janssen, prof.dr. G.A. Kooy, prof.dr. J.M.G. van der Poel, ir. P. van der Schans, prof.dr.ir. J.P.H. van der Want, prof.ir. G.A. van Wely en prof.dr. A.M. van der Woude mij hebben verstrekt. Hun bijdrage heeft mij ertoe gebracht dit boek in de wij-vorm te schrijven.

Bijzonder veel dank ben ik ook verschuldigd aan de archivist M.E. de Ruiter, die als een levende inventaris de veelsoortige bronnen wist op te sporen waarop een boek als dit uiteraard berust. Daarnaast belastte hij zich met de selectie van het illustratiemateriaal en de correctie van de teksten. Bovenal was hij echter voor mij een waardevolle gesprekspartner tegenover wie ik mijn gedachten naar hartelust kon uitspreken.

Niet minder erkentelijk ben ik mevrouw Dos l'Ami die met eindeloos geduld en grote toewijding de vele versies van mijn met potlood geschreven teksten met haar ingenieuze machine wist te verwerken tot fraaie typoscripten.

In het Jan-Kopshuis, waarin de universiteitsbibliotheek is gevestigd, heb ik een prettig en vruchtdragend onderdak gevonden. Vooral het uitleenbureau, de sectie reproductie, de afdeling speciale collecties en last but not least de kantine zijn mij bij voortduring ter wille geweest.

inhoudsopgave

- ten geleide 5
- verantwoording 6
- I Landbouwonderwijs in statu nascendi 10
- II Het landbouwonderwijs in de 19de eeuw 26
- III De Rijkslandbouwschool, oprichting en eerste ontwikkeling (1876-1896) 52
 - voorgeschiedenis 53
 - organisatiestructuur en onderwijsprogramma 55
 - bestuur 60
 - leraren 60
 - gebouwen en terreinen 68
 - leerlingen 70
- IV De Hogere Land- en Boschbouwschool (1896-1904) 78
 - voorgeschiedenis 79
 - organisatiestructuur en onderwijsprogramma 81
 - bestuur 85
 - leraren 85
 - gebouwen en terreinen 90
 - leerlingen 91

- V De Rijks Hogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool (1904-1918) 96
voorgeschiedenis 97
organisatiestructuur en onderwijsprogramma 119
bestuur 128
leraren 130
gebouwen en terreinen 136
studenten 138
- VI De Landbouwhogeschool, jaren van opbouw en consolidatie (1918-1940) 146
voorgeschiedenis 147
organisatiestructuur en onderwijsprogramma 164
de studierichting Nederlandse landbouw(L) 172
de studierichting koloniale landbouw(KL) 178
de studierichting tuinbouw(T) 180
de studierichtingen bosbouw(B en KB) 181
landmeterscursus 186
titulatuur 189
bestuur 192
hoogleraren en lectoren 212
gebouwen en terreinen 239
studenten 251
- VII De Landbouwhogeschool tijdens de Tweede Wereldoorlog 276
Bijlagen 332
lijst van bestuurders, hoogleraren, lectoren en eredoctores 332
lijst van illustraties 339
register van persoonsnamen 342

Landbouwonderwijs in statu nascendi

Ontwikkeling van de landbouw door ervaringskennis van de boeren

Tot ver in de 18de eeuw waren landbouwonderwijs en landbouwvoorlichting in ons land onbekende begrippen. De vakkennis van de landbouwers berustte op de ervaring die gedurende vele generaties van vader op zoon was overgeleverd. Dat wil echter niet zeggen dat de boeren ook eeuwenlang klakkeloos 'den ouden slender' hebben gevolgd, zoals de 19de-eeuwse landbouwschrijvers ons willen doen geloven. Steeds zijn er boeren geweest die langs empirische weg tot verbeteringen in de uitoefening van hun bedrijf kwamen, waardoor de opbrengsten hoger werden. Deze vooruitgang in de landbouw is voor de historicus pas veel later zichtbaar geworden omdat het in vroeger eeuwen nu eenmaal lang duurde voordat verbeteringen algemeen verbreid waren.

In intellectuele kringen was de belangstelling voor de landbouw tot het midden van de 18de eeuw uiterst gering en had men weinig of geen waardering voor de boeren, die in de ogen van de stedelingen dom en onbeschaafd waren. Stimulansen ter verbetering van de landbouwmethodes waren dan ook van de kant van de intellectuelen niet te verwachten.

Deze constatering lijkt in tegenspraak te zijn met de opvattingen van verschillende historici, die beweren dat er al in de 16de en 17de eeuw een vrij omvangrijke land- en tuinbouwliteratuur bestond.¹ Sommigen gaan zelfs zover dat zij het hoge peil van onze tuinbouw aan het voorhanden zijn van deze literatuur toeschrijven.² Daarbij verkeken zij zich op de titels van de boeken, waarin dikwijls de woorden land- of tuinbouw voorkwamen. Deze werken behoren echter niet tot de land-

bouwliteratuur. Zij werden niet geschreven om boeren en tuinders kennis bij te brengen, maar hadden een heel ander doel.³

Zo lang de geneesmiddelen merendeels van plantaardige oorsprong waren, was de botanie een belangrijke hulpwetenschap bij de opleiding van artsen en apothekers. De beoefening van de botanie bloeide dan ook bij de gratie van de medische wetenschap.

De talrijke kruidboeken en andere botanische werken, die vanaf de 16de eeuw werden gedrukt en herdrukt, hadden een drieledig doel: het beschrijven van de planten uit een zuiver botanisch standpunt, het geven van voorschriften voor de teelt van de planten en de toepassing van de planten als geneesmiddel. De schrijvers van deze boeken waren in verreweg de meeste gevallen medici. De teeltvoorschriften, die in deze boeken voorkwamen, waren niet bedoeld voor boer en tuinder, maar om gebruikt te worden bij de opleiding van artsen en apothekers.

Het beroep van apotheker bestond in ons land al in het begin van de 14de eeuw.⁴ Aanvankelijk was zijn werkring ruimer dan die van de tegenwoordige apotheker. Hij werkte niet alleen voor zieken, maar ook voor gezonden. Hij bereidde bijvoorbeeld wijnen en likeuren en leverde kruiden en specerijen voor huishoudelijk gebruik. Uitheemse kruiden kocht hij in bij handelaren en wilde kruiden bij kruidenzoekers; een groot deel van zijn koopwaar verkreeg hij door het kweken van planten in een kruidentuin, waarover iedere apotheker de beschikking had. Ook artsen bezaten dikwijls een kruidentuin. In bewaard gebleven boedelinventarissen van artsen en apothekers treft men deze boeken dan ook geregeld aan. Daarnaast kwamen zij vooral in handen van eigenaren van buitenplaatsen.

Voor hetzelfde doel dienden ook de zogenaamde huisboeken. Het eerste boek van deze categorie dat in onze taal verscheen, was DE LANTWINNINGE ENDE HOEVE van Kaarle Stevens (Antwerpen, 1566). Ondanks de Nederlandse auteursnaam was het boek niet van Nederlandse oorsprong. Het was een vertaling van L'AGRICULTURE ET MAISON RUSTIQUE (1564), geschreven door de Franse medicus Charles Estienne; volgens de gewoonte van die dagen had de vertaler ook de naam van de auteur vernederlandst. Van de meer uitgebreide editie van dit boek, die Estienne samen met zijn schoonzoon de medicus Jean Liebault schreef, verschenen tussen de jaren 1582 en 1627 niet minder dan vijf drukken in de Nederlandse taal. Het boek berustte voor een belangrijk deel op de klassieke Romeinse landbouwschrijvers, zoals trouwens ook met alle andere boeken op dit gebied het geval was. De vrij uitvoerige teeltvoorschriften voor akkerbouw- en tuinbouwgewassen waren dan ook in vele gevallen duidelijk afgestemd op zuidelijker streken dan de onze. De vele herdrukken wijzen op een grote vraag, maar deze kan niet afkomstig zijn geweest van de boeren, omdat zij toen meestal niet konden lezen. Bovendien waren boeken in deze tijd nog zo duur, dat zij voor de meeste boeren onbetaalbaar zullen zijn geweest. De lezers van Estiennes boek moeten ongetwijfeld weer worden gezocht in de kringen van apothekers, medici en eigenaren van buitenplaatsen. In dit verband is het veelzeggend dat op het titelblad van de Nederlandse uitgave van 1627 een tuin met een fontein, een arts met een urinaal aan een ziekbed en een apotheker met een vijzel staan afgebeeld. Bij de beschrijving van de gewassen wordt uitvoerig ingegaan

op hun medicinale werking en een 'cranckheden register' ontbreekt evenmin. Uit de behandeling van onderwerpen als de aanleg van parken voor het houden van wilde dieren en van visvijvers, en het kweken van tropische en subtropische planten, kan eveneens worden afgeleid dat het boek niet voor boeren was bestemd.

In de 17de eeuw verschenen in ons land ook de eerste boeken op het gebied van de hovenierskunst. Deze waren uitsluitend bedoeld als handleiding voor de eigenaren van buitenplaatsen, niet als handboeken voor de gewone bedrijfstuinbouw. Toch vertonen ook deze boeken een zekere verwantschap met de zojuist genoemde categorie. Naast adviezen voor de aanleg van grote tuinen, doolhoven en de teelt van allerlei inheemse en exotische planten, wordt ook hierin weer aandacht besteed aan het medicinaal gebruik van planten. Maar dit blijft meestal beperkt tot voorschriften voor het bereiden van eenvoudige geneesmiddelen ten behoeve van 'den geenen, die een afgescheyden en buyten leven voeren en daar dikwijls van behoorlijke behulpmiddelen in haar siekten ontbloot zijn'.⁵ HET VERMAKELIJK LANDLEVEN, waarvan het eerste deel in 1668 verscheen en dat geschreven werd door J. van der Groen, hovenier van de prins van Oranje en de medicus P. Nijland, is één van de bekendste voorbeelden van deze categorie. Het boek is herhaaldelijk herdrukt, maar de auteur is niet geheel vrij te pleiten van plagiaat. Een aantal van de afgebeelde bloemparterres is gekopieerd naar ontwerpen van buitenlandse voorgangers als Daniël Rabel en Peter Lauremberg.

13

Het boek van Martinus Schoock, hoogleraar in de logica, fysica en filosofie te Groningen (1614-1669), getiteld TRACTATUS DE BUTYRO ACCESSIT EJUSDEM DIATRIBA DE AVERSATIONE CASEI (Groningen, 1664)*, mag als een mijlpaal worden beschouwd. Het was het eerste geheel oorspronkelijke werk dat door een Nederlander over een zuiver landbouwkundig onderwerp werd geschreven. Omdat het boek in de geleerdentaal van die tijd was geschreven, bleef het alleen al om die reden voor de boeren een gesloten boek. Maar ook als zij Latijn hadden kunnen lezen, dan had dit boek hun niets nieuws gebracht, want het bevatte slechts een beschrijving van de zuivelbereidingsmethoden die toentertijd door de boeren in ons land werden toegepast. Het boek van Schoock bleef nog een eenling in de Nederlandse landbouwliteratuur tot het einde van de 18de eeuw toen de eerste pogingen werden gedaan om het peil in de landbouw door middel van landbouwonderwijs te verhogen.

De conclusie moet dan ook zijn dat de boeren tot omstreeks 1800 hun bedrijf langs empirische weg hebben verbeterd. Onderwijs en wetenschap hebben daarop geen enkele invloed uitgeoefend.

Toenemende belangstelling voor de landbouw en de boerenstand

In de loop van de 18de eeuw nam de belangstelling voor de landbouw in verschillende landen van West-Europa toe, ook in de Republiek der Verenigde Nederlanden. In de Republiek voltrok zich een verandering in de economische gesteldheid ten gevolge waarvan de interesse voor de landbouw groter werd. Handel en scheep-

* Verhandeling over boter, waarop nog van dezelfde (auteur) een studie volgt over de stremming tot kaas.

vaart gingen in relatieve zin achteruit, in absolute zin ook nijverheid, visserij en walvisvaart.

Dit ingetreden verval werd door de lange reeks oorlogen waarin ons land sedert het Haagse verdrag van 1795 als Frans bondgenoot meestreed, naar een dieptepunt gedreven. De groeiende herwaardering van de landbouw is daardoor nog meer gestimuleerd. Rijke stedelingen, veelal kooplieden, hadden al in de 17de eeuw, onder meer uit een oogpunt van geldbelegging, grote buitenplaatsen laten bouwen, waarbij veel grondbezit behoorde. Dit verpachtten zij aan boeren die het bewerkten met de ervaringskennis die zij zich in de loop der eeuwen hadden verworven. Deze buitenplaatsen bevonden zich aan de duinrand, langs de Amstel en de Vecht en in de nieuwe droogmakerijen van Noord-Holland. Het bezit van landerijen gaf aan vele vermogende stedelingen in materieel opzicht een gevoel van veiligheid. Bovendien gold het als deftig een of meer landgoederen met een buitenplaats en boerderijen in bezit te hebben, wat bijvoorbeeld voor de Amsterdamse regenten op zichzelf reeds een reden was hun vermogen op deze wijze te beleggen. In de Republiek hadden de boeren door de ervaring van vader op zoon tal van verbeteringen weten te bereiken. Het is geen geringe zaak dat zij aan het eind van de 18de eeuw in vele delen van het land produktiemethoden toepasten, die zonder de theoretische grondslagen van de landbouwwetenschap, die eerst in de loop van de 19de eeuw werden ontdekt, nauwelijks verbeterd konden worden.

14

Vergeleken met de stedelijke grootgrondbezitters, die met de term 'heren' werden aangeduid, waren de 'boeren' dan ook bij uitstek deskundig. Van de grootgrondbezitters kan men hoogstens zeggen dat zij als gevolg van vrij geregelde contacten met hun pachters meer en meer interesse en begrip voor de landarbeid kregen. Die interesse zal ook gestimuleerd zijn door de fysiocratische beginselen volgens welke de bodem de enige bron van welvaart was. Alleen de boeren vormden een 'produktieve klasse' en daarom behoefden alleen zij en de landeigenaren belasting te betalen! De andere klassen leefden volgens de fysiocraten van het overschot dat deze produktieve klasse produceerde. Nijverheid en handel schiepen geen goederen, maar gaven er een andere vorm aan en lieten ze slechts rouleren. Men bedenke hierbij wel, dat de belangstelling van de fysiocraten niet gericht was op het welzijn van de boeren - een mening die men nog dikwijls hoort verkondigen -, maar op de rijkdom van de staat. Zij hebben getracht het economisch leven te verklaren en worden daarom wel beschouwd als de grondleggers van de economische wetenschap. Aan de verbetering van de landbouw hebben zij niet bijgedragen. Ze waren staathuishoudkundigen, geen landhuishoudkundigen. Toch hebben hun geschriften, waarin de landbouw zo'n centrale plaats innam, ertoe meegewerkt dat de belangstelling voor de landbouw in intellectuele kringen in het midden van de 18de eeuw groeide.⁶

Ook bucolische sentimenten zullen bijgedragen hebben tot de groeiende belangstelling voor de landbouw en zijn beoefenaars. De vermoeide overbeschaving van de 18de eeuw deed het verlangen ontstaan om buiten de steden met hun vooral in warme zomers stinkende grachten, die als open riolen dienst deden, te verblijven in de idylle van een lieflijk landleven. Het was de tijd waarin Rousseau, de wegbereider van de Romantiek die terugkeer tot de natuur predikte, opgang maakte. Dit le-

vensgevoel nam echter niet weg dat de voor het merendeel intellectueel gevormde stedelijke grootgrondbezitters zich onder invloed van buitenlandse ontwikkelingen gingen afkeren van het agrarisch empirisme en naar 'wetenschappelijke' wegen zochten. Dit gebeurde aanvankelijk met weinig opzienbarende resultaten, maar de gevolgen voor de ontwikkeling van de landbouw in de 19de eeuw zouden groot zijn. De 'heren', in Engeland 'gentlemen-farmers' genoemd, gingen het hoe langer hoe meer als een eer beschouwen hun landbouwgronden zelf te exploiteren ondanks hun geringe kennis van zaken. Dat wil echter niet zeggen dat ze zelf achter de ploeg gingen lopen. Het eigenlijke landwerk en de proefnemingen met nieuwe landbouwwerktuigen en nieuwe landbouwmethoden lieten zij uitvoeren door hun zetboeren en landarbeiders. Geld speelde daarbij voor hen niet de belangrijkste rol. Voor de boeren lag dit uiteraard anders.

Naast een herwaardering van de landbouw vond in de tweede helft van de 18de eeuw soms ook enige herwaardering van de boerenstand plaats. Hierboven wezen wij al op de idealisering en romantisering van het leven op het platteland, dat in werkelijkheid hard en zwaar was. Buiten de kringen van de grootgrondbezitters bleven de stedelingen echter tot ver in de 19de eeuw op de boerenstand neerzien. Het lage niveau van het plattelandsonderwijs en de povere ontwikkeling die daarvan het gevolg was, zullen vooral tot deze pedanterie hebben bijgedragen.⁷

15

Wetenschappelijke pogingen tot verbetering van de landbouw

De eerste uitingen van de ontstane landbouwwetenschappelijke opvattingen, de nieuwe wijze van landbouwen, vinden we in het Engeland van de 18de eeuw. De grootgrondbezitter Jethro Tull (1674-1740) was een van de belangrijkste 'gentlemen-farmers' die een wetenschappelijke beoefening van de landbouw introduceerden. In 1733 publiceerde hij zijn boek *THE HORSE-HOEING HUSBANDRY*, waarin hij de rijenteelt van gewassen propageerde, waarvoor hij een nog primitieve, grotendeels van hout vervaardigde, zaaimachine had ontwikkeld. Het voordeel van het machinaal zaaien boven de klassieke methode van het zaaien met de hand was de grote besparing van zaaizaad en arbeidsloon. Ook werd het door de zaaimachine mogelijk op dezelfde diepte te zaaien, zodat een veel gelijkere stand van het gewas werd verkregen. Door het op rijen zaaien kon ook de grond tussen het gezaaide omgewoeld worden en het onkruid verdelgd. Hiervoor construeerde Tull een zogenaamde horse-hoe, een cultivator of schoffelwerktuig. De voorstanders van de nieuwe wijze van landbouwen uit de 18de en het begin van de 19de eeuw konden de rijenteelt niet met succes in het groot toepassen. De techniek was nog niet zover gevorderd dat bruikbare rijenzaaimachines gemaakt konden worden. Dat werd pas tegen 1850 mogelijk. Tull meende dat bemesting door toepassing van de rijenteelt overbodig zou worden. Daarom noemde hij zijn methode ook wel 'the new husbandry'.

Arthur Young (1741-1820), geen gentleman-farmer, maar zoon van een predikant en als boer mislukt, maakte vooral in zijn in geheel Europa gelezen *ANNALS OF AGRICULTURE* de wetenschappelijke beoefening van de landbouw bekend. Hij was ook secretaris van de in 1793 opgerichte Board of Agriculture, een deftig semi-officieel lichaam dat zich de bevordering van de Engelse landbouw ten doel stelde. Even-

als Tull maakte Young veel studiereizen in het buitenland. Zo doorkruiste hij geheel Frankrijk. In zijn *Travels in France* leverde hij scherpe kritiek op de achterlijke Franse landbouw. Toch ontmoette hij ook verscheidene landeigenaren die, geïnspireerd door het Engelse voorbeeld, zich serieus bezighielden met het probleem van de vernieuwing van de landbouw.

In Frankrijk was omstreeks het midden van de 18de eeuw de belangstelling voor de landbouw zo groot geworden dat men van een landbouwrage kan spreken. Die rage openbaarde zich zelfs in de gesprekken in de salons die door de stedelijke elite werden gefrequentieerd. In 1753 gaf Henri-Louis Duhamel du Monceau zijn zesdelige *TRAITÉ DE LA CULTURE DES TERRES* uit, een bewerking van Tulls *THE HORSE-HOEING HUSBANDRY*, waarin hij niet alleen diens *new husbandry* beschreef, maar ook zijn eigen proeven met de nieuwe zaaimachines. Kort daarna werden de *sociétés d'agriculture* opgericht, 'landbouwmaatschappijen', die door studie, voorlichting en het uitloven van premies de boeren moesten stimuleren zich de nieuwe wijze van landbouwen eigen te maken. Die *sociétés* waarin dilettanten ('they had *métayers* around their country-seats, and this was considered as farming their own lands') zitting hadden, waren geen succes. Algemene toepassing van de nieuwe wijze van landbouwen vond in Frankrijk niet plaats. De vooruitgang was er van weinig betekenis. Maar ook in Engeland, het land waarvan in de 18de eeuw de eerste impuls tot hervorming van de landbouwmethoden was uitgegaan, viel de vooruitgang tegen. Toch was de Engelse landbouw in het algemeen die van West-Europa ver vooruit. De Franse landbouwrage woei over naar onze Republiek waar zij zich, getrouw aan de traditie van de 18de eeuw, in de oprichting van genootschappen uitte. Omstreeks 1750 ontstond het uit intellectuele heren bestaande *GENOOTSCHAP VAN LIEFHEBEREN VAN DEN LANDBOUW* voor wie de nieuwe wijze van landbouwen de machinale landbouw was.⁸ Tulls rijenzaaimachine beschouwden zij als het symbool van de vooruitgang. Maar ondeskundig als zij waren mislukten hun experimenten keer op keer, waardoor de 'praktische'* boeren nog wantrouwender kwamen te staan tegenover de zaaimachines. In feite heeft dit genootschap niet veel meer gedaan dan het uitgeven van een vertaling van de *TRAITÉ* van Duhamel du Monceau in het Nederlands. Ze verscheen in vier delen in de periode 1762-1765 onder de titel *DE NIEUWE WIJZE VAN LANDBOUWEN*. De uitgave, verzorgd door de predikant Cornelius van Engelen (1726-1793), was niet zozeer een vertaling alswel een bewerking van de *TRAITÉ*, voorzien van nieuw commentaar en uitgebreid met de verslagen van de 'resultaten' die de nieuwe wijze van landbouwen in onze contreien had opgeleverd.⁹ Deze verslagen zijn typerend voor de 'wetenschappelijke' landbouwkundige publikaties van die dagen: de resultaten die de auteurs hun lezers bij toepassing van hun methoden voorspiegelden, waren meestal veel te optimistisch en werden slechts zelden behaald. De nieuwe wijze van landbouwen bleef ook in de Republiek beperkt tot een kleine kring van welgestelde en verlichte heren. Ze werd niet alleen door de boeren gekritiseerd, maar ook door rechtzinnige intellectuelen als Bilderdijk.

* 'Praktisch' in de betekenis van 'in de praktijk van alle dag werkzaam'. Een synoniem hiervan uit die tijd is 'werkdadig'.

In 1776 werd door 70 heren, van wie er 62 in Amsterdam woonden, de MAATSCHAPPIJ TER BEVORDERING VAN DEN LANDBOUW opgericht.¹⁰ Velen van die heren hadden buitenplaatsen langs de Vecht en bij 's-Graveland, wat, zoals al opgemerkt, niet wil zeggen dat zij ooit zelf de hand aan de ploeg sloegen. Dat weerhield er hen echter geenszins van de doelstelling van de Maatschappij als volgt te formuleren: 'de theoretische en practicaale kennis van den landbouw uit te breiden; theoretische waarheden, daar toe betrekkelijk, door practicaale beoefening en proeven tot eene meerdere klaarheid en zekerheid te brengen'. En dat moest dan verwezenlijkt worden door het uitschrijven van prijsvragen en het uitgeven van verhandelingen. Wij vermelden hier slechts een tweetal activiteiten van de Maatschappij, die niet zonder belang zijn geweest. In 1783 schreef zij een prijsvraag uit ter beantwoording van de vraag welke de beste middelen waren waarmee aanstaande landbouwers voor hun later beroep de nodige kennis kon worden bijgebracht. Bij de uitschrijving van de prijsvraag liet de Maatschappij weten dat een landbouwschoolboek haar een geschikt middel leek. Daarom moesten de inzenders van de antwoorden ook een schema voor een schoolboek indienen. In het bekroonde antwoord op deze prijsvraag wees J.F. Muller erop dat vooral de onderwijzers en predikanten de personen waren, die deze kennis aan de plattelandsjeugd en de landbouwers zouden kunnen overdragen. Vooral van de predikanten, van wie velen zich, evenals in Duitsland, in die tijd voor de landbouw interesseerden, verwachtte hij in dit opzicht veel. Zij zouden dan ook volgens Muller onderwijs in landbouwzaken moeten krijgen. Daarom pleitte hij voor de aanstelling van hoogleraren in de landbouwkunde aan de universiteiten naar het voorbeeld van Duitsland, waar al sinds het begin van de 18de eeuw leerstoelen voor landbouwwetenschappen aan diverse universiteiten waren opgericht. Voorlopig waren dit echter utopistische idealen.

Als gevolg van de runderpest die in ons land in de jaren 1713-1719, 1744-1759 en 1768-1786 algemeen geheerst heeft - bij de bestrijding daarvan verwierf de Groninger boer en autodidact Geert Reinders (1737-1815) zich grote naam¹¹ - kwam men omstreeks 1796 tot de conclusie dat onze Republiek niet buiten een eigen veterinaire school kon. De stoot tot het maken van plannen voor de oprichting van een veeartsenijschool is vooral door de MAATSCHAPPIJ TER BEVORDERING VAN DE LANDBOUW gegeven. In 1796 schreef zij deze prijsvraag uit:

'Vermits op verscheidene plaatsen in Europa, Vee-Artsenykundige scholen [...] zyn opgerigt, en eene school [waarin de ziekten en kwalen, zoo wel van Paarden, als van Runderen, Schapen en andere Dieren onderzocht, en, indien mogelyk genezen worden] ook in ons land, niet dan de grootste nuttigheid hebben kan; zoo verlangte de maatschappij een plan, naar hetwelk zulk eene stichting onder ons zoude kunnen worden tot stand gebragt [...].'

Uit de antwoorden van althans twee inzenders, beiden medici, blijkt dat er nog geen duidelijke visie op wetenschappelijk veeartsenijkundig onderwijs bestond. Een der inzenders pleitte voor een veterinaire school die tevens landbouwschool zou moeten zijn. Het idee van zo'n combinatie zullen wij later nog meermalen zien terugkeren, ook nadat eind 1821 in Utrecht al een veeartsenijschool was geopend.

Een derde 18de-eeuws genootschap dat zou opkomen voor de verheffing van de landbouw was de HOLLANDSCHE MAATSCHAPPIJ DER WETENSCHAPPEN te Haarlem, in 1752 gesticht. Natuurlijk was ook dit genootschap in de ban van de pragmatische tijdgeest van de Aufklärung. Het wilde verre van zich houden die 'dingen, die geene opzettelijke of rechtstreeksche nuttigheid hebben' en verwachtte heil van de publikatie van 'wel uitgewrochte schriften'. In 1777 richtte de Maatschappij een afdeling op, die zich in het bijzonder met de bevordering van de stoffelijke welvaart wilde bezighouden: de 'Oeconomische tak', zich wijdend aan de behartiging van zowel de handel, de nijverheid, de visserij, als niet het minst van de landbouw.¹²

Ondanks de 'patriottische' ijver en het optimistische geloof in de vooruitgang, dat zo typerend is voor grootgrondbezitters en intellectuelen in de periode van de Verlichting, is de invloed van deze genootschappen op de landbouwpraktijk en de nieuwe wijze van landbouwen klein gebleven. De oorzaken hiervan liggen zowel bij de 'heren' als de 'boeren'. De heren waren goeddeels 'stadse' mensen, idealistisch, maar ondeskundig zeker wat betreft de 'oude' manier van landbouwen. De boeren wantrouwden al deze nieuwlichterij en meenden dat hun ervaringskennis niet te verbeteren viel. Ofschoon nu velen wel, zij het gebrekkig, konden lezen, lazen zij geen vakliteratuur. Zelfs indien zij daartoe geneigd zouden zijn geweest en de prijs van de boeken en tijdschriften hen daarvan niet had weerhouden, zouden ze er weinig van hebben opgestoken. De nieuwe landbouwliteratuur was voor hen dikwijls te moeilijk en bevatte allerlei theorieën en methoden, die in de tweede helft van de 19de eeuw als onjuist zouden worden verworpen. Eenvoudige leer- of leesboekjes waren er trouwens ook niet. De nieuwe werktuigen waren zo duur en zo ondoelmatig geconstrueerd, dat zij dikwijls, ook onder gunstige weersomstandigheden, de dienst weigerden. Het spreekt welhaast van zelf, dat dit de boeren niet animeerde om de nieuwe werktuigen te gebruiken. Voorlopig zou de invloed van de 'agronomie' dan ook beperkt blijven. Ook lang niet alle intellectuelen waren er enthousiast voor, zoals wij al hebben opgemerkt. In zijn dissertatie heeft Buis uiteengezet dat ook de structuur van de landbouwbedrijven, zeker op de hoger gelegen zandgronden, een eenvoudige toepassing van de nieuwe technieken in de weg stond.¹³

18

Staatszorg voor de landbouw

Hiervoor zeiden wij, dat de invloed van de modieuze genootschappen op de landbouwpraktijk klein is gebleven. Toch kan ons oordeel over deze verenigingen niet geheel ongunstig zijn. Mede door hun positief gerichte en niet aflatende agrarische interesse hebben zij het klimaat geschapen waarin het belang van de landbouw werd ingezien, zodat mede daardoor deze bedrijfstak na de totstandkoming van de eenheidsstaat kort na 1795 kon uitgroeien tot een object van staatszorg. Natuurlijk hebben economische omstandigheden hierbij een grote, zo niet de grootste rol gespeeld. De Hollandse stapelmarkt was gedurende de 18de eeuw op zijn retour.¹⁴ Er bestond steeds minder behoefte aan deze centrale markt, waar goederen uit aller heren landen bijeengebracht werden, om na verhandeling te worden gedistribueerd over de wereld. Meer en meer werden de verschillende produkten zonder tussenkomst van onze stapelmarkt rechtstreeks vervoerd van de producerende landen naar

de consument. De zeehandel en de zeevaart gingen dientengevolge steeds meer achteruit. De dalende lijn werd dus niet veroorzaakt door het beruchte continentaal stelsel (1806), wel versneld. De gevolgen van de Napoleontische oorlogen tegen Engeland waaraan ons land moest meedoen, en van het continentaal stelsel waren weliswaar ernstig, maar niet zo desastreus als men vroeger wel meende. De grootste schade ondervonden de zeevaart en de daarvan afhankelijke bedrijven als scheepswerven en dergelijke. In de zeehavens heerste grote werkloosheid, maar de opvatting dat de handel nu ook geheel stillag is onjuist. Zo bleef aanvankelijk de vaart op de Oostzeelanden en Scandinavië van dezelfde omvang; in enkele jaren was zij zelfs groter dan vóór 1795. Tot aan de inlijving bij Frankrijk in 1810 heeft men kans gezien het handelsverkeer in stand te houden, zelfs met het tot vijand verklaarde Engeland. Dat gebeurde op verschillende manieren. In plaats van over zee vervoerde men de handelswaren (waaronder ook rundvee en zuivelprodukten) via de binnenvaart of over land naar de neutrale havens in Emden, Bremen en Hamburg; bij het varen onder vreemde vlag kon eveneens een belangrijk deel van de in- en uitvoer in stand worden gehouden, om dan nog maar niet te spreken van de welig tierende smokkelhandel. Gaandeweg werd de economische toestand slechter door het steeds strenger ingrijpen na de inlijving door Napoleon in 1810. Ook de nijverheid, voor zover die afhankelijk was van de aanvoer van grondstoffen uit het buitenland, kreeg het steeds zwaarder te verduren. De landbouw was één van de weinige bedrijfstakken die in de Bataafse tijd floreerden, en het is dus niet te verwonderen dat het besef van de waarde van deze bedrijfstak voor ons land groeide. Daar kwam nog bij dat vrij algemeen de vrees bestond dat onze landbouw niet in staat zou zijn de bevolking van voldoende voedsel te voorzien. Dit leidde al in de eerste jaren na de omwenteling tot de gedachte dat de overheid haar zorg tot de landbouw diende uit te breiden, een taak die zij tot nu toe verwaarloosd had.

Jan Kops, de eerste Nederlandse landbouwambtenaar

Deze gedachte werd neergelegd in onze eerste grondwet, de Staatsregeling van 1798. De Republiek der Verenigde Nederlanden was niet meer geweest dan een federatie van autonome gewesten die over de meeste zaken zelfstandig konden beslissen. Met de staatsregeling van 1798 werd ons land voor het eerst een gecentraliseerde eenheidsstaat, waardoor het mogelijk werd wetten uit te vaardigen, die voor het gehele land golden. De staatsregeling legde de macht in handen van het Uitvoerend Bewind, dat uit vijf Directeuren bestond. Dit orgaan werd terzijde gestaan door acht Agenten, die enigszins te vergelijken zijn met onze latere ministers, al hadden zij slechts een adviserende en administratieve taak en geen politieke verantwoordelijkheid. Met de behartiging van de belangen van de middelen van bestaan, waartoe uiteraard ook de landbouw behoorde, werd een Agent van Nationale Oeconomie belast. Het belang dat aan de landbouw werd gehecht, blijkt uit de instelling van een afzonderlijke landbouwafdeling bij het Agentschap, die onder leiding kwam te staan van een commissaris tot de zaken van de landbouw. Deze functie werd in 1800 toevertrouwd aan de doopsgezinde predikant en amateur-botanicus Jan Kops (1765-1849), die daarmee de eerste Nederlandse landbouwambtenaar werd.¹⁵ Kops heeft

I J. Kops, 1765-1849

dit ambt met veel ambitie, energie en ijver vervuld. Terstond na zijn benoeming organiseerde hij een landbouwenquête, in 1803 publiceerde hij de eerste aflevering van het eerste Nederlandse landbouwtijdschrift, het *MAGAZIJN VAN VADERLANDSCHEN LANDBOUW*, en in 1805 werden dank zij zijn doorzettingsvermogen in alle gewesten *COMMISSIE VAN LANDBOUW* opgericht, die onder meer moesten dienen als adviesorganen voor het landbouwbeleid. Ook gaf hij sinds 1806 de zogenaamde *STATEN VAN LANDBOUW* uit, een onafgebroken reeks van jaarlijkse verslagen over de toestand van de landbouw, die tot 1966 is voortgezet. Elders zijn de resultaten van deze werkzaamheden uitvoerig behandeld, zodat wij daarop niet nader behoeven in te gaan.¹⁶ In het kader van dit boek dient echter wel enige tijd te worden stilgestaan bij de werkzaamheden van Kops op het gebied van het landbouwonderwijs.

Totstandkoming van een elementaire vorm van landbouwonderwijs

Hierboven werd al terloops vermeld dat de Maatschappij ter Bevordering van de Landbouw in 1783 het initiatief genomen had tot het totstandbrengen van een elementaire vorm van landbouwonderwijs. Ongetwijfeld geïnspireerd door de door haar uitgeschreven prijsvraag, gaven enkele predikanten als ds. J.A. Uilkens te Eenrum en ds. B.W. Hoffman te Middelstum in die jaren in hun pastorie landbouwkundige lessen aan boeren. Ook van de oud-gezant P.H.A.J. Strick van Linschoten te

Woerden is bekend dat hij aan zijn pachters lessen op landbouwgebied gaf. Daarvan zijn zelfs uitvoerige verslagen gepubliceerd.¹⁷ De Maatschappij liet het niet bij dit eerste initiatief, maar schreef in 1789 een nieuwe prijsvraag uit, waarin zij vroeg om manuscripten voor een schoolboek dat geschreven moest worden op basis van het vijfdelige schema, dat de prijswinnaar J.F. Muller voor de eerste prijsvraag had ingediend. Hendrik Ponse (1746-1831), een boer uit Geervliet, werd bekroond voor twee onderdelen, die volgens dit schema waren geschreven. Zijn tekst werd tien jaren na de uitschrijving van de prijsvraag in de VERHANDELINGEN van de Maatschappij gepubliceerd.¹⁸ Afgezien van het feit dat dit werk vrijwel uitsluitend de landbouw op Voorne-Putten behandelde en de omvang (ruim 250 pagina's!) veel te groot was voor een leerboekje voor de lagere school, was het publikatiemedium ook totaal ongeschikt. De VERHANDELINGEN werden slechts gelezen in de kring van de grootgrondbezitters, terwijl onderwijzers deze onregelmatig verschijnende periodiek waarschijnlijk nooit onder ogen hebben gehad. Enig direct effect had het dus niet. Voor Kops waren de VERHANDELINGEN één van de belangrijke bronnen waaraan hij zijn kennis ontleende en het toeval wilde dat hij in de weken na de publikatie van het eerste deel van Ponses boek (1799) bezig was in opdracht van de Agent van Nationale Oeconomie een instructie en taakomschrijving te ontwerpen voor de functie van commissaris tot de zaken van de landbouw, waarvoor hijzelf kandidaat was. Ofschon zijn benoeming in deze functie eerst bijna een jaar later een feit zou worden, schijnt het wel vast te staan dat hem in 1799 in dit opzicht toezeggingen waren gedaan. Zonder twijfel geïnspireerd door de gedachten die in de Maatschappij ter Bevordering van de Landbouw leefden, gaf Kops zichzelf in zijn concept-instructie de opdracht een landbouwschoolboek voor het lager onderwijs samen te stellen. Dit voorschrift bleef in zijn achtereenvolgende instructies staan tot en met de instructie van 1804. Daarna is deze bepaling uit de instructie verdwenen, omdat de verwezenlijking van dit project inmiddels in gang was gezet. Op voorstel van Kops werd namelijk aan Hendrik Ponse een opdracht verstrekt om zijn oorspronkelijke manuscript om te werken en te bekorten tot een handzaam schoolboek 'naar de opvatting der Landjeugd' en geschikt om in de scholen ten plattelande te worden ingevoerd.¹⁹ In maart 1806 was het omgewerkte manuscript gereed. Weliswaar was het aanzienlijk bekort, maar het was nog steeds te uitvoerig. Uit enige leden van de commissies van landbouw werd nu een commissie ad hoc, waarin ook Kops zitting had, samengesteld, die aan de hand van een aantal concrete punten Ponse nadere aanwijzingen voor veranderingen en bekortingen gaf, die ongetwijfeld door Kops waren geredigeerd. Vermoedelijk is de laatste versie van het manuscript in 1808 voltooid; het zou nog drie jaren duren voor het van de pers kwam, doordat het departement van onderwijs er niets voor voelde het boekje op de plattelandsscholen in te voeren. Ten slotte slaagde Kops erin, met hulp van de minister van Binnenlandse Zaken een machtiging voor het drukken te verkrijgen. De inwilliging van de eis van de inspecteur-generaal van het schoolwezen, dat het geen schoolboek, maar leerboek zou worden genoemd²⁰, was het geringe offer dat gebracht moest worden om de laatste beletselen voor het drukken weg te nemen.

Het boekje verscheen in werkelijkheid in 1811, ofschoon op het titelblad 1810 als jaar van publikatie staat vermeld. Het verscheen in drie deeltjes met een aanbevelend voorbericht van Kops onder de titel *LEERBOEK OVER DE LANDBOUW, IN ZAMENSPRAKEN*. Het succes, waarop Kops zo gehoopt had, bleef echter uit. In plaats van een bestseller werd het leerboekje een winkeldochter ondanks de lage prijs van elf stuivers.²¹ Het werd slechts sporadisch op enkele scholen gebruikt. De tijd was er nog niet rijp voor. Het ontwikkelingspeil van de plattelandsonderwijzers was laag. Als ze lezen, schrijven en een beetje rekenen konden, werden ze al geschikt bevonden om les te geven; het was een hoge uitzondering als zij ook kennis van andere vakken bezaten. Na de Bataafse tijd kwam het lager onderwijs langzamerhand op een hoger niveau. Toen begon er ook bij de onderwijzers belangstelling voor de landbouw te ontstaan en werd er, vermoedelijk in het kader van het leesonderricht, op plattelandsscholen ook aandacht aan de landbouw besteed. Deze conclusie kan worden getrokken op grond van het bijzonder grote aantal landbouwleerboekjes voor de lagere school, dikwijls door onderwijzers geschreven, dat vanaf ongeveer 1835 verscheen. Verschillende van deze boekjes beleefden zelfs nog herdrukken tot in het begin van de 20ste eeuw.²² Mogelijk heeft het inmiddels ouderwets gevonden boekje van Ponse daarvoor de stoot gegeven en op die wijze toch nog een zekere invloed uitgeoefend, zij het een andere dan Kops en Ponse hadden bedoeld. In 1862, een halve eeuw na zijn verschijning, was er nog 'eene groote oplage voorhanden'.²³

Een ander project op onderwijsgebied, dat in de instructie van Kops werd genoemd en ook door de Maatschappij ter Bevordering van de Landbouw was geïnitieerd - wij wezen er hierboven al op - kon evenmin door Kops worden verwezenlijkt. Eerst in 1821 kon in Utrecht de Rijksveeartsenijschool worden opgericht, maar daar had Kops geen aandeel in gehad. Anderen hebben de voorgeschiedenis van het veeartsenijkundig onderwijs uitvoerig beschreven, zodat wij ons daarvan ontslagen achten.²⁴

Het Kabinet van landbouwwerktuigen: een bescheiden begin van landbouwvoorlichting

Een project dat meer op het gebied van de landbouwvoorlichting dan op dat van het landbouwonderwijs lag, was de oprichting van het Kabinet van Landbouwwerktuigen, dat zijn ontstaan te danken had aan voorstellen van de commissies van landbouw in Friesland en Gelderland (1808). In dit Kabinet werd een verzameling van landbouwwerktuigen bijeengebracht, die afkomstig waren uit alle delen van het land. De landbouwwerktuigen werden van oudsher door dorpssmeden en -wagmakers volgens de bestaande tradities gemaakt met het gevolg dat er in de loop der eeuwen in elk gewest streektypes waren ontstaan. Omstreeks 1800 waren er als gevolg daarvan bijvoorbeeld wel 50 verschillende ploegtypes in gebruik, die ieder slechts in een beperkt geografisch gebied voorkwamen. Deze streektypes waren gaandeweg verbeterd en de opvatting van vele landbouwkundigen in de 19de eeuw dat de landbouwwerktuigen sinds de Middeleeuwen niet veranderd waren, is dan ook foutief. Het gevolg van de aangebrachte veranderingen was juist, dat een ploeg of een eg uit de ene regio veel beter werkte dan die uit andere streken van ons land.

De gedachte die aan de oprichting van het Kabinet ten grondslag lag, was dat, wanneer men de landbouwwerktuigen op één plaats samenbracht, de boeren door onderlinge vergelijking van de werktuigen met één oogopslag konden zien in hoeverre hun eigen werktuigen verbeterd zouden kunnen worden aan de hand van voorbeelden uit andere streken. Het Kabinet werd in Amsterdam geopend en Kops werd tot directeur benoemd, een functie die hij tot zijn overlijden zou blijven vervullen.

De belangstelling van de boeren voor het Kabinet is vanaf de opening in 1810 tot de opheffing in 1880 gering geweest en in feite heeft ook deze schepping van Kops niet aan haar (te) hooggestelde verwachting beantwoord.²⁵

Niet alleen op het terrein van het landbouwonderwijs, maar ook op dat van andere sectoren van zijn opdracht heeft Kops weinig werkelijke resultaten kunnen boeken. Dit gebrek aan successen mag zeker niet alleen hem worden verweten. Hij was een harde werker en een goed organisator. Het ontbrak hem echter aan geld om bepaalde plannen naar behoren te verwezenlijken; hij had zich weliswaar in de loop der jaren een goed beeld van de Nederlandse landbouw gevormd, maar de wegen waarlangs deze verbeterd kon worden, kende hij niet. Ook dat is hem niet kwalijk te nemen. In deze periode waarin men zich begon toe te leggen op het zoeken naar en verklaren van de grondslagen waarop de opbrengsten van plant en dier berusten, bestonden daarover in wetenschappelijke kringen volstrekt onjuiste opvattingen. Nog steeds geloofde men, dat de dampkring de vruchtbaarheid van de grond, die daaraan door de teelt van landbouwgewassen was onttrokken, kon herstellen. Men meende dan ook dat door veel ploegen en eggen en door het braak liggen van de grond lucht en licht beter in de bodem konden doordringen zodat daardoor de vruchtbaarheid terugkeerde. De humustheorie van een tijdgenoot van Kops, de Duitser Albrecht Daniël Thaer (1752-1828), die meende dat de humus rechtstreeks door de plant werd opgenomen, leek in die dagen een wetenschappelijke ontdekking van de eerste orde. Hoewel humus een belangrijke factor is voor de plantengroei, was de gedachte dat de plant zich door humus voedt, niet juist. Pas nadat Justus (von) Liebig (1803-1873) in 1840 had ontdekt dat planten uitsluitend anorganische stoffen in zich opnemen, werd het mogelijk een aanzienlijke stijging van de opbrengsten te verkrijgen. Door toepassing van verschillende soorten kunstmest kon men nu bepaalde elementen, die niet of niet meer in de bodem aanwezig waren, op goedkope wijze aanvullen.²⁶ Wat in de Bataafse tijd ontbrak was onder meer kennis van de bodem, geen empirische kennis, maar kennis van de aard van de processen op fysisch en chemisch terrein, die zich in de grond afspelen. Omdat deze basiskennis van de vergroting van de opbrengsten van landbouwproducten ontbrak, kon in die tijd de ervaringskennis van de boeren nauwelijks worden verbeterd. Dit is ook de reden waarom de experimenten van de heren zo weinig positieve resultaten opleverden.

Het landbouwonderwijs dat vóór de ontdekkingen van Liebig in ons land werd gegeven, was niet in staat een werkelijke bijdrage aan de vergroting van de landbouwproductie te leveren omdat het, hoe goed ook bedoeld, uitging van onjuiste veronderstellingen.

- 1 Bijvoorbeeld: H. Blink, *Geschiedenis van den boerenstand en den landbouw in Nederland*, II, Groningen 1906, pp. 167-176.
- 2 Jan de Vries, *The Dutch rural economy in the Golden Age, 1500-1700*, New Haven/London, 1974, p. 154.
- 3 Prof.dr. J.M.G. van der Poel maakte mij hierop attent.
- 4 H. Cohen, *Bijdragen tot de geschiedenis der geneeskruidentuur in Nederland*, diss. Utrecht, Rotterdam, 1927, pp. 83 e.v.
- 5 P. Nyland, *Voorrede van de medicynwinkel of ervaren huyshouder, synde het III. deel van het vermakelijk landleven*, Amsterdam, 1702.
- 6 Over de fysiocraten: Th.L.M. Thurlings, *Turgot en zijn tijdgenoten. Schets van de bevestiging van de economische wetenschap*, Wageningen, 1978, pp. 125-156 (*Mededelingen Landbouwhogeschool Wageningen 78-11*, 1978).
- 7 J.M.G. van der Poel, *Landbouw in de Noordelijke Nederlanden 1770-1840*, *Algemene geschiedenis der Nederlanden X* (1981), pp. 159 e.v.
- 8 J.M.G. van der Poel, *Heren en boeren. Een studie over de commissiën van landbouw (1805-1851)*, diss. Groningen, Wageningen, 1949, pp. 23 e.v.
- 9 J.A. van der Loeff, Cornelius van Engelen: agricultural pioneer in eighteenth-century Netherlands, *Quarterly Bulletin of the International Association of agricultural librarians and documentalists* 11 (January-April 1966), pp. 30-32.
- 10 P. van Schaik, *De Maatschappij ter Bevordering van den Landbouw (1776-1847)*, *Landbouwkundig Tijdschrift* 74 (1962), pp. 24-31; P. van Schaik, *Maatschappij ter Bevordering van den Landbouw*, *Ons Amsterdam*, 13, 8 (1961), pp. 231-233.
- 11 L.H. Bruins, *Leven en werken van Geert Reinders, de grondlegger van de immunologie*, diss. Groningen, z.p., 1951.
- 12 J. Bierens de Haan, *Van Oeconomische Tak tot Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, 1777-1952*, Haarlem, 1952.
- 13 J. Buis, *Historia forestis, Nederlandse bosgeschiedenis*, 2 dln., diss. Wageningen, Wageningen, 1985 (*AAG Bijdragen* 26). Hij zet dit uiteen in dl. 2, pp. 601 e.v.
- 14 I.J. Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht, Sociaal-economische geschiedenis van Nederland, 1795-1940*, 's-Gravenhage, 1976, pp. 22 e.v.; Joh. de Vries, *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw*, Leiden, 1968.
- 15 J. Baert, *Jan Kops, Pionier van Hollands Landbouw*, 's-Gravenhage, 1943; W.M. Zappey (ed.), *Levensbericht betreffende mijnne werkzaamheden voor het publiek en hetgeen hierop invloed had* (door Jan Kops, 1839), *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek* 33 (1970), pp. 119-166; Van der Poel, *Heren en boeren*, passim.
- 16 Van der Poel, *Heren en boeren*, passim; dezelfde, *De landbouw in de Bataafse tijd: illusie en werkelijkheid*, *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek* 35 (1972), pp. 65-80.
- 17 *Magazijn van Vaderlandschen Landbouw* III (1807), pp. 440-446; IV (1808), pp. 153-162, 364-380; V (1810), pp. 201-222.
- 18 In de delen XIII, 1 (1799), pp. 1-73 en III, 3 (1802), pp. 1-192.
- 19 Van der Poel, *Heren en boeren*, pp. 153-155.
- 20 Zappey, *Levensberigt*, p. 153.

- 21 J.A.J. Sloet, *Landbouw-onderrigt ten platten lande*, *Algemeene Landhuishoudelijke Courant* 2 (d.d. 11 november 1848). Hierin staan gegevens over de mislukte invoering in Gelderland in 1828. Verder: E.J. Werkman, *Een afgekeurd boek voor het landbouwonderwijs, Drenthe* 24 (1953), pp. 88-89.
- 22 Een overzicht van deze boekjes geeft J.M.G. van der Poel in *Het landbouwonderwijs in Nederland tot 1918*, Wageningen 1976, pp. 66-74.
- 23 *Mededeelingen en berichten Hollandsche Maatschappij van Landbouw 1862*, p. 274.
- 24 C. Offringa, *Van Gildestein naar Uithof, 150 jaar diergeneeskundig onderwijs in Utrecht*, dl. I, Utrecht, 1971; W.Th.M. Frijhoff, *Een weinig bekend hoofdstuk uit de agrarische geschiedenis van Gelderland: de poging tot oprichting van een veeartsenijschool te Zutphen, 1805-1813*, *Getre LXX* (1978-1979), pp. 97-139.
- 25 J.M.G. van der Poel, *Het kabinet van landbouw*, in: J.M.G. van der Poel en R.C. Hekker, *De Nederlandse boerderij in het begin van de 19de eeuw. Een documentatie-onderzoek van het Kabinet van Landbouw*, Arnhem, SHBO, 1989, pp. 1-20.
- 26 D.J. Maltha, *Honderd jaar landbouwkundig onderzoek in Nederland 1876-1976*, Wageningen 1976, pp. 39-42.

Het landbouwonderwijs in de 19de eeuw

De geschiedenis van het landbouwonderwijs in de 19de eeuw is één lange tragedie van ontstellend veel plannen en van eindeloze discussies. Talloze goed bedoelde pogingen om het landbouwonderwijs van de grond te krijgen, strandden steeds weer op gebrek aan hooggeschoolde landbouwkundigen, gebrek aan inzicht, op diametraal tegenover elkaar staande meningen, op politieke touwtrekkerij en misplaatste zuinigheid. Het aantal commissies dat zich met het maken van plannen voor het landbouwonderwijs heeft beziggehouden, is legio. De vele landbouwscholen die werden opgericht, verdwenen alle na korter of langer tijd. Het heeft weinig zin al deze mislukte pogingen hier uitvoerig te behandelen. Uit de grote hoeveelheid beschikbare gegevens zal een keuze worden gemaakt om een indruk te geven van de belangrijkste opvattingen over het landbouwonderwijs in de 19de eeuw. Daarmee zal dan kunnen worden aangeroerd waarom het zo lang heeft geduurd voordat er een regeling voor het landbouwonderwijs tot stand kwam en waarom dit landbouwonderwijs aanvankelijk niet aan de verwachtingen beantwoordde.

Einde van de overheidsbemoeling met de landbouw

Ondanks alle gebreken was de overheidsbemoeling met de landbouw in de Bataafse tijd veelbelovend geweest. Na de bevrijding in 1813 kwam daaraan echter een voortijdig einde. Kops werd weliswaar hersteld in zijn functie van commissaris tot de zaken van de landbouw, die kort na de inlijving door het Franse bestuur was opgeheven, maar dat zou slechts van korte duur zijn. Met de intense belangstelling

voor de landbouw was het nu ook gedaan. De vrees voor hongersnood bestond niet meer en de prijzen van de landbouwprodukten bleven aanvankelijk hoog, zodat de noodzaak om de landbouw op enigerlei wijze te steunen niet meer aanwezig leek. Van nu af aan werden er dan ook alleen maar incidenteel maatregelen ten gunste van de landbouw genomen. Eén van die maatregelen werd bij Koninklijk Besluit van 2 augustus 1815 afgekondigd. Dit K.B., dat onder de besluitenregering van koning Willem I het karakter had van een wet op het hoger onderwijs, kan beschouwd worden als het begin van het hoger rijkslandbouwonderwijs in ons land. Bepaald werd dat aan de rijksuniversiteiten van Leiden, Utrecht en Groningen, die tot 1876 officieel 'hooge scholen' heetten, in de faculteit der wis- en natuurkunde een leerstoel in de landhuishoudkunde en kruidkunde zou worden ingesteld. Reeds 30 jaren tevoren had, zoals we in het eerste hoofdstuk meedeelden, J.F. Muller de instelling van dergelijke leerstoelen bepleit in zijn antwoord op de prijsvraag van de Maatschappij ter Bevordering van de Landbouw. Muller had deze gedachte ontleend aan Duitse voorbeelden. Vervolgens had de commissie van landbouw in Gelderland nogmaals op de instelling van deze leerstoelen aangedrongen, maar tot dusver was de zaak blijven rusten. Hoewel deze vroegere voorstellen mede daarop van invloed zullen zijn geweest, is de instelling van de leerstoelen in de landhuishoudkunde vermoedelijk te danken aan het persoonlijk ingrijpen van koning Willem I.¹ Gedurende zijn ballingschap had hij zich geruime tijd op zijn landgoederen in Posen en Silezië toegelegd op de praktische en theoretische beoefening van de landbouw. Ook had hij in die jaren bij verschillende hoogleraren aan de Berlijnse Universiteit privatissima gevolgd op het gebied van de scheikunde en de land- en bosbouw.

Verplichte colleges in de landhuishoudkunde voor aanstaande predikanten

Landhuishoudkunde was toentertijd nog de gangbare term voor wat wij tegenwoordig algemene landbouwkunde zouden noemen, inclusief hulpwetenschappen als natuurkunde, scheikunde en staathuishoudkunde. De studenten in de theologie werden door het K.B. verplicht - en dit is kenmerkend voor het utilitarisme van die dagen - de colleges in dit vak gedurende twee jaar te volgen. Slechts indien zij een bewijs, *testimonium* genoemd, konden overleggen dat zij dit metterdaad hadden gedaan, werden zij toegelaten tot het predikambt bij de Nederlands Hervormde Kerk. Men verwachtte dan, dat zij in een plattelandsgemeente ook zouden kunnen fungeren als goed onderlegde, maar onbezoldigde landbouwconsulenten. Het kwam trouwens in die tijd wel voor, dat plattelandspredikanten het landbouwbedrijf zelf uitoefenden, ofwel uit pure noodzaak om hun gering traktement aan te vullen, of uit liefhebberij. Het is dan ook niet zo merkwaardig dat twee van de drie in 1815 benoemde hoogleraren in de landhuishoudkunde predikant waren geweest. Degene die ons in dit verband in de eerste plaats interesseert, is Jan Kops. In oktober 1815 werd hij door de minister voor de keus gesteld om of topambtenaar voor landbouwzaken te blijven of hoogleraar in de landhuishoudkunde in Utrecht te worden, welk ambt hij dan mocht blijven combineren met het directoraat van het Kabinet van Landbouwwerktuigen. Kops was dadelijk bereid het professoraat aan te nemen.² Naar hijzelf later verklaard heeft, speelden het financiële voordeel en de status van

het ambt daarbij een belangrijke rol. Maar tijdens zijn commissariaat had de praktijk van alledag zoveel van hem gevergd dat er voor de beoefening van de wetenschap geen tijd meer was overgebleven. Vandaar dat zijn hoogleraarschap - ook al omdat hij autodidact was op botanisch gebied - geen onverdeeld succes is geworden. Wel bleef hij als man van de Verlichting een echte utilitarist. In zijn inaugurele rede op 15 februari 1816 liet hij al in het begin bij wijze van credo deze pragmatische woorden horen: 'Men vrage bij elke inspanning van zijnen geest, bij elke oefening waar aan men zich toewijdt, welk nut zal de verkregen kennis baren? Heeft men hierop het antwoord niet dadelijk gereed, zoo stake men dezen arbeid'.³ Na de benoeming van Kops tot hoogleraar werd de post van commissaris tot de zaken van de landbouw niet meer vervuld. Het zou tot het einde van de 19de eeuw duren voor er weer een ambtenaar bij de centrale overheid uitsluitend met de behandeling van landbouwzaken werd belast.

De tweede predikant die tot dit hoogleraarsambt werd geroepen, was Jacobus Albertus Uilkens (1772-1825), die aan de Groninger Universiteit werd benoemd.⁴ In 1789 had hij zich als student in de theologie aan deze zelfde academie laten inschrijven. Hij volgde daar niet alleen de colleges die hij voor zijn theologische vorming nodig had, maar bekwaamde zich ook in de natuurkunde, de scheikunde, de kruidkunde, de been- en ontleedkunde, ja zelfs in de vroedkunde. Evenals voor de meeste theologen van zijn tijd, bestond er ook voor hem geen tegenstelling tussen geloof en natuurwetenschap. Integendeel: hij was er geheel van overtuigd dat Gods grootheid zich juist in de natuur openbaarde. Deze natuur- (of fysico-) theologische opvatting was ontstaan in de 17de eeuw en in de 18de eeuw zeer populair geworden. De Zutphense predikant Johannes Florentius Martinet (1729-1795) was een van de voornaamste vertegenwoordigers van deze theologie.⁵ Zijn vierdelige KATECHISMUS DER NATUUR waarin hij de bestaande wetenschappelijke kennis wilde populariseren en daarmee de grootheid van God aantonen, zou door Uilkens tot een uitgave in één deel bewerkt worden. En met zijn publikatie DE VOLMAAKTHEDEN VAN DEN SCHEPPER zette Uilkens het werk van de door hem zozeer bewonderde Martinet voort.

Als boerenzoon uit de Ommelanden was Uilkens, aldus Huizinga⁶, de rechte man om het herderlijk ambt met de praktische landhuishoudkunde te verenigen. Dat deed hij, eerst te Lellens, en van 1799 tot aan zijn hoogleraarschap (1816) in Eenrum, waar hij zelf op de pastorielanden het boerenbedrijf met veel voldoening uitoefende en elke zondagavond zijn gemeente een uur bezighield met beschouwingen over de natuur. Ook gaf hij landbouwlessen aan boeren. Hij was een predikant zoals Aagje Deken in haar LIEDEREN VOOR DEN BOERENSTAND (1804) had beschreven:

'Die op veeteelt lang studeerde
En preekende ons den Landbouw leerde,
Ja daar in zegt men, proeven dee.'

Als hoogleraar in de landhuishoudkunde zorgde Uilkens zelf voor een handboek. Op grond van zijn colleges stelde hij een systematisch overzicht samen, dat in 1819 verscheen onder de titel HANDBOEK VAN VADERLANDSCHE LANDHUISHOUDKUNDE, waarvan in 1847 nog een tweede druk verscheen. Hij droeg dit werk op aan koning Willem I uit erkentelijkheid voor de invoering van het vak aan de universiteit.

Aan de Leidse Hogeschool kwam het onderwijs in de landhuishoudkunde pas laat op gang. Tot eerste hoogleraar werd de medicus dr. J.A. Bennet (1758-1828) benoemd, die bekendheid had verworven door zijn bekroond antwoord op de prijsvraag van de Maatschappij ter Bevordering van de Landbouw over de oprichting van een veeartsenijsschool (1796). Zonder ooit een college te hebben gegeven vroeg hij in 1817 ontslag wegens gezondheidsredenen. Zijn opvolger, de medicus dr. C.F. Kleijnhof van Enspijk (1761-1819), overleed korte tijd na zijn benoeming, evenals diens opvolger dr. G.J. van der Boon Mesch (1786-1822). Eerst met de benoeming in 1822 van mr. G. Wttewaal (1776-1838), die in 1815 het aanbod voor diezelfde leerstoel in Utrecht had afgeslagen, kon het onderwijs in de landhuishoudkunde in Leiden worden opgebouwd.

Einde van het samengaan van godgeleerdheid en landbouwkunde

30

————— Een groot succes is dit onderwijs aan geen van de universiteiten geworden. Het werd al gauw duidelijk dat de meeste studenten in de theologie de colleges landhuishoudkunde met tegenzin volgden. En omdat het wegens een dreigend tekort aan predikanten nodig was de studie in de godgeleerdheid aan te moedigen, wist een commissie van de Nederlands Hervormde Kerk te bewerkstelligen, dat de gewraakte colleges voortaan slechts gedurende één jaar behoeften te worden gevolgd.⁷ Dat bepaalde het K.B. van 15 november 1820. Elf jaar later werd de verplichting, bij K.B. van 30 december 1831, geheel afgeschaft. Het leeuwedeel der aanstaande predikanten was niet gesteld op dit niet-theologische bijvak en zeker niet op de hun toegedachte taak na voltooiing van hun studie. Vele tijdgenoten hadden trouwens steeds sceptisch gestaan tegenover het onderwijs in de landhuishoudkunde voor studenten in de theologie. Huizinga merkt op⁸, dat Siegenbeek, hoogleraar in de 'Vaderlandse taal en Welsprekendheid' te Leiden, er zelfs 'olijk' bij werd en betoogde dat het nuttiger was van de predikanten in spe bedrevenheid in de verloskunde te vergen. Zo heeft het - overigens kortstondige - samengaan van godgeleerdheid en landbouwkunde voor onze landbouw nauwelijks vruchten afgeworpen. De colleges in de landhuishoudkunde werden echter wel voortgezet zodat belangstellende studenten deze konden blijven volgen. In 1840 werd bovendien een 'open' leergang voor de landhuishoudkunde geïntroduceerd. Aan de drie rijksuniversiteiten zou namelijk ook aan niet-studenten een cursus worden gegeven. Vooral aanstaande onderwijzers gingen eraan deelnemen. Meestal was het aantal deelnemers aan deze cursus gering, maar in Leiden wist de scheikundige dr. A.H. van der Boon Mesch (1844-1874) tijdens de wintercursus 1850-1851 niet minder dan 125 toehoorders te trekken. In 1876 werden deze leerstoelen ten slotte opgeheven.

De Landhuishoudkundige School te Groningen

————— Omstreeks het midden van de 19de eeuw werd behalve aan de genoemde universiteiten ook nog aan de Landhuishoudkundige School te Groningen landbouwonderwijs gegeven. Deze school was op 1 november 1842 geopend op initiatief en onder directoraat van de hoogleraar in de landhuishoudkunde en botanie dr. H.C. van Hall (1801-1874), de opvolger van de in 1825 overleden Uilkens. Van Hall

was van huis uit medicus, maar werd bekend door zijn botanische geschriften en vooral door zijn medewerking aan de *FLORA BATAVA* van Kops, die een van zijn leermeesters was geweest. De *FLORA BATAVA* was een groot geïllustreerd botanisch werk, dat een overzicht gaf van onze inlandse planten; het eerste deel verscheen in 1800. Het werk werd pas in 1934 met het 28ste deel voltooid.⁹ De activiteiten van Van Hall op landbouwkundig gebied waren vooral van onderwijskundige aard.

De Landhuishoudkundige School had bij de opening slechts acht leerlingen, maar gaandeweg werd de toeloop groter. Van Hall had bij de oprichting de medewerking gekregen van het Departement Groningen der Nederlandse Maatschappij ter bevordering der Nijverheid. De leerlingen ontvingen aan de school zelf onderricht in natuurkunde, natuurlijke historie, algebra en meetkunde. Aan de universiteit woonden ze colleges bij in toegepaste scheikunde en botanie en aan de Akademie Minerva (de nijverheids- en zeevaartschool) de lessen in toegepaste werktuigkunde. Zij moesten bij hun inschrijving een bepaald lesgeld betalen, maar vrijwel vanaf het begin heeft Van Hall ook rijkssubsidie voor zijn school gekregen. Vermoedelijk werd deze subsidie toegekend dank zij de hulp van zijn broer mr. F.A. van Hall, die in die jaren minister van Financiën was. Sinds 1844 beschikte de Landhuishoudkundige School over een eigen landbouwbedrijf te Haren. Op deze boerderij konden de leerlingen zich in de zomermaanden op de praktijk van de landbouw toeleggen (zaaien, ploegen, eggen, dorsen enz.). Ook vonden er proefnemingen plaats. De Landhuishoudkundige School stond als inrichting geheel los van de universiteit. Wel was er enig verband doordat de hoogleraar in de landhuishoudkunde aan de 'open' leergang lessen aan de leerlingen gaf én het directoraat van de school bekleedde. Kenmerkend voor de school was de combinatie van theoretisch en praktisch onderwijs, gebaseerd op de denkbeelden van de Duitse geleerde Albrecht Daniël Thaer (1752-1828). In de 18de en het begin van de 19de eeuw was de 'Landwirthschaftslehre' aan Duitse universiteiten gegeven in het kader van de 'Kameralwissenschaften', een opleiding ten behoeve van toekomstige bestuursambtenaren. De 'Kameralisten' bestudeerden de landbouw slechts voor zover deze bedrijfstak hun van nut kon zijn bij hun bestuurstak. Thaer bepleitte evenwel een andere vorm van landbouwonderwijs die hij niet aan de universiteit gegeven wilde zien, maar aan een afzonderlijke inrichting, een 'Akademie des Ackerbaues', gecombineerd met een groot landbouwbedrijf. In 1802 verbond hij aan zijn eigen landbouwbedrijf nabij Celle een 'Lehranstalt' om aan de leerlingen in samenhang de landbouw in theorie en praktijk te doceren. Thaer kon in 1806 zijn ideeën op grotere schaal en meer adequaat proberen te verwezenlijken toen hij met medewerking van de Pruisische regering de beschikking had gekregen over het 'Rittergut Möglin' in de buurt van Berlijn. In 1819 mocht hij die onderwijsinstelling 'Königliche akademische Lehranstalt des Landbaus' noemen. Naar het voorbeeld van 'Möglin' werden in Duitsland verscheidene scholen opgericht, het eerst in 1818 in Hohenheim bij Stuttgart. Ze werden 'Landwirthschaftliche Akademien' genoemd. De leerlingen behoorden tot de stand van de grondbezitters of tot die van de gegoede burgerij. Het is de verdienste van Thaer geweest dat hij de 'Landwirthschaftslehre' van de 'Kameralistik' heeft losgemaakt en tot een zelfstandige toegepaste wetenschap heeft verheven.¹⁰ Daarbij heeft hij steeds gesteund op de Engel-

se landbouw. De geschriften van Thaer, die in 1799 begon te publiceren, werden in Nederland algemeen bekend na 1807, het jaar waarin BOERENGOUDEMIJN verscheen. Dit boek was een bewerking van Thaers EINLEITUNG ZUR KENNTNISZ DER ENGLISCHEN LANDWIRTHSCHAFT door J.F. Serrurier, die, na enige jaren predikant te zijn geweest, zich op de landbouw was gaan toeleggen op een bedrijf in de buurt van Zwolle. Uit de titel van Thaers boek blijkt duidelijk dat, zoals wij al hebben opgemerkt, de eerste stoot tot vernieuwing van de landbouw uit Engeland is gekomen. Sinds Thaer is de Duitse invloed op de Nederlandse landbouw echter sterk toegenomen, eerst onderwijskundig, later, na 1840, toen Liebig bij ons bekend werd, ook wetenschappelijk. Na het overlijden van Thaer in 1828 werd de landbouwacademie 'Hohenheim', waar eveneens theoretisch en praktisch onderwijs werd gegeven, het grote voorbeeld voor de plannen tot stichting van 'hogere' landbouwscholen in ons land.

Zo was de Groninger Landhuishoudkundige School opgezet als een 'Landwirthschaftliche Akademie'. De cursus was drie- à vierjarig. Het theoretisch programma werd gaandeweg uitgebreid. In 1847 probeerde het bestuur de banden met de Groninger Universiteit nauwer aan te halen en van de school een academische instelling te maken. Men richtte zich tot de koning met het verzoek om de bevoegdheid te verkrijgen tot het verlenen van universitaire graden in de landhuishoudkunde. De senaat adviseerde echter in negatieve zin. Curatoren verenigden zich hiermee, zodat het verzoek van de Landhuishoudkundige School werd afgewezen. Pogingen om ook elders in het land particuliere landbouwscholen naar het Duitse voorbeeld op te richten hebben vrijwel geen succes gehad. Door gebrek aan leerlingen en/of aan geldmiddelen bleven goed bedoelde ondernemingen in het stadium van plannenmakerij steken of werden zij na enkele jaren opgeheven. Er zijn ten minste zeven verschillende plannen ontworpen voor de oprichting van 'hogere' landbouwscholen volgens het Hohenheimer model¹¹, die echter niet tot uitvoering kwamen. Eén van de bekendste was dat van dr. W.C.H. Staring, die in 1847 tevergeefs getracht heeft een hogeschool voor de landbouw in 's-Heerenberg op te richten.¹² Meer succes scheen het plan van E.C. Enklaar te hebben, dat onder anderen door Staring werd gesteund. Zijn initiatief tot stichting van een 'hogere' landbouwschool op het voormalige kroondomein (ruim 200 ha) bij Borculo bracht het zelfs tot een wetsontwerp dat door de regering aan de Tweede Kamer werd aangeboden (1851), maar het Staatsblad niet heeft gehaald.¹³ Het heeft geen zin om dieper op al deze plannen in te gaan. Zij hebben, evenmin als de scholen van dit type, die wel gedurende enige jaren hebben gefunctioneerd¹⁴, een rol gespeeld bij de ontwikkeling van het hoger landbouwonderwijs, de Landhuishoudkundige School te Groningen uitgezonderd. Ook de verschillende vormen van lager landbouwonderwijs zullen hier verder om dezelfde redenen onbesproken blijven. Volstaan kan worden met de constatering dat op dit gebied veel meer werd gedaan dan men lange tijd aannam.¹⁵

Ten aanzien van het 'hogere' landbouwonderwijs beperkten de activiteiten zich echter uitsluitend tot de instelling van adviescommissies¹⁶ en tot publikatie van soms felle polemieken in de landbouwpers. Daarbij stond centraal de kwestie hoe het 'hogere' landbouwonderwijs moest worden ingericht (alleen theoretisch of theoretisch-praktisch) en of dit onderwijs al dan niet bij een universiteit moest worden on-

dergebracht. De discussies over deze zaak, waarbij de positie van de Landhuishoudkundige School te Groningen in het middelpunt stond, bereikten hun climax na indiening, in 1862, bij de Staten-Generaal van het wetsontwerp op het middelbaar onderwijs. Met dit wetsontwerp verwerkelijkte de liberale staatsman Thorbecke (1798-1872), die in 1862 voor de tweede maal minister was geworden, een gedachte uit 1829. In dat jaar had hij in een brochure betoogd dat de staatsmacht geroepen was voor kennisverwerving en vorming van de jeugd te zorgen wanneer het particuliere onderwijs in gebreke bleef. In het schoolwezen bestond een duidelijke leemte door het nagenoeg ontbreken van algemeen vormend middelbaar onderwijs, evenals van vakonderwijs. Thorbecke en de zijnen beschouwden het als hun taak die leemte aan te vullen. Het liberalisme begreep het grote belang van goed en behoorlijk verbreid onderwijs, zozeer zelfs, dat het zijn dogma van staatsonthouding ervoor verloochende.¹⁷

J.R. Thorbecke en het middelbaar onderwijs in het algemeen

Thorbecke onderkende in de maatschappij een hiërarchieke standenstructuur. Daaraan zou het schoolwezen zich moeten aanpassen. De wet op het middelbaar onderwijs zou er zijn voor 'de vorming van die talrijke burgerij, welke het lager onderwijs te boven, naar algemeene kennis, beschaving en voorbereiding voor de onderscheidene bedrijven der nijvere maatschappij tracht' (memorie van toelichting). Het ging om een middengroep waarboven zich de wetenschappelijke elite, de geleerde stand, bevond, een zeer gering aantal, bestemd voor het hoger onderwijs, en waarbeneden zich de grote menigte bevond, het 'gemeen', dat vooralsnog met lager onderwijs zou kunnen volstaan. Thorbeckes wet is vooral bekend geworden omdat de mogelijkheid tot het oprichten van hogereburgerscholen (HBS'en) erdoor ontstond. Zijn wet omvatte echter ook andere schooltypen, zoals de burgerscholen (de latere ambachtsscholen, nu technische scholen geheten), de landbouwscholen en de Polytechnische School te Delft. Deze laatste had reeds een voorloopster, de Koninklijke Academie voor civiele ingenieurs, in 1842 eveneens te Delft opgericht. Deze ingenieurs behoorden tot de gezeten burgerij, maar mochten volgens Thorbecke niet tot de geleerde stand worden gerekend. In deze wet werd van middelbaar onderwijs gesproken ter onderscheiding van het reeds bestaande lagere en hogere (universitaire) onderwijs. Thorbecke rekende de gymnasia, voortgekomen uit de Latijnse scholen, niet tot het middelbare, maar tot het hogere (universitaire) onderwijs. Hij zag de HBS niet als een opleidingsschool voor het universitaire onderwijs en beschouwde de driejarige en niet de vijfjarige cursus als de normale cursusduur.

De inhoud van de artikelen 19 en 20 van het wetsontwerp, waarin ook het landbouwonderwijs werd geregeld, werd door Thorbecke als volgt toegelicht.

Thorbecke en het middelbaar landbouwonderwijs (drie trappen)

De wet onderscheidde drie verschillende trappen van middelbaar landbouwonderwijs. Het onderwijs van de eerste trap moest worden gegeven op de reeds genoemde burgerscholen en was bestemd voor hen 'die van den arbeid hunner handen' moesten leven. Deze burgerscholen sloten aan op het lager onderwijs; de

2 Dr. W.C.H. Staring, 1808-1877

curcusduur was twee jaren. Thorbecke wilde de burgerscholen niet alleen aan de ambachts-, maar ook aan de landbouwstand dienstbaar maken. Een deel van het ambachtsonderwijs (de technologie of de materialenkennis) zou hierbij voor de aanstaande landbouwers door onderwijs in de landbouwkunde moeten worden vervangen. In de memorie van toelichting werd erop gewezen dat de meeste leerlingen alleen 's avonds in de gelegenheid zouden zijn deze scholen te bezoeken. Overdag zouden zij immers niet op het ouderlijk bedrijf gemist kunnen worden. Men dacht dus aan avondcursussen, maar in deze vorm, als tweejarige winteravondcursus, heeft dit type van landbouwonderwijs zich pas aan het eind van de 19de en in het begin van de 20ste eeuw ontwikkeld.

De tweede trap was bestemd voor de zonen van welgestelde landbouwers. De scholen van deze trap werden in de wet aangeduid als bijzondere scholen, op te richten door particulieren, gemeenten en/of provincies. Bij het Rijk kon subsidie worden aangevraagd. Van dit type landbouwonderwijs werden maar twee scholen opgericht, te Warffum en te Wageningen. Deze scholen waren toegevoegd aan een HBS waardoor een grote bezuiniging kon worden verkregen, onder andere op de post salarissen. Dat er niet méér zijn gesticht komt vooral door het ontbreken van bevoegde docenten. De naam provinciale landbouwscholen die aan deze scholen werd gegeven wijst er wel op, dat het niet de bedoeling was dat hun aantal tot twee beperkt bleef.

Dr. W.C.H. Staring, van 1863 tot 1873 inspecteur van het middelbaar onderwijs in de noordelijke provincies, 'bijzonderlijk belast met het toezigt op het landbouwonderwijs', heeft het slag leerlingen dat deze provinciale scholen volgens hem zou gaan bezoeken als volgt beschreven. 'In de meeste onzer kleistreken en polders vinden wij eene aan Nederland eigene klasse van welgestelde landbouwers, zoo akkerbouwers als veehouders, die voor hunne zonen eene opvoeding behoeven gelijk zij tot dusverre op kostscholen hebben moeten zoeken. Voor deze jongelieden zijn de hogere burgerscholen met driejarigen cursus bestemd, wanneer hunne keus op een ander bedrijf dan dat van landbouwer valt; maar willen zij het bedrijf van hunnen vader opvatten, dan dient de provinciale landbouwschool te worden bezocht. Zij hebben de praktijk met de moedermelk ingezogen en komen hier zooveel van de theorie van den landbouw en van de natuurkundige wetenschappen die aan deze tot grondslag liggen leeren, dat zij zich tot flinke, voor hunnen stand goed beschaafde landbouwers vormen, die op zestien- of zeventienjarigen leeftijd, in de ouderlijke woning terugkeeren om daar de handen uit de mouw te steken en zich praktisch te ontwikkelen'.¹⁸

De hoogste vorm van landbouwonderwijs kon geen hoger (universitair) onderwijs zijn

De derde trap zou worden gevormd door 'het landbouwonderwijs du premier ordre, het geen tot studie en wetenschap van den landbouw moest leiden', zoals Thorbecke het uitdrukte. Deze hoogste trap van middelbaar landbouwonderwijs, de Rijkslandbouwschool, zou tevens de hoogste vorm van landbouwonderwijs in het algemeen zijn. Bij het eigenlijke hoger onderwijs, gegeven aan de universiteit, was voor het landbouwonderwijs geen plaats, evenmin als voor het hoger technisch onderwijs. Deze beide hoogste vormen van beroepsopvoeding zag Thorbecke als twee takken, uiteenlopende aan 'den stam van het onderwijs, dat hier geregeld wordt, het onderwijs aan de hogere burgerscholen, een stam van algemeene beschaving der burgerij'.¹⁹ Het landbouwonderwijs op deze drie schooltypen moest theoretisch zijn en niet theoretisch-praktisch, zoals dat bij de Landhuishoudkundige School te Groningen het geval was. De voorstanders van de theoretische opleiding (waartoe ook inspecteur Staring was gaan behoren) wilden wel demonstratievelden aan de Rijkslandbouwschool verbinden, maar deze dienden dan bewerkt te worden door beroepspersoneel.

De discussie over de oprichting van een Rijkslandbouwschool

Voor de hoogste vorm van landbouwonderwijs, de derde trap, beval het wetsvoorstel oorspronkelijk twee Rijkslandbouwscholen aan. Artikel 19 van de wet luidde: 'Er zijn althans twee landbouwscholen. Eén dezer scholen welke tevens veeartsenijschool kan zijn, wordt geheel uit 's Rijks kas bekostigd. De andere landbouwscholen kunnen bijzondere scholen zijn, met of zonder ondersteuning van den Staat'. In de memorie van toelichting had Thorbecke reeds toegezegd dat hij slechts één Rijkslandbouwschool zou oprichten, zolang de Landhuishoudkundige School te Groningen zou blijven bestaan. Waarschijnlijk had men voor deze school, die maar half beviel, toch een zeker respect. Zij was immers de enige landbouwschool in Neder-

land. Zij was verder met veel ijver en volharding door particulieren opgericht en onderhouden, zij het met subsidie van de overheid en met de steun van hoogleraren van de Groninger Universiteit, die er dikwijls colleges gaven en ook laboratoria ter beschikking stelden. De houding van de wetgever maakte evenwel een ambivalente indruk. Enerzijds wilde hij de school van Van Hall sparen, maar dan diende zij zich wel te bekeren tot het theoretische onderwijs, en anderzijds - omdat zij vooral door haar theoretisch-praktisch onderwijs onvoldoende werd geacht - een tweede school als voorbeeld voor ogen stellen, die geheel door het Rijk zou worden bekostigd. Zekerheid dat de Landhuishoudkundige School door overwegend particuliere krachten ook in de toekomst in stand zou kunnen worden gehouden, bestond er natuurlijk niet. Vandaar dat in het wetsontwerp werd gesproken van Rijkslandbouwschool of -scholen.

Conservatisme versus liberalisme

36

De bezwaren van de Tweede Kamer, met name van conservatieve zijde, tegen Thorbeckes wetsvoorstel waren zeer groot. De Kamer was tegen de vestiging van een Rijkslandbouwschool in een stad en tegen een combinatie met de Veeartsenijschool te Utrecht: de leerling moest zich juist afzijdig houden van de verstrooïing van een grote stad en geen kans krijgen de levenswijze van de stedelingen over te nemen! Men was wellicht bovenal beducht voor de hoge kosten die de oprichting en de exploitatie van een nieuwe Rijkslandbouwschool met zich zouden brengen. Was het niet de taak van de particulieren bijzondere scholen op te richten en in stand te houden, eventueel met hulp van gemeenten en provincies? De voorstanders van het theoretisch-praktisch onderwijs vreesden daarenboven dat de Rijkslandbouwschool haar kracht eenzijdig zou zoeken in de theorie en in het laboratoriumonderzoek, in de ogen van de praktische boer van die tijd een overbodige luxe en veel te geleerd. Tot die laatste kwalificatie gaf trouwens het onderwijsprogramma, dat in artikel 20 van het wetsontwerp uiteengezet was, wel reden. Het grootste probleem voor de voorstanders van het theoretisch-praktisch onderwijs was echter de vraag of hun favoriete Landhuishoudkundige School met haar vrij krappe middelen wel zou kunnen wedijveren met een school die alle gebouwen, laboratoria en docenten van de staat zou krijgen.

Het Tweede Kamerlid W.C.M. Begram, voorzitter van de Hollandse Maatschappij van Landbouw, diende ten slotte een amendement in, dat werd aangenomen en waardoor artikel 19 van de wet deze inhoud kreeg: 'Er is eene Rijkslandbouwschool, indien in de behoefte aan landbouwonderwijs niet op andere wijze wordt voorzien. Aan bijzondere landbouwscholen kan Rijkssubsidie worden verleend'. Aldus was de conservatieve oppositie erin geslaagd de oprichting van een Rijkslandbouwschool te verhinderen zolang de school te Groningen-Haren zich staande hield. Op het terrein van het landbouwonderwijs had althans volgens haar de overheid kennelijk nog geen expliciete taak. Rondom de Groninger landbouwschool ontstond nu een jarenlange strijd die verlammend werkte op de ontwikkeling van het landbouwonderwijs. Artikel 20 werd wel ongewijzigd door de Kamer aangenomen.

Op 1 mei 1863 stemde ook de Eerste Kamer met het wetsontwerp in en op 1 juli 1863 trad de Wet tot regeling van het middelbaar onderwijs in werking.

Starings ommekeer

Wij hebben er al op gewezen dat door het wetsontwerp de hoogste vorm van landbouwonderwijs beperkt zou blijven tot het niveau van het middelbaar onderwijs. Aan wetenschappelijk landbouwonderwijs op *universitair* niveau was in ons land volgens Thorbecke geen behoefte - zijn visie vindt men in de memorie van toelichting -, vooral omdat er slechts weinig bezitters van grote landgoederen waren. De landbouwmaatschappijen waren het hiermee eens. Zij wensten geen landbouwacademies. Zij vonden zelfs de door de middelbaar onderwijswet voorgestelde Rijkslandbouwschool te veel lijken op een opleiding tot 'manchettenlandbouwers'. Op dit punt verschilde Thorbecke van mening met Staring, wiens gedachten over het landbouwonderwijs *du premier ordre* tot 1861 nog gebaseerd waren geweest op het Hohenheimse model. Waarschijnlijk hangt dit samen met het feit dat Staring, toen hij na voltooiing van zijn studie in de biologie geen werk kon krijgen, zijn vader bijna vijftien jaar behulpzaam is geweest bij het beheer van het landgoed De Wildenborch (bij Vorden). Na het overlijden van zijn ouders kreeg hij als erfdeel het landgoed De Boekhorst, dat hij tot 1852 - hij aanvaardde in dat jaar een wetenschappelijke functie in Haarlem - ook zelf heeft geëxploiteerd. Maar in 1861 had Thorbeckes voorganger aan de referendaris van zijn departement, W.C.A. Staring, opdracht gegeven om samen met diens broer, dr. W.C.H. Staring, de latere inspecteur, een onderzoek in te stellen naar de toestand van het landbouwonderwijs in enkele buurlanden. Daarvoor bezochten zij de instellingen voor landbouwonderwijs in Gembloux, Göttingen, Poppelsdorf bij Bonn en Kopenhagen. Het op 29 juni door dr. W.C.H. Staring uitgebrachte verslag eindigde met enige uit dat onderzoek voortvloeiende 'algemeene stellingen, die bij eene regeling van het landbouwonderwijs hier te lande, tot grondregelen zouden moeten strekken'. De voor ons doel voornaamste stelling is deze. 'Het is hooger landbouwonderwijs, dat op de eigenlijke landbouwscholen gegeven dient te worden. Dit onderwijs dient afgescheiden te blijven van middelbaar onderwijs, en men moet trachten om geene studenten op te nemen dan degenen die, door behoorlijk middelbaar onderwijs, ook in de natuurkundige wetenschappen, met de kennis zijn toegerust die noodig is om de lessen te kunnen volgen. Zelden zullen zij hiertoe vóór hun achttienjarigen leeftijd in staat zijn. Bij dit hoogere, wetenschappelijke onderwijs, kan niet tevens regstreeks onderwijs verleend worden in den werkdadigen landbouw; maar het is volstrekt noodzakelijk, dat eene ware modelboerderij en veehouderij ten nauwste aan de inrigting verbonden zij, met eenen landbouwkruidentuin en eenen behoorlijk ingerigten proeftuin. Eensdeels zijn deze onmisbaar tot dagelijksch voorbeeld bij het onderwijs, anderdeels moet hierdoor het personeel van de onderwijzers met den werkdadigen landbouw vertrouwd blijven'.²⁰

37

Duidelijk blijkt hieruit dat Staring door zijn ervaringen opgedaan tijdens zijn reis in 1861 van gedachten veranderd was. Hij wilde nu niets meer van theoretisch-praktisch onderwijs weten en stuurde zelfs aan op wetenschappelijk landbouw-

onderwijs. Dit nieuwe standpunt van Staring was echter niet meer te verwezenlijken nadat het wetsontwerp van Thorbecke, die de zienswijze van zijn adviseur kennelijk niet deelde, in 1863 tot Wet tot regeling van het middelbaar onderwijs was verheven. Door aanneming van het wetsontwerp hadden ook de Staten-Generaal zich achter Thorbecke gesteld en was het voor jaren onmogelijk geworden om een vorm van universitair landbouwonderwijs in het leven te roepen. Het hoogste landbouwonderwijs moest volgens de wet niet meer dan een middelbaar niveau krijgen, maar zelfs deze middelbare landbouwschool, de Rijkslandbouwschool, zou nog meer dan een decennium op zich laten wachten.

Theoretisch of theoretisch-praktisch onderwijs?

38

————— Zoals we al zagen, was er een sterke stroming die de Landhuishoudkundige School in Groningen wilde handhaven, zodat deze, na de nodige aanpassingen, maar wel met handhaving van het theoretisch-praktisch uitgangspunt, tot Rijkslandbouwschool zou kunnen worden verheven. Lijnrecht daartegenover stond de mening van degenen die een geheel nieuwe Rijkslandbouwschool wilden stichten, waar uitsluitend theoretisch onderwijs werd gegeven. Aanvankelijk wilde de minister de Landhuishoudkundige School nog wel handhaven op voorwaarde dat het stelsel van theoretisch-praktisch onderwijs werd verlaten. Zoals te verwachten was, verzette Van Hall zich hardnekkig tegen deze eis. De langdurige onderhandelingen over de noodzakelijk geachte reorganisatie van de Landhuishoudkundige School tussen de minister, Gedeputeerde Staten van Groningen en het schoolbestuur hadden een jarenlange vertraging van de oprichting van de Rijkslandbouwschool ten gevolge. Door het amendement-Begram kon men hiertoe immers niet overgaan zolang de Landhuishoudkundige School nog bestond.²¹ Staring, die ten gevolge van de wet van 1863 al de teleurstelling had ondervonden dat hij geen landbouwonderwijsinstelling op universitair niveau kon helpen oprichten, stond nu voor het feit dat hij zelfs niet meer zou kunnen meewerken aan de stichting van een middelbare Rijkslandbouwschool. En dat terwijl hij, zoals wij al weten, direct na de inwerkingtreding van de wet van 1863 door Thorbecke was benoemd tot inspecteur van het middelbaar onderwijs, in het bijzonder met het toezicht op de landbouwscholen belast. Als zodanig had hij dus tot taak het landbouwonderwijs te organiseren op de basis door de wet gelegd. Waarschijnlijk hierdoor gefrustreerd, schreef hij in het augustusnummer van DE GIDS²² een zeer scherp gesteld - en zelfs onbehoorlijk - artikel tegen Van Hall, al noemde hij hem niet met name, en zijn school, wier resultaten hij 'als heel middelmatig, zoo niet slecht' kwalificeerde. En mochten er, aldus Staring, onder de gewezen leerlingen enigen zijn, die uitmunten: 'een ieder die deze kent, weet dat zij óf zichzelf gevormd, óf elders hunnen kennis opgedaan hebben'. Men dient in zijn oordeel over deze polemische en persoonlijke aanval op Van Hall, wie hij 'zogenaamde professorenwijsheid' verweet, die de ontwikkeling van de landbouw in ons land nog steeds belemmerde, eerlijkheidshalve ook te betrekken dat zich bij Staring een van jaar tot jaar verergerende prostaathypertrofie had geopenbaard, die toen nog niet verholpen kon worden, zodat hij voortdurend gekweld werd door hevige pijnen. Na de publikatie van dit artikel brak een felle strijd uit tussen de voorstanders

van theoretisch en die van theoretisch-praktisch landbouwonderwijs, waarin Staring zich de vijandschap van bijna de gehele Nederlandse landbouwwereld op de hals haalde. De discussie onttaarde in een onverkwikkelijke scheldpartij en men eiste zelfs openlijk zijn aftreden.²³

Het optreden van Salverda, hoogleraar te Groningen

Het was ten slotte de Groninger hoogleraar dr. M. Salverda (1840-1886), die de redetwist weer op een zakelijk niveau bracht.²⁴ Salverda had in Utrecht en Leiden wis- en natuurkunde gestudeerd. In die laatste stad was hij in 1863 gepromoveerd. Het jaar daarop begon hij zijn loopbaan als leraar aan de voorbereidende cursus van de Polytechnische School in Delft. In 1866 werd Salverda hoogleraar in de plant- en dierkunde aan de hogeschool te Groningen. Gedurende de cursus 1868-1869 gaf hij ook nog les in de dierkunde aan de Landhuishoudkundige School. Het onderwijs aan deze instelling bevredigde hem zo weinig dat hij er maar één jaar aan verbonden bleef. Nadat Staring, in het venijnige artikel in *DE GIDS*, scherpe kritiek had uitgeoefend op de Landhuishoudkundige School, maakte ook Salverda zijn ongunstig oordeel openbaar in een brochure.²⁵ De school kende geen toelatingsexamens en evenmin verplichte overgangsexamens, aldus Salverda, die ook een groot verloop onder de docenten constateerde. Doordat hij voor de volgende cursus had bedankt, maakte hijzelf plaats voor de zesde docent dierkunde! De organisatie van het onderwijs vond hij slecht doordacht. Ook de hulpmiddelen bij het onderwijs achtte hij in het alge-

39

3 Prof. dr. M. Salverda, 1840-1886

meen genomen onvoldoende. Dit gold vooral voor schei- en natuurkunde, maar ook voor natuurlijke historie. De salariëring van de docenten was beslist te laag waardoor gedeeltelijk het verloop kon worden verklaard. Het leerlingenaantal daalde onrustbarend (van 30 in 1862 tot 13 in 1867). Dat was mede te wijten aan het intrekken in 1865 van de plaatsingsmogelijkheden voor de beste oud-leerlingen bij het Boswezen in Nederlands-Indië. Salverda vond het al bij al maar een jammerlijke zaak dat in feite de Landhuishoudkundige School de enige inrichting voor middelbaar landbouwonderwijs was. Eén van de oorzaken van de gebrekkige staat waarin de school was komen te verkeren, was haar toenemend tekort aan financiële middelen. Salverda meende ook, dat de school een bewijs was voor de stelling dat de star volgehouden combinatie van theoretisch-praktisch en theoretisch landbouwonderwijs, die voor Van Hall de waarde van een dogma had, tot de utopieën behoorde. Hij toonde dit ook duidelijk aan in zijn brochure. Hoe dan ook, voor Salverda stond het vast dat de school niet, of althans niet meer, voorzag in de behoefte aan middelbaar landbouwonderwijs, noch van de tweede, noch van de hoogste trap en dat daarom het Rijk wettelijk verplicht was daarin te voorzien. De oprichting van een landbouwschool du premier ordre lag volgens hem ook niet op de weg van een corporatie van particulieren of op die van gemeenten en provincies. Een instelling als deze zou niet anders dan een rijksinstelling kunnen zijn, qua personeel en materiële voorzieningen kwalitatief niet onderdoende voor bijvoorbeeld de Polytechnische School in Delft.

Salverda op de bres voor de oprichting van een Rijkslandbouwschool

— Nog steeds verklaarden velen in den lande geen behoefte te hebben aan een Rijkslandbouwschool die geen leerlingen zou trekken omdat Nederland niet, zoals Duitsland, over grote landgoederen beschikte. Maar Salverda's reactie hierop luidde: 'Moge al - wat ik niet ontkennen wil - het getal der leerlingen, die onze Rijkslandbouwschool vormen zal, aanvankelijk althans, gering wezen; zij alleen zal het kunnen zijn, die ons landbouwonderwijs kan bewaren voor dien stilstand in zijne ontwikkeling, die zonder haar onvermijdelijk is. En die stilstand zou achteruitgang zijn! Zij alleen zal in staat wezen, de instellingen voor den tweeden trap van landbouwonderwijs, die in aantal leerlingen haar verre zullen overtreffen, te voorzien van de leeraren, die zij behoeven, en daarin het wetenschappelijk leven en streven gaande te houden, dat anders al te ligt zou worden uitgedoofd'.

Voor het geval dat de oprichting van een Rijkslandbouwschool een te groot beslag zou leggen op 's Rijks middelen, zou, aldus het voorstel van Salverda, één der drie bestaande hogescholen kunnen worden opgeheven. Hij dacht daarbij aan de kwijnende Groninger hogeschool waaraan hij nota bene zelf hoogleraar was. De Rijkslandbouwschool zou dan, gecombineerd met een Veeartsenijschool, gevestigd kunnen worden in de vrijkomende gebouwen van de hogeschool. Salverda vond Groningen overigens geen ideale lokatie voor de toekomstige Rijkslandbouwschool: het zou voor de aanstaande grote landbouwer, meer nog dan voor de gewone student nuttig zijn een deel van zijn leven in het midden van het land in een grote stad met een universiteit en velerlei andere instellingen door te brengen. Het voorstel deed in de kringen van de Groninger Universiteit veel stof opwaaien. Maar, gelukkig voor de

academie, behoefde het niet te worden uitgevoerd, omdat op andere wijze in de behoefte aan landbouwonderwijs kon worden voorzien. Nog in 1869 (het jaar waarin Salverda's brochure met dat voor Groningen zo rampzalige denkbeeld was verschenen) vond een poging tot hervorming van de Landhuishoudkundige School tot een Landbouwschool plaats, die zou moeten voldoen aan de eisen van de wet op het middelbaar onderwijs. Gedeputeerde Staten van Groningen hadden sterk op deze reorganisatie aangedrongen. Van Hall werd nu als directeur opgevolgd door H.M. Hartog, landbouwer en oud-leerling van de Landhuishoudkundige School. Hij bleef wel werkzaam als secretaris van het bestuur van de vereniging van obligatiehouders van de school. De nieuwe Landbouwschool te Groningen begon in oktober 1870 met haar lessen. De financiële middelen voor een goede inrichting van de school bleken echter onvoldoende te zijn. De obligatiehouders waren niet bereid nog meer krediet te verlenen. Tot dit besluit waren zij gekomen op advies van Van Hall, die van mening was dat de proef met de nieuwe opzet geheel mislukt was, omdat zich slechts zes leerlingen hadden aangemeld. Zo bewerkte de verbitterde Van Hall, die koppig vasthield aan het door hem met zo veel overtuiging aangehangen systeem van de combinatie van theorie en praktijk, waarmee volledig was gebroken bij de reorganisatie, de ondergang van het landbouwonderwijs te Groningen. Pogingen om met hulp van Gedeputeerde Staten nog een aanvullende rijkssubsidie te verkrijgen, mislukten eveneens, zodat de school op 11 maart 1871 moest worden opgeheven.

41

Door de publikatie van zijn brochure over het landbouwonderwijs (1869) was Salverda's naam als autoriteit op dit gebied gevestigd. Blijkbaar was hij zelf zo geïnteresseerd geraakt in deze tak van onderwijs, dat hij sindsdien voortdurend op de hoogte probeerde te blijven van wat er voor dit onderwijs nodig was. En dat terwijl hij in feite een buitenstaander was, die niets met het landbouwonderwijs te maken had! In 1871 bezocht hij tijdens een reis door Duitsland onder andere het 'Landwirthschaftliches Institut' der universiteit te Halle. Dat bracht hem tot deze ontboezeming in een artikel in DE ECONOMIST.

Salverda voor hoger (universitair) landbouwonderwijs

————— 'Moge al van eene rijkslandbouwschool voor ons hooger landbouwonderwijs veel kunnen worden verwacht, hare instelling kan ons gevaar doen loopen, eene plaats in te nemen in de achterhoede van hen, die onder de uitmuntende leiding van den hoogleraar Kühn te Halle, geleerd hebben, de plaats voor hooger landbouwonderwijs te zoeken aan de universiteit. Een 'landwirthschaftliches Institut', gelijk aan dat van Prof. Kühn zelve, dezer dagen door mij bezocht - op geene andere wijze aan de Universiteit verbonden dan een scheikundig of een physiologisch laboratorium of een academisch ziekenhuis; - hoogleraren in de landbouwwetenschappen, als hoogleraren der Universiteit, voortbouwende op door de Universiteitshoogleraren zelve geleverde voorbereiding, - ziedaar, wat mij bij rijper overweging voorkomt, het, in geenen deele onbereikbaar, ideaal van hooger landbouw-onderwijs te zijn'.²⁶

Salverda deelde dus nu het standpunt van Staring, die Thorbecke al in 1861 in dezelfde zin had geadviseerd, zij het dat Staring het wetenschappelijk landbouwonderwijs niet per se rechtstreeks bij een universiteit wilde onderbrengen.

Dit denkbeeld van Salverda om het landbouwonderwijs in zijn hoogste vorm aan de universiteit te verbinden, werd overgenomen door het Tweede Kamerlid mr. D.J. Baron Mackay, die daarover in november 1871 sprak bij de behandeling van de staatsbegroting voor 1872 en er het volgend jaar - eveneens bij de begrotingsbehandeling - op terugkwam. Bij de behandeling van de staatsbegroting voor 1872 deelde Mackay mede erop te vertrouwen dat de Rijkslandbouwschool gevestigd zou worden als zelfstandige inrichting aan een van onze universiteiten. Hij voegde hieraan toe in die mening te zijn versterkt door de verklaring van een uitmuntend deskundige op dit gebied, de Groningse hoogleraar Salverda. De minister van Binnenlandse Zaken, Thorbecke, was hiervan niet overtuigd. Het was hem minder duidelijk 'of de verbinding met een universiteit voor de klasse dergenen, die dit onderwijs zullen zoeken, aan te prijzen zij'. Die klasse was immers die der gezeten burgerij, die praktisch werkzaam zou zijn in de nijvere maatschappij, terwijl de universiteit bestemd was voor de geleerde stand.

42

Salverda neemt ontslag als hoogleraar

In 1872 deed Salverda een stap, die het nodige opzien baarde: hij nam ontslag als hoogleraar te Groningen en dat nog wel in het jaar waarin hij rector magnificus was geworden. Hij verdween zelfs zonder zijn rectorale rede te hebben gehouden en werd inspecteur van het lager onderwijs in Utrecht. Zijn belangstelling voor het wetenschappelijk landbouwonderwijs verloor hij echter niet. Hij bleef artikelen publiceren, waarin hij zijn visie op de wijze waarop het landbouwonderwijs geregeld moest worden, uiteenzette. Hij was, zoals reeds opgemerkt, op dit gebied een man van gezag geworden en werd door anderen uitgenodigd aan besprekingen over het landbouwonderwijs deel te nemen of daarover advies uit te brengen. Zo vroeg Thorbecke in het voorjaar van 1872 hem zijn denkbeelden over de toekomstige regeling van het landbouwonderwijs mee te delen. Een zelfde verzoek richtte Thorbecke tegelijkertijd aan de Duitser dr. O. Pitsch, die in 1870 was benoemd tot leraar aan de gemeentelijke landbouwschool te Warffum, verbonden aan de Rijks-HBS aldaar. Op hem zullen wij nog herhaaldelijk terugkomen. Thorbecke vroeg het advies van deze beide deskundigen omdat hij toen bezig was, ongetwijfeld in overleg met de inspecteur voor het landbouwonderwijs Staring, om de Rijkslandbouwschool voor te bereiden, waarover in de Tweede Kamer bij de begroting in 1871 was gesproken.

Naar aanleiding van deze adviesaanvraag²⁷ bezocht Salverda Pitsch in Warffum. Tijdens hun gesprek bleek dat hun gedachten op dat ogenblik in hoge mate overeenkwamen en zij adviseerden Thorbecke dan ook in de eerste plaats aan te sturen op wetenschappelijk landbouwonderwijs. Als dat er eenmaal was, zou het middelbaar en lager landbouwonderwijs in een later stadium des te gemakkelijker kunnen worden geregeld, omdat dan docenten beschikbaar zouden zijn gekomen, die voor dat onderwijs waren opgeleid. De feitelijke gang van zaken zou echter heel anders verlopen.

Toen Thorbecke in het voorjaar van 1872 bij Salverda en Pitsch advies inwon, bestond er al enige tijd een landbouwschool van de tweede trap. Deze was in 1870 met steun van inspecteur Staring te Warffum opgericht en gevoegd bij de Rijks-HBS, waarin ze ook was ondergebracht. Ze was overigens een gemeentelijke instelling, die een subsidie van het Rijk en de provincie ontving.²⁸ Door Starings bemiddeling slaagde men er ook in de Duitser dr. O. Pitsch (1842-1939) als leraar in de landbouwkunde aan de school te verbinden, al ging dat, zoals nog zal blijken, niet geheel zonder strubbelingen. De zeer jonge, veelbelovende J. Ritzema Bos (1850-1928) werd aangesteld om de vakken plant- en dierkunde te doceren. Meer dan zeven leerlingen heeft de landbouwschool niet gehad en slechts vier leerlingen hebben gedurende het ruim vierjarig bestaan van de school het einddiploma behaald. Het aannemen van leerlingen die de vereiste vooropleiding van HBS met driejarige cursus niet bezaten en het gekrakeel van de leraren onderling en met de gemeenteraad waren mede-oorzaken van de vroegtijdige opheffing van de school in 1875. Deze kinderziekten zou men wellicht nog hebben kunnen overwinnen, als een oorzaak van buitenaf het voortbestaan van de school niet onmogelijk had gemaakt.

Landbouwschool van de tweede trap te Wageningen

Deze oorzaak was gelegen in de oprichting van de tweede landbouwschool van de tweede trap, enkele jaren na de totstandkoming van de Warffumse school. Aangezien uit deze tweede school, die te Wageningen werd opgericht, de Rijkslandbouwschool is voortgekomen, zal op de ontstaansgeschiedenis van deze school vrij uitvoerig worden ingegaan.²⁹

In 1869 werd in Wageningen een gemeentelijke HBS opgericht en in het kader van de voorbereidingen werd onder anderen door het gemeenteraadslid Wertheim de suggestie gedaan om aan deze HBS een landbouwschool van de tweede trap te verbinden. Tijdens besprekingen met Staring aan het einde van 1871 en in het begin van 1872 bleek deze voor het idee te voelen. Op verzoek van burgemeester J. Knel stelde hij een uitgewerkt plan³⁰ voor dit doel op. Na kennisneming ervan overhandigde Knel het om advies aan een raadscommissie onder voorzitterschap van F.C.W. Koker.

Als gronden voor de geschiktheid van Wageningen voerde inspecteur Staring aan:

- De stad is niet zó groot 'dat de landlieden voor eene te sterke ontwikkeling van stadsbegeerten en steedsche neigingen bij hunne zonen behoeven beducht te zijn'.
- De centrale ligging, zodat het 's zondags te huis komen' voor zeer vele leerlingen mogelijk is.
- De verscheidenheid van grondsoorten en bedrijfvormen in de omgeving, zoals de kleibedrijven ten westen van de stad en over het Lexkesveer, de zandbedrijven ten noorden en oosten van de stad, houtteelt, tabaksteelt en zelfs nog 'de voorvaderlijke schapenhouderij op woeste heidevelden, als een voorbeeld van de wijze hoe niet met het meeste voordeel van den grond gebruik wordt gemaakt'.

- De nabijheid van de spoorweg, 'met het voor half geld reizen van gezelschappen leerlingen met hunne leeraars (...) om, nu en dan, allerhande toestanden van den landbouw, op de plaats zelve te gaan bestudeeren'.³¹ Met het eerstgenoemde argument, dat op het eerste gezicht minder belangrijk was dan de volgende en zelfs enigszins lachwekkend lijkt, had Staring vermoedelijk een politieke bedoeling. Hij zal dit argument met zoveel nadruk naar voren hebben geschoven, omdat destijds bij de behandeling van het wetsontwerp op het middelbaar onderwijs al bij voorbaat was gestipuleerd dat landbouwscholen niet in een stad zouden worden opgericht vanwege de gevaren die de onbedorven plattelandsjeugd daar zouden bedreigen!

De medewerking van B. en W. te Wageningen

44

Het gemeentebestuur van Wageningen had Staring waarschijnlijk reeds tijdens de eerste besprekingen in 1871 allerlei financiële en materiële toezeggingen gedaan voor het geval dat een landbouwschool in Wageningen zou worden gevestigd. Anders is het onverklaarbaar dat Staring plotseling zo warm liep voor de Wageningse plannen en zelfs in een brief van 7 februari 1872 (het plan dat hij aan de burgemeester had gezonden dateerde van 20 januari van dat jaar) de Wageningse burgemeester waarschuwde dat men in Winterswijk al eerder plannen voor een landbouwschool had gemaakt en dat de initiatiefnemers nu een verzoek om subsidie aan de minister hadden gezonden. Het was dus zaak om zo spoedig mogelijk zowel aan het Rijk als aan de provincie subsidie te vragen voor de Wageningse school. Deze duidelijke hint aan burgemeester Knel werd op de kortste termijn opgevolgd, want op 9 februari nam de raad het besluit een landbouwschool op te richten onder voorbehoud dat men subsidies kon krijgen.

De Wageningse lobby draaide weldra op volle toeren. Door de Gelderse Maatschappij van Landbouw werden een aantal deskundigen op het gebied van het landbouwonderwijs en enige politici uitgenodigd voor een bespreking op 28 mei 1872 in het stationskoffiehuis te Utrecht. Het doel van deze vergadering was, zo leek het althans, om een aantal geïnteresseerden de gelegenheid te geven zich te beraden over 'de meest doeltreffende middelen, waardoor het landbouw-onderwijs, hetzij door de Hooge Regeering, hetzij door provinciën, gemeenten, maatschappijen of particulieren, in Nederland kan worden in het leven geroepen'. Op het eerste gezicht schijnt hier dus sprake te zijn geweest van de zoveelste discussie van particuliere zijde over het landbouwonderwijs. Onze argwaan over de onbaatzuchtige bedoelingen van de gastheren wordt echter gewekt wanneer we een poging doen achter de schermen te kijken. In de eerste plaats kan de vraag worden gesteld, waarom men het nodig vond van deze vergadering van particulieren een zeer uitvoerig verslag te publiceren. Veel nieuws kwam er immers niet op tafel of het moest de mededeling van Staring, die ook was uitgenodigd, zijn dat Thorbecke 'zich ijverig bemoeid heeft met de oprichting van eene Rijks-landbouwschool', maar dat ten gevolge van de recente kabinetscrisis deze zaak niet door de Staten-Generaal behandeld zou worden. Staring wilde trouwens 'het opvolgend bewind wel aansporen, deze zaak te bevorderen'. Het kamerlid mr. L.E. Lenting, dat kort tevoren Thorbecke had gesproken, deelde

mee dat Salverda en Pitsch door Thorbecke, zoals we al zagen, waren uitgenodigd hem hun opvattingen over het hoger landbouwonderwijs uiteen te zetten. Het merkwaardige is nu, dat, terwijl Staring de gang van zaken ten aanzien van de Rijkslandbouwschool had onthuld, de aanwezigen daar vrijwel niet op ingingen. De voorzitter van de Gelderse Maatschappij, A.J. Baron Schimmelpenninck van der Oye, die de vergadering leidde, bracht het gesprek al gauw op scholen van de tweede trap, waarbij meer dan eens de plaats Wageningen werd genoemd.³² Wanneer wij dan in het verslag lezen dat het gezelschap grotendeels in Gelderland woonachtig was en dat van D. Vreede wel zijn voorzitterschap van de afdeling Neder-Veluwe van de Gelderse Maatschappij vermeld werd, maar zijn raadslidmaatschap van Wageningen werd verzwegen, dan lijkt het er sterk op, dat de eigenlijke bedoeling van deze vergadering was om de Wageningse plannen te pousseren. Gezien ook de relaties tussen Staring en Vreede (een van de voorvechters in de Wageningse raad voor oprichting van een landbouwschool) en tussen Vreede en Schimmelpenninck lijkt het beleggen van deze vergadering toch wel erg op een doorgestoken kaart. Die gedachte wordt nog versterkt omdat de vergadering eindigde met de door Mackay uitgesproken hoop 'dat de Geldersche Maatschappij van Landbouw zal aandringen op het toekennen van bijdragen aan de ontworpen (cursivering van ons, v.d. H.) school te Wageningen en meer scholen, eventueel in die provincie op te richten'. Hetgeen geschiedde. Tijdens de vergadering werd meegedeeld dat ook in Tiel plannen bestonden voor de oprichting van een landbouwschool. Dit was voor de afdeling Neder-Veluwe van de Gelderse Maatschappij van Landbouw aanleiding om een commissie in te stellen onder voorzitterschap van Vreede, die tot taak kreeg steun voor de Wageningse plannen te krijgen in de omliggende gemeenten en zo nodig ook bij de minister. Ook de directeur van de HBS in Wageningen, D.J. Andreae, was lid van deze commissie. Bovendien gingen burgemeester Knel en wethouder Van Rijn bij minister Geertsema, de opvolger van de op 4 juni 1872 overleden Thorbecke, op audiëntie om diens medewerking te vragen voor het verlenen van een jaarlijkse subsidie.

45

Al deze activiteiten brachten het gewenste resultaat. Op de begroting van het ministerie van Binnenlandse Zaken voor het jaar 1873 werd een bedrag van f 4000,- opgevoerd ten behoeve van de Wageningse landbouwschool en de provincie Gelderland voteerde f 5000,- voor de noodzakelijke verbouwings- en inrichtingskosten van de HBS. Tijdens de begrotingsdebatten in de Tweede Kamer verklaarde minister Geertsema zelfs, dat hij zo nodig een hoger bedrag ter beschikking wilde stellen, indien het Provinciaal Bestuur in Gelderland geen subsidie wilde geven.

Men kon nu aan de slag en de gemeenteraad in Wageningen besloot naast de leraren van de HBS een drietal leraren ten behoeve van de landbouwschool aan te stellen voor landbouwkunde, scheikunde, landbouwscheikunde en geologie en voor plant- en dierkunde. De cursusduur werd gesteld op vier jaren, waarvan de eerste twee geheel en het derde voor een groot deel aan het gewone middelbare onderwijs zouden worden besteed.

Het onderwijs aan de landbouwschool ving aan op 5 mei 1873 met twee leerlingen. In de loop van dit jaar liep dit aantal op tot dertien. De school werd officieel geopend op 8 september 1873 in het in 1940 verwoeste gymnastiekzaaltje ach-

ter de HBS in het Kleine Plantsoen (het latere Emmapark). De toenmalige gemeentelijke HBS waarin de landbouwschool gevestigd was, stond op een plaats waar thans het Emmapark grenst aan de Hoogstraat. De naam van de gehele inrichting luidde: Hoogere burgerschool met driejarige cursus en voortgezet landbouwonderwijs. D.J. Andreae werd directeur van de beide instellingen. De bedoeling van het landbouwonderwijs, dat immers ten dienste zou staan van zoons van min of meer welgestelde boeren, werd niet verwezenlijkt. Pitsch deelde in 1918 in zijn afscheidscollege mee, dat de leerlingen van de Wageningse landbouwschool wel een HBS met driejarige cursus hadden doorlopen, maar dat zij geen van allen zoons van landbouwers waren.

O. Pitsch en J. Ritzema Bos van Warffum naar Wageningen

Dr. Otto Pitsch, de al enige malen genoemde leraar landbouwkunde aan de landbouwschool te Warffum, werd op voorstel van Staring uitgenodigd dit vak te Wageningen te doceren. Pitsch was daartoe maar al te zeer bereid, omdat hij, evenals zijn vrouw, niet bestand was tegen het gure klimaat van Groningens noordkust. Bovendien was hij het niet in alle opzichten eens met de gang van zaken in Warffum. De toezegging dat hij jaarlijks over f 100,- zou kunnen beschikken voor excursies met zijn leerlingen schijnt voor hem een bijzonder aantrekkelijke bijkomstigheid te zijn geweest.

Beroofde Staring in 1873 de Warffumse landbouwschool van Pitsch, zijn opvolger Salverda zorgde ervoor dat zijn oud-student aan de Groningse Universiteit J. Ritzema Bos, eveneens in 1873, Warffum vaarwel zei en de functie van leraar in de plant- en dierkunde aan de nieuwe school in Wageningen aanvaardde.³³ Het vertrek van beide docenten luidde het einde in van de toch al niet florerende landbouwschool in Warffum. Een bevoegde docent om Pitsch op te volgen was in het gehele land niet te vinden en de gemeenteraad besloot derhalve deze eerste landbouwschool van de tweede trap met ingang van 1 januari 1875 'tijdelijk' op te heffen, maar dit 'tijdelijk' bleek weldra definitief te zijn.

Verdere ontwikkeling van het landbouwonderwijs belemmerd

Duidelijker dan ooit tevoren was gebleken dat de afwezigheid van bevoegde docenten één van de grootste belemmeringen was voor een verdere ontwikkeling van het landbouwonderwijs. Een school van de derde trap, de Rijkslandbouwschool, leek voorlopig van de baan, om van universitair onderwijs maar in het geheel niet te spreken. Mogelijkheden om leraren voor de vereiste akte MO landbouwkunde op te leiden waren in ons land dientengevolge niet aanwezig.

De exameneisen voor deze akte waren door Staring ontworpen en vastgesteld bij K.B. van 25 november 1867. Optimistisch als men was, had men gemeend dat langs die weg spoedig een aantal bevoegde docenten beschikbaar zou komen. De exameneisen waren echter zo buitensporig hoog, dat Van Hall reeds in 1868 daartegen heftig protesteerde.³⁴ Ook het oordeel van Salverda over de exameneisen was vernietigend, getuige zijn bekende sarcastische uitspraak in 1872: 'Voor de volledige toepassing van dit programma zijn - of 't moest misschien in China wezen - geen kandidaten, neen!, geen examinatoren zelfs te vinden'.³⁵ Men was in een vicieuze cir-

kel terechtgekomen, want docenten om de toekomstige docenten op te leiden ontbraken eveneens. Geen wonder dat er zich geen enkele kandidaat voor het examen aanmeldde.

Een merkwaardig colloquium doctum

Het probleem van de onderwijsbevoegdheid had zich al eerder aangediend bij de oprichting van de landbouwschool in Warffum (1870). Als docent voor de landbouwkunde had Staring toen, bij afwezigheid van Nederlandse kandidaten, de Duitser dr. Otto Pitsch (1842-1939) overgehaald naar Warffum te komen.³⁶ Pitsch had gestudeerd aan de landbouwacademie te Poppelsdorf en was vervolgens summa cum laude gepromoveerd aan de Universiteit van Heidelberg. Daarna was hij een drietal jaren 'Wanderlehrer' in de Rijnprovincie geweest. Bovendien had hij nog een semester als privatdocent colleges gegeven aan de academie waar hij had gestudeerd. Hij leek dus alleszins gekwalificeerd om les te geven op de landbouwschool in Warffum. Er kwam echter een onverwachte kink in de kabel. Het is niet bekend of Staring dit zelf ontdekte of dat een secure ambtenaar ten departemente een blokkade tegen de benoeming opwierp, maar zeker is dat bij raadpleging van de wet van 1863 bleek dat Pitsch geen onderwijsbevoegdheid volgens deze wet bezat. Weliswaar maakte de wet legalisering van verkregen onderwijsbevoegdheid aan instellingen in het buitenland gedurende zes jaren na inwerkingtreding van de wet mogelijk, maar deze termijn was juist verlopen! Er zat dus niets anders op dan dat Pitsch het examen voor de akte MO landbouwkunde aflegde! Pitsch was uiteraard woedend en weigerde zich aan dit examen te onderwerpen. Ten slotte liet hij zich door Staring, die met J.M. van Bemmelen, J. Boeke en Salverda de examencommissie vormde, overreden. Omdat de examinatoren, die weliswaar specialisten waren op hun eigen vakgebied, maar geen van allen landbouwonderwijs op het niveau van Pitsch hadden genoten, het ook een genante zaak vonden, had men een pro forma-oplossing bedacht. De commissie zou Pitsch geen echt examen afnemen, maar volstaan met een colloquium doctum. Behalve voor de overredingskracht van Staring, zo onthulde Pitsch zelf een halve eeuw later, was hij misschien ook wel gezwicht 'voor de thee, die deze (dat wil zeggen Staring, v.d.H.) mij gedurende een gemoedelijk samenzijn 's avonds schonk en die voor mij toen nog een medicijn was'.³⁷ De commissie vatte haar taak serieus op - het colloquium duurde drie dagen! - en de discussies kregen bij tijd en wijle een minder vriendelijk karakter, maar ten slotte werd het diploma voor de akte MO landbouwkunde met een waarderende toespraak aan Pitsch overhandigd. Het lekte echter uit, dat de examencommissie de hand had gelicht met de wettelijk voorgeschreven gedragslijn en de Nederlandse landbouwpers liet niet na te protesteren tegen de onwettige wijze waarop het diploma was verkregen.³⁸

47

De Duitser O. Pitsch de enige bevoegde leraar landbouwkunde

Hoe dan ook, Pitsch was nu de enige bezitter van de akte MO landbouwkunde volgens het K.B. van 1867. Hij zou ook de enige blijven. In 1873 meldden zich vier kandidaten voor het examen aan, maar geen van hen behaalde de akte. Dit was voor de examencommissie aanleiding om de minister mee te delen dat zij de exa-

meneisen te zwaar achtte.³⁹ Op die manier zou men nooit over bevoegde docenten kunnen beschikken. Om uit deze impasse te geraken werden nu eindelijk enige doeltreffende maatregelen genomen, waarvan Salverda die inmiddels Staring was opgevolgd, ongetwijfeld de auctor intellectualis is geweest. In 1874, binnen een jaar na zijn benoeming tot inspecteur van het middelbaar en landbouwonderwijs, werd door de minister van Binnenlandse Zaken aan de Tweede Kamer meegedeeld dat voorlopig werd afgezien van de oprichting van de Rijkslandbouwschool en dat er voorrang zou worden verleend aan de opleiding van leraren voor deze instelling.⁴⁰ Ook gaf de minister toe, dat de exameneisen te zwaar waren en moesten worden herzien.

Meer bevoegde leraren door de nieuwe akte MO landbouwkunde

————— Een vijftal jonge veelbelovende landbouwkundigen - geselecteerd uit niet minder dan 300 sollicitanten! - werd nu met een rijksbeurs uitgezonden naar het landbouwinstituut van de Universiteit van Halle in Duitsland om zich daar voor te bereiden op het examen voor de akte MO landbouwkunde.

49

Het gewraakte K.B. van 25 november 1867 werd na enige tijd inderdaad ingetrokken en vervangen door het K.B. van 14 juli 1876 (S. 163). Bij dit Koninklijk Besluit⁴¹ werden naast de reeds bestaande MO akte landbouwkunde ook een MO akte tuinbouw en een MO akte houtteelt ingesteld.

De eersten die de akte MO landbouwkunde volgens de nieuwe voorschriften behaalden, waren L. Broekema en F.J. van Pesch (beiden in 1876). Zij hadden in Halle gestudeerd. Weldra behaalden nu ook andere kandidaten de akte, zoals S. Lako (1877) en G. Reinders (1878). Zij allen zouden een rol spelen in het volgende ontwikkelingsstadium van het landbouwonderwijs.

- 1 N.G. Addens, *De Vereeniging voor Hooger Landbouwonderwijs te Groningen, Historisch overzicht naar aanleiding van haar vijftigjarig bestaan*, Groningen, 1960, pp. 3-14.
- 2 Kops was tweede keuze. Mr. G. Wittewaal was als eerste voor deze leerstoel gepolst, maar had het aanbod afgeslagen. Zie Zappey, *Levensberigt*, pp. 158, noot 3.
- 3 Zie Zappey, *Levensberigt*, pp. 159-160, noot 4.
- 4 IJ. Botke, *Jacobus Albertus Oilkens, 1772-1825 Groningen*, Universiteitsmuseum, 1984;
J. Huizinga, *Wetenschap en beschaving in de eerste helft der negentiende eeuw*, in *Academia Groningana, MDCXIV-MCMXIV, Gedenkboek ter gelegenheid van het derde eeuwfeest der Universiteit*, uitgegeven in opdracht van den Academischen Senaat, Groningen, 1914, pp. 54-56;
J.W. Moll, *Het landbouwonderwijs aan de hoogeschool te Groningen gedurende de negentiende eeuw*, in: idem, pp. 386-392;
J. Bots, *Tussen Descartes en Darwin, Geloof en Natuurwetenschap in de 18de eeuw in Nederland*, pp. 79-80.
- 5 B.N. Paasman, J.F. Martinet, *Een Zutphens filosoof in de achttiende eeuw*, Zutphen, 1971; Bots, o.c., pp. 67 e.v. (Zie noot 4.)
- 6 Huizinga, zie noot 4.
- 7 Addens, *Vereeniging voor hooger landbouwonderwijs*, p. 16.
- 8 Huizinga, zie noot 4.
- 9 De originele tekeningen van de *Flora Batava* zijn ten dele in het bezit van de Centrale Bibliotheek van de Landbouwuniversiteit.
- 10 Addens, *Vereeniging voor hooger landbouwonderwijs*, p. 13.
- 11 Van der Poel, *Het landbouwonderwijs*, pp. 31-35.
- 12 J.G. Veldink, W.C.H. Staring 1807-1877, *Geoloog en landbouwkundige*, diss. Wageningen, Wageningen, 1970, pp. 94-96.
- 13 Veldink, W.C.H. Staring, pp. 96-97.
- 14 Van der Poel geeft een overzicht van deze scholen in *Het landbouwonderwijs*, pp. 3-44.
- 15 Van der Poel, *Het landbouwonderwijs*, pp. 48-84.
- 16 Van der Poel, *Het landbouwonderwijs*, pp. 44-45, 56.
- 17 I.J. Brugmans, *Thorbecke*, 2de druk, Haarlem, 1948, pp. 28-30 en 67 e.v.
- 18 W.C.H. Staring, *Landbouwonderwijs*, *De Gids* 32, dl. 3 (1868), pp. 185-203.
- 19 Addens, *Vereeniging voor hooger landbouwonderwijs*, pp. 60-61.
- 20 Addens, *Vereeniging voor hooger landbouwonderwijs*, pp. 58-59;
P. van Hoek, *Staring en het landbouwonderwijs*, pp. 75-77, in: Dr. W.C.H. Staring gehuldigd op zijn honderdsten geboortedag, 5 October 1908, 's-Gravenhage 1908 (onder redactie van H.J. Lovink).
- 21 Zie hierover: Moll, *Het landbouwonderwijs aan de Hoogeschool te Groningen*, pp. 404-408.
- 22 Zie noot 18.
- 23 *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek* 27 (1869) pp. 417-418.
- 24 Over Salverda: *Medewerkers herdacht*, Dr. M. Salverda, *De Economist* 1886, pp. 760-762;
In memoriam M. Salverda, *Maandblad voor den Nederlandschen landbouw*, 1886, p. 110;
L.M(ulder), In memoriam, *Landbouwcourant* 40 (17 juni 1886) p.189;

- 25 M. Salverda, *Ons landbouwonderwijs*, Leiden, 1869. Zie ook zijn memorie over de Landhuishoudkundige School te Groningen, *Landbouwcourant* 23 (1869), pp. 123, 127, 136-137, 156.
- 26 *De Economist* 1871, 2de dl., p. 839, noot.
- 27 De adviesaanvraag van Thorbecke werd bekend door publikatie van het Verslag van eene Vergadering tot bespreking van de meest doeltreffende middelen, waardoor het landbouwonderwijs, hetzij door de Hooge Regeering, hetzij door provinciën, gemeenten, maatschappijen of particulieren, in Nederland kan worden in het leven geroepen, *Bijblad Landbouwcourant* 9 (1872), kol. 177-192.
- 28 *Honderd jaar Hogelandse Hogere Burgerschool RHBS, Warffum, 1868-1968*, z.pl., 1968, pp. 22-27; Veldink, W.C.H. Staring, pp. 147-154.
- 29 H.K. Roessingh, Schets van het ontstaan van de Landbouwhogeschool te Wageningen. Van gemeentelijke landbouwschool in 1873 tot Landbouwhogeschool in 1918, *Bijdragen en Mededelingen Gelre*, deel LXVIII (1974/1975), pp. 173-194.
- 30 Dit plan werd gepubliceerd in het *Bijblad van de Landbouwcourant* 9 (1872), kol. 99-108.
- 31 Zie noot 30, kol. 106.
- 32 A.J. Schimmelpenninck van der Oye, L.A.F.H. van Heeckeren en P.F.L. Waldeck, Verslag van eene Vergadering tot bespreking van de meest doeltreffende middelen, waardoor het landbouwonderwijs, hetzij door de Hooge Regeering, hetzij door provinciën, gemeenten, maatschappijen of particulieren, in Nederland kan worden in het leven geroepen, *Bijblad Landbouwcourant* 9 (1872), kol. 177-192.
- 33 Roessingh, Schets van het ontstaan van de Landbouwhogeschool, p. 178, waar ook de overige leraren worden genoemd.
- 34 *Zie Tijdschrift ter bevordering van nijverheid* 31 (1868), pp. 20-21.
- 35 M. Salverda, *Stemmen des roependen in de woestijn*, *De Economist* 1872, p. 1088.
- 36 R.H. Rijkens, Doctor Otto Pitsch, 1 Jan. 1871-1911, *Cultura* 23 (1911), pp. 1-2 (met foto); L.B., Prof.Dr. O. Pitsch, *Cultura* 30 (1918), pp. 253-259 (met afbeelding van diens borstbeeld, gemaakt door de Wageningse beeldhouwer August Falise, 1916); Prof.Dr. Johann Otto Franz Pitsch, 1842-1939, *Landbouwkundig Tijdschrift* 51 (1939) pp. 497-498. Zie ook de autobiografie, O. Pitsch, *Erinnerungen aus meiner Jugend und aus meinen spätern Jahren*, 4 dln., Amsterdam, 1936-1937.
- 37 O. Pitsch, *Afscheidcollege*, Wageningen, 1918, pp. 3-4.
- 38 *Landbouwcourant* 24 (1870), pp. 201-209.
- 39 Verslag der commissie in 1873 belast met het afnemen van het examen van hen, die eene acte van bekwaamheid verlangen voor middelbaar onderwijs in de landbouwkunde, *Landbouwcourant* 27 (1873), p. 192 en *Landbouwcourant* 28 (1874), p. 189.
- 40 *Landbouwcourant* 28 (1874), p. 80.
- 41 Ook gepubliceerd in de *Landbouwcourant* 30 (1876), p. 153.

De Rijkslandbouwschool, oprichting en eerste ontwikkeling (1876 - 1896)

VOORGESCHIEDENIS

Staring heeft weinig geluk gehad met het regelen van het landbouwonderwijs. Zo had hij zich, toen hij een voorstander van universitair onderwijs was geworden, moeten neerleggen bij het dictaat van Thorbecke dat de hoogste vorm van landbouwonderwijs op een middelbare Rijkslandbouwschool zou worden gegeven. En ten gevolge van een kabinetscrisis en het, kort daarna, op 4 juni 1872, overlijden van Thorbecke werden ook de voorbereidingen voor de Rijkslandbouwschool in een vroeg stadium vertraagd, nog voor zij rijp waren om aan de Staten-Generaal te worden voorgelegd. Inmiddels nam zijn kwaal steeds ernstiger vormen aan, waardoor hij genoodzaakt was per 1 augustus 1873 ontslag te nemen. Van maar twee landbouwscholen had hij de oprichting tot stand kunnen brengen en die waren niet van de hoogste, maar slechts van de tweede trap. Bovendien stond één van deze scholen (Warffum), zoals spoedig zou blijken, op springen en zou de andere (Wageningen) pas een maand na zijn ontslag officieel worden geopend, nadat het onderwijs daar een half jaar eerder was aangevangen.

Salverda in 1873 Staring opgevolgd

Zijn opvolger Salverda zou het beter vergaan. Diens opvattingen stemden in hoofdlijnen, zoals reeds werd opgemerkt, met die van Staring overeen. Staring had daarom al vroeg bij de minister op Salverda's benoeming aangedrongen.¹

Pitsch rekende er dan ook na de benoeming van Salverda op, dat de nieuwe inspecteur de hoogste vorm van landbouwonderwijs aan een universiteit zou ver-

binden. Bijna een halve eeuw later deelde hij in zijn afscheidsrede mee, dat hij daarom in de NIEUWE ROTTERDAMSCHÉ COURANT een uitvoerig artikel had geschreven om Salverda's pogingen het hoger landbouwonderwijs met de universiteit samen te voegen, te ondersteunen. Maar, aldus Pitsch, na de verschijning van het eerste gedeelte van dat artikel stelde Salverda hem ervan in kennis dat hij de publikatie ervan betreunde, omdat zijn inzichten over de organisatie van het landbouwonderwijs waren veranderd. Waarschijnlijk waren volgens Pitsch zijn pogingen om dit onderwijs bij een universiteit onder te brengen mislukt en had hij noch bij de regering noch bij de landbouwers voor zijn plannen steun gevonden. Dit laatste was ongetwijfeld juist, want Salverda bleek nu de hoogste prioriteit te geven aan het bevorderen van de oprichting van de middelbare Rijkslandbouwschool, de pépinière van de landbouwdocenten, zoals Thorbecke het voornaamste doel van deze school had gekarakteriseerd. Door gebrek aan medewerking van de minister van Binnenlandse Zaken kon hij niet anders. Kennelijk bleef hij echter hopen dat het landbouwonderwijs langs lijnen van geleidelijkheid op universitair niveau zou worden gebracht. Dit blijkt uit een artikel in DE ECONOMIST, dat hij in november 1874 schreef² en waarin hij duidelijk stelt dat de landbouwwetenschap naar zijn mening bij een universiteit moest worden ondergebracht. 'Ik wanhoop er geenszins aan, dat het daár te zijner tijd, de plaats die het toekomt, innemen zal'. Voorlopig wilde hij nog geen 'hoogeschool voor den landbouw'. Het gevaar was dan groot dat deze niet tot stand zou komen, 'zoodat het weinige dat wij bezitten, te gronde gaat'. Noodgedwongen en uit pragmatische overwegingen had hij voorlopig gekozen voor de Rijkslandbouwschool, dat was wat hij zijn lezers wilde uitleggen.

Salverda's voorbereiding van de oprichting van de Rijkslandbouwschool

Intussen was hij achter de schermen druk bezig de oprichting van de Rijkslandbouwschool voor te bereiden. Blijkbaar stond het voor hem aanvankelijk ook nog niet vast dat deze school in Wageningen moest worden gevestigd. Wellicht heeft hij eerst getracht de Rijkslandbouwschool in Utrecht te vestigen in de verwachting dat zijn standpunt dat het hoogste landbouwonderwijs aan een universiteit verbonden diende te worden, daar dan op den duur als 't ware vanzelf verwezenlijkt zou kunnen worden. Men zou dit kunnen afleiden uit zijn zojuist genoemde artikel, waarin hij schreef dat hij eerst 'na andere mogelijkheden te hebben onderzocht' zijn aandacht op Wageningen richtte. De bestaande landbouwschool te Wageningen was echter, zoals Salverda opmerkte, 'zwak door theoretisch isolement'.³ Daarom wilde hij de particuliere proeftuin te Deventer, die in 1856 door dr. L. Mulder was gesticht en waarvan F.J. van Pesch directeur was, naar Wageningen verplaatsen en daar tevens een landbouwproefstation in het leven roepen. Op die wijze zou dan in verbinding met de toekomstige Rijkslandbouwschool het landbouwkundig onderzoek in zijn geheel op één plaats kunnen worden geconcentreerd. Daardoor zou niet alleen een bredere basis ontstaan, maar ook meer aansluiting bij de praktijk kunnen worden verkregen.

Ook deze gedachte lanceerde hij in het artikel in DE ECONOMIST, nadat hij in 1874 geheime besprekingen met het gemeentebestuur in Wageningen was begonnen.⁴ Het gemeentebestuur, dat maar al te graag bereid was de Rijkslandbouwschool binnen de poorten van het stadje te halen, had bij die besprekingen aan Salverda enige belangrijke toezeggingen gedaan. 'Ik vlei mij, dat de 'Proeftuin' daar met open armen zou worden ontvangen... ja ik heb reden te verwachten, dat zool niet het benodigde terrein van gemeentewege kan worden beschikbaar gesteld, tenminste het verkrijgen daarvan zoo gemakkelijk mogelijk zou worden gemaakt'. Als de Rijkslandbouwschool met het daaraan verbonden proefstation in Wageningen zou worden gevestigd, zo werd overeengekomen, dan zou de gemeente een viertal aan elkaar grenzende herenhuisen, het zogenaamde 'Bassecour', aan de Heerenstraat met de daarbij behorende tuinen aankopen, alsmede een terrein aan de andere kant van de gracht langs het Melkpaadje (het latere Spijk). Gebouwen en grond zouden in gebruik aan het Rijk worden afgestaan. De gemeente zou ook bijdragen in de kosten van de verbouwing en inrichting. Het Rijk zou dan van zijn kant de gemeentelijke HBS met de landbouwschool overnemen. Om kort te gaan, de minister van Binnenlandse Zaken, mr. J. Heemskerk, onder wie het landbouwonderwijs toen ressorteerde, stemde in met het plan van Salverda en in september 1875 werd in hoofdstuk 5 van de staatsbegroting de vestiging van een Rijkslandbouwschool te Wageningen voorgesteld in verband met de oprichting aldaar van een landbouwproefstation. Ook de Staten-Generaal verleenden hun fiat aan deze begrotingspost. De gemeenteraad van Wageningen voteerde f 30.000,- voor de aankoop van het 'Bassecour' met tuinen, f 10.000,- voor de grond en gebouwen aan de overzijde van de gracht achter het 'Bassecour' en maximaal f 20.000,- voor de verbouwing en de inrichting van de panden en de terreinen. Bovendien besloot de raad alle schoolmeubels en hulpmiddelen van de gemeentelijke HBS en landbouwschool, alsmede een tuin aan de gracht aan het Rijk in gebruik af te staan.⁵ Voor de kleine gemeente Wageningen was dit een grote opoffering, die zij zich echter graag getroostte om de vestigingsplaats van de Rijkslandbouwschool te worden. Maar voor de financiering van deze schenkingen moest de gemeente al bij al niet minder dan f 33.800,- lenen.⁶

ORGANISATIESTRUCTUUR EN ONDERWIJSPROGRAMMA

De Rijkslandbouwschool (RLS), die nu kon worden opgericht, was in feite een nieuw schooltype dat wij met een hedendaagse term een scholengemeenschap zouden kunnen noemen. Ofschoon de wet van 1863 de (middelbare) Rijkslandbouwschool als instelling voor het hoogste landbouwonderwijs had bedoeld, bleek zij na haar oprichting uit een conglomeraat van drie verschillende scholen te bestaan.

Eén van deze scholen had zelfs niets met de landbouw te maken en was een gewone driejarige HBS! Men heeft deze organisatievorm gekozen uit zuinigheidsoverwegingen. Om de schijn van eenheid op te houden, werden de drie scholen afdelingen genoemd; deze afdelingen hadden samen één directeur, één lerencorps en één naam: Rijkslandbouwschool.

Uit het volgende overzicht blijkt dat deze Rijkslandbouwschool een schijn-eenheid was; zij bestond uit:

1. De afdeling A met driejarige cursus. Zij sloot aan bij het lager onderwijs en was bestemd om 'aan leerlingen, die later den practischen landbouw zullen uitoefenen, de kennis en ontwikkeling bij te brengen, die voor eene verstandige uitoefening van het landbouwbedrijf een noodzakelijke vereischte zijn'. Deze afdeling A was een school voor middelbaar onderwijs, die ongeveer parallel liep met een HBS met drie-jarige cursus. Men heeft haar wel gekwalificeerd als: 'de hogere burgerschool voor den gegoeden Nederlandschen landbouwersstand'.
2. De afdeling B. Deze had aanvankelijk een tweejarige cursus (sinds 1879 een driejarige, omdat de leerstof te uitgebreid was om in twee jaren te worden behandeld) en sloot met haar onderwijs aan bij de driejarige HBS. Het onderwijs was bestemd voor 'zonen en pupillen van grondeigenaren en landbouwers, die eene meer wetenschappelijke opleiding wenschten te erlangen, alsmede voor de vorming van toekomstige administrateurs in Nederland of in Nederlandsch-Indië'. Deze afdeling had het karakter van een vakschool en voldeed nog het meest aan de eisen die volgens artikel 20 van de wet op het middelbaar onderwijs aan de Rijkslandbouwschool moesten worden gesteld. Het met goed gevolg afgelegd eindexamen gaf recht op het diploma landbouwkundige. Dit diploma was echter van lagere orde dan de middelbare akte landbouwkunde. Leerlingen die geslaagd waren voor het eindexamen van de afdeling B waren derhalve niet bevoegd om onderwijs aan de Rijkslandbouwschool te geven. De afdeling B kon iemand niet opleiden voor het examen MO landbouwkunde, omdat het onderwijsniveau daarvoor te laag was. Een aantal van de in de wet genoemde vakken werd (nog) niet gedoceerd (bijvoorbeeld de houtteelt, de tuinbouw en de koloniale land- en bosbouw), dit in tegenstelling tot de - ook in de wet genoemde - Polytechnische School te Delft, waar het onderwijsprogramma geheel aan de wet voldeed.
3. De afdeling Hogere Burgerschool, die een gewone HBS met driejarige cursus bleef, maar nu van gemeentelijke HBS Rijks-HBS was geworden.

Aan de school werd bovendien nog het Rijkslandbouwproefstation verbonden, dat echter wel een eigen directeur kreeg, die tevens leraar aan de Rijkslandbouwschool was.

Deze organisatievorm voldeed niet alleen niet aan de wet, maar ook niet aan het reglement van de Rijks hogere burger- en landbouwscholen (K.B. van 30 augustus 1864, S. 91), dat evenmin deze driedeling kende. Dat dit in de praktijk allerlei moeilijkheden gaf, spreekt bijna vanzelf, maar een afzonderlijk reglement voor de Rijkslandbouwschool werd eerst bij K.B. van 23 juli 1884 (S. 181) vastgesteld. Vrij overbodig was de motivering bij de afkondiging van dit reglement, dat het oude K.B. moest worden vervangen, omdat 'de ondervinding heeft aangetoond dat het niet geheel past voor de eigenaardige inrichting der Rijkslandbouwschool en dat deze behoefte heeft aan afzonderlijke bepalingen'. Terzijde merken wij op, dat de opsteller van de considerans niet tot uitdrukking wilde brengen dat hij de organisatievorm van de Rijkslandbouwschool op z'n zachtst uitgedrukt van twijfelachtige aard vond, maar

dat het unieke karakter van de school om speciale voorzieningen vroeg. Het nieuwe K.B. bepaalde dat het onderwijs aan de Rijkslandbouwschool gegeven zou worden in drie geheel op zichzelf staande afdelingen. Er kwam nu weliswaar een duidelijke afbakening ten aanzien van het onderwijs van de drie afdelingen, maar zij bleven te zamen een administratieve eenheid vormen, de Rijkslandbouwschool, met één directeur aan het hoofd.

Het onderwijs in september 1876 begonnen

Het onderwijs kon op 18 september 1876 een aanvang nemen, nadat de meest noodzakelijke verbouwingen hadden plaatsgevonden, de eerste leraren waren benoemd en de eerste leerlingen een toelatingsexamen hadden afgelegd.

De officiële opening vond plaats op 11 september 1877, toen ook de nieuwe vleugels van het hoofdgebouw voltooid waren. De minister van Binnenlandse Zaken en de commissaris van de koning in Gelderland waren bij de openingsplechtigheid aanwezig. Burgemeester Knel werd uit waardering voor wat hij en de gemeenteraad voor de oprichting van de Rijkslandbouwschool hadden verricht, benoemd tot ridder in de orde van de Nederlandse leeuw.

Wageningen vierde uitbundig feest: twee dagen lang waren er matinees en soirees musicales, bals, een landbouwtentoonstelling, een optocht en een 'groot vuurwerk vanwege de gemeente'.⁷ De leraar van de HBS C. Honigh overtrof zichzelf met een gedicht van maar liefst zestien bladzijden, getiteld *DE LANDBOUW, FEESTZANG* (Wageningen, 1877), dat veel afrek vond, maar waarvan het exemplaar dat in de centrale bibliotheek van de Landbouwuniversiteit wordt bewaard, intussen waarschijnlijk in letterlijke zin een unicum is geworden.

Nadat het feestgedruis was verstomd, zou men zich, ondanks alle optimistische redevoeringen, echter realiseren dat deze Rijkslandbouwschool nog in de verste verte niet de Rijkslandbouwschool van de wet van 1863 was. De geschiedenis van de afdelingen A en HBS zullen hier verder blijven rusten, omdat ze oneigenlijke loten aan de stam van de Rijkslandbouwschool waren en ons alleen de ontwikkeling van de afdeling B waaruit de Landbouwhogeschool is voortgekomen, interesseert.

Eén van de grootste problemen, behalve natuurlijk het gebrek aan financiële middelen, was dat er veel te weinig leraren in het bezit van de middelbare akte landbouwkunde waren. Daardoor konden lang niet alle landbouwklassen aan de afdeling B worden onderwezen, die de wet van 1863 had voorgeschreven.

Aanvankelijk had het onderwijs alleen betrekking op de Nederlandse landbouw en ofschoon er een grote behoefte bestond aan een opleiding voor degenen die een werkkring in de koloniën zochten, kon daarmee pas in 1880 een begin worden gemaakt. In dat jaar werd een speciale cursus koloniale landbouw in het leven geroepen. Deze werd gegeven door dr. K.W. van Gorkom, oud-hoofdinspecteur van de cultures in Nederlands-Indië, die tot 1892 aan de Rijkslandbouwschool verbonden bleef. Daarna werd deze cursus (bij gebrek aan een deskundige docent?) opgeheven.

In 1883 deed het vak houtteelt zijn intree aan de Rijkslandbouwschool. Naast de gewone lessen konden de leerlingen die dat wensten ook nog een bijzondere cursus over het boswezen volgen. Bovendien werd er een (voor)opleiding voor houtvesters in Nederlands-Indië aan de afdeling B verbonden. De opleiding van houtvesters vond tot dusverre geheel in Duitsland plaats. Bezitters van het einddiploma HBS met vijfjarige cursus konden zich daarvoor opgeven (K.B. van 19 september 1872, S.21) en moesten dan een vergelijkend toelatingsexamen afleggen. Bij K.B. van 29 augustus 1880 (S.21) werd bepaald dat de minister van Koloniën voortaan ook afgestudeerden van de afdeling B voor de opleiding kon aanwijzen, eveneens na aflegging van een vergelijkend toelatingsexamen. Zij kregen zelfs voorrang boven de bezitters van het HBS-diploma. Deze laatsten konden nu alleen nog voor een opleiding in Duitsland in aanmerking komen, wanneer te weinig bezitters van het einddiploma van de afdeling B zich daarvoor hadden aangemeld. Vermoedelijk omdat tot nu toe alleen HBS'ers voor deze opleiding werden geselecteerd, was in het programma voor het vergelijkend toelatingsexamen noch het vak houtteelt noch het vak landmeten en waterpassen opgenomen, beide zeer belangrijk voor aanstaande bosambtenaren. Daarom werd in 1890 een nieuw opleidingsstelsel voor toekomstige bosambtenaren ontworpen. Per 1 oktober 1890 werd een speciale cursus aan de Rijkslandbouwschool geopend met het oog op de (voor)opleiding van de toekomstige zogenaamde rijksalumni (K.B. van 9 januari 1891, S.10). Aan de afdeling B en parallel lopend met de tweede en derde klas ervan werd een 'Voorbereidende cursus ter opleiding van technische ambtenaren bij het Boschwezen in Nederlandsch-Indië' (kortweg meestal met V.C. aangeduid) verbonden.

De cursus kon worden gevolgd door hen die de eerste klas van de afdeling B met goed gevolg hadden doorlopen en door hen die van de vierde naar de vijfde klas van de HBS waren bevorderd en zich aan de Rijkslandbouwschool hadden laten inschrijven na geslaagd te zijn voor een toelatingsexamen in de wiskunde en plant- en dierkunde. Op de V.C. werd onder andere les gegeven in de bosbouwkundige vakken, de meteorologie, de kennis van nuttige en schadelijke dieren en in de beginnelen van het Maleis en Latijn. De beide laatste vakken werden aan de afdeling B gegeven door deeltijdlereen, die elders een hoofdfunctie bekleedden.

Na afloop van de tweejarige studie aan de V.C. werd door de directeur van de Rijkslandbouwschool een getuigschrift uitgereikt aan degenen die de lessen geregeld hadden bijgewoond. De bezitters van dit getuigschrift konden een examen afleggen, waarvan het programma door de minister van Koloniën was vastgesteld. Degenen die hiervoor geslaagd waren, kwamen als rijksalumni voor de Dienst van het Boswezen in Nederlands-Indië voor verdere opleiding in aanmerking. Aan de Königlich-Sächsische Forstakademie te Tharandt in Saksen vulden zij hun theoretische opleiding aan. Hier studeerden zij in de regel gedurende twee semesters en bekwaamden zich daarna nog vier maanden in de theorie of in de praktijk van de bosbouw. Ten slotte oefenden zij zich nog zes maanden in Nederland in de kennis van de voornaamste Indische bosbomen en aan 's Rijks Herbarium te Leiden in het beschrijven en determi-

neren van Indische planten. De afdeling B was dus nog lang niet in staat om de gehele opleiding tot houtvester te verzorgen.

In 1889 werd voor officieren, die de intendancecursus hadden doorlopen, de gelegenheid geopend zich aan de Rijkslandbouwschool verder te bekwamen voor de verplegingsdienst door aanvullende studie op het gebied van onderzoek en keuring van slachtvee, levensmiddelen, foeragering enz. ten behoeve van het leger. Ten gevolge van deze neventaken begon de afdeling B zich omstreeks 1890 te ontwikkelen tot een geheel andere instelling dan de wet van 1863 had bedoeld.

Bibliotheek

In het kader van de beschrijving van het onderwijs dient ook enige aandacht te worden besteed aan de bibliotheek van de Rijkslandbouwschool. De grondslag voor deze bibliotheek werd gelegd door de directeur van de gemeentelijke HBS en landbouwschool D.J. Andreae, die uit eigen middelen een som gelds voor dit doel beschikbaar stelde. In het begin was er geen bibliothecaris, maar fungeerde Pitsch voorlopig als zodanig. Enige leraren vormden een commissie (1876), die met het beheer van de bibliotheek werd belast. Na de oprichting van de Rijkslandbouwschool nam de kleine boekerij in omvang toe. In 1878 bezat de bibliotheek 2000 boeken en plaatwerken en 42 tijdschriften, die aanvankelijk in de docentenkamer in het vroegere hoofdgebouw aan het Salverdaplein (toen nog Heerenstraat) werden ondergebracht. Deze snelle groei was voor een belangrijk deel te danken aan bekende landbouwkundigen uit die dagen, die hun privé-boekerijen aan de Rijkslandbouwschool schonken of legateerden, zoals dr. W.C.H. Staring, mr. J.P. Amersfoort, C.E. de Clercq⁸ en dr. L. Mulder. De boeken van de Kabinetten van Landbouw te Utrecht en Leiden behoorden eveneens tot de eerste aanwinsten van de bibliotheek. Vanaf 1885 bekleedde C. Honigh de functie van bibliothecaris naast zijn leraarschap (hij gaf Nederlands en Duits) aan de Rijkslandbouwschool. In 1891 verscheen de eerste, door hem samengestelde, catalogus van de bibliotheek. Na zijn benoeming per 1 september 1895 tot directeur van de HBS in Zwolle werd hij als bibliothecaris opgevolgd door F.J. van Pesch, die een eerste vervolgcatalogus (1891-1899) samenstelde.

Ondanks de ontwikkeling die de Rijkslandbouwschool gedurende haar eerste jaren doormaakte, was de toestand verre van ideaal. Het onderwijsprogramma voldeed ook in het begin van de jaren negentig nog niet aan de wet van 1863. Zelfs het belangrijke vak tuinbouw kon nog steeds niet als hoofdvak worden gedoceerd. De afzonderlijke cursussen voor de technische ambtenaren bij het Boswezen in Nederlands-Indië en voor de officieren der intendance betekenden een oneigenlijke taakverzwaren voor de leraren. Daar kwam nog bij, dat de docenten in de landbouwkunde les moesten geven op twee verschillende niveaus (afdeling A en B) en dat het aantal vakken te groot en het aantal lessen te beperkt was om diep genoeg op de stof te kunnen ingaan. Dit laatste wreekte zich vooral op de afdeling B. De ontwerpers van de wet van 1863 hadden zich ook niet gerealiseerd dat de leerlingen nog niet rijp waren voor deze vorm van landbouwonderwijs: zij hadden een te geringe vooropleiding genoten (driejarige HBS) en waren in de meeste gevallen ook te jong. Bovendien moesten de leerlingen vanaf de tweede klas wegens het ontbreken van

goede Nederlandse boeken vrij veel Duitse boeken bestuderen. Voor de meesten van hen zal dit onoverkomelijke moeilijkheden hebben gegeven en mede een van de oorzaken zijn geweest dat het percentage leerlingen dat voortijdig de afdeling B verliet, zo groot was.

Naarmate de jaren verstreken werden de klachten over het onderwijs aan de Rijkslandbouwschool steeds frequenter. Aan reorganisatie en herprogrammering viel dan ook omstreeks 1890 niet meer te ontkomen.

BESTUUR

Het al genoemde K.B. van 23 juli 1884, dat de taak en bevoegheden van de directeur en de leraren regelde, was in principe gelijk aan het reglement dat voor de hogereburgerscholen gold. Weliswaar was het formeel toegesneden op de structuur van de Rijkslandbouwschool, maar in materieel opzicht waren de verschillen niet groot.

60

De directeur bezat vrijwel alle beslissingsbevoegdheden. De lerarenvergadering had, althans op papier, weinig in te brengen. Wel kon de lerarenvergadering alle onderwerpen ter sprake brengen die zij wilde, maar van een bevoegdheid tot besluitvorming wordt niet gerept. Blijkbaar voor het geval dat men het niet eens kon worden met de directeur, was er een bepaling opgenomen dat de lerarenvergadering aan de minister voorstellen kon doen. De bestuurs- en beheersstructuur was derhalve sterk hiërarchisch. In de praktijk bezat de lerarenvergadering echter meer macht dan uit het reglement zou kunnen blijken. De discussies verliepen lang niet altijd even rustig en de directeur kwam daar niet steeds als overwinnaar uit te voorschijn.

Het heeft weinig zin hier een overzicht te geven van alle bepalingen die het reglement bevatte; het bovenstaande geeft de strekking voldoende weer. Op één bepaling dient echter nader te worden ingegaan. Eén der leraren van de HBS, daartoe door de minister aangewezen, zou met de titel van adjunct-directeur de directeur moeten bijstaan in de leiding van de afdeling HBS. Na de oprichting van de Rijkslandbouwschool was de directeur van de voormalige gemeentelijke HBS, D.J. Andreae, belast met het beheer van de afdeling HBS van de Rijkslandbouwschool, evenwel zonder continuering van zijn directeursstapel. Andreae werd nu benoemd tot adjunct-directeur van de afdeling HBS, maar volgens het nieuwe reglement was hij tevens degene die de directeur van de Rijkslandbouwschool bij diens afwezigheid moest vervangen. Het wonderlijke van de regeling is dus, dat hij tijdens de waarneming van het directoraat van de gehele school niet de titel van adjunct-directeur van de Rijkslandbouwschool mocht voeren. (Dit kan men althans uit het reglement afleiden.) In de praktijk zal men hem wel als zodanig hebben beschouwd en zal hij zich op de hoogte hebben moeten houden van de gang van zaken op de gehele school om in geval van nood te kunnen optreden.

LERAREN

Hierboven werd er al op gewezen dat naast het gebrek aan financiële middelen het ontbreken van bevoegde landbouwleraren één van de grootste obstakels is geweest, die de totstandkoming van de Rijkslandbouwschool heeft vertraagd.

Bij het begin van het eerste cursusjaar in 1876, en zelfs nog meer dan tien jaren later, kon men dan ook niet over het gewenste aantal docenten beschikken.

C.J.M. Jongkindt Coninck, de eerste directeur

————— Typerend voor deze situatie waren de problemen rond de benoeming van de eerste directeur van de Rijkslandbouwschool. Als zodanig werd ten slotte bij K.B. van 3 april 1876 (S.29) met ingang van 1 juli 1876 C.J.M. Jongkindt Coninck (1834-1885) benoemd.⁹ Hij was een oud-leerling van de Landhuishoudkundige School te Groningen en werd in 1858 onderdirecteur van deze school. Nauwelijks anderhalf jaar later werd hij directeur van de Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord. Zijn benoeming tot directeur van de Rijkslandbouwschool, tevens leraar in de landbouwkunde, baarde wel enig opzien, omdat hij een overtuigd voorstander was van het theoretisch-praktisch onderwijs en nu aan het hoofd kwam te staan van de hoogste onderwijsinstelling op landbouwgebied, die een uitsluitend theoretische vorming van de leerlingen beoogde. Volgens Pitsch¹⁰ was de benoeming van Jongkindt Coninck een diplomatieke zet van inspecteur Salverda geweest omdat daarmee 'den voorstanders van het theoretisch-praktisch onderwijs de wapenen uit de handen geslagen werden'. De achterhoedegevechten van de aanhangers van het theoretisch-praktisch onderwijs woedden namelijk in het begin van de jaren zeventig nog steeds

voort, ofschoon de wetgever al in 1863 voor het theoretisch onderwijs had gekozen. Vanuit juridisch standpunt bezien had Jongkindt Coninck zelfs niet tot leraar, laat staan dus tot directeur, benoemd mogen worden, want hij bezat niet de onderwijsbevoegdheid in de landbouwkunde (akte MO landbouwkunde), die de wet voor de benoeming van leraren in dat vak eiste. Over dit bezwaar is Salverda blijkbaar heengestapt, omdat hij geen andere uitweg zag. De andere docenten waren nog te jong voor een benoeming tot directeur en de enige twee voor wie deze belemmering niet gold, konden niet voor een benoeming in aanmerking komen, omdat zij niet de Nederlandse nationaliteit bezaten. Indien er al verzet is gerezen tegen de benoeming van Jongkindt Coninck, dan is dat alleen binnenskamers geuit. In de landbouwers werd deze benoeming algemeen toegejuicht. Per slot van rekening beschikte Jongkindt Coninck over landbouwkundige ervaring en was hij een bekwaam organisator. Ook het feit dat hij, zij het maar korte tijd, onderdirecteur van de Landhuishoudkundige School was geweest, kan tot zijn benoeming hebben bijgedragen. Wat zijn wetenschappelijke kennis betreft, was hij ongetwijfeld de mindere van al zijn leraren. In de necrologie die Pitsch¹¹ na zijn overlijden schreef, wordt geconstateerd dat zijn vakkennis niet gering was, maar aan deze constatering werden onmiddellijk de veelzeggende woorden 'in aanmerking genomen den tijd waarin deze werd verworven' toegevoegd. Meer waardering had hij voor 'zijn buitengewoon organisatietalent, verbonden met eene groote mate van geestkracht en volharding in het doorzetten van een eenmaal ontworpen plan'. Ofschoon de verhouding tussen directeur en leraren over het algemeen niet slecht schijnt te zijn geweest, kwamen er in toenemende mate wrijvingen voor tussen hem en de leraren. Ook de leraren onderling vormden geen eenheid. 'Dat stormde en kookte door elkaar als in een waren heksenketel, met steeds nieuwe plannen, veranderingen der roosters van lesuren, op den voorgrond brengen van 'demonstratief onderwijs', het stokpaardje van Jongkindt Coninck, die minder voelde voor het systematisch theoretisch onderwijs'.¹² Zijn voorliefde voor de landbouwpraktijk stempelde hem bij de leraren tot een man van de oude garde, die 'de hem opgelegde taak niet voldoende doorzag'. Enige weken na zijn benoeming had hij een studiereis gemaakt langs enkele buitenlandse landbouwscholen (onder andere Hohenheim, Halle en Poppelsdorf) en had daar tot zijn grote genoegen gezien dat aan deze theoretische scholen een proefboerderij was verbonden. Deze diende echter niet, zoals destijds bij de Landhuishoudkundige School, om de leerlingen op deze boerderij zelf landbouwwerkzaamheden te laten verrichten, maar om hun daar 'demonstratief onderwijs' te geven. In een proefboerderij zag Jongkindt Coninck zijn kans om het praktijkonderwijs via een achterdeurtje op de Rijkslandbouwschool binnen te halen. Toen hij in 1880 de proefboerderij 'Duivendaal' tot stand had weten te brengen, was deze voor hem de plaats waar het hart van de Rijkslandbouwschool klopte en waar hij bij voorkeur zijn lessen gaf.

Ofschoon vrijwel al zijn tijd werd opgeëist door lesgeven en vooral door organisatorische en administratieve besommingen, schreef hij enige tientallen artikelen over vergelijkende veldproeven. Na het overlijden van Staring werd hij belast met het verzorgen van de landbouwverslagen. Door reorganisatie van het bijebrengen van het grondmateriaal en door uitbreiding van de statistische gegevens

kenmerkten de door hem geredigeerde verslagen (1876-1883) zich door een snel toenemend peil van betrouwbaarheid, dat voordien nooit was bereikt en pas in de 20ste eeuw verbeterd zou worden.

Het zou te veel plaatsruimte vergen als wij de overige leraren even uitvoerig behandelden als de eerste directeur. Wij moeten ons daarom beperken tot enige korte mededelingen over de belangrijkste landbouwleraren. Ook over de leraren die uitsluitend les gaven aan de Rijks-HBS, zullen wij, ofschoon zij als leraren van de Rijkslandbouwschool werden beschouwd, niet uitweiden.¹³

Bij hetzelfde K.B. waarbij Jongkindt Coninck werd benoemd, kreeg de Duitser dr. Adolf Mayer (1843-1942) per 1 augustus 1876 een aanstelling.¹⁴ Hij werd directeur van het Rijkslandbouwproefstation en tevens leraar in de landbouwscheikunde en de landbouwtechnologie (hoofdzakelijk suikerfabricage, branderij en brouwerij). Hem werd de persoonlijke titel van hoogleraar toegekend. Hij had gestudeerd aan het Polytechnicum te Karlsruhe en aan de Universiteit van Heidelberg, waar hij magna cum laude was gepromoveerd in de wis-, natuur- en scheikunde. Na enige jaren bij verschillende hoogleraren assistent te zijn geweest en onder meer op het proefstation te Karlsruhe ervaring te hebben opgedaan met de controle van meststoffen, kreeg hij in 1872 de leiding van het Laboratorium voor landbouwscheikunde te Heidelberg. Daar werd hij in 1875 ook tot buitengewoon hoogleraar benoemd. Met hem verwierf de Rijkslandbouwschool een prominent wetenschapsman, die gespecialiseerd was op een vakgebied dat in ons land nog onbekend was. Hij riep het eerste LANDBOUWKUNDIG TIJDSCHRIFT (1893-1904) in het leven, dat ten doel had de resultaten van het Wageningse onderzoek in brede kring bekend te maken.

F.J. van Pesch (†1899), die met Broekema in 1876 de akte MO landbouwkunde had behaald - zij waren de eersten -, werd tot assistent van Adolf Mayer benoemd.¹⁵ Hoewel hij geen leraar aan de Rijkslandbouwschool is geweest, verdient zijn naam hier toch vermelding vanwege zijn grote wetenschappelijke produktie, die in het kader van zijn functie aan het Rijkslandbouwproefstation tot stand kwam. Mayer onthulde 50 jaren later, dat men eerst overwogen had Van Pesch als directeur van de Rijkslandbouwschool aan te stellen. Maar 'Van Pesch was gekenmerkt door, maar ook belast met groote bescheidenheid, die echter zoo ver ging, dat zijne persoonlijkheid daaronder gebukt ging'.¹⁶ Dientengevolge viel de keus op Jongkindt Coninck. Van Pesch trok zich terug in zijn studeerkamer, waar hij talloze boeken en artikelen heeft vertaald en geschreven. Ook was hij redacteur van onder meer het MAANDBLAD VAN DEN NEDERLANDSCHEN LANDBOUW en het LANDBOUWKUNDIG TIJDSCHRIFT. Hij is zijn leven lang assistent bij het proefstation gebleven. Daarnaast was hij vanaf 1895 tevens bibliothecaris van de Rijkslandbouwschool. Een vernieuwend onderzoeker was hij echter niet.¹⁷

J. Ritzema Bos, de grondlegger van de planteziektenkunde in Nederland

De leraren van de voormalige gemeentelijke landbouwschool gingen over naar de Rijkslandbouwschool. Van hen dienen in de eerste plaats dr. O. Pitsch en dr. J. Ritzema Bos te worden genoemd. Eerstgenoemde kwam hierboven al ter sprake. Dr. J. Ritzema Bos (1850-1928), die in 1873 tegelijk met Pitsch van de Warffumse

6 Prof. dr. J. Ritzema Bos, 1850-1928

landbouwschool naar Wageningen was overgekomen, was zoöloog.¹⁸ Om zijn onderwijs als leraar dierkunde beter te kunnen geven, verrichtte hij entomologisch onderzoek en gaf hij advies op het gebied van de insektenschade aan een ieder die daarom vroeg. Reeds tijdens zijn kandidaatsstudie was hij leraar geweest aan de Landhuishoudkundige School in Groningen. In 1874 promoveerde hij op een zoölogisch onderwerp. In 1895 werd hij benoemd tot directeur van het in datzelfde jaar gestichte Phytopathologisch Laboratorium 'Willie Commelin Scholten' te Amsterdam en tot buitengewoon hoogleraar aan de Gemeentelijke Universiteit aldaar. Hij bracht nu ook adviezen uit over planteziekten. Hoewel hij naar Amsterdam verhuisde, bleef hij aan de Rijkslandbouwschool onderwijs geven in de kennis van de nuttige en schadelijke dieren. Als grondlegger van de planteziektenkunde in Nederland, zowel van het plantkundig deel als van het dierkundig deel, zou hij zich later een internationale vermaardheid verwerven. Ook met de bioloog dr. M.W. Beijerinck (1851-1931) deed men in Wageningen een gouden greep.¹⁹ Na zijn studie aan de Polytechnische School in Delft ging hij plant- en dierkunde studeren in Leiden, waar hij ook, in 1877, zou promoveren. Terstond na zijn kandidaatsexamen werd hij in 1873 benoemd tot leraar in de plant- en dierkunde en in de natuurkunde aan de HBS en de landbouwschool in Warffum. In 1875 werd hij leraar aan een HBS te Utrecht en in 1876 leraar in de plantkunde aan de Rijkslandbouwschool. Voor Wageningen

ging hij echter vroegtijdig, in 1885, verloren door zijn benoeming tot chef van het bacteriologisch laboratorium van de Gist- en Spiritusfabriek in Delft. In 1895 werd hij (hoog)leraar aan de Polytechnische School, de latere Technische Hogeschool te Delft.

In 1877 werd het docentencorps uitgebreid door de benoeming van de leraar landbouwkunde L. Broekema (1850-1936), een Groningse landbouwerszoon. Na geslaagd te zijn voor het kandidaatsexamen wis- en natuurkunde aan de Universiteit van Leiden, volgde hij een opleiding in de landbouwkunde te Halle en behaalde hij in 1876, gelijktijdig met Van Pesch, de akte MO landbouwkunde.²⁰ Het vak landbouwkunde omvatte alle onderdelen van de landbouwwetenschap. De docent werd verondersteld goed thuis te zijn op het gebied van uiteenlopende vakken als bijvoorbeeld akkerbouw, veeteelt en zuivelbereiding. Zo lang er een tekort aan bevoegde leraren was, bestonden de leeropdrachten die onder de leraren landbouwkunde werden verdeeld dan ook uit verschillende vakken. En omdat de leeropdrachten bovendien herhaaldelijk werden gewijzigd, kregen de leraren nauwelijks kans zich in een bepaalde richting te specialiseren. Zo doceerde Broekema jarenlang zowel plantkunde (tot 1885) als veeteelt en zuivelbereiding. Op 1 november 1885 volgde hij Jongkindt Coninck na diens overlijden op 16 augustus van dat jaar als directeur op. Hij behoort nog steeds tot de algemeen bekende pioniers op het gebied van het landbouwonderwijs en -onderzoek, niet het minst door zijn kweekproducten als de Dui-vendaal- en de Spijktarwe (1899), de Wilhelminatarwe (1901) en de Julianatarwe (1921).

65

In 1877 vond eveneens de benoeming plaats van dr. H. Bos (1857-1933) tot leraar in de dierkunde.²¹ Hij was een broer van dr. J. Ritzema Bos, met wie hij het succesvolle LEERBOEK DER DIERKUNDE (1884; 1932, verzorgd door prof.dr. E. Reinders) schreef. Behalve dit leerboek is ook het door hem gepubliceerde LEERBOEK DER TUINBOUWPLANTKUNDE, dat uit drie delen bestaat, voor het onderwijs van groot nut geweest. Het belangrijkste studiegebied van dr. Bos is steeds de fenologie geweest, de leer van de invloed van klimaat en bodem op de groei van planten en dieren. Op dit gebied heeft hij in Nederland pionierswerk verricht. Zijn broer, P.R. Bos, de aardrijkskundige (de 'Bos-atlas'), wist in 1894 een aantal personen in ons land ertoe te bewegen systematische fenologische waarnemingen te gaan doen. Onder deze waarnemers bevond zich meteen ... H. Bos, station Wageningen!

De Zeeuw S. Lako (1848-1922), die in 1877 de middelbare akte landbouwkunde behaalde en in 1878 tot leraar aan de Rijkslandbouwschool²² werd benoemd, gaf onderwijs in werktuigkunde, landbouwboekhouden en grondverbetering; bovendien gaf hij facultatief lessen in de bijenteelt. Na enige tijd aan de Polytechnische School te Delft scheikunde en werktuigkunde te hebben gestudeerd, had hij deze vakken verwisseld voor een landbouwstudie te Proskau en Wenen. Hij publiceerde een inmiddels reeds lang vergeten boek over landbouwboekhouden²³ en vele artikelen over landbouwwerktuigen en cultuurtechniek.

Warffum heeft alle reden gehad om het ontstaan en de groei van het landbouwonderwijs in Wageningen met lede ogen aan te zien. Zo ging ook, na de opheffing van de landbouwschool, in 1880 de HBS leraar G. Reinders (1838-1903)

voor Warffum verloren.²⁴ Deze was amanuensis aan de Rijks-HBS in Groningen geweest, toen hij in 1868 in Warffum werd benoemd om les te geven in de schei- en natuurkunde en in de biologie. Later gaf hij daar ook les aan de landbouwschool. In 1878 behaalde hij de akte MO landbouwkunde, nadat hij een jaar tevoren het eerste deel had gepubliceerd van zijn Handboek.²⁵ Dit werk geeft blijk van de grote belesenheid van de auteur en de formidabele kennis, die hij van de landbouw in al zijn vertakkingen bezat. Ten minste 30 jaren was dit boek dan ook het standaardwerk op landbouwgebied. Toen de leraar scheikunde, dr. J. van Renesse, in 1880 naar Soerabaja vertrok, werd Reinders zijn opvolger en tevens leraar in de bemestingsleer, mineralogie en geologie. Tijdens de cursus 1879-1880 werd de rijksveearts te Lochem, H.C. Reimers, benoemd tot leraar in de ziekten- en geneesleer der huisdieren. In 1902 kwamen daar de anatomie en fysiologie der huisdieren bij.

G.E.H. Tutein Nolthenius (1860-1930) was de eerste die in Wageningen les in de houtteelt gaf. Hij had in Duitsland het diploma van bosbouwkundige behaald en was leraar aan de Rijkslandbouwschool van 1883 tot 1892, toen hij rentmeester van het kroondomein 'Het Loo' werd. Zijn opvolger was A.H. Berkhout (1854-1945). Na de HBS had hij als alumnus van het Indische Boswezen aan de Forstakademie in Eberswalde gestudeerd. Eind 1878 vertrok hij naar Nederlands-Indië, waar hij zich ruim twaalf jaren zeer verdienstelijk maakte voor de Dienst van het Boswezen. In 1891 keerde hij met ziekteverlof in Europa terug als houtvester 2de klasse. De zeereis had hem blijkbaar zo goed gedaan dat hij zich bijna onmiddellijk na aankomst in staat voelde weer aan de slag te gaan. Hij vestigde zich met zijn vrouw en kinderen in Berlijn, waar hij anderhalf jaar aan de universiteit staathuishoudkunde en plantkunde studeerde. Per 1 september 1892 - hij stond op het punt naar Indië terug te keren - volgde hij Tutein Nolthenius op, door wiens onverwacht vertrek de Rijkslandbouwschool zeer gedupeerd was. Berkhout nam van Nolthenius ook de leiding van de houtvesterscursus over. In 1894 behaalde hij de akte MO houtteelt. In 1909 promoveerde hij nog, op 55-jarige leeftijd, magna cum laude in de staatswetenschappen aan de Universiteit van Tübingen. Berkhout schijnt een voortreffelijk docent te zijn geweest, maar over zijn wetenschappelijke kwaliteiten werd zeer verschillend geoordeeld. Over zijn werk behoeft hier verder niets te worden vermeld, aangezien hij zelf zijn verdiensten in tal van autobiografische geschriften van alle kanten heeft belicht.²⁶

Dr. E. Giltay (1858-1935) werd in 1885 benoemd tot leraar in de plantkunde als opvolger van Beijerinck.²⁷ Na twee jaar scheikunde te hebben gestudeerd aan de Polytechnische School in Delft, ging hij in 1878 aan de Leidse Universiteit studeren, waar hij in 1882 promoveerde in de plant- en dierkunde. Van 1880 tot 1885 was hij aan deze universiteit werkzaam, eerst als assistent bij het botanisch laboratorium en later ook als privaattoecent in de plantenfysiologie en microscopie.

J.H. Aberson (1857-1935) werd in 1886 tot leraar in de scheikunde benoemd, nadat hij twee jaren assistent was geweest op het Rijksproefstation te Wageningen.²⁸ Later doceerde hij ook landbouwscheikunde, bemestingsleer en landbouwtechnologie. Aberson was het liefst gaan studeren aan de Polytechnische School in Delft (hij was als kind zeer geïnteresseerd in het machinefabriekje van zijn vader),

7 Jean Paul Stricker, 1854-1928

maar vermoedelijk om financiële redenen ging hij naar de normaalschool in Deventer, zoals veel talentvolle, maar minder gefortuneerde jongelieden hun studie begonnen waren. Zo'n start was trouwens ook nadien nog decennia lang gebruikelijk. Daarna was hij enige tijd onderwijzer in zijn geboorteplaats Olst en vanaf 1878 in Wageningen. In 1880 behaalde hij de akte MO wiskunde. De omgang met mannen als M.W. Beijerinck en J. Ritzema Bos zal ongetwijfeld van waarde zijn geweest voor zijn wetenschappelijke ontwikkeling. Kort na 1880 slaagde hij ook voor de akte MO delfstof-, aard-, plant- en dierkunde. Van 1882 tot 1884 woonde hij in Amsterdam. Studerend onder leiding van de hoogleraren J.H. van 't Hoff, J.W. Gunning en J.D. van der Waals voegde hij de akte MO natuurkunde, scheikunde en kosmografie aan de rij toe. Salverda raadde hem toen aan de studie in de scheikunde voort te zetten.

Ofschoon hij niet tot het lerarencorps behoorde, dient hier nog genoemd te worden J.P. Stricker (1854-1928)²⁹, de legendarische en door leerlingen, studenten en docenten op handen gedragen 'Oom Paul'. Hij werd in 1881 als eerste en enige assistent bij de administratie aangesteld om de directeur behulpzaam te zijn bij het steeds omvangrijker beheer van de Rijkslandbouwschool. In 1916 werd hij hoofd van de administratie en bleef dit met de titel van administrateur tot aan zijn pensionering op 1 november 1920. Stricker had de tuinbouwschool 'Linnaeus' in Watergraafsmeer bezocht en was voor zijn komst in Wageningen één jaar leraar geweest

aan de landbouwschool in Buitenzorg (Nederlands-Indië). Dat hij zijn taak breed opvatte, blijkt onder andere uit het feit dat hij de catalogus samenstelde van de collectie Indische houtsoorten en producten, talrijke modellen van Indische woonhuizen en bedrijven, landbouwgereedschappen enz., die in het cursusjaar 1884-1885 door bemiddeling van de ministers van Binnenlandse Zaken en van Koloniën werd verworven. Dit zogenaamde Koloniaal Museum was bedoeld voor het onderwijs aan leerlingen die Indische land- en bosbouw als studieterrein hadden gekozen. Met uitzondering van een enkele sawah-ploeg die zich nu bevindt in het Museum Historische Landbouwtechniek in Wageningen is deze collectie destijds overgedragen aan het Tropenmuseum in Amsterdam en het Afrika museum in Nijmegen.

GEBOUWEN EN TERREINEN

68

Dank zij de generositeit van het Wageningse gemeentebestuur kon de Rijkslandbouwschool, zoals reeds werd vermeld, bij haar oprichting beschikken over het 'Bassecour', bestaande uit vier herenhuizen met tuinen, gelegen aan het tegenwoordige Salverdaplein, alsmede over grond aan de overzijde van de stadsgracht, het Spijk.

Het 'Bassecour' en 'Duivendaal'

Het 'Bassecour' werd in 1876 al aangeduid als het 'Hoofdgebouw'. Na verbouwing werden hierin leslokalen, een lerarenkamer, die aanvankelijk ook de bibliotheek herbergde, een internaat, de directeurswoning en de conciërgewoning ondergebracht. De beide vleugels van het hoofdgebouw werden in 1877 gebouwd naar een ontwerp van de architect W.C. Metzelaar. Deze verwierf bekendheid als ontwerper van gevangenissen en gerechtsgebouwen. Ook het hek dat het complex aan de straatzijde afsloot, is door hem ontworpen. In de vleugels vonden onder meer het Rijkslandbouwproefstation en de laboratoria onderdak. Ter weerszijden van het toegangshek van dit gebouwencomplex werden in 1880 twee gaslantaarns geplaatst. Achter het hoofdgebouw lag de botanische tuin en de daaraan verbonden ooft- en boomkwekerij, groot 0,7 ha. Vanuit de botanische tuin kon men, met een pont de gracht overvarende (later kwam er een bruggetje), op het Spijk komen, dat ongeveer 1 ha groot was en ten doel had de leerlingen in de praktijk met alle cultuurgewassen bekend te maken. Behalve als demonstratieveld diende dit stuk grond nog als plaats voor het nemen van proeven door de landbouwlerearen. Daarnaast werd nog 0,25 ha zandgrond als proefveld in huur verkregen aan de Arnhemse Straatweg, de tegenwoordige Generaal Foulkesweg. Al spoedig bleken de terreinen te klein. Reeds in 1878 werd daarom door de regering een terrein aangekocht, 'Duivendaal' genaamd, in de onmiddellijke nabijheid van het stadje gelegen. Dit terrein bestond uit circa 7 ha zware kleigrond, waarvan 2,8 ha als bouwland en 3,5 ha als weiland werd gebruikt. Het overige deel werd weldra door gebouwen ingenomen. In 1880 verrees hier de hoeve 'Duivendaal' met stallen voor runderen en paarden, dorsvloer, bergplaatsen voor hooi en graan, melkkelders, vertrekken voor zuivelbereiding en een leslokaal. In een aantal bijgebouwen werden varkenshokken, een overdekte mestvaalt en een ijshut (voor het bewaren van ijs om melk te koelen) ondergebracht. Ook werd

er een woning voor de bedrijfsboer gebouwd. Op de hoeve werden allerlei granen en handesgewassen getest. Ook was er een kleine veestapel van tien à twaalf koeien, enige varkens en schapen, zowel van binnen- als van buitenlands ras. Om de afwatering te verbeteren werd omstreeks 1880 2,5 ha gedraineerd. Deze boerderij was 'een inrichting voor onderzoek en demonstratief onderwijs', waarmee de grootste wens van Jongkindt Coninck in vervulling ging. Het merkwaardige is dat de leraren, die zich tevoren zo verzet hadden tegen invoering van praktijkonderwijs, van lieverlede van gedachten veranderd schijnen te zijn. Ook na het overlijden van Jongkindt Coninck wordt in de jaarverslagen uitvoerig aandacht besteed aan het 'aanschouwelijk onderwijs' en 'de praktische werkzaamheden'. De leerlingen werden zelfs verplicht praktijklessen te volgen. Onder leiding van de bedrijfsboer van Duivendaal leerden zij ploegen, eggen en het maken van boter en kaas. In de boomkwekerij moesten zij snoeien, enten, oculeren en planten. Talrijke moderne landbouwwerktuigen, zoals zaai- en maaimachines, werden voor dit educatieve doel aangeschaft. De grote werktuigen konden niet rendabel op de kleine boerderij worden gebruikt, maar dienden om de leerlingen er vertrouwd mee te maken. Zeer speciaal gold dit ook voor de Marshall locomobiel van 6 PK voor het aandrijven van karnen, een centrifuge, hakselsnijders, een dorsmachine, enz., en de (tweedehandse) stoomdorsmachine, die omstreeks 1883 werd aangekocht. Er waren in dat jaar in de landbouw in ons land nog maar 170 stoomlocomobielen in gebruik. Aan de leerlingen van de hoogste klassen werden beurtelings het stoken en de verdere behandeling van de locomobiel opgedragen. In de jaarverslagen is ten aanzien van de 'practische oefeningen' van de leerlingen geen spoor van heimelijkheid te ontdekken; integendeel, men beroemde zich er zelfs op. Het jaarverslag eindigde dan ook steeds met de zin dat de Rijkslandbouwschool voldeed aan de eis: 'landbouwonderwijs op wetenschappelijken grondslag, maar in onmiddellijke aansluiting aan en ingericht naar de behoeften van de praktijk'.

Het Kabinet van Landbouwwerktuigen sinds 1880 op Duivendaal

In de herfst van 1880 kon ook het zogenaamde Kabinet van Landbouwwerktuigen op Duivendaal in gebruik worden genomen. In dit gebouw, dat nog steeds een windwijzer in de vorm van een karnploeg draagt, werd een aantal werktuigen en gereedschappen onderdak gebracht. Deze waren afkomstig uit de inmiddels opgeheven kabinetten van landbouwwerktuigen, die tot dusverre waren verbonden aan de universiteiten van Utrecht, Leiden en Groningen, waar zij in het begin van de 19de eeuw waren gesticht.³⁰ Deze collecties bevonden zich in een zeer verwaarloosde staat, zodat alleen die werktuigen naar Wageningen werden getransporteerd, 'welke uit het oogpunt van Historisch overzicht op dit gebied noodzakelijk zijn en overigens voor zoover zij bruikbaar zijn'.³¹ De weinige voorwerpen die van deze collecties nog zijn overgebleven (onder andere zuivelgereedschap, ploegen, eggen en modellen van landbouwwerktuigen) worden nu bewaard in het Museum Historische Landbouwtechniek te Wageningen. Ook de aangekochte moderne werktuigen werden, wanneer men ze niet meer op het bedrijf nodig had, in het Kabinet geplaatst.

Omstreeks 1890 werd voor de hoeve Duivendaal een zogenaamd verlegbaar spoor aangeschaft. Dit bestond uit gemakkelijk verplaatsbare rails met bijbehorende wagentjes waarmee men de oogst van het land naar de schuren kon vervoeren. Dit systeem, dat alleen op grote bedrijven als de Wilhelminapolder bij Goes werd toegepast, gaf een grote besparing op het paardewerk. Een trein van 25 à 30 wagentjes, die elk 100 kilo vervoerde, kon namelijk door één paard worden getrokken.

Het bouwprogramma van de Rijkslandbouwschool werd in 1882 voortgezet met de voltooiing van een tuinmanswoning met schuur aan het Spijk en een inter-naatsgebouw op Duivendaal.

Aanvankelijk ondervonden leraren en leerlingen veel tijdverlies als ze van het hoofdgebouw naar Duivendaal moesten lopen, doordat de stadsgracht een scheiding vormde tussen Duivendaal en de bebouwde kom van Wageningen. Daarin werd in 1881 of 1882 voorzien door het aanleggen op kosten van het Rijk van een verharde, met lindes beplante weg dwars door Duivendaal en een daarop aansluitende brug over de stadsgracht. Volgens de optimistische schatting van Jongkindt Coninck werd de afstand dientengevolge van tien minuten tot nog geen drie minuten bekort.

70

LEERLINGEN

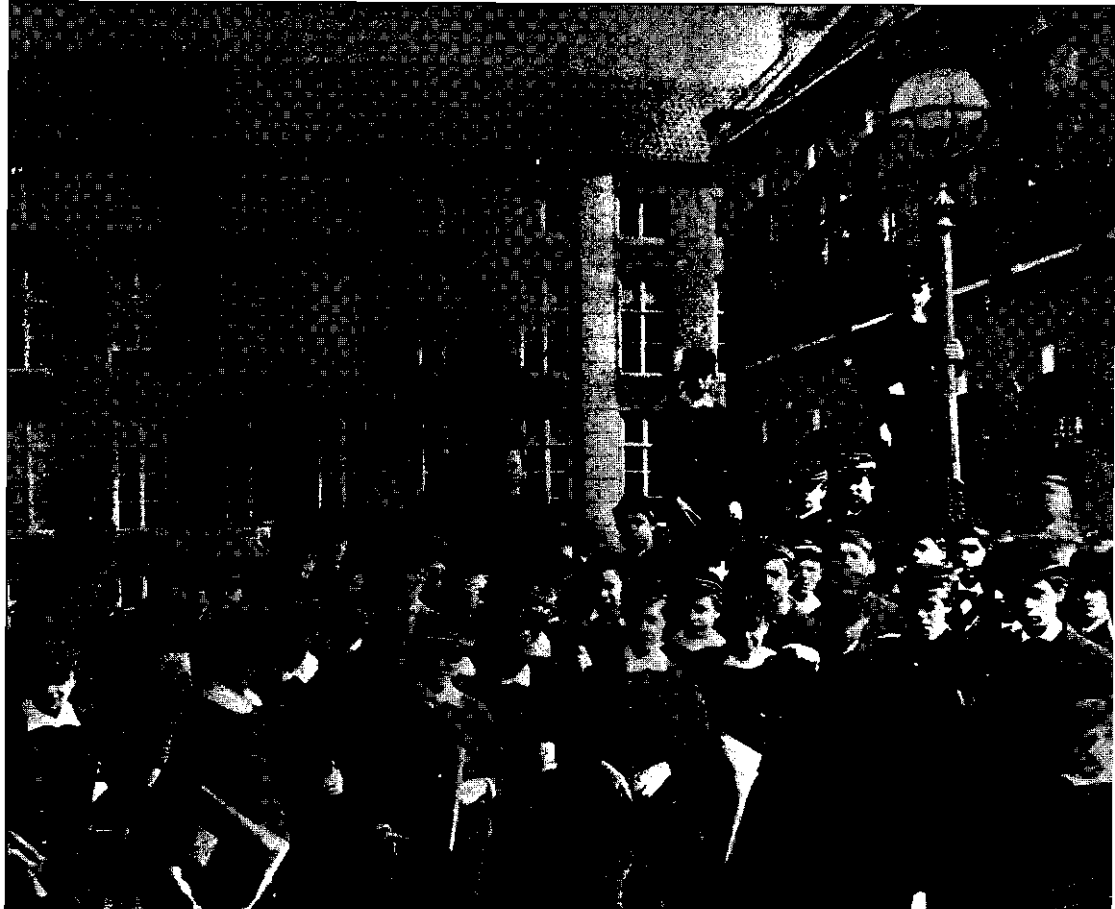
————— Het aantal leerlingen, dat met goed gevolg de afdeling B, de eigenlijke Rijkslandbouwschool, doorliep, bedroeg in de periode 1876-1896 157 op een totaal van 304, dat is ruim 50%. Het percentage leerlingen dat de eindstreep niet haalde was

8 Leerlingen van de Landbouwschool voor een van de gebouwen op Duivendaal (1886)

dus groot. Velen verlieten de school na één of twee jaren en zochten dan een baan. De zoons van landbouwers en grondeigenaren, die in deze periode de afdeling B bezochten, maakten slechts $\pm 14\%$ van het totaal aantal leerlingen uit. De nog steeds heersende opvatting dat het aantal leerlingen afkomstig uit landbouwerskringen in het begin veel hoger is geweest dan het aantal leerlingen uit stedelijke milieus, is derhalve onjuist.³² In zijn 'opmerkingen van algemeenen aard' over het leerjaar 1884-1885 vraagt directeur Jongkindt Coninck zich af, of 'bij onze landbouwers wel krachtig genoeg de overtuiging gevestigd [is], dat de landbouw niet is een handwerk, maar eene wetenschap, die in den tegenwoordigen tijd alleen door hen met vrucht kan worden beoefend, die goed onderwijs hebben genoten'. En wat verder: (...) 'zoolang vele grondeigenaren, tevreden met het trekken eener matige rente van hun land, niet met hunnen pachters medewerken om de productiviteit van den bodem te verhoogen, zoolang sleurgang en vooroordeel in den landbouw bij velen meer gelden dan degelijke kennis en een onbevooroordeelde blik, kan in dit opzicht nog lang op verbetering gewacht worden'. Over de leerlingen die, zonder het eindexamen behaald te hebben, naar Indië waren afgereisd, zegt hij: 'Velen toch zijn naar Indië vertrokken (...), die meenden, dat men landbouwstudie best zonder hersens kan volbrengen en zoo zijn er heengegaan of ook weer naar Indië teruggekeerd, die de lessen niet hebben kunnen volgen, (...) Men onderzoekte dus, zoowel hier als in Indië, of zoodanige zich noemende oud-leerlingen hier werkelijk met vrucht hunne studie hebben volbracht'.³³

De leerlingen van de afdeling B voelden zich verre verheven boven die van afdeling A. Hun houding was de leraren een doorn in het oog. Zo merkte Ritzema Bos tijdens een lerarenvergadering in 1880 op 'dat er niet de rechte jongensgeest onder de leerlingen heerscht. Hunne herhaalde rijpartijen kunnen in zijn oog geene genade vinden; de jongens stellen zich aan als studenten, terwijl zij toch in geen geval hooger te stellen zijn dan jongelui van de hoogste klasse eener vijfjarige school'. Er schijnen in die beginjaren reeds tal van leerlingenverenigingen te zijn geweest, waarvan vooral de 'Landbouwsociëteit Ceres', die in 1878 werd opgericht, bij de leraren in een kwade reuk stond. Verschillende leden van deze vereniging waren afkomstig uit de milieus van de hereboer en de Indische planter en beschikten doorgaans over een goedgevulde portemonnee, waarmee zij hun leven naar hun smaak plezierig en vooral 'studentikoos' konden inrichten. De leraren vonden eigenlijk dat alle verenigingen maar moesten worden opgeheven en dat samenkomsten van leerlingen alleen mochten plaatsvinden in de aanwezigheid van een leraar. De uitgave van het leerlingenblad *DE LANDBOUWSCHOOL*, dat in het voorjaar van 1885 voor het eerst verscheen, moest naar hun mening terstond worden gestaakt. Jongkindt Coninck stelde zich veel soepeler op dan de meeste leraren. Steeds weer trachtte hij de klachten van de leraren over het gedrag van de leerlingen te relativieren. De ernstigste vergrijpen van de leerlingen, die volgens de toenmalige normen in Wageningen zeer hoog werden opgenomen, waren openbare dronkenschap en baldadigheid. Ook in die gevallen volstond Jongkindt Coninck met het geven van een persoonlijke berisping, ofschoon de leraren verwijdering van de school eisten. In enkele gevallen van herhaald schoolverzuim als gevolg van te uitbundig feestvieren paste hij deze zware straf wel toe. Zijn toegelijke houding werd hem door de leraren hoogst kwalijk genomen en groeide uit tot wat genoemd werd 'het tuchtprobleem', dat alle discussies in de lerarenvergaderingen beheerste. Begin 1885 woonde inspecteur Salverda zelfs twee lerarenvergaderingen bij om zijn mening over het tuchtprobleem te geven. Bij die gelegenheid merkte hij op, dat verwijdering 'hem met het oog op het belang der school zelve hoogst bedenkelijk voorkwam'. Het ging toen om twee leerlingen die volgens de lerarenvergadering stante pede van school gestuurd moesten worden, wat Jongkindt Coninck weigerde. Salverda heeft ook nog opgemerkt: 'De school is noch bij 't publiek, noch bij de Regering zoo gezien, dat het niet zaak ware alles te vermijden, wat aan die minder gunstige stemming nog voedsel geven kan'. Salverda die, evenals Jongkindt Coninck, niet wilde dat de naam van de Rijkslandbouwschool in opspraak werd gebracht, steunde dus de directeur tegenover de leraren die nu wel moesten terugkrabbelen. Vanaf dat ogenblik waren de verhoudingen tussen de directeur en de lerarenvergadering voorgoed bedorven. Het conflict laaide weldra weer op en Pitsch eiste dat, 'in kwesties tussen leeraar en leerling vooropgesteld wordt, dat het oordeel van den leeraar juist is'. Omdat de verwijten meestal kwamen van leraren die geen orde konden houden en één leraar wraak nam door de belhamels slechte cijfers te geven en één keer zelfs een onschuldige leerling door de directeur wilde laten straffen, was deze eis voor Jongkindt Coninck onaanvaardbaar. En-

9 Leerlingen van de Rijkslandbouwschool poserend voor het hoofgebouw (±1887)

kele maanden voor zijn overlijden bereikte deze strijd zijn hoogtepunt en moest Jongkindt Coninck met groot prestigeverlies capituleren.³⁴

De huisvesting van de leerlingen

De leerlingen konden 'op kamers' gaan wonen of gehuisvest worden in een van de twee internaten. (Leerlingen van de HBS en van de afdeling A mochten niet op kamers gaan wonen en waren dus op een internaat aangewezen, tenzij zij bij één van de leraren een kamer huurden, naar wij aannemen.) Het éne internaat was ingericht in het hoofgebouw, het andere was een particuliere instelling, geëxploiteerd door een leraar te zijnen huize. In beide internaten heerste een streng regime met toezicht op het maken van huiswerk. Het kostgeld van het officiële of rijksinternaat, eveneens onder leiding van een leraar, bedroeg omstreeks 1885 f 450,- per jaar, bij kwartalen te voldoen. Voor het gebruik van de piano moest f 3,- per kwartaal worden betaald, terwijl uiteraard de kosten van muziek-, scherm- en danslessen, 'indien deze worden begeerd', voor rekening van de leerlingen kwamen. Toen het ruimtegebrek in het hoofgebouw al spoedig steeds nijpender werd, werd het internaat in 1882 naar Duivendaal verplaatst, waar speciaal voor de huisvesting van (ongeveer 30) leerlingen een apart gebouw was neergezet. Na het cursusjaar 1894-1895, waarin nog maar een tiental leerlingen het internaat bewoonden, werd het opgeheven. Het par-

ticuliere internaat voor maximaal zeven leerlingen was ongetwijfeld veel chiquer, niet alleen was het kostgeld veel hoger (f 800,- per jaar), maar ook waren de leerlingen verplicht een zilveren vork en lepel van het ouderlijk huis mee te nemen. Het schoolgeld bedroeg f 40,- per jaar.

Een voorziening voor de leerlingen van geheel andere aard kwam tot stand door de oprichting in 1884 van het Staringfonds. Uit dat fonds konden bijdragen in de studiekosten aan minder draagkrachtige leerlingen van de Rijkslandbouwschool worden verleend, terwijl uit dit fonds ook 'eereprijzen' konden worden toegekend aan leerlingen die een zeer goed eindexamen hadden afgelegd.

Het initiatief tot oprichting van dit fonds ging uit van mr. C.J. Sickesz en H.M. Berns. Na het overlijden van Staring hadden zij gelden bijeengebracht voor het plaatsen van een gedenkteken op diens graf. Hun inzamelingsactie kreeg zoveel respons dat er een saldo overbleef, dat op voorstel van Jongkindt Coninck werd bestemd voor het vormen van een studiefonds, dat de naam Staringfonds kreeg. De beide initiatiefnemers en Jongkindt Coninck vormden het eerste curatorium.³⁵ Het Staringfonds bleef bestaan tot 1971, toen het bij notariële akte werd opgeheven en opgenomen in het Landbouwhogeschoolfonds, thans Wageningenfonds geheten.

Na het overlijden van mr. B.W.A.E. Baron Sloet tot Oldhuis (1807-1884), de eerste voorzitter en mede-oprichter van de Vereniging Het Nederlands Landhuishoudkundig Congres, werd in 1885 te zijner nagedachtenis het naar hem genoemde Sloetfonds opgericht. Uit dit fonds werd jaarlijks een prijs toegekend aan de beste leerling van de Rijkslandbouwschool.

Ten slotte dient nog te worden vermeld dat de oud-leerlingen van de Rijkslandbouwschool in 1886, bij gelegenheid van de viering van het tienjarig bestaan van de school, op initiatief van J. Sibinga Mulder³⁶, toen nog leerling, de Vereniging van Oud-leerlingen der Rijkslandbouwschool hebben opgericht, die met ingang van augustus 1888 een maandblad uitgaf. 'Ons blad behoeft niet te zijn een modelblad wat stijl betreft - maar wat betreft wetenschappelijke mededeelingen, of opgave van de laatste bijzonderheden betreffende den landbouw'.³⁷ De Vereniging van Oud-leerlingen veranderde in 1916 haar naam in Nederlands genootschap voor Landbouwonderwijs.

- 1 J.G. Veldink, W.C.H. Staring, p. 153.
- 2 M. Salverda, Onderzoek-stations voor den landbouw, *De Economist* 1875, pp. 281-301, 1024-1029.
- 3 M. Salverda, Onderzoek-stations, p. 1026.
- 4 H.K. Roessingh, Schets van het ontstaan van de Landbouwhogeschool, pp. 180-181.
- 5 H.K. Roessingh, Schets van het ontstaan van de Landbouwhogeschool, p. 182.
- 6 J.G. Veldink, W.C.H. Staring, p. 154.
- 7 Zie het 'buitengewoon feestnummer' van de *Landbouwcourant* 31 (1877), pp. 185-186, 193-196.
- 8 Voor diens schenking zie Catalogus landbouwbibliotheek C.E. de Clercq, handschrift (180 pp) aanwezig in de Centrale bibliotheek van de Landbouwuniversiteit, sign. 363 B 30.
- 9 J.M.G. van der Poel, C.J.M. Jongkindt Coninck (1843-1885), De eerste directeur van de Rijkslandbouwschool, *Landbouwkundig Tijdschrift/PT* 89 (1977), pp. 396-403, en aldaar genoemde necrologien.
- 10 O. Pitsch, Afscheidscollege, 1918, p. 6.
- 11 O. Pitsch, Ter gedachtenis van C.J.M. Jongkindt Coninck, *Dr. Staring's Almanak voor het jaar 1886*, p. 106.
- 12 A. Mayer, Herinneringen aan de opening der Rijkslandbouwschool in September 1876, *Landbouwkundig Tijdschrift* 38 (1926), pp. 245-253.
- 13 Een beknopt overzicht van alle leraren geeft P. van Hoek, *De Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool*, Den Haag, 1905, pp. 22-31.
Voor uitvoerige gegevens over lesroosters en gebruikte boeken: het *Programma van Onderwijs*, Rijkslandbouwschool, waarvan jaarlijks een herziene uitgave verscheen en waarin ook jaarverslagen e.d. waren opgenomen.
- 14 De senaat van de Landbouwhogeschool verleende hem in 1926 het eredoctoraat.
Landbouwonderwijs, *Landbouwcourant* 30 (1876), p. 69; J.R.B., Prof. Dr. Adolf Mayer, *Cultura* 14 (1902), pp. 49-51 en pp. 131-136 (met foto); [A.J.] Swaving, Prof. Dr. Adolf Eduard Mayer, *Landbouwkundig Tijdschrift* 39 (1927) pp. 1-2; R.W. Tuinzing, 1864-1939, 12 februari, 75-jarig doctorsjubileum van Prof. Dr. Adolf Mayer, *Landbouwkundig Tijdschrift* 51 (1939), p. 57; [A.J.] Swaving, Professor Dr. Adolf Mayer, 9 augustus, 1843, *Landbouwkundig Tijdschrift* 51 (1939), pp. 649-650 (portr.); R.W. Tuinzing, Prof. Dr. Adolf Mayer, *Landbouwkundig Tijdschrift* 55 (1943), pp. 61-63 (portr.).
- 15 In memoriam F.J. van Pesch, *Landbouwkundig Tijdschrift* 7 (1899), pp. 194-195.
- 16 A. Mayer, Herinneringen, pp. 245-253.
- 17 F.J. van Pesch, *Beknopte handleiding tot de kennis van den Nederlandschen landbouw*, Amsterdam, 1881. Ook uit de titel van dit boek, waarvan de tweede druk (Nijmegen, z.j.) niet minder dan 544 pp. bevatte, kan men zijn grote bescheidenheid aflezen.
- 18 Prof. Dr. J. Ritzema Bos, 19 december 1874-1899, *Orgaan der Vereeniging van Oud-leerlingen van de Rijkslandbouwschool* 12 (1900), p. 2 (met foto); H.M. Quanjer, Professor Dr. J. Ritzema Bos, 15 October 1869 - 15 October 1909, *Cultura* 21, 1909, pp. 535-536 (foto); T.A.C. Schoevers, In memoriam Prof. Dr. J. Ritzema Bos, *Landbouwkundig Tijdschrift* 40 (1928), pp. 201-204 (portr.). In 1924 werd een bronzen borstbeeld van Ritzema Bos,

gemaakt door de Wageningse beeldhouwer August Falise, in het Arboretum geplaatst.

- 19 G. van Iterson, e.a., Martinus Willem Beijerinck, his life and his work, 's-Gravenhage, 1940, 193 pp.; J.J. Paerels, In memoriam M.W. Beijerinck, *Landbouwkundig Tijdschrift* 43 (1931), pp. 65-66; A.C. Zeven, Martinus Willem Beijerinck, a hybridizer of triticum and hordeum species at the end of the 19th century and his investigations into the origin of wheat, *Euphytica* 19 (1970), pp. 263-275.
- 20 In 1921 verleende de senaat van de Landbouwhogeschool hem het doctoraat honoris causa. R.H.R.(ijkens) en H.S.J., L. Broekema, Directeur der Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool, 1 november 1885 - 1 november 1910, *Cultura* 22 (1910), pp. 523-526 (met foto); R.H.R.(ijkens), Broekema-jubileum te Wageningen op 1 november 1910, *Cultura* 22 (1910), pp. 581-585; *Cultura* 23 (1911), portret t.o.p. 228: afb. van het tegeltableau aangeboden bij zijn jubileum); B. van der Burg, In memoriam Prof.Dr. L. Broekema 1850-1936, *Landbouwkundig Tijdschrift* 48 (1936), pp. 793-796 (met bibliografie); H. Mayer Gmelin, Prof.dr.ir. L. Broekema en de landbouwwetenschap. Een welbesteed leven, *Ceres, Orgaan van het Wageningsch Studentencorps* 30 (1936), pp. 104-108; In memoriam Prof.Dr. L. Broekema, *Wageningsche Studenten Almanak*, 1937, pp. 65-67; A.C. Zeven, L. Broekema's segregation ratios of three wheat characters in 1887, *Euphytica* 18 (1969), pp. 281-292.
- 21 W.J. Franck, Dr. H. Bos, *Landbouwkundig Tijdschrift* 41 (1929), pp. 669-670 (met foto); T.A.C. Schoevers, In memoriam Dr. Hemmo Bos, *Landbouwkundig Tijdschrift* 45 (1933), pp. 473-474 (met foto); M. Pinkhof, Dr. H. Bos als phaenoloog *Landbouwkundig Tijdschrift* 45 (1933), pp. 475-477.
- 22 M.F. Visser, S. Lako 1848-0922, *Cultura* 34 (1922), pp. 353-354 (met portret); *Encyclopedie van Zeeland II* (1982), p. 220.
- 23 S. Lako, *Landbouwboekhouden, ontworpen ten behoeve van de leerlingen der Rijkslandbouwschool, Middelburg, 1881.*
- 24 *Honderd jaar Hogelandse hogere burgerschool, RHBS Warffum, 1868-1969, z.pl., (1968), passim; In memoriam G. Reinders, Landbouwkundig Tijdschrift* 12 (1904), pp. 1-2.
- 25 G. Reinders, *Handboek voor den Nederlandschen landbouw en de veeteelt, Groningen, 2 dln., 1877-1879, 3de druk, 3 dln., 1892-1895, 4de druk, 3 dln., 1899-1903.*
- 26 Fotokopie van een stencil zonder titel, met opdracht 'Geschenk voor Robert Twijnstra, 18/1'43', aanwezig in handbibliotheek 57 van de Landbouwniversiteit; *Mijne bemoeienissen met de kinacultuur, Tectona* 31 (1938), pp. 881-888; *Mijne bemoeienissen met de rubbercultuur, Tectona* 32 (1939), pp. 847-856; *Mijne bemoeienissen met de getah pertja cultuur in Nederlands-Indië, Tectona* 32 (1939), pp. 309-318; *Mijne bemoeienissen met de koffiecultuur, Tectona* 33 (1940), pp. 45-52; *Mijne bemoeieningen met Suriname, Nederlandsch Boschbouw tijdschrift*, 1942, nrs. 2 en 3; Dr. A.H. Berkhout, *Wageningsche Studenten Almanak* 1914, pp. 52-56 (met foto); Dr. A.H. Berkhout, *Flora Malesiana ser. 1.1* (1950), pp. 51-52; A.E.J. Bruinsma, Professor Dr. A.H. Berkhout, *Tectona* 27 (1934), pp. 703-720 (met foto).
- 27 Adolf Mayer, Eduard Giltay herdacht, *Landbouwkundig Tijdschrift* 48 (1936), pp. 417-420 (met portret); Prof.Dr. E. Giltay, in *Wageningsche Studenten Almanak* 1923, p. 39.
- 28 Aberson werd in 1928 doctor honoris causa van de Landbouwhogeschool. De zeventigjarige professor J.H. Aberson en de Landbouwhogeschool, *Algemeen Handelsblad d.d. 29 October*

- 1927 (bijvoegsel); S.J.C. Olivier, in *Chemisch Weekblad* 25 (1928), pp. 582-585, alsook in *Landbouwkundig Tijdschrift* 40 (1928), pp. 695-701; H. Lindeman, Johannes Hendrikus Aberson, *Landbouwkundig Tijdschrift* 40 (1928), pp. 693-695; Bij het afscheid van Prof. J.H. Aberson, *De boerderij* d.d. 17 okt. 1928; N.L. Söhngen in *Jaarboek van de Landbouwhogeschool* 11 (1929), pp. 88-92; J. Hudig, *In memoriam Prof. Dr. J.H. Aberson, Chemisch Weekblad* 32 (1935), pp. 738-739; *In memoriam Prof. Dr. J.H. Aberson, Officieel Orgaan van de Algemeene Nederlandsche Zuivelbond* d.d. 18 December 1935; Prof. Dr. J.H. Aberson†, *De pionier der landbouwscheikunde in Nederland, Algemeen Handelsblad* d.d. 10 December 1935; J.W. van Dijk, *Ter nagedachtenis aan Prof. Dr. J.H. Aberson†, Landbouw* 11 (1935-1936), pp. 165-167; H.L. [indeman], *Professor Dr. J.H. Aberson, Landbouwkundig Tijdschrift* 48 (1936), pp. 5-6 (met foto).
- 29 N.N., J.P. Stricker, hoofdbambenaar van administratie, *Cultura* 18 (1906), p. 129 (met portret); *In memoriam J. Paul Stricker, 10 maart 1854 - 29 mei 1928, in Wageningsche Studenten Almanak, 1929*, pp. 87-88.
- 30 R.C. Heckler en J.M.G. van der Poel, *De Nederlandse boerderij in het begin van de 19e eeuw, Een documentatie-onderzoek van het Kabinet van Landbouw, Arnhem, 1989*, pp. 1-20. 77
- 31 *Programma van het Onderwijs voor het leerjaar 1882-1883*, p. 85.
- 32 P. van Hoek, *De Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool, Den Haag, 1905*, pp. 32-33.
- 33 'Opmerkingen van algemeenen aard' in het *Programma van het Onderwijs voor het leerjaar 1884-1885*, pp. 89-90.
- 34 J.M.G. van der Poel, *Jongkindt Conink*, pp. 401-402.
- 35 J.G. Veldink, *Staring*, pp. 164-165.
- 36 J. Sibinga Mulder (1866-1944) zou later een zeer belangrijke rol spelen op landbouwgebied. Hij begon zijn loopbaan bij de Indische cultures (1877-1906), was onder meer lid van de Tweede Kamer, curator van de Landbouwhogeschool en volgde in 1918 Lovink op als directeur van Landbouw, Nijverheid en handel in Nederlands-Indië. *Landbouwkundig Tijdschrift* 56 (1944), pp. 229-231; *Tijdschrift Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap LXI* (1944), pp. 117-121.
- 37 *Maandblad der Vereeniging van Oud-leerlingen der Rijkslandbouwschool* 1 (1888)-6(1893), voortgezet als *Orgaan der Vereeniging van Oud-leerlingen der Rijkslandbouwschool* 7(1894)-13(1901), voortgezet als *Cultura* 14 (1902)-35 (1923), voortgezet als *Landbouwkundig Tijdschrift Maandblad van het Kon. Ned. Genootschap voor Landbouwwetenschap. Orgaan van het Ned. Inst. van Landbouwk. Ingenieurs* 36(1924)-85(1973), voortgezet als *Landbouwkundig Tijdschrift Orgaan van het Kon. Genootschap voor Landbouwwetenschap en het Ned. Inst. van Landbouwk. Ingenieurs* 86 1974-heden. Jrg. 86-94 onder de titel: *Landbouwkundig Tijdschrift/PT*.

De Hoogere Land- en Boschbouwschool (1896 - 1904)

79

VOORGESCHIEDENIS

Reeds tegen het einde van de jaren zeventig nam de landbouwers een kritische houding aan tegenover de Rijkslandbouwschool. Hoezeer Jongkindt Coninck zich daartegen ook verweerde, het aantal klachten nam met het jaar toe. Toch duurde het nog tot 1896 voor er een reorganisatie tot stand kwam.

Internationale landbouwcrisis; instelling Landbouwcommissie (1886)

Dit is te wijten aan verschillende omstandigheden. In de eerste plaats aan de internationale landbouwcrisis, die in de jaren tachtig ook grote gevolgen had voor ons land. Bij K.B. van 18 september 1886 (S.28) stelde de regering een commissie in om haar te adviseren op welke wijze de toestand van de landbouw verbeterd kon worden. Deze commissie vatte haar taak ruim op en legde het resultaat van haar onderzoekingen vast in vijf lijvige boekdelen.¹ Het spreekt welhaast vanzelf dat de Landbouwcommissie ook aandacht besteedde aan het landbouwonderwijs.

Zij deelde in verschillende opzichten de bezwaren die tegen de Rijkslandbouwschool waren gerezen, maar zij achtte een ingrijpende verandering van de afdeling B noch wenselijk, noch noodzakelijk. Verbeteringen in het onderwijs aan de afdeling A vond zij veel belangrijker. Over de afdeling B wordt in het advies van de Landbouwcommissie slechts weinig gesproken.²

De commissie meende wel dat de opleiding van de afdeling B, die driejarig was, te lang duurde, al durfde zij 'zonder eene nauwkeurige studie van vele bijzonderheden', die zij overigens niet instelde, toch niet 'een eindoordeel in deze te

geven'. De afdeling B moest volgens de commissie een middelbare school blijven en de heimelijke wens van Salverda, dat deze school na verloop van tijd zou worden opgetrokken tot universitair niveau, werd door haar verworpen. Wel bepleitte de Landbouwcommissie, dat de mogelijkheid voor een hogere landbouwopleiding werd geschapen. In de eerste plaats omdat dan de toekomstige leraren bij het middelbaar landbouwonderwijs voor de voltooiing van hun studie niet meer waren aangewezen op buitenlandse instellingen, maar een volledige opleiding in eigen land konden krijgen. Bovendien moesten zoons van grote landeigenaren eveneens de mogelijkheid hebben een hogere landbouwopleiding te volgen. Bovenal achtte de commissie een hogere opleiding van belang, omdat daardoor wetenschappelijke onderzoekers zouden kunnen worden gevormd. De commissie wees erop, dat 'vele vragen op eene wetenschappelijke behandeling wachten'. 'Aan de stichting van een bijzondere inrichting van Hooger Landbouwonderwijs mag [echter] in een klein land als het onze niet worden gedacht', aldus de Landbouwcommissie. Zij meende een betere en goedkopere oplossing te hebben, namelijk door het hoger landbouwonderwijs onder te brengen bij één van de universiteiten. Dit hoger landbouwonderwijs zou dan moeten aansluiten bij dat van de afdeling B van de Rijkslandbouwschool; het eindexamen van de afdeling B vond de commissie blijkbaar niet eens noodzakelijk. Zij stelde dit diploma alleen als vereiste voor het behalen van een doctoraat in de landbouwkunde! Deze negatieve houding van de commissie ten opzichte van de Rijkslandbouwschool heeft de reorganisatie ongetwijfeld vertraagd. Voorrang werd gegeven aan de oprichting en subsidiëring van wintercursussen voor jongeren en volwassenen, de opleiding van land- en tuinbouwonderwijzers, de totstandkoming van een premieregeling voor de bezitters van land- en tuinbouwakten, de aanstelling van rijksland- en tuinbouwleraren (later - consulenten geheten), de stichting van rijksland- en tuinbouwwinterscholen, de aanleg van meer proefvelden en de stichting van meer proefstations.

Een oorzaak van geheel andere aard, die de reorganisatie vertraagde, was het overlijden van Salverda in 1886. Zijn opvolger, dr. W.B.J. van Eyk (1826-1899), was in 1886, toen hij zijn functie van inspecteur van het middelbaar onderwijs voor zuidelijk Nederland en het landbouwonderwijs aanvaardde, een volslagen leek op het gebied van de landbouw en het landbouwonderwijs. Hij had in Utrecht theologie gestudeerd, was ruim 20 jaar predikant geweest en werd in 1876 buitengewoon hoogleraar in het Hebreeuws aan het Athenaeum in Deventer. In 1877, een jaar voordat het Athenaeum werd opgeheven, kreeg hij ontslag als hoogleraar en werd hij gemeentearchivaris en bibliothecaris van de stad Deventer. Nog in hetzelfde jaar werd hij benoemd tot inspecteur van het lager onderwijs in Noord-Holland, waarop in 1886 zijn aanstelling als inspecteur van het middelbaar onderwijs en het landbouwonderwijs volgde. Tegen deze benoeming ontstond van landbouwzijde nogal wat verzet, wat uiteraard niet te verwonderen is. Ofschoon Ritzema Bos van hem getuigde dat hij altijd de belangen van de Rijkslandbouwschool verdedigde, wist hij daarvan geen andere voorbeelden te noemen dan dat Van Eyk een aandeel had in de instelling van de Voorbereidende Cursus voor kandidaat-houtvesters en van de cursus voor officieren der intendance.³ Door zijn ervaring met het lager onderwijs, zal Van

Eyk zich wellicht ook meer hebben geïnteresseerd voor het lager landbouwonderwijs, dat ten gevolge van het advies van de Landbouwcommissie weer in het middelpunt van de belangstelling was komen te staan. In de necrologie van Ritzema Bos kan men tussen de regels lezen dat de benoeming van de 60-jarige Van Eyk bedoeld was om een overgangperiode te overbruggen. Dat kan ook de reden zijn, waarom in het K.B. van 3 augustus 1886, waarbij Van Eyk tot inspecteur van het middelbaar onderwijs werd benoemd, uitdrukkelijk werd vermeld dat hij tevens tijdelijk belast werd met het toezicht op de landbouwscholen. De benoeming van een afzonderlijke inspecteur van het landbouwonderwijs, aldus Ritzema Bos, 'zat in de lucht' en ingrijpende reorganisaties wilde men pas na diens benoeming tot stand brengen. Dat kan tot gevolg hebben gehad dat deze inspecteur gedurende zijn zesjarige ambtsperiode zo weinig substantieels heeft verwezenlijkt voor de Rijkslandbouwschool. Aan zijn werklust heeft het niet gelegen. Hij heeft zich trouwens ook wel beziggehouden met plannen voor reorganisatie van de Rijkslandbouwschool.

Zijn opvolger was F.B. Löhnis (1851-1927), die in 1892 werd benoemd en de eerste inspecteur was die uitsluitend met het toezicht op het landbouwonderwijs was belast.* Löhnis had een jaar aan de Polytechnische School in Delft en drie semesters aan het Landwirtschaftliches Institut te Halle gestudeerd. Na een praktijktijd, onder andere in de Wilhelminapolder bij Goes en bij de Maatschappij van Weldadigheid in Frederiksoord, maakte hij in 1873 een studiereis van een half jaar in Schotland en Engeland. Vervolgens pachtte hij het pas ontgonnen landgoed 'Het Beekbergerwoud' te Beekbergen. In 1876 volgde hij Jongkindt Coninck op als directeur van de Maatschappij van Weldadigheid, waar hij ervaring verwierf op het gebied van het onderwijs door zijn initiatieven bij de oprichting van de G.A. van Swietenscholen voor land-, tuin- en bosbouw te Frederiksoord.

81

ORGANISATIESTRUCTUUR EN ONDERWIJSPROGRAMMA

Eerste reorganisatie van de Rijkslandbouwschool (1896)

Onder toezicht van Löhnis werd de langverwachte reorganisatie van de Rijkslandbouwschool bij K.B. van 1896 (S.149) gerealiseerd.

De afdeling A ging afdeling Landbouwschool heten en kreeg in plaats van de vroegere driejarige een tweejarige cursus. Voor hen die niet voldoende lager onderwijs hadden gekregen, werd een éénjarige voorbereidingsklas ingesteld. Deze afdeling kreeg bovendien een éénjarige vervolgklas voor de Indische cultures ten behoeve van leerlingen die met vrucht het onderwijs aan de Landbouwschool of de Tuinbouwschool hadden gevolgd en zich voor de landbouw in Nederlands-Indië wilden bekwamen. De afdeling B werd afdeling Hogere Land- en Bosbouwschool (HLBS)* met tweejarige cursus, waarmee men dus de wens van de Landbouwcommissie

* De Landbouwhogeschool is voorafgegaan door de gemeentelijke landbouwschool (1873-1876), de afdeling B van de Rijkslandbouwschool (1876-1896), de afdeling Hogere Land- en Bosbouwschool (1896-1904) en de Rijks Hogere Land-, Tuin- en Bosbouwschool (1904-1918). Zie schema op pagina 141.

sie volgde. Het onderwijs sloot aan op dat van de HBS met vijfjarige cursus. De HLBS kende twee afzonderlijke tweejarige cursussen, namelijk voor de Nederlandse en voor de Indische landbouw. Zij leidde op tot wetenschappelijk gevormde landbouwkundigen, zowel voor Nederland als voor Nederlands-Indië. De in 1891 opgerichte Voorbereidende Cursus ter opleiding van technische ambtenaren bij het Boswezen in Nederlands-Indië was ook bij de reorganisatie betrokken, maar dit gebeurde pas in 1900 (K.B. van 14 mei, S.37). Abituriënten van de tweejarige cursus voor Indische landbouw konden als kandidaat-houtvester voor de Indische dienst aan een speciale tweejarige cursus deelnemen, waarvan het theoretische gedeelte voortaan geheel in Wageningen plaatsvond. Voor het praktische gedeelte bleef men op Duitsland aangewezen. Nieuw was de afdeling Tuinbouwschool met een tweejarige cursus (en zo nodig een éénjarige voorbereidingsklas). Daarmee kwam men althans ten dele tegemoet aan de vele wensen die door tuinbouworganisaties naar voren waren gebracht. De Tuinbouwschool sloot aan op het lager onderwijs en was bestemd voor aanstaande tuinders die voor hun vorming een overzicht van het hele vak en tevens een praktijkopleiding verlangden. Naast deze cursus was er nog een cursus van twee jaar, waarop meer wetenschappelijk onderricht in de tuinbouw werd gegeven. De driejarige afdeling Hogere Burgerschool kreeg nu een vierjarige cursus, maar was zodanig ingericht dat zij, evenals de vijfjarige hogereburgerscholen, aansloot op de HLBS. Deze vier scholen bleven, gelijk voorheen, te zamen de officiële naam Rijkslandbouwschool dragen.

Ontwikkeling in wetenschappelijke richting

Dat men ten departemente langzamerhand toch begon te overwegen het onderwijs op de Rijkslandbouwschool op academisch niveau te brengen, kan reeds worden afgeleid uit het bovenstaande. Niet alleen blijkt dit uit de nieuwe naam van de vroegere afdeling B, maar ook uit het doel dat men met de school beoogde, namelijk de vorming van wetenschappelijk onderlegde landbouwkundigen. Deze reorganisatie was dus geen eindpunt, maar een eerste aanloop om het landbouwonderwijs in wetenschappelijke richting te ontwikkelen en het lijkt erop, dat men op deze wijze de wet op het middelbaar onderwijs geruisloos trachtte te omzeilen om dit doel te bereiken. Tijdens de nu komende jaren werd het onderwijsprogramma weer verbreed, al werd nog steeds niet het aantal vakken gedoceerd, dat op grond van de wet van 1863 mocht worden verwacht. In september 1899 werd het onderwijs aan de HLBS uitgebreid met een cursus voor Nederlandse bosbouw, die evenwel geen uitsluitend bosbouwkundig karakter droeg. Ook aan grondverbetering, cultuurtechniek en visteelt was in het leerplan een ruime plaats gegeven. Deze tweejarige cursus liep parallel met de zogenaamde houtvesterscursus. Men moest de afdeling Nederlandse landbouw met goed gevolg hebben doorlopen, wilde men toegelaten worden. In 1902 werd deze cursus verlengd tot tweeëneenhalf jaar en ook toegankelijk gesteld voor jongelui die voor het eindexamen van een HBS met vijfjarige cursus of van de afdeling Hogere Burgerschool aan de Rijkslandbouwschool waren geslaagd. Bovendien werd als eis van toelating tot de bosbouwopleiding gesteld dat de leerlin-

gen ten minste één jaar onder goede leiding in de praktijk van de bosbouw werkzaam waren geweest.

Suikerlaboratorium

Reeds lang was van verschillende kanten aangedrongen op een afzonderlijke opleiding voor leerlingen die zich wilden bekwamen in de suikercultuur en suikerfabricage, zowel in Nederland als in de koloniën. Dit desideratum werd verwekelijkt door de oprichting van het Suikerlaboratorium, dat op 1 februari 1903 werd geopend. Leerlingen die het einddiploma van de HLBS bezaten, en zij die blijkens een af te leggen examen met dezen gelijk waren te stellen, konden zich hier - na een volledige campagne aan een suikerfabriek te hebben meegemaakt - gedurende een jaar specialiseren ter voorbereiding op een loopbaan als scheikundige in suikerfabrieken. Naast het op de praktijk gerichte onderwijs werd op het Suikerlaboratorium ook onderzoek verricht. Het laboratorium stond onder leiding van Abersson, die een maand voor de opening leraar in scheikunde, landbouwscheikunde en technologie was geworden.

Ten gevolge van al deze veranderingen omvatte de HLBS vanaf 1903 dus:

83

1. een tweejarige cursus voor de Indische landbouw;
2. een tweejarige cursus voor de Nederlandse landbouw;
3. een tweeëneenhalfjarige cursus voor de Nederlandse bosbouw;
4. een tweejarige cursus voor de Indische bosbouw;
5. een eenjarige cursus voor de suikercultuur en -fabricage.

Een duidelijke vooruitgang in vergelijking met de vroegere situatie, die in principe een verhoging van het peil van het onderwijs mogelijk maakte, was dat alleen leerlingen tot de HLBS werden toegelaten, die het einddiploma van een vijfjarige HBS bezaten. Zij hadden dus een bredere ondergrond voor de opleiding tot landbouwkundige dan de vorige generaties leerlingen, zodat de docenten dieper op de stof konden ingaan. Een stap achteruit was echter het terugbrengen van de studieduur tot twee jaar. Wellicht was men daar onder druk van de Landbouwcommissie toegekomen, in de veronderstelling dat de docenten nu geen elementaire kennis meer aan de leerlingen behoefden bij te brengen.

De belasting van de leraren werd daar echter nauwelijks door verminderd omdat zij nog steeds onderwijs moesten geven op twee niveaus, dat van de Landbouwschool en dat van de HLBS.

Het totale onderwijsprogramma werd door de uitbreiding van het aantal vakken ook meer en meer overladen. Terwijl de landbouwwetenschap zich in die jaren sterk ontwikkelde, moest de tijd die voor elk vak beschikbaar was, worden ingekrompen. Hier wreekte zich het besluit van 1896 om de driejarige cursus tot een tweejarige te reduceren. Het bleek ten enenmale onmogelijk om de zich steeds uitbreidende leerstof binnen het bestek van twee jaren te persen. Onder deze omstandigheden konden de leerlingen de aangeboden stof ook niet verwerken, doordat voor zelfstudie te weinig tijd overbleef. Dit kwam duidelijk tot uiting tijdens de eindexamens, een feit waar de examencommissies bij herhaling de aandacht op vestigden.

Het was dan ook geen wonder dat het onderwijs aan de HLBS nog steeds niet het niveau bereikte dat vereist was voor het behalen van de akte MO landbouwkunde. Om een kans van slagen te hebben bij het examen voor deze akte was men nog altijd gedwongen na het eindexamen aan de HLBS enige tijd verder te studeren in Duitsland.

Als gevolg van de adviezen van de Landbouwcommissie van 1886 werd de staatszorg voor de landbouw voortdurend uitgebreid. Zowel voor de landbouwinterscholeren als voor de proefstations, het ministerie en de landbouwvoorlichting waren tal van landbouwkundigen nodig. Voor verschillende van deze functies werden de bezitters van het eindexamen HLBS niet aangetrokken (tenzij zij tevens de akte MO hadden), maar afgestudeerden van de Polytechnische School en van de universiteiten. Deze bezaten weliswaar weinig of geen landbouwkundige kennis, maar zij hadden wel een gedegen opleiding genoten, die hen voor bepaalde functies geschikter maakte dan de Wageningse. De Nederlandse Heidemaatschappij ging er zelfs toe over hoger personeel in Duitsland te laten opleiden voor grondverbeterings- en bevoeiingswerken. En voor de opleiding van het lagere en middelbare personeel riep zij eigen cursussen in het leven.⁵

84

Bibliotheek

De bibliotheek was in 1900 uitgegroeid tot 5500 nummers. Niettemin was zij tot dusverre een stiefkind van de Rijkslandbouwschool gebleven. Het ambt van bibliothecaris werd nog steeds als een ondergeschikte bijbaan beschouwd. De Raad van directeuren, die in deze periode aan het hoofd van de Rijkslandbouwschool stond, stelde zonder overleg met de bibliothecaris en de leraren de begroting vast (in 1900 circa f 1000,-) en bepaalde welke boeken moesten worden aangekocht. De bibliothecaris had slechts de taak de nieuwe aanwinsten te catalogiseren en de boeken uit te lenen en weer in ontvangst te nemen. Een eigen kamer had hij niet. Hij moest zich tevreden stellen met een hoekje in de kleine leeszaal op de zolderverdieping van het hoofdgebouw. Hij werd geassisteerd door een lagere beambte, die naar het schijnt maar twee avonden per week dienst had. De leerlingen mochten immers ook niet meer dan tweemaal in de week 's avonds gedurende één uur boeken inzien en te leen krijgen.

Na het overlijden van Van Pesch in 1899 werd er voor het eerst een bibliothecaris met een volledige dagtaak benoemd. Dit was A.A. van Pelt Lechner (1863-1929), die tot nog toe burgemeester in een kleine Zuidhollandse gemeente was geweest, maar om gezondheidsredenen naar het oosten van het land wilde verhuizen.⁶ Zelf bedong hij eerst een jaar als volontair bij de bibliotheek te worden aangesteld, blijkbaar om te zien of de nieuwe functie hem beviel. Daarna kreeg hij zonder nadere sollicitatie een vaste aanstelling met ingang van 1 maart 1900. De Rijkslandbouwschool kreeg met hem een bibliothecaris op een koopje, want bij zijn benoeming stelde hij geen financiële eisen. Zijn eerste werk was de manuscript-catalogus over de jaren 1891-1899, die Van Pesch had gemaakt, in druk uit te geven (1900). Op zijn latere activiteiten komen wij in het volgende hoofdstuk nog terug.

— Een factor die ook een belemmering vormde voor de verbetering van de hoogste vorm van landbouwonderwijs, was de bestuursstructuur van de Rijkslandbouwschool. Deze berustte nog steeds op de wet op het middelbaar onderwijs van 1863.

Bij de reorganisatie van 1896 werd het verband tussen de verschillende afdelingen losser gemaakt, zodat er vier vrijwel zelfstandige scholen ontstonden, ieder met een eigen directeur. Administratief bleven zij echter nog steeds een eenheid vormen onder de naam Rijkslandbouwschool.

J. van Dam, leraar in wis-, werktuig- en natuurkunde, werd directeur van de Landbouwschool. De bioloog dr. J.Th. Cattie, tot dusver leraar aan de HBS en het gymnasium te Arnhem, werd directeur van de nieuwe Tuinbouwschool en D.J. Andreae herkreeg na 20 jaren eindelijk de titel van directeur van de HBS.

L. Broekema werd benoemd tot directeur van de HLBS, de Hogere Land- en Bosbouwschool, met de titel van hoofddirecteur van de Rijkslandbouwschool. Onder zijn voorzitterschap vormden de vier directeuren samen het bestuur van de Rijkslandbouwschool nieuwe stijl.

85

Het hoeft geen nader betoog dat deze nieuwe bestuursstructuur weinig oploste. De dikwijls tegenstrijdige belangen van de verschillende scholen waren er ook na 1896 de oorzaak van, dat het bestuur slechts op papier een eenheid vormde. Iedere directeur trachtte uiteraard in de eerste plaats de belangen van zijn eigen school te bevorderen, zodat er telkens weer moest worden gezocht naar allerlei compromissen. Van een slagvaardig beleid kon daardoor nauwelijks sprake zijn.

Met het oog op het grote aantal problemen waarmee vooral de HLBS in deze periode te kampen had, werd de Rijkslandbouwschool dan ook al spoedig na de reorganisatie 'een wespennest, waarin tenslotte niemand meer de hand zou durven steken'.⁷

LERAREN

— Het aantal mutaties van de leraren van de HLBS was ten gevolge van vertrek en van de uitbreiding van het onderwijs vrij groot. Het onderstaande overzicht is niet volledig, maar geeft een globaal beeld van de bekendste leraren. Ook degenen die niet aan de HLBS doceerden, maar aan de Land- of Tuinbouwschool, worden hier vermeld, indien zij grote bekendheid hebben gekregen of na 1918 aan de Landbouwhogeschool een rol van betekenis hebben gespeeld.

Aan het onderwijzend personeel dat van de vroegere afdeling B was overgegaan naar de nieuwe HLBS, werden in 1896 twee leraren in de landbouwkunde toegevoegd. De eerste was dr. A.M. Prins (1839-1902), leraar in de landbouwkunde met de opdracht onderwijs te geven in boekhouden en bedrijfsleer.⁸ Hij begon op jeugdige leeftijd zijn loopbaan als telegrafist en was in 1873 opgeklimmen tot directeur van het Rijkstelegraafkantoor te Wageningen. Vermoedelijk door contacten met leraren van de Rijkslandbouwschool werd zijn belangstelling voor de landbouw gewekt. Hij nam ontslag uit zijn directeursfunctie en vestigde zich te Halle om daar landbouwkunde te studeren. In 1879 promoveerde hij in dat vak aan de Universiteit

10 Groepsportret van leerlingen van de Tuinbouwschool met (zittend) hun docenten Valckenier Suringar (l.) en Cattie (1899)

van Heidelberg en slaagde in datzelfde jaar voor het examen MO landbouwkunde. Hij bracht nu achtereenvolgens zijn kennis in praktijk op een boerderij in Renkum, exploiteerde een zuivelfabriek te Alphen aan de Rijn en was daarna werkzaam, onder andere in de tabakscultures, in Nederlands-Indië. Nadat hij om gezondheidsredenen gerepatriëerd was, werd hij redacteur van de Landbouwcourant als opvolger van dr. L. Mulder. In 1890 trad hij als eerste rijkslandbouwleraar in dienst. Gelderland en Overijssel werden hem als ambtsgebied aangewezen. In verband met zijn gezondheid zocht hij een minder zwaar beroep en werd leraar aan de HLBS.

J.Z. ten Rodengate Marissen (1864-1911) was de tweede leraar in de landbouwkunde die in 1896 werd benoemd.⁹ Hij was de eerste oud-leerling die als leraar aan de Rijkslandbouwschool terugkeerde. Na zijn leerjaren te Wageningen (1882-1885) was hij werkzaam op het landbouwbedrijf van zijn ouders. Van 1890 tot 1896 was hij directeur van de G.A. van Swieten Landbouwschool in Frederiksoord. In deze periode behaalde hij de akte MO landbouwkunde (1895). Hij kreeg vooral grote bekendheid door de leerboekjes die hij schreef voor het onderwijs aan de landbouw-winterscholen. Ze werden vele malen herdrukt.

In 1896 werd ook A.C. Ide (1857-1925) benoemd tot leraar in de boomteelt en warmoezerij.¹⁰ Ide was Vlaming van geboorte en had zijn opleiding gekregen in

de grote tuinbouwcentra in België. Hij was niet zo zeer wetenschappelijk ontwikkeld als wel een echte man van de praktijk en daarom op de Tuinbouwschool op zijn plaats. Voor hij naar Wageningen kwam, was hij directeur van de G.A. van Swieten Tuinbouwschool in Frederiksoord.

Een leraar die men niet direct verwacht aan te treffen in het milieu van de Rijkslandbouwschool was Louis Raemaekers (1869-1956), die in later jaren grote bekendheid zou krijgen als politiek tekenaar en karikaturist.¹¹ In 1895 vestigde hij zich in Wageningen, waar hij directeur en tekenleraar werd aan de Avondteekenschool voor Aankomende Werklieden en een jaar later tekenleraar aan de Rijkslandbouwschool. In 1912 vertrok hij naar Haarlem, waar hij zich uitsluitend bezig ging houden met de politieke tekenkunst. Een aantal spotprenten van leraren en andere medewerkers van de Rijkslandbouwschool (waaronder Aberson, Ritzema Bos, Van Bijlert, Reimers, Berkhout, Van Dam, Cattie, Giltay, Koenen, Lako, Mayer, Stricker, administrateur en P. Koning, bedrijfsboer) werden verschillende malen tentoongesteld. Ze zijn thans nog in het bezit van de Landbouwuniversiteit.

Een andere leraar van wie eveneens kan worden gezegd dat hij zich op artistiek terrein bewoog, was Leonard A. Springer (1855-1940), die in 1897 leraar in de tuinarchitectuur bij de Tuinbouwschool werd.¹² Springer was dat vanwege de slechte tijden om den brode geworden. Hij gaf echter zijn beroep van zelfstandig tuinarchitect, dat hij na zijn huwelijk in 1891 in Haarlem uitoefende, niet op. Hij gaf trouwens ook maar drie halve dagen per week les en was de rest van de tijd voor zijn particulier werk meestal buiten Wageningen, ook 's avonds. Springer had eigenlijk bosbouwer willen worden, maar omdat daarvoor in ons land geen opleidingsmogelijkheid was, volgde hij van 1871 tot 1874 theoretisch en praktisch onderwijs aan de tuinbouwschool 'Linnaeus' op de hofstede 'Frankendaal' te Watergraafsmeer. Behalve als tuinarchitect, verwierf Springer ook naam als dendroloog. Omdat het leraarschap hem niet beviel, zegde hij zijn betrekking aan de Tuinbouwschool in Wageningen al in 1900 op. In de lente van 1900 keerde hij naar Haarlem terug, waar hij adviseur van het gemeentebestuur werd voor 'de Hout en de Plantsoenen'. Nog in hetzelfde jaar werd hij opgevolgd door H.F. Hartogh Heys van Zouteveen (1870-1943), die reeds enige tijd als tijdelijk leraar aan de school was verbonden.

T.J. Bezemer (1869-1944) werd in 1898 benoemd tot leraar in de land- en volkenkunde van Nederlands-Indië, het Javaans en het Maleis.¹³ Bezemer had de zendingsschool van het Nederlands Zendelingengenootschap in Rotterdam bezocht en aan de Rijksuniversiteit van Leiden staatsrecht en Soendanees gestudeerd. Daarna was hij enige tijd als zendeling-leraar op Java werkzaam geweest.

In verband met de oprichting van de cursus Nederlandse bosbouw aan de HLBS werd in 1899 A.J. van Schermbeek (1855-1915) aangesteld als leraar in de houtteelt en cultuurtechniek.¹⁴ Hij had na zijn eindexamen HBS in 1871 eerst indologie gestudeerd in Delft. Blijkbaar beviel deze studie hem niet, want nog in datzelfde jaar gaf hij gehoor aan een oproep van de regering voor de opleiding tot houtvester in Nederlands-Indië. Hij studeerde aan de Forstakademie in Eberswalde en vertrok in 1874 naar Java. In 1888 moest hij om gezondheidsredenen naar Neder-

land terugkeren, waar hij het beheer kreeg over de staatsbossen in het rentambt 'Breda'.

In 1899 werd als leraar in de dendrologie en plantkunde aan de Tuinbouwschool en als leraar in de systematiek van de Indische bosflora aan de cursus Indische bosbouw benoemd dr. J. Valckenier Suringar (1864-1932). Valckenier legde eerst het kandidaatsexamen in de wis- en natuurkunde af. Maar een klein jaar voor het doctoraalexamen 'barstte de bom', zo kan men lezen in de aantekeningen die hijzelf over zijn leven heeft gemaakt. Zijn 'zwak hoofd' waardoor hij zijn gehele leven aan hevige hoofdpijnen heeft geleden, dwong hem de studie in de wis- en natuurkunde, waarvoor hij een zeer goede aanleg bezat, te staken. Om gezondheidsredenen verbleef hij in 1890 in het Rijndal nabij Boppard. In het begin van het studiejaar 1890-1891, of een jaar later, zwaaide hij om naar de studie in de plant- en dierkunde 'waarvoor', naar hijzelf zei, 'geen aanleg noch plezier aanwezig was'. Uit de omvang van zijn plantencollecties in de jaren van zijn natuurhistorische studie blijkt dat die tegenzin al spoedig moet zijn overwonnen. En in 1893, dus kort na zijn omzwaaien, werd hij lid van de Nederlandse Botanische Vereniging en vertelde hij al gauw op vergaderingen van die vereniging over de door hem waargenomen plantensoorten. In zijn artikel over 'De Flora der Rijnstreek om Boppard', verschenen in 1896 in het Nederlands Kruidkundig Archief, is van een onbehagen niets meer te merken. Integendeel, hij is volop natuurliefhebber geworden. In het begin van 1896 heeft Suringar zijn doctoraalstudie voltooid. In dat jaar kreeg hij ook zijn eerste maatschappelijke functie. Hij werd toen waarnemend onderdirecteur van 's Rijks Herbarium in Leiden. In deze functie kwam hij met Wageningen in contact. Hij werd namelijk belast met het onderwijs in de Indische boomflora aan de rijksalumni, die in het vorige hoofdstuk reeds ter sprake kwamen. In 1898 promoveerde hij op een proefschrift dat handelde over een Nederlands-Indisch plantengeslacht. Het onderwerp is niet zijn eigen keuze geweest, maar die van zijn vader (botanicus en hoogleraar te Leiden), die bewerking van materiaal uit het Herbarium van belang achtte voor de bredere ontwikkeling van Nederlandse botanici en vooral voor het wekken van hun belangstelling voor de flora van de Koloniën.¹⁵

Dr. D. van Gulik (1868-1935) werd in 1902 benoemd tot leraar in de natuurkunde en meteorologie. Hij had aan de Groninger Universiteit in de wis- en natuurkunde gestudeerd. Anderhalf jaar was hij assistent aan het Fysisch Laboratorium van de universiteit. In 1896 promoveerde hij. Vervolgens werd hij leraar, eerst aan het gymnasium in Doetinchem, daarna aan de Koninklijke HBS in Apeldoorn. Van daar kwam hij naar Wageningen.¹⁶

Nadat de in 1896 benoemde leraar in de Indische laaglandcultures, C.J. van Lookeren Campagne, in 1902 eervol ontslag had gekregen, werd hij in 1903 opgevolgd door dr. A. van Bijlert (1864-1925), die in Amsterdam scheikunde had gestudeerd en daar in 1891 was gepromoveerd. Na als assistent gewerkt te hebben op enige proefstations, werd hij in 1894 benoemd tot directeur van het Rijkslandbouwproefstation in Groningen. In 1895 stapte hij over op de Indische landbouw. Hij werd toen benoemd tot scheikundige aan 's Lands Plantentuin te Buitenzorg, waar hij chemisch onderzoek verrichtte op het gebied van de tabakscultuur op Java en Su-

matra. Vanaf 1901 was hij waarnemend directeur van het Java proefstation voor de suikercultuur te Pasoeroean.¹⁷

Eveneens in 1903 werd tot leraar in de mineralogie en geologie benoemd J. van Baren (1875-1933) te Rotterdam.¹⁸ Hij volgde dr. H. van Cappelle op, die ook nog plant- en dierkunde had gedoceerd. Van Baren was zijn carrière begonnen als onderwijzer. Na geologie te hebben gestudeerd aan de Polytechnische School te Delft, werd hij in 1899 benoemd tot assistent van prof. J.L.C. Schroeder van der Kolk, die sinds 1895 aldaar hoogleraar was in de aard- en delfstofkunde. Van Baren schreef meer dan 100 publikaties en zou de grondlegger van de agogeologie in ons land worden. Zijn bekendste werk is *DE BODEM VAN NEDERLAND* (2 dln., 1906-1927).

Prof. Adolf Mayer kreeg met ingang van 1 januari 1903 eervol ontslag om gezondheidsredenen. Hij was toen 60 jaar en zou nog bijna 40 jaar doorbrengen in het hem zo vertrouwde Heidelberg. Zijn lessen in de landbouwscheikunde werden overgenomen, gedeeltelijk door Aberson, gedeeltelijk door Giltay, terwijl zijn zoon H.K.H.A. Mayer Gmelin¹⁹ (1873-1952) werd belast met de lessen in de praktische bemestingsleer.

Hugo Mayer Gmelin (Gmelin had hij aan zijn naam toegevoegd om zich te onderscheiden van die ontelbare Mayers in Duitsland en misschien ook wel van zijn beroemde en dominante vader Adolf Mayer) was op driejarige leeftijd met zijn ou-

ders naar Wageningen gegaan. Hij behaalde in Wageningen het einddiploma van de HBS met driejarige cursus en daarna dat van de afdeling B van de Rijkslandbouwschool. In 1896 slaagde hij voor het examen MO landbouwkunde na zich hierop voorbereid te hebben in Heidelberg (twee semesters, vooral in botanische richting) en in Jena (drie semesters, vooral in landbouwkundige richting). In september 1896 werd hij benoemd tot rijkslandbouwleraar voor Gelderland met eerst Arnhem en later Wageningen als standplaats. Zijn leraarschap in de praktische bemestingsleer aan de HLBS sinds 1903 was aanvankelijk slechts een part-time functie.

GEBOUWEN EN TERREINEN

De bouwactiviteiten waren in de jaren 1896-1904 geringer dan voorheen.

De Hogere Land- en Bosbouwschool bleef in het hoofdgebouw gevestigd, waar in de jaren 1901-1903 nogal wat verbouwingen plaatsvonden. Na de opheffing van het internaat werd in het gebouw op Duivendaal, dat in 1882 speciaal voor dat doel was gebouwd, de afdeling Landbouwschool ondergebracht, alsmede het woonhuis voor de directeur van deze school. Dat gebeurde in 1896. Om in de behoefte aan meer ruimte voor deze afdeling te voorzien, werd daarnaast in 1902 een nieuw gebouw neergezet.

Het Rijkslandbouwproefstation dat sinds 1892 geen deel meer uitmaakte van de Rijkslandbouwschool maar nog steeds gehuisvest was op de bovenverdieping van de rechtervleugel van het hoofdgebouw, kon in 1902 eindelijk zijn nieuwe gebouw

aan de Lawickse Allee betrekken. De vrijgekomen ruimte in het hoofdgebouw werd gebruikt voor de verbetering en uitbreiding van het scheikundig laboratorium en voor de huisvesting van het Suikerlaboratorium.

Voor de afdeling Tuinbouwschool werd een nieuw gebouw opgetrokken; op een thans nog aanwezige cartouche, naast de hoofdingang, die het opschrift 'Rijkstuinbouwschool Anno 1896' draagt, zijn allerlei tuinbouwgereedschappen afgebeeld. Aan de linkerzijde van dit pand bevond zich de directeurswoning. In 1895 werd aan de tuinarchitect Leonard Springer, die wij hierboven al besproken hebben, gevraagd een tuinplan voor de toen nog in aanbouw zijnde rijkstuinbouwschool te ontwerpen. Daarvoor moest hij het 4 ha grote terrein dat de school omgaf, zo aanleggen dat voor elke tak van het tuinbouwonderwijs een apart geheel werd ingericht.²⁰ Zo zonderde hij een betrekkelijk groot deel af (1 ha) voor een arboretum, omdat hij inzag dat het noodzakelijk was de aanstaande leerlingen kennis te laten maken met houtgewassen. Springer ontwierp het arboretum in landschapsstijl om de leerlingen het verband te leren kennen tussen het materiaal en de tuinkunst. Ook maakte hij een groentetuin, een pomologische tuin oftewel ooftuin, een bloemisterij, een 'rozengard', druiven- en perzikenkassen met ketelhuis voor centrale verwarming, een 'varengaard met waterkom', een boomkwekerij, een 'rotspartij voor alpenen' en uitheemse planten, een aantal proefvelden en een oefentuin, waar de leerlingen praktische ervaringen konden opdoen. Dat het arboretumgedeelte met zijn bomencollectie de meeste indruk maakte, blijkt uit het feit dat de tuin al omstreeks 1906 algemeen 'Tuinbouw-Arboretum' werd genoemd.²¹

LEERLINGEN

Het aantal leerlingen dat de Hogere Land- en Bosbouwschool gedurende de periode 1896-1904 met een eindexamen verliet, bedroeg in totaal 142. Verreweg de meesten van hen (102) hadden de studierichtingen Indische land- of bosbouw gekozen. Opvallend is de grote achteruitgang van het aantal leerlingen dat de hoogste opleiding met goed gevolg doorliep. Tussen 1876 en 1896 was steeds van een stijging sprake geweest. In de periode 1892-1896 slaagden nog 37 leerlingen voor het eindexamen Nederlandse studierichtingen; dit aantal daalde in de jaren 1896-1900 tot 23 en in 1900-1904 tot 17. Bij de Indische opleidingen is eveneens een sterke daling te constateren: in de jaren 1896-1900 slaagden nog 69 leerlingen voor het eindexamen, in de jaren 1900-1904 slechts 33.²² Deze daling moet worden toegeschreven aan verschillende oorzaken. In de eerste plaats verlieten vele leerlingen voortijdig de school. De verzwarening van de studie kan - men denke aan de reeds genoemde opmerkingen van de eindexamencommissies - ertoe hebben bijgedragen dat steeds meer leerlingen zonder eindexamen de school verlieten. Het totale aantal leerlingen ging in deze jaren trouwens eveneens fors achteruit. Zo verminderde het aantal leerlingen van 97 in 1895-1896 tot 51 in 1903-1904! Deze verminderde belangstelling voor de HLBS is, behalve aan de nog steeds voortgaande kritiek in de landbouwpers, ook te wijten aan de geringe toekomstperspectieven die het eindexamen, althans voor het groeiend aantal topfuncties op landbouwgebied, bood.²³

Voor zover bekend hadden zich tot dusverre uitsluitend mannelijke leerlingen voor een opleiding aan de Rijkslandbouwschool aangemeld. De eerste vrouwelijke leerling, mejuffrouw E. Berkhout, een dochter van de leraar Berkhout, meldde zich in september 1901 bij de HLBS voor de richting Nederlandse landbouw aan. In 1903 nam zij geen deel aan het eindexamen, maar legde dit in 1904 met goed gevolg af. Zij werd toen als assistente aan het proefstation verbonden. In 1905 trouwde zij met een oud-leerling van de Rijkslandbouwschool.

Het internaat van de Rijkslandbouwschool werd, zoals al vermeld, in 1896 opgeheven en vanaf dat jaar vond een groeiend aantal particulieren in Wageningen als kamerverhuurders een nieuwe bron van inkomsten.

De eerste ontgroening (in 1897)

92

Over het verenigingsleven valt in deze periode mede te delen dat sinds 1896 uitsluitend studerenden aan de HLBS lid konden worden van de Landbouwsociëteit Ceres. Het jaar daarop werden haar statuten koninklijk goedgekeurd en werd zij bovendien door de schoolleiding als vertegenwoordigend lichaam van de leerlingen van de HLBS erkend. In deze tijd speelde het sociëteitsleven zich voornamelijk af op de zaterdag- en zondagavond in de Cereszaal achter het Oranjehotel in de Hoogstraat. Men was in het begin, in 1878, bijeengekomen in het café Kaupe op de hoek van de Havenweg en de Haven Afweg, in 1886 kwam men in Junushoff terecht, in 1891 in café De Valk, in de tuin van de tegenwoordige vakgroep Erfelijksheidsleer gelegen, en in 1894 in het Oranjehotel. Verder werden speciale avonden gereserveerd voor lezingen, muziekkuitvoeringen en biljartconcoursen. In 1897 werd er ook voor het eerst gegroend, waarbij de groenen een witgroen strikje droegen. Op de laatste dag van de groenjool kon de groencommissie er ook nog een pet aan toevoegen. In 1902 werd datgene wat men zich voorstelde met het groenen te bereiken, als volgt omschreven: 'Het ontgroenen heeft ten doel de aspiranten en leden van de Landbouwsociëteit Ceres de gelegenheid te schenken spoediger en grondiger in kennis met elkaar te geraken en het solidariteitsgevoel tusschen nieuwe en oude leden zoo nauw mogelijk te maken'. Het lukte echter niet bij de corpora in andere plaatsen vrijstelling van de ontgroening te verkrijgen voor oud-Ceresleden. Een verzoek hiertoe werd afgeslagen. Inwilliging hiervan zou erkenning van Ceres als corps zijn geweest. Dat Ceres ook aandacht had voor de studie blijkt uit het feit dat zij, toen begin 1900 onvrede over de studie bestond, een commissie instelde om het studieprogramma grondig te onderzoeken. De leerstof werd voor twee jaar studietijd te uitgebreid gevonden. De commissie stelde daarom voor of de leerstof in te krimpen of dezelfde hoeveelheid stof over drie jaar te verdelen. De eerste mogelijkheid verviel omdat er geen volstrekt overbodige vakken waren. Het verslag van de commissie, waarmee de meeste leraren het eens bleken te zijn, werd door de directeur verzonden naar het departement van Binnenlandse Zaken.²⁴

- 1 Uitkomsten van het onderzoek naar den toestand van den landbouw in Nederland, 5 dln., 1890-1891.
- 2 Verzameling van adviezen door de Landbouwcommissie, ingesteld bij K.B. van 18 september 1886 (nr.28), 's-Gravenhage, 1891, pp. 40-61. Het advies inzake het landbouwonderwijs werd reeds eerder gepubliceerd in de Nederlandsche Staatscourant van 30 Mei 1888.
- 3 J. Ritzema Bos, Levensbericht van Dr. W.B.J. van Eyk, *Levensberichten Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1899-1900 (overdruk Leiden, 1900, 23 pp.)
- 4 F.B. Löhnis, *Tijdschrift voor Tuinbouw* 5 (1899-1900), 2 pp. (ongepagineerd); F.B. Löhnis, Inspecteur van den Landbouw, 1901-1916, *Cultura* 28 (1916), pp. 41-43 (met foto); *De Veldbode* (1927), p. 756 (met foto); P., In memoriam F.B. Löhnis, *Landbouwkundig Tijdschrift* 39 (1927), pp. 325-326 (met portret).
- 5 *Gedenkboek der Nederlandsche Heidemaatschappij 1888-1913*, Den Haag, 1913, pp. 121, 181 e.v.
- 6 J. Valckenier Suringar, De bibliotheek der Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool van 1899 tot 1916 onder leiding van den heer A.A. van Pelt Lechner, *Cultura* 28 (1916), pp. 254-260; L. Broekema, Een woord ten afscheid aan den heer A.A. van Pelt Lechner, bibliothecaris van de Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool, *Mededeelingen Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool* II (1917), pp. 136-137; A.A. van Pelt Lechner, Korte Kroniek van de bibliotheek der Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool over de jaren 1900-1916, *Mededeelingen Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool* II (1917), pp. 138-140; Redactioneel, *Nieuwe Wageningse Courant* d.d. 31 December 1938.
- 7 P. van Hoek, in: *Cultura* 21 (1909), p. 38.
- 8 H. Lindeman, *Uit Wageningen*, *Cultura* 14 (1902), p. 459; A.M. Prins In memoriam, *Landbouwkundig Tijdschrift* 10 (1902), pp. 427-429.
- 9 J.Z. ten Rodengate Marissen, *Cultura* 23 (1911), pp. 107, 113-114 (met foto).
- 10 A.C. Idc, *Almanak Wageningsch Studenten Corps*, 1926, pp. 47-48 (met foto).
- 11 *Biografisch Woordenboek van Nederland III*, 's-Gravenhage, 1989, pp. 478-480; A.M. de Ranitz, 'Met een pen en een potlood als wapen', *Louis Raemaekers (1869-1956), schets van een politiek tekenaar*, diss. Univ. van A'dam, A'dam, 1989.
- 12 *Biografisch Woordenboek van Nederland III*, 's-Gravenhage, 1989, pp. 561-562. Aldaar niet genoemd het artikel van W. Cool, Leonard Springer 1855-1940, *De ingenieur* 55 (1940), no. 51, A. p. 460. Zie ook de collectie-Springer in de Centrale Bibliotheek van de Landbouwuniversiteit (correspondentie, boeken, tekeningen). Zijn dendrologisch herbarium en vruchten- en zadencollectie, door hem in 1936 aan de Landbouwhogeschool geschonken, zijn thans ondergebracht bij de vakgroep Plantentaxonomie van de Landbouwuniversiteit te Wageningen.
- 13 Prof. T.J. Bezemer, *Almanak van het Wageningsch Studentencorps*, 1940, p. 48 (met foto).
- 14 (P.H.) Burgers, A.J. van Schermbeek, *Cultura* 27(1915), pp. 137-138 (met portret); J.H. Jager Gerlings, A.J. van Schermbeek en zijn werk in het vroegere rentambt 'Breda', *Arnhem*, 1953, 54 pp.

- 15 Gedenkboek J. Valckenier Suringar, 24 December 1864 - 17 October 1932, verzorgd en uitgegeven door de Nederlandsche Dendrologische Vereeniging, Wageningen, 1942; Prof.Dr. J. Valckenier Suringar, Almanak Wageningsch Studenten Corps, 1926, pp. 45-46 (met foto).
- 16 In memoriam Prof.Dr. D. van Gulik, Almanak van het Wageningsch Studentencorps, 1936, pp. 59-61 (met foto).
- 17 In memoriam Prof.Dr. A. van Bijlert 9 Februari 1925, Almanak Wageningsch Studenten Corps, 1926, p. 43.
- 18 L., In memoriam Professor J. van Baren, Landbouwkundig Tijdschrift 45 (1933), pp. 177-179 (met portret).
- 19 C.K. van Daalen, Prof.ir. H.K.H.A. Mayer Gmelin, 1873-1943, Landbouwkundig Tijdschrift 55(1943), pp. 689-691., Prof.ir. H.K.H.A. Mayer Gmelin, 24 oktober 1873 - 8 augustus 1952, Landbouwkundig Tijdschrift 64 (1952), pp. 501-502 (met portret).
- 20 L.A. Springer, De Rijkstuinbouwschool te Wageningen, [over de aanleg van het terrein], Tijdschrift voor Tuinbouw 2(1896/97), pp. 164-168; dezelfde, Naar aanleiding van een bezoek aan het Arboretum van De Rijks Hoogere Tuinbouwschool te Wageningen, Cultura 28 (1916), pp. 101-107 (met een nawoord van J. Valckenier Suringar, pp. 107-108).
- 21 75 jaar botanische tuinen Wageningen 1896-1971, uitgave van het Laboratorium voor plantensystematiek en -geografie, Wageningen, 1972, p. 9.
- 22 P. van Hoek, De Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool, Den Haag, 1905, p. 32. Volgens de lijst van afgestudeerden, die aanwezig is in het archief van de Landbouwuniversiteit, bedroeg het aantal leerlingen, dat de HLBS in de periode 1896-1904 met een einddiploma verliet, 128 in plaats van 142, zoals door Van Hoek opgegeven. Zie voor het totaal aantal ingeschrevenen van 1876 af tot 1914: Gedenkschrift ter herinnering aan de opening van de Landbouwhoogeschool te Wageningen, Wageningen, 9 maart 1918, p. 15.
- 23 P. van Hoek, Hooger Landbouwonderwijs, 's-Gravenhage, 1917, pp. 11 en 12. Er zijn trouwens meer factoren te noemen. Zo is het niet uitgesloten dat de nieuwe afdeling Tuinbouwschool ten koste van de HLBS leerlingen aantrok. In de periode 1896-1900 telde zij 96 leerlingen. (Zie Van Hoek, De RHLTBS, 1905, p. 34).
- 24 Hekaton, 1878-1978 Honderd jaar gedurfd leven, Wageningen, 1978, pp. 37-54.

De Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Bosch- bouwschool (1904 - 1918)

97

VOORGESCHIEDENIS

Na de opheffing van het commissariaat van landbouw in 1815 was er van een gecentraliseerd overheidsbeleid op landbouwgebied geen sprake meer. De overheid trad slechts in incidentele gevallen regelend op, dikwijls pas nadat de particuliere landbouwmaatschappijen om maatregelen hadden gevraagd. De behartiging van de landbouwaangelegenheden was bij verschillende departementen ondergebracht. Enige concentratie van het geringe aantal overheidstaken op landbouwgebied achtte men blijkbaar niet nodig en tegen het einde van de 19de eeuw was dientengevolge de behandeling van de landbouwzaken over niet minder dan zes departementen van algemeen bestuur verdeeld. De bestuursambtenaren die deze zaken moesten afwikkelen, bezaten niet de nodige landbouwkundige kennis. Maar ook dat werd geen bezwaar gevonden, omdat de landbouwaangelegenheden meestal slechts een weinig omvattende bijzaak waren, die een enkele ambtenaar toegeschoven kreeg naast zijn hoofdtaak die op een geheel ander terrein lag. Verbetering van de landbouw en behartiging van landbouwzaken werden overgelaten aan de landbouwmaatschappijen, die vanaf het einde van de jaren dertig in alle provincies waren opgericht. Zolang het de landbouw goed ging - en dat was vanaf 1850 het geval - achtte men termen voor overheidsbemoeiing met de landbouw niet aanwezig, ja zelfs ongewenst. Ongewijfeld heeft hierbij de liberale beduchtheid voor overheidsingrijpen een rol gespeeld. Bovendien vreesde men, dat de overheidsuitgaven sterk zouden stijgen als er speciaal ten behoeve van deze bedrijfstak, die in brede kringen toch al niet in tel was, allerlei maatregelen werden getroffen, die de uitbreiding van het aantal ambtenaren onont-

koombaar zouden maken. Maar naarmate de jaren verstreken begon men toch tot het inzicht te komen dat de overheid althans op het gebied van het landbouwonderwijs - aanvankelijk óók een zaak van particulier initiatief - een taak had. In de vorige hoofdstukken is echter al gebleken hoevele jaren verstreken voordat de overheid op dit gebied iets tot stand gebracht had.

Circa 1880: wederom staatszorg voor de landbouw

98

Ofschoon ook in de leidende kringen van de landbouwmaatschappijen dikwijls liberale opvattingen te beluisteren waren, gingen hier soms toch wel stemmen op voor staatszorg. Zo werd vanaf 1848 tijdens de Landhuishoudkundige Congressen gepleit voor aanstelling van inspecteurs voor de landbouw en 'landbouwingeniëurs', die de boeren zouden moeten adviseren, terwijl tijdens de Landhuishoudkundige Congressen in 1881 en 1883 werd gesproken over de wenselijkheid van het aanstellen van hoofdamttenaren voor de landbouw op de departementen.¹ Voor het laatste had de ENKHUIZER COURANT al in 1877 een pleidooi gehouden.² Vanaf het einde van de jaren zeventig gingen trouwens steeds meer stemmen op voor meer overheidsbemoeiing met de landbouw. Toen er bij het departement van Binnenlandse Zaken een speciale afdeling voor de kunst werd ingesteld, schreef de LANDBOUWCOURANT, dat het nu ook tijd werd op dit gebied iets voor de landbouw te doen.³ De minister kwam aan dit verzoek in zoverre tegemoet, dat hij weliswaar geen afzonderlijke landbouwafdeling instelde zoals was gevraagd, maar dat bij de ontwerp-begroting voor 1877 de afdeling Nijverheid van zijn departement werd omgedoopt in afdeling Nijverheid en Landbouw.⁴ In feite veranderde daarmee natuurlijk niets, maar wel verwierf de minister applaus van de zijde van de landbouwpers, die in deze naamswijziging een erkenning van de landbouw als bedrijfstak meende te zien. Het Landhuishoudkundig Congres was hiermee echter niet tevreden en achtte zelfs de instelling van een afzonderlijk ministerie van Landbouw wenselijk.⁵

Omstreeks 1886 begon ook de gedachte veld te winnen dat een gespecialiseerd ambtenarenapparaat noodzakelijk werd om de toenemende problemen op landbouwgebied het hoofd te kunnen bieden. Deze gedachte ontstond onder invloed van de landbouwdepressie die aan het einde van de jaren zeventig begon. De rapporten en adviezen van de Landbouwcommissie van 1886 toonden aan, dat de wetgeving op landbouwgebied in vele opzichten achter liep. Weliswaar schreef de commissie de slechte toestand waarin de landbouw verkeerde, grotendeels toe aan de vermeende achterlijkheid van de Nederlandse boeren, die in de jaren voor 1880 'slappende rijk' zouden zijn geworden⁶, maar uit haar adviezen kon toch ook worden afgeleid dat de overheid te lang een politiek van 'laissez faire, laissez aller' had gevoerd. In haar adviezen bepleitte de Landbouwcommissie onder meer een wijd vertakt stelsel van lager tot hoger landbouwonderwijs en in samenhang daarmee de aanstelling van rijkslandbouwleraren, de latere landbouwconsulenten, die de resultaten van de ontluikende landbouwwetenschap aan de boeren konden doorgeven.

De regering heeft deze adviezen grotendeels opgevolgd. De voorgestelde maatregelen hadden uiteraard financiële consequenties: niet alleen moesten er scholen en nieuwe proefstations worden gebouwd, maar ook moesten talrijke ambtena-

ren bij deze instellingen worden aangesteld. Daaruit vloeide logischerwijze voort, dat vanuit Den Haag leiding gegeven moest worden aan en toezicht gehouden op de nieuwe instellingen die men in het leven riep.

De Landbouwcommissie heeft op deze financiële gevolgen die uit haar voorstellen voortvloeiden, niet of nauwelijks de aandacht gevestigd. Hetzij omdat zij vreesde dat de regering haar voorstellen zou afwijzen wegens de hoge uitgaven die daaraan waren verbonden, hetzij omdat zijzelf niet heeft voorzien wat de verwezenlijking van deze voorstellen voor gevolgen zou hebben voor de schatkist. De commissie besefte wel degelijk dat er voor de coördinatie van het werk van de rijkslandbouweraren en het toezicht op de verschillende landbouwscholen en -cursussen een centraal overheidsorgaan moest komen. Zij zocht kennelijk naar een goedkope oplossing van dit probleem door de regering te adviseren, 'naar analogie van de curatoria der universiteiten', een raad van bestuur voor deze taak in het leven te roepen. De aanstelling van een inspecteur voor dit doel achtte de commissie niet wenselijk, omdat - zo motiveerde zij haar voorstel - dit wellicht zou leiden tot een te grote machtsconcentratie in handen van één functionaris, die zijn persoonlijke inzichten zou kunnen doordrijven.⁷ De regering heeft dit voorstel niet overgenomen. Zij was waarschijnlijk van mening - en terecht - dat een raad van bestuur, die slechts incidenteel bijeenkwam en waarvan de leden hun taak alleen als honoraire nevenfunctie zouden kunnen uitoefenen, niet geschikt was om permanent als coördinerend en toezichthoudend orgaan voor het gehele land te functioneren. In het vorige hoofdstuk deelden wij reeds mee, dat in 1892 F.B. Löhnis de eerste inspecteur was, die niet meer zoals zijn voorgangers belast was met het toezicht op het middelbaar onderwijs en het landbouwonderwijs, maar aan wie door de liberale minister Tak van Poortvliet uitsluitend de zorg voor het landbouwonderwijs werd toevertrouwd. Of deze verandering van opdracht het enige punt van reorganisatie was, waarop Ritzema Bos in zijn levensbericht van Van Eyk doelde is niet bekend. Zeker is dat de omvang van het werk van de inspecteur van het landbouwonderwijs zich snel steeds meer uitgebreide en dat de minister aan Löhnis ook raad vroeg omtrent andere landbouwzaken die volgens de adviezen van de Landbouwcommissie overheidsbemoeying vergden. De rapporten van de commissie hadden duidelijk gemaakt dat ons land, wat dit betreft, een achterstand had ten opzichte van het buitenland. Bij het voortduren van de landbouwcrisis werden zowel de politici als de publieke opinie rijp voor de ideeën tot verbetering van deze toestand. Men begon te begrijpen dat de overheid voor een deskundige uitvoering van het groeiend aantal maatregelen op landbouwgebied beter geëquipeerd diende te zijn dan tot nu toe. Onder invloed van de landbouwcrisis was men ook gaan inzien hoe belangrijk de landbouw voor de Nederlandse economie was. Maatregelen van de regering op landbouwgebied ondervonden daardoor dan ook minder weerstand bij de volksvertegenwoordiging.

— Bij de ontwerp-begroting voor 1898 stelde de regering voor de zorg voor alle landbouwaangelegenheden bij het ministerie van Binnenlandse Zaken onder te brengen, waar sinds 1892 al de meeste landbouwzaken werden behandeld. Per 1 fe-

bruari 1898 werd door de liberale minister Goeman Borgesius een afdeling Landbouw bij dit ministerie ingesteld (ministeriële beschikking Binnenlandse Zaken van 29 januari 1898, S.26). Het belang dat men aan deze afdeling hechtte kan worden afgeleid uit het feit dat het hoofd van deze afdeling de rang van directeur-generaal kreeg en rechtstreeks verantwoordelijk was aan de minister.

Met de instelling van deze afzonderlijke landbouwafdeling, waar nu alle staatszorg voor de landbouw werd gecentraliseerd, was een van de hoofdvoorwaarden geschapen voor een goed landbouwbeleid. Ook het landbouwonderwijs en het veterinair onderwijs, dat eveneens onder deze afdeling viel, zouden daarvan de vruchten plukken.

In 1898 werd mr. C.J. Sickesz (1839-1904) benoemd tot eerste directeur-generaal van de afdeling Landbouw. Sickesz, eigenaar van het landgoed 'de Cloese' bij Lochem en van ontginningen te Hoenderloo, had bij zijn benoeming een veelzijdige carrière achter de rug.⁸ Hij was burgemeester van Laren geweest, lid van de Provinciale Staten van Gelderland, lid van de Eerste en Tweede Kamer, watergraaf van het waterschap De Berkel, voorzitter van de Gelders-Overijsselse Maatschappij van Landbouw, medeoprichter en voorzitter van het Nederlands Landbouwcomité, medeoprichter en voorzitter van de Nederlandse Heidemaatschappij, initiatiefnemer en voorzitter van de geruchtmakende Internationale Landbouwtentoonstelling te Amsterdam (1884) en voorzitter van de Landbouwcommissie van 1886. Hij had in die functies veel gezag verworven en was de aangewezen man voor het vervullen van dit belangrijke ambt. Niet alleen was hij goed op de hoogte van landbouwzaken, maar hij had ook naam gemaakt als uitstekend organisator. Het aantal uiteenlopende zaken, dat tot de taak van de afdeling Landbouw behoorde, en dat bovendien steeds toenam, maakte het noodzakelijk dat er naast de inspecteur MO belast met het toezicht op de landbouwscholen ook een afzonderlijke inspecteur van de landbouw werd benoemd. Löhnis, voor de keus gesteld welke van deze twee functies hij prefereerde, koos voor de laatste en werd per 1 mei 1901 benoemd tot inspecteur van de landbouw.

Met ingang van diezelfde datum werd P. van Hoek (1865-1926) benoemd tot zijn opvolger als inspecteur MO voor de landbouwscholen.⁹ Van Hoek, geboren als zoon van een Groningse landarbeider, werd onderwijzer en behaalde vervolgens de hoofdakte en de akte IO landbouwkunde. In 1890 werd hij landbouwconsulent in dienst van de Noord-Brabantse Maatschappij van Landbouw en een jaar later rijkslandbouwleraar in Noord-Brabant. In deze functie kwamen zijn didactische en oratorische gaven geheel tot hun recht. Hij hield honderden voordrachten voor de boeren, onder wie hij weldra zeer populair was. Hij legde proefvelden aan en propageerde het gebruik van beter zaai- en kunstmest en de oprichting van landbouwcoöperaties. Aan het einde van zijn leven beschouwde hij de jaren van zijn rijkslandbouwleraarschap als de mooiste van zijn loopbaan. Daags voor zijn indiensttreding als inspecteur had 'een hooggeplaatst ambtenaar aan het Departement van Binnenlandsche Zaken' - waarschijnlijk werd Sickesz hiermee bedoeld -, bij wie hij zijn opwachting maakte, hem al duidelijk gemaakt dat de Wageningse landbouwschool een probleemkind was: 'De Rijkslandbouwschool heeft aan de inspecteurs al-

tijd veel werk en zorg gegeven; ze is voortdurend meer gecompliceerd geworden, hare organisatie is alleen voor ingewijden duidelijk en het komt mij voor, dat men den rechten weg voor hare ongestoorde ontwikkeling nog niet heeft gevonden'.¹⁰ Over 'den rechten weg' waren Sickesz en Van Hoek het al dadelijk grondig oneens. Van Hoek wilde de Rijkslandbouwschool op het niveau van hoger (lees: universitair) onderwijs brengen, Sickesz voelde daar niets voor en wilde niet verder gaan dan de school enigszins te verbeteren, maar dan in de richting van zuiver technisch onderwijs. Na zijn ontslag als directeur-generaal - hij trad in 1901 af om gezondheidsredenen - bracht Sickesz zijn standpunt in de openbaarheid tijdens een rede die hij op 6 augustus 1902 hield voor de Gelders-Overijsselse Maatschappij van Landbouw.¹¹ Hij huldigde nog steeds het standpunt van de Landbouwcommissie in 1886, dat het hoger landbouwonderwijs, en dan speciaal voor de zoons van grootgrondbezitters, aan een universiteit moest worden gegeven. 'Het is opmerkelijk', aldus Sickesz, 'dat, wanneer in ons land, in het Buitenland is dat zoo niet, over landbouwonderwijs gesproken wordt, men altijd alleen den boer, den praktischen landbouwer op het oog heeft, alsof niet ook de grondeigenaar, de man die honderden of misschien duizenden ha grond wel niet zelf te bewerken, maar toch te administreeren heeft, niet evenzeer landbouwonderwijs van noode heeft'. Om zijn betoog kracht bij te zetten somde hij breedvoerig alle bezwaren op, die tegen de Wageningse instelling konden

worden ingebracht. Daarover waren echter alle deskundigen het allang eens: de reorganisatie van 1896 was slechts een eerste stap geweest en onder leiding van een deskundig ambtenarenapparaat zouden op den duur de gewenste hervormingen tot stand kunnen worden gebracht. Na het ontslag van Sickesz zou deze weg weldra weer worden gevolgd. Met ingang van 1 september 1901 werd de afdeling Landbouw van Binnenlandse Zaken overgebracht naar het departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid (K.B. van 26 augustus 1901, S.206; zie ook K.B. van 3 februari 1902, S.15). Bij dit laatste departement, dat eveneens de belangen van de andere bestaansbronnen behartigde, was de afdeling ongetwijfeld meer op haar plaats dan bij Binnenlandse Zaken.

De afdeling Landbouw bij Waterstaat

————— Op 1 november werd Sickesz opgevolgd door H.J. Lovink (1866-1938). Evenals Van Hoek was hij op de onderste sport van de maatschappelijke ladder begonnen.¹² Geboren als zoon van een tuinbaas op het Achterhoekse Kasteel Wisch bij Terborg, kwam hij in 1882 op zestienjarige leeftijd als boomkwekersleerling in dienst bij de boomkweker en tuinarchitect J. Copijn te Velp, waar hij drie jaren later tot chef werd bevorderd. Door zelfstudie ontwikkelde hij zich in deze jaren verder. In 1887 werd hij in Zutphen opzichter (tegenwoordig zouden we zeggen directeur) van de dienst die het beheer had over de plantsoenen en uitgestrekte landerijen van deze gemeente. Ook in deze nieuwe functie vond hij nog gelegenheid tot studie,

102

14 Dr. H.J. Lovink, 1866-1938

waarbij hij hulp kreeg van enkele leraren aan de HBS te Zutphen en van de Rijkslandbouwschool in Wageningen. In 1889 behaalde hij de akte MO houtteelt. In 1891 werd hij adjunct-directeur en reeds het jaar daarop directeur van de Nederlandse Heidemaatschappij, die hij in korte tijd vrijwel uit het niets uitbouwde tot de grootste onderneming op cultuurtechnisch gebied in ons land. En toen in 1899 het Staatsbosbeheer werd opgericht, werd Lovink, naast zijn directeurschap van de Heidemij, ook hoofd van deze overheidsdienst. Omstreeks 1900 volgde hij enige tijd colleges aan de Universiteit van Tübingen met het doel de doctorstitel te verwerven. Daar ontmoette hij mr. J.C. de Marez Oyens, die minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid was of het op korte termijn zou worden. Deze ontmoeting heeft ertoe geleid dat Lovink in 1901 tot directeur-generaal van de afdeling Landbouw werd benoemd, maar ze betekende tevens het einde van zijn promotieplannen. Lovink was een innemend man die een enorme werkkraft en creativiteit bezat en over een groot organisatietalent beschikte. 'Zijn werkwijze bestond in het uitzetten van de grote lijnen, waarlangs hij met vaste hand en doelbewust, ver vooruitziende in de toekomst, de uitvoering leidde'.¹³ Hij ontzag zichzelf nooit, maar was toegeeflijk voor anderen en gaf zijn ondergeschikten in ruime mate vrijheid van handelen. Kortom, De Marez Oyens had geen betere keuze kunnen doen. Onder Lovinks leiding nam de afdeling Landbouw snel in belangrijkheid toe. De talloze maatregelen die op zijn instigatie ten gunste van de landbouw tot stand kwamen, zullen wij hier laten rusten en ons beperken tot zijn werk voor het hoger landbouwonderwijs. Het onderwijs in de diergeneeskunde behandelde hijzelf, het landbouwonderwijs liet hij binnen het door hem uitgestippelde beleid over aan Van Hoek, waarbij hij een grote uniformiteit nastreefde in de regeling van het hoger landbouwonderwijs en die van het hoger veeartsenijkundig onderwijs.¹⁴ Zijn krachtig optreden openbaarde zich al dadelijk, toen hij de innerlijk verdeelde Utrechtse veeartsenijsschool, veertien dagen na zijn benoeming bezocht.¹⁵

Op het gebied van het hoger landbouwonderwijs was Lovink van mening dat het voor de ontwikkeling van onze landbouw onverantwoord zou zijn, indien niet op korte termijn tot een betere organisatie van de Wageningse instelling werd overgegaan.¹⁶ Daarbij had hij in de eerste plaats het oog gericht op de Hogere Land- en Bosbouwschool (HLBS), die nog steeds niet op het peil was gebracht dat de wet op het middelbaar onderwijs in 1863 had voorgeschreven. Een betere opleiding was immers noodzakelijk voor de bezetting van functies bij de zich snel uitbreidende overheidsdiensten op landbouwgebied en deze opleiding moest in ons land - en niet in Duitsland zoals tot dusver - kunnen worden voltooid. Bovendien moesten voorwaarden worden geschapen om de leraren van de Rijkslandbouwschool (RLS) in staat te stellen wetenschappelijk onderzoek te verrichten, waarvoor zij wegens hun uitgebreide onderwijsstaak vrijwel geen tijd hadden. Bij de uitbreiding van het aantal landbouwproefstations was dientengevolge de ongewenste situatie ontstaan dat het onderzoek hoe langer hoe meer in handen van deze instellingen kwam en dat de Rijkslandbouwschool in dit opzicht vrijwel geen rol speelde.

Het is duidelijk dat Lovink, en Van Hoek met hem, voorstander was van landbouwonderwijs op wetenschappelijk niveau en daarop aanstuurde. De hoogste vorm van landbouwonderwijs berustte echter nog steeds op de Wet tot regeling van het middelbaar onderwijs van Thorbecke en zolang dat niet veranderde en er geen wet op het hoger landbouwonderwijs tot stand was gekomen, kon het onderwijs aan de HLBS niet op universitair niveau worden gebracht. In de loop der jaren was een grote spraakverwarring ontstaan, waartoe de wet van 1863 aanleiding had gegeven. De wet schreef namelijk voor, dat de Rijkslandbouwschool, de school 'du premier ordre' van Thorbecke, moest opleiden tot 'studie en wetenschap'. Zowel de voor- als de tegenstanders van universitair landbouwonderwijs gebruikten de termen 'wetenschappelijk' en 'hoger' landbouwonderwijs. De voorstanders bedoelden daarmee landbouwonderwijs op universitair niveau, de tegenstanders gebruikten deze woorden om er landbouwonderwijs 'du premier ordre' mee aan te duiden. Landbouwonderwijs op universitair niveau achtten de laatsten voor ons land niet nodig. Salverda had deze beide termen al gebruikt in verband met zijn gedachten over de geleidelijke ontwikkeling van de Rijkslandbouwschool tot een instelling op universitair niveau en Löhnis had het woord 'hoger' eveneens niet voor niets geïntroduceerd in de nieuwe naam die de afdeling B kreeg bij de reorganisatie in 1896. Lovink en Van Hoek gebruikten deze beide termen in dezelfde zin, al kwamen zij aanvankelijk niet openlijk voor hun ware bedoelingen uit. Zij hielden de fictie in stand, dat zij uitsluitend bezig waren met het optrekken van de Hogere Land- en Bosbouwschool tot het peil dat de middelbaar onderwijswet eiste. Van Hoek ging zelfs zover dat hij beweerde dat de Rijkslandbouwschool niet een school van 'de hoogste trap' was, zoals de wet voorschreef, maar een van de middelste trap, omdat de regering in 1876 had gemeend dat landbouwonderwijs van 'de hoogste trap' voorlopig kon worden gemist.¹⁷ Dit was natuurlijk een geheel onjuiste weergave van de werkelijkheid, want de Rijkslandbouwschool was wel degelijk de school van de hoogste trap volgens de wet, al werden er nog steeds niet alle vakken gedoceerd, die de wet vereiste. Dit laatste deed echter niets af aan het principe waarop de Rijkslandbouwschool berustte. Het is nauwelijks voorstelbaar dat Van Hoek de wet niet kende of zo naïef was dat hij niet beseftte dat zijn voorstelling van zaken onjuist was, maar hij bereikte er wel mee, dat hij de Wageningse instelling kon verbeteren onder de schijn dat hij de middelbaar onderwijswet van 1863 toepaste. Geen van de kamerleden is blijkbaar zo consciëntieus geweest om deze 40 jaar oude wet te raadplegen, want over de onjuistheid van de stelling van Van Hoek werd niet gesproken.

Enige jaren vóór de afdeling Landbouw van het ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid zich bezig hield met deze nieuwe reorganisatie van de Rijkslandbouwschool was er in Groningen een initiatief ontwikkeld, dat de realisatie van universitair landbouwonderwijs beoogde.¹⁸ Het Genootschap van Nijverheid in de provincie Groningen, dat een bijzondere belangstelling toonde voor de bevordering van de landbouw, achtte het ongewenst dat de opleiding voor de akte MO landbouwkunde na reorganisatie van de Rijkslandbouwschool in 1896 nog steeds niet in eigen land kon geschieden. Vooral om die reden richtte het hoofdbestuur van dit ge-

nootschap, volgens ingewonnen advies van een commissie van deskundigen, zich in 1899 tot de koningin met het verzoek 'het daarheen te willen leiden' dat de landbouwwetenschap in haar volle omvang aan een van onze rijksuniversiteiten zou worden gedoceerd, subsidiair een of meer leerstoelen voor hoger landbouwonderwijs aan een van de universiteiten in te stellen om de landbouwwetenschap reeds dadelijk een haar toekomstige plaats bij het hoger onderwijs te geven.

Deze verzoeken werden niet ingewilligd, maar hadden wel tot resultaat dat men de regeling van hoger landbouwonderwijs bij het ministerie van Binnenlandse Zaken in overweging nam, zij het op een andere wijze dan men in Groningen gevraagd had. Dit bleek bij de indiening bij de Tweede Kamer (Koninklijke Boodschap van 11 maart 1903) van een ontwerp van wet tot wijziging en aanvulling van de wet op het hoger onderwijs. In dit wetsontwerp was namelijk de bepaling opgenomen, dat er naast de bestaande universiteiten van Rijksweg drie hogescholen zouden kunnen worden gevestigd: een technische hogeschool, een landbouwhogeschool en een handelshogeschool (artikel 32). Volgens het wetsontwerp zou de technische hogeschool bij aanvaarding van het wetsontwerp terstond tot stand komen door verheffing van de Polytechnische School in Delft. De beide andere hogescholen werden slechts in het vooruitzicht gesteld.

De openbare behandeling van het wetsontwerp door de Staten-Generaal begon op 17 februari 1904. Zij had heel wat voeten in de aarde en ondervond bovendien vertraging door een ontbinding van de Eerste Kamer.

We zullen deze moeizame gang van zaken zeker niet op de voet volgen,¹⁹ maar slechts enkele punten uit de kamerdebatten, die op het hoger landbouwonderwijs betrekking hebben, in het kort releveren.

Thorbeckes visie op het hoger (universitair) onderwijs

In de memorie van toelichting brak de minister van Binnenlandse Zaken, dr. A. Kuyper, onder wiens departement het onderwijs ressorteerde, met de denkbeelden van Thorbecke over de aard van het lager, het middelbaar en het hoger onderwijs. Thorbecke had bij het ontwerpen van de Wet tot regeling van het middelbaar onderwijs het standpunt ingenomen dat de hoogste trap van middelbaar landbouwonderwijs tevens de hoogste vorm van landbouwonderwijs in het algemeen zou zijn. Naar zijn idee was er in Nederland bij het eigenlijke hoger onderwijs, gegeven aan de universiteiten, geen plaats voor landbouwonderwijs, evenmin als voor hoger technisch onderwijs. Daarbij was Thorbecke uitgegaan van het beginsel dat het hoger onderwijs, stoelend op de klassieke wortel, de 'geleerde' en het middelbaar onderwijs de 'nijvere' moest vormen. De geleerde moest zijn voorbereidend onderwijs krijgen op het gymnasium; daarna had hij toegang tot de universiteit, de enige inrichting voor hoger onderwijs. Voor de nijveren waren de HBS'en bestemd en als vervolg hierop de in de wet op het middelbaar onderwijs opgenomen vakscholen. Hoger vakonderwijs bestond voor de nijvere niet, kon voor hem ook niet bestaan omdat de hem gedoceerde wetenschap op de hoogste vakscholen niet ter wille van haarzelve, maar vanwege haar toepassing werd beoefend en de toegepaste wetenschap buiten de grenzen van het hoger onderwijs viel.

Kuyper had deze visie, zo schreef hij in de memorie van antwoord, steeds meer onhoudbaar gevonden, omdat ze in botsing kwam met 'geheel de ontwikkeling van het moderne leven, dat zulk een beperking van het gebied dier wetenschap niet langer duldt, en een wetenschappelijk onderzoek, dus ook wetenschappelijke onderzoekers eischt voor elke levenrichting en maatschappelijke bezigheid'. Om tot een juiste vaststelling van het begrip hoger onderwijs te komen, omschreef hij zijn gedachten als volgt. Het hoger onderwijs moest personen vormen, die in staat waren 1) zich de bestaande kennis eigen te maken, 2) 'anderen op het gebied van hun vak zelfstandig voor te gaan en te leiden', dat wil dus zeggen te onderwijzen en 3) 'de voorhanden kennis te toetsen, te louteren en te verrijken'. Volgens deze opvatting liet het begrip hoger onderwijs twee soorten onderwijsinstellingen toe. Ten eerste universiteiten, 'die het geheel der wetenschappen in haar eenheid onderwijzen' en 'ten andere hogescholen, dus scholen, die wel hoger onderwijs geven, maar het wetenschappelijk onderzoek richten op een stuk maatschappelijk leven van eigen aard'.

106

De landbouw vormde volgens Kuyper een dergelijk 'stuk maatschappelijk leven van eigen aard' en daarom zou het hoger landbouwonderwijs niet aan een universiteit, maar aan een landbouwhogeschool gegeven moeten worden. Deze gedachte was, zoals reeds werd vermeld, neergelegd in artikel 32 van het wetsontwerp. Naar aanleiding van de besprekingen van de minister met de commissie van voorbereiding vóór de openbare behandeling in de Tweede Kamer, vulde Kuyper dit artikel aldus aan: 'De vestiging der landbouwhogeschool en der handelshogeschool worden elk bij afzonderlijke wet geregeld'.

Bij de openbare behandeling van het wetsontwerp maakten verschillende afgevaardigden bezwaar tegen de oprichting van een zelfstandige landbouwhogeschool. Zij wilden het hoger landbouwonderwijs aan een universiteit verbinden. Aangezien de redactie van artikel 32 volgens hen niet toestond het hoger onderwijs te zijner tijd onder te brengen bij een universiteit, wensten zij een wijziging van dit artikel die deze mogelijkheid wél openliet. Het Groninger kamerlid dr. D. Bos, die de vergaderingen van de adviescommissie van het Genootschap van Nijverheid had bijgewoond, en voorstander was van hoger landbouwonderwijs verbonden aan een universiteit, verklaarde tegen de voorgestelde redactie geen overwegende bezwaren te hebben. Als er volgens het plan van de minister een landbouwhogeschool zou komen, zo redeneerde hij, 'dan stel ik mij voor, dat dit plan niet anders zal zijn te verwezenlijken dan door de instelling te vestigen in een stad waar een Universiteit is'. Bos had uit de debatten tussen minister en kamerleden kennelijk de conclusie getrokken dat de gedachte om een zelfstandige landbouwhogeschool in het leven te roepen grote kans maakte na verloop van tijd gerealiseerd te worden. Hij stelde er zich daarom, toen het onderbrengen van het hoger landbouwonderwijs bij een universiteit geen haalbare kaart scheen, mee tevreden een rekkelijk standpunt in te nemen en het vestigen van de zelfstandige landbouwhogeschool in een universiteitsstad als de op één na beste oplossing voor het hoger landbouwonderwijs aan te prijzen. Welke universiteitsstad hem daarbij voor ogen stond, zal voor de minister en de

Kamer duidelijk zijn geweest, al sprak Bos zich wijselijk niet uit voor een bepaalde plaats van vestiging. Uit het vervolg van zijn betoog blijkt dat hij, door wat water in de wijn te doen, een poging deed voor de universiteitssteden en natuurlijk speciaal voor Groningen te redden wat er nog te redden viel. Bos beschikte blijkbaar over goede informatiebronnen, die hem duidelijk hadden gemaakt dat het allerminst vaststond dat het hoger landbouwonderwijs in een universiteitsstad zou worden gevestigd. 'De Minister van Waterstaat schijnt een andere meening toegedaan te zijn en schijnt van de school te Wageningen een dergelijke inrichting van hooger landbouwonderwijs te willen maken, maar dat zou ik zeer betreuren; dat zou weggevoerd worden. Wil men een inrichting voor hooger onderwijs in landbouwwetenschappen, dan zal men die het goedkoopst en het best slechts daar kunnen vestigen, waar de jongelieden gelegenheid hebben voor verschillende wetenschappelijke vakken universitair onderwijs bij te wonen'.

Universiteiten en hogescholen gelijkwaardig

Bij zijn beantwoording van de vragen van de kamerleden merkte de minister van Binnenlandse Zaken onder meer op, dat hij de opmerking dat het onderwijs aan een hogeschool een 'lager karakter' zou dragen dan dat aan een universiteit, principieel bestreed. 'De bedoeling van hooger onderwijs is altoos om in te leiden tot in de diepste motieven, die het verschijnsel, dat men onderwijst en onderzoekt, beheerschen. Op de Hoogeschool gaat dit onderzoek even diep als op de Universiteit, er mag geen diepte ongepeild en ongehoord gelaten worden'. Ook ging Kuyper uitvoerig in op de vraag of de oprichting van afzonderlijke hogescholen wel noodzakelijk was en of alle hoger onderwijs niet kon worden gegeven aan een universiteit. Voor hem was doorslaggevend, dat onderscheid moest worden gemaakt 'tusschen wat is algemeene wetenschap en tusschen hetgeen is de applicatie of de toepassing van het weten op een bepaald deel van het economische leven'. Bij de landbouw zou men niet kunnen volstaan met het onderwijs in de natuurkundige vakken, maar men zou evenzeer de economische vakken nodig hebben. Op een dergelijk onderwijs was de universiteit niet ingesteld. 'Het universiteitsleven', aldus de eloquente Kuyper, 'berust niet daarop, dat men bij allerlei faculteiten eens rondloopt en ter markt gaat'. De landbouw moest in een samenhangend complex van vakken worden onderwezen en daar was het universitaire faculteitenstelsel niet op berekend.

Het kamerlid Bos zal, althans voorlopig, enigszins opgelucht ademgehaald hebben, toen Kuyper zich de, later gelogenstrafte, woorden liet ontvallen: 'Ik zal niet uitweiden over de Landbouwschool te Wageningen; maar ik meen toch wel te mogen zeggen, dat men thans vrij eenparig toestemt dat die school een mislukking is geweest, zoowel wat de wijze van opzet betreft, als wat aangaat de resultaten daarvan verkregen (...)'. 'Wat mij betreft zou ik dan ook zeer betreuren indien een poging gedaan werd om de Landbouwschool te Wageningen op te voeren tot een school voor hooger onderwijs; ik zou dit verloren moeite achten; van die school is, wanneer men de kant van hooger onderwijs op wil, krachtens haar oorsprong niets te maken'. Ten slotte diende Heemskerk een amendement in. Hij stelde voor artikel 32 als volgt te redigeren: 'Er wordt van Rijkswege hooger technisch onderwijs gegeven aan een

Technische Hoogeschool' en een nieuw artikel aan het wetsontwerp toe te voegen, luidende: 'Het van Rijkswege te geven hooger landbouw- en handelsonderwijs wordt nader bij de wet geregeld'. Hij lichtte het amendement toe met de opmerking dat daarmee in beginsel werd uitgesproken dat er hoger landbouw- en handelsonderwijs moest komen, 'hetgeen wij allen wenschen', terwijl er met deze wijziging op geen enkele wijze zou worden vooruitgelopen op de beslissing hoe dit onderwijs moest worden gegeven, aan een hogeschool of aan een universiteit. De minister antwoordde daarop dat de regering er na deze beraadslagingen dus op mocht rekenen dat wanneer te zijner tijd, afgezien van de vorm, een voorstel tot regeling van dit hoger onderwijs zou worden gedaan, dit niet onwelwillend maar zelfs met sympathie zou worden ontvangen. Na deze verklaring werd het amendement-Heemskerck aangenomen.

Ten gevolge van de reeds vermelde ontbinding van de Eerste Kamer bereikte de wet tot wijziging en aanvulling van de hoger onderwijswet pas op 22 mei 1905 het Staatsblad (S.141). De wet was alleen door de minister van Binnenlandse Zaken ondertekend. Een contraseign van de minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, waaruit diens medeverantwoordelijkheid ten aanzien van het bepaalde omtrent de oprichting van een instelling voor hoger landbouwonderwijs zou kunnen blijken, ontbrak. Waarschijnlijk heeft Kuyper het zelfs niet nodig gevonden vooroverleg met zijn collega van Waterstaat te plegen vóór hij zijn wetsontwerp in 1903 indiende. In de considerans van de wet wordt daarover immers niet gerept. Toen Kuyper zijn wetsontwerp tot wijziging en aanvulling van de wet op het hoger onderwijs liet voorbereiden, ging hij ervan uit dat ook de regeling van het hoger landbouwonderwijs tot zijn portefeuille behoorde, of althans diende te behoren. Volgens de letter van het K.B. van 26 augustus 1901 (S.206), waarbij de afdeling Landbouw van Binnenlandse Zaken naar Waterstaat werd overgebracht, had hij gelijk. Alle onderwijszaken bleven immers bij Binnenlandse Zaken, met uitzondering van 'de zorg voor de uitvoering der wet op het middelbaar onderwijs, wat betreft de landbouwscholen en het toezicht daarop'. Ook het veterinair onderwijs zou volgens dit K.B. voortaan door Waterstaat worden behandeld. De zorg voor het hoger landbouwonderwijs kon in 1901 niet worden overgedragen, omdat er in dat jaar nog geen hoger landbouwonderwijs was. En dus, zo zal Kuyper hebben geredeneerd, behoorde het hoger landbouwonderwijs tot zijn competentie, omdat de zorg voor het hoger onderwijs onder zijn departement ressorteerde.

Dit strikt formele standpunt werd echter niet door Waterstaat gedeeld. De afdeling Landbouw was immers in 1898 opgericht om alle landbouwaangelegenheden op één punt te concentreren. De talrijke nieuwe instellingen, die als gevolg van de steeds groeiende overheidszorg voor de landbouw sindsdien waren ontstaan, vielen dan ook onder het toezicht van deze afdeling. Dus behoorde ook deze nieuwe tak van landbouwonderwijs aan de zorgen van de afdeling Landbouw te worden toevertrouwd. Bovendien kon het woord 'landbouwscholen' in het K.B. zo ruim worden geïnterpreteerd dat ook het hoger landbouwonderwijs daaronder viel. Directeur-generaal Lovink, die strikt vasthield aan het principe dat alle landbouwaangelegenheden onder zijn afdeling, waar alle ambtelijke deskundigheid op landbouwgebied was

samengebracht, ressorteerden, heeft zijn minister De Marez Oyens daarvan kunnen overtuigen.

De moeilijkheid, waarmee hij geconfronteerd werd om de Hogere Land- en Bosbouwschool op te werken tot hoger landbouwonderwijs, was dat hij zijn maatregelen slechts kon nemen binnen het kader van de wet op het middelbaar onderwijs, omdat een wet op het hoger landbouwonderwijs ontbrak. Lovink was er echter de man niet naar om zich daardoor te laten ontmoedigen. Als hij zijn doel niet rechtstreeks kon bereiken, dan maar via een omweg. De reorganisatie werd achter de schermen voorbereid. 'De veelheid der meeningen, welke omtrent de in te voeren reorganisatie bij de leeraren bestond, maakte het noodig, dat de afdeling Landbouw een eigen weg volgde om te voorkomen dat men evenals vroeger op een dwaalspoor belandde'. Eerst nadat het ontwerp-reglement gereed was, werd dit op 20 oktober 1903 aan de meest vooraanstaande leraren van de HLBS voorgelegd. Nadat de leraren met een en ander hadden ingestemd, werden de reorganisatievoorstellen nog op 4 november 1903 besproken in een vergadering van landbouwkundigen.²⁰ 'Toen aan het Departement overeenstemming over den bij de reorganisatie te volgen weg was verkregen', aldus Van Hoek,²¹ 'werd het reglement voor de aanstaande hogere land-, tuin- en boschbouwschool naar het voorbeeld van reglementen voor de Polytechnische school en de Rijksveeartsenijschool ontworpen'. Een goed verstaander zal direct begrijpen dat in deze zin met de woorden 'aan het Departement' bedoeld is, dat Lovink zijn visie op de te volgen gedragslijn had doorgedreven. Op vragen die het Tweede Kamerlid dr. J.Th. de Visser tijdens de mondelinge behandeling over de reorganisatie van de HLBS stelde, liet De Marez Oyens zich als volgt uit: 'De heer De Visser heeft omtrent de reorganisatie van de Rijkslandbouwschool woorden gesproken, die de volle sympathie hebben van de Regeering (...)'. Het was de bedoeling van de bewindsman om de Hogere Land- en Bosbouwschool geheel los te maken van de andere scholen, waarmee zij thans was verbonden en haar vervolgens in te richten op de wijze die men zich destijds bij de totstandkoming van de wet op het middelbaar onderwijs had voorgesteld. Over de reorganisatie van de HBS tot een vijfjarige inrichting had hij al overlegd met zijn ambtgenoot van Binnenlandse Zaken, waarbij hij tevens had gevraagd of de mogelijkheid bestond dat deze de HBS zou overnemen. 'Het antwoord hierop ben ik nog wachtende'.

109

De Hogere Land- en Bosbouwschool 'op hooger peil'

In het voorlopig verslag van de Eerste Kamer met betrekking tot de Waterstaatsbegroting voor 1904 braken een aantal kamerleden zelfs een lans voor hoger landbouwonderwijs. In zijn memorie van antwoord verklaarde de minister van Waterstaat nogmaals dat voorstellen tot reorganisatie van de Rijkslandbouwschool op zijn departement in overweging waren. Hij ging met zijn antwoord nog een stapje verder dan in de Tweede Kamer met zijn mededeling dat hij hoopte het onderwijs aan de HLBS 'op hooger peil' te brengen en dat hij zich vleide daarmee tegemoet te komen aan de wensen van de Kamer. De zojuist geciteerde woorden waren voor een goed verstaander voor meer dan één uitlegging vatbaar. Het Groningse Eerste Kamerlid R.P. Dojes zag daarin aanleiding de minister bij de mondelinge behandeling

toe te voegen dat hij hoopte dat het niet de bedoeling was het hoger landbouwonderwijs in Wageningen in te richten, maar onder te brengen bij een van de faculteiten aan een universiteit. Het antwoord van de minister was ditmaal minder dubbelzinnig, al hield hij voorzichtigheidshalve enkele slagen om de arm. Hij zei namelijk dat door de regering het nut van de verheffing van het onderwijspeil niet werd betwist en dat hij daarom wilde beginnen met de reorganisatie van de Wageningse school. Hij wilde echter niet terstond overgaan 'tot het oprichten van een technische hogeschool', omdat hij vreesde dat daarvoor nog niet voldoende geschikt personeel zou zijn te vinden. Pas nadat de gereorganiseerde Wageningse school enige tijd zou hebben gewerkt, zou het nodige personeel ter beschikking komen. Eerst dan zou kunnen worden overwogen een 'technische hogeschool voor den landbouw' in het leven te roepen, en ook of men de HLBS tot een school voor hoger landbouwonderwijs zou maken of dat men haar zou verplaatsen naar een universiteitsstad, waar ze deel zou uitmaken van een van de faculteiten. 'Dit laatste lacht mij voorshands niet toe', aldus De Marez Oyens. Het zou te hoge kosten met zich meebrengen. De minister wees ook de vestiging van een landbouwhogeschool als zelfstandige instelling in een universiteitsstad af. Weliswaar zouden de leerlingen dan bepaalde colleges aan een universiteit kunnen volgen, maar dat achtte De Marez Oyens niet opportuun. Bij het landbouwonderwijs staat het universitaire karakter nu eenmaal meer op de achtergrond, terwijl het vakonderwijs op de voorgrond behoort te treden. 'Zoo zal niet de chemie in haar geheele omvang moeten worden onderwezen, maar speciaal met het oog op den landbouw'.

In dit verband beriep de minister zich op een - nog niet bestaand! - precedent: 'Tot dusver hebben wij een technische school te Delft, welke misschien binnenkort tot een technische Hogeschool zal worden ingericht, maar toch te Delft zal blijven. Dit is in het belang en van het onderwijs en van de leerlingen. Intusschen, wij moeten eerst beginnen met eene goede regeling van het onderwijs en daarvoor komt het eerst in aanmerking de reorganisatie van de hoogere landbouwschool te Wageningen, welke, naar het oordeel van alle deskundigen, hervorming behoeft'.

Tweede reorganisatie van de Rijkslandbouwschool (1904)

Uit de kamerdebatten tijdens de begrotingsvoorstellen van het ministerie van Waterstaat voor het jaar 1904 bleek dus duidelijk dat de afdeling Landbouw de Rijkslandbouwschool ingrijpend aan het reorganiseren was met het doel haar te brengen op het niveau van een landbouwhogeschool. Zolang zij daarbij bleef binnen de bepalingen van de wet op het middelbaar onderwijs, was zij bevoegd de reorganisatie tot stand te brengen. Nu voldeed de HLBS nog steeds niet aan de normen, die de wet had gesteld en dus was het streven van de afdeling Landbouw in de eerste plaats erop gericht een eind aan deze situatie te maken. Daarnaast wilde zij de Rijkslandbouwschool ontdoen van alle lagere opleidingen zodat alleen de hoogste opleiding zou blijven bestaan. De eerste stap in die richting was, dat de afdeling HBS werd losgemaakt uit het scholenconglomeraat, zoals De Marez Oyens, overigens zonder over de andere afdelingen te spreken, al bij het kamerdebat had aangekondigd. Wanneer de lagere opleidingen waren afgehaakt, zou niet alleen de organisatie veel zijn verbe-

terd, maar bovendien zouden de leraren dan hun aandacht alleen kunnen wijden aan het hoogste niveau van onderwijs. Zij zouden meer tijd krijgen voor onderzoek, dat tot nu toe vrijwel geheel onmogelijk was gebleken ten gevolge van hun overbelasting omdat zij op twee niveaus les moesten geven. Als het onderzoek op gang zou komen, zouden daaruit tevens meer publikaties van de leraren kunnen voortvloeien. De enige overblijvende school zou dan op een zodanig peil komen dat een verheffing tot landbouwhogeschool in de lijn der verwachtingen lag.

De afdeling Landbouw had aldus een politiek uitgestippeld, waarmee zij wilde bereiken dat de tegenstanders voor een fait accompli werden gesteld, wanneer een regeling van het hoger landbouwonderwijs aan de orde zou komen. Maar dat was van later zorg. Door het aannemen van het amendement-Heemskerk bij de behandeling van het ontwerp van wet tot wijziging en aanvulling van de wet op het hoger onderwijs was de positie van Waterstaat in ieder geval verbeterd. Door dit amendement ('Het van Rijksweg te geven hooger landbouw- en handelonderwijs wordt nader bij de wet geregeld') kon het hoger landbouwonderwijs in een afzonderlijke wet worden geregeld, waartoe het initiatief niet per se door de minister van Binnenlandse Zaken behoefde te worden genomen. De denigrerende uitval van Kuyper in de richting van de Wageningse school (... 'van die school is, wanneer men den weg van hooger onderwijs op wil, krachtens haar oorsprong, niets te maken') vormde echter een ernstige waarschuwing aan het adres van de afdeling Landbouw, dat Kuyper er niet over dacht de regeling van het hoger landbouwonderwijs uit handen te geven en dat hij de plannen van Lovink, die het beleid op het gebied van het hoger landbouwonderwijs had ontworpen, in de kiem wilde smoren door ze bij voorbaat te diskwalificeren.

Van Hogere Land- en Bosbouwschool naar Rijks Hogere Land-, Tuin- en Bosbouwschool

————— Lovink zal zich van deze uitval weinig hebben aangetrokken. Hij was al vanaf zijn benoeming van oordeel geweest, dat op korte termijn de organisatie van de Wageningse scholen verbeterd diende te worden en dat speciaal de HLBS moest worden gebracht op het peil dat de wet op het middelbaar onderwijs eiste.²² En dus ging hij rustig verder op de eenmaal ingeslagen weg. De reorganisatie werd een feit door het K.B. van 3 augustus 1904 (S.203), ruim een half jaar voordat Kuyper in staat was zijn wet tot wijziging en aanvulling op de wet op het hoger onderwijs in het Staatsblad te publiceren. Lovink kreeg daarmee op Kuyper een niet meer in te halen voorsprong. De Hogere Land- en Bosbouwschool werd nu met ingang van 1 september 1904 gereorganiseerd tot Rijks Hogere Land-, Tuin- en Bosbouwschool (RHLTBS). Dit geschiedde op grond van artikel 19 van de middelbaar onderwijswet van 1863. Bij K.B. van 10 augustus 1904, nr. 29, werden de andere afdelingen van de voormalige Rijkslandbouwschool, eveneens met ingang van 1 september, tot zelfstandige inrichtingen verheven. Hiermee werd dus de eerste stap gezet voor een beoogde verdere ontwikkeling, waarbij de HBS en de lagere land- en tuinbouwafdeling werden afgesplitst uit de sinds 1876 bestaande scholengemeenschap. Op deze reorganisatie zal in de volgende paragraaf nader worden ingegaan. Hier zij echter reeds beklem-

toond dat deze reorganisatie het fundament is geweest, waarop de uiteindelijke ontwikkeling van de Wageningse instelling tot de Landbouwhogeschool berustte.

'Van de school is gemaakt', schreef Van Hoek in 1906, 'wat er binnen de grenzen van de wet op het middelbaar onderwijs van te maken was.' Vervolgens kwalificeerde hij de nieuwe school, met de voor die tijd in zwang zijnde retoriek, onder meer als 'eene inrichting welke hare deuren wijd openstelt voor ieder, die eene wetenschappelijke vorming op land-, tuin- en boschbouwgebied, in landbouwscheikunde en -technologie verlangt; die hare leerlingen gelegenheid geeft en opleidt tot zelfstandige studie en eigen onderzoek; wier personeel niet alleen onderwijst maar zich ook kan geven aan wetenschappelijk onderzoek ten bate van alle takken van het landbouwbedrijf; eene inrichting, waaraan de landbouwwetenschap ook om haarzelve wordt beoefend en die, zoowel door de veelzijdigheid van haar onderwijs als door het peil waarop dit staat, in werkelijkheid is een instituut van hooger onderwijs'. En hij besloot zijn lofzang met de volgende woorden: 'Vergeleken bij de inrichtingen voor hooger landbouwonderwijs in het buitenland (...) mag de Rijks hoogere land-, tuin- en boschbouwschool zeker aanspraak maken op den naam landbouwhoogeschool.

112

Zoo wordt in Nederland hooger landbouwonderwijs gegeven, niét in naam maar inderdaád'.²³

Deze fraaie woorden waren natuurlijk voor de politieke tribune bestemd. Van Hoek besefte waarschijnlijk maar al te goed, dat de Hogere Land- en Bosbouwschool niet ineens door het simpele feit van een reglementswijziging 'inderdaád' veranderd was in een instelling van hoger onderwijs. Hij liet zich in zijn enthousiasme voor de goede zaak echter wel eens verleiden tot een te gehaast vooruitlopen op de toekomst. Zo had hij ook gewild dat de cursusduur bij deze reorganisatie met onmiddellijke ingang zou worden verlengd tot vier jaar, 'doch daar deze overgang te groot werd geacht, werd naar een tusschenweg gezocht'. Deze bestond hierin dat de gediplomeerden gelegenheid zou worden geboden hun studie in een of meer vakken voort te zetten ter voorbereiding op het examen landbouwkunde MO. Er behoeft nauwelijks aan getwijfeld te worden dat Lovink degene was, die een verlenging van de cursusduur van twee tot vier jaar een te grote sprong vond. Indertijd (bij de reorganisatie van 1896) was de studieduur, naar aanleiding van opmerkingen van kamerleden, van drie tot twee jaar teruggebracht. Zuinigheid was nog steeds het parool en om de overige ambitieuze en kostbare plannen niet in gevaar te brengen, zag hij meer heil in een geleidelijke verlenging van de studieduur.

Ook de reorganisatie van de oude Rijkslandbouwschool zelf zou nog jaren vergen. De reorganisatie bestond toen Van Hoek zijn brochure van 1906 schreef, nog slechts op papier en er zou nog veel water door de Rijn bij Wageningen stromen voordat zij voltooid mocht heten. De afdelingen die steeds als een blok aan het been van de hoogste landbouwopleiding hadden gehangen, moesten nog worden geëlimineerd. De leraren moesten nog worden verlost van de druk van het geven van onderwijs op verschillende niveaus. Bovendien moesten er leraren worden gezocht voor de nieuwe vakken. En als dat allemaal was geregeld, zou er nog het grote probleem opdoemen van het ontbreken van een wet op het hoger landbouwonderwijs.

Of de Wageningse instelling ooit landbouwhogeschool zou worden, zou in zeer belangrijke mate afhangen van het antwoord op de vraag welk departement het ontwerp voor zo'n wet zou mogen indienen. Vermoedelijk werd daarover van gedachten gewisseld door Kuiper en De Marez Oyens na de kamerdebatten in 1904, waarbij bleken was dat zowel Binnenlandse Zaken als Waterstaat dit recht aan zich wilden trekken. Waarschijnlijk is deze competentiekwestie toen niet onmiddellijk tot een oplossing gebracht, omdat het kabinet-Kuiper ten gevolge van de verkiezingsuitslag spoedig na de afkondiging van de wet tot wijziging en aanvulling van de wet op het hoger onderwijs was afgetreden.

De afdeling Landbouw verheven tot directie

In het kabinet-De Meester, dat vanaf 17 augustus 1905 optrad, werd aan mr. J.D. Veegens de portefeuille van De Marez Oyens toegewezen. Hij was één van de weinige krachtige ministers in dit 'kabinet van kraakporselein' en begon zijn ministeriële loopbaan met een ingrijpende reorganisatie van zijn departement. Reeds met ingang van 7 september 1905 (K.B. van 7 september 1905, S.264) werd het departement herdoopt in ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel. Het was de eerste keer in de Nederlandse geschiedenis dat het woord 'Landbouw' in de naamgeving van een departement werd opgenomen. De landbouwers juichte, temeer omdat de geprononceerde plaats die de landbouw in de benaming was toegedacht, beloften leek in te houden voor het toekomstig beleid. In hoeverre deze naamsverandering aan een advies van Lovink, dan wel aan een initiatief van de minister persoonlijk te danken was, is niet bekend. De reorganisatie hield verder onder meer in, dat een apart directoraat voor de handel werd ingesteld en de afdeling Landbouw in een nog zelfstandiger positie werd gebracht door haar te verheffen tot directie van de Landbouw (K.B. van 7 maart 1906, nr.12). Daaraan voorafgaand was bij K.B. van 17 februari 1906 (S.35) reeds uitdrukkelijk bepaald, dat onder meer 'het landbouwonderwijs' (dus niet alleen het lagere en middelbare landbouwonderwijs) tot de taak van de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel behoorde. Ten slotte werd in de wet van 28 april 1906 (S.100) vastgelegd, dat alle bevoegdheden, die tot de werkring van de minister van Landbouw behoorden en bij de bestaande wetten aan de minister van Waterstaat 'of aan onzen minister van Binnenlandsche Zaken' waren opgedragen, overgingen naar het ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel. Daarmee kwam dus vast te staan, dat ook het hoger landbouwonderwijs onder de minister van Landbouw ressorteerde en was de competentiekwestie ten gunste van Landbouw opgelost. Met de verandering per 1 januari 1906 van de functie-aanduiding van Van Hoek van 'inspecteur MO speciaal belast met het toezicht op de landbouwscholen' in 'inspecteur van het landbouwonderwijs' werd reeds vooruitgelopen op deze wettelijke regeling. De directie van de Landbouw was onderverdeeld in een achttal afdelingen. Wellicht is het in dit verband veelzeggend dat het belang van het landbouwonderwijs werd geaccentueerd door de aanduiding van deze tak van de directie als Eerste afdeling.

Ten aanzien van de wetgevingsvoorstellen op het gebied van het hoger landbouwonderwijs heerste voorlopig echter een stilte. Binnenlandse Zaken en Land-

bouw, Nijverheid en Handel waren gedwongen tot inactiviteit op dit gebied, omdat gewacht moest worden op de adviezen van de Staatscommissie voor de reorganisatie van het onderwijs, die op initiatief van Kuyper bij K.B. van 21 maart 1903 (S.49) was ingesteld. Deze commissie had tot taak gekregen voorstellen aan de regering te doen tot reorganisatie van het lager, middelbaar en hoger onderwijs. Zolang het rapport van deze 'Ineenschelingscommissie', zoals zij in de wandeling werd genoemd, uitbleef - en dat zou duren tot 1911! - kwam de wetgevende arbeid op het gebied van het hoger landbouwonderwijs stil te liggen. Een gevolg van het uitblijven van het rapport van de Ineenschelingscommissie was dat een verschil van mening tussen Lovink en Van Hoek, dat tot dusver binnenskamers was gebleven, in de openbaarheid kwam.

Wageningen of Utrecht?

114

Tijdens de kamerdebatten in 1903 en 1904 was reeds gebleken dat de minister van Waterstaat voornemens was de HLBS in Wageningen in etappes om te bouwen tot een landbouwhogeschool. Dit beleid was ontworpen door Lovink, die er gedurende zijn gehele loopbaan blijk van heeft gegeven dat hij beschikte over een visie op lange termijn. Bij de uitwerking van het door hem uitgestippelde beleid gaf hij zijn medewerkers enerzijds een grote mate van vrijheid, maar anderzijds zag hij nauwlettend toe dat zij niet afweken van de grote lijnen die hij had uitgezet. Het grote gezag dat hij algemeen - ook bij zijn achtereenvolgende ministers - genoot, berustte niet alleen op zijn grote scherpzinnigheid, maar ook op de innemende en diplomatieke wijze waarop hij zijn standpunten kenbaar maakte en verdedigde. Van Hoek was een man van veel minder allure, minder dan Lovink had hij de gave om in een verre toekomst te kijken. Hij was meer het type van de integere en ijverige ambtenaar, wie ook wel een 'afwijzende bureaucratische houding' werd verweten.²⁴

Bij de zojuist genoemde kamerdebatten werden door Groningse kamerleden pogingen ondernomen om het hoger landbouwonderwijs te verbinden aan een universiteit, c.q. een zelfstandige inrichting voor dit onderwijs in een universiteitsstad in het leven te roepen. Het eerste werd door De Marez Oyens voorlopig uit tactische overwegingen in het midden gelaten, het laatste wees hij met zoveel woorden af vanwege de hoge kosten die met een verplaatsing van de Wageningse landbouwschool naar elders zouden zijn gemoeid. Daarmee verwoordde de minister het standpunt van de pragmatische Lovink die allang doorzien had, dat deze poging vanwege de financiële consequenties geen kans van slagen zou hebben.²⁵

Of Van Hoek reeds vóór deze kamerdebatten een ander standpunt huldigde dan Lovink, dan wel dat deze kamerdebatten of de oprichting van de Vereniging voor Hoger Landbouwonderwijs op 8 januari 1906 de aanleiding zijn geweest voor het afwijkende standpunt van Van Hoek is niet bekend. In ieder geval zal zijn brochure HOGER LANDBOUWONDERWIJS, die hij in de herfst van 1906 publiceerde, wel het nodige opzien hebben gebaard. Daarin schreef hij namelijk dat hij een voorstander was van een zelfstandige landbouwhogeschool, maar dat hij Wageningen als vestigingsplaats ongeschikt achtte.²⁶ 'Moesten wij die plaats aanwijzen, dan zou onze keuze vallen op Utrecht, het centrum van ons land, met eene vrij druk bezochte uni-

versiteit, de veeartsenijschool en in de nabijheid het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch instituut, van welke de beide laatstgenoemde inrichtingen onder het departement van landbouw, nijverheid en handel ressorteerden'. Alleen als een landbouwhogeschool met minder kosten in Wageningen zou kunnen worden gevestigd dan in een universiteitsstad, zo zette hij uiteen, zou hij zijn standpunt willen wijzigen.

Van Hoek heeft blijkbaar onvoldoende beseft wat hij zich met de publikatie van deze brochure op de hals haalde. Het lijkt ook niet waarschijnlijk dat de brochure met voorkennis van Lovink verscheen. In ieder geval zal Lovink zijn inspecteur duidelijk hebben gemaakt dat hij niet voor hem opzij ging, maar dat had Van Hoek natuurlijk van tevoren kunnen weten. De brochure leidde tot een jarenlange discussie in de landbouwpers en in de Staten-Generaal. Ook de Vereniging voor Hoger Landbouwonderwijs liet zich uiteraard niet onbetuigd en de Utrechtse Universiteit, aangemoedigd door Van Hoeks voorkeur, stelde zelfs aanzienlijke faciliteiten in het vooruitzicht indien de RHLTBS naar Utrecht zou worden verplaatst.²⁷ Het is dan ook onvoorstelbaar dat Van Hoek de euvelen moed had om in 1917 te schrijven dat hij 'Bij het ontbreken van elk (cursivering van ons, v.d.H.) aanbod van eene universiteitsstad tot tegemoetkoming in de kosten van vestiging der landbouwhoogeschool' er steeds meer van overtuigd raakte, dat de landbouwhogeschool in Wageningen moest worden gevestigd.²⁸

115

Lovink op de bres voor Wageningen

Toen A.S. Talma in 1908 aantrad als minister van Landbouw, Nijverheid en Handel leek het er even op dat Van Hoek zijn zin zou krijgen. De nieuwe minister was namelijk bij zijn komst op het departement van mening dat een toekomstige landbouwhogeschool in een universiteitsstad moest worden gevestigd. Hij liet zich echter, zo onthulde de minister bij de kamerdebatten in 1911, al spoedig door Lovink overtuigen, dat de latere landbouwhogeschool in Wageningen gevestigd moest worden.

Van Hoek behoorde uiteraard tot de zeer beperkte kring van ingewijden die er reeds in 1908 van op de hoogte waren dat de minister het standpunt van Lovink tot het zijne had gemaakt. Hij voelde zich kennelijk geblameerd omdat door zijn eigen publikatie algemeen bekend was geworden, dat hij een andere weg had willen inslaan. Om bij voorbaat zijn figuur te redden heeft hij waarschijnlijk toen het artikel in VRAGEN VAN DEN DAG (gedateerd 22 februari 1909) geschreven,²⁹ waarin hij de indruk trachtte te wekken dat hij uiteindelijk zelf de auctor intellectualis was geweest van de gedachte om de landbouwhogeschool in Wageningen te vestigen. In dat artikel schreef hij, dat hij zijn voorkeur voor vestiging van een afzonderlijke landbouwhogeschool in een universiteitsstad nog steeds handhaafde. Direct daarop liet hij echter volgen: 'Ik kan echter niet verhelen, dat de overtuiging bij mij (sic! v.d.H.) veld heeft gewonnen, dat de Nederlandsche landbouwhoogeschool op de eenvoudigste, geleidelijkste en minst kostbare wijze kan worden tot stand gebracht door daartoe de Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen te verheffen'. Deze woorden hielden het tegenovergestelde in van hetgeen hij in zijn brochure van 1906

had gesteld. De formulering was echter zo subtiel gekozen, dat het verschil een opervlakkige lezer nauwelijks opviel. De hele affaire is Van Hoek dwars blijven zitten, want in zijn laatste brochure over het hoger landbouwonderwijs (1917) kwam hij nogmaals uitvoerig op zijn 'conversio' terug. Hij hanteerde merkwaardigerwijs een heel ander argument dan in 1909, toen hij overwegingen van financiële aard als reden van zijn gewijzigde houding aanvoerde. In 1917 beweerde Van Hoek echter dat hij destijds geheel van mening was veranderd, toen hij met de directeur van de RHLTBS, L. Broekema, in juni 1909 een bezoek had gebracht aan inrichtingen van hoger landbouwonderwijs in Duitsland: Poppelsdorf, Hohenheim, München, Weihenstephan (Freising), Wenen, Berlijn, Leipzig en Halle.³⁰ Daarbij staken de inrichtingen te München, Wenen en Berlijn zeer af bij die in, bijvoorbeeld, Poppelsdorf en Hohenheim. 'Bij de laatste beschikte men over terreinen en boerderijen voor het nemen van veldproeven van allerlei aard, voor het onderhoud van een veestapel (...)' In München, Wenen en Berlijn 'was wel de groote stad, daar waren wel de groote mooie laboratoria, verzamelingen en musea, doch niet de frissche adem van het landleven, niet de telkens tot nieuw onderzoek opwekkende levende natuur'. Door deze reis zou hij 'bekeerd' zijn en ten slotte de voorkeur aan Wageningen hebben gegeven boven Utrecht, alsof deze stad - per slot van rekening in 1909 nog een klein provincieplaatsje - te vergelijken was met Berlijn, München of Wenen.

Van Hoeks beweringen zijn ook in dit geval niet met elkaar in overeenstemming. Het artikel in VRAGEN VAN DEN DAG was gedateerd op 22 februari 1909 en werd dus bijna een half jaar geschreven voor hij met Broekema op reis ging!

De enige werkelijke reden voor de verandering van zijn standpunt is geweest, dat Talma en Lovink overeenstemming hadden bereikt over Wageningen, niet alleen op grond van historische, maar vooral op grond van financiële overwegingen.

De publikaties van Van Hoek zijn dan ook geen objectieve bron voor de geschiedenis van het hoger landbouwonderwijs, zoals zij pretenderen te zijn. Dit is tot nu toe niet onderkend. Indien men deze publikaties echter nauwkeurig bestudeert en met elkaar vergelijkt, komt men al spoedig tot het inzicht, dat zij preken voor eigen parochie zijn. In al zijn publikaties trachtte Van Hoek zijn eigen rol bij de regeling van het hoger landbouwonderwijs te benadrukken. Werkend in de schaduw van Lovink was hij kennelijk beducht dat men de indruk zou krijgen, dat hij als inspecteur van het landbouwonderwijs op het gebied van de beleidsbepaling slechts een bijrol vervulde. Het is opvallend dat Van Hoek in zijn brochures de rol van Lovink bij de beleidsvorming camoufleerde door gebruik te maken van verhullende termen als 'het Departement', 'de Directie van den Landbouw' en 'mijn ambtsvoorganger'. In zijn brochures werd Lovink slechts éénmaal met name genoemd, terwijl Van Hoek zichzelf talloze malen met de ik-vorm ten tonele voerde. Vermoedelijk hebben naijver en misschien ook een zeker minderwaardigheidsgevoel ten aanzien van Lovink hem parten gespeeld.

Het gehele beleid om de Wageningse landbouwschool tot Landbouwhogeschool te verheffen is door Lovink ontworpen en de pogingen tot veranderingen die Van Hoek daarin heeft willen aanbrengen, hebben schipbreuk geleden op de betere argumenten van Lovink.

Met ingang van 15 november 1909 werd Lovink benoemd tot directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel in Nederlands-Indië, een zeer hoge functie die in rang alleen door die van de gouverneur-generaal werd overtroffen. Enige weken voor zijn vertrek schreef de RHLTBS-leraar Koenen de veelzeggende woorden: 'Zeker, men zal wellicht een opvolger kunnen vinden, die de betrekking van Directeur-Generaal van den Landbouw niet onverdienstelijk waarneemt, maar met Lovink verdwijnt tevens een figuur, een man in wiens werken en in wiens persoonlijkheid heel de landbouwende bevolking en ieder die met hem mocht samenwerken een onbegrensd vertrouwen stelde'.³¹ Het lag in de lijn der verwachtingen dat Van Hoek tot opvolger van Lovink zou worden benoemd (hetgeen inderdaad per 1 februari 1910 geschiedde), maar deze woorden van de oprechte Koenen, die ook op het departement als kind in huis was, lijken er wel op te wijzen dat men de komst van Van Hoek niet met algemeen enthousiasme tegemoet zag.

Voor zijn vertrek naar Indië had Lovink ervoor gezorgd dat het wetsontwerp voor de regeling van het hoger landbouwonderwijs in 1908 gereedgekomen was.³² De plannen voor de afsplitsing van de Rijkslandbouwschool, die Lovink beoogd had, waren in 1909 uitgewerkt en door de minister goedgekeurd. Deze plannen waren vervat in het wetsontwerp tot verhoging in hoofdstuk X van de begroting voor het dienstjaar 1910, dat bij Koninklijke Boodschap van 8 maart 1910 bij de Tweede Kamer werd ingediend. In dit wetsontwerp werden financiële middelen aangevraagd om de Rijkslandbouwschool te splitsen in een Nederlandse en een koloniale middelbare landbouwschool en deze respectievelijk naar Groningen en Deventer te verplaatsen. Als argument voor dit voorstel werd aangevoerd, dat op deze wijze de belemmeringen konden worden weggenomen, die door het heersende gebrek aan gebouwen de verdere ontwikkelingen van de RHLTBS verhinderden. De Tweede Kamer begreep nu maar al te goed waar de minister op aankoerste. In de memorie van antwoord verklaarde minister Talma dan ook onomwonden wat de werkelijke bedoelingen van het wetsontwerp waren: 'Ondergeteekende meent dan ook, dat ons hoogste landbouwonderwijs het best wordt gediend, wanneer daaraan gelegenheid tot ongestoorde ontwikkeling wordt gegeven en dat dit het best kan geschieden door de Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen te laten'. Het lag dan ook niet in zijn bedoeling om de middelbare Nederlandse landbouwschool, die in Groningen zou worden gevestigd, te beschouwen als een aanzet om het hoger landbouwonderwijs in de Groningse Universiteit te incorporeren en evenmin om dit onderwijs elders te vestigen. 'Niet kan worden ontkend, dat aanneming dezer voorstellen de Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool nader aan Wageningen verbindt en een stap is in de richting van de vestiging der Landbouwhoogeschool te Wageningen'. Duidelijker kon het niet!

De ambitie van Groningen

— Bij de algemene beraadslagingen over het wetsontwerp in de vergadering van de Tweede Kamer op 14 maart 1911 merkte het Groninger kamerlid dr. D. Bos op, dat hij reeds in 1904 bij de behandeling van het wetsontwerp voor het hoger onderwijs had afgeraden de Wageningse instelling tot Landbouwhogeschool te maken.

Uit zijn betoog blijkt echter duidelijk dat hij beseftte nu een achterhoedegevecht te leveren. Ondanks zijn destijds geuite bezwaren, zo merkte hij op, was de landbouwschool te Wageningen zodanig gereorganiseerd dat daarmee sterk was vooruitgelopen op de toekomstige regeling van het hoger landbouwonderwijs. Een spoedige indiening van een wetsontwerp voor het hoger landbouwonderwijs achtte hij daarom noodzakelijk opdat de Kamer over de regeling van het hoger landbouwonderwijs in haar geheel kon oordelen en beslissen. Beseffend dat hij voor een vrijwel verloren zaak pleitte verklaarde hij er geen bezwaar tegen te hebben dat de Wageningse school in de toekomst bij de wet tot een hogere vakschool zou worden gemaakt onder de naam van Landbouwhogeschool. Hij maakte daarbij echter het voorbehoud dat hij met deze verklaring niet vooruitliep op zijn beoordeling van dit toekomstige wetsontwerp. Met deze opmerking maakte hij dus duidelijk dat hij de Wageningse school geen strobreed in de weg zou leggen, mits deze slechts het karakter van een vakschool zou krijgen en het wetenschappelijk landbouwonderwijs aan de Universiteit van Groningen zou worden toebedeeld.

118

De minister bleek echter niet bereid hem in dat opzicht tegemoet te komen en veroorloofde zich zelfs tijdens zijn antwoord op 15 maart 1911 dr. Bos en zijn medestanders een stevige steek onder water te geven: 'Ik ben mij volkomen bewust, dat de aanneming van dit voorstel er toe moet leiden, dat een wet op het hooger landbouwonderwijs Wageningen zal aanwijzen als zetel van een hogeschool, maar ik ben er mij evenzeer van bewust, dat dit ligt in de historische lijn en dat iets anders te willen doen, is het afbreken van een ontwikkeling, die gedurende jaren op de meest normale wijze, al is het vaak onder heftige tegenwerking ook van degenen, die geroepen waren om dat onderwijs te bevorderen, zich heeft voortgezet en er toe geleid heeft, dat er te Wageningen een landbouwschool is, die officieel behoort tot het middelbaar onderwijs, maar die inderdaad is een hogeschool, waar met beperkte hulpmiddelen onder moeilijke omstandigheden door een corps verdienstelijke mannen is gegeven hooger onderwijs, een hooger onderwijs, dat reeds een aantal voortreffelijke mannen aan den Nederlandschen en den Kolonialen landbouw heeft geleverd'. Dit betoog van Talma bevatte alle argumenten, waarmee Lovink hem in 1908 had overtuigd dat de RHLTBS moest uitgroeien tot een landbouwhogeschool en dat deze hogeschool te Wageningen gevestigd moest worden. Als pikant detail van de discussies in de Kamer kan nog worden vermeld, dat het oorspronkelijke standpunt van Van Hoek zo algemeen bekend was, dat Talma zich genoodzaakt zag aan de Kamer mee te delen 'dat de directeur-generaal van den landbouw (Van Hoek was inmiddels Lovink opgevolgd, v.d.H.) ten volle met dit wetsontwerp, zooals het daar ligt, en met de memorie van toelichting en van antwoord instemt'. En het kamerlid mr. A. Ferf wreef nog eens zout in de wond door te constateren: 'Ik durf hier gerustelijk uitspreken, dat de directeur-generaal van den landbouw, de heer Van Hoek, hetzij ten gevolge van nadere overweging, hetzij van de door hem opgedane ervaring, precies hetzelfde wenscht als hetgeen door den Minister en door velen onzer wordt verlangd', namelijk 'om niet in eene universiteitsplaats, maar in Wageningen eventueel de landbouwhogeschool te vestigen'. De begrotingswet werd met 65 voor en 10 stemmen tegen door de Tweede Kamer aangenomen. In de Eerste Kamer ge-

schiedde dat op 13 juli 1911 zonder hoofdelijke stemming. Deze begrotingswet, waarmee feitelijk de basis werd gelegd voor de Landbouwhogeschool te Wageningen, werd als de wet van 17 juli 1911 in het Staatsblad nr. 210 gepubliceerd. Het door de Tweede Kamer gevraagde ontwerp van wet tot regeling van het hoger landbouw- en hoger veeartsenijkundig onderwijs werd bij Koninklijke Boodschap van 17 mei 1913 aan de Kamer aangeboden. Dit wetsontwerp werd door de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel ingediend, na overleg met zijn ambtgenoot van Binnenlandse Zaken, en mede ondertekend door laatstgenoemde.

De Middelbare landbouwschool te Groningen en de Middelbare koloniale landbouwschool te Deventer konden reeds in 1912 hun poorten openen. De RHLTBS was nu eindelijk verlost van het blok aan het been, dat de verdere ontplooiing van het hoger landbouwonderwijs zo lang had belemmerd.

ORGANISATIE EN ONDERWIJSPROGRAMMA

Ten gevolge van de reorganisatie van 1904 ontstonden met ingang van 1 september van dat jaar vier volledig zelfstandige onderwijsinrichtingen:

1. de Rijks Hogere Land-, Tuin- en Bosbouwschool (RHLTBS);
2. de Rijkslandbouwschool (RLS);
3. de Rijkstuinbouwschool en
4. de Rijks Hogere Burgerschool met vijfjarige cursus.

De Rijkstuinbouwschool bleek al spoedig een mislukking te zijn en werd in 1906 opgeheven. De Rijks-HBS ging per 1 april 1907 over naar het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Er bleven nu in Wageningen twee inrichtingen van landbouwonderwijs over, die onder toezicht stonden van de directie van de Landbouw, namelijk de RHLTBS en de RLS.

De eerste was bestemd voor het geven van een wetenschappelijke opleiding aan zoons van grote landeigenaren, meer gegoede landbouwers, grote tuinders 'en bovenal voor de vorming van toekomstige ambtenaren',³³ zoals landbouwleraren (later landbouwconsulenten genoemd), onderzoekers bij de proefstations enz. Ook zou deze opleiding een goede voorbereiding moeten geven voor een loopbaan in de particuliere sector, waarbij in de eerste plaats werd gedacht aan de landbouwindustrie, de cultuurondernemingen in de koloniën en de Heidemaatschappij. Daarnaast moest de RHLTBS fungeren als instelling voor wetenschappelijk onderzoek op landbouwgebied.

De Rijkslandbouwschool had tot doelstelling toekomstige landbouwers de kennis bij te brengen die zij voor de praktische uitoefening van hun bedrijf nodig hadden. Deze school werd in 1912 in tweeën gesplitst en verplaatst naar Groningen en Deventer, waar zij haar bestaan respectievelijk als Middelbare landbouwschool en als Middelbare koloniale landbouwschool voortzette.³⁴

De Rijks Hogere Land-, Tuin- en Bosbouwschool werkt zich op tot Landbouwhogeschool

Met de verdwijning van de Rijkslandbouwschool uit Wageningen was de op één na laatste fase van het beleidsplan van Lovink voltooid. Vele belemmeringen die

15 Practicum plantkunde (± 1914) onder leiding van dr. E. Giltay

de verheffing van de RHLTBS tot Landbouwhogeschool tegenhielden waren nu weggenomen. De gebouwen, die tot nu toe waren gebruikt door de andere scholen, konden het ruimtegebrek van de RHLTBS in sterke mate verminderen, alle leraren behoefden zich voortaan alleen met onderwijs op het hoogste niveau bezig te houden en er kwam meer tijd vrij voor onderzoek. Door het verdwijnen van de lagere opleidingen verdween bovendien het ongewenste verschijnsel van de animositeit tussen de leerlingen van de RHLTBS en de RLS, die in de loop der jaren steeds was toegenomen en tot verschillende conflicten aanleiding had gegeven.

Na de reorganisatie van 1904 werd het peil van het onderwijs aan de RHLTBS inderdaad verbeterd. Toch waren de verbeteringen aanvankelijk nog weinig spectaculair, hoe suggestief daarover ook door Van Hoek in zijn eerste brochure werd geschreven. In de landbouwpers werd in die jaren dan ook nog danig gediscussieerd over de wijze waarop het onderwijs moest worden ingericht.³⁵

Sinds 1904 werd het onderwijs verdeeld over zes studierichtingen:

1. de Nederlandse landbouw;
2. de Koloniale landbouw;
3. de Nederlandse bosbouw;
4. de Koloniale bosbouw;
5. de Landbouwscheikunde en Landbouwtechnologie;

6. de Tuinbouw.

Onderwijs werd gegeven, ten dele in theoretische lessen en ten dele in praktische oefeningen, in de volgende vakken:

1. de staathuishoudkunde;
2. de wis- en werktuigkunde, toegepast op de land-, tuin- en bosbouw;
3. het landmeten en waterpassen;
4. de samenstelling en inrichting van gebouwen, bij de land-, tuin- en bosbouw in gebruik;
5. het tekenen, zoals dat toepassing vindt in de land-, tuin- en bosbouw;
6. de natuur-, schei- en weerkunde, toegepast op de land-, tuin- en bosbouw;
7. de landbouwtechnologie;
8. de delfstof- en aardkunde, toegepast op de land-, tuin- en bosbouw;
9. de algemene en bijzondere plant- en dierkunde;
10. de ontleedkunde en levensleer van planten en dieren in het algemeen en van de huisdieren in het bijzonder;
11. de kennis van de uiterlijke vormen, rassen, ziekten, geneesleer en behandeling van de huisdieren;
12. de algemene en bijzondere land-, tuin- en bosbouw;
13. de veeteelt, daaronder begrepen pluimvee- en bijenteelt, en zuivelbereiding;
14. het landbouwboekhouden;
15. de leer van het land-, tuin- en bosbouwbedrijf;
16. de koloniale land- en bosbouw en
17. de vakken, aan te wijzen door de minister.

121

Met de laatste categorie vakken werden waarschijnlijk bedoeld de bijzondere cursussen, o.a. in de bijenteelt, pluimveeteelt, visteelt, bacteriologie en in de pedagogiek en methodiek van het onderwijs. Dit laatste vak was een stokpaardje van Van Hoek en was bedoeld voor aanstaande leraren van de land- en tuinbouwscholen. Het werd echter niet gerealiseerd.

Bovendien zouden gespecialiseerde landbouwkundigen van tijd tot tijd kunnen worden uitgenodigd om voordrachten te houden. 'Op deze wijze zullen de ervaringen van de praktijk in de school worden gedragen en zal er een band worden gelegd tusschen de praktijk en de school'.³⁶

De zojuist gegeven lijst van de 16 vakken, die aan de RHLTBS moesten worden gedoceerd, is niet meer dan een globale aanduiding. Uit een overzicht van het aantal leraren (26) blijkt, dat de genoemde hoofdvakken veelal onderverdeeld waren in verschillende parten die niet in het Koninklijk Besluit waren vermeld. De koloniale land- en bosbouw bijvoorbeeld was een verzamelnaam, waaronder niet alleen de land- en bosbouwkundige vakken werden begrepen, maar ook het staatsrecht van Nederlands-Indië, het handelsrecht, volkenkunde, Maleis, Javaans, enz. Anderzijds kwam het ook voor dat een bepaald vak door verschillende leraren werd gegeven, zoals de landbouwgeschiedenis (voor het eerst gedoceerd in 1905), die niet alleen als onderdeel van de landhuishoudkunde, maar ook als onderdeel van de economi-

sche geografie (sinds 1906) werd behandeld, terwijl de geschiedenis van het bosbouwbedrijf bij de bosbouwkundige vakken was ondergebracht.

Voor een zeer uitvoerige omschrijving van de inhoud van de verschillende vakken, waaruit enigszins het niveau dat men nastreefde kan worden afgeleid, zij hier korthedshalve verwezen naar een publikatie van Van Hoek.³⁷

Het onderwijs bouwde voort op een vooropleiding, verkregen aan een HBS met vijfjarige cursus of een gymnasium. Voor de inschrijving aan de RHLTBS was het bezit van het einddiploma van deze instellingen niet noodzakelijk, maar degenen die dit diploma niet hadden verworven of die niet volgens een andere regeling tot een universiteit waren toegelaten, mochten geen examen afleggen. Men wilde op deze wijze ook niet-gediplomeerden in de gelegenheid stellen zich voor volledig onderwijs of voor één of meer lessen te laten inschrijven aan de RHLTBS. Hierbij had men speciaal het oog op jonge land- en tuinbouwers, die met vrucht een lagere agrarische school hadden doorlopen en die zich in bepaalde vakken nader wilden verdiepen. Om hen daartoe aan te moedigen werd het schooljaar zelfs in een winter- en een zomercursus verdeeld (K.B. van 30 juli 1907, S.230), zodat boerenzoons zich ook alleen voor de wintermaanden, wanneer er weinig werk op de boerderij was, konden laten inschrijven. Bij hetzelfde K.B. werd voor deze categorie toehoorders zelfs een testimonium in het vooruitzicht gesteld.

Voor het eerst is er nu ook sprake van internationalisering van het Nederlandse landbouwonderwijs. Aan buitenlanders, 'inzonderheid onze stamverwanten in Zuid-Afrika' (de Boerenoorlog van 1899-1902 lag nog vers in het geheugen!) wilde men de mogelijkheid geven in Wageningen te studeren.³⁸ Daarom bepaalde het reglement van de RHLTBS, dat in voorkomende gevallen bij K.B. kon worden aangegeven welke buitenlandse diploma's toelating tot de examens gaven.

Cursusduur RHLTBS: drie jaar; een vierde jaar voor de akte MO landbouwkunde

De cursusduur werd gehandhaafd op drie jaren. In het eerste cursusjaar, dat een propaedeutisch karakter had, kregen de leerlingen van alle studierichtingen hetzelfde onderwijs. Aan het einde van dat jaar konden zij een openbaar examen afleggen, dat werd afgenomen door de leraren onder voorzitterschap van de directeur. Het tweede cursusjaar, waarin de leerlingen onderwijs ontvingen in de door hen gekozen studierichtingen, werd eveneens afgerond met een examen. Aan het einde van het derde cursusjaar konden de leerlingen het examen ter verkrijging van het diploma van landbouwkundige afleggen (ex art. 57 van de wet op het middelbaar onderwijs van 1863). Dit diploma werd van lagere waarde geacht dan het diploma landbouwkundige ex art. 73 van de wet op het middelbaar onderwijs, omdat het examen voor dit laatste diploma meer vakken omvatte en meer kennis vereiste. Aangezien het bezit van deze akte onder meer vereist was voor een benoeming tot leraar aan de RHLTBS (en haar voorgangers) en er in Nederland geen opleiding voor deze akte had bestaan, waren de gegadigden voor deze akte tot nu toe genoodzaakt geweest zich aan buitenlandse instellingen van hoger landbouwonderwijs voor te bereiden op dit examen. Het reglement van 1904 maakte aan deze ongewenste toestand een einde. Leerlingen die na drie jaren hun studie aan de RHLTBS bekroond zagen met het di-

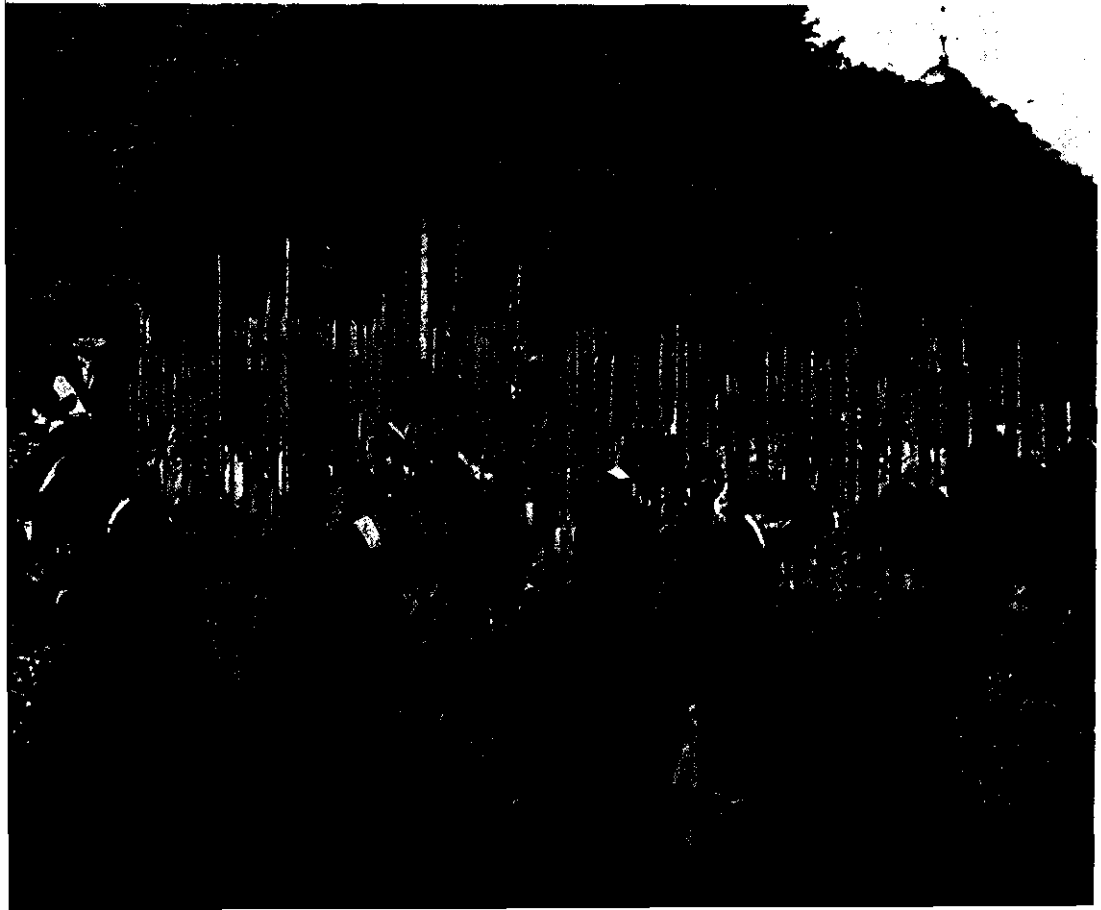
ploma landbouwkundige, konden voortaan tijdens een vierde studiejaar aan de RHLTBS de kennis verwerven die nodig was voor de akte MO landbouwkunde (ex art. 73). In dat jaar konden zij hun kennis verdiepen door zelfstandig werk te verrichten onder leiding van verschillende leraren. Het diploma, aan deze akte verbonden, kon echter nog steeds niet door de RHLTBS worden uitgereikt, omdat de wet op het middelbaar onderwijs van 1863 nog altijd van kracht was. Deze wet gaf de landbouwscholen slechts de bevoegdheid om diploma's ex art. 57 toe te kennen. De diploma's voor de akte MO landbouwkunde volgens artikel 73 van de wet konden alleen worden uitgereikt door een speciale examencommissie, die door de minister werd benoemd.

Houtvestersopleiding na voltooiing van de studie aan de RHLTBS

Voor de leerlingen die houtvester wilden worden bij het Boswezen in Nederlands-Indië, werd een nieuwe regeling ontworpen bij K.B. van 20 april 1905, nr. 18.³⁹ Zij werden verplicht na het behalen van het eindexamen van de RHLTBS nog acht maanden de lessen in de koloniale bosbouw te volgen, die in het vierde studiejaar werden gegeven. Daarna moesten zij nog een praktijk van acht maanden op een bosbedrijf in Duitsland verrichten. Vanaf 1913, toen de politieke toestand in Europa verontrustend werd, werden de aanstaande houtvesters voor hun praktijktijd naar Nederlands-Indië gedirigeerd.⁴⁰

123

16 Botanisch practicum (kruisingsproeven) in de tuin achter het hoofdgebouw (± 1911)

De omvang van de leerstof, die aan de RHLTBS werd gedoceerd, werd langzaam maar zeker steeds groter ten gevolge van de vooruitgang van de landbouwwetenschappen en de doelbewuste verhoging van het onderwijsniveau.

Sinds de reorganisatie van 1904 nam ook het aantal instituten dat aan de school verbonden was toe. Naast het in 1903 gestichte Suikerlaboratorium werden in 1905 het Instituut voor landbouwwerktuigen, in 1906 het Instituut voor fytopathologie en in 1912 het Instituut voor veredeling van landbouwgewassen opgericht. Het Instituut voor landbouwwerktuigen werd in 1913 uitgebreid met een afdeling voor landbouwgebouwen. Deze instituten hadden enerzijds tot taak onderzoek te doen en onderwijs te geven op hun vakgebied, anderzijds adviezen te verstrekken aan landbouwers.

Het wetenschappelijk onderzoek aan de RHLTBS kwam na de oprichting van deze instituten meer en meer tot ontplooiing. Om de resultaten van dit onderzoek meer bekendheid te geven en de naam van de RHLTBS als wetenschappelijke instelling te vergroten gaf de school vanaf 1908 een jaarlijkse publikatie uit onder de titel MEDEDEELINGEN VAN DE RIJKS HOOGERE LAND-, TUIN- EN BOSCHBOUWSCHOOL, die tot heden wordt voortgezet.⁴¹

124

Behalve deze aan de RHLTBS verbonden instituten waren er in Wageningen ook nog enige zelfstandige onderzoekinstellingen, de zogenaamde proefstations, gevestigd.⁴² Het eerste Rijkslandbouwproefstation maakte aanvankelijk (1877-1892) deel uit van de Rijkslandbouwschool. Het had tot taak wetenschappelijk onderzoek te verrichten op het gebied van kunstmeststoffen, voedermiddelen en zaaizaden en 'den practischen landbouwer voor te lichten bij het gebruik dezer verschillende stoffen'. Dit proefstation dat slechts één lokaal van de Rijkslandbouwschool ter beschikking had, kreeg zoveel aanvragen van landbouwers uit het gehele land te verwerken, dat het in een van de vleugels van het hoofdgebouw moest worden ondergebracht om zijn taak te kunnen vervullen. Het onderzoek van de monsters van kunstmest en andere produkten, die door de boeren en de landbouwcoöperaties aan het proefstation ter controle op vervalsing werden toegezonden, vergde echter al spoedig zoveel tijd, dat het zelfstandig wetenschappelijk onderzoek daardoor ernstig in het gedrang kwam. Daarom werd, onder meer op advies van de Landbouwcommissie van 1886, besloten tot oprichting van een aantal proefstations, die ieder een eigen ambtsgebied kregen en samen een nieuwe zelfstandige tak van overheidsdienst vormden (1889). De eerste regionale Rijkslandbouwproefstations werden in 1890 gevestigd in Groningen, Hoorn en Breda. Het Rijkslandbouwproefstation te Wageningen werd in 1892 in deze dienst ondergebracht en kreeg als ambtsgebied de provincies Gelderland, Overijssel en Utrecht.⁴³ Sindsdien had dit proefstation geen formele binding meer met de Rijkslandbouwschool. Wel bleef er in zoverre een band bestaan dat de directeur van het Wageningse station tevens leraar aan de school bleef. De dienst van de rijkslandbouwproefstations breidde zich in de volgende jaren over het gehele land uit. In 1894 werd aan het proefstation te Wageningen een afdeling voor zaadcontrole verbonden, die in 1898 werd omgezet in een afzonderlijk Rijksproefstation voor zaadcontrole. In 1913 werd de organisatie van de rijkslandbouwproefstations, die zich vooral bezighielden met kwaliteitscontrole, ingrijpend gereorganiseerd, waar-

bij de afdelingen van enige proefstations tot zelfstandige proefstations werden verheven. De instituten van de RHLTBS konden dientengevolge de beantwoording van vele vragen uit de landbouwwereld overlaten aan de proefstations. Zoveel mogelijk werd getracht enige nieuwe proefstations in Wageningen te concentreren om, aldus Van Hoek,⁴⁴ daarmee de positie van Wageningen als wetenschappelijk onderzoekcentrum te versterken. Zo ontwikkelde zich uit het Rijksproefstation voor zaadcontrole het Rijksproefstation voor veevoederonderzoek (1913) en werden er plannen ontworpen proefstations te Wageningen op te richten voor de bosbouw, de veeteelt en de tuinbouw. Ten gevolge van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog bleef de uitvoering van deze plannen voorlopig nog tot het domein van de vrome wensen behoren.

Door de verbeteringen die na de reorganisatie van 1904 tot stand kwamen, kreeg de RHLTBS een betere naam en werd haar aantrekkingskracht steeds groter. Liep het aantal leerlingen voor 1904 op onrustbarende wijze terug, na de reorganisatie verviervoudigde het aantal leerlingen binnen tien jaren.

Nadat het wetsontwerp tot regeling van het hoger landbouw- en hoger veeartsenijkundig onderwijs in 1913 bij de Tweede Kamer was ingediend, maakte zich een ongekend optimisme meester van allen die bij de RHLTBS betrokken waren. Weldra zou de school de status van Landbouwhogeschool bereikt hebben! Daarop vooruitlopend begonnen de leerlingen zich studenten te noemen, de lessen werden - althans in het spraakgebruik, niet in de officiële stukken! - aangeduid als colleges en nieuwbenoemde leraren hielden 'openbare voordrachten bij den aanvang hunner lessen'. De Eerste Wereldoorlog zou de verheffing van de RHLTBS echter aanzienlijk vertragen.

125

Onderwijskundige anticipatie op de Landbouwhogeschool

Vermoedelijk met de bedoeling om, in afwachting van de totstandkoming van de met zoveel euforie tegemoet geziene wet, de RHLTBS althans in materiële zin op hetzelfde peil te brengen als de toekomstige Landbouwhogeschool werd door de directie van de Landbouw in 1916 een nieuw reglement voor de RHLTBS ontworpen (K.B. van 18 september 1916, S.443). Dit reglement kende één studierichting minder dan zijn voorganger. De richting Landbouwscheikunde en Landbouwtechnologie werd afgeschaft, zodat nog vijf studierichtingen overbleven:

1. de Nederlandse landbouw;
2. de Tropische landbouw;
3. de Nederlandse bosbouw;
4. de Tropische bosbouw en
5. de Tuinbouw.

Opvallend is dat in dit reglement voor het eerst het bijvoeglijk naamwoord 'koloniaal' door 'tropisch' werd vervangen. Deze wijziging van de tot dusver gebruikte terminologie vond waarschijnlijk haar oorzaak in het feit dat men tot uitdrukking wilde brengen, dat de RHLTBS niet alleen landbouwkundigen opleidde voor Nederland-Indië, Suriname en de Nederlandse Antillen, maar ook voor andere tropische gebieden. Dat dit gewijzigd woordgebruik zou zijn ontstaan onder invloed

17 Groepsfoto van het personeel van de Rijkslandbouwschool (1909)

van het geruchtmakende Gidsartikel *EEN EERESCHULD* van mr. C.Th. van Deventer (1857-1915), die een 'ethische politiek' voorstond, welke uiteindelijk zou moeten leiden tot een autonome ontwikkeling van de Nederlands-Indische bevolking, lijkt te progressief om waar te zijn. Het woord 'koloniaal' zou trouwens nog tot na de Tweede Wereldoorlog in de studiegidsen die vanaf 1918 verschenen, blijven voortleven.

Het universitaire karakter van het onderwijs werd tot uiting gebracht door de cursusduur te verlengen tot vijf jaar. De exameneisen werden dientengevolge zo verzwaaard, dat zij op ten minste hetzelfde niveau lagen als die voor de akte MO landbouwkunde, maar ook nu nog kreeg de RHLTBS niet het recht haar afgestudeerde studenten deze akte uit te reiken. Zij moesten zich nog altijd tevreden stellen met het diploma landbouwkundige ex art. 57 en waren dus nog steeds niet bevoegd hoger landbouwonderwijs te geven.

Om duidelijk te accentueren dat de kennis van de na 1916 afgestudeerden op een veel hoger niveau lag dan van degenen die vóór dat jaar hun eindexamen hadden behaald, lieten de ontwerpers van het reglement van 1916 zich tot een merkwaardige noodsporang verleiden. In art. 41 van dit reglement werd namelijk bepaald dat degenen die in het bezit waren van een diploma landbouwkundige ex art. 57, dat in 1898 of later was behaald, tot het eindexamen van de RHLTBS konden worden toegelaten. Dit leidde tot de zotte situatie dat er drie categorieën diploma's (en land-

bouwkundigen!) ex art. 57 ontstonden. De diploma's, behaald vóór 1898, waren praktisch waardeloos geworden, die van na 1898 behielden nog enige waarde doordat ze hun bezitters de mogelijkheid boden om na een vervolgstudie opnieuw het examen ex art. 57 af te leggen en de na 1916 uitgereikte diploma's, die in feite als de enige erkende diploma's werden beschouwd en waaraan ook de titel van landbouwkundig ingenieur was verbonden. Summum jus, summa injuria! Omdat men de studenten van 1916 wilde geven waar zij ongetwijfeld recht op hadden, beging men een groot onrecht ten aanzien van de tevoren afgestudeerden door hun op grond van hetzelfde wetsartikel verkregen diploma te diskwalificeren.

Handbibliotheken

De verwetenschappelijking van het onderwijs aan de RHLTBS, zoals die uit het reglement in 1916 kan worden afgeleid, blijkt ook uit de groei die de bibliotheek in de voorafgaande jaren onder leiding van A.A. van Pelt Lechner had doorgemaakt. Bij zijn komst in 1899 had de bibliothecaris nog niets in te brengen en werd hij door de leraren beschouwd als een ondergeschikte ambtenaar die slechts tot taak had boeken uit te lenen. Eerst in 1905 werd het opstellen van de begroting van de bibliotheek en de beslissing over de aan te kopen boeken grotendeels in zijn handen gelegd. In hetzelfde jaar werden ook voor het eerst handbibliotheken ingesteld. Het

idee daarvoor was geopperd door Van Hoek, die enkele leraren wilde toestaan een klein aantal boeken op hun afdeling te plaatsen. Weldra breidde het aantal handbibliotheken zich echter uit tot meer dan 30! Bezat de bibliotheek in 1900 slechts ongeveer 5500 boeken, bij het ontslag van Van Pelt Lechner in 1916 was dit aantal toegenomen tot 10.000 boeken en ruim 300 tijdschriften, in totaal 55.000 banden. De jaarlijkse begroting voor aanschaf van boeken en tijdschriften bedroeg in 1900 f 1000,-, maar mede ten gevolge van de toegenomen belangstelling van de leraren en leerlingen was dit bedrag in 1916 opgelopen tot f 18.000,-.

In boekvorm uitgegeven vervolgcatalogi verschenen in 1909, 1914 en 1916. De eerste catalogus op kaarten kwam in 1911 gereed. Deze was echter nog niet voor algemeen gebruik bestemd, maar werd veiligheidshalve in de leeskamer achter slot en grendel in een zogenaamde loketkast geplaatst.

Van Pelt Lechner zag ook kans om enige medewerkers aan de bibliotheek te verbinden. De plannen die hij ontwierp voor een nieuw bibliotheekgebouw zijn ten gevolge van de oorlogsomstandigheden niet verwezenlijkt. Hij leefde nog in de gelukzalige tijd, waarin de bibliothecaris niet alleen manager was, maar ook naast het beheer van zijn bibliotheek voldoende tijd overhield om een erkend geleerde te zijn.⁴⁵

In 1917 werd hij opgevolgd door dr. F.C. Wieder (1874-1943). Wieder was in Amsterdam werkzaam geweest in het antiquariaat Frederik Muller, waar hij belangstelling had gekregen voor de historische cartografie. In 1912 werd hij benoemd tot adjunct-bibliothecaris van de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam. Tot 1924 was hij bibliothecaris van de bibliotheek van de Landbouwhogeschool. In 1924 vond zijn benoeming tot bibliothecaris van de Leidse universiteitsbibliotheek plaats. In 1938 werd hij gepensioneerd.

BESTUUR

De verzelfstandiging van de Wageningse landbouwscholen, die het gevolg was van de reorganisatie van 1904, maakte uiteraard ook een wijziging van de bestuursinrichting noodzakelijk.

Het bestuur van de RHLTBS werd nu opgedragen aan de directeur en een raad van bestuur, die was samengesteld uit ten hoogste twaalf leraren die door de minister werden benoemd. Vermoedelijk heeft men ten departemente het aantal leden van de raad beperkt willen houden om de besluitvaardigheid van de raad te vergroten. In het verleden had de deelneming van alle leraren aan bepaalde bestuurstaken maar al te dikwijls aanleiding gegeven tot grote onenigheid.

Voorzitter van de raad van bestuur was de directeur en de secretaris werd ieder schooljaar door de raad uit zijn midden gekozen. De directeur had het algemeen toezicht op de terreinen, gebouwen, verzamelingen enz., alsmede op het onderwijs. Het bijzondere (= dagelijkse) toezicht was opgedragen aan de verschillende leraren die deze terreinen en gebouwen in gebruik hadden.

Het opstellen en indienen bij de minister van het jaarverslag van de school behoorde eveneens tot de taak van de directeur.

De raad van bestuur vergaderde zo dikwijls als de voorzitter dit nodig achtte en bovendien wanneer twee leden van de raad dit aan de directeur hadden verzocht. De regeling van het onderwijs was in handen gelegd van de directeur in overleg met de raad van bestuur. De voorzitter en de leden van de raad hadden de bevoegdheid alle onderwerpen, het onderwijs en de school betreffende, op de vergaderingen ter sprake te brengen. De begroting van inkomsten en uitgaven moest jaarlijks door de raad bij de minister worden ingediend. De raad kon zich, als hij daar behoefte aan had, laten voorlichten door de leraren over zaken die betrekking hadden op de vakken die door deze leraren werden onderwezen. De raad was daartoe verplicht in een aantal in het reglement genoemde gevallen, zoals bij het opmaken van de begroting, bij het opstellen van voordrachten tot benoeming van assistenten en beambten, de regeling van het onderwijs en het vaststellen van het programma der lessen.

Formeel beschouwd, bezaten de leraren die geen zitting hadden in de raad van bestuur weinig bevoegdheden. Zij mochten slechts aan de raad voorstellen doen, die betrekking hadden op het onderwijs of op de school, maar de raad was niet verplicht de gegeven adviezen op te volgen. Indien zij het met de beslissing van de raad niet eens waren, stond voor hen beroep open op de minister. De vele Koninklijke Besluiten die nadien wijzigingen aanbrachten in het reglement van 1904, zullen wij hier laten rusten met uitzondering van het Koninklijk Besluit van 28 oktober 1913 (S.400) dat de mogelijkheid schiep meer leraren in de raad te benoemen dan tot dusver. Het enige artikel van dit besluit bepaalde namelijk dat het bestuur werd opgedragen aan de directeur en de raad van bestuur die uit de door de minister aangewezen leraren bestond. Er werd nu dus geen aantal genoemd.

129

Bestuurlijke anticipatie op de Landbouwhogeschool

Als eerste directeur van de RHLTBS werd L. Broekema benoemd, die tot dusver directeur van de HLBS was geweest met de titel van hoofddirecteur van de Rijkslandbouwschool.

Niet alleen in het onderwijs vonden ingrijpende wijzigingen plaats nadat het wetsontwerp tot regeling van het hoger landbouw- en hoger veeartsenijkundig onderwijs in 1913 bij de Tweede Kamer was ingediend. Het oude reglement van 1904 werd in 1916 door een geheel nieuw reglement (K.B. van 18 september 1916, S.443) vervangen, dat ook op bestuursgebied, mutatis mutandis, aansloot op de universitaire structuur. Expliciet werd nu vastgesteld dat alle gewone en buitengewone leraren (de laatsten waren deeltijds werkzaam) zitting kregen in de raad van bestuur, die nu raad van leraren werd genoemd. Het onderscheid in gewone leraren en buitengewone leraren werd voor het eerst in dit nieuwe reglement gemaakt. De directeur, die tot nu toe permanent voorzitter van de raad was geweest, werd voortaan - evenals de rector magnificus bij de universiteiten - telkens voor één jaar benoemd. Ook werd er een college van dagelijks bestuur ingesteld, bestaande uit de voorzitter en zes door de raad uit de gewone leraren benoemde leden. Men was tot dit aantal van zes 'assessoren' gekomen op grond van de overweging dat de wiskundige vakken, de rechts- en staatswetenschappen, de Nederlandse landbouw, de tropische landbouw en de bosbouw- en tuinbouwvakken elk door één lid in het college van

dagelijks bestuur vertegenwoordigd moesten zijn. Zij werden voor een zittingsduur van drie jaren benoemd en waren daarna niet terstond herkiesbaar.

De status van de administrateur, nog steeds J.P. Stricker, werd door het nieuwe reglement aanzienlijk verhoogd. Hij werd nu hoofd van de gehele huishoudelijke en administratieve dienst, voerde het geldelijk beheer en kon voortaan zelf voorstellen voor zijn aan te stellen personeel doen. Zijn benoeming, schorsing en ontslag geschiedde, evenals de vaststelling van zijn instructie, nu door de Kroon. Begonnen in de bescheiden functie van administratieve hulpkracht van de directeur, was hij gaandeweg een man van gewicht geworden, waar niemand meer omheen kon.

Bij de inwerkingtreding van het nieuwe reglement legde Broekema op 18 september 1916 zijn directoraat neer. Na 31 jaar was hij eindelijk bevrijd van de talloze administratieve beslommingen, die hem zo weinig tijd hadden gelaten voor het doen van wetenschappelijk onderzoek. Dr. A.H. Berkhout volgde hem op en werd de eerste éénjarige directeur. Hij werd op zijn beurt voor het laatste schooljaar van de RHLTBS (1917- 1918) opgevolgd door J.H. Aberson.

130

LERAREN

De leraren van de Rijkslandbouwschool bleven tot 1 januari 1905 belast met het geven van onderwijs aan de RHLTBS, die op 1 september 1904 was ontstaan. Bij K.B. van 31 december 1904, nr. 76, werden zij als zodanig ontslagen en ontvingen zij tegelijkertijd een aanstelling bij de nieuwe school. Het complexe vak landbouwkunde verdween en werd gesplitst in afzonderlijke specialismen. Dientengevolge, maar ook door andere oorzaken, werd de taakverdeling van de leraren herhaaldelijk gewijzigd. Wij zullen hier niet nader op ingaan, maar ons slechts bezighouden met het geven van een overzicht van de leraren die in 1918 hoogleraar werden.

Ook in deze periode slaagde men erin een aantal veelal jonge en veelbelovende leraren aan te trekken, die voor een belangrijk deel een universitaire vorming hadden genoten. De nog steeds heersende opvatting dat de Wageningse docenten vrijwel zonder uitzondering 'eigen kweek' waren, is noch voor het verleden, noch voor het heden juist. Zelfs de Rijkslandbouwschool van 1876 telde reeds een hoog percentage academici onder haar leraren. Dat kon in de aanvangsjaren trouwens niet anders, omdat er onder de niet-academici slechts enkelen waren die de voor een benoeming vereiste akte MO landbouwkunde bezaten. Pas na verloop van tijd kwamen er meer oud-leerlingen beschikbaar die over deze onderwijsbevoegdheid beschikten.

Tot deze categorie behoorde S. Koenen (1871-1922), die in 1905 tot leraar in de landhuishoudkunde (landbouweconomie) werd benoemd.⁴⁶ Na het behalen van het eindexamen aan de RLS volgde hij in het kader van zijn studie voor de akte MO landbouwkunde een semester colleges te Jena, waar onder anderen de destijds vermaarde landbouweconoom prof.dr. Th. von der Goltz tot zijn leermeesters behoorde. In het bezit gekomen van deze akte (1896), werd hij benoemd tot rijkslandbouwleraar voor Overijssel (1896-1905). Alvorens zijn functie aan de RHLTBS te aanvaarden (1906), verdiepte hij zijn kennis gedurende een half jaar studieverlof in Berlijn. Als onderdeel van de landhuishoudkunde behandelde hij ook onderwerpen op landbouwhistorisch gebied.⁴⁷ Hij was als docent bij zijn studenten zeer geliefd en

kreeg na zijn benoeming weldra zitting in vele belangrijke besturen en commissies, zoals de Staatscommissie voor de Landbouw (1906-1912), waarvan hij een van de meest gezaghebbende leden was, de Staatscommissie voor het pachtvraagstuk (1919) en de Zuiderzeeraad (1918). Deze tijdrovende nevenwerkzaamheden hebben zijn gezondheid blijvend geschaad. Dientengevolge heeft hij, ondanks zijn grote werkkraft, weinig tijd overgehad om te publiceren. Zijn INLEIDING TOT DE LAND-HUISHOUDKUNDE werd na zijn vroegtijdig overlijden uitgegeven door H.W.C. Bordewijk (1924).

De economische geografie deed in 1906 haar intrede met de benoeming van dr. H. Blink (1852-1931). Geboren als zoon van een Drentse boer die tevens smid was, moest hij na de lagere school overdag op de boerderij en 's avonds in de smidse van zijn vader werken. Eerst na zijn meerderjarigheid kon hij zich op vervolgonderwijs gaan toeleggen.⁴⁸ Na het behalen van de akte lager onderwijs werd hij enige jaren onderwijzer en vervolgens leraar aan een HBS (1879-1884). In zijn vrije tijd studeerde hij voor de akte MO aardrijkskunde (1878), staathuishoudkunde en staatsinrichting (1880) en geschiedenis (1884). Hij promoveerde in 1887 aan de universiteit te Straatsburg op een geografisch proefschrift. Blink was een bijzonder vruchtbaar auteur en wordt nog steeds als de grondlegger van de economische geografie in Nederland beschouwd. Zijn publikaties waren echter wel eens aan de oppervlakkige kant. Het eerste deel van zijn handboek over de Nederlandse landbouwgeschiedenis⁴⁹ was bij zijn verschijning in 1902 reeds grotendeels verouderd. Het tweede deel van dit pionierswerk bleef tot aan de Tweede Wereldoorlog het meest geciteerde landbouwhistorische boek in ons land. Evenals Koenen gaf hij zijn studenten ook landbouwgeschiedenis als inleiding op de colleges economische geografie.

131

Blink was niet als gewoon leraar aan de RHLTBS verbonden, maar hij werd belast - zoals dat in de terminologie van die dagen heette - met het geven van een cursus.

Eveneens in deeltijdfunctie gaf H.M. Quanjer (1879-1961) vanaf 1906 lessen in de planteziektenkunde, zowel van de inlandse als van de tropische gewassen.⁵⁰ Na zijn HBS-opleiding had hij farmacie gestudeerd aan de Universiteit van Amsterdam. Hij had kunstschilder willen worden, maar dat stuitte af op bezwaren van zijn ouders. De farmacie was dus een tweede keus, waarmee hij waarschijnlijk gevolg gaf aan de wens van zijn vader, die apotheker in Enkhuizen was. Het schilderen is hij echter zijn gehele leven als vrijetijdsbesteding blijven beoefenen. Tijdens zijn studie werd zijn belangstelling gewekt voor de plantenanatonomie en na zijn doctoraal examen werd hij als assistent aangesteld op het Phytopathologisch Laboratorium 'Willie Commelin Scholten', dat onder leiding stond van prof. Ritzema Bos (1904). Zijn onderzoek naar schimmelziekten, die voorkwamen op koolplanten in de omgeving van Enkhuizen, resulteerde in een promotie cum laude aan de Universiteit van Amsterdam. Toen Ritzema Bos in 1906 directeur werd van het nieuwe Instituut voor fytopathologie in Wageningen, nam hij Quanjer mee als assistent en liet hij een deel van zijn onderwijs aan de RHLTBS door Quanjer verzorgen. Reeds vóór 1916 maakte deze naam door zijn baanbrekend onderzoek over de bladrolziekte van de aardappel die hij aan een virus toeschreef.

18 Prof. Qvanjer, 1879-1961

S.C.J. Olivier (1879-1961) studeerde, na het behalen van het HBS-diploma (1897), scheikunde aan de Polytechnische School te Delft (1897-1901). Zijn eerste betrekking⁵¹ was assistent aan het Rijkslandbouwproefstation te Groningen, dat hij reeds na acht maanden verliet om extern leraar in de schei- en natuurkunde te worden aan het particulier onderwijsinstituut Wegerif te Nijmegen. Toen hij in 1905 tot assistent van Aberson werd benoemd, had hij, zoals later zou blijken, zijn definitieve bestemming gevonden. Al dadelijk werd hij geboeid door het wetenschappelijk onderzoek en vanaf het cursusjaar 1906-1907 nam hij ook een deel van het onderwijs (de technologie) over van Aberson. In 1910 werd hij leraar in de organische en anorganische scheikunde en vanaf 1913 bovendien in de fysische scheikunde. In het laatstgenoemde jaar promoveerde hij cum laude aan de Technische Hogeschool te Delft.

De part-time leraar in de praktische bemestingsleer Mayer Gmelin kreeg per 1 januari 1909 een volledige aanstelling onder gelijktijdig ontslag uit zijn functie van rijkslandbouwleraar voor Gelderland. In 1912 werd hij tevens onderdirecteur van het Instituut voor veredeling van landbouwgewassen.

Vanaf 1913, toen de verheffing van de RHLTBS tot Landbouwhogeschool nabij leek, kwam de voortgaande differentiatie van de gedooceerde vakken duidelijk tot uiting in de snel opeenvolgende benoemingen van nieuwe leraren. Zo vonden in

1913 vier, in 1915 twee en in 1917 vijf benoemingen plaats. Bij het zoeken naar deze nieuwe leraren heeft men bij de beoordeling van de kandidaten kennelijk ook in de overwegingen betrokken of zij professorabel waren.

Als eerste van deze reeks dient M.J. van Uven (1878-1959) te worden genoemd.⁵² Hij studeerde wis- en natuurkunde aan de universiteit te Utrecht en legde daar zijn doctoraal examen cum laude af. Na zijn kandidaatsexamen had hij reeds een gouden erepenning ontvangen voor zijn antwoord op een prijsvraag, die door de faculteit der wis- en natuurkunde van de Universiteit van Groningen was uitgeschreven. Daarna werd hij leraar in de wiskunde aan het Stedelijk Gymnasium te Utrecht. In 1905 deed hij cum laude doctoraal examen in de sterrenkunde; in 1908 promoveerde hij in de wis- en natuurkunde, eveneens cum laude. Reeds vroeg gaf hij blijk van grote muzikale gaven. Toen hij nog leerling was op het gymnasium in Gouda, componeerde hij al een feestmars en een lustrumlied ter gelegenheid van het eerste lustrum van deze onderwijsinstelling (1895). In Utrecht volgde hij, naast zijn universitaire studies, aan het conservatorium de opleiding in harmonie- en compositie-leer en dirigeerde hij het Utrechts Studenten Concert, het orkest van het Utrechts Studenten Corps. Op 21-jarige leeftijd schreef hij een 'fantasie voor orkest' en in 1903 een strijkkwartet in D en een symfonisch orkeststuk in C, zijn belangrijkste compositie, die door het Utrechts Stedelijk Orkest werd uitgevoerd.

133

Zijn benoeming tot leraar in de wiskunde aan de RHLTBS vond plaats in het begin van 1913. Enkele maanden later bood de Technische Hogeschool te Delft hem een hoogleraarschap aan. Aangezien de verheffing van de RHLTBS tot Landbouwhogeschool op dat ogenblik nabij scheen, was de keuze van Van Uven voor Wageningen niet moeilijk. Bovendien vond hij het niet correct om reeds enige maanden na zijn benoeming zijn ontslag in te dienen bij de Wageningse school. Anderzijds leek het hem een aantrekkelijke opgave om in Wageningen als enige mathematicus pionierswerk te verrichten, terwijl hij in Delft zijn vak met zeven collega's zou moeten delen. Al deze overwegingen hebben geleid tot zijn besluit om Wageningen trouw te blijven op voorwaarde dat hem de persoonlijke titel van hoogleraar werd toegekend. De inwilliging van deze voorwaarde leverde geen moeilijkheden op en zo kreeg de Wageningse school, na Mayer en Ritzema Bos, zijn derde hoogleraar ofschoon de school geen academische status bezat.

Als buitengewoon leraar in de grondverbetering werd in 1913 J. Elema (1872-1959) aangesteld.⁵³ Elema, zoon van een landbouwer in het Groningse Middebestum, had na zijn studie aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen en in Duitsland de akte MO landbouwkunde gehaald (1894). Het daaropvolgende jaar werd hij rijkslandbouwleraar in Drente. Gedurende een periode van meer dan 40 jaren zou dit zijn hoofdfunctie blijven. Hij heeft door zijn organisatievermogen en zijn brede kennis, speciaal ook op het gebied van de bodemziekten, een grote rol gespeeld in de verbetering van de landbouw in zijn ambtsgebied.

Als opvolger van mr. W. Reilingh Dzn, die sinds 1877 leraar in de staathuishoudkunde en rechtskennis was geweest, werd in 1913 mr.dr. H.W.C. Bordewijk (1879-1939) benoemd.⁵⁴ Bordewijk had staats- en rechtswetenschappen aan de Universiteit van Leiden gestudeerd en werd in 1906 adjunct-secretaris van de zojuist

ingestelde staatscommissie, die de economische toestand van de landarbeiders moest onderzoeken. In 1910 werd hij commies bij de directie van de Landbouw, waar hij belast werd met de landbouwwetgeving.

Door de benoeming van B. van der Burg (1879-1963) in 1913 tot leraar in de zuivelbereiding werd de onderwijsopdracht van L. Broekema die tot dusverre nog steeds zowel de veeteelt als de zuivelbereiding doceerde, eindelijk teruggebracht tot één vak. Van der Burg, wiens vader een veeteeltbedrijf te Jelsum bezat, slaagde in 1900 voor het eindexamen van de RLS en behaalde in 1904 de akte MO landbouwkunde.⁵⁵ Tussen 1900 en 1904 maakte hij vele binnenlandse studiereizen, werkte drie winterseizoenen als controleur-scheikundige bij de suikerfabriek te Hoogkerk-Vierverlaten en was 's zomers praktisch werkzaam in verschillende zuivelbedrijven. Bovendien bracht hij een half jaar door op het Laboratorium voor bacteriologie van prof. Beijerinck in Delft en was hij een jaar assistent van Aberson op het Laboratorium voor landbouwscheikunde in Wageningen. Kort na het behalen van de MO-akte werd hij door de Gelders-Overijsselse Maatschappij van Landbouw tot zuivelconsulent benoemd. In deze werkkring adviseerde hij bij de stichting en inrichting van verschillende particuliere en coöperatieve zuivelfabrieken. Enkele fabrieksgebouwen werden zelfs geheel door hem ontworpen. Gedurende deze jaren publiceerde hij ook vele artikelen in het OFFICIEEL ORGAAN VAN DE ALGEMEENE NEDERLANDSCHE ZUIVELBOND. Zijn werkzaamheden aan de RHLTBS ving hij in het begin van het cursusjaar 1914 aan, omdat hij zich eerst nog nader op zijn nieuwe taak wilde voorbereiden, onder andere door enige tijd te werken in verschillende zuivelfabrieken in Friesland.

Na het overlijden van Van Schermbeek werden in 1915 twee opvolgers benoemd, S.P. Ham en A. te Wechel.

Te Wechel (1881-1948) was in 1900 afgestudeerd aan de HLBS in de koloniale landbouw.⁵⁶ Daarna studeerde hij nog twee jaren koloniale bosbouw in Wageningen, bracht een praktijkjaar door in Duitsland en werd in 1903 als aspirant-houtvester uitgezonden naar Nederlands-Indië. In 1905 volgde zijn benoeming tot houtvester. Met verlof teruggekeerd in 1913, gaf hij aan de RHLTBS een bijzondere cursus in de boshuishoudkunde en bosadministratie. Toen Van Schermbeek het jaar daarop ernstig ziek werd, werd Te Wechel met de waarneming van de lessen in de bosbouw belast. In 1915 kreeg hij een vaste aanstelling als leraar in de bosexploitatie, houttransportleer en boshuishoudkunde.

S.P. Ham (1863-1936) bezocht achtereenvolgens de driejarige HBS in Gouda en de vijfjarige HBS in Rotterdam.⁵⁷ Na geslaagd te zijn voor het examen voor ambtenaar bij het Indisch Boswezen, studeerde hij te Eberswalde (D.), waar hij in 1884 zijn diploma haalde. Het jaar daarop trad hij in dienst bij het Boswezen in Nederlands-Indië. In 1887 aspirant-houtvester geworden, werd hij het daaropvolgend jaar tot houtvester en in 1907 tot inspecteur van het Boswezen bevorderd. Na in 1909 waarnemend hoofdinspecteur te zijn geworden, verliet hij de dienst in 1912.

De benoeming van de ongetwijfeld bekwame Ham tot leraar aan de RHLTBS verliep niet zonder slag of stoot. Vermoedelijk omdat hij geen voet bij stuk kon houden en zich dikwijls overgaf aan zeer wijdlopijge uitweidingen. De raad van bestuur van de RHLTBS had een uitgesproken voorkeur voor Te Wechel. Lovink, de directeur

voor Landbouw, Nijverheid en Handel in Nederlands-Indië, steunde daarentegen de benoeming van Ham. Aangezien men Lovink niet voor het hoofd wilde stoten, werden zowel Te Wechel als Ham tot opvolger van Van Schermbeek benoemd. Met deze oplossing kwam men bovendien tegemoet aan de vele pleidooien die in die dagen, in verband met een herziening van de opleiding van ambtenaren bij het Indische Boswezen, werden gehouden voor uitbreiding van het aantal leraren in de bosbouw. Ham kreeg de houtteelt, bosbescherming, beheersleer en de geschiedenis van het Indische bosbeheer toegewezen, Te Wechel de bosexploitatie, de houttransportleer en de boshuishoudkunde.

In 1917, het laatste bestaansjaar van de RHLTBS, volgden de benoemingen van nieuwe leraren elkaar in snel tempo op.

Tot leraar in de plantenfysiologie met name met het oog op de tuinbouw werd in dat jaar dr. A.H. Blaauw (1882-1942) benoemd.⁵⁸ Na het doorlopen van het gymnasium te Arnhem, studeerde hij plant- en dierkunde aan de universiteit te Utrecht. Hier promoveerde hij in 1909 cum laude sine iudicio, een thans niet meer gebruikelijk iudicium, dat vrij vertaald zou kunnen luiden 'met lof zonder enig voorbehoud'. In 1911-1912 werd hij uitgezonden door het Buitenzorgfonds naar Java en Midden-Sumatra. Over deze studiereis rapporteerde hij in een uitvoerig boekwerk. Daarna werd hij achtereenvolgens conservator van de Nederlandse Botanische Vereniging (1913), leraar in de plant- en dierkunde aan het gymnasium te Haarlem (1914) en in 1916 tevens aan de Meisjes-HBS aldaar.

135

J.W. Dieperink (1878-1934) was na zijn studie aan de Polytechnische School te Delft twee jaren verbonden aan een technisch bureau in Amsterdam.⁵⁹ In 1902 werd hij ingenieur bij de Rijkscommissie voor graadmeting en waterpassen, waarna in 1917 zijn benoeming tot leraar in landmeten, waterpassen en geodesie aan de RHLTBS plaatsvond.

A.M. Sprenger (1881-1958) volgde na zijn HBS-opleiding de lessen aan de Tuinbouwschool te Wageningen, waarna hij in 1905 voor het examen voor de akte MO tuinbouwkunde slaagde.⁶⁰ Na enige tijd als aspirant-rijkstuinbouwleraar in Den Haag en Alkmaar werkzaam te zijn geweest, werd hij in 1907 rijkstuinbouwleraar in Maastricht. In zijn ambtsgebied, de provincie Limburg en oostelijk Brabant omvatend, verrichtte hij baanbrekend werk op het gebied van de teelt en afzet van tuinbouwprodukten. Op zijn initiatief werden proefvelden, proefboomgaarden en demonstratievelden aangelegd, terwijl hij ook het gebruik van glas in de Limburgse tuinbouw introduceerde en het tuinbouwveilingwezen stimuleerde. In 1917 volgde zijn benoeming tot buitengewoon leraar in de teelt van de tuinbouwgewassen aan de RHLTBS.

Dr.ir. N.L. Söhnngen (1878-1934) werd in 1917 leraar in de microbiologie.⁶¹ Hij bezocht de vijfjarige HBS te Veendam en studeerde vervolgens scheikunde aan de Polytechnische School in Delft, waar hij in 1902 afstudeerde. Van 1902-1904 was hij daar als assistent verbonden aan het laboratorium van prof. S. Hoogewerff en van 1904-1906 werkte hij op het microbiologisch laboratorium van prof. Beijerinck, bij wie hij in 1906 promoveerde. Daarna was hij onder meer werkzaam in de margarine-industrie en directeur van het microbiologisch laboratorium van het Rijksland-

bouwproefstation te Groningen (sinds 1915). Voor zijn aanstelling aan de RHLTBS was hij door zijn artikelen in Nederlandse en Duitse vaktijdschriften opgevallen en ook door zijn onderzoek naar de oorzaken van de stank in de Haagse grachten.

Hier dient ook nog een enkel woord te worden gewijd aan één van de laatste mannen van het eerste uur, S. Lako, die sinds 1878 aan de school was verbonden en in 1918 nog vóór de opening van de Landbouwhogeschool zijn ontslag nam. Op 3 juni 1918 zou hij de leeftijd van 70 jaar bereiken en in plaats van nog enige maanden hoogleraar te worden, gaf hij er kennelijk de voorkeur aan om na een diensttijd van 40 jaar terug te keren naar zijn geboorteprovincie Zeeland. Hij was, zoals zo vele leraren in de pionierstijd, leraar geweest in een aantal zeer uiteenlopende vakken, zoals de landbouwwerktuigkunde, het landbouwboekhouden, de grondverbetering en de bijenteelt. Na de oprichting van het Instituut voor landbouwwerktuigen (1905) bewoog hij zich vooral op dit terrein. Niet alleen werd hij gewaardeerd door zijn leerlingen, maar ook door de boeren, die hij in deze periode waarin de landbouwmechanisatie steeds meer toenam met talloze adviezen heeft bijgestaan. Nog steeds doen in Wageningen allerlei verhalen de ronde over deze markante figuur met zijn onafhankelijk karakter, zijn antipathie tegen vormelijkheid ('als het warm was, gaf hij les op kousevoeten'), zijn onkreukbaarheid, zijn bescheidenheid en zijn wat stugge, maar toch opgewekte aard. Na zijn pensionering hield hij zich bezig met de vervolmaking van zijn herbarium en zijn kevercollectie, die door zijn erfgenamen aan het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen werden geschonken.⁶²

136

Zijn opvolger werd M.F. Visser (1875-1949), die als leeropdracht de kennis van de landbouwwerktuigen, de afwatering van de bodem en de polderbemaling kreeg.⁶³ Hij doorliep de vijfjarige HBS te Amsterdam en de HLBS te Wageningen. Aan de universiteit van Halle (D.) bereidde hij zich voor op het examen voor de akte MO landbouwkunde. Na het behalen van deze akte ging hij het bedrijfsleven in en was hij onder meer directeur van N.V. Vissers Landbouwkantoor. Hij kreeg in deze tijd vooral bekendheid door de bouw van poldergemalen naar eigen ontwerp en de publikaties die hij daarover schreef.

GEBOUWEN EN TERREINEN

Ten gevolge van de opheffing van de Rijkstuinbouwschool in 1906 en de afstoting van de Rijkslandbouwschool in 1912 werd het ruimtegebrek, waarmee de RHLTBS in toenemende mate te kampen had, aanzienlijk verminderd. In de voormalige Rijkstuinbouwschool vond het nieuwe Instituut voor fytopathologie (1906) onderdak en de gebouwen van de Rijkslandbouwschool op Duivendaal kwamen beschikbaar voor het onderwijs in de natuurkunde, geologie, veeteelt, anatomie, fysiologie, tekenen en de tropische cultures. Ten behoeve van andere vakken werden verschillende gebouwen en lokalen vergroot. Dit was niet alleen noodzakelijk voor de huisvesting van de onderzoekswerkzaamheden, maar ook omdat de leslokalen niet berekend waren op het steeds toenemende aantal leerlingen. De vleugels van het hoofdgebouw werden in 1912 beide met een verdieping verhoogd om voldoende accommodatie te verlenen aan de scheikundige laboratoria en aan het nieuwe Insti-

tuut voor veredeling van landbouwgewassen.⁶⁴ Ook de inrichtingskosten en de aanschaffing van nieuwe apparatuur eisten grote bedragen.

Na 1912 beschikte de RHLTBS aanvankelijk over meer ruimte dan ooit tevoren, maar al spoedig bleek dat deze uitbreiding niet voldoende was. Van Hoek heeft getracht een verdere uitbreiding te bevorderen, maar hij had te maken met een aantal factoren die hem belemmerden zijn goede bedoelingen ten uitvoer te brengen. Vanaf 1900 liep de begroting van het ministerie, alleen voor landbouwonderwijs, -voorziening en -onderzoek, op van f 688.430,- tot f 1.126.000,- in 1910 en tot ruim f 2.694.000,- in 1918. In 1913 waren er reeds 13 rijkslandbouwersleraren, 12 tuinbouwersleraren, 12 zuivelconsulenten, 2 middelbare landbouwscholen, 9 rijkslandbouwwinterscholen, 5 rijkstuinbouwscholen, 6 rijkslandbouwproefstations, een rijkszuivelschool, een proefzuivelboerderij en een rijkszuivelstation. Deze opsomming is nog verre van volledig en omvat slechts een gedeelte van de taken en instellingen die onder de directie van de Landbouw ressorteerden en sinds het begin van de 20ste eeuw waren ontstaan. Het is dan ook niet te verwonderen dat de leden van de Tweede Kamer zich meer en meer begonnen te verzetten tegen de steeds grotere uitgaven ten behoeve van de landbouw.

137

Onder die omstandigheden kon de directie van de Landbouw niet ongelimiteerd voldoen aan de verzoeken tot stichting van nieuwe gebouwen, die haar vanuit Wageningen bereikten. De RHLTBS was toch al een dure instelling geworden en na 1911 namen de uitgaven van de school nog voortdurend toe. Van nieuwbouw of aankoop van nieuwe gebouwen kon bovendien niet of nauwelijks sprake meer zijn na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Ook kon men, zo lang het wetsontwerp voor het hoger landbouwonderwijs nog niet door de volksvertegenwoordiging was goedgekeurd en de plaats van vestiging van de hogeschool formeel dus ook niet vaststond, moeilijk tot nieuwbouw overgaan. Men poogde daarom in de behoefte aan meer ruimte te voorzien door gebouwen te huren, zoals de villa 'Hinkeloord' (gedurende het cursusjaar 1915-1916), waarin tot op heden de bosbouw is gehuisvest. Kapitaalinvestering kon ook worden vermeden, doordat het gemeentebestuur van Wageningen bereid bleek ten behoeve van het Instituut voor veredeling van landbouwgewassen de boerderij 'Groenewoud' (ruim 45 ha) aan te kopen (1911) en te verhuren aan het Rijk. In het cursusjaar 1916-1917 zag men echter wel kans bij deze boerderij een nieuwe schuur te laten bouwen.

Behalve deze financiële en formele perikelen was er nog een hinderpaal van geheel andere aard, die de uitbreiding van het aantal gebouwen belemmerde. Om te voorkomen dat de nieuwe gebouwen ondoelmatig zouden blijken te zijn, moest namelijk de benoeming van de toekomstige hoogleraren worden afgewacht, omdat zij alleen deskundig werden geacht om een verantwoord bouwprogramma op te stellen.⁶⁵

Tijdens de openingsplechtigheid van de Landbouwhogeschool bleek uit de woorden van minister Posthuma dat de regering besefte dat er nog vele investeringen nodig waren en dat zij van goeden wille was:

'Alles kon ook niet worden geregeld, zooals ik het het liefst gewild had; het was niet mogelijk alle vakken te bezetten op mij volkomen bevredigende wijze. Ech-

ter zijn afspraken gemaakt en toezeggingen verkregen, die het mogelijk zullen maken in het bestaande spoedig de nog noodzakelijke verbeteringen te brengen. Daarnaast ligt het in het voornemen na de opening der hoogeschool verschillende voorzieningen te treffen...'.⁶⁶

STUDENTEN

In deze periode nam het aantal jaarlijks ingeschreven studenten (van leerlingen werd niet meer gesproken) toe van 68 op 1 december 1904 tot 229 in het studiejaar 1917-1918. Het hoogste aantal ingeschrevenen werd bereikt op 1 december 1913 (253), waarna een daling plaatsvond als gevolg van de mobilisatie tijdens de Eerste Wereldoorlog. Zo bedroeg het aantal ingeschreven studenten in 1914 201 en in 1915 207. Daarna steeg het weer. Evenals in de vorige periode trokken de Indische studierichtingen (koloniale landbouw en koloniale bosbouw) de meeste studenten. Dat bleek ook uit het aantal geslaagden. Tussen 1904 en 1918 bedroeg dit in totaal 367. Hiervan waren er 259 (dat is meer dan 70%) afgestudeerd in een Indische richting en 108 (nog geen 30%) in een Nederlandse. Vóór 1912 waren er per jaar vier of minder vrouwelijke studenten ingeschreven. Dit aantal liep op tot 12 in het studiejaar 1917-1918.⁶⁷

138

In 1904 werden de leerlingen studenten

De reorganisatie in 1904 bracht voor de studenten vrije studie mee, waardoor zij niet steeds meer van 8 tot 12 en van 13 tot 16 uur college hadden. Ze gingen nu, de Ceresleden tenminste, die het grootste deel van de studenten vormden*, naar een corps verlangen, zoals dat in de universiteitssteden bestond en in Delft, waar de Polytechnische School in 1905 werd verheven tot Technische Hogeschool. In 1905 werd het Ceres-Octet opgericht dat de sociëteitsavonden opluisterde met muziek en van de eerste officiële almanakuitreiking op 19 december 1905 een groot succes maakte. Intussen werkte het bestuur aan een nieuw reglement, waarin onder andere werd bepaald dat van de contributie (verhoogd van f 7,50 tot f 16,00 per jaar) en het entreegeld (gestegen van f 1,- naar f 10,-) f 5,- per jaar per lid moest worden afgedragen aan een fonds dat alleen bestemd was voor een eigen gebouw. Op advies van de commissie van huisvesting werd het beheer toevertrouwd aan een commissie van advies, bestaande uit oud-leden, die over veel ervaring en connecties beschikten.

Het verenigingsleven

De Landbouwsociëteit Ceres was gaandeweg verdeeld in verschillende onderverenigingen of Ceresverenigingen, zoals de Kegelclub 'De Omsmijters', de Schietvereniging 'Transvaal', de Wageningse Studenten Toneel Vereniging (WSTV), de Wageningse Debatingclub VVO (voor vrije ontwikkeling), de Wageningse Studenten Roei- en Zeilvereniging en de Gymnastiek- en Schermvereniging 'Geef Acht',

* In september 1905 waren er 68 studenten en toehoorders ingeschreven. Van hen waren er 62 lid van Ceres.

19 Feestelijke bijeenkomst in hun 'kroeg' van leden van de Vereniging Landbouwsociëteit Ceres (± 1912)

waarvan men naar gelang van zijn belangstelling lid kon worden zonder de band met de algemene vereniging te verbreken.

In de algemene vergadering van 19 december 1906 werd besloten de naam Landbouwsociëteit Ceres te veranderen in Vereniging Landbouwsociëteit Ceres. Ceres was, zoals opgemerkt wordt in de almanak van 1908, 'nu eenmaal niet meer te beschouwen als een kroeg of sociëteit waar de leden zich onder den alcohol komen zetten. Neen, langzamerhand was zij eene vrij machtige vereeniging van menschen geworden, die naar buiten optrad en zich bij alle mogelijke gelegenheden deed gevoelen'.⁶⁸ Inderdaad telde Ceres inmiddels 92 leden, terwijl het totale aantal studenten 109 bedroeg. In 1907 werd zelfs een maandblad opgericht met een van het bestuur onafhankelijke redactie. Het heette CERES, ORGAAN DER STUDENTEN AAN DE RIJKS HOOGERE LAND-, TUIN- EN BOSCHBOUWSCHOOL en was bestemd voor alle Wageningse studenten, dus ook voor niet-Ceresleden. Het werd behalve met verenigingsmededelingen en mengelwerk gevuld met landbouwkundige artikelen, beschouwingen over de studie en bijdragen van algemene aard, meestal door de studenten zelf geschreven. In datzelfde jaar werd ook het zogenaamde groenenreglement veranderd. Er werd namelijk een groenenbestuur ingesteld dat tot taak had de belangen van de groenen bij de groenencommissie te behartigen. Dit gebeurde onder invloed van de anti-groentijdbeweging, die in alle academiesteden terrein

won en ook door verscheidene Ceresleden werd aangehangen. Zij konden zich niet verenigen met de bestaande wijze van ontgroenen, die zij 'veredeld' wilden zien. Sommige Ceresleden gingen zelfs zover dat zij de groentijd wilden afschaffen. Van dit laatste zou niets komen. Van een 'veredeling' was trouwens evenmin sprake. In 1907 werd dan ook de 'Bond van Ingeschrevenen aan de Rijks Hogere Land-, Tuin- en Bosbouwschool' door een zestal studenten opgericht. Zij voelden zich niet thuis in een kostbaar verenigingsleven dat werd gekenmerkt door een hiërarchische structuur, die zich vooral in de groentijd manifesteerde.⁶⁹

Sinds 1907 werd het bestaan van Ceres niet langer meer door de corpora van de universiteiten en de Technische Hogeschool totaal genegeerd. Zij hadden althans toegestemd in een ruil van hun almanak met die van Ceres. Van een min of meer officiële erkenning door hen van Ceres was daarmee natuurlijk nog lang geen sprake, al voelden de Wageningers zich hun 'gelijken in ouderdom (...), ontwikkeling en opvoeding, alleen hierin met [hen] verschillende, dat zij Hooger onderwijs genieten aan een Academie, wij aan eene Middelbare School'.

140

Op 13 april 1908 kon een eigen huis in de Boterstraat (no. 8) worden aangekocht. Onmiddellijk werd toen tot de verbouwing overgegaan, die tijdens de vakantie zover vorderde 'dat September reeds de groenenschaar hare intrede in het gebouw zag doen'.⁷⁰

In 1910 werd op de algemene ledenvergadering van 3 juli met grote meerderheid van stemmen besloten de naam Vereniging Landbouwsociëteit Ceres te veranderen in Wagenings Studenten Corps, terwijl het bestuur voortaan senaat zou heten. De schrijver van het in elke almanak verschijnend Vervolg op de geschiedenis van het Wagenings Studentencorps vond het nodig op te merken dat de naamsverandering 'een gerechtigde stap was geweest, omdat in de vereniging toch het ware studentenleven geleefd wordt'. En kennelijk een vernietigend commentaar van de gevestigde corpora vrezend, liet hij hierop volgen: 'Het is mogelijk dat spotters hunnen stem tegen ons zullen verheffen, doch wij kunnen hen met fieren blijk het zwijgen opleggen en voortgaan op den ingeslagen weg'. In geen geval zou het Wageningse corps de andere studentencorpora mogen imiteren.(...) 'Neemt hunne gebruiken niet klakkeloos over.(...) Behoud (sic, v.d.H.) in uw verenigingsleven al die eigenaardigheden, die langzamerhand in het milieu waarin zich uw Corps heeft ontwikkeld, ontstaan zijn en die dat leven zoo mooi, zoo intiem hebben gemaakt'.⁷¹

In 1910 werd in het hotel 'De Wereld' de Rooms-Katholieke Studenten Vereniging 'Sint Franciscus Xaverius' gesticht, die voorlopig nog vrijwel uitsluitend het karakter van een godsdienstig genootschap zou hebben, dat zich voornamelijk de kennis probeerde eigen te maken om het rooms-katholieke geloof wetenschappelijk te kunnen verdedigen tegenover andersdenkenden.⁷² Enige maanden vóór de verheffing van de RHLTBS tot Landbouwhogeschool werd op 8 december 1917 de Wageningse Vrouwelijke Studenten Vereniging opgericht. Dat gebeurde op een vergadering ten huize van mejuffrouw Betsy Veth.

1873	1876	1896	1904	1912	1918
Gemeentelijke landbouw- school	Rijksland- bouwschool	Rijksland- bouwschool			
	afdeling A (3 jaar na L.o.)	afdeling Land- bouwschool (2-3 jaar na uitgebreid L.o.)	Rijkslandbouw- school ¹⁾ (3-4 jaar na uit- gebreid L.o.)		
	afdeling B (2 jaar, later 3 jaar na 3 jaar HBS)	afdeling H.L.L. en B. school (2-3 jaar na 4 jaar afdeling H.B.S.)	R.H.L.L., T- en B. school (3-5 jaar na 5 jaar H.B.S. of na Gymnasium)	R.H.L.L., T- en B. school (5 jaar na H.B.S. of na Gymnasium)	L.H.
		afdeling Tuin- bouwschool (2-2 jaar na uitgebreid L.o.)	Rijkstuinbouw- school (2 jaar na 3 jaar H.B.S. of 4 jaar Gymnasium) ²⁾		
HBS met 3-jarige cursus en voortgezet landbouwwer- denwijs (2 jaar na 2 jaar HBS)	afdeling HBS (3 jaar)	afdeling HBS ³⁾ (4 jaar)			
	Rijkslandbouw- proefstation ⁴⁾				

¹⁾ 1860-1876, proefstam te Deventer, 1892, Rijkslandbouwproefstation zelfstandig te Wageningen, 1869 en 1898, Rijksland-
bouwproefstation ook elders in het land

²⁾ 1904, Rijk H.B.S. (5 jaar), zelfstandig te Wageningen

³⁾ 1912, M.L.S. Groningen (2,5 jaar na 2 jaar H.B.S.), M.K.L.S. Deventer (3 jaar na 3 jaar H.B.S.)

⁴⁾ In 1906 opgeheven

- 1 Verslag van het 3de Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres (1848), pp. 131, 134; idem van het 4de Congres (1849), p. 153; idem van het 5de Congres (1850), p. 57; van het 32ste Congres (1879), pp. 81, 99, 153, Bijl. III, p. 17; van het 34ste Congres (1881), pp. 51, 108, 151 en van het 36ste Congres (1883), pp. 92, 242.
- 2 Landbouwcourant 31 (1877), pp. 259-260.
- 3 Landbouwcourant 29 (1875), p. 138.
- 4 Landbouwcourant 30 (1876), p. 193; Bijblad Landbouwcourant 22 (1876), pp. 321 e.v. zie ook Landbouwcourant 32 (1878), pp. 25-26, 63.
- 5 Verslag van het 35ste Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres (1882), pp. 50, 128, 137; idem van het 42ste Congres (1889), pp. 167, 200 en van het 49ste Congres (1896), (Praeadvies p. 66) en 82.
- 6 J.M.G. van der Poel, Honderd jaar landbouwmechanisatie, pp. 185-207.
- 7 Verzameling van adviezen door de Landbouwcommissie....aan de Regeering uitgebracht...., 's-Gravenhage, 1891, p. 56. Het onderhavige advies werd voor het eerst gepubliceerd in de Nederlandsche Staatscourant van 30 mei 1888.
- 8 F.B. Löhnis, Levensbericht van Mr. C.J. Sickesz, Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1904-1905, pp. 87 e.v.; F.B. Löhnis, In memoriam Mr. C.J. Sickesz, Tijdschrift Nederlandsche Heidemaatschappij 16 (1904), pp. 41-45 (portr.); [A.A.] Ter Haar, Mr. C.J. Sickesz, De Veldbode 2 (27 febr. 1904), p. 115; In memoriam Mr. C.J. Sickesz, Nederlandsch Landbouw Weekblad 13 (27 febr. 1904), p. 1; W.C. Schimmel, Mr. C.J. Sickesz, Tijdschrift voor Veeartsenijkunde 31 (1904), p. 250.
- 9 J.M. van der Poel, P. van Hoek (1989), Biografisch Woordenboek van Nederland, III, pp. 258-259, en de aldaar opgegeven literatuur.
- 10 P. van Hoek, Hooger Landbouwonderwijs, 's-Gravenhage, 1917, p. 9.
- 11 C.J. Sickesz, Voldoet de Rijkslandbouwschool te Wageningen aan de behoefte aan middelbaar en hooger landbouwonderwijs in ons land? Mededeelingen en Berichten Geldersch-Overijsselsche Maatschappij van Landbouw, 1902, pp. 179-191. Het verweer van Van Hoek hiertegen in Van Hoek, Hooger landbouwonderwijs, 1906, pp. 54-56 en idem, Hooger landbouwonderwijs, 1917, p. 11.
- 12 J.M.G. van der Poel, H.J. Lovink, Biografisch Woordenboek van Nederland II (1985), pp. 362-363 en de aldaar opgegeven literatuur.
- 13 Ibidem, p. 363.
- 14 C. Offringa, Van Gildestein naar Uithof, 150 jaar diergeneeskundig onderwijs in Utrecht, deel I, Utrecht, 1971, p. 281.
- 15 Offringa, o.c., pp. 251-254 en passim.
- 16 Van Hoek, Hooger landbouwonderwijs, 1917, p. 11.
- 17 Van Hoek, Hooger landbouwonderwijs, 1906, pp. 38-39; idem, Hooger landbouwonderwijs, 1917, pp. 8 en 11.
- 18 Addens, De Vereeniging van Hooger Landbouwonderwijs, Groningen, 1960, pp. 77 e.v.
- 19 Uitvoerig bij Addens, o.c., passim.
- 20 P.J.A. de Bruïne, J.B. Westerdijk, F.B. Löhnis, E.D. van Dissel, A.A. Nengerman, L. Broekema, Prof. Ritzema Bos, A. Baron van Dedem, dr. H. Blink, A.H. Berkhout, mr. J.G.

Ridder van Rappard, de inspecteur van het Landbouw onderwijs en het bestuur van de Vereeniging van oud - leerlingen der Rijks landbouwschool.

- 21 Van Hoek, Hooger landbouwonderwijs, 1917, p. 13.
- 22 Van Hoek, Hooger landbouwonderwijs, 1917, pp. 11-12.
- 23 Van Hoek, Hooger landbouwonderwijs, 1906, p. 48.
- 24 Offringa, Van Gildestein naar Uithof, I, p. 288.
- 25 Van Hoek, Hooger landbouwonderwijs, 1917, p. 26.
- 26 Van Hoek, Hooger landbouwonderwijs, 1906, pp. 86-92.
- 27 Roessingh, Schets van het ontstaan van de Landbouwhogeschool, Bijdragen en Mededelingen Gelre, LXVIII (1974/75), p. 188.
- 28 Van Hoek, Hooger landbouwonderwijs, 1917, p. 26.
- 29 Van Hoek, Hooger landbouwonderwijs, Vragen van den Dag 24 (1909), pp. 273 e.v.; ook gepubliceerd in Cultura 21 (1909), pp. 375-400, speciaal p. 399.
- 30 Van Hoek, Hooger landbouwonderwijs, 1917, pp. 29-38.
- 31 S. Koenen, in Cultura 21 (1909), p. 588.
- 32 Van Hoek, Hooger landbouwonderwijs, 1917, p. 24.
- 33 Een en ander betreffende de regeringsbemoedigen in zake den Landbouw, 's-Gravenhage, 1907, p. 13.
- 34 Over deze scholen: Gedenkboek van de Middelbare Landbouwschool te Groningen over de jaren 1912-1937, uitgegeven naar aanleiding van de herdenking van het 25-jarig bestaan der school op 15 October 1937, Groningen, 1938; Gedenkboek van de Middelbare Landbouwschool te Groningen over de jaren 1912-1947, uitgegeven naar aanleiding van de herdenking van het 35-jarig bestaan van de school op 17 October 1947, Groningen, 1948; Gedenkboek Rijks Hogere Landbouwschool te Groningen 1912-1962, Groningen, 1962; Gedenkboek aangeboden bij het vijf en twintigjarig bestaan der Middelbare Koloniale Landbouwschool te Deventer op 16 September 1937, Deventer, 1937.
- 35 Zie bijv. Van der Poel, Het landbouwonderwijs in Nederland, pp. 128-129.
- 36 [P. van Hoek], De Rijks Hogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool, 's-Gravenhage, 1905, p. 107.
- 37 [P. van Hoek], De RHLTBS, pp. 64-107.
- 38 [P. van Hoek], De RHLTBS, p. 49.
- 39 Dit K.B. is als bijlage II afgedrukt in [P. van Hoek], De RHLTBS, pp. 122-126.
- 40 Voor uitvoerige gegevens over de geschiedenis van de bosbouwopleidingen: H. van den Bosch, Landbouwscholen in Wageningen naar aanleiding van honderd jaar colleges in de bosbouwcultuur, 1883-1983, Wageningen, z.j. (1986).
- 41 Deze serie werd met ingang van de 14de jaargang (1918) omgedoopt tot Mededeelingen van de Landbouwhoogeschool en met ingang van de 86ste jaargang (1986) tot Agricultural University Wageningen Papers.
- 42 Gedenkboek uitgegeven bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan der Rijkslandbouwproefstations 1927, 's-Gravenhage, 1927.
- 43 D.J. Hissink, De scheiding van de Landbouwschool en het Proefstation Wageningen in 1892, Cultura 28 (1916), p. 115.
- 44 Van Hoek, Hooger landbouwonderwijs, 1917, p. 39.
- 45 Zijn bekendste werk is: Oölogia Neerlandica, De eieren der in Nederland broedende vogels,

2 dln., 1910-1913. Zie verder hoofdstuk IV, noot 6.

- 46 J.M.G. van der Poel, S. Koenen, *Biografisch Woordenboek van Nederland I* (1979), pp. 305-306 en de aldaar opgegeven literatuur.
- 47 De RHLBTS, 's-Gravenhage, 1905, pp. 89-93.
- 48 M.W. Heslinga, H. Blink, *Biografisch Woordenboek van Nederland III* (1989), pp. 53-55. Daarin ook een overzicht van herdenkingsartikelen, levensbeschrijvingen en van zijn publikaties, waaronder een autobiografie; *Almanak van Het Wageningesch Studenten Corps*, 1924, pp. 43-44.
- 49 H. Blink, *Geschiedenis van den boerenstand en den landbouw in Nederland*, 2 dln., Groningen, 1902-1904.
- 50 P. Smit, H.M. Quanjier, *Biografisch Woordenboek van Nederland III* (1989), pp. 470-471; H.L.G. de Bruyn, Prof.dr. H.M. Quanjier, *Landbouwkundig Tijdschrift* 62 (1950), pp. 6-7; H.L.G. d[e] B[ruyn], *Tijdschrift over Plantenziekten* 57 (1961), pp. 36-38 (met foto); *Tijdschrift over Plantenziekten* 55 (1949), Quanjier-nummer, pp. 98-116 (met foto).
- 51 A.Ph. Weber, Prof.dr. S.C.J. Olivier, hoogleraar in de scheikunde aan de Landbouwhogeschool 1918-1949, *Landbouwkundig Tijdschrift* 62 (1950), pp. 7-9 (met foto); H.C.J. Tendeloo, *In memoriam prof.dr.ir. S.C.J. Olivier, 1879-1961*, *Landbouwkundig Tijdschrift* 73 (1961), pp. 819-821.
- 52 R. Maris, Joh. van Uven, een leven vol wiskunde en muziek, Wageningen, 1989. S., Prof.dr.M.J. van Uven, *Landbouwkundig Tijdschrift* 62 (1950), pp. 506-507 (foto); S.H. Justesen, Prof.dr. M.J. van Uven, *Landbouwkundig Tijdschrift* 71 (1959), pp. 287-289 (foto).
- 53 J.D.K. Prof. J. Elema veertig jaar rijkslandbouwconsulent, *Landbouwkundig Tijdschrift* 47 (1935), pp. 305-307 (met foto); *Drentsch Landbouwblad* d.d. 21 maart 1935; F.P.M., Prof.J. Elema, 1872-1950, *Landbouwkundig Tijdschrift* 62 (1950), pp. 137-138; A. Vedder, Prof.Ir. J. Elema, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 75 (1957), pp. 9-22; zie ook J.H.S. Lodewijks, *Inventaris van het archief van de rijkslandbouwleraar/rijkslandbouwconsulent voor Drenthe (1892-1936)*, 's-Gravenhage, 1978. In 1958 werd te zijner nagedachtenis op de proefboerderij Kooyenburg te Marwijksoord (gem. Rolde) een borstbeeld, gemaakt door L.H. Sondaar, geplaatst.
- 54 A.C.A.M. Bots, H.W.C. Bordewijk, *Biografisch Woordenboek van Nederland II* (1958), pp. 48-49 en de aldaar genoemde levensschetsen.
- 55 Prof.ir. B. van der Burg, *Landbouwkundig Tijdschrift* 63 (1951), p.p. 76-77 (foto); S. Hartmans, *In memoriam prof.ir. B. van der Burg*, *Landbouwkundig Tijdschrift* 75 (1963), pp. 899-900.
- 56 E. van der Laan, Prof. A. te Wechel, *Landbouwkundig Tijdschrift* 60 (1948), p. 75.
- 57 *In memoriam prof. S.P. Ham 15 Juni 1863-15 Januari 1936*, *Almanak Wageningesch Studentencorps* 1937, pp. 57-59.
- 58 *Jaarboek Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen*, 1942-1943, pp. 228-249 (met foto); Ida Luyten, *In memoriam Prof.dr. A.H. Blaauw, 17 september 1882-11 november 1942*, *Landbouwkundig Tijdschrift* 54 (1942), pp. 769-771 (met foto); M.K.(arsten), Prof.Dr. A.H. Blaauw *Weekblad voor de Ned. Maatschappij voor tuinbouw en plantkunde XVI* (1942), p. 394.
- 59 *In memoriam prof.ir. J.W. Dieperink c.i.*, *Almanak Wageningesch Studenten Corps* 1935,

- pp. 79-82.
- 60 S.J. Wellensiek, Prof.ir. A.M. Sprenger, ter nagedachtenis, 10 augustus 1881-20 november 1958, *Landbouwkundig Tijdschrift* 70 (1958), pp. 765-766.
- 61 Prof.dr. N.L. Söhngen, *Vakblad voor biologen* 16 (1935), p. 88; In memoriam prof. dr. ir. N.L. Söhngen, 4 Maart 1878-24 December 1934; *Almanak Wageningsch Studenten Corps*, 1936, pp. 55-57 (met foto).
- 62 Fr. Verdoorn, *Historisch overzicht der Zeeuwsche floristiek (overgedrukt uit het archief, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1927)*, pp. 11-12; Lako, Samuel, Oostburg 3 juni 1848-Middelburg 6 nov. 1922, in *Encyclopedie van Zeeland*, deel 2, Middelburg, 1984, p. 220.
- 63 M.F. Visser, *Eerste jaarboek van de Landbouwhoogeschool*, Wageningen, 1919, pp. 46-47.
- 64 Sinds 1962 *Instituut voor Plantenveredeling. Over de geschiedenis van dit instituut*: H. de Haan, *Vijftig jaren Instituut voor Plantenveredeling, 1912-1962*, Wageningen, 1962.
- 65 Van Hoek, *Hooger landbouwonderwijs*, 1917, p. 25.
- 66 *Gedenschrift ter herinnering aan de opening van de Landbouwhoogeschool te Wageningen*, 9 Maart 1918, pp. 34-35.
- 67 *Almanak van de 'Landbouwsociëteit Ceres'*, 1905, 1906, 1907, van de Vereeniging 'Landbouwsociëteit Ceres', 1908, 1909, 1910 en van het Wageningsch Studenten Corps, 1911 tot en met 1918; vooral de statistische overzichten zijn van belang.
- 68 *Almanak der Vereeniging 'Landbouwsociëteit Ceres'*, 1908, pp. 67-68.
- 69 Hekaton, 1878-1978 *Honderd jaar gedurfd leven*, Wageningen, 1978, pp. 58-61; C.B., De Bond, in *Orgaan der Studenten van de Rijks Hoogere Land- Tuin- en Boschbouwschool*, pp. 63-65; zie ook pp. 86-87, De Bond, ingezonden stuk van H.C. Bongers, President van de Bond.
- 70 *Almanak der Vereeniging 'Landbouwsociëteit Ceres'*, 1909, p. 91.
- 71 *Almanak Wageningsch Studenten Corps*, 1910, pp. 92-93.
- 72 *Lustrumboek van de Katholieke Studentenvereniging Sint Franciscus Xaverius Wageningen* 1975, pp. 28-31.

De Landbouwhogeschool, jaren van opbouw en consolidatie (1918 - 1940)

147

VOORGESCHIEDENIS

In hoofdstuk V hebben we vermeld dat in 1904 de (tweede) reorganisatie van de Rijkslandbouwschool tot stand was gekomen. Bestuurlijk bestond deze hieruit, dat de vier afdelingen van de Rijkslandbouwschool tot geheel zelfstandige inrichtingen werden gemaakt:

- 1 de Rijks Hogere Land-, Tuin- en Bosbouwschool (RHLTBS), voortgekomen uit de afdeling Hogere Land- en Bosbouwschool (HLBS);
- 2 de Rijkslandbouwschool;
- 3 de Rijkstuinbouwschool;
- 4 de Rijks Hogere Burgerschool met vijfjarige cursus.

Hiermede was een einde gekomen aan de Rijkslandbouwschool als scholengemeenschap. De naam bleef voorlopig bestaan als aanduiding van een school met een bescheiden middelbaar niveau. De Rijkstuinbouwschool moest in 1906 als een mislukking worden opgeheven. Ze ging ten dele op in de nog onder het ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid ressorterende RHLTBS. De Rijks-HBS werd overgenomen door het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Een nadeel, waarop wij ook al in het vorige hoofdstuk hebben gewezen, was dat een aantal leraren zowel les gaf op de RHLTBS als op de Rijkslandbouwschool, waardoor zij hun aandacht moesten verdelen over twee verschillende onderwijsniveaus. Dit bleek ten koste te gaan van de verdere ontplooiing van het onderwijs en het onderzoek aan de RHLTBS. Ook het feit dat deze school met een steeds groter gebrek aan ruimte te kampen kreeg, had een nadelige invloed op het onderwijs. Om die redenen diende op 8 maart 1910 de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel,

A.S. Talma, van huis uit predikant en vooral bekend geworden als krachtig ijveraar voor de uitbreiding van de sociale wetgeving, een wetsontwerp in, waarbij gelden werden aangevraagd voor de uitbreiding van de RHLTBS en de splitsing en verplaatsing van de Rijkslandbouwschool. Door dat laatste zou voor de RHLTBS ruimte vrijkomen, terwijl onderwijskundig de Rijkslandbouwschool er alleen maar bij gebaat zou zijn als zij zou uiteenvallen in een Nederlandse en een koloniale middelbare landbouwschool. Zij zouden in 1912 respectievelijk in Groningen en in Deventer worden opgericht. De RHLTBS bleef nu als enige instelling voor landbouwonderwijs in Wageningen over.

Wederom Wageningen of Utrecht?

148

Toen Talma's wetsontwerp na een langdurig debat in 1911 in de beide Kamers was aangenomen, stond vast - Talma had dit tevoren erkend -, dat in feite was geanticipeerd op de verheffing van de RHLTBS tot Landbouwhogeschool in Wageningen. In ons land waren er echter velen die aan Utrecht de voorkeur gaven als plaats van vestiging voor een toekomstige Landbouwhogeschool. De gemeenteraad van Utrecht had voor dat doel niet onaanzienlijke faciliteiten aangeboden. De faculteit der wis- en natuurkunde van de Utrechtse Universiteit had op haar beurt via het college van curatoren de minister geadviseerd de mogelijkheid te openen bij deze faculteit een opleiding tot agronoom te creëren. Zij was onder meer van mening dat de geestelijke atmosfeer aan een 'miniatuurhogeschooltje' te Wageningen 'onfris' zou worden en dat men er 'de kijk zou verliezen op de universele wetenschap'. Het advies van de faculteit, dat gepubliceerd werd, ontlokte de raad van bestuur van de RHLTBS een aantal opmerkingen die hij neerlegde in een uitvoerige nota welke werd verzonden aan de leden van de Staten-Generaal.¹

De bewering van de onfrisse geestelijke atmosfeer achtte de raad sterk overdreven. In de opvatting van de faculteit zou, zoals uit een latere redenering bleek, die onfrisheid niet eens voldoende te weren zijn, wanneer in Utrecht een afzonderlijke Landbouwhogeschool werd gesticht, ja zelfs niet als de landbouwkunde als afzonderlijke faculteit aan de universiteit werd verbonden. Tegen de bewering dat men aan een 'miniatuurschooltje' te Wageningen de kijk op de universele wetenschap zou verliezen voerde de raad niet ten onrechte aan, dat de beoefening van de zo veelzijdige landbouwwetenschap tot een zeer ruime wetenschappelijke kijk leidde. Daarbij kwam dat de wisselwerking die tussen een landbouwhogeschool en de landbouwpraktijk voortdurend moet bestaan en die tussen de RHLTBS en het praktische landbouwleven steeds had bestaan, tot een frisheid leidde die in volkomen tegenstelling stond tot de 'onfrisheid' die aan de universiteiten door gemis aan aanraking met het werkelijke leven, blijkens daarover geuite klachten van de Nederlandse hoogleraren zelf, niet steeds kon worden tegengehouden.

De faculteit, aldus de raad van bestuur van de RHLTBS, stelt voorop dat de propaedeuse voor landbouwstudenten geheel door haar kan worden gegeven. Maar zou het een gewenste concentratie zijn, wanneer bijvoorbeeld dezelfde hoogleraar in de scheikunde zijn colleges zodanig geeft dat ze terzelfdertijd bruikbaar zijn voor aanstaande scheikundigen, medici, apothekers en land-, tuin- en bosbouwkundigen?

Integendeel, het propaedeutisch onderwijs moet in het belang van de studenten en van de landbouwwetenschap aan afzonderlijke hoogleraren worden toevertrouwd, die hun onderzoek dienen te richten op die onderdelen van hun wetenschap, die voor de ontwikkeling van de landbouwwetenschap in de eerste plaats nuttig worden geacht. Ten onrechte, zo merkte de raad op, voorspelt de faculteit dat het aantal landbouwstudenten klein zal blijven en dat daarom concentratie behalve onderwijskundig aantrekkelijk, ook voordelig is. De werkelijkheid is, dat de landbouw in Nederland en in de koloniën op grote schaal wetenschappelijk gevormde landbouwkundigen vraagt en dat de toevloed van studenten naar goed ingericht hoger landbouwonderwijs zijn hoogtepunt bij lange nog niet heeft bereikt.

De raad wees er verder op, dat het onderbrengen van het hoger landbouwonderwijs bij een der bestaande faculteiten, waarvoor de juridische (tot welke ook de staathuishoudkunde behoorde) en de wis- en natuurkundige in aanmerking zouden komen, voor beide het bezwaar had dat daarin heterogene wetenschappen zouden worden samengebracht, wat noodzakelijkerwijze op een splitsing van die faculteiten zou uitloopen. Daarbij zou immers het zwaartepunt van de genoemde faculteiten geheel naar de zijde der landbouwwetenschappen worden geplaatst. Voor deze moet namelijk zeer waarschijnlijk op 13 à 14 hoogleraren worden gerekend, terwijl de juridische en wis- en natuurkundige faculteiten aan de Nederlandse universiteiten 6 à 8, respectievelijk 10 à 11 hoogleraren tellen. Men vergete niet dat naar het woord van Kuyper de landbouwkunde niet één leervak is, maar een complex van leervakken omvat. Een verplaatsing van het zwaartepunt van deze faculteiten zou hun desorganisatie tot gevolg hebben. Wilde men het landbouwonderwijs per se aan de universiteit brengen en het zich onbelemmerd laten ontwikkelen, dan zou er in de ogen van de raad van bestuur van de RHLTBS geen andere oplossing zijn dan het stichten van een landbouwfaculteit met haar eigen hoogleraren in de basiswetenschappen, dus met haar eigen propaedeuse. In dat geval zou echter de landbouwfaculteit een hogeschool worden en ware het beter haar algehele zelfstandigheid te geven.

149

Talma zelf was aanvankelijk voor vestiging van de toekomstige Landbouwhogeschool in Utrecht geweest. De directeur-generaal van de landbouw, H.J. Lovink, had hem echter doen inzien dat de vestiging in Wageningen om zowel financiële als historische redenen logisch was.² De algemene opvatting van degenen die voor Utrecht kozen, was dat docenten en studenten bij vestiging in Utrecht ook zouden kunnen profiteren van de leermiddelen en leerkrachten van de universiteit en de Veeartsenijschool aldaar, van de omgang met anders gearde docenten en studenten en van het leven in een grotere stad met meer culturele mogelijkheden. Voor velen bleek deze opvatting bij nader inzien toch geromantiseerd. Aan die ene universiteit was bijvoorbeeld de scheiding tussen de faculteiten zeer groot. En op de studenten van de Veeartsenijschool werd door de universitaire jongelui laatdunkend neergezien. Zouden de landbouwstudenten dan op een plezieriger wijze worden tegemoetgetreden?³

de eerste alinea van de memorie van toelichting bleek nog eens ten overvloede dat de competentiekwestie tussen het ministerie van Binnenlandse Zaken en dat van Waterstaat, Handel en Nijverheid (in 1905 herdoopt in ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel) ten gunste van het laatste was opgelost.* De samenhang tussen het hoger landbouwonderwijs, het landbouwkundig onderzoek en de landbouwvoorlichting werd zo nauw geacht dat om die reden de verantwoordelijkheid voor het hoger landbouwonderwijs in handen werd gelegd van dezelfde minister die ook belast was met de zorg voor het lager en middelbaar landbouwonderwijs, het landbouwkundig onderzoek en de landbouwvoorlichting. Een jaar later - 28 mei 1914 - kwam het voorlopig verslag tot stand. Als gevolg van kabinetswisseling en daarna door de oorlogsomstandigheden bleef de zaak aanvankelijk rusten.

In de herfst van 1917 kwam het wetsontwerp in de Tweede Kamer aan de orde. Minister F.E. Posthuma van Landbouw, Nijverheid en Handel had met zijn collega van Binnenlandse Zaken, mr. P.W.A. Cort van der Linden, in de memorie van antwoord, ingezonden 6 maart 1917, zijn standpunt uiteengezet. Posthuma, oudleerling van de Rijkslandbouwschool, gaf persoonlijk aan Utrecht de voorkeur. Hij vond Wageningen te klein, te afgelegen en te moeilijk bereikbaar. Hij had het wetsontwerp van Talma echter niet ingetrokken en gewijzigd, omdat hij vreesde dat dan de regeling van het hoger landbouwonderwijs weer op de lange baan zou worden geschoven. Ook was hij van oordeel dat noch de regering noch de volksvertegenwoordiging meer vrij was doordat reeds in 1911 feitelijk was beslist dat de Landbouwhogeschool, als ze kwam, te Wageningen zou moeten komen. In het voorlopig verslag kan men lezen dat sommige leden van de Tweede Kamer bezwaar hadden gemaakt tegen het instellen van een curatorium naar het model van de bestaande wet op het hoger onderwijs van 1876. Het was volgens hen niet meer doelmatig het bestuur van een universiteit op te dragen aan een college waarvan de leden het lidmaatschap als een onderscheiding hadden ontvangen zonder zich geheel aan hun taak te kunnen wijden. Daarvoor waren de universiteiten te groot en de voor de wetenschap benodigde middelen te omvangrijk geworden. De beide instellingen, dus de Landbouwhogeschool en de Veeartsenijkundige Hogeschool, bovendien nog aan één gemeenschappelijk college toevertrouwen, dat was voor vele leden helemaal ongewenst. Vooral omdat naar het voorstel der regering de ene instelling te Wageningen en de andere in Utrecht gevestigd zou worden. Minister Posthuma en zijn ambtgenoot van Binnenlandse Zaken, lieten in de memorie van antwoord dat éne curatorium voor

* De tekst luidde aldus: "Bij de behandeling der wet van 22 Mei 1905 (Staatsblad no. 141) is na uitvoerige discussie vastgesteld het artikel XXV: 'Het van Rijksweg te geven hooger landbouw- en handelonderwijs wordt nader bij de wet geregeld'. Aangezien de zorg voor het landbouwonderwijs in zijn vollen omvang is toevertrouwd aan het Departement van den ondergeteekende, is door hem aan de uitvoering van dat artikel alle aandacht geschonken en is dit wetsontwerp door hem ingediend na overleg met zijn ambtgenoot van Binnenlandse Zaken, wiens handteekening onder deze Memorie voorkomt en onder de Wet zal voorkomen, wijl bij deze Wet uitvoering wordt gegeven aan bovengenoemd artikel XXV der Wet van 22 Mei 1905 (Staatsblad no. 141) en wijl enkele artikelen der Hooger-onderwijswet en der wet op het Middelbaar Onderwijs verandering ondergaan".

beide instellingen vallen, maar bleven vasthouden aan een afzonderlijk college voor elk van de twee. Vooral Posthuma hechtte veel waarde aan een curatorium omdat hij van dat college inlichtingen hoopte te ontvangen over 'vele gevallen welke zich aan onderwijsinstellingen als deze, die herhaaldelijk veranderingen en uitbreidingen zullen behoeven, kunnen voordoen'. Op deze wijze werd echter de senaat waarin, evenals elders het geval was, alle hoogleraren zitting hadden, als informatiebron voor de regering op het tweede plan geschoven. Ook in bestuurlijk opzicht zou dit het geval zijn. Vergeleken met de raad van leraren van de RHLTBS was de positie van de senaat er een van lagere orde.

De positie van de administrateur

Posthuma deelde overigens de tegenstanders van de handhaving van een curatorium mede, dat er wel iets in de regeling was veranderd. De rol immers, die bij de universiteiten en bij de Technische Hogeschool in Delft aan de secretaris van dat college was toegewezen, was in het wetsontwerp niet overgenomen. Deze ambtenaar zou uitsluitend als secretaris gaan fungeren en niet aan het hoofd van een bureau komen te staan. Daarentegen zou een administrateur belast worden met het overgrote deel van het werk dat bij de universiteiten en bij de Technische Hogeschool bij de secretaris van curatoren berustte: de zorg voor de materiële huishouding van de hogeschool, inclusief het comptabel beheer. Zeer veel kamerleden bleken zich niet te kunnen verenigen met de aanstelling van een administrateur - een noviteit in het universitaire bestel naast de secretaris van curatoren. Waarom zijn functie niet intact gelaten of, zo nodig, zijn bureau uitgebreid? Zij zwichtten echter voor de uitdrukkelijke wens van de minister toen deze hun duidelijk had gemaakt dat de administrateur geen heersende, maar veeleer een dienende functie zou krijgen. Zijn werkkreis zou niet bij algemene maatregel van bestuur worden geregeld, zoals eerst de bedoeling was, maar door de kroon, curatoren en de senaat gehoord.

151

De leiding van de hogeschool bij het professorendom?

Tijdens het debat in de Tweede Kamer, dat op 17 en 18 oktober 1917 werd gehouden, kwam vooral de positie van de senaat in het geding. Men stond lang stil bij artikel 39 van het wetsontwerp, dat aldus luidde:

1. Bij den senaat is een secretaris.
2. Elk hoogleeraar is op zijne beurt, volgens een rooster door den senaat vast te stellen, gedurende een jaar met deze betrekking belast.
3. Hij treedt af op hetzelfde tijdstip als de rector magnificus.

Naar aanleiding van lid 2 werd door het kamerlid Van Hamel een amendement voorgesteld, waardoor de secretaris van de senaat in plaats van één jaar vijf jaar zou mogen aanblijven en daarna zelfs herbenoemd worden. De bedoeling hiervan was de leiding van de hogeschool niet te laten berusten bij het departement en het college van curatoren, maar ook het 'professorendom' daarbij meer te betrekken dan de wetgever voor ogen had gestaan. De voorzitter van de senaat, de rector magnificus, zou immers ieder jaar aftreden, evenals de secretaris. Het gevolg daarvan was, dat er in academische kringen zelf geen permanente kracht was, die enige leiding

kon geven en nieuwe plannen ontwikkelen. Om te trachten in dit gebrek te voorzien, had men, zo lezen wij in de Handelingen van de Tweede Kamer, aan de Technische Hogeschool een driejarig rectoraat ingesteld. De Handelshogeschool in Rotterdam had zelfs een 'voortdurende' rector magnificus aangewezen, een primus inter pares, die niet alleen met zijn collega's voor de vak- of faculteitsbelangen verantwoordelijk zou zijn, maar voor de gehele expansie der school. Van Hamel zei dat hij bij een bezoek aan de RHLTBS in Wageningen sterk de indruk had gekregen dat onder de docenten een gemeenschappelijke belangstelling bestond voor de school. Men kende de weg die de school was opgegaan en moest vervolgen. Hij vreesde dat deze betrokkenheid achteruit zou gaan wanneer de wetgever de bij de universiteiten bestaande bestuursorganisatie overnam. 'Wordt het voorstel wet', aldus Van Hamel, 'dan blijft er niets anders over dan een telkens wisselende rector magnificus, een telkens wisselende secretaris en daaronder zal de school als geheel - en zij moet zich juist als een geheel gaan ontwikkelen - zeer zeker lijden, omdat zij te zeer zal komen onder de leiding van anderen, die het natuurlijk goed met haar menen, maar toch niet haar eigen kring vertegenwoordigen'. Daarentegen zouden juist de professoren een meer georganiseerde en grotere invloed moeten hebben. Dan zouden zij ook de verantwoordelijkheid voor de algemene studie- en studentenbelangen doeltreffender kunnen dragen. Hoe zou dit kunnen worden bereikt? Men zou een der hoogleraren, zoals aan de Handelshogeschool, tot permanent rector kunnen maken, tot kapitein van het schip. Van Hamel verwierp dit denkbeeld echter. Hij kon zich namelijk voorstellen dat docenten het als een eer beschouwden om bij toerbeurt het voorzitterschap van de senaat waar te nemen en voor een jaar met het rectoraat te worden bekleed. Maar waarom zou men dan niet een hoogleraar met organisatorische kwaliteiten en bereid zich aan algemene academische belangen te wijden, tot secretaris van de senaat benoemen? En dan in plaats van voor een periode van één jaar voor vijf jaren. Van Hamel was ervan overtuigd dat onder de docenten van de RHLTBS daarvoor geschikte mannen te vinden waren, die er ook voor voelden een dergelijke taak op zich te nemen. Deze moest echter niet louter administratief zijn, 'geen paperassenboel, maar het academische middelpunt van een academische kring'.

Het kamerlid Eerdmans opperde bezwaren. Hij wees erop, dat in het stelsel van Van Hamel een secretaris gedurende een aantal jaren in functie zou blijven, maar dat er elk jaar een nieuwe rector kwam. Diens functie zou dan eigenlijk decoratief zijn en van weinig belang. Bovendien was het rooster van opvolging zo samengesteld dat degene die een jaar het secretariaat had vervuld het volgend jaar voor het rectoraat zou worden voorgedragen. De rector zou zijn ambt dus niet aanvaarden als iemand die onbekend was met de gang van zaken. Eerdmans achtte het ook moeilijk een hoogleraar te vinden, die genegen was zijn studie voor een vijftal jaren min of meer te onderbreken. Volgens hem had men in Leiden een regeling ontworpen om te komen, niet tot een vaste secretaris, want dat lukte niet, maar tot een prosecretaris (geen hoogleraar), die geruime tijd als secretaris zou fungeren. Eerdmans verwachtte bij de nieuwe hogeschool trouwens veel van de administrateur, de blijvende ambtenaar, 'die wij op het ogenblik aan onze gewone universiteit niet kennen en die een zoodanige positie inneemt dat het blijvende en doorlopende werk toch altijd in één

hand zal zijn'. Hij beschouwde die administrateur overigens - dat blijkt duidelijk uit de rest van het verhaal - als de secretaris van curatoren elders. Maar Van Hamel wees Eerdmans erop, dat hij te veel waarde hechtte aan het administratieve en het bureaucratische. Van die kant zou er geen creatief antwoord gegeven kunnen worden op de vraag hoe een hogeschool het best ingericht kon worden met het oog op bijvoorbeeld 'university extension' of bijzondere cursussen. Waarom hadden juist de Amerikaanse universiteiten zo'n hoge vlucht genomen? Dat kwam - zo vervolgde Van Hamel - omdat die geleid werden door een 'president', iemand uit de academische wereld zelf, zich geheel wijddend aan de ontwikkeling van de universiteit. Het ging hem erom de senaat de plaats te geven die hem naar zijn inzicht toekwam. Het professorencorps mocht in geen geval een incoherent lichaam worden, waarvan ieder lid geïsoleerd aan zijn vak werkte, terwijl de senaat zo nu en dan vergaderde 'zonder vaste spil'. 'Juist nu wij iets nieuws zullen zien gebeuren, moeten wij zorgen dat de krachten van dat nieuwe ook in eigen kring liggen'.

Minister Posthuma kon echter niet instemmen met het amendement van Van Hamel. Met alle waardering voor de secretaris van de senaat en voor de centrale leiding die van hem kon uitgaan, achtte hij een hoogleraar toch niet de aangewezen figuur om werkzaamheden te verrichten, die de secretaris als zodanig moeten kenmerken. Het amendement werd ten slotte met 41 tegen 37 stemmen verworpen: er kwam geen vaste secretaris van de senaat.⁴

153

Het oude dualisme van 'curatoren en senaat'

Wij hebben aan het kamerdebat in 1917 over de bestuursorganisatie van de hogeschool in wording betrekkelijk veel aandacht geschonken omdat eruit blijkt dat er weerstand was tegen de bestaande universitaire bestuursstructuur. Bij die structuur was er sprake van een zekere afhankelijkheid en zelfs van een bepaalde vorm van ondergeschiktheid van de senaat ten opzichte van het college van curatoren. Geen ondergeschiktheid weliswaar in de zin van onderworpenheid aan de bevelsmacht van het hogere orgaan. Veeleer een zelfstandigheid onder toezicht, wat een wezenlijk andere verhouding is. Prof.dr. J. Huizinga drukte zich in zijn studie *GESCHIEDENIS DER UNIVERSITEIT (te Groningen), 1814 TOT 1914*, misschien wat minder behoedzaam uit door curatoren te beschouwen - met alle waardering voor hun ijver en het vele goede dat zij tot stand brachten - als een 'geluiddempende tusscheninstantie tussen de universiteit en de regeering... Wenschen en verlangens die uitgaan van de universiteit zelve, verzinken soms in het curatorium als in een moeras. De universiteit heeft met de regeering geen onmiddellijk contact, en het gevolg is, dat er nimmer sprake is van een werkelijke, bewuste universitaire politiek'.⁵

Er was trouwens nog een tweede vorm van afhankelijkheid naast die van de senaat jegens het college van curatoren. De eigenlijke universiteit, die waar onderwijs gegeven en onderzoek verricht wordt, was voor de vervulling van deze taken inderdaad aangewezen op de verschaffing van de daarvoor benodigde middelen door het college van curatoren. Maar dit college kreeg die middelen op zijn beurt van de financierende en controlerende centrale overheid als orgaan van de nationale gemeenschap. Het college van curatoren - of welk ander orgaan voor beheer men daar-

voor in de plaats zou stellen - speelde dus een bemiddelende rol tussen universiteit en overheid. Curatoren - tijdens de Republiek bijna oppermachtig - waren sinds het Organiek Besluit van 1815, afgekondigd door koning Willem I, naar de woorden van Huizinga nog slechts bedoeld als een doelmatig intermediair tussen de regering en de universiteiten of hogescholen. Curatoren waren in feite ook uitvoerders van departementale beslissingen geworden. Vandaar dat periodiek voorgesteld werd om het college van curatoren af te schaffen. Maar het probleem was steeds het ontwerp van een nieuwe bestuursvorm geweest. Al in de vorige eeuw waren onder andere voorgesteld een universiteitsraad, een inspecteur en een administrateur, bijgestaan door een raad van acht leden, twee voor elke faculteit, te benoemen door de koning. Geen van deze voorstellen bereikte het uitvoeringsstadium. Door hen die het college van curatoren als eerste kapitein op het universitaire schip afgeschaft wilden zien, werd wel eens vergeten dat de verdwijning van dit lichaam de afhankelijkheid van de universiteit ten opzichte van de overheid alleen maar sterker zou doen uitkomen. 'De spanning', aldus mr. Th.E.H. Arriëns in zijn boek *UNIVERSITAIRE BESTUURSORGANISATIE*, 'tussen wetenschapsautonomie en universitair zelfbestuur enerzijds en genoeg volledige afhankelijkheid van financiering door de overheid anderzijds is een vaststaand gegeven waar steeds rekening mee moet worden gehouden'.⁶ Dit hoefde echter niet in te houden dat het bemiddelende beheersorgaan de samenstelling en de werkwijze diende te hebben van het traditionele college van curatoren.

'Aardappelstudenten'

Tijdens het kamerdebat kwam ook de hoogte van het collegegeld aan de orde. Dat zou, evenals aan de universiteiten en aan de Technische Hogeschool te Delft, f 200,- gaan bedragen. Een der kamerleden merkte op, dat dit een veel hoger bedrag was dan de vergoeding ad f 80,- die voor het onderwijs aan de RHLTBS werd gevraagd. Hij stelde daarom voor het collegegeld op f 100,- te bepalen. Dit bedrag achtte hij - nota bene - niet te hoog voor de categorie mensen die de studie aan de Landbouwhogeschool zouden volgen. Een ander kamerlid, de latere curator Sibinga Mulder, vond dat deze reductie het hoger landbouwonderwijs het cachet zou geven van tweederangsonderwijs. Minister Posthuma antwoordde dat, als de Landbouwhogeschool in Utrecht gevestigd had moeten worden, haar studenten 'aardappelstudenten' zouden zijn genoemd, maar dat, als het collegegeld te Wageningen f 100,- zou bedragen en elders f 200,-, de studenten ten eeuwigden dage 'honderd guldenstudenten' zouden heten.

In het voorlopig verslag was gevraagd ook abiturienten van het gymnasium A tot de examens aan de Landbouwhogeschool toe te laten. In de memorie van antwoord had de minister erop gewezen dat men dan verder zou gaan dan aan de universiteiten die dit voor de faculteit der geneeskunde en der wis- en natuurkunde niet deden dan na een aanvullend examen, verder ook dan de Technische Hogeschool. Men vergete daarbij niet, aldus de minister, 'dat de afdelingen reeds in de vijfde klasse van het gymnasium worden gesplitst, zoodat gedurende twee jaren het meerdere onderwijs in de wis- en natuurkundige vakken, dat als voorbereiding voor het hooger landbouw- en veeartsenijkundig onderwijs minstens even noodig is als voor

het hooger technisch en medisch onderwijs, door de afdeling B wordt genoten'. Maar het kamerlid Teenstra stelde een amendement voor om de abituriënten van het gymnasium A toch toe te laten tot de examens. Het criterium was immers hoe langer hoe meer geworden dat men voldoende algemene ontwikkeling bezat voor het volgen van hoger onderwijs. Volgens Teenstra moest men bijvoorbeeld jongelieden die eerst van plan waren rechten of theologie te studeren de gelegenheid geven naar de Landbouwhogeschool te gaan zonder dat zij daarvoor verplicht waren nog eens een speciaal examen af te leggen, dat veel van hun tijd zou vergen. Vooral omdat kort te voren het initiatiefwetsontwerp van mr. J. Limburg was aangenomen, dat abituriënten van de HBS toestond examens af te leggen in de medische faculteit en in die der wis- en natuurkunde, ging het naar Teenstra's mening niet aan de gymnasiasten A niet toe te laten tot de examens aan de Landbouwhogeschool. Zijn amendement werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Waarin van Rijkswege onderwijs werd gegeven

Artikel 7, lid 1, van het wetsontwerp, dat een opsomming gaf van de aan de Landbouwhogeschool te onderwijzen vakken, zag er, nadat enige wijzigingen erin waren aangebracht, als volgt uit:

155

- a. de wiskunde en werktuigkunde;
- b. de natuurkunde en meteorologie;
- c. de scheikunde;
- d. de delfstof- en aardkunde;
- e. de plantkunde;
- f. de dierkunde;
- g. de microbiologie;
- h. de rechts- en staatswetenschap;
- i. de wetenschap van de akker- en weidebouw;
- k. de veeteeltwetenschap;
- l. de leer der zuivelbereiding;
- m. de tuinbouwwetenschap;
- n. de bosbouwwetenschap;
- o. de planteziektenkunde;
- p. de gezondheids- en ziektenleer der huisdieren;
- q. de technologie;
- r. de cultuurtechniek;
- s. de land- en bosbouwarchitectuur;
- t. het landmeten en waterpassen;
- u. de tuinarchitectuur;
- v. de leer en geschiedenis van het land-, tuin- en bosbouwbedrijf;
- w. de handelswetenschap;
- x. de kennis van de Indische landen en volkeren;
- y. de belangrijkste Indische talen;
- z. de beschavingsgeschiedenis;
- aa. de pedagogiek en methodiek van het landbouwonderwijs.

- bb. de gezondheidsleer van de mens en de verbandleer;
- cc. het handtekenen.

Deze lijst van vakken⁷ kwam nog vrijwel onveranderd voor in de Wet tot regeling van het hoger landbouwonderwijs, zoals die afgedrukt werd in 1958 (S.669). Alleen de vakken onder x. en y. waren in 1951 (S.95) opnieuw geformuleerd:

- x. de maatschappijleer van de agrarische volkeren, in het bijzonder van Indonesië en van Nieuw-Guinea;
- y. de belangrijkste talen van Indonesië en van Nieuw-Guinea.

De omschrijving van de vakken was door de wetgever met opzet algemeen gehouden omdat hij er zich van bewust was dat, naarmate de ontwikkeling van de landbouwwetenschap voortschreed, splitsing steeds verder zou moeten worden doorgevoerd. Zonder die splitsing zou het voor de beoefenaars van deze wetenschap onmogelijk zijn grondig in haar vraagstukken door te dringen. Ook zou dikwijls de kwestie of een vak afzonderlijk of in combinatie met andere zou worden gedoceerd, afhankelijk zijn van de beschikbaarheid van bepaalde wetenschappelijke leerkrachten.

156

In het algemeen docerden de hoogleraren of lectoren van het eerste uur aan de Landbouwhogeschool hetzelfde vak of dezelfde vakken waarin zij als leraar aan de vroegere RHLTBS les hadden gegeven. Door de instelling van enkele nieuwe leerstoelen werd echter het karakter van de Landbouwhogeschool reeds in haar beginfase als instelling van hoger onderwijs geaccentueerd. Zo werden er hoogleraren benoemd om onderwijs te geven in bijzondere onderwerpen uit de plantenfysiologie, met name met het oog op de tuinbouw, in de algemene grondslagen van de teelt der tuinbouwgewassen, in de microbiologie en in de erfelijkheidsleer. De leeropdracht rechts- en staatswetenschap, die vóór de oprichting van de Landbouwhogeschool als vak had bestaan, werd nog in 1918, na het vertrek van de hoogleraar H.W.C. Bordewijk naar de Groninger Universiteit, in tweeën gesplitst: een die de staathuishoudkunde, de statistiek en het Nederlands agrarisch recht omvatte en een die bestond uit het koloniaal staatsrecht en strafrecht, de Indische landhuishoudkunde en het Indisch agrarisch recht.

Wanneer wij de lijst van te doceren vakken met die van de Technische Hogeschool te Delft vergelijken, dan valt op dat er meer vakken opgenomen waren, die niet onmiddellijk op de hoofdvakken betrekking hadden. Zo ontbraken de Indische talen aan de Technische Hogeschool, terwijl toch ook van de Delftse ingenieurs een aanzienlijk deel in Nederlands-Indië een werkkring vond. Ook de pedagogiek kwam niet op de Delftse lijst voor. Daarentegen wel het vak 'beschavingsgeschiedenis', dat overigens noch in Delft noch in Wageningen succes zou hebben. Het voorkomen van de pedagogiek en methodiek van het landbouwonderwijs is niet zo vreemd omdat de eerste MO opleidingen landbouwkunde ingesteld werden aan de RHLTBS. Deze MO examens leidden onder meer op voor het docentschap aan de school zelf en daarbuiten (rijkslandbouwleraren bijvoorbeeld). Het is niet bekend of en hoe het vak werd onderwezen. Prof.dr. M. Groen merkt in zijn boek HET WETENSCHAPPELIJK ONDERWIJS IN NEDERLAND VAN 1815 TOT 1980, II, op dat men uit de lijst van voor de MO examens te doceren vakken de indruk krijgt dat het uitsluitend om het schrijven op het

bord ging ('bedrevenheid in het teekenen, inzonderheid op het zwarte bord, ter op-
heldering van mondelinge voordragten').⁸

Het handteekenen was aan de lijst toegevoegd op voorstel van het kamerlid Van Leeuwen. Hij zei wel te weten dat men dit kon opnemen onder het vak tuinarchitectuur, maar het was hem ook bekend dat zich onder de beoefenaars van deze architectuur voor- en tegenstanders bevonden van een afzonderlijk vak teekenen. In de kandidaatsstudie Tuinbouw was natuurtekenen een facultatief vak, dat in de ingenieursstudie van die richting, waar het ook een keuzevak was, natuurtekenen en tuinarchitectuur heette. Al vrij gauw werden natuurtekenen en tuinarchitectuur van elkaar gescheiden en door afzonderlijke docenten gegeven. Het waren uiteraard belangrijke vakken voor tuinbouwstudenten die tuinarchitect wilden worden. In het voorlopig verslag werd de vermelding van het vak beschavingsgeschiedenis onder de in het artikel 7 genoemde vakken enigszins zonderling genoemd. Men kan er ook in lezen dat enkele kamerleden zich afvroegen of onderwijs in de rechts- en staatswetenschap wel nodig was voor de studenten van een landbouwhogeschool. Zij meenden dat door opneming van dit vak de studie onnodig zou worden uitgebreid en ver-
zwaard. Het had ook de aandacht getrokken dat in het artikel zo weinig koloniale vakken waren vermeld, terwijl toch tweederde van de leerlingen van de RHLTBS een werkkring in de koloniën ambieerden. Was het de bedoeling van de slotzin van het eerste lid, dat aan de lijst een reeks nieuwe koloniale vakken zou kunnen worden toe-
gevoegd?

157

'De ernstige elementen van de bevolking der hoogeschool'

— Wat de beschavingsgeschiedenis betreft merkte de minister in de memorie van antwoord op, dat het de bedoeling was de studenten aan de Landbouwhogeschool de gelegenheid te bieden 'door het hooren behandelen van eenige onderwerpen uit de geschiedenis van de ontwikkeling der menschelijke beschaving hunnen algemeenen gezichtskring te verruimen en hen op te wekken tot eigen kennisneming van dergelijke zaken, als middel tegen al te groote eenzijdigheid van den geest. Men denkt zich dat niet als een afzonderlijk wetenschappelijk studievak met examenplicht en wil er ook niet zeer véél tijd aan besteden, doch verwacht er, vooral onder de ernstige elementen van de bevolking der hoogeschool, veel belangstelling voor, als het zal mogen gelukken er een kracht voor te vinden die de bedoeling, welke hier voorzigt, geheel tot de zijne wil maken'. Dat studie in rechts- en staatswetenschap voor aanstaande land-, tuin- en bosbouwkundigen nodig was, kon volgens minister Posthuma moeilijk in twijfel worden getrokken. Reeds meermalen was er immers op gewezen dat 'door de wat eenzijdige natuurwetenschappelijke bestudeering van den landbouw de zeer belangrijke economische vraagstukken in het gedrang waren geraakt en dat het noodig was daaraan meer aandacht te schenken'. Aangaande de opmerking over de koloniale vakken die in artikel 7 vrijwel niet waren vermeld, deelde Posthuma in de memorie van antwoord mede: 'Het hoofdgewicht zal wel steeds blijven vallen op de algemeene wetenschappelijke beginselen, doch er moet met het oog op de toekomst der studeerenden voor gezorgd worden, dat zij worden bekend gemaakt met de toepassing dier beginselen onder de andere omstandigheden, welke in

de tropen heerschen, en dat zij worden ingeleid in de bijzonderheden van het tropische bedrijf'. Verschillende vakken zouden dan ook afzonderlijk worden gegeven aan studenten die een tropische richting hadden gekozen.

Afdelingen of faculteiten?

158

In de memorie van toelichting lezen wij, dat er nog geen eenstemmigheid bestond over de vraag of het wenselijk was om aan de Landbouwhogeschool afdelingen in de geest van faculteiten in het leven te roepen. Minister Posthuma meende daarom dat men eerst de veranderende omstandigheden en de ontwikkeling van de wetenschap diende af te wachten. Met het werkelijke karakter van de hogeschool had deze zaak volgens hem niets te maken. Zodra echter de behoefte aan afdelingen mocht blijken, zou een regeling bij algemene maatregel van bestuur kunnen worden getroffen. In het voorlopig verslag staat dat sommige kamerleden vonden dat instelling van afdelingen noodzakelijk was voor een goede behartiging van de belangen van de verschillende studierichtingen. 'Het feit, dat die studierichtingen eenige vakken gemeen hebben, kan hier evenmin een bezwaar zijn als het dit voor de regeling der technische hogeschool is geweest'. Naast een afdeling voor algemene wetenschappen behoorden naar hun mening afdelingen te bestaan voor landbouw, tuinbouw en bosbouw. In de memorie van antwoord schreef Posthuma, dat tegen het instellen bij de wet van afdelingen aan de Landbouwhogeschool bezwaar bestond, 'wijl het nog niet duidelijk is hoe die afdeelingen zouden moeten zijn en werken'. Dit 'nog niet' gaf kamerlid Sibinga Mulder het vertrouwen dat die afdelingen er op den duur wel zouden komen. Tijdens het kamerdebat sprak hij er tenminste zijn voldoening over uit 'dat een groote mate van elasticiteit in dit opzicht in dit ontwerp is betracht'. Dit kon trouwens ook al uit de memorie van toelichting worden opgemaakt.

Aan de opening van de Landbouwhogeschool gingen verschillende bijeenkomsten vooraf, waarvan wij een drietal willen memoreren. Daarop waren de inmiddels bij Koninklijk Besluit van 8 januari 1918 benoemde curatoren aanwezig, alsmede de directeur-generaal van de landbouw P. van Hoek, en de inspecteur van het landbouwonderwijs dr. K.H.M. van der Zande. De eerste vergadering, op 10 januari op het departement van Landbouw, Nijverheid en Handel gehouden, werd ook bijgewoond door minister Posthuma, die het college van curatoren installeerde. Dit college bestond uit de heren jhr. S. van Citters, commissaris van de koningin in de provincie Gelderland, mr. H.F. Hesselink van Suchtelen, burgemeester van Wageningen, F.B. Löhnis, oud-inspecteur van de landbouw, J. Sibinga Mulder, landbouwkundige, lid van de Tweede Kamer, en jhr. mr. G.L.M.H. Ruys de Beerenbrouck, commissaris van de koningin in de provincie Limburg. Sibinga Mulder was op 10 januari afwezig.

Krachtens artikel 35 van de Wet tot regeling van het hoger landbouw- en hoger veeartsenijkundig onderwijs moesten curatoren 'waken voor de getrouwe naleving van deze wet en van alle krachtens haar uitgevaardigde verordeningen, de hogeschool betreffende'. Directe bestuursinvloed ontleenden zij aan artikel 37, waarbij hun opgedragen werd jaarlijks vóór 1 november de minister verslag te doen van de staat van de hogeschool gedurende het afgelopen studiejaar en hem vóór 15 mei een begroting te zenden van de uitgaven voor het volgend 'burgerlijk jaar'.

Posthuma opende de bijeenkomst en greep de installatie van de curatoren aan om de omschrijving in de wet van hun opdracht nader te concretiseren. Hij rekende het tot hun taak de minister te wijzen 'op alle hinderpalen, die aan eene volkomen en eene vrije ontwikkeling der school in den weg staan, opdat aan die bezwaren zooveel mogelijk tegemoet gekomen worde'. Voorts 'zullen de Curatoren de wetenschappelijke werkkrachten der hoogeschool moeten steunen, overal, waar die steun uitzicht biedt op gunstig resultaat. Zeer belangrijk zal hunne taak zijn met het oog op de keuze van hoogleraren en verdere docenten'. De minister hoopte, 'dat het Curatorium de docenten en het verdere personeel zal leiden tot eendrachtige samenwerking, ten einde het prestige der school als inrichting van wetenschap te vergrooten en dat het den band tusschen den Nederlandschen en Indischen landbouw en de hoogeschool zal versterken'. Hij wees ook 'op het groote belang van eene zoo innig mogelijke betrekking tusschen vaderlandschen en kolonialen landbouw aan de hoogeschool'. Tegenover deze niet geringe verwachtingen gaf de minister de verzekering, 'dat overigens den Curatoren zoo weinig mogelijk lasten op de schouders zullen worden gelegd van huishoudelijken of administratieven aard. Hun arbeid blijve bepaald tot de behandeling van principieele zaken. De overige werkzaamheden zullen, zoover doenlijk, worden verricht deels door de administratie der school, deels door het Departement'. Van Hoek zou dit wat later in de vergadering herhalen en wijzen op het verschil met de curatoria van de universiteiten en de Technische Hogeschool in Delft.

159

Hier bleek ook, dat de visie van minister Posthuma op de taak van de administrateur in nauw verband stond met zijn opvatting van de taak van het college van curatoren. De reële macht van de administrateur moest in de conceptie van Posthuma prevaleren boven de in de praktijk veeleer symbolische van curatoren en hun secretaris. Dat de positie van de administrateur niet uit de verf zou komen zoals het Posthuma voor ogen stond komt ons inziens doordat de administrateurspost al in de tijd van de RHLTBS bestond en tot 1916 van ondergeschikte aard was. Posthuma's voorkeur voor een sterke administrateur en een in eerste instantie betrekkelijk zwak curatorium berustte waarschijnlijk op zijn afkeer van aristocraten en andere notabelen uit wier kringen curatoren meestal werden gerecrueteerd. Zijn eerste sollicitatie naar het rijkslandbouwleraarschap in Friesland werd door een aantal Friese heren afgewezen omdat hij naar eigen zeggen in hun ogen te rood was. Het feit dat hij niet benoemd werd, heeft een traumatisch gevolg gehad en 'een levenslang litteken' veroorzaakt.⁹

Ruys de Beerenbrouck bedankte als oudste van de curatoren de minister voor het aan hen geschonken vertrouwen. Nadat besloten was dat de inspecteur van het landbouwonderwijs voorlopig het secretariaat van het college van curatoren zou waarnemen, werd van gedachten gewisseld over de datum van opening der hoogeschool. Posthuma drong op spoed aan; Van Citters vroeg of het niet beter zou zijn met het nieuwe cursusjaar te beginnen, maar de minister ging ervan uit dat men pas concreet werk kon doen zodra de hoogeschool er was. Daarvóór zou het maar bij min of meer vrijblijvende beschouwingen blijven. Hesselink van Suchtelen wees op het feit dat de beantwoording van de vraag wie van de leraren van de RHLTBS profes-

sorabel waren en wie niet wel enige tijd zou kosten. Ook de opening van de hogeschool diende goed te worden voorbereid.

Vervolgens verliet de minister de vergadering, die nu onder leiding van Van Hoek kwam te staan. Ruys de Beerenbrouck stelde voor eerst een voorzitter van het college van curatoren aan te wijzen. Hij vond Van Citters daarvoor de juiste man. Deze was toch commissaris van de koningin in de provincie Gelderland en woonde dicht bij Wageningen. Van Citters had zelf aan Ruys de Beerenbrouck gedacht vanwege diens deskundigheid op landbouwgebied. Maar Ruys de Beerenbrouck beriep zich op zijn vele werkzaamheden en de moeilijkheid van het op één dag heen en weer reizen. Onder die omstandigheden nam Van Citters het voorzitterschap op zich. Hierna werd het ontwerp-reglement voor de Landbouwhogeschool, dat was opgesteld door de directeur-generaal van de landbouw, artikelsgewijze behandeld. Artikel 5 verplichtte de curatoren over alle zaken betreffende de Landbouwhogeschool de minister en de directeur-generaal van de landbouw te adviseren en hun alle verlangde opgaven en inlichtingen te verstrekken. In de oorspronkelijke tekst stond nog, dat rector en assessoren daarbij gehoord moesten worden. Van Citters vond dat verplichte horen niet nodig. Wel wilde hij hen 'desgeraden' horen. Hiermee stemde men in. In artikel 6 werd op voorstel van Van Citters de voorrang van curatoren boven de hoogleraren algemeen gemaakt. Bij artikel 11 lichtte de directeur-generaal

toe welke betekenis de afwijking van het reglement van de universiteiten en van de Technische Hogeschool had; ze diende om het college van curatoren van het gehele geldelijke beheer van de hogeschool te ontlasten.

Na de vaststelling van het ontwerp-reglement vroeg men zich af of de leraren van de RHLTBS ofwel degenen die als hoogleraar zouden worden voorgedragen nog dienden te worden gehoord over het ontwerp. Men vond van niet. Zouden later wijzigingen gewenst worden, dan konden die worden voorgesteld door de senaat en had iemand bezwaar zich tot hoogleraar te laten benoemen onder dit reglement, dan kon hij voor de benoeming bedanken. Met het oog op de vraag wie van de leraren van de RHLTBS voor het hoogleraarschap in aanmerking konden komen beloofde de directeur-generaal aan curatoren gegevens toe te sturen zodat zij tot oordelen in staat zouden zijn. Intussen vond een voorlopige bespreking van de heren plaats, terwijl ook onder ogen werd gezien welke van de aan de RHLTBS gegeven leervakken aan de Landbouwhogeschool als vakken van wetenschappelijke studie en onderzoek dienden te worden beschouwd. Wat de secretaris van het college van curatoren betrof, merkte de heer Löhnis op, dat deze beslist niet in Wageningen moest wonen. De eerste secretaris, mr. F. Florschütz, die tot 1946 in functie zou blijven, bleef dan ook in Velp wonen en kwam maar twee keer per week naar Wageningen om spreekuur te houden. Wij vermoeden dat het curatorium wilde voorkomen dat hij teveel door de hoogleraren zou worden beïnvloed. Volgens de directie van de landbouw was het secretariaat trouwens als een bijbetrekking te beschouwen, die niet veel tijd in beslag zou nemen. Comptabele zaken vielen er immers geheel buiten.¹⁰

De opening van de Landbouwhogeschool

Op de dag van de opening van de Landbouwhogeschool, 9 maart 1918, arriveerden de officiële genodigden met de stoomtram uit Ede in Wageningen dat in een feestelijke stemming was. De gasten wandelden eerst onder belangstelling van vele burgers naar het bekende hotel 'De Wereld'. Prins Hendrik was per auto van Ede gekomen. Van tevoren was hun meegedeeld dat zij daar een lunch konden bestellen. Van het hotel trokken allen door de met vlaggen versierde Hoogstraat naar de Markt. Daar gingen de belangrijkste autoriteiten naar het stadhuis en de overige genodigden naar de Grote Kerk waar studenten als ordecommissarissen ieder van hen naar zijn plaats in de zijbeuken brachten, terwijl het middenschip voor de autoriteiten vrij bleef. De plechtigheden op het stadhuis begonnen om 13.00 uur. Het college van burgemeester en wethouders, de secretaris en de gemeenteraad begroetten in de raadszaal in de eerste plaats prins Hendrik, de vertegenwoordiger van koningin Wilhelmina die wegens de oorlog die ons land juist in die dagen leek te overvallen niet zelf bij het 'feest der verheffing' aanwezig kon zijn, en mr. D.J.A. Baron van Harinxma thoe Slooten, de vertegenwoordiger van koningin-moeder Emma. Daarna verwelkomden zij: F.E. Posthuma, die als minister van Landbouw, Nijverheid en Handel een sleutelfiguur was in het oorlogskabinet-Cort van der Linden. Niettemin was hij naar Wageningen gekomen om de hogeschool te openen. Misschien wilde hij een dagje van zijn distributiezorgen bevrijd zijn. Bovendien voelde hij zich als oud-alumnus van de Rijkslandbouwschool sterk bij de verheffing betrokken; mr. Th. B. Pleyte,

22 Groepsportret na afloop van de ontvangst op het stadhuis van Wageningen ter gelegenheid van de opening van de Landbouwhogeschool; in het midden vooraan Prins Hendrik

minister van Koloniën; J.J. Rambonnet, minister van Marine; de voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer, respectievelijk J.J.G. Baron van Voorst tot Voorst en mr. D. Fock; P. van Hoek, directeur-generaal van de landbouw; mr. W.S.A. Versteeg, secretaris-generaal van het departement van Landbouw, Nijverheid en Handel; dr. K.H.M. van der Zande, inspecteur van het landbouwonderwijs; J. Kakebeeke, inspecteur van de landbouw; de afgevaardigden der Tweede Kamer voor de districten Ede en Elst, respectievelijk jhr. G.J.A. Schimmelpenninck en mr. A.I.M.J. Baron van Wijnbergen (de latere curator); de curatoren van de Landbouwhogeschool jhr. S. van Citters, F.B. Löhnis en J. Sibinga Mulder; de rector magnificus J.H. Abern en zijn beide assessoren, de hoogleraren dr. M.J. van Uven en A. te Wechel; de andere hoogleraren en de lectoren van de hogeschool.

Toen allen gezeten waren (met uitzondering van de hoogleraren en lectoren die wegens plaatsgebrek langs beide zijden van de zaal stonden), hield burgemeester Hesselink van Suchtelen, tevens curator, een rede waarin hij eraan herinnerde hoe in 1876 de gemeenteraad van Wageningen aan het Rijk voor de voormalige Rijkslandbouwschool gebouwen en gronden kosteloos had afgestaan. De keuze van Wageningen als zetel van de Landbouwhogeschool kon derhalve beschouwd worden als het doortrekken van een historische lijn. Hij wees ook op de uitspraak van minister Post-

huma in de Tweede Kamer dat het zijn voornemen was de Landbouwhogeschool zoveel mogelijk te steunen en te beschermen en Wageningen te maken tot de verzamelpplaats van alles wat er op het gebied van het hoger landbouwonderwijs bestaat. 'Gulden woorden', aldus de burgemeester, 'die in al onze centra van wetenschap opgevat mogen worden als een heilzame waarschuwing tegen de noodlottige gevolgen, die voor dat onderwijs uit een verdeling en versnippering van krachten noodwendig moeten voortvloeien'. Ongetwijfeld zal de burgemeester hierbij het oog hebben gehad op de activiteiten van de Vereniging voor Hoger Landbouwonderwijs in Groningen.

Posthuma betuigde in een korte rede zijn dank voor de ontvangst, waarna de officiële personen het stadhuis verlieten. Toen gebeurde iets dat niet georganiseerd was. Er werd van hen een groepsfoto gemaakt. Zij hadden zich, waarschijnlijk op verzoek van een persfotograaf, opgesteld voor en op het bordes, de prins keurig in uniform in het midden, de hoogleraren, in toga en met baret, op de trappen en op het platform. Daarna begaven zij zich, voorafgegaan door de pedel met zijn gloednieuwe staf (een geschenk van de curator J. Sibinga Mulder), onder klokgelui naar het kerkgebouw van de Nederlands Hervormde Kerk waar zij binnentraden onder de tonen van het Wilhelmus. In het kerkgebouw waren onder anderen aanwezig de leden van gedeputeerde staten van Gelderland met de griffier, vertegenwoordigers van geheel geleerd Nederland, onder wie de eerste vrouwelijke hoogleraar in Nederland, dr. Johanna Westerdijk, plantkundige aan de Universiteit van Amsterdam, de hoofddirecteur van het Meteorologisch Instituut, rijksland- en rijks tuinbouwleraren, zuivel- en veeteeltconsulenten, directeurs van rijkslandbouwproefstations, houtvesters, de senaat van het Wageningse Studentencorps, de besturen van de Wageningse Studentenbond en van de Wageningse Vrouwelijke Studentenvereniging, afgevaardigden van land- en tuinbouwmaatschappijen en van verschillende verenigingen.

163

Na een kort - en vooral stichtelijk - woord van de president-curator, jhr. Van Citters, betrad minister Posthuma de tegenover de preekstoel geplaatste kathedraal. Hij verklaarde (curatoren hadden hem dit gevraagd) dat de nieuwe hogeschool in haar onderdelen nog geenszins af was, dat er integendeel nog veel aan ontbrak wat reeds op dit ogenblik nodig werd geacht en dat nieuwe behoeften voor de deur stonden. Hij zei hierop de nadruk te leggen om bij voorbaat te antwoorden op de kritiek die op de nieuwe instelling zeker niet zou uitblijven. 'Alles kon ook niet worden geregeld, zooals ik het het liefst gewild had; het was niet mogelijk alle vakken te bezetten op mij volkomen bevredigende wijze'. Maar er waren afspraken gemaakt en toezeggingen ontvangen die het mogelijk zouden maken in het bestaande spoedig de nog noodzakelijke verbeteringen aan te brengen. Men had kunnen overwegen, aldus de minister, dit alles eerst in orde te maken alvorens de hogeschool te openen, maar dat had hij, toen eenmaal de zaak in een vergevorderd stadium was gekomen, beslist willen vermijden. En bovendien, 'zoolang de hogeschool niet officieel gevestigd was, ontbraken de door de wet aangewezen adviseerende colleges, en nu kan met deze voortgewerkt worden'. Dat was een reëel standpunt van de minister, dat door Van Hoek nadrukkelijk aan curatoren was meegedeeld. En inderdaad, op het stuk van be-

noeming van nieuwe hoogleraren of uitbreiding van vakken zou het verkeerde gevolgen gehad hebben wanneer de minister, vóór de komst van de wettelijke adviseurs (de senatoren) en buiten hen om, zelf tot het inwinnen van informatie zou zijn overgegaan. In de laatste voorbereidende bespreking (die van 18 februari 1918) had curator Sibinga Mulder het nog wel praktischer gevonden enkele zaken buiten de senaat om te regelen, 'wijl er ten aanzien van sommige punten belanghebbenden in zullen zitten'. Maar Löhnis had toen opgemerkt dat men vertrouwen moest stellen in de senaat. Bovendien hadden 'curatoren ook nog een woord mede te spreken'. Posthuma eindigde zijn rede met zijn gehoor te verzoeken op te staan om zodoende de plechtigheid van het ogenblik te bevestigen:

'Moge de nieuwe hoogeschool steeds toenemen in bloei en kracht; moge zij rijke vruchten dragen, tot voldoening van hen, die in en voor haar werken, tot zegen voor hare leerlingen, tot heil van ons vaderland, zoo hier als aan verre stranden. Ik verklaar namens de Regeering de Nederlandsche Landbouwhoogeschool als geopend'.

164

Vervolgens kreeg de rector magnificus, J.H. Abersson, het woord. Na de grote betekenis van de landbouw voor de voedselvoorziening in het licht te hebben gesteld (zeer actueel in maart 1918!), gaf hij een historisch overzicht van de geschiedenis van het Nederlandse landbouwonderwijs vanaf 1815. Tot slot zong het koor 'Wilt heden nu treden' uit Valerius' Gedenckklanck. Hiermee was de officiële plechtigheid afgelopen, maar het feest nog niet. Weer zag men de prins en de andere autoriteiten, alsmede de vele genodigden en de hoogleraren en lectoren dezelfde weg gaan door de aardige oude straatjes die de kerk omgaven, maar nu staken zij de Hoogstraat over en gingen door de Junusstraat naar de sociëteit 'Junushoff' waar de receptie zou plaats hebben. Tijdens de receptie vertelde de bibliothecaris, dr. F.C. Wieder, en passant dat hij niet ver van 'Junushoff' een huis tijdelijk in gebruik had kunnen krijgen voor de bibliotheekdienst, waar een kleine expositie van zeldzame en kostbare werken uit de bibliotheek te zien was. Zijn mededeling had succes. In de paar uren die er voor beschikbaar waren, zag men wel 200 bezoekers, onder anderen de minister van Landbouw, de directeur-generaal en de inspecteur van het landbouwonderwijs.

Prins Hendrik vertrok ruim 16.00 uur weer per auto naar Ede en vandaar naar Den Haag. 's Avonds, half acht, werd aan Posthuma die in hotel 'De Wereld' logeerde, een serenade met fakkellicht gebracht door de burgerij van Wageningen. Den Haag vond het echter niet bepaald een tijd om te feesten. Toen een week later de Veeartsenijkundige Hogeschool werd geopend - 16 maart 1918 -, mochten de fakkelopocht en serenade van de studentenvereniging 'Absyrtus' niet doorgaan. Posthuma moest toen ook, direct na de receptie in 'Hôtel des Pays Bas' en nog vóór het diner, ijlings naar Den Haag terugkeren voor hoogst ernstige regeringszaken.¹¹

ORGANISATIESTRUCTUUR EN ONDERWIJSPROGRAMMA

Hierboven hebben wij al aandacht besteed aan de bestuursinrichting van de Landbouwhogeschool. Daarbij werd ingegaan op het college van curatoren en zijn secretaris, op de administrateur en op de senaat met als voorzitter de rector magnificus en als secretaris een van de andere hoogleraren. In de paragraaf die gewijd is aan

het bestuur, komen wij hierop nog nader terug. De organisatiestructuur van de Landbouwhogeschool tijdens het Interbellum is hiermee echter alleen op het hoogste niveau beschreven.

Onvermeld zijn gebleven de eenheden van onderwijs en onderzoek (zoals instituten en laboratoria) en de ondersteunende eenheden (zoals de centrale bibliotheek en de administratie), waarover de Landbouwhogeschool beschikte.

In de studiegids 1918-1919 worden als eenheden van onderwijs en onderzoek alleen de drie instituten vermeld die reeds aan de RHLTBS verbonden waren geweest en die in 1918 tot de Landbouwhogeschool gingen behoren: het Instituut voor landbouwwerktuigen en -gebouwen, het Instituut voor fytopathologie en het Instituut voor veredeling van landbouwgewassen. Ten aanzien van de instituten werd in artikel 24 van § 6 van het reglement voor de Landbouwhogeschool bepaald dat aan hen 'de behandeling van verschillende onderdeelen der Landbouwwetenschap is opgedragen'. Daarmee werd kennelijk bedoeld wat men het fundamenteel onderzoek pleegt te noemen. Tevens werd het voor de praktijk bestemde onderzoek bij deze instituten ondergebracht, wat blijkt uit de zinsnede dat zij 'daarnaast kunnen bestemd zijn om te dienen als instellingen ter rechtstreeksche voorlichting van de praktijk of tot uitvoering van Regeeringsmaatregelen'. Ook moesten de instituten zoveel mogelijk dienstbaar worden gemaakt aan het onderwijs van de hogeschool en zou in de regel een hoogleraar als directeur ervan worden aangesteld.

165

Dit artikel, dat overgenomen was uit het reglement van de RHLTBS, kon echter niet de goedkeuring wegdragen van het curatorium en de senaat van de Landbouwhogeschool. Dit blijkt onder andere duidelijk uit de rede waarmede de eerste rector magnificus, prof. J.H. Aberson, op 15 september 1919 het rectoraat overdroeg aan prof.dr. D. van Gulik. 'Het is de meening van Curatoren en Senaat, dat, zoodra door de uitbreiding van de instituten deze een groote bemoeiing krijgen met de praktijk van den landbouw, waardoor het wetenschappelijk karakter van de inrichting zou verloren gaan, de onderdeelen, die zich geheel met de behartiging der praktische belangen bezig houden, als zelfstandige inrichtingen moeten afgescheiden worden. Wel achten wij het van belang, zoowel voor de hogeschool als voor de inrichtingen zelf, dat ze in Wageningen gevestigd blijven'.

In overeenstemming hiermee stelde de regering bij het indienen van de begroting voor 1919 van het toenmalige departement van Landbouw, Nijverheid en Handel voor om de Planteziektenkundige Dienst als een zelfstandige dienst te vestigen. Het Instituut voor fytopathologie kon zich zodoende geheel wijden aan de opleiding van de studenten en het wetenschappelijk onderzoek.

Naast de instituten bestonden er enkele laboratoria en een paar gebouwen voor theoretische vakken, zoals wiskunde, Indisch staatsrecht en koloniale landhuis-houdkunde. Merkwaardig is, dat ze niet in de eerste studiegidsen worden vermeld. Ze waren gevestigd in het hoofdgebouw in de Herenstraat 18, in de zijvleugels ervan, in enkele panden in de Herenstraat, op Duivendaal en aan de Arnhemse Straatweg, de tegenwoordige Generaal Foulkesweg.

In het studiejaar 1918-1919 telde de Landbouwhogeschool 30 hoogleraren, 7 lectoren en 4 docenten. Het aantal volledig ingeschreven studenten bedroeg 219

23 Practicum (begin jaren twintig)

(van wie 5 vrouwelijke, dat is ruim 2%). Bij de eenheden van onderwijs en onderzoek waren 26 wetenschappelijke medewerkers werkzaam als, bijvoorbeeld, fytopatholoog, mycoloog, scheikundige, hoofdassistent en assistent. Het aantal technische en administratieve medewerkers, bestaande uit, onder meer, opzichter-tekenaars, ambtenaren van administratie, schrijfsters, conciërges en amanuenses, bedroeg 44.

Bij de ondersteunende eenheden, de centrale bibliotheek en de administratie, werkten respectievelijk 5 en 3 medewerkers.

Het totale aantal in de studiegids* opgenomen personeelsleden bedroeg, inclusief de hoogleraren, lectoren en docenten, in het studiejaar 1918-1919 119 (van wie 8 vrouwelijke, dat is bijna 7%). Tegen het einde van deze periode, in 1940, waren er 26 eenheden van onderwijs en onderzoek: 22 laboratoria en 4 instituten. Het aantal volledig ingeschreven studenten bedroeg 659 (van wie 24 vrouwelijke, dat is ruim 3%). Bij de eenheden van onderwijs en onderzoek, 22 laboratoria en vier instituten, waren volgens de studiegids 1940-1941 naast 32 hoogleraren, 5 lectoren en 12 docenten 53 wetenschappelijke medewerkers werkzaam en 68 technische en

* De personeelslijsten, gehanteerd bij de jaarlijkse begrotingen geven grotere aantallen dan vermeld in de studiegidsen, omdat bepaalde categorieën lager personeel niet in de gidsen zijn opgenomen.

administratieve medewerkers. De beheerders waren bijna allen hoogleraar, twee waren lector. De genoemde eenheden waren in onze ogen klein. Zo telde het Laboratorium voor plantensystematiek, evenals dat voor landbouwscheikunde, elk niet meer dan tien personeelsleden met inbegrip van de beheerder. Vlak vóór de Tweede Wereldoorlog golden ze echter als grote laboratoria.

Bij de ondersteunende eenheden, de centrale bibliotheek, de administratie en het secretariaat van de senaat, dat in de studiegids 1919-1920 voor het eerst genoemd werd, werkten respectievelijk 9, 3 en 5 medewerkers. Het totale aantal in de studiegids opgenomen personeelsleden bedroeg, inclusief de hoogleraren, lectoren en docenten, in het studiejaar 1940-1941 187 (van wie 10 vrouwelijke, dat is ruim 5%). In de periode 1918-1940 was het aantal studenten toegenomen van 249 tot 659, dat is met bijna 67%. Het aantal personeelsleden steeg met ruim 36% van 119 tot 187.

Wederom: splitsing in faculteiten?

Nog vóór de oprichting van de Landbouwhogeschool was in de Tweede Kamer de instelling van afdelingen in de geest van faculteiten ter sprake gekomen. Minister Posthuma wilde, zoals wij al hebben vermeld, evenals trouwens minister Talma, de al of niet wenselijkheid van afdelingen 'aan de uitspraak van den tijd' over-

laten. De rijksuniversiteiten kenden faculteiten en de Technische Hogeschool afdelingen. Daaronder verstond men, behalve een abstracte groep van onderling samenhangende wetenschappen, een personele bestuursseenheid, bestaande uit de hoogleraren¹². Curatoren drongen er in 1921 en 1922 en in het begin van de jaren dertig herhaaldelijk en met kracht bij de senaat op aan de Landbouwhogeschool en haar docenten in afdelingen te splitsen. Hun voornaamste argument hiervoor was, dat zij op deze wijze specifieke adviezen konden inwinnen bij ter zake kundige docenten en dit niet meer behoefden te doen bij de senaat in zijn totaliteit, wiens leden een qua wetenschapsgebied heterogene groepering vormden. Op deze wijze zouden afdelingen belangrijk kunnen bijdragen tot een snelle en juiste oplossing van vraagstukken die niet op de hogeschool in haar geheel betrekking hadden. Curatoren dachten aan verschillende mogelijkheden. Groeperingen zouden gebaseerd kunnen worden op het verschil in arbeidsveld van de landbouwkundige ingenieurs: een Nederlandse en een Indische afdeling met daarnaast een afdeling 'algemene wetenschappen' (wis-, natuur- en scheikunde, plant- en dierkunde, staathuishoudkunde, etc); of op de aard van de onderwijsvakken: biologisch, fysisch en chemisch, technisch, economisch-juridisch, enz., eveneens met een algemene afdeling; of op een combinatie van studierichtingen: Nederlandse met Indische landbouw, Europese met tropische bosbouw, enz., ook weer met een afdeling algemene wetenschappen.

De senaat voelde voor een splitsing in afdelingen niets.¹³ Hij wilde de bestaande toestand behouden en pareerde het efficiency-argument van de curatoren met de opmerking dat in bijzondere gevallen speciale commissies van preadvies benoemd werden. Curatoren brachten hier weer tegenin dat het 'incidenteele en wisselende in de samenstelling dier commissies een gemis aan continuïteit scheidt, dat een beletsel kan opleveren voor het benutten van de persoonlijke ervaring der leden bij de opvolgende behandeling van soortgelijke aangelegenheden, en minder bevorderlijk is voor het handhaven van een vaste lijn'. Het denkbeeld van de instelling van afdelingen was juist een uitvloeisel van het streven om dat bezwaar op te heffen. De senaat, die ook voor deze kwestie een commissie van preadvies had ingesteld, bleef afkerig van een splitsing en verwoordde dit standpunt in zijn brief d.d. 21 juni 1933 aan curatoren aldus: 'De duidelijke scheidingslijn, welke bij de Universiteiten en reeds minder bij de Technische Hoogeschool tusschen de onderscheidene faculteiten en afdelingen te zien is, ontbreekt bij onze Hoogeschool. Zooals de commissie zeer terecht opmerkt, is de Landbouwhogeschool zoo zeer een eenheid, zijn de punten van aanraking tusschen de verschillende leervakken en studierichtingen zoo talrijk en bestaat het auditorium van een zoo groot aantal docenten uit tot twee of meer studierichtingen behorende studenten, dat niet zonder schade de docenten kunnen ingedeeld worden in min of meer zelfstandige groepen, welke besluiten zouden hebben te nemen over onderwerpen, welke thans geacht worden te behooren tot de competentie van den Senaat'.

Landbouw met een hoofdletter

Voordat wij de studie aan de Landbouwhogeschool in de periode 1918-1940 globaal gaan beschrijven, moeten wij er eerst op wijzen dat het woord landbouw in

24 Machine voor 'molbuisdrainage', waarmee reeds in 1930 proeven werden genomen

dit verband gebruikt een gecompliceerd begrip inhoudt. De landbouw is te gescha-
keerd om in zijn geheel te worden onderwezen. Vandaar dat men er, tot verdriet van
de voorstanders van de opleiding tot all-round landbouwkundige, reeds betrekkelijk
vroeg toe gekomen is de leerstof te splitsen in studierichtingen. Landbouw in de
ruime zin (met een hoofdletter) is wat betreft de periode 1918 tot 1940 onder te ver-
delen in landbouw in engere zin, die akkerbouw, weidebouw en veeteelt omvat, en
daarnaast tuinbouw en bosbouw. Elk van deze onderdelen heeft een technisch en een
economisch aspect, alsmede - hoewel hierover geen algemene overeenstemming be-
stond - een tropisch en een niet-tropisch of, beperkter uitgedrukt, een Nederlands.

De vijf oorspronkelijke studierichtingen

De studie aan de Landbouwhogeschool begon in 1918 met vijf studierich-
tingen, te weten die voor:

- landbouw (L)
- koloniale landbouw (KL)
- tuinbouw (T)
- bosbouw (B)
- koloniale bosbouw (KB)

Aan de RHLTBS had ook nog de richting landbouwscheikunde/landbouw-technologie bestaan. Deze werd echter in 1915 opgeheven wegens gebrek aan belangstelling. Vermoedelijk gingen degenen die in technologie geïnteresseerd waren aan de Technische Hogeschool studeren. Sindsdien speelde technologie (landbouw-tuinbouw- en bostechnologie) in Wageningen als keuzevak een bescheiden rol. (Men vergeet echter niet dat er vanaf 1918 aan de Landbouwhogeschool wel een opleiding op het gebied van zuivelbereiding bestond.) Pas in 1956 werd er (weer) een richting landbouwtechnologie ingevoerd. Landbouwscheikunde bleef daarentegen als een belangrijk vak gehandhaafd en ontwikkelde zich hoe langer hoe meer tot de scheikunde van de bodem en de bemestingsleer.

Laat ons nu de vijf oorspronkelijke studierichtingen bespreken, die een zelfde propaedeutisch examen, maar verschillende kandidaats- en ingenieursexamens kenden.¹⁴ De propaedeuse, het eerste deel van de studie, duurde volgens het programma één jaar en vier maanden. Vele studenten deden er echter langer over. De propaedeuse omvatte vrijwel uitsluitend vakken van theoretische wetenschap, basisvakken, alsmede enige praktische vakken: wis-, schei- en natuurkunde, delfstof-, gesteenten- en aardkunde, hydraulica, plantkunde, meteorologie en klimatologie, toegepaste mechanica, kennis van werktuigkunde en staathuishoudkunde. Dat ook dit laatste vak aan deze bèta-propaedeuse werd toegevoegd, berustte op de overweging dat een landbouwbedrijf slechts winstgevend kan zijn, indien het niet alleen met vaktechnische kennis, maar ook op economische basis wordt uitgeoefend. Het bedrijf moet

zijn ondernemer immers een bestaan leveren. Bijna alles wat in het bedrijf gebeurt, wordt aan het economisch resultaat afgemeten en is daaraan ondergeschikt. De landbouwwetenschappen worden daarom beoefend tegen een economische achtergrond. Een bezwaar was dat de propaedeuse uitsluitend uit niet-landbouwvakken bestond. De student die naar Wageningen ging in de verwachting landbouw te gaan studeren, kwam bedrogen uit. Het kostte hem gemiddeld twee jaar om door te dringen tot de eigenlijke vakstudie. Toch werd aan de Landbouwhogeschool, anders dan aan de universiteiten, reeds tijdens de propaedeuse zoveel mogelijk - dat was tenminste het streven - rekening gehouden met hetgeen de studenten bij de later volgende toegepaste vakken moesten kennen. Niettemin zou een vak als algemene landbouwkunde - dat pas in 1956 officieel werd ingevoerd - de motivatie van onze studenten ten goede zijn gekomen. De propaedeuse werd gevolgd door een tweejarige kandidaatsstudie, die tot doel had een algemeen landbouwkundig fundament te leggen. De kandidaatsstudie was reeds in de hierboven genoemde vijf richtingen gesplitst. Men studeerde bijvoorbeeld koloniale landbouw of Nederlandse bosbouw of tuinbouw. De studie in basisvakken zoals plantkunde en wiskunde werd voortgezet in de daarop voortbordurende vakken plantenfysiologie, erfelijkheidsleer en wiskundige verwerking van waarnemingsuitkomsten. Dat laatste vak, in de wandeling W.I. geheten, deed met het Landbouwhogeschoolstatuut van 1935 zijn intrede in de verschillende kandidaatsstudies. Dan volgde een uitbreiding met onder meer (naar gelang van de studierichting) microbiologie, anatomie en fysiologie der huisdieren, gezondheids- en ziektenleer der huisdieren, agrarisch recht, sociale statistiek, plantensystematiek en -geografie en planteziektenkunde. Daarnaast verschenen typische landbouwvakken als landhuishoudkunde, welk vak in plaats van de oorspronkelijke betekenis van algemene landbouwkunde die van landbouweconomie had gekregen, landbouwscheikunde, plantenteelt, veeteelt, zuivelbereiding, bosbouw, landbouwwerktuigkunde en agrogeologie. De ochtenduren waren aan colleges, de middagen aan practica gewijd. Op de kandidaatsstudie volgde de ingenieursstudie, die uit een beperkt aantal vakken bestond (deels ter keuze van de kandidaat) en zeker anderhalf jaar duurde, inclusief een praktijktijd van ten minste zes maanden. Het aantal colleges was tot een minimum teruggebracht; gewoonlijk werden capita selecta behandeld en colloquia gehouden. Dit deel van de studie was vrijwel geheel op verdieping van inzicht gericht. De studenten moesten de methoden onder de knie krijgen volgens welke wetenschappelijke vraagstukken behoorden te worden aangepakt en uitgewerkt. Geleidelijk aan moesten zij het wetenschappelijke werk zoveel mogelijk zelfstandig leren verrichten. Zo kon ook een specialisatie in een of ander onderdeel van een vak worden geïnitieerd. Wilde men zich daarin nader bekwamen dan moest dat vrij vaak na het behalen van het ingenieursdiploma gebeuren, hetzij door zelfstudie, hetzij als assistent van een der hoogleraren. Want niet zelden zou de Landbouwhogeschool aan haar afgestudeerden de gelegenheid bieden om zich verder te bekwamen voor een van de vele functies waarvoor, behalve een landbouwkundige basis, een grondige kennis van een bepaald deel van een andere wetenschap werd vereist. Men denke bijvoorbeeld aan plantkundigen, landbouwscheikundigen en bodemkundigen aan proefstations of aan bacteriologen, fytopathologen en entomologen

aan allerlei inrichtingen van landbouwkundig onderzoek. In het algemeen kan men stellen dat een wisselwerking tussen wetenschapsbeoefenaars van verschillende huize op een instituut tot betere resultaten leidde dan een homogene bezetting. Meestal vulden de analytisch onderlegde doctores of doctorandi uit de natuurwetenschappelijke faculteit der universiteiten en de meer economisch en synthetisch ingestelde landbouwkundige ingenieurs elkaar op een geslaagde wijze aan.

DE STUDIERICHTING NEDERLANDSE LANDBOUW (L)

Omdat het werk waarvoor landbouwkundige ingenieurs werden gevraagd van uiteenlopende aard was, werd verdere specialisatie, zelfs binnen één studierichting, meestal noodzakelijk. Zo onderscheidde men binnen de L- richting van meet af aan een viertal specialisaties:

- a. plantenteelt
- b. veeteelt
- c. zuivelbereiding
- d. algemene en bijzondere landhuishoudkunde

172

De L-examens in 1918 Het kandidaatsexamen voor de L-richting zou volgens het Landbouwhogeschoolstatuut van 1918 uit zeven onderdelen bestaan. Elk van die onderdelen omvatte een groot aantal leervakken.

Het ingenieursexamen voor de specialisatie plantenteelt zou betrekking hebben op: plantenteelt, scheikunde van de bodem en bemestingsleer, hoofdstukken uit de microbiologie, alsmede een vak naar keuze van de kandidaat uit de overige vakken die aan de Landbouwhogeschool werden onderwezen. De senaat (vanaf september 1935 het college van rector magnificus en assessoren) moest hieraan zijn goedkeuring verlenen. Voor veeteelt zou het ingenieursexamen omvatten: veeteelt, voedingsleer der huisdieren, fysiologie en hygiëne der huisdieren en een keuzevak. Voor de specialisatie zuivelbereiding: zuivelbereiding, hoofdstukken uit de leer van de veeteelt, meer in het bijzonder de voedingsleer der huisdieren, hoofdstukken uit de scheikunde en uit de microbiologie en een keuzevak. Het ingenieursexamen algemene en bijzondere landhuishoudkunde ten slotte zou omvatten: algemene en bijzondere landhuishoudkunde, hoofdstukken uit het agrarisch recht, sociale statistiek, economische geografie en een keuzevak.

De L-examens in 1919 Ondanks het feit dat de directeur-generaal van de landbouw Van Hoek en curator Sibinga Mulder de senaat gewaarschuwd hadden voor overlading van vooral het kandidaatsexamen, bleek dit programma toch te hoog gegrepen. In de buitengewone vergadering van de directeur-generaal van de landbouw met het college van curatoren en de senaat op 23 april 1918 had Van Hoek nog betoogd dat in het voorstel van de senaat de opleiding tot landbouwkundig ingenieur veel verder ging dan in de toelichting op het wetsontwerp was bedoeld. Bepaalde hulpvakken konden gemist worden of facultatief gesteld. En Sibinga Mulder - de Indië-kenner in het curatorium - had hieraan toegevoegd dat de hogeschool haar kracht moest zoeken in de landbouwstudie alleen; in Indië gevoelde men, zo zei hij,

dit sterk. Fytopathologie, agrogeologie, cultuurtechniek en dergelijke zijn daar hulpvakken. Het had niet mogen baten. De regeling van de kandidaatsstudie in 1918 bleek inderdaad te gedetailleerd. Nog in 1919 corrigeerde de senaat haar, aldus terugkomend van zijn zucht naar volledigheid. Het kandidaatsexamen van 1919 omvatte een onderdeel minder (de wiskunde), terwijl een aantal examenvakken die niet relevant leken voor een bepaalde specialisatie, waren vervallen. Voorbeelden: de landbouwwerktuigkunde en de cultuurtechniek voor de specialisatie zuivelbereiding; de gezondheids- en ziektenleer der huisdieren en de algemene microbiologie voor de specialisatie algemene en bijzondere landhuishoudkunde; het agrarisch recht voor de specialisaties plantenteelt, veeteelt en zuivelbereiding. Voor alle specialisaties waren geschrapt: de planteziektenkunde, de agrogeologie en de waarschijnlijkheidsrekening.

Boven het verplichte programma konden de studenten desgewenst in een zevental andere vakken examens afleggen. Zij kregen daarvan een aantekening op het diploma. De kandidaatsstudie kende nu, zowel in het eerste als in het tweede jaar, een gedeelte met verplichte vakken en een gedeelte met vrije vakken.

173

De ontwerpers van de nieuwe regeling, zo lezen wij in de notulen van de senaatsvergadering op 13 juni 1919, 'ontveinzen zich het eenigszins gewaagde van de voorgestelde maatregel niet, maar zien geen beteren weg om uit het overstelpende oude stelsel van middelbaar onderwijs te geraken; zij koesteren echter het vertrouwen, dat het verantwoordelijkheidsgevoel der studenten grootendeels zal brengen tot het volgen van een goed deel der vrije vakken, en dat het besef der vrijwillige keuze in verband met de voorgestelde studierichting en met den individueelen aanleg bij hen de studielust (die thans blijkens het schrijven van Studiebelangen tot laag peil is gezonken) zal aanwakkeren'. Met Studiebelangen werd de in 1905 opgerichte vereniging Studiebelangen bedoeld, het officieel vertegenwoordigend lichaam van alle studerende aan de RHLTBS, sinds 9 maart 1918 de Landbouwhogeschool.

De omschrijving van de ingenieursspecialisaties bleef gelijk aan die uit 1918, ofschoon de ingenieursstudie in het algemeen voor een academische studie veel te sterk geformaliseerd was. Bovenstaand programma zou zich echter, zij het met een tweetal veranderingen van weinig betekenis, handhaven tot 1935.

Het 1935-statuut (1935-1956) Het eerste Landbouwhogeschoolstatuut werd in 1935 vervangen door een nieuw statuut. De specialisaties van weleer werden studierichtingen. In de L-groep onderscheidde men voortaan reeds in de kandidaatsfase deze richtingen:

- I. de richting akker- en weidebouw (de 1918-specialisatie plantenteelt)
- II. de richting veeteelt
- III. de richting zuivelbereiding
- IV. de richting economie (de 1918-specialisatie algemene en bijzondere landhuishoudkunde)

In 1942 zou de studierichting cultuurtechniek nog aan dit rijtje worden toegevoegd.

Natuurlijk zou deze onderscheiding ten koste gaan van de algemeenheid van de opleiding. Er kwamen nu ingenieurs - en dat in toenemende mate - die van bepaalde onderdelen van de landbouwwetenschap nooit kennis hadden genomen. Eigenlijk was dit proces van dissociatie al in 1918-1919 begonnen. Men hoefde hieraan niet zo zwaar te tillen omdat men er tevens naar streefde dat de algemene wetenschappelijke vorming van dien aard was dat de afgestudeerde zich, indien nodig, spoedig en zonder al te veel moeite in een voor hem vreemd onderwerp zou weten in te werken. Een essentiële voorwaarde hiervoor was dat hem uit zijn studie als hoofdzaak was bijgebleven het algemeen landbouwkundig inzicht en de methodiek van onderzoek en wetenschappelijk denken. Dat het 1935-statuut hiertoe heeft bijgedragen, zullen we nog proberen aan te tonen. Maar eerst dienen nu de (sub)richtingen, voortgekomen uit de studierichting L, te worden besproken. Wij beginnen met de kandidaatsstudies.

De studierichting akker- en weidebouw (L.I) De studenten die de studierichting akker- en weidebouw hadden gekozen, moesten zich vooral toeleggen op de leer van de landbouwplantenteelt en op de landbouwscheikunde. Zoals wij al opmerkten, had de landbouwscheikunde zich vooral in de richting van de kennis van de bodem en de bemestingsleer ontwikkeld. Ook de microbiologie en de grondverbetering, die onder meer de ontginning van hoogveen, moerassen en heidegrond tot object van studie had, waren voor hen belangrijke vakken. Dat gold ook voor de afwatering van de bodem en de polderbemaling en - vanwege het hoe langer hoe meer doordringen van het gebruik van landbouwwerktuigen - de landbouwwerktuigkunde. Na wat wij hierboven al gezegd hebben over het bedrijfskarakter als een van de voornaamste kenmerken van de landbouw zal het ons niet verbazen dat alle L-studenten het examen landhuishoudkunde moesten afleggen. Omdat in de meeste gebieden van Nederland lange tijd het gemengde bedrijf, waarin zowel akkerbouw als veeteelt voorkwam, overheerst heeft, kreeg de student akker- en weidebouw ook, zij het niet zo diepgaand, colleges in veeteelt, zuivelbereiding en gezondheids- en ziektenleer der huisdieren. De richting akker- en weidebouw gaf wel de meest universele landbouwkundige vorming en was daardoor meer favoriet dan de hieronder vermelde richtingen II, III en IV.

De studierichting veeteelt (L.II) Ook degenen die de studierichting veeteelt volgden, kregen college in de vakken die met de bodemcultuur samenhangen. De hoofdzaak voor hen waren echter de colleges in - uiteraard - de veeteelt en in de anatomie en de fysiologie der huisdieren. (De akker- en weidebouwers hoefden in beide laatste vakken geen college te lopen.)

De studierichting zuivelbereiding (L.III) In de richting zuivelbereiding - eerst onderdeel, later vooral verlengstuk van het boerenbedrijf - domineerde natuurlijk het vak zuivelbereiding met het daarbij behorende practicum. De ander vakken sloten aan bij die der richting veeteelt. Veeteelt en zuivelbereiding namen een zeer be-

langrijke plaats in de Nederlandse economie in. Voor afgestudeerden van de richting L.II en L.III was er dan ook voldoende emplooi.

De studierichting economie (L.IV) De afgestudeerden van de richting economie waren bij uitstek geschikt voor het bekleden van functies van organisatorische aard. Zij hadden een verzwaard examen in de landhuishoudkunde moeten afleggen, terwijl zij als enigen in de L-groep ook examens hadden moeten afleggen in vakken als agrarisch recht, sociale statistiek en economische geografie. Bovendien hadden zij zich, zeker in de kandidaatsstudie, ook in agrarische vakken moeten verdiepen op een wijze die niet voor akker- en weidebouwers behoefde onder te doen.

Voortgaande academisering

De ingenieursstudie L Het Landbouwhogeschoolstatuut van 1935 bracht de ingenieursstudies - niet alleen van de richting L, maar van alle vijf - op een hoger academisch niveau vergeleken met die uit 1918. Voor ieder van de hierboven vermelde studierichtingen werden nu slechts twee van de vier examenvakken met name genoemd. Voor de richting akker- en weidebouw waren dit: landbouwplantenteelt en landbouwscheikunde, voor de richting veeteelt: veeteelt en veevoeding, voor de richting zuivelbereiding: zuivelbereiding en microbiologie, voor de richting economie: landhuishoudkunde en agrarisch recht. Daarnaast moest de ingenieursstudent een derde vak kiezen uit een lijst van 17 vakken (de verschillende kandidaatsvakken en plantenveredeling), terwijl hij ten slotte in de keuze van het vierde vak geheel vrij was. De geschetste regeling voor het ingenieursexamen maakte vele combinaties mogelijk. Zo kon men zich binnen de L-richting zowel voor een carrière in Nederland als in Nederlands-Indië bekwamen. Een ingenieursstudent akker- en weidebouw diende dan naast de voor zijn afstudeerrichting verplichte vakken landbouwplantenteelt en landbouwscheikunde als keuzevakken te nemen koloniale landhuishoudkunde en de cultuur van het suikerriet.

Voor de toekomst was echter de belangrijkste wijziging dat aan een talentvolle student kon worden toegestaan zich in zijn ingenieursstudie te beperken tot twee of drie vakken. Het examen werd dan voor één van die vakken verzwaard. Tot deze regeling was een senaatscommissie gekomen¹⁵, die op 5 mei 1931 door het college van rector en assessoren was ingesteld en belast met een onderzoek naar de wenselijkheid van een herziening van de onderwijsregeling. Prof.dr.ir. G. Minderhoud, sinds 1927 hoogleraar in de landhuishoudkunde, was haar voorzitter en prof.dr. E. Reinders, sinds 1923 hoogleraar in de plantkunde, haar secretaris. De regeling kwam tegemoet aan het bezwaar dat door een bepaalde categorie van studenten en afgestudeerden werd gevoeld, namelijk dat men zich in Wageningen niet kon bekwamen tot ingenieurs die naast algemene landbouwkundige kennis voldoende inzicht in fundamentele vakken als chemie en biologie bezaten om zich later te kunnen ontwikkelen tot deskundigen die in deze vakken zelfstandig de vraagstukken konden stellen, bestuderen en oplossen. Dit was het begin van een onderzoeksvariant in de ingenieursstudie waartoe reeds in 1928 een senaatscommissie tot herziening van het 1918-statuut het initiatief had genomen.

26 Professor G. Minderhoud, hoogleraar in de landhuishoudkunde van 1927 tot 1960

Deze commissie, waarvan prof. Van der Burg voorzitter en prof. Reinders secretaris was, was met haar denkbeelden nog verder gegaan. Volgens haar kwam de opleiding tot wetenschappelijk werk neer op eigen onderzoek van ten minste één jaar in nauw contact met een wetenschappelijk denkende en werkende mentor. In geen geval zou het laatste anderhalf jaar dat een begaafd student aan de hogeschool doorbracht versnipperd mogen worden door hem hierin van alles quasi grondig te laten doen. Het ging erom dat hij althans één vak leerde overzien en zich daarbij een wetenschappelijke denkwijze en werkmethode eigen maakte, die hem in staat zou stellen zich later in te werken in zaken waar hij tevoren nooit van gehoord had. Wellicht zou hij in een aldus opgezette ingenieursstudie bovendien de gelegenheid hebben om uit te zien naar of zelfs al vooruit te werken voor zijn dissertatie. Beide commissies hebben veel werk verricht. De commissie-Van der Burg door de opvattingen van alle docenten in twee instanties bijeen te voegen en alle opmerkingen te verwerken waartoe het rapport-Reinders (waarvan wij de kern zoëven kort hebben verwoord) aanleiding had gegeven. Naar het oordeel van de commissie-Minderhoud waren daarmee door de docenten voldoende algemene beschouwingen gehouden. Deze commissie nam vervolgens nog kennis van de enquête van Studiebelangen en van wat in CERES, HET ORGAAN VAN HET WAGENINGS STUDENTENCORPS, over de studie gepubliceerd was (jaargang 1931). Bovendien hield zij een tweetal hoorzittingen van

afgestudeerden en gevorderde studenten. De commissie-Minderhoud vond een van de voornaamste verbeteringen van de herziene regeling dat een student met grote liefde en aanleg voor een bepaald vak de gelegenheid kreeg zich daarin al tijdens de ingenieursstudie te gaan specialiseren. Het leek haar echter juist dat zo'n student ook reeds in de kandidaatsstudie enige verlichting zou krijgen in die vakken die met het vak van zijn keuze het minst te maken hadden. Zij drong er daarom op aan, dat in voorkomende gevallen (die natuurlijk uitzonderingen moesten blijven) de desbetreffende commissie voor het kandidaatsexamen souplesse zou betrachten.

De aanzet tot de onderzoeksvariant maakte een bijzondere opleiding tot landbouwkundige ingenieurs voor vooral de tropische proefstations, waarop van meer dan een zijde sinds de tweede helft van de jaren twintig werd aangedrongen, overbodig. Ondanks de verruiming van specialisatiemogelijkheden en de daarmee gepaard gaande verdieping van de wetenschappelijke vorming in de ingenieursstudie, diende het onderwijs aan de Landbouwhogeschool in de eerste plaats voor de opleiding van practici: houtvesters, landbouw-, veeteelt- en zuivelconsulenten, administrateurs, enz. In dit opzicht was de hogeschool veel meer te vergelijken met de medische faculteit dan met die van de wis- en natuurkunde aan de universiteiten. Voor die aanstaande practici - ongeveer 90% van de studenten! - konden geen vitale gedeelten van de studie volledig onbekend blijven, iets dat bij de vorming van specialisten onvermijdelijk was.

177

Het Landbouwhogeschoolstatuut van 1935 wijzigde ook de regeling voor het kandidaatsexamen. Voordien bestond maar één maal per jaar gelegenheid tot het afleggen van het kandidaatsexamen. Het bezwaar hiervan werd voor de studenten enigszins opgeheven door de bepaling dat, in geval van afwijzing, voor de eerste herhaling van het examen geen betaling werd geëist. Wie dus voor zijn examen niet klaar was, waagde meestal toch een poging. Deed hij dit niet, dan duurde het uitstel een geheel jaar, terwijl onvoldoende resultaten in een paar vakken geen beletsel vormden om drie of vier maanden later zonder extra kosten toch het doel te bereiken. Het K.B. van 28 december 1933 maakte aan dit laatste een einde. Voor elke herhaling moest voortaan f 60,- examengeld worden betaald. Men leefde per slot van rekening in de recessie van de jaren dertig.

De door de senaat aangebrachte wijziging bestond nu hierin dat voortaan drie maal per jaar gelegenheid werd gegeven voor het afleggen van kandidaatsexamens, zoals dat ook bij de ingenieursexamens het geval was. Daardoor verviel grotendeels de aanleiding tot het er maar op wagen voor hen die eigenlijk nog niet klaar waren voor hun examen. De betaling van het examengeld en de wijziging van de regeling hadden niets met elkaar te maken. De senaatscommissie in kwestie had zich uitsluitend laten leiden door overwegingen van pedagogisch-didactische aard. De studenten vonden een en ander natuurlijk een plezierige coincidentie. Uit pedagogisch-didactisch oogpunt beschouwd, was het eveneens een vooruitgang dat elke examencommissie bevoegd werd verklaard op voorstel van de betrokken hoogleraar vast te stellen dat in bepaalde vakken of onderdelen van vakken kon worden volstaan met een tentamen. Werd het tentamen door de student met goed gevolg afgelegd, dan hoefde hij daarin niet te worden geëxamineerd. Maar wanneer de uitslag nega-

tief was, dan had de kandidaat toch het recht zich te onderwerpen aan het examen dat dan uiteraard mede zou lopen over het vak waarin hem dit tentamen was afgenomen. Absolverende of kwijtscheldende tentamens kunnen de kwaliteit van de studie bevorderen doordat de student in de gelegenheid is zich enige tijd op één vak te concentreren. Niettemin mochten tentamens slechts in de plaats treden van een examen bij ten hoogste de helft van de examenvakken. Deze beperking kan ons inziens niet aan de ratio studenten-docenten gelegen hebben: de Landbouwhogeschool telde in 1935 376 studenten en 50 docenten (27 gewone hoogleraren, vijf buitengewone, één bijzondere, vijf lectoren en twaalf overige docenten), nog afgezien van een aantal gegradueerde landbouw-, plant-, schei- en planteziektenkundigen, alsmede enige, eveneens afgestudeerde, vast-assistenten en assistenten. Waarschijnlijk was men nog de mening toegedaan dat het ook zinvol was dat de studenten leerden de stof van verschillende vakken in een korte tijd te reproduceren.

DE STUDIERICHTING KOLONIALE LANDBOUW (KL)

178 ————— In het eerste jaar van de kandidaatsstudie moest de student, evenals bij de L-groep, zijn in de propaedeuse verworven algemene kennis van basisvakken als plantkunde en wiskunde uitbreiden met die van plantenfysiologie, erfelijkheidsleer en wiskundige verwerking van waarnemingsuitkomsten. Ten aanzien van de richting KL was in 1918 dezelfde vergissing gemaakt als bij de richting L: het programma was veel te uitgebreid. Maar al in 1919 werd het aanzienlijk gereduceerd. Wat betreft het kandidaatsexamen zijn er dan vijf van de zeven groepen vakken overgebleven. Het KL-ingenieursexamen werd nog niet veranderd. Voor de KL-richting kende men naar analogie van de L-richting, vanaf 1922, specialisaties in tropische gewassen, veeteelt en koloniale landhuishoudkunde. Bij de invoering van het nieuwe Landbouwhogeschoolstatuut in 1935 konden de studenten binnen de grenzen van de studie voor de koloniale landbouw uit drie zelfstandige studierichtingen kiezen, namelijk:

- I. tropische cultures
- II. veeteelt
- III. economie

Zo waren ook hier de vroegere specialisaties tot studierichtingen uitgegroeid. Wij zullen nu eerst de kandidaatsstudies hiervan in het kort typeren.

De studierichting tropische cultures (KL.I) In deze richting stond de leer van de techniek van de landbouwvoortbrenging centraal. Tropische landbouwplantenteelt en landbouwscheikunde bleven tot aan het einde van de ingenieursstudie verplichte vakken. Naast deze beide vakken en de eerder genoemde die een uitbreiding vormden van de propaedeutische studie, behoorden tot de kandidaatsstudie van deze richting ook nog: de koloniale landhuishoudkunde, de bevloeiing, de microbiologie, de landbouwwerktuigkunde en de cultuur van het suikerriet.

De studierichting (tropische) veeteelt (KL.II) Het programma tropische veeteelt verschilde weinig van dat voor veeteelt (L.II). Grondverbetering en zuivelbereiding(!) ontbraken hier echter, maar de cultuur van het suikerriet was toegevoegd.

Landbouwplantenteelt heette hier tropische landbouwplantenteelt, terwijl landhuishoudkunde in deze studierichting koloniale landhuishoudkunde werd genoemd. De termen tropisch en koloniaal wisselden nogal eens. Wij hebben de indruk dat na 1900, als de zogenaamde 'ethische politiek' tegenover Nederlands-Indië is begonnen, het woord koloniaal langzamerhand in het spraakgebruik minder gangbaar wordt. Bij de grondwetsherziening van 1922 werden 'koloniën en bezittingen' gepromoveerd tot 'overzeese gebiedsdelen'. De benaming ministerie van Koloniën maakte echter pas na de Tweede Wereldoorlog in het kabinet-Schermerhorn-Drees (1945-1946) plaats voor die van ministerie van Overzeese gebiedsdelen.

De studierichting (tropische) economie (KL.III) De richting tropische economie kwam grotendeels overeen met de richting tropische cultures. (In de L-groep sloot zich de richting economie trouwens ook in hoofdzaak aan bij de richting akker- en weidebouw). Microbiologie ontbrak. In de plaats daarvan kwamen de vakken Nederlands-Indisch agrarisch recht en sociale statistiek. Het spreekt vanzelf dat de studie der koloniale landhuishoudkunde bij deze richting zowel in de kandidaats- als in de ingenieursfase een voorname plaats innam. Zij gaf aan het economische aspect ervan zijn bijzondere plaats. Het vak Indische talen (Maleis, Javaans of Soendanees) kon men kiezen in de kandidaats- en ingenieursfase van alle drie KL-richtingen. Land- en volkenkunde van Nederlands-Indië was een keuzevak in de ingenieursstudie, evenals tropische hygiëne. Enige kennis van één of meer Indische talen, inzicht in de volksaard en begrip van hygiëne waren voor de landbouwkundige ingenieur in Indië, vooral in het begin van zijn loopbaan, van groot belang. Praktijk en ervaring droegen later het hunne bij.

179

Evenals bij de L-richtingen volgde na de kandidaatsstudie een verplichte praktijk van zes maanden. Deze diende gedeeltelijk op een boerderij te worden doorgebracht en gedeeltelijk bij een landbouw- of veeteeltconsulent, op een proefstation, bij de Landbouwvoorlichtingsdienst of een bureau van een landbouworganisatie. Alle studenten kregen ook het advies reeds vóór hun kandidaatsexamen de grote vakanties te gebruiken voor het opdoen van praktische ervaring.

De ingenieursstudie KL De regeling van het ingenieursexamen KL was wat haar structuur betreft gelijk aan die voor de L-studie. Normaliter moest dus in vier vakken examen worden afgelegd. Twee daarvan werden met name genoemd. Voor de richting tropische cultures: tropische landbouwplantenteelt en landbouwscheikunde; voor de richting tropische veeteelt: veeteelt en veevoeding; voor de richting tropische economie: koloniale landhuishoudkunde en tropische plantenteelt. Naast deze beide voor iedere richting opgegeven vakken moest een derde vak gekozen worden uit een lijst van 17 vakken. In de keuze van het vierde vak was men vrij. De essentie van de ingenieursstudie lag, zoals reeds vermeld, ongeacht de combinatie van vakken die men koos, in de ontwikkeling van het vermogen tot zelfstandig onderzoek op bepaalde gebieden. Hoewel de ingenieursstudie een verdieping en een specialisatie kende, die veel verder gingen dan in de kandidaatsstudie mogelijk was, wilde zij geen eigenlijke vakopleiding geven, bijvoorbeeld voor geëmployeerde op

een grootlandbouwbedrijf in Indië en evenmin een specialistenopleiding, bijvoorbeeld tot planteziektenkundige of agrogeoloog bij Indische proefstations. Wel kon de student door het doen van bepaalde keuzes een zekere richting geven aan de ingenieursstudie en zich zodoende zo doeltreffend mogelijk voorbereiden op deze of gene landbouwkundige functie in de tropen of op een specialistenopleiding na het ingenieursexamen. Stelde hij zich bijvoorbeeld voor als practicus 'in de suiker' te gaan, dan kon hij het best, naast de verplichte vakken tropische landbouwplantenteelt en landbouwscheikunde van de KL.I-richting, als keuzevakken de suikerrietcultuur en de technologie der rietsuikerbereiding nemen. Overigens gold ook voor de KL-ers dat op hun verzoek het ingenieursexamen kon worden beperkt tot twee of drie vakken. Zij moesten dan echter blijken van bijzondere begaafdheid hebben gegeven.

DE STUDIERICHTING TUINBOUW (T)

180

————— Een splitsing van de discipline tuinbouw in twee studierichtingen, één voor de gematigde luchtstreek en een voor de tropische, werd bij de reorganisatie van het landbouwonderwijs in 1918 overbodig geacht. De grondbeginselen waarop dit vak van bodemcultuur berust, zijn immers voor beide zones dezelfde. Voor de L- en KL-richting bleek het kennelijk niet mogelijk een bevredigend programma voor een ongedifferentieerde studie te ontwerpen. De tuinbouwstudenten die later in Nederlands-Indië een betrekking wilden bekleden, konden hun studie echter wel een tropisch karakter geven. Bij het studieprogramma van de richting koloniale landbouw was daarop gerekend. Ondanks het feit dat men een onderscheid maakte tussen de fruitteelt, de groenteteelt, de bloemeteelt, de bloembollenteelt, de boomkwekerij en de zaadteelt, werd in de studie van de tuinbouw ook in dit opzicht geen splitsing tot stand gebracht. De cultuur hiervan is in principe immers gelijk. Vandaar dat de speciale kennis van elk van deze bedrijfstypen door diepgaande praktijkstudie diende te worden verkregen. Om die reden werden in de ingenieursstudie cursussen gegeven in de vakken fruitteelt, groenteteelt, bloemeteelt, bloembollenteelt en boomteelt. De student koos één of meer van die cursussen ter ondersteuning van zijn studie.

Tuinkunst

————— Het vak tuinkunst, later tuinarchitectuur en tuinkunst geheten, werd als een onderdeel van de tuinbouw beschouwd. Maar al in juni 1925 kwam men op een vergadering van de Bond van Nederlandse Tuinarchitecten tot de conclusie dat het van groot belang voor de ontwikkeling van het landschaps- en stedenschoon zou zijn indien de regering ertoe zou overgaan in Wageningen een studierichting landschaps- en tuinkunst te creëren. De studie hierin zou dan moeten leiden tot de vorming van landschapsarchitecten. In zijn rede, in september 1925 uitgesproken ter gelegenheid van de overdracht van het rectoraat, gaf de aftredende rector J. van Baren uiting aan zijn hoop dat de bond van tuinarchitecten, waarvan de lector Hartogh Heys van Zouteveen secretaris was, in zijn streven naar verdere academisering van de landschaps- en tuinkunst zou slagen. Hij verwees daarbij naar de in 1924 in ons land gevoerde

besprekingen op het Internationaal Steden-Congres. Wie deze heeft gevolgd, zo zei hij, 'zal ervan overtuigd zijn dat ten onzent het ruimteprobleem een zeer belangrijk probleem wordt, nu door de groote uitbreiding der steden het vrije veld op allerlei wijzen wordt bedreigd en een goede oplossing in aesthetisch-sociaal-hygiënisch-economisch opzicht een buitengewoon belangrijk vraagstuk inhoudt, aan welks studie de te Wageningen gevormde landschaps-ingenieur een belangrijk aandeel zou kunnen hebben'.

In 1918 was ook het kandidaatsprogramma tuinbouw zeer uitgebreid. Het examen bestond uit acht onderdelen, die in 1919 werden teruggebracht tot vier. Het centrale vak in de kandidaatsstudie was de tuinbouwplantenteelt, die de student vertrouwd moest maken met de grondslagen van de cultuur. Daarbij diende hij zich een degelijke kennis eigen te maken van alle fundamentele vraagstukken die verband houden met de bewerking en bemesting van de grond waarin de tuinbouwgewassen groeien. Datzelfde gold voor de bestrijding van ziekten omdat alleen gezonde gewassen de tuinbouwer voldoende rentabiliteit van de cultuur kunnen garanderen. De studie van de plantensystematiek en -geografie gaf inzicht in de erfelijke verschillen tussen de gewassen alsmede in die, welke door het klimaat en de groeiplaats ontstaan. De microbiologie verklaarde de biologische verschijnselen die voorkomen bij het conserveren van produkten. In de studierichting tuinbouw werd het van groot belang geacht dat de studenten hun praktijk, althans grotendeels, reeds in de kandidaatsfase verrichtten. Men stelde zich op het standpunt dat het theoretisch onderwijs beter tot zijn recht zou komen als de studenten over een zekere mate van 'ambachtelijkheid' of praktijkkennis beschikten, die zo vroeg mogelijk diende te worden aangekweekt. Hun studie zou daardoor ook interessanter worden.

181

De ingenieursstudie T In de ingenieursstudie bezat de tuinbouwstudent een grote vrijheid. Het examen bevatte in ieder geval tuinbouwplantenteelt. Daarnaast moesten de studenten twee vakken kiezen uit een met name genoemd tiental, terwijl zij voor hun vierde vak een vrije keuze konden doen uit alle aan de hogeschool onderwezen vakken. Het examen in tuinbouwplantenteelt omvatte tevens een van de vakken fruitteelt, groenteteelt, bloementeelt, bloembollenteelt en boomteelt. De hoofdrichting van de studie behoefde niet per se de tuinbouwplantenteelt te zijn, al mocht dit vak nooit in het studiepakket ontbreken. Iemand die zich later bijvoorbeeld op het terrein van de tuinarchitectuur wilde bewegen, koos natuurlijk dit laatste vak als hoofdvak. Hetzelfde gold voor vakken als landbouwscheikunde, tuinbouwtechnologie of plantenfysiologie, wanneer de belangstelling in de eerste plaats naar één van deze vakken uitging. Bij de wijze van bestudering van het vak tuinbouwplantenteelt kon met deze keuze rekening worden gehouden.

DE STUDIERICHTINGEN BOSBOUW (B EN KB)

De verschillen tussen de bos- en de land- of tuinbouw hangen vooral samen met het feit dat er in de bosbouw tientallen jaren verlopen tussen uitzaaï en oogst, terwijl de akkerbouwer elk jaar opnieuw begint. Een bosbouwer zal in het algemeen niet oogsten wat hij plantte. De zeer lange produktieperiode brengt voor hem mee

dat hij niet of nauwelijks rekening kan houden met de conjunctuur. Bij alle maatregelen die hij neemt, dient hij steeds de verre toekomst voor ogen te houden. Hij int het loon van zijn voorgangers, terwijl wat hijzelf tot stand brengt aan zijn opvolgers ten deel zal vallen. Zowel het een als het ander kan positief of negatief zijn. Dat hangt af van allerlei omstandigheden die de bosbouwer zelf meestal niet in de hand heeft.

Er bestonden aan de Landbouwhogeschool twee studierichtingen voor de bosbouw: Nederlandse bosbouw (B) en koloniale bosbouw (KB). Het onderscheid tussen deze richtingen was echter zo gering dat de studenten soms beide richtingen tegelijk volgden zodat zij na voltooiing van hun studie zowel in Nederland als in de tropen konden gaan werken. De verschillen tussen de twee richtingen kwamen, voor zover het de verplichte studievakken betrof, hierop neer. In het eerste gedeelte van de kandidaatsstudie was voor B het vak planteziektenkunde verplicht, voor KB niet. De landbouwscheikunde was voor B verplicht in het eerste en tweede gedeelte van de kandidaatsstudie, terwijl voor KB slechts kennis van de bosgrond verplicht was in het eerste gedeelte. In het tweede gedeelte van de kandidaatsstudie behoorde voor B landbouwplantenteelt tot de verplichte vakken, voor KB echter weg- en waterbouwkunde. In de ingenieursstudie waren voor B houtteelt en bosbescherming en boshuishoudkunde verplichte vakken. Voor KB kwam daar nog bosbedrijfsregeling bij.

182

Bij de behandeling van de kandidaatsstudie in de bosbouw zullen we ook nu uitgaan van de regeling zoals die in het Landbouwhogeschoolstatuut van 1935 werd opgenomen. Dit gedeelte van de studie was een inleiding tot de eigenlijke bosbouwstudie. De student moest vertrouwd gemaakt worden met het bosbedrijf en met de techniek die in zo'n bedrijf vereist werd. De houtteelt en bosbescherming vormden één vak. De houtteelt diende voor de aanleg van een nieuw bos, de verzorging van een opgroeiend bos of de verjonging van een bestaand bos. De bosbescherming hield zich bezig met de bestudering van ziekten (veroorzaakt door organismen uit het plantenrijk), plagen (veroorzaakt door organismen uit het dierenrijk), beschadigingen ten gevolge van atmosferische invloeden (hitte, vorst, storm), grondgebreken als wateroverlast en tekort aan voedingsstoffen en bosbranden. Kennis van de houtmeetkunde was nodig om de aanwezige houtmassa te kunnen bepalen. Zo kon men de ontwikkeling van het bos controleren. Inzicht in de bosbedrijfseconomie was nodig voor de vaststelling van de jaarlijks te vellen houtmassa en de berekening van verantwoorde uitgaven voor cultuur aanleg, bosverzorging en bosbeheer. Het productievermogen van het bos was behalve van het klimaat in de eerste plaats afhankelijk van de gesteldheid van de grond. Daaraan viel in een bosbedrijf weinig te veranderen zodat de houtsoorten meestal aangepast moesten worden aan de bestaande bodemgesteldheid. Kennis van de bosgrond was daarom een zeer belangrijk studievak. Dat voor een bosbedrijf dat vaak ettelijke duizenden hectaren omvatte, kennis van het landmeten en waterpassen nodig was, ligt voor de hand. De bosexploitatie hield zich bezig met de wijze waarop het hout en de zogenoemde bosbijproducten werden geoogst en door het bos vervoerd. Nadere kennis van de aanleg van houttransportwegen en -banen buiten het bos verschaft de weg- en waterbouwkunde. Onder bosbijproducten verstaan we producten die weliswaar uit het bos gewonnen werden, maar niet uit hout bestonden. Men denke hierbij aan vruchten of zaden,

bast, wortels, hars, terpentijn, cacao en rubber. De boshuishoudkunde hield zich bezig met de sociaal-economische aspecten van de bosbouw.

Bij deze informatie over enkele verplichte vakken in de kandidaatsstudie moeten wij het laten. Wel dient nog te worden vermeld dat veel studenten in de bosbouw al in de kandidaatsfase van de mogelijkheid tot praktische tewerkstelling gebruik maakten. Voor de degenen die opgeleid werden voor houtvester bij het boswezen in Nederlands-Indië, gold wat de praktijk betreft een speciale regeling. Voor hen was gedurende de zomervakantie in het eerste kandidaatsjaar een praktijktijd van vier weken zelfs verplicht. Zij brachten die door in een houtvesterij in Nederland. In het tweede kandidaatsjaar moesten zij bovendien drie maanden - juli, augustus en september - werkzaam zijn in een houtvesterij buiten Nederland. En tot slot moesten zij tijdens de ingenieursstudie nog acht maanden, in de periode tussen 1 maart en 31 december, bij het boswezen in het buitenland werken.

Houtvestersopleiding

Voor de benoeming tot houtvester bij het boswezen in Nederlands-Indië bestonden bijzondere voorwaarden. Jaarlijks werd na overleg met de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië door de minister van Koloniën bepaald hoeveel studenten voor de houtvestersopleiding in aanmerking konden komen. De keuze van de kandidaat-houtvesters - zo werden zij, eenmaal in opleiding genomen, genoemd - vond terstond na de voltooiing van de propaedeuse plaats op voordracht van de hoogleraren in de bosbouwkundige vakken voor zover zij deel uitmaakten van een eveneens door de minister van Koloniën daarvoor ingestelde commissie. Zo nodig pleegden zij bij hun aanbeveling overleg met de examinatoren in de verschillende propaedeutische vakken. Aan de kandidaat-houtvesters kon door het Indische gouvernement voor de tijd van vier en in bijzondere gevallen vijf jaar een studietoelage worden gegeven, waarvan 'het genot afhankelijk was van goed gedrag, ijver en vorderingen ter beoordeeling van Onzen Minister van Koloniën'.

183

De ingenieursstudie in de bosbouw Dit gedeelte van de studie kan het best gekarakteriseerd worden als een nadere uitwerking van de in de kandidaatsstudie gelede grondslagen en als een synthese van de verzamelde kandidaatskennis. De verdere uitwerking van de grondslagen geschiedde vooral bij de houtteelt en bosbescherming, bij de boshuishoudkunde en bij de bosbedrijfsregeling. Vooral bij de twee laatstgenoemde vakken werd ook de synthese zeker niet verwaarloosd. Van 1918-1924 kende de richting Nederlandse bosbouw in de ingenieursstudie een tweetal specialisaties, namelijk houtteelt en boshuishoudkunde. In de studierichting koloniale bosbouw kende men geen specialisatie. Vanaf 1924 bestond het (nu uniforme) ingenieursexamen B uit twee met name voorgeschreven vakken: houtteelt en bosbescherming, en boshuishoudkunde. Voor de KB kwam daar nog de bosbedrijfsregeling bij. Dit vak leerde de student een werkprogramma op langere termijn opstellen om het bos duurzaam aan zijn doelstellingen te laten beantwoorden.

Terwijl bij de studierichtingen land- en tuinbouw het ingenieursexamen uit vier vakken bestond, moest de student in de bosbouw in zes vakken examen afleg-

gen. De student B moest behalve de twee verplichte examens in de hierboven genoemde vakken nog vier vakken kiezen uit een lijst van dertien of drie vakken uit deze lijst en één uit een lijst van vier. De student KB moest in drie vakken verplicht examens afleggen (zie hierboven) en bovendien drie vakken kiezen uit een lijst van elf of twee vakken uit deze lijst en één uit een lijst van zes.

Een voorbeeld van een ingenieursexamen KB:

houtteelt en bosbescherming		
boshuishoudkunde		verplicht
bosbedrijfsregeling		
volkenkunde		
plantkunde		twee vakken uit de lijst van elf
Javaans		één vak uit de lijst van zes

184

Het werd aanbevolen de keuzevakken voor het ingenieursexamen ook reeds in de kandidaatsstudie te volgen. Er waren studenten die in de crisisjaren dertig met dit of een soortgelijk pakket afstudeerden, maar daarna geruime tijd moesten wachten voordat zij houtvester konden worden in Nederlands-Indië. Enkelen van hen gebruikten die tijd dan wel om hun scriptie voor een ingenieursvak uit te werken tot een proefschrift. Het aantal examenvakken was in de beide studierichtingen bosbouw groot; ook voor de bijzonder begaafden die een beperkter pakket mochten kiezen om daar dieper in door te dringen. Van deze mogelijkheid werd overigens geen noemenswaardig gebruik gemaakt. De toekomstige werkkring van de bosbouwer, hetzij hij houtvester werd of in de cultures of op een andere wijze zijn bestaan zou vinden, liet niet toe, dat hij een min of meer eenzijdige opleiding kreeg. Maar de KB'ers (grotendeels tot het houtvesterscorps behorende) waren er redelijk tevreden over. Sommigen spraken wel van een vakopleiding, maar beschouwden dit lang niet algemeen als een nadeel, vaak zelfs als een voordeel.

Kritiek van de 'Indische ingenieurs'

Deze was gebleken uit een rapport dat het Nederlands-Indisch Instituut van Wageningse Landbouwkundige Ingenieurs in mei 1932 gestuurd had aan de senaat van de Landbouwhogeschool en dat voor de studie in het algemeen - dus niet alleen voor de tropische richtingen - van belang was.¹⁶ Degenen die daarin kritiek hadden op de Wageningse studieregeling en aandrongen op veranderingen, waren de KL'ers die voor het merendeel bij de Landbouwvoorlichtingsdienst of in de praktijk van de suikercultuur werkzaam waren. Zij hadden vooral kennis van de economie van het Indische landbouwbedrijf en van de landbouwkundige en technologische aspecten van de suikercultuur nodig. Maar volgens hen gaf de Wageningse opleiding een onvoldoende algemene landbouwkundige ontwikkeling. Dat kwam doordat op een te vroeg tijdstip een splitsing in diverse richtingen plaatsvond en sommige studievakken met een landbouwkundig karakter gedoceerd werden door niet-landbouw-

kundigen. Bij bevloeiing bijvoorbeeld, gegeven door prof. Thal Larsen die in Delft weg- en waterbouwkunde had gestudeerd, werd in de colleges te weinig aandacht geschonken aan de landbouwkundige aspecten waarmee de Wageningse ingenieur later in de eerste plaats te maken kreeg. Daarentegen werd teveel tijd besteed aan de technische uitvoering waarvoor toch civiel-ingenieurs beschikbaar zouden zijn. Het gevolg hiervan was dat de landbouwconsulenten zelfs voor het landbouwkundig aspect van irrigatieprojecten niet als de aangewezen deskundigen beschouwd werden. Ook het vak koloniale landhuishoudkunde, sinds 1918 gegeven door mr. J.C. Kielstra, die aan de Leidse Universiteit had gestudeerd, werd teveel als onderdeel van de staathuiskunde beschouwd en te weinig van landbouwkundige kant in het licht gesteld. Daardoor kwam vooral de bedrijfsleer in het gedrang. En omdat de koloniale landhuishoudkunde het hoofdvak was van de richting tropische economie, gold de klacht over de wijze waarop dit vak werd gegeven ook voor de gehele richting KL.III. Vandaar dat deze economische richting als een onvoldoende opleiding beschouwd werd voor de ook numeriek belangrijke categorieën die later in de eerste plaats met het landbouwbedrijf als economische eenheid te maken zouden krijgen, zoals landbouwconsulenten, beheerders van ondernemingen, adviseurs van cultuurmaatschappijen, enz. Zij waren ook niet geholpen met een eenzijdig technische opleiding als de tropische cultures (KL.I).

185

In het Landbouwhogeschoolstatuut van 1935 werd echter landbouwplantenteelt als een verplicht vak in de ingenieursstudie van de tropische economen opgenomen, waardoor hun achterstand in algemeen landbouwkundige kennis ten dele verdween. En in datzelfde statuut werd ook de cultuur van het suikerriet als een verplicht vak voor alle drie richtingen van de KL in het tweede deel van de kandidaatsstudie opgenomen. In de ingenieursstudie werd de cultuur van het suikerriet een keuzevak, evenals de technologie der suikerbereiding. Dat het rapport van de 'Indische ingenieurs' hierop invloed heeft gehad, lijkt ons voor de hand te liggen. In het rapport werd ook geklaagd over de onvoldoende regeling van de praktijk doordat de hoogleraren zich er te weinig mee bemoeiden. En dat terwijl een goede praktijk voor de vorming tot landbouwkundig ingenieur van groot belang was. Aan het bezwaar dat in Nederland geen praktijk in de tropische cultures mogelijk was, hechtten de 'Indische ingenieurs' niet zoveel waarde, maar wel vonden zij het verblijf op een Nederlandse boerderij voor de niet uit landbouwkringen afkomstige studenten (en dat waren de meeste KL'ers) zeer leerzaam en nuttig. Ook vonden zij het onjuist dat de studenten in de eerste jaren van hun opleiding vrijwel niets kregen te horen over hun latere studieobject, de landbouw, terwijl zij juist daarvoor naar Wageningen waren gekomen. Hierbij werd weer aangevoerd dat dit vooral voor hen die niet van een boerderij kwamen een ernstig nadeel was.

Eerder hebben we al opgemerkt dat een propaedeuse, uitsluitend bestaande uit niet-landbouwvakken, de animo om te studeren in de weg zou kunnen staan. De 'Indische ingenieurs' pleitten ervoor dat in de propaedeuse excursies zouden worden georganiseerd naar landbouwbedrijven. Ze zouden voorafgegaan moeten worden door inleidende colleges. Ook wensten zij de opneming in de propaedeuse van 'algemene agronomie' als verplicht examenvak. In het studiejaar 1938-1939 werd voor

het eerst een aantal lezingen gehouden - in de studiegids aangekondigd als bijzondere lessen -, die ten doel hadden de jongerejaarsstudenten wegwijs te maken op het uitgebreide terrein van de landbouwwetenschap. De belangstelling ervoor bleek echter zo gering, dat ze na de Tweede Wereldoorlog niet meer werden gehouden.

Wat de ingenieursstudie betreft, werd in het rapport opgemerkt dat het ontwerpen van een programma hiervoor bemoeilijkt werd door het dualistisch karakter van de Landbouwhogeschool. Enerzijds moest zij opleiden voor gespecialiseerd researchwerk op het gebied van de landbouwwetenschap, anderzijds voor generalistische functies in de praktijk van de landbouw. De studenten die zich tot het eerste aangetrokken voelden, waren gebaat met een beperking tot een klein aantal, liefst met elkaar verwante vakken waardoor zij zich tamelijk diepgaand zouden kunnen specialiseren, de generalisten in spe hadden een minder gespecialiseerde, meer algemeen landbouwkundige opleiding nodig.

De 'Indische ingenieurs' stelden vanwege de grote verschillen in behoeften van beide categorieën een soepele regeling van de ingenieursstudie voor, die met ieders neiging en bekwaamheid zoveel mogelijk rekening zou houden. Volgens hen diende het ingenieursexamen over vier vakken te lopen, waarvan er ten minste twee gekozen zouden moeten worden. Dit werd in 1935 ook voor de richtingen van de L- en KL-groep gerealiseerd, alsmede voor de richting T. Deze noodzakelijk geachte vrijheid was voor de aanstaande specialisten van groot belang. Bij de keuze van de vakken moest echter wel worden vastgehouden aan het beginsel dat de opleiding landbouwkundig zou zijn. Met instemming werd in het rapport verwezen naar een verzuchting uit de rede, gehouden door M.F. Visser in september 1931 bij de overdracht van het rectoraat aan Thal Larsen: 'Is het nu werkelijk nodig naast onze vier universiteiten, welk getal velen voor ons kleine land reeds te groot achten, nog een vijfde te plaatsen, zij het dan ook met een landbouwkundige tint?' De 'Indische ingenieurs' bleken twee categorieën specialisten te onderscheiden. De eerste categorie zou zich binnen de grenzen van de ingenieursstudie in een bepaalde richting in het bijzonder verdiepen waarbij de vorming tot wetenschappelijk landbouwkundige op de voorgrond zou blijven staan. De tweede zou voor haar verdieping meer tijd nodig hebben teneinde zich te kunnen oriënteren op deelgebieden die niet tot de landbouwwetenschappen in engere zin behoorden, zoals fytopathologie, microbiologie, genetica, enz. Uit deze categorie zouden bijvoorbeeld proefstationsonderzoekers kunnen voortkomen. Men denke hierbij aan de onderzoeksvariant, voorgesteld in de reeds door ons besproken rapporten van de senaatscommissies-Van der Burg/Reinders en Minderhoud/Reinders tot herziening van het 1918-statuut.¹⁷ Door de herprogrammering van 1956 zou de mogelijkheid tot zo'n vergaande specialisering pas goed worden verwezenlijkt.

LANDMETERSCURSUS

Aan de Koninklijke Akademie, de voorloopster van de Polytechnische School en de Technische Hogeschool (Universiteit), alle in Delft gevestigd, bestond van 1847 tot 1861 een éénjarige cursus voor landmeters. Aan de in 1864 opgerichte Polytechnische School was deze landmeterscursus verdwenen. Wel werden er de be-

ginselen van de geodesie en het praktische landmeten en waterpassen onderwezen, omdat ze een belangrijk onderdeel van de opleiding tot civiel-ingenieur uitmaakten. Landmeter werd men sinds 1865 door het afleggen van een staatsexamen dat op diverse plaatsen in het land werd afgenomen. Van een gestructureerde opleiding was echter geen sprake. De aanstaande landmeters moesten zelf maar zien hoe ze aan de vereiste kennis kwamen. In 1891 stelde de Vereniging voor Kadaster en Landmeetkunde (in 1884 opgericht door de kadasterlandmeters) een commissie voor de opleiding in. Uiteindelijk werd er bij K.B. van 16 september 1918 een cursus van ruim drie jaar aan de Landbouwhogeschool ingesteld, die op 8 oktober 1919 werd geopend. Bij de keuze van Wageningen speelde de modernisering van de landbouw een belangrijke rol, in het bijzonder de steeds sterker gevoelde noodzaak van ruilverkaveling.

Hoewel de studenten van de landmeterscursus ingeschreven stonden aan de Landbouwhogeschool en ook de docenten in dienst van de hogeschool waren, had de landmeterscursus een eigen college van bestuur waarvan prof.ir. J.W. Dieperink, hoogleraar in het landmeten, het waterpassen en de geodesie, de voorzitter was. De landmeters in opleiding zouden zich moeten toeleggen op vakken als wiskunde, recht, economie, landhuishoudkunde, statistiek, geologie, akker-, weide- en bosbouw, grondverbetering en cultuurtechniek. Het sprak dus wel vanzelf dat, toen werd besloten om de opleiding tot landmeter te verbinden aan een inrichting van hoger onderwijs, de keuze was gevallen op de Landbouwhogeschool waar in vrijwel al die vakken onderwijs werd gegeven. Naast Dieperink als hoogleraar waren ook de lectoren A. van der Deure (hoofdstukken uit het burgerlijk en administratief recht) en H.F. van Riel (de kadastrale techniek, de techniek der ruilverkaveling en de toegepaste rekenkunde) aan de cursus verbonden.

187

In naam was de opleiding te Wageningen algemeen, maar in feite was zij er een voor het kadaster, toen nog bijna de enige werkgever in Nederland op landmeetkundig gebied. De Wageningse landmeters kwamen dan ook vrijwel allemaal terecht bij het Nederlandse of Indische kadaster. Jaarlijks werd een door de minister van Financiën te bepalen aantal kandidaat-landmeters, meestal ongeveer tien, aangewezen voor de opleiding tot aspirant-landmeter van het kadaster. Zij waren na een vergelijkend examen geselecteerd uit een groot aantal gegadigden die na de HBS met vijfjarige cursus tien maanden bij een landmeter van het kadaster hadden gewerkt. De studenten kregen jaarlijks een toelage van f 1000,-, in principe voor drie jaren. Voor de kandidaat-landmeters van het kadaster in Nederlands-Indië gold een vergelijkbare regeling.

Verplaatsing van de studie voor landmeter naar Delft

In 1935 werd de studie voor landmeter verplaatst van de Landbouwhogeschool in Wageningen naar de Technische Hogeschool in Delft. De aanwijzing van kandidaat-landmeters was in 1931 door de minister van Financiën beëindigd, omdat het kadaster wegens de crisis voorlopig geen nieuwe landmeters meer zou aanstellen. Enige jaren later ging ook de minister van Koloniën tot zo'n stop over. Landmeters in spe moesten toen ergens anders werk zien te vinden. Zo ontstond er behoefte aan een

algemenere opleiding dan de Wageningse, een die veel minder gericht was op die voor landmeter van het kadaster. In Delft, waar prof.ir. W. Schermerhorn sinds 1926 geodesie en landmeetkunde doceerde voor de studenten in de civiele techniek, streefde men naar een concentratie van de studie voor landmeter als specialisatie binnen de richting weg- en waterbouwkunde. De specialisatie was nodig vanwege de ontwikkeling van de geodetische technieken (onder andere luchtfotogrammetrie, geofysische opsporingstechnieken, astronomische geodesie, instrumentele ontwikkelingen) en de maatschappelijke vraag naar specialisten buiten het kadaster, onder meer bij de waterstaat, de oliemaatschappijen en de civiele techniek in het buitenland.

Tijdens de ernstige ziekte en na de dood van prof. Dieperink op 25 september 1934 was een van de leidende figuren van de landmeterscursus lector J.M. Tienstra, de opvolger van de in 1931 overleden lector H.F. van Riel. Tienstra, secretaris van het college van bestuur van de landmeterscursus, was een vurig voorstander van de verplaatsing van de opleiding naar Delft, zowel met het oog op de wetenschappelijke ontplooiing als ter wille van de verbreding van de maatschappelijke horizon van het vak. Tienstra heeft later als hoogleraar in Delft inderdaad veel aandacht aan beide aspecten geschonken. Door velen werd de concentratie in Delft vooral gezien als een bezuiniging zowel in de personele sfeer als wat betreft de outillage. Rector Bakker van de Landbouwhogeschool bracht in zijn rede bij de rectoraatsoverdracht op 16 september 1935 hiertegen in 'dat de Senaat - in verband met het feit, dat ook aan onze Hoogeschool onderwijs in Landmeten, Waterpassen en Geodesie moet worden gegeven - duidelijk heeft aangetoond, dat door deze overplaatsing bezuiniging op financieel gebied onmogelijk zal kunnen worden verkregen'. In Wageningen bleef inderdaad een lectoraat, later omgezet in een hoogleraarschap, gevestigd voor het onderwijs in de landmeetkunde aan de aanstaande landbouwkundige ingenieurs. Wij menen overigens - anders dan prof. Bakker - dat bezuiniging niet de primaire reden van de regering voor de verplaatsing is geweest. Met ingang van 1 februari 1936 werd A. Kruidhof - oud-alumnus van de landmeterscursus - benoemd tot lector in het landmeten en waterpassen aan de Landbouwhogeschool. Op 1 april 1946 volgde zijn benoeming tot hoogleraar in dezelfde vakken, die later de naam 'landmeetkunde' kregen.

De Delftse cursus duurde 3 jaar. Tegelijk met de overgang werd de titel van civiel-landmeter ingevoerd die aan het diploma was verbonden. Schermerhorn had al meteen in 1935 een volledige Delftse ingenieursstudie van vijf jaren willen creëren. Maar het ministerie van Financiën stak daar een stokje voor. Dit zou namelijk tot gevolg hebben gehad dat alle kadasterlandmeters in de ingenieursrangen geplaatst moesten worden, wat te veel geld zou kosten. Het zou nog tot 1949 duren voordat de opleiding tot civiel-landmeter in de studierichting geodesie opging, waardoor de mogelijkheid geschapen werd om geodetisch ingenieur te worden.

Zo was de landmetersopleiding in 1935 van de Landbouwhogeschool verdwenen.¹⁸ De rentmeestersopleiding die de senaat zich als studierichting L.V onder de benaming landgoederenbeheer had voorgesteld, kwam daarvoor niet in de plaats, evenmin als de opleiding van ingenieurs, richting tuinbouw met specialisering in

tuin- en landschapskunst. De noodzaak tot bezuiniging en versobering had tot gevolg dat de regering voorlopig afwijzend stond tegenover elk streven naar verdere differentiatie bij de inrichtingen voor hoger onderwijs, die niet strikt noodzakelijk was.

TITULATUUR

Op 3 april 1917 zond het bestuur van de Vereniging van Delftse Ingenieurs aan de leden van de Tweede Kamer een brief.¹⁹ Daarin protesteerde het tegen het feit dat in artikel 46 van het wetsontwerp tot regeling van het hoger landbouw- en hoger veeartsenijkundig onderwijs werd voorgesteld aan de afgestudeerden van de Landbouwhogeschool het diploma van landbouwkundig ingenieur te verlenen.* In de memorie van toelichting op dit wetsontwerp werd niet uiteengezet op welke gronden dit zou gebeuren. Wel werd in de bijlage van de memorie van toelichting een overzicht gegeven van de inrichtingen voor hoger land- en bosbouwonderwijs in het buitenland waar wel en waar niet de titel van ingenieur behaald kon worden. Uit het voorlopig verslag bleek dat bij vele kamerleden bedenkingen bestonden tegen het geven van de titel van landbouwkundig ingenieur aan de gediplomeerden van de Landbouwhogeschool. Zij verstonden onder 'ingenieurs' beoefenaren van andere vakken dan aan de Landbouwhogeschool zouden worden onderwezen, zodat de titel van ingenieur, aan afgestudeerden van deze hogeschool toegekend, gemakkelijk misverstand kon wekken. Maar, aldus het bestuur van de Vereniging van Delftse Ingenieurs, in de memorie van antwoord was de titel gehandhaafd zonder dat de in het voorlopig verslag gemaakte bezwaren waren weerlegd. Het bestuur maakte de kamerleden erop attent dat de afgestudeerden aan de Technische Hogeschool door een langdurige en moeilijke studie de titel van ingenieur (civiel, bouwkundig, werktuigbouwkundig, scheepsbouwkundig, mijnbouwkundig, scheikundig of elektrotechnisch ingenieur) hadden verkregen. Zij zouden in hun belangen en positie ernstig geschaad worden wanneer een zelfde titel ook verleend werd aan hen die een geheel andere en wat de technische wetenschappen betreft veel minder diepgaande opleiding genoten hadden. Uit artikel 7 van het wetsontwerp waarin de 28 vakken werden vermeld die aan de Landbouwhogeschool zouden worden gedoceerd, bleek immers dat er daarvan maar een klein aantal tot de eigenlijke ingenieursstudie, zoals de vereniging die opvatte, kon worden gerekend, te weten de wis- en werktuigkunde, de natuurkunde en meteorologie, de scheikunde, de technologie, de cultuurtechniek en het landmeten en waterpassen. Bovendien viel uit niets af te leiden dat de studie daarin zelfs maar bij benadering zo grondig zou zijn als aan de Technische Hogeschool. Het grote aantal andere vakken wees eerder op het tegendeel, evenals het feit dat volgens bijlage B, No. 3 van de memorie van antwoord voor de wiskunde maar één hoogleraar zou worden benoemd. Het bestuur van de Vereniging van Delftse Ingenieurs ging zelfs zover te poneren dat, wanneer men een afzonderlijke studie voor landbouwkundig ingenieur wenste, deze thuishoorde aan de Technische

189

* Deze titel werd overigens reeds sinds 1852 tijdens de Nederlandse Landhuishoudkundige Congressen gebruikt, evenals in de naam van de op 21 oktober 1908 opgerichte vereniging het Nederlands Instituut van Landbouwkundig Ingenieurs (NILI)

Hogeschool in Delft. Inderdaad was landbouwkunde een afdeling van de Technische Hogeschool in München en bosbouwkunde van de Technische Hogeschool te Karlsruhe.

Ook de senaat van de Technische Hogeschool in Delft had zich met een nota gericht tot de leden van de Tweede Kamer waarin hij erop aandrong de titel 'ingenieur' voor afgestudeerden van de Landbouwhogeschool door een andere te vervangen. De raad van leraren van de RHLTBS trok hiertegen van leer in een schrijven d.d. 6 oktober 1917, eveneens aan de Tweede Kamer gezonden.²⁰ Hij merkte daar onder meer op dat de betekenis die men hoe langer hoe meer aan de naam ingenieur was gaan hechten, 'volstrekt niet iets geheel bepaalds, nòch iets onveranderlijks [was]'. Bestond er geen groot verschil in opleiding en werkring tussen de verschillende in Delft gevormde ingenieurs? De daar opgeleide scheikundige ingenieur bijvoorbeeld stond verder af van zijn collega's civiele techniek, werktuigbouwkunde, scheepsbouwkunde, enz. dan van de landbouwkundige ingenieur. Men vergelijkte ook, aldus de raad van leraren, 'in het programma der lessen aan de Technische Hoogeschool, wat de scheikundige ingenieurs te bestudeeren krijgen van de wis- en werktuigkunde en van de constructief-technische vakken met dat der overige studierichtingen aldaar te eener zijde en met het programma der Wageningse School te anderzijde'. De raad van leraren wees erop dat het woord ingenieur in de loop der tijden een steeds ruimere betekenis had gekregen. De titels elektrotechnisch en scheikundig ingenieur waren van recente datum. Naarmate de wetenschap vorderde, zouden er in Delft ongetwijfeld nieuwe vormen van ingenieursschap in het leven geroepen worden. Maar waarom alleen in Delft? Thans, in 1917-1918, eiste de tijd landbouwkundige ingenieurs en het feit dat de opleiding hiervoor niet aan de Technische Hogeschool kon geschieden, mocht toch geen reden zijn hun elders de rechtmatige titel te onthouden. Het bezwaar van de Delftse senaat dat hieruit verwarring zou kunnen voortvloeien, maakte op de raad van leraren van de RHLTBS geen indruk. Dan zouden immers 'de zoozeer uiteenlopende categorieën van Delftsche ingenieurs ook heden daartoe aanleiding moeten geven; en het komt in de praktijk toch niet voor, dat men (misleid door den gelijkkluidenden titel van ingenieur) een mijningenieur raadpleegt voor huizenbouw of een scheikundig ingenieur voor een elektrische centrale'. Trouwens, zo betoogde de raad van leraren, in het buitenland waar de ingenieurstitel voor landbouwkundigen allang bestond, was van zo'n verwarring niets te merken geweest. De raad van leraren verwachtte dat Wageningse en Delftse ingenieurs in de toekomst op doeltreffende wijze zouden kunnen samenwerken, bijvoorbeeld op het gebied van de irrigatie in Nederlands-Indië, die twee aspecten heeft: een waterstaat-technisch en een landbouwkundig. Te lang was de irrigatie voornamelijk behandeld van de waterstaat-technische kant. En dat, terwijl aan de irrigatieplannen landbouwkundig onderzoek vooraf diende te gaan en ook wat betreft de voor de aanplant benodigde waterhoeveelheid en de wijze van watergebruik op de velden de medewerking van de landbouwkundige ingenieur onmisbaar was. Nog in 1932 zou het Nederlands-Indisch Instituut van Wageningse Landbouwkundige Ingenieurs zich erover beklagen dat sommige vakken met een landbouwkundig karakter, zoals be-

vloeiing, onderwezen werden door aan de Technische Hogeschool in Delft opgeleide civiel-ingenieurs.

Tijdens het kamerdebat in 1917 was de kwestie van de titulatuur niet meer ter sprake gekomen, zodat volgens artikel 46, eerste lid, van de Wet tot regeling van het hoger landbouw- en hoger veeartsenijkundig onderwijs het diploma van landbouwkundig ingenieur aan de Landbouwhogeschool 'verkrijgbaar' was (aanhalingstekens van ons, v.d.H.). Het tweede lid van dit artikel bepaalde dat de landbouwkundige ingenieur toegelaten werd tot de verdediging van een proefschrift ter verkrijging van het doctoraat in de landbouwkunde. Degenen die in het bezit waren van een na 18 september 1916 aan de RHLTBS verworven diploma van landbouwkundige of van een akte MO landbouwkunde waren eveneens gerechtigd tot het voeren van de titel van landbouwkundig ingenieur (artikel 64, tweede lid), alsmede degenen die uiterlijk in 1921 deze akte behaalden.

In de studiegidsen van de Landbouwhogeschool tot het studiejaar 1925-1926 zien wij achter de namen van de landbouwkundige ingenieurs als titel alleen de letters l.i. staan. Ook werden in deze gidsen achter de namen van de Delftse ingenieurs de letters c.i., s.i., w.i. geplaatst als afkortingen van respectievelijk de titels civiel-ingenieur, scheikundig ingenieur en werktuigkundig ingenieur. De L.H.-studiegids voor het studiejaar 1925-1926 toont echter voor het eerst in plaats van de letters l.i. achter de naam de afkorting ir. voor de naam, hoewel de toenmalige minister van Landbouw, Nijverheid en Handel al in 1922 het gebruik van het predikaat ir. voor de landbouwkundige ingenieurs had ingevoerd. Zeer waarschijnlijk was dit gebeurd omdat de afgestudeerden aan de Technische Hogeschool de titel ir. voor de naam al ongeveer tien jaar droegen (zij het niet in de studiegidsen van de Landbouwhogeschool tot 1925-1926). De ironie van het lot wilde dat het jarenlange streven van de Delftse ingenieurs om hun predikaat ir. als een specifiek Delfts kenmerk ingang te doen vinden officieel verijdeld was door een minister van landbouw, H.A. van IJsselstein, die nota bene zelf civiele techniek had gestudeerd. Uitgerekend hij had formeel de gelijkstelling als ingenieur van afgestudeerden in Wageningen met Delftse ingenieurs erkend.

Met uitzondering van juristen en ingenieurs was het overigens ongebruikelijk dat degenen die toegelaten waren tot de promotie een titel voor of achter hun naam plaatsten. De wettelijke erkenning van academische titels hield nog geen wettelijke bescherming in. In de bezettingstijd werd echter op 25 september 1942 (Stcr. 187) een besluit afgekondigd dat Delftse, Wageningse, Bandoengse en buitenlandse ingenieurs (zowel landbouwkundige als technische) het recht gaf ir. voor hun naam te plaatsen met desgewenst de kleine letters c.i., s.i., w.i., l.i., etc. erachter. Misbruik werd gestraft met een geldboete van ten hoogste f 500,-. Prof. M. Groen wiens boek HET WETENSCHAPPELIJK ONDERWIJS IN NEDERLAND, I, ons op dit besluit van de secretarissen-generaal van de departementen van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming, van Landbouw en Visserij en van Justitie attent maakte, vraagt zich af, of hier sprake is geweest van invloed van Mussert die zelf Delfts ingenieur was.²¹ Met de bevrijding verviel deze wettelijke bescherming. In de wet op het wetenschappelijk onderwijs van 1960 (artt. 146 en 147) werd vastgelegd wie de titel doctor, meester,

27 Programmaboekje voor de activiteiten bij het vijftig-jarig bestaan van het rijkslandbouwonderwijs

ingenieur en doctorandus, voor de naam geplaatst en afgekort tot dr., mr., ir. en drs., zonder aanduiding van de studierichting, mogen gebruiken. Vóór deze WWO-1960 waren wetenschappelijke titels niet wettelijk beschermd, hoewel volgens Groen misbruik vermoedelijk niet al te vaak zal zijn voorgekomen.

BESTUUR

In 1917, bij haar verheffing tot Landbouwhogeschool, kreeg de instelling een statuut dat bijna over de hele linie een getrouwe kopie vormde van de voorschriften voor de andere openbare instellingen van hoger onderwijs. Daarom hebben wij van een gedetailleerde beschrijving van wat in hoofdstuk VI van de Wet tot regeling van het hoger landbouw- en hoger veeartsenijkundig onderwijs beheer en toezicht heet, afgezien. De lezer die hierin geïnteresseerd is, raadplege het proefschrift van C.J.A. de Ranitz.²² Wij hebben ons hoofdzakelijk beperkt tot het geven van enkele voorbeelden om het bestuurlijk functioneren van de voornaamste organen in de praktijk te laten zien. Onder toezicht en verantwoordelijkheid van de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel werd het bestuur van de Landbouwhogeschool, die geen zelfstandig onderdeel vormde in de publieke administratie van het Rijk, rechtstreeks uitgeoefend door vijf curatoren. Zij werden door de Kroon aangesteld en ontslagen; om de twee jaar trad een van hen af; de aftredende was weer benoembaar.

De bevoegdheden van het college van curatoren waren in de artikelen 32 tot en met 37 van de bovengenoemde wet vaag en onduidelijk omschreven. In werkelijkheid bezat het college evenmin als de senaat bestuursbevoegdheden. In bijna alle aangelegenheden moest de beslissing van 'Den Haag' worden afgewacht, aan wiens regime de Landbouwhogeschool was onderworpen. Moesten rechtshandelingen, de Landbouwhogeschool betreffende, worden verricht, dan gebeurde dit door de minister of door curatoren. In het laatste geval traden curatoren op als Rijksorgaan, belast met beheer en toezicht en met de uitvoering van de wet. Het college van curatoren is wel eens vergeleken met een Janus-figuur. Het vertegenwoordigde tegenover de regering de hogeschool, maar tegenover de hogeschool de regering. Zien wij het goed, dan is dit in de loop van de jaren vijftig geleidelijk aan veranderd. In plaats van enigszins buiten de hogeschool te staan, werden curatoren meer en meer een orgaan van de hogeschool.²³

Omdat de Landbouwhogeschool geen rechtspersoonlijkheid had, kon zij geen eigendom hebben of verkrijgen. Zo werd op 14 september 1926 ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het landbouwonderwijs (1876-1926) het beeld van de Zaaier, het geschenk van 'De landbouw aan de Landbouwhogeschool', door jhr. S. van Citters in zijn hoedanigheid van voorzitter van het comité dat de gelden voor het vervaardigen van het beeld bijeen had gebracht, aangeboden aan de minister van Binnenlandse Zaken en Landbouw, mr. J.B. Kan.* Van Citters drukte zich in zijn rede op het voorplein van het hoofdgebouw van de hogeschool aldus uit: 'Mijnheer de Minister, de landbouw schonk dit beeld aan de Landbouwhogeschool. Die instelling heeft als zoodanig geen stoffelijk bezit, het is alles des Rijks. Daarom dragen wij dit beeld aan U over ter vrije beschikking om het hier of op eene andere plaats der Landbouwhogeschool, waar het het meest aan zijne bestemming zal voldoen, wel in stand te willen houden'. De minister aanvaardde het beeld als een welkom geschenk voor de regering ten behoeve van de Landbouwhogeschool. De uitdrukking 'ten behoeve van...' betekende een door de staat in acht te nemen voorwaarde: de geschonken goederen moesten ten voordele komen en blijven van de bevoordeelde rijksinstelling van hoger onderwijs. Indien deze voorwaarde niet werd vervuld, dat wil zeggen indien de goederen aan de aangegeven bestemming werden onttrokken, kon de schenking herroepen worden verklaard.²⁴

* Terzijde kan nog worden opgemerkt dat het beeld van de Zaaier niet een spontaan geschenk van 'De landbouw' was, maar een gevolg van een niet-onbaatzuchtig initiatief van de Wageningse beeldhouwer Auguste Falise. Falise, die een deel van zijn inkomen te danken heeft gehad aan het vervaardigen van borstbeelden van Wageningse leraren en hoogleraren, kwam in 1923 op de gedachte de hogeschool in het kader van het vijftigjarig bestaan van het landbouwonderwijs in Wageningen een ontwerp te schenken voor een beeld van 'een forschen zaaier (...), symbool van den zegen, dien de Landbouwhogeschool verspreidt'. De uitvoering van het ontwerp liet Falise echter over aan de begiftigde! De financiering werd, niet zonder moeite, ten slotte door 'De landbouw' tot stand gebracht. Het beeld werd op het voorplein van het oude hoofdgebouw geplaatst en is in 1990 overgebracht naar het terrein van het nieuwe bestuurscentrum, waar het voor de hoofdingang staat.

28 De onthulling van het standbeeld 'de Zaaier' (1926)

Procedure benoeming hoogleraren en lectoren

Een belangrijke bevoegdheid van de senaat, wiens werkkerrein zich uitstrekte tot al die onderwerpen die betrekking hebben op onderwijs en onderzoek, was zijn adviserende functie bij het benoemen van hoogleraren en lectoren door de Kroon. Bij elke te vervullen plaats werd door curatoren een gemotiveerde aanbevelingslijst aan de minister aangeboden, waarbij het advies van de senaat werd gevoegd.²⁵ Bij de kwestie wie geschikt was om een hoogleraarsambt of een lectoraat te vervullen ging het bijna uitsluitend om de wetenschappelijke capaciteiten van de universitaire docent en de behoeften van het te onderwijzen vak. Aangezien deze factoren in het algemeen het best door ter zake kundigen, i.c. de hoogleraren, kunnen worden beoordeeld, legde de mening van de senaat groot gewicht in de schaal. Toch waren curatoren niet verplicht het advies van de senaat te volgen, evenmin als de Kroon gehouden was aan de aanbeveling van curatoren gehoor te geven. Wij zullen nu een voorbeeld geven van de rol die senaat en curatoren speelden bij de totstandkoming van een benoeming van een hoogleraar door de Kroon. De gang van zaken is in dit voorbeeld complex, maar zeker niet uniek. Hij geeft ook wel enigszins een tijdsbeeld.

Na het overlijden op 30 januari 1921 van prof. mr. dr. A. H. Heringa, die sinds 1918 hoogleraar in de staathuishoudkunde, de statistiek en het Nederlands agrarisch

recht was geweest, benoemde de senaat uit zijn midden een commissie, bestaande uit de hoogleraren Kielstra, Koenen en Te Wechel om hem van advies te dienen inzake de voorziening in de ontstane vacature.²⁶ Deze commissie stelde een rapport samen, gedateerd 30 juli 1921, met de inhoud waarvan de senaat zich geheel kon verenigen. Het werd 1 augustus 1921 door de senaat in afschrift aangeboden aan het college van curatoren. Uit het rapport bleek dat het veel moeite had gekost iemand te vinden, die in staat en ook genegen was om het onderwijs op zich te nemen in de drie studievakken die aan de leerstoel waren verbonden. Door die, voor het Rijk weliswaar voordelige, combinatie en ook op grond van andere overwegingen stelden enige kandidaten, die de commissie gaarne in aanmerking had laten komen, zich niet beschikbaar. Alleen prof. Bordewijk, die in 1918 naar de Groninger Universiteit was vertrokken, maar daarvóór, vanaf 1913, leraar aan de RHLTBS was geweest, leek bereid naar Wageningen terug te keren, omdat het voor zijn gezondheid en die van zijn gezin beter was in Gelderland te wonen. Financiële redenen maakten hem dit echter moeilijk.

Een vrouw als hoogleraar?

Na het inwinnen van uitvoerige inlichtingen was de commissie ten slotte op mejuffrouw mr. E.C. van Dorp gekomen. Mejuffrouw Van Dorp had te Leiden eerst Nederlandse taal- en letterkunde (zij was in het bezit van het kandidaatsdiploma) en daarna rechten gestudeerd. In 1901 was zij gepromoveerd op een dissertatie over een juridisch onderwerp. Na haar promotie werd zij eerst advocate en daarna 'secretaresse' bij de Superfosfaatfabriek in Rotterdam, in welke functie zij gelegenheid kreeg een tak van industrie, voor de landbouw van groot belang, in de praktijk van nabij te leren kennen. Intussen verwaarloosde zij haar wetenschappelijke studie niet en publiceerde zij in binnen- en buitenlandse tijdschriften tal van artikelen op economisch gebied. In 1919 werd mejuffrouw Van Dorp toegelaten als privatdocente aan de Utrechtse Universiteit, waar, naar de verklaring van de juridische faculteit, haar lessen door de studenten zeer op prijs werden gesteld. De commissie gaf de senaat in overweging mejuffrouw Van Dorp voor te dragen ter vervulling van de vacature-Heringa. Zij week daarmee af van de gewoonte meer dan één persoon aan te bevelen en gaf daarvoor terecht als reden op, dat zij 'na ernstig onderzoek en nauwkeurige informatie' bij de juridische faculteiten van de verschillende universiteiten niemand had aangetroffen, die zij ten volle kon aanbevelen. De zaak zou anders komen te liggen, zo lezen wij in het slot van het rapport, als curatoren of de minister stappen wilden ondernemen, waardoor de financiële bezwaren van prof. Bordewijk zouden worden opgeheven. Maar eind november berichtte Bordewijk curatoren dat hij, ondanks hem in het vooruitzicht gestelde faciliteiten, er toch van moest afzien om zich voor een eventuele benoeming in Wageningen beschikbaar te stellen. Het college van rector magnificus en assessoren werd door curatoren hiervan op de hoogte gesteld en vroeg daarop de senaatscommissie inzake de voorziening in de vacature-Heringa, of dit feit haar aanleiding gaf een nieuwe voordracht te adviseren. De senaatscommissie verklaarde dat zij zich ook bij nadere overweging bleef stellen op het in haar rapport van 30 juli ingenomen standpunt en derhalve mejuffrouw Van Dorp

voor een benoeming bleef aanbevelen. Rector en assessoren stelden het curatorium hiervan in kennis bij schrijven van 15 december 1921.

Diezelfde dag vond een curatorenvergadering plaats, waarvoor ook de senaatscommissie en de rector magnificus en zijn assessoren waren uitgenodigd. Van de senaatscommissie waren Kielstra en Koenen aanwezig, die - de brief van rector en assessoren was nog niet gearriveerd - meedeelden dat de commissie niemand anders dan mejuffrouw Van Dorp zou aanbevelen. Löhnis merkte op, dat hij deze aangelegenheid met minister Van IJsselstein had besproken, die nadrukkelijk had verklaard dat hij van een benoeming van mejuffrouw Van Dorp niets wilde weten. Hesselink van Suchtelen antwoordde dat senaat en curatoren zich hierdoor niet mochten laten weerhouden om haar voor te stellen als kandidaat. Rector Van Uven was het hiermee eens. De senaat diende zich niet te laten beïnvloeden door een onderhandse mededeling. Volgens hem kon in de voordracht van de senaat dan ook geen wijziging worden aangebracht. Curator H.J. Lovink, de voormalig directeur-generaal van de landbouw, die Sibinga Mulder al in 1918 was opgevolgd, zei het dossier over de voorziening in de bestaande vacature nog niet te hebben ingezien, maar persoonlijk bezwaar te hebben tegen de benoeming van een vrouwelijke professor. 'In het algemeen heeft hij van de vrouw als ambtenaar geene goede ervaring', zo lezen wij in de notulen. Van Citters kon het standpunt van de senaat begrijpen, maar vroeg zich af, of 'vrouwen op hooger leeftijds een ambt naar behooren kunnen waarnemen'. Prof. Van der Burg bracht hiertegen in, dat aan de universiteiten in Groningen en Utrecht vrouwen als buitengewoon hoogleraar werkzaam waren, voor wie de leeftijdsgrens van 70 jaar zelfs niet gold. Koenen meende dat 'benoeming van eene vrouw inderdaad gevaarlijk kan zijn. Maar de kans van slagen is voor eene eerste vrouwelijke kracht grooter dan voor een man van middelbare capaciteiten'. Van Uven hoopte dat curatoren en de senaat het over de voordracht eens zouden worden om sterker te staan tegenover de minister. 'Wellicht ware door Curatoren en de Senaatscommissie eene gemeenschappelijke studie van de candidaten te maken'. Van Citters verzekerde dat curatoren, wanneer zij op een nieuw denkbeeld kwamen, gaarne met de senaatscommissie overleg zouden plegen.

196

Een socialist als hoogleraar?

Kort na deze vergadering had Löhnis een gesprek met prof. mr. I.B. Cohen, die sinds april 1910 onder meer agrarisch recht doceerde aan de Groninger Universiteit. Toen Löhnis hem toevertrouwde dat men in Wageningen problemen had met het vinden van een geschikte opvolger van Heringa, beloofde Cohen hem schriftelijk zijn oordeel te geven over ene mr. dr. A. Spanjer. De senaatscommissie had deze man in een eerder stadium laten vallen, omdat hij een aanhanger was van de Frankfurter hoogleraar in de economie Oppenheimer, wiens stelsel op sommige punten verwantschap met dat van Marx vertoonde. Maar Cohen schreef in zijn brief d.d. 13 januari 1922 aan Löhnis dat Spanjer geen blind bewonderaar van Oppenheimer was. Hij achtte diens stelsel in hoofdzaak juist, maar was het in verschillende opzichten niet met hem eens. Spanjer was volgens Cohen een belezen man, zowel op economisch als op filosofisch gebied. In 1913 was hij in Groningen op stellingen gepro-

moveerd tot doctor in de rechtswetenschap, in 1921 in Leiden in de staatswetenschap op een proefschrift met als titel 'Het liberale Socialisme'. Hij stond, aldus Cohen, in tegenstelling tot Oppenheimer, niet vijandig of onverschillig tegenover het christendom. In ieder geval was hij professorabel. Spanjer bezocht hierna Löhnis en Lovink, op wie hij kennelijk een goede indruk maakte. Beiden lieten zich namelijk op de curatorenvergadering van 2 februari 1922 in positieve zin over hem uit, daarbij wijzend op de verklaring van prof. Cohen omtrent zijn bekwaamheid. Hesselink van Suchtelen wilde deze niet in twijfel trekken, maar vond het in het belang van de Landbouwhogeschool dat de hoogleraren zoveel mogelijk vrijheid werd gelaten. Bovendien vroeg hij zich af, of iemand die blijkens zijn dissertatie een eenzijdig standpunt innam wel de goede figuur was voor het bekleden van juist dit professoraat. Löhnis antwoordde hierop, dat Spanjer tijdens zijn bezoek aan hem ervan doordrongen bleek dat hij bij zijn colleges aan de verschillende theorieën dezelfde aandacht behoorde te schenken. Bovendien zouden de professoren Kielstra en Koenen wel een voldoende tegenwicht vormen. Hesselink van Suchtelen zou toch de voorkeur geven 'aan een meer bezadigd persoon'. Ook wees hij op het feit dat zowel de heer Spanjer als prof. Cohen en prof. Oppenheimer 'Israëliet' waren. Lovink zei hierop dat Spanjer geen 'Israëliet' meer was. Ook vond hij, dat het zijn nut had indien thans een hoogleraar benoemd zou worden wiens opvattingen afweken van die van de oudere economen, wier theorieën hij overigens zeer respecteerde. De president was ten slotte van oordeel dat curatoren nu de senaat konden meedelen dat hun aandacht was gevestigd op mr. Spanjer en dat zij het op prijs zouden stellen als dit college zijn advies nogmaals zou overwegen in het licht van de door prof. Cohen verstrekte gegevens. In deze geest concipieerde secretaris Florschütz een brief, die op 6 februari 1922 verzonden werd aan de senaat van de Landbouwhogeschool. De brief van Cohen aan Löhnis werd in afschrift als bijlage meegestuurd. Löhnis had Van Citters al enige weken voor de vergadering ingelicht over Spanjer en hem aangeraden minister De Visser van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen eens naar zijn mening over Spanjer te vragen. De Visser was, naar Löhnis was meegedeeld, zeer voor Spanjer geporteerd. Van Citters liet hier geen gras over groeien, maar kreeg pas 11 of 12 februari - dus ná de vergadering - antwoord van De Visser, die wegens griep, zo schreef hij, niet eerder had kunnen reageren. De Visser bevestigde dat Spanjer een overtuigd aanhanger was van de theorieën van prof. Oppenheimer. 'Echter werd mij verzekerd, dat hij een man is van voldoende objectiviteit en wetenschappelijke zin om de critiek daarop aan zijn leerlingen niet te verzwijgen en hen ook van andere stelsels eerlijk en onbevooroordeeld op de hoogte te brengen'. Bovendien nam hij de 'waarheid van Christus' Evangelie' aan. Dat was een belangrijk punt in zijn voordeel zowel in de ogen van De Visser als van Van Citters.

Op 15 maart 1922 schreef de senaatscommissie aan de senaat, dat zij, gelet op de adviezen van de hoogleraren Verrijn Stuart en Van Blom (bij welke laatste Spanjer in Leiden was gepromoveerd in de staatswetenschap), geen vrijheid kon vinden de heer Spanjer thans in afwijking van haar vroeger oordeel voor aanbeveling in aanmerking te laten komen. De adviezen van Verrijn Stuart, die in Utrecht hoogleraar was, en Van Blom werden in afschrift meegezonden. De commissie vond Spanjer

min of meer een fanaticus en wees als bewijs daarvoor op bladzijde 267 van zijn dissertatie, waar gesproken werd van het voor tegenspraak niet vatbare feit dat de rente 'Arbeitsloses Einkommen' uit bezit is, terwijl het hier toch een punt betrof waarover zeer uiteenlopende meningen bestonden. Op dezelfde pagina werden, aldus de commissie, de argumenten van hen die over het vraagstuk in kwestie anders dachten, gerekend tot het 'respectabel aantal drogredenen, dat sinds het ontstaan van de economische wetenschap heeft moeten dienst doen om de klassenbelangen eener heerschende groep te stutten'. Blijkbaar wilde de commissie het niet laten komen tot een patstelling, want in dezelfde brief deelde zij mede, dat 'gedurende de behandeling dezer aangelegenheid' haar aandacht gevestigd was op de heer mr. W.C. Mees R.Azn., over wie wij het in het hoofdstuk dat over de periode 1940-1945 gaat, nog uitvoerig zullen hebben. Na in Groningen het doctoraalexamen rechten cum laude te hebben afgelegd en zonder dit predikaat te zijn gepromoveerd had hij zich geleidelijk meer tot het terrein van de staathuishoudkunde aangetrokken gevoeld. Over de waarde van de door Mees in enkele tijdschriften gepubliceerde artikelen werd door de geraadpleegde hoogleraren Verrijn Stuart en Van Blom, evenals door de commissie zelf, zeer gunstig geoordeeld. Op grond daarvan meende de commissie dan ook de senaat in overweging te mogen geven de aanbeveling van het curatorium voor de vervulling van de vacature-Heringa aan te vullen met dr. W.C. Mees R.Azn.

Op 15 maart 1922 (één dag na het schrijven van de commissie) deelde de senaat aan het college van curatoren mede, dat hij van oordeel bleef dat, vooral na kennisneming van de in afschrift bijgevoegde adviezen van de hoogleraren Verrijn Stuart en Van Blom, mr.dr. Spanjer niet in aanmerking kon worden gebracht voor de bezetting van de vacerende leerstoel. Hij gaf echter het college van curatoren in overweging de voordracht ter voorziening in de vacature-Heringa te doen luiden:

1. mr. E.C. van Dorp
2. mr. W.C. Mees R.Azn.

Hieraan werd nog toegevoegd dat de senaatscommissie gaarne bereid was, deze voordracht, vooral wat betreft Mees, mondeling nader toe te lichten. Hoe de commissie aan de naam van de toch vrij onbekende Mees is gekomen, hebben wij niet kunnen achterhalen. Bij schrijven van 18 april 1922 stelden curatoren de minister van een en ander op de hoogte. De passage waarmee de minister en zijzelf (met uitzondering wellicht van Hesselink van Suchtelen) het contentst zullen zijn geweest, verdient te worden geciteerd: 'De aanvulling, die de Senaat aan zijne aanbeveling heeft kunnen geven, achten wij een gelukkige. In afwijking van het gevoelen van dit College geven wij echter aan den Heer Mees boven Mej. van Dorp de voorkeur'. Bij K.B. van 25 mei 1922, nr. 82, werd hij inderdaad benoemd tot hoogleraar in de staathuishoudkunde, de statistiek en het Nederlands agrarisch recht. Al gauw zou blijken dat men met hem iemand had binnengehaald, die zich, afgezien van zijn later aan het licht komende politieke sympathieën, een wel zeer middelmatig docent en wetenschapsman zou betonen. In de vergadering van de Tweede Kamer op 31 maart 1922 had de heer Van Rappard de vraag gesteld of het waar was dat in de vacature-Heringa niet voorzien werd, omdat een vrouwelijke econoomist de meest serieuze aanspraken kon doen gelden en de minister van Landbouw geen vrouw wenste voor

te dragen. Minister Van IJsselstein antwoordde hierop, dat hij 'voor zich' zeker niet tegen een vrouwelijke professor als zodanig was.²⁷ Dat was in flagrante strijd met wat Löhnis op de curatorenvergadering van 15 december 1921 over het standpunt van de minister had gezegd. Of zou Van IJsselstein alleen maar bezwaar tegen mejuffrouw Van Dorp hebben gehad en niet tegen de benoeming van een andere vrouw?

Dit verhaal zou niet volledig zijn, als wij de demarche van curator Ruys de Beerenbrouck achterwege lieten. Reeds op 5 april 1921 zond hij een brief aan de president-curator, waarin hij diens aandacht vroeg voor een daarbij in afschrift gevoegd schrijven dat mr.dr. L.N. Deckers op 1 april had verzonden aan de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel. Deckers, lid van de Tweede-Kamerfractie van de R.-K. Staatspartij, wees daarin op het feit dat Wageningen, waar ruim 40 katholieke studenten studeerden, geen enkele katholieke hoogleraar had. Nu in de vacature-Heringa moest worden voorzien wilde hij de minister verzoeken 'te willen bevorderen dat op de voordracht wordt geplaatst Mr. T.J. Verschuur te Breda, 35 jaar, in 1910 in Utrecht gepromoveerd en thans Voorziter van de Raad van Arbeid aldaar'. Verschuur was volgens Deckers niet de eerste de beste. Van 1910-1919 was hij toegevoegd aan de hoofdredactie van 'De Maasbode', waarin hij artikelen schreef over economie, politiek, sociologie en recht. Hij studeerde trouwens nog steeds filosofie, economie en recht, zo verzekerde Deckers, die de minister ook nog deed opmerken dat hij mgr.dr. Nolens, de fractievoorzitter van de RKSP, van zijn stappen op de hoogte had gesteld. Ruys de Beerenbrouck schreef zelf dat hij de sollicitant niet kende en afgang op de mededelingen van Deckers, maar 'Voor de stelling dat aan de landbouwhoogeschool ook plaats moet zijn voor eenen R. katholieken hoogleraar is mijns inziens veel te zeggen'. Men merkt dat de katholieke emancipatiestrijd volop aan de gang was. Van Citters antwoordde Ruys, die wegens ziekte de curatoriumvergadering op 7 april niet kon bijwonen, dat het curatorium de senaat om een aanbeveling ter voorziening in de vacature had verzocht en dat hij meende te weten dat dit college de juridische faculteiten van de universiteiten aan het raadplegen was. In dit stadium van de zaak konden volgens hem geen verdere stappen worden gedaan.

De senaatscommissie, in ieder geval prof. Kielstra, was blijkbaar wel op de hoogte van de activiteiten van r.-k. zijde om mr. Verschuur een professoraat te bezorgen. Op 17 juni 1921 schreef Verrijn Stuart aan zijn collega Kielstra, dat Verschuur een weinig begaafde man was. Voor zijn examens had hij 'juist even voldoende cijfers' behaald. En 'van eenige vrucht sedert zijne promotie (in 1910, v.d. H.), welke blijk zou kunnen geven van zelfstandige studie op economisch terrein is mij niets bekend'. Zo'n man professor maken zou 'een slag in het gezicht der wetenschap' zijn. Op de curatorenvergadering van 1 september 1921, die ook door de senaatscommissie werd bijgewoond, kwam Verschuur nog even ter sprake. Kielstra vertelde in voorzichtige termen wat hem was meegedeeld. Ruys de Beerenbrouck beperkte zich tot de opmerking 'dat hetgeen iemand als student presteert niet steeds een juiste maatstaf voor zijn bekwaamheden is'. In 1929 werd Verschuur minister van Arbeid, Handel en Nijverheid.²⁸

Op 11 juni 1931 kwam de senaat in vergadering bijeen om, onder meer, een voordracht op te maken voor de benoeming van een rector voor het studiejaar 1931-1932 als opvolger van ir. Visser. Er hadden vier stemmingen en een herstemming plaats omdat geen van de gekozen kandidaten het rectoraat wenste te aanvaarden.²⁹ De hoogleraren Thal Larsen en Bakker, respectievelijk bij de eerste en bij de vierde stemming gekozen (Bakker werd andermaal bij de herstemming gekozen) noemden als voornaamste reden voor het feit dat zij zich niet beschikbaar wilden stellen voor het rectoraat de onvoldoende geneigdheid tot samenwerking van de zijde van curatoren. Volgens hun mening of ervaring waren zij onnodig terughoudend, vooral wanneer het om belangrijke zaken ging. Over het algemeen bleek de senaat het met deze kritiek eens te zijn. De senaat, aldus Thal Larsen en Bakker, mag curatoren van advies dienen, 'maar over het verder lot dezer adviezen' hoort men veelal weinig of niets. 'Soms heeft men het gevoel en zelfs de overtuiging, dat zij tegen bepaalde adviezen in handelen zonder ons daarvan kennis te geven (...) Hun geheele houding is als regel te bureaucratisch en te formalistisch en werkt daardoor belemmerend. Ook dit wordt met voorbeelden gestaafd', zo lezen wij in de senaatsnotulen. De bezwaren richtten zich niet alleen tegen president-curator Van Citters, maar ook tegen secretaris Florschütz. Men betwijfelde zelfs of deze de president wel behoorlijk inlichtte. De senaat kwam ten slotte tot de conclusie dat, alvorens een volgende keer opnieuw te stemmen, de rector magnificus bij de president-curator een onderhoud zou aanvragen om hem van de algemeen geuite bezwaren op de hoogte te stellen. Het bezoek aan Van Citters vond reeds op 13 juni plaats. Het was telegrafisch aangevraagd en direct toegestaan. Visser had daags tevoren de redenen tot ontevredenheid, bij wijze van leidraad voor de bespreking, aan de president schriftelijk medegedeeld. Zowel in zijn brief als tijdens het onderhoud zette hij de algemene grief van de senaat uitvoerig uiteen: de geringe samenwerking van curatoren met de senaat bij de behandeling van de zaken van de hogeschool, waardoor beide colleges 'feitelijk in een minder gewenschte verstandhouding' naast elkaar voortleefden.

Voor al de ongewisheid van de senaat omtrent veel van de door hem uitgebrachte adviezen aan curatoren had onder het rectoraat van prof. Söhngen (1928-1929) geleid tot een voorstel aan de regering om de rector magnificus ambtshalve zitting te verlenen in het curatorium. Dit voorstel was vlak voor de grote vakantie en daardoor in een niet voldoende bezette vergadering ingediend. Het volgende college van rector en assessoren had dit voorstel niet overgenomen. Wel was hetzelfde denkbeeld in de vergadering van de Tweede Kamer op 29 november 1929 ter sprake gekomen en beslist niet als moeilijk realiseerbaar, zoals de mening van prof. Grijs en zijn assessoren was, afgedaan. Visser voerde dit aan als bewijs dat de grief van de senaat niet nieuw was en dat vrijwel alle vroegere rectoren met hun assessoren dezelfde moeilijkheden hadden ondervonden. Zijn persoonlijke ervaring, zo vertrouwde hij Van Citters toe, was, dat een enkele rechtstreekse bespreking met hem gewoonlijk tot meer resultaten leidde dan verscheidene gesprekken met de secretaris. Vandaar dan ook dat hij mr. Florschütz herhaaldelijk had gevraagd: 'Waartoe toch die geheimzinnigheid, waarom kunt u ons niet wat meer licht verschaffen?' en 'Wat zou de

verhouding toch veel aangenermer zijn, indien u de vrijheid gegeven werd mededelingen te doen, in welk stadium de verschillende zaken zich bevinden'. Onder deze omstandigheden, aldus Visser, was geen hoogleraar bereid het rectoraat te vervullen. Het was niet zijn bedoeling zover te gaan als het voorstel van Söhngen. Volgens hem was voor een betere sfeer tussen beide colleges niet meer nodig dan een frequenter contact met curatoren en daarbij vooral een grotere mededeelzaamheid van hun kant.

Van Citters vond daarentegen dat de samenwerking tussen curatoren, senaat, rector magnificus en assessoren vanaf de oprichting van de Landbouwhogeschool goed was geweest. Gemis aan voldoende contact tussen beide colleges voelde hij niet. Maar iets geheel anders was naar zijn idee de kwestie van het doen van mededelingen door curatoren aan de rector of de senaat over aan de regering verstrekte adviezen nadat het overleg met de betrokkenen in welke vorm dan ook had plaatsgehad. De gedachtenwisseling van curatoren met de regering over deze of gene zaak moest een vertrouwelijk karakter blijven dragen. Ze ging met andere woorden de senaat niets aan. Het diende uitsluitend van de loop van de gebeurtenissen af te hangen, 'of, vóór de beslissing door de Regeering is genomen, eenige mededeeling terzake door of vanwege Curatoren nuttig, wenschelijk en mogelijk is'. Dat de secretaris van curatoren niet meer inlichtingen verstrekte over door curatoren uitgebrachte of uit te brengen adviezen bewees volgens Van Citters dat hij een juiste opvatting had van de vertrouwenspositie die hij innam. Hij was dus niet, zoals hoogleraren wel meenden, de *trait d'union* tussen curatoren en de senaat. Nog diezelfde dag stuurde Van Citters Visser een schriftelijke samenvatting toe van het gesprek dat zij hadden gevoerd.

201

In de vergadering van de senaat op 22 juni 1931 sprak Visser als zijn mening uit, dat, al had de president-curator niets kunnen en willen beloven, het onderhoud 'het wederzijdsch standpunt dichter bij elkaar heeft gebracht en zodoende ter verheldering van de situatie heeft bijgedragen'. Verder adviseerde hij Florschütz, wiens positie naar zijn idee overschat werd, niet in allerlei zaken te mengen. Beter was het rechtstreekse besprekingen met de president-curator te voeren. Thal Larsen, de beoogde opvolger van Visser, bleek niet zo enthousiast over de resultaten van het onderhoud, maar vond wel 'de situatie thans zoodanig gewijzigd, dat hij hoopt dat zij direct goede gevolgen zoude hebben'. Waarop hij en Visser hun, zij het niet groot, optimisme baseerden, is ons niet duidelijk geworden. Misschien op de ons inziens weinig zeggende passage in Van Citters' samenvatting, waarin hij stelde dat alle gelegenheid voor partijen bestond om het gewenste contact met elkaar te onderhouden en verzekerde 'niets in de weg te willen leggen, wat op zoodanig contact storend zou werken'. De uitslag van de nieuwe verkiezing tot rector was: Thal Larsen, 18 stemmen, 1 blanco, waarna hij zijn benoeming aanvaardde 'onder algemeen levendig applaus'.

Op 14 september 1931 hield Visser zijn rectorale afscheidsrede, waarin hij terugblikte op het studiejaar 1930-1931. Hij had het daarin onder andere over het bestuur van de Landbouwhogeschool. Bij de universiteiten, aldus Visser, verdeelt een splitsing volgens faculteiten het grote geheel in kleine eenheden. De faculteit is dan als een meer blijvende eenheid te beschouwen, die haar eigen zaken behandelt, terwijl het college van rector en assessoren als het hoofdzakelijk naar buiten optredend

vertegenwoordigend lichaam functioneert. Een dergelijke verdeling is bij de Landbouwhogeschool met haar éne, doch grote faculteit niet door te voeren. Het gevolg daarvan is echter wel dat het college van rector en assessoren het 'verzamelpunt is van de wenschen van alle hoogleeraren, lectoren, docenten en beambten, welke, vergezeld van een wel overwogen advies, worden doorgezonden naar het college van curatoren'. De jaarlijkse wisseling der leden van het college van rector en assessoren werd, zo verklaarde Visser, als een groot bezwaar gevoeld. Bij de beoordeling der vragen ontbrak het dikwijls aan voldoende kennis, het gevolg van de afwezigheid van bestuurlijke continuïteit. Een *grotere stabiliteit werd gevonden in de aanwijzing door de senaat van een blijvende (ten minste voor enige jaren) oudste assessor, die de functie van secretaris vervulde, en in de benoeming, eveneens door de senaat, van enkele vaste adviseurs, zoals bijvoorbeeld voor de begrotingsaangelegenheden, de bouwzaken en het onderwijs. Een en ander geschiedde echter niet in de eerste plaats om de bestuurskracht van de senaat te vergroten, maar om, zoals Visser het formuleerde, bepaalde zaken met wat meer deskundigheid te bekijken en daardoor ook beter gefundeerde adviezen te kunnen verstrekken aan.....het college van curatoren. Nog tekenender voor deze ietwat ongelijke verhouding is de opmerking van Visser, dat de president-curator gaarne bereid was gevonden om in het vervolg, meer dan tot dusver gebruikelijk was, de zaken door besprekingen voor te bereiden. Daardoor zou menig misverstand, zo gemakkelijk het gevolg van schriftelijke behandeling tussen twee colleges, voorkomen kunnen worden en de afdoening van zaken bespoedigd.*

Als secretaris van het college van rector en assessoren zou vrijwel onafgebroken tot en met het studiejaar 1942-1943 dr. H.A.J.M. Beekman gaan fungeren, hoogleraar in de houtmeetkunde, bosrenterekening, bosbedrijfsregeling en de houtteelt en bosbescherming in de tropen. De benoemingsbepaling van de assessoren (artikel 41 van de wet op het hoger landbouwonderwijs) verzette zich hiertegen niet. In tegenstelling tot het rectoraat en het secretariaat van de senaat werd het assessoraat namelijk in principe als een functie van een meer duurzaam karakter gedacht. De twee assessoren stonden de rector bij in zijn werkzaamheden. Gedrieën vormden zij een college, dat te zamen met de secretaris van de senaat feitelijk het dagelijks bestuur van de Landbouwhogeschool was en de senaatsvergaderingen voorbereidde.

Mentaliteitsverschil tussen geleerden en regenten

Terugkomend op de verhouding tussen het curatorium en de senaat, dienen wij ook te wijzen op een mentaliteitsverschil tussen beide colleges. Op het gevaar af van veralgemening te worden beschuldigd vinden wij dat curatoren qua denkwijze min of meer rechtlijnig waren, terwijl het leeuwedeel van de hoogleeraren in het algemeen een wat rekkelijke indruk maakte. Is dit verschil toe te schrijven aan het feit dat curatoren veelal regenten waren en hoogleeraren geleerden, of komt het doordat de eersten in dit tijdvak door de bank genomen orthodoxe gelovigen waren, terwijl de professoren merendeels tot de agnostici of de vrijzinnig-protestanten gerekend moeten worden? Deze geestesgesteldheid van beide bestuurscolleges vinden wij ook weerspiegeld in het verschillend standpunt dat zij innamen in de zogenoemde loka-

liteitenkwestie, die wij daarom hier uit de doeken zullen doen. Ons relaas geeft tevens enig inzicht in wat er in het toenmalige Wageningen, zowel in de kringen van de studenten als in die van de burgers, op cultureel en intellectueel gebied leefde. Men beseffe daarbij wel, dat de in dit opzicht toonaangevende burgers van het provinciestadje de van elders afkomstige academici waren, wier bovenlaag werd gevormd door de hoogleraren. De autochtone bevolking bestond grotendeels uit kleine middenstanders, arbeiders en middelgrote boeren met als notabelen, naast het kleine groepje fabrikanten, de traditionele trits van dokter, dominee en notaris.³⁰

In zijn brief van 13 maart 1922 wees het college van rector en assessoren het college van curatoren erop dat enkele verenigingen, vooral studentenverenigingen, voor hun samenkomsten prijs zouden stellen op het gebruik van de grote of kleine zaal van de hulppaula op Duivendaal. Het ging hier om de NCSV, de Nederlandse Christen Studentenvereniging, afdeling Wageningen, de VCSB, de Vrijzinnig Christelijke Studentenbond, afdeling Wageningen, de Sociale Studiekring, samengesteld uit de leden van de beide eerstgenoemde verenigingen, de R.K. Studentenvereniging, de Interacademiale Geheelonthoudersbond, afdeling Wageningen, de Wageningse Studentenorkestvereniging, de WSOV, onder leiding van prof. Van Uven, de vereniging Studiebelangen, het Natuurwetenschappelijk Gezelschap, de Natuurhistorische Vereniging en de Chemische Kring. Rector en assessoren stelden daarom voor aan de beheerder van de hulppaula, de rector magnificus, een doorlopende machtiging te verlenen voor het ten gebruike afstaan van de hulppaula aan verenigingen waarvan het doel overeenkwam met het belang van de Landbouwhogeschool. Curatoren waren bereid - zij deelden dit bij schrijven d.d. 16/23 maart 1922 aan de rector mede - aan de genoemde verenigingen tot wederopzegging en bij wijze van proef vergunning te verlenen tot het houden van bijeenkomsten in de hulppaula en in andere lokalen van de hogeschool. De vergaderingen moesten echter uitsluitend de beoefening van de wetenschap en kunst ten doel hebben. In geen geval mochten politieke onderwerpen ter sprake komen.*

Op 15 februari 1923 stelde rector Kielstra het curatorium ervan in kennis dat de ondervereniging van het Wageningse Studentencorps VVO (Vereniging voor vrije ontwikkeling, een debatclub, v.d.H.) hem verzocht had gebruik te mogen maken van de grote zaal van de hulppaula. Daar zou op 23 februari A.F.L. Faubel een lezing houden over het doel en het wezen van de vrijmetselarij. De lezing zou voor alle studenten kosteloos toegankelijk zijn. Prof. Kielstra vroeg aan curatoren of zij konden instemmen met de beschikbaarstelling van het genoemde lokaal. Enige dagen later schreef president-curator Van Citters aan de rector magnificus dat hij over dit verzoek graag met zijn mede-curatoren mondeling overleg wou plegen. Daarvoor zou geen gelegenheid bestaan vóór 1 maart a.s., op welke dag de eerstvolgende vergadering van curatoren zou plaatsvinden. Over het verzoek in kwestie zou dus niet vóór

* Artikel 9 van het Reglement voor de Landbouwhogeschool luidde: 'Zij (curatoren, v.d.H.) hebben het oppertoezicht over de terreinen, gebouwen, lokalen, stallen, werkplaatsen, verzamelingen, hulpmiddelen voor het onderwijs en meubelen, bij de landbouwhogeschool en de daaraan verbonden instituten in gebruik'.

23 februari kunnen worden beslist. Hierdoor moest de lezing van Faubel worden uitgesteld. Maar curatoren berichtten op 5 maart 1923 de rector zonder nadere motiveering dat zij geen redenen hadden gevonden de hulppaula beschikbaar te stellen voor een dergelijke lezing. Zij vroegen hem dan ook dit uit hun naam mee te delen aan de voorzitter van de studentendebatingclub. Nadat Kielstra dit had gedaan, schreef hij op 13 maart 1923 het college van curatoren een ondubbelzinnige brief. Daarin verklaarde hij, hoewel onkundig van de gronden van het afwijzend besluit, dit op zichzelf ten zeerste te betreuren. Het was immers genomen nadat voor een cursus van pater dr. B.C. Molkenboer O.P. over de ethische zijde van het katholicisme de aula wel gebruikt had mogen worden. Zodoende had de weigering de indruk gewekt dat het college van curatoren slechts uiteenzettingen die steunden op bepaalde religieuze beschouwingen of getuigden van bepaalde geestelijke richtingen, in de aula toelaatbaar achtte. Wat later stelde de senaat in een afzonderlijke brief d.d. 27 maart het curatorium ervan in kennis de door de rector uitgesproken mening geheel te delen.

204 'Academische' criteria voor toelaatbare en niet-toelaatbare lezingen

Inmiddels was door het lid van de Tweede Kamer, Ketelaar, over deze zaak een drietal schriftelijke vragen gesteld aan de minister van Binnenlandse Zaken en Landbouw, jhr. mr. Ch. J. M. Ruys de Beerenbrouck, Nederlands eerste r.-k. premier en zoon van de oud-curator.* Uit de tweede vraag bleek dat, behalve voor de cursus van pater Molkenboer, ook voor de lezingen van pater Populier over de Chinese mis-sie en van dr. Frederik van Eeden over diens bekering tot de Rooms-Katholieke Kerk het gebruik van de aula was toegestaan. Waarom dan niet voor de lezing van Faubel over doel en wezen van de vrijmetselarij, zo luidde de derde vraag. In zijn antwoord, ingezonden 12 april 1923, stelde de minister voorop dat curatoren bevoegd waren voor het gebruik van de hulppaula door personen die niet tot de hogeschool in betrekking stonden al of niet vergunning te verlenen. Hun besluit ten aanzien van de lezing van Faubel 'was gebaseerd op de overweging, dat de Vrijmetselaars een in zekeren zin geheim genootschap vormden, omtrent welks ware bedoelingen niet-ingewijden in het duister tasten, doch waarvan algemeen wordt aangenomen, dat het een antikerkelijke grondslag heeft, terwijl in het bijzonder de Katholieken het werken dier vereeniging voor hun Kerk als 'afbrekend' beschouwen'. Het college van curatoren had, aldus de minister, gemeend 'in dit speciale geval de verlangde machtiging niet te kunnen verstrekken met het oog op het groote aantal katholieke landbouwstudenten'. Wij merken hierbij op dat van de 331 studenten er 61 katholiek waren. Verder hadden curatoren er ten overvloede nog op gewezen 'dat de vrijheid van de debatingclub om de lezing in quaestie elders te Wageningen te doen houden, door hun beslissing in geen deele werd aangetast'. Op 23 april 1923 verzonden curatoren hun antwoord op de brief van de senaat d.d. 27 maart. Tot hun leedwezen, zo schreven zij, was hun gebleken dat dit lichaam het oneens was met het door hen

* Oud-curator Ruys de Beerenbrouck was op 24 februari 1923 opgevolgd door de heer J. Th. Verheggen, voorzitter van de Limburgse Land- en Tuinbouwbond en oud-voorzitter van de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond.

ingenomen standpunt. Voor een motivering daarvan verwezen zij naar het antwoord dat de minister gegeven had op de vragen van de heer Ketelaar. Bijzondere aandacht vestigden zij op het daarin vermelde feit dat het trekken van een grens tussen toelaatbare en niet-toelaatbare lezingen een zaak was van appreciatie waarover iedere discussie naar hun idee onvruchtbaar was.

Om herhaling van dit soort kwesties in de toekomst te voorkomen, hadden curatoren een nieuwe regeling betreffende de beschikbaarstelling van de hulpaula en andere lokaliteiten van de hogeschool getroffen. Dit zou alleen nog maar kunnen gebeuren voor bijeenkomsten (zowel besloten als openbare) waarin onderwerpen behandeld werden, die nauw verband hielden met het onderwijs aan de Landbouwhogeschool of met de aan de hogeschool beoefende wetenschappen. In een brief d.d 12 maart 1924 richtte het bestuur van de Vereniging voor beeldende en toegepaste kunst zich tot de president-curator. Het wees erop dat de regering in haar streven naar bezuiniging besloten had geen gelden meer beschikbaar te stellen voor de wetenschappelijke of aulavoordrachten die door een commissie uit de senaat werden geregeld.* Om die reden had een groep personen zich aaneengesloten tot genoemde vereniging die zich ten doel stelde in de ontstane leernte althans gedeeltelijk te voorzien, onder andere door het organiseren van lezingen over kunst. Onschuldiger kon het niet. Het bestuur, waarvan ook de hoogleraren Dieperink en Sprenger deel uitmaakten, had de Utrechtse kunsthistoricus prof.dr. W. Vogelsang bereid gevonden de openingsrede te houden. Deze zou bestaan in een voordracht met lichtbeelden over de ontwikkeling van de Noordnederlandse schilderkunst. Het bestuur verzocht nu het hulpgebouw beschikbaar te stellen voor de lezingen die zich uitsluitend met de kunst bezighielden en voor iedereen vrij toegankelijk waren.

205

De brief werd door het college van rector en assessoren, voorzien van een beslist positief advies, doorgezonden naar het college van curatoren. Dit wees het verzoek af met een beroep op de in zijn brief van 23 april 1923 uiteengezette regeling. De senaat was niet van zins hiermee genoegen te nemen. In zijn brief van 20 juni 1924 aan curatoren erkende hij, dat het onderwerp van de lezingen - vanzelfsprekend - geen nauw verband hield met de thans aan de Landbouwhogeschool onderwezen leervakken of beoefende wetenschappen. Maar dat kwam alleen doordat nog niet geheel uitvoering was gegeven aan artikel 7 van de wet op het hoger landbouwen hoger veeartsenijkundig onderwijs en onder andere de beschavingsgeschiedenis nog niet werd gedoceerd. Gerechtaardigde pogingen om voordrachten te laten houden die ook betrekking zouden hebben op dit vak, dienden naar het oordeel van de senaat te worden gesteund door om te beginnen de nodige lokalen beschikbaar te stellen voor docenten van elders. Curatoren zouden dan de desbetreffende regeling behoren te verruimen door rekening te houden met het in artikel 7 van genoemde wet opgenomen vak beschavingsgeschiedenis. Maar curatoren volstonden met de senaat mede te delen dat zij opnieuw de mogelijkheid hadden overwogen om de lokalen van de Landbouwhogeschool in ruimere mate dan thans het geval was open te

* Wij komen op deze voordrachten terug bij de bespreking van prof. Van Uven, de onbestreden culturele en intellectuele animator van het hogeschoolleven in deze periode.

stellen. Zij vreesden echter dat bij overneming van het door de senaat aangegeven criterium een bron van moeilijkheden ontsloten zou worden.

Weinig of geen mogelijkheden voor culturele ontwikkeling

Door tussenkomst van het college van rector en assessoren werd op instigatie van de vereniging Studiebelangen op 28 februari 1927 een adres, ondertekend door vertegenwoordigers van de verschillende Wageningse studentencorporaties en -organisaties, aan het college van curatoren verzonden. Wij vonden het de moeite waard om het in zijn geheel op te nemen.

'Ondergeteekenden, vertegenwoordigers der Wageningse studentengemeenschap, verzoeken U beleefd in overweging te willen nemen de beperkende bepaling ten opzichte van het houden van lezingen in de lokaliteiten der Landbouwhoogeschool in te trekken. De gelegenheid tot bredere ontwikkeling, zoals bij hooger onderwijs bedoeld wordt, is in Wageningen gering. Zelf willen wij gaarne alle moeite daarvoor doen en een der belangrijke middelen daartoe is het houden van lezingen en de daarover volgende discussies. Geschikte zalen zijn in Wageningen niet te verkrijgen en wij betreuren het, dat het College van Curatoren onzer Hoogeschool ons hierin niet wil tegemoetkomen. Studenten der oudere universiteiten en hogescholen in ons land vragen zich af, of ze ons als gelijkwaardig moeten beschouwen. Deze gelijkwaardigheid is de bedoeling der Regeering en wij willen door onze studie - op de eerste plaats - krachtig daarnaar streven. Ons ontbreekt echter de omgang met studenten van andere faculteiten, zoals dat aan andere inrichtingen van hooger onderwijs mogelijk is en wij vragen U mede te helpen ons te verschaffen, wat die leemte eenigszins kan aanvullen. Verder merken wij op, dat in de Wet op ons Hooger Landbouwonderwijs de gelegenheid wordt gegeven tot een college over de beschavingsgeschiedenis; de Regeering erkent hiermede de noodzaak van een cultureele ontwikkeling bij onze technisch-wetenschappelijke. Door omstandigheden is hiervoor geen leerstoel, maar het is toch zoo gedacht bij het ontwerp onzer Hoogeschool. Men ontnemt ons echter de gelegenheid, om lezingen te organiseren, welke hiermede in verband staan. De Heer Resink werd uit ons midden gekozen, om - wanneer U dit noodig mocht achten - dit adres mondeling nader toe te lichten. Wij hopen, dat dit dringend verzoek U kan doen besluiten de lokaliteiten onzer Hoogeschool ook beschikbaar te stellen voor lezingen van meer algemeen aard.'

Het college van rector en assessoren wees er in zijn begeleidend schrijven op, dat een gelijk voorstel als dat in het adres het college van curatoren gedaan was door de senaat bij zijn schrijven van 20 juni 1924. Het voegde er laconiek aan toe, dat tot op heden het college van rector en assessoren geen uitlatingen bekend waren geworden die erop zouden wijzen dat de mening van curatoren ook maar enigszins gewijzigd was. In hun brief d.d. 17 oktober 1927 antwoordden curatoren aan het college van rector en assessoren dat zij in hun vergadering van 13 oktober 1927 opnieuw de vraag overwogen hadden of het, zonder in een herhaling te vervallen van de moeilijkheden die zich vroeger hadden voorgedaan, mogelijk zou zijn een ruimer gebruik van de lokalen der Landbouwhogeschool door derden toe te staan dan in hun brief - wij zijn geneigd het woord encycliek te gebruiken - d.d. 23 april 1923 omschreven

was. Zij waren er echter niet in geslaagd - het 'tot hun leedwezen' ontbrak ditmaal - een criterium te vinden dat aan de wensen van adressanten en van het college van rector en assessoren tegemoet zou komen en tevens een herhaling als door hen gevreesd zou uitsluiten. Zij zagen zich derhalve genoodzaakt de tot dusverre gevolgde gedragslijn te handhaven. Het college van rector en assessoren werd verzocht hiervan de vertegenwoordigers van de studentenverenigingen die het adres hadden ondertekend op de hoogte te stellen.

Behoeftte aan lezingen van 'universele' aard

Het duurde tot 20 juni 1933 voordat een nieuw adres aan het college van curatoren werd verzonden. Het ging wederom uit van de vereniging Studiebelangen, maar het was nu ondertekend door bijna alle studenten van de Landbouwhogeschool met uitzondering van de eerstejaars. De vereniging Studiebelangen veronderstelde namelijk dat door hen de behoefte aan lezingen van 'universele' aard nog niet in die mate werd gevoeld als door ouderejaarsstudenten. Verwijzende naar het eerste adres poneerde Studiebelangen in deze petitie onder meer: 'Waar thans in de studentenwereld de behoefte aan alzijdige ontwikkeling, ter compensatie van de vakopleiding zich sterk doet voelen, richten we ons nogmaals tot Uw College met het verzoek het [bovenomschreven] thans geldende criterium', te veranderen in de maatstaf die door de aftredende rector magnificus, ir. J.W. Dieperink, in zijn op 17 september 1928 uitgesproken rede is aangegeven: 'Lokaliteiten der Landbouwhoogeschool zullen slechts worden afgestaan voor bijeenkomsten, die in nauw verband staan met de studie aan een Nederlandsche Universiteit of de aan een Nederlandsche Universiteit beoefende wetenschappen'. Hieraan werd toegevoegd dat lezingen met propagandistische tendenties door curatoren konden worden geweerd. Het college van curatoren antwoordde op 6 januari 1934 hierop, volgens traditie, dat het na nauwgezette overweging gemeend had geen wijziging te moeten aanbrengen in de voorwaarden waaronder thans lokalen der Landbouwhogeschool ten behoeve van lezingen beschikbaar worden gesteld, een halsstarrige reactie op een weloverwogen suggestie.

In zijn brief d.d. 13 oktober 1927 aan het college van curatoren deelde het bestuur van de Kunstvereniging Wageningen mede, dat het zich voorstelde in november een cursus te laten geven door mejuffrouw J. Faber te Apeldoorn over de Italiaanse Renaissance. De cursus zou bestaan in vier voordrachten, verdeeld over vier weken. In verband daarmee werd verzocht ten aanzien van dit onderwerp een minder strenge toepassing van het vigerende beginsel toe te laten en de aula of een collegezaal ter beschikking te stellen. Ter motivering van het verzoek werd opgemerkt dat de financiële draagkracht van verenigingen als deze zeer beperkt was en dat het organiseren van een kunsthistorische lezing uitermate bemoeilijkt zou worden wanneer daarvoor geen lokaal kosteloos ter beschikking stond. 'Moge uw College willen bedenken, dat het gemis aan lezingen en alles van dien aard sterk gevoeld wordt in kringen, die dit milieu als een geestelijk isolement beschouwen, welke de vestiging der hoogeschool hier ter stede met zich bracht. Dit isolement nu, zal minder scherp worden gevoeld, wanneer onze kleine samenleving zoo noodig, over de materiele hulpmiddelen zou mogen beschikken, welke de hoogeschool ten dienste staan'. Cu-

ratoren stuurden hun antwoord d.d. 19 oktober aan prof. Thal Larsen die voorzitter was van het bestuur van de Kunstvereniging (zijn collega Dieperink maakte ook deel uit van het bestuur): 'Na herhaalde overweging kunnen wij tot ons leedwezen geen termen vinden om af te wijken van de gedragslijn welke ten aanzien van de beschikbaarstelling van lokalen der Landbouwhogeschool sedert eenige jaren door ons gevolgd is'. Men kan het constateren: sinds jaar en dag is de bureaucratie sterk in het redigeren van dit soort fantasieloze afwijzingen, even stereotiep als hypocriet.

Bij schrijven van 17 juli 1928 bood rector Dieperink het college van curatoren een brief gedateerd 14 juli aan van de secretaresse (wij zouden tegenwoordig secretaris zeggen) van het Natuurwetenschappelijk Gezelschap te Wageningen. Deze ging over het gebruik van lokaliteiten der hogeschool ten behoeve van een zevental in de winter van dat jaar te houden lezingen. Volgens Dieperink waren er geen bezwaren tegen de beschikbaarstelling van ruimten voor de voordrachten waarvan de onderwerpen en de inleiders opgegeven waren. Alleen voor de maand februari konden nog geen gegevens worden verstrekt omdat de leden van de vereniging zich nog moesten uitspreken over het onderwerp waaraan zij de voorkeur gaven. In zijn brief van 28 juli 1928 vroeg het college van curatoren aan de rector magnificus of de onderwerpen van alle door het Natuurwetenschappelijk Gezelschap georganiseerde voordrachten naar zijn gevoelen gelegen waren binnen het kader van die, waarvoor lokalen van de Landbouwhogeschool beschikbaar konden worden gesteld. Op 19 september antwoordde prof. Söhngen, de opvolger van Dieperink, dat slechts ten aanzien van de voordracht van prof. Valckenier Suringar (sinds 1 januari 1925 emeritus) over metapsychische verschijnselen en van de in februari 1929 te houden, nog nader vast te stellen, lezing twijfel zou kunnen bestaan of zij onder het door het curatorium gestelde criterium vielen. Om over deze beide lezingen meer gegevens te verkrijgen had hij, zo berichtte hij verder, zich tot de secretaresse van het Natuurwetenschappelijk Gezelschap gewend. Deze had hem meegedeeld dat het bestuur van de vereniging het onderwerp van Valckenier Suringar wel degelijk vond behoren tot een vak dat verband hield met het aan de Landbouwhogeschool gegeven onderwijs. Het onderzoek naar metapsychische verschijnselen vormde immers bij een streng wetenschappelijke aanpak op zichzelf een onderdeel van de natuurwetenschappen. Wat de in februari te houden lezing betreft, had hij de verzekering gekregen dat het onderwerp zou passen bij het onderwijs aan de Landbouwhogeschool.

Naar aanleiding van deze brief van Söhngen stelde president-curator Van Citters aan zijn medeleden de vraag of huns inziens het onderwerp van de lezing binnen de grenzen van het sinds 1923 gehanteerde criterium inzake beschikbaarstelling van lokaliteiten der Landbouwhogeschool viel. Hijzelf verklaarde het ernstig te betwijfelen. Wellicht zou men volgens hem op meer of minder goede gronden kunnen beweren dat de metafysica op het terrein der natuurkunde lag. Maar het verband van metapsychische verschijnselen (de titel van de lezing) met de fysica ontging Van Citters ten enenmale. Op één na waren curatoren het hiermee volkomen eens. Curator Van Welderen Baron Rengers, die in 1927 Löhnis was opgevolgd, schreef zelfs aan Van Citters, dat men een hooggeleerd liefhebber buiten zijn gebied niet van alles behoefde toe te staan. Maar zijn prudente collega Lovink verklaarde zich onbevoegd

over deze kwestie te oordelen. Hij wist niet wat er met metapsychische verschijnselen bedoeld kon worden. Hij eindigde zijn notitie aan de president-curator met: 'Is er een bezwaar tegen, dat de heer Florschütz Professor Suringar eerst vraagt wat hij met de lezing eigenlijk bedoelt? Dan zult U misschien beter kunnen beoordelen of die voordracht al of niet kan worden toegelaten. Die beslissing laat ik alsdan gaarne aan U over'. Dit advies was misschien niet regentesk, het getuigde wel van zin voor wetenschappelijkheid. Het werd niettemin genegeerd. Op 3 oktober schreef het curatorium aan de rector magnificus dat het geen bedenking had tegen beschikbaarstelling van lokalen der hogeschool ten behoeve van de opgegeven lezingen; met uitzondering echter van die van prof. Valckenier Suringar, die geen verband hield met de studie aan de Landbouwhogeschool of met de aan die instelling beoefende wetenschappen. Söhngen bracht dit ter kennis van het Natuurwetenschappelijk Gezelschap dat op 16 november reageerde met een scherp gestelde, maar goed geargumenteerde brief. Onder meer werd daarin de aandacht gevestigd op het feit dat men buiten Wageningen dikwijls als een bezwaar tegen de studie aan de Landbouwhogeschool hoorde aanvoeren dat de gelegenheid tot het verwerven van algemene ontwikkeling er zo gering was. Wanneer het elders bekend zou worden dat in de aula of in de collegezalen geen andere onderwerpen dan landbouwkundige behandeld mochten worden, dan zou dit aan de universitair opgeleide biologen een krachtig wapen in handen geven om onze alumni uit door hen geambieerde betrekkingen te weren. Söhngen die deze brief aan curatoren moest aanbieden, merkte in zijn begeleidend schrijven van 1 december op, dat hij de verschillende conclusies waartoe het Natuurwetenschappelijk Gezelschap gekomen was (wij vermeldden er maar één), juist achtte. Hij hoopte dat het college van curatoren bij nadere overweging tot wijziging van het omstreden criterium zou besluiten.

Intussen had secretaris Florschütz met instemming van de president-curator in een brief d.d. 8 december 1928 aan zijn collega's in Leiden, Utrecht, Groningen en Delft gevraagd welke regeling bij hen getroffen was wat betreft het gebruik van lokalen door derden, bijvoorbeeld verenigingen. Uit de antwoorden bleek dat aan de universiteiten een soepel criterium werd gehanteerd, maar dat aan de Technische Hogeschool een soortgelijke regeling bestond als bij de Landbouwhogeschool. Kennelijk daardoor in hun overtuiging gesterkt, schreven curatoren op 15 januari 1929 aan prof.dr. G. Grijns, voorzitter van het Natuurwetenschappelijk Gezelschap, dat de kennismeming van zijn brief van 16 november 1928 geen wijziging had gebracht in hun tot dusverre gevolgde gedragslijn.

Tijdens deze schermutselingen tussen curatoren en senatoren dreigde de senaat en vooral de commissie uit dit lichaam, die de wetenschappelijke of aulavoordrachten organiseerde, het slachtoffer te worden van een misverstand. CERES, HET ORGAAN VAN HET WAGENINGS STUDENTENCORPS, opende zijn decembernummer 1931 met een redactioneel artikel getiteld: Philosophische Voordrachten in de Aula. Daarin stond dat in het studiejaar 1929-1930 de vereniging Studiebelangen de hulpaula geweigerd was voor filosofische lezingen van de heer Jacob Hessing over 'Het begrip der cultuur' omdat hij zich niet onder de censuur van het curatorium had wens te stellen. Daarentegen had prof. J. Clay op 20 en 27 november 1931 een tweetal vol-

gens CERES filosofische aulavoordrachten gehouden (zoals wij al opmerkten werden deze voordrachten door een senaatscommissie georganiseerd) onder de titel 'Wetenschappelijke wereldbeschouwing'. Het feit dat de aula tweemaal vol was geweest had wel bewezen hoezeer er aan filosofische lezingen behoefte bestond. De slotalinie van het artikel was zeker niet vrij van venijn: 'Popelend zien wij er nu naar uit of het ook een studentenvereniging zal gelukken gebruik te maken van deze vondst van de senaat of dat het curatorium eindelijk tot het inzicht komt dat het wreken van een eigen fout op de studentenmaatschappij door deze niet wordt vergeten, maar weergewroken, door generatie na generatie...'

Rector Thal Larsen haastte zich - nog voordat hem daarom verzocht was - de president-curator in te lichten over dit artikel. In zijn brief van 14 december 1931 aan jhr. Van Citters wees hij erop, dat de voordrachten van prof. Clay - nota bene ingeleid door prof. Van Uven met een college, getiteld 'Over axioma's in de meetkunde - juister 'Wetenschappelijke logica' hadden kunnen heten. Zij vormden stellig een onderdeel van de wijsbegeerte, maar vooral ter verheldering van de natuurwetenschappelijke begrippen. In ieder geval hadden ze niets uit te staan met de leer der zuivere rede van Hegel, die door de heer Hessing gepropageerd werd, en pasten ze bij het onderwijs en het onderzoek van de Landbouwhogeschool. Wat Hessing betrof, merkte hij op, dat de aula voor diens filosofische voordrachten de vereniging Studiebelangen beslist niet geweigerd was. Wel was een verzoek van de zijde van curatoren om inlichtingen over de aard van de door Hessing te houden voordrachten door de toenmalige rector magnificus, dr. Grijns, aan het hoofdbestuur van Studiebelangen doorgegeven, maar het antwoord daarop was achterwege gebleven. Van een weigering door curatoren om de aula beschikbaar te stellen kon dus geen sprake zijn. De president-curator Van Citters zou de president-curator Van Citters niet zijn geweest als hij in zijn antwoord aan rector Thal Larsen niet had opgemerkt: 'Bij mij is de vraag gerezen, of wij deze zaak zonder meer kunnen laten passeren, dan wel, of er voor U, in verband met artikel 44 der Wet op het hooger onderwijs (dat ging over de handhaving van de tucht onder de studenten, v.d.H.) aanleiding zou kunnen bestaan, onder de aandacht van de Redactie van Ceres te brengen, dat deze, zoo zij zich critiek op handelingen van autoriteiten meent te mogen veroorloven, te waken heeft tegen voorstellingen, welke den toets der waarheid niet kunnen doorstaan'.

Naar aanleiding van het artikel 'Philosophische Voordrachten in de Aula' in het decembernummer 1931 van CERES werd de redactie op 5 januari 1932 door het college van rector en assessoren ontboden. Het college gaf de redactie een uiteenzetting in de geest van de brief van rector Thal Larsen aan president-curator Van Citters: de vereniging Studiebelangen had geen overzicht van de voordrachten van Hessing aan curatoren gezonden, zodat de aula evenmin kon worden toegewezen als geweigerd. Had zij dit wel gedaan, dan 'zou de aula hoogst waarschijnlijk, bijna zeker, ter beschikking zijn gesteld'. Op verzoek van rector en assessoren werd een verslag van het gesprek in het Ceresnummer van januari 1932 gepubliceerd. Uit een verklaring van de oud-voorzitter van Studiebelangen, J.R. Swart, bleek dat het bestuur van deze vereniging (dat de redactie van Ceres destijds op de hoogte stelde) het verzoek van curatoren om een overzicht te geven van de cursus van Hessing kennelijk ten on-

rechte als een weigering had opgevat. Studiebelangen zou nu een tweede poging wagen.

Bij schrijven van 29 februari 1932 verzocht de vereniging aan de rector magnificus goed te vinden dat haar het gebruik van de hulpaula werd toegestaan voor een door J. Hessing te houden lezing over 'Het begrip der cultuur'. (Nota bene: het ging hier om één lezing in plaats van om een cursus, zoals in 1929.) Thal Larsen stelde de president-curator van dit verzoek in kennis in zijn brief van 3 maart 1932. Interessant is het commentaar dat hij op het verzoek gaf. Hij schreef namelijk, dat Hessing als epigoon van Hegel en Bolland de wijsbegeerte van 'de zuivere rede' beoefende en door zijn geestverwanten zeer gewaardeerd werd. Maar, aldus Thal Larsen, of 'deze wijsbegeerte onmisbaar is voor systematisch denken en verheldering van begrip ook in de natuurwetenschappen, zooals zij postuleert, mag worden betwijfeld'. Thal Larsen beriep zich hiervoor op een beknopte en heldere uiteenzetting van dr. J.J. van Laar in de bij zijn brief gevoegde nummers van het CHEMISCH WEEKBLAD van 28 november 1931 en 9 januari 1932. Daarin werd de pretentie van deze wijsbegeerte bestreden. Niettemin adviseerde de rector het verzoek in te willigen. In de eerste plaats 'omdat de beoefening van dialectiek een andere en wellicht zeer nuttige zijde kan hebben aan een hoogeschool waar slordigheid in denken en verwaarlozing van de taal onder de studeerenden vrij algemeen is'. In de tweede plaats zou Thal Larsen het om tactische redenen toejuichen als curatoren de hulpaula voor het gevraagde doel wilden afstaan. 'In een bepaalde kring van de studenten', aldus Thal Larsen, 'wil men het doen voorkomen als of er een algemeene behoefte zou bestaan aan een filosofisch substraat voor het juiste begrip van den samenhang der aan de Landbouwhoogeschool gedoeerde wetenschappen. De belangstelling voor de lezing van den Heer Hessing zou de proef op de som kunnen leveren'.

211

Involed van de filosoof Bolland op de academische jeugd

Het is niet onwaarschijnlijk dat Thal Larsen, toen hij het had over 'een bepaalde kring van de studenten', zinspeelde op een aantal studenten van het Wageningen Studentencorps, die in de jaren dertig een tijdlang zeer geïnteresseerd waren in Hegel en Bolland. Deze interesse leidde ook tot een kortstondige sympathie onder hen voor de nationaal-socialistische beweging. Dit is niet verwonderlijk omdat de filosofie van Bolland, een begaafde autodidact die in 1896 hoogleraar werd aan de Leidse Universiteit en een enorme invloed uitoefende op de studerende jeugd van Nederland, van den beginne aan ontsierd was met een antidemocratische en aan grootheidswaanzin grenzende profot fascistische mentaliteit. Jacob Hessing, plantkundige aan het Laboratorium van landbouwplantenteelt, was een van Bollands belangrijkste leerlingen. In 1932 werd hij bijzonder hoogleraar vanwege het Bollandgenootschap voor de hegeliaanse filosofie aan de Leidse Universiteit. In die crisistijd was hij min of meer op verzoek van dit genootschap op wachtgeld gesteld. Dit viel de Landbouwhogeschool en zijn chef, Mayer Gmelin, niet moeilijk omdat Hessing als plantkundige weinig voorstelde. Thal Larsen had er zelf ook wel enig belang bij, dat de aula gebruikt mocht worden voor Hessings lezing. Had hij niet op 5 januari 1932 CERES' redactie verzekerd dat, als Studiebelangen een overzicht van de cursus van

Hessing aan curatoren gezonden had, de aula hoogstwaarschijnlijk, ja bijna zeker ter beschikking zou zijn gesteld?

Zoals te verwachten was, antwoordden curatoren de rector, dat een soortge-
lijk verzoek ook in het najaar van 1929 door Studiebelangen was ingediend. Zij had-
den daarna de bemiddeling van de toenmalige rector, dr. Grijns, ingeroepen om een
overzicht te krijgen van de inhoud van die lezingen. (Wij weten intussen wat er ge-
beurd of beter gezegd niet gebeurd is.) Ook nu zouden curatoren naast het advies van
de rector over een inhoudsopgave van de voordracht van Hessing willen beschikken.
Studiebelangen zond deze keer wel een 'korte aanduiding van de strekking van dien
leergang' aan de rector die volstond met het 'ter zake dienende daaruit' voor te leg-
gen aan het college van curatoren in een brief d.d. 23 maart 1932. Zoals hij al in zijn
brief van 3 maart 1932 had uitgesproken, hoopte hij dat het college termen zou kun-
nen vinden om voor de lezing van Hessing de aula ten gebruike te geven. Bij schrij-
ven van 28 april 1932 deelden curatoren mede dat, voor zover zij uit de verstrekte
toelichting konden nagaan, 'het onderwerp van de door de heer Hessing te houden
lezing niet in het vereischte nauwe verband staat met de studie aan de Landbouw-
hogeschool of met de aan die instelling beoefende wetenschappen, zoodat wij
geene termen hebben kunnen vinden om het gebruik van het Hulpgebouw der Land-
bouwhogeschool voor die voordracht goed te keuren'.

212

In de jaargangen 26 (1932) en 27 (1933) van CERES zou in een vijftal artike-
len een korte samenvatting gegeven worden 'van het in 1932 te Wageningen in een
reeks voordrachten door J. Hessing ter sprake gebrachte'. Een zaal is blijkbaar wel ge-
vonden. Wat de aulavoordrachten betreft, zoals de wetenschappelijke voordrachten
ook wel genoemd werden: hiervoor konden in het studiejaar 1932-1933 in verband
met de ongunstige toestand van 's lands financiën, evenals dit in 1922-1923 het
geval was, geen gelden verstrekt worden. Prof. Mees bood toen aan een aulalezing te
houden over een algemeen onderwerp waarvoor geen honorarium verschuldigd was
omdat hij tot de 'insiders' behoorde. De commissie voor de aulalezingen schreef
daarop aan het college van rector en assessoren dat zij hiertegen bezwaren had. Naar
haar mening zou het 'een niet ongevaarlijk precedent scheppen tegenover de instan-
ties, welke de credieten der Landbouwhogeschool hebben te bepalen, indien de
schijn zou worden gewekt, alsof de hervatting der aulalezingen mogelijk zou zijn
zonder eenige geldmiddelen(...)'.

HOGLERAREN EN LECTOREN

Op 28 januari 1918 werd de tweede curatorenvergadering die aan de ope-
ning van de Landbouwhogeschool voorafging, gehouden in de raadsaal van de
Rijksveeartsenijschool in het centraal gelegen Utrecht. Een belangrijk punt dat van-
wege het vertrouwelijk karakter ervan afzonderlijk werd genotuleerd en geheim ge-
houden, vormde de beoordeling van de leraren aan de RHLTBS. Wie van hen zou
hoogleraar kunnen worden, wie lector, en wie zou er beter aan doen ontslag te vra-
gen? Voorzien van gegevens die de directeur-generaal van de landbouw, Van Hoek,
hun had toegezonden, bogen curatoren zich onder zijn leiding die 28ste januari over
deze vraag.³¹ Ook Van der Zande, inspecteur van het landbouwonderwijs en waarne-

mend secretaris van het college van curatoren, woonde de vergadering bij. Tijdens deze bijeenkomst werden 36 leraren beoordeeld, alsmede de bibliothecaris en de administrateur, de enige twee ambtenaren die in de wet tot regeling van het hoger landbouw- en hoger veeartsenijkundig onderwijs werden genoemd (in respectievelijk artikel 25 en 43). Van die 36 leraren zouden er 18 zonder noemenswaardige discussie bij de minister als hoogleraar worden voorgedragen. Over de anderen moest van gedachten worden gewisseld. Wij beginnen met van die laatste categorie enkele voorbeelden te geven, zodat men een indruk krijgt van de wijze waarop werd geselecteerd.

De leraren gewogen

Dr. A.H. Berkhout, leraar in houtmeetkunde, bosrenterekening en bosbedrijfsregeling, werd door curator Sibinga beschouwd als 'een hol vat met een breed gebaar'. In deskundige kringen werd hij voor een grote opschepper aangezien. Sibinga Mulder zou het betreuren als zo'n man hoogleraar werd. Löhnis gaf toe, dat Berkhout in de wetenschappelijke wereld niet goed stond aangeschreven. Maar hij had aan de school uitstekend werk gedaan. Löhnis stelde zich op het standpunt dat rekening gehouden moest worden met de overgangstoestand. Hesselink van Suchtelen zou het onrechtvaardig vinden als Berkhout werd gepasseerd, juist vanwege zijn verdiensten voor het Wagenings landbouwonderwijs, waar hij al vanaf 1892 werkzaam was. Bij de invoering van het éénjarig directoraat van de RHLTBS in 1916 werd

213

29 A.H. Berkhout, gekarikaturiseerd door zijn collega, de tekenleraar L. Raemaekers

Berkhout directeur tot september 1917. Sinds de oprichting van deze school in 1904 was hij lid van de raad van bestuur. Het was dus geen wonder dat de directeur-generaal, ofschoon hij ongeveer hetzelfde over Berkhout dacht als Sibinga Mulder, toch meende hem niet terzijde te kunnen stellen. Hij voelde voor een middenweg. Berkhout zou worden voorgedragen als hoogleraar, maar diende dan wel van de minister een duidelijke mededeling te krijgen, dat hem met ingang van zijn 65ste in plaats van zijn 70ste jaar eervol ontslag zou worden verleend. Datzelfde zou men trouwens ook bij enkele andere twijfelgevallen kunnen doen. Van Hoek meende verder dat, als men Berkhout nu ontsloeg, in de vacature niet spoedig voorzien kon worden. Het eigenbelang noopte dus ook tot enige mildheid. In de notulen werd ten slotte het compromis van de directeur-generaal vastgelegd. Minister Posthuma stemde ermee in. Met blauw potlood schreef hij in de marge (nog wel met een vraagteken): 'Berkhout mededelen, dat zijn benoeming alleen kan geschieden op voorwaarde dat hij vóór 1 september 1919 ontslag aanvraagt en zijn ontslag zal hij dan ontvangen in de eerste helft van 1920'.

214

Bij de bespreking van L. Broekema uitte Sibinga Mulder zich tamelijk positief over hem. Hij had zich verdienstelijk gemaakt tegenover de Nederlandse landbouw. Wetenschappelijk had hij niet zoveel gepresteerd. Zijn beslommingen als docent en directeur hadden hem daarvoor ook weinig tijd gelaten. Maar Löhnis zei geen verschil te zien tussen Broekema en Berkhout. Hij voegde hieraan nog toe, dat Broekema zich vrijwel geheel afzijdig had gehouden van de ontwikkeling van de veeteelt in de laatste jaren, terwijl hij dat vak doceerde. Hij nam hem dit kwalijk. Inderdaad is Luitje Broekema vooral bekend geworden als kweker van nieuwe tarwerassen, die de Nederlandse landbouw grote voordelen hebben opgeleverd. Ook in het buitenland werden ze veel verbouwd. Van de hand van hemzelf zijn hiervan in de literatuur geen publikaties te vinden. Hij heeft trouwens alles samengenomen niet veel gepubliceerd. Een collega vertrouwde hij eens toe hiervan een afkeer te hebben. Sibinga Mulder stelde Broekema heel wat hoger dan Berkhout, waarop Löhnis voorstelde Broekema wel hoogleraar te laten worden, maar met de wenk het ambt spoedig neer te leggen. Blijkens een korte notitie in de kantlijn ging de minister hiermee akkoord. Toch is Broekema tot zijn zeventigste jaar als hoogleraar in de veeteeltwetenschap aangebleven: drie volle jaren dus. Wij hebben de indruk dat hij dit aan Van Hoek te danken heeft gehad.*

Volgens curatoren zou het vak tuinarchitectuur wel aanspraak kunnen maken op een buitengewoon professoraat, maar zij achtten H.F. Hartogh Heys van Zouteveen, sinds 1900 leraar aan de Wageningse instellingen van landbouwonderwijs, nog niet van zodanige betekenis dat hij als buitengewoon hoogleraar zou kunnen worden voorgedragen. Hij kon wel lector worden.

* In zijn boek *HONDERD JAAR LANDBOUWKUNDIG ONDERZOEK IN NEDERLAND 1876-1976* merkt D.J. Maltha op, dat men L. Broekema wellicht zou kunnen beschouwen als de laatste vertegenwoordiger van de 'klassieken', generalisten met een neiging tot specialisatie, zoals Jan Kops, Gerrit Jan Mulder, W.C.H. Staring, Adolf Mayer, Otto Pitsch en Jan Ritzema Bos geweest waren.³²

30 Groepsportret van alle professoren, ter gelegenheid van de erepromotie van prof. dr. L. Broekema (1921)

A.C. Ide was sinds 1896 leraar in boomteelt, ooftboomteelt en warmoezerij aan de in datzelfde jaar opgerichte afdeling Tuinbouwschool van de Rijkslandbouwschool. Löhnis gaf als zijn mening te kennen dat Ide die zeker geen vreemde voor hem was en die beslist verdiensten voor de Nederlandse tuinbouw had, niet voor hoogleraar in aanmerking kon komen. Daarvoor was hij te weinig wetenschappelijk en te zeer een man van de praktijk. Gaandeweg waren de studenten bij de opbouw van het universitaire landbouwonderwijs van hem en zijn onderwijs vervreemd. Löhnis stelde hem als mens zeer hoog, wat Sibinga Mulder onderschreef. De directeur-generaal zei dat Ide eigenlijk rijkstuinbouwleraar was en aan de RHLTBS maar heel weinig verdiende. Dat was het gevolg van de opheffing van de Rijkstuinbouwschool in 1906. Sibinga Mulder vroeg of Ide niet als rijkstuinbouwleraar aan de hogeschool gedetacheerd kon worden om praktisch onderwijs te geven. Zelfs als lector zou hij niet op zijn plaats wezen. Hij zou dan bovendien onder Sprenger komen te staan, wat pijnlijk voor hem kon zijn. De inspecteur van het landbouwonderwijs meende dat dit laatste niet het geval hoefde te wezen. Als hij Sprenger tijdens de besprekingen met het oog op diens eventuele benoeming goed had begrepen, dan wilde die zich met het onderwijs in de praktijk van de tuinbouwvakken niet zelf bemoeien. Ide zou dan als lector een vrij onafhankelijke positie hebben. Was het niet mogelijk hem rijkstuinbouwleraar te laten blijven en daarnaast te benoemen tot lec-

tor, bijvoorbeeld voor pomologie, en tot directeur van de pomologische tuin? Dit zou worden overwogen. Uit zijn notitie in margine blijkt dat de minister instemde met dit lectoraat.

Wat H.K.H.A. Mayer Gmelin betrof, deelde de directeur-generaal mee, dat hem destijds door zijn voorganger Lovink de gelegenheid was geboden zijn kennis van de veredeling te verdiepen en te promoveren. Door een samenloop van omstandigheden was van dat laatste niets gekomen. Een ander had namelijk precies hetzelfde onderwerp gekozen. Ook was hij een tijdlang niet in orde geweest, lichamelijk en geestelijk. De laatste tijd had hij zich wel goed ontwikkeld. Tot die conclusie was onder meer dr. Pitsch gekomen, mede met het oog op zijn opvolging als directeur van het Instituut voor veredeling van landbouwgewassen waarvan Mayer onderdirecteur was. Van Hoek zou graag de Zweed Herman Nilsson-Ehle, een botanicus van internationale faam en hoogleraar in Lund, als directeur van het Instituut voor veredeling van landbouwgewassen aangesteld zien. En voor plantenteelt moesten er naar zijn mening twee hoogleraren komen: Nilsson-Ehle als gewoon en Mayer als buitengewoon hoogleraar, tevens onderdirecteur van het Instituut.

216

Otto Pitsch was ouder dan 70 jaar. Hij kon dus geen hoogleraar worden, maar de directeur-generaal zou hem voor korte tijd nog buitengewoon hoogleraar willen maken, als het ware 'honoris causa'. De minister noteerde in de kantlijn: 'voor den loopenden cursus'.

H. Ramaer, sinds 1909 leraar in natuurtekenen aan de RHLTBS, zou lector in handtekenen moeten worden. Dat was althans het oordeel van alle aanwezigen op Sibinga Mulder na. Deze vond de status van dat vak te laag voor een lectoraat. Een assistent zou voldoende zijn. De anderen achtten dat uitgesloten. Het vak handtekenen was zelfs bij amendement in de wet opgenomen. Het werd afzonderlijk genoemd. Minister Posthuma noteerde daarom bondig in de kantlijn: 'lectoraat'.

H.C. Reimers was sinds 1879 leraar aan de opeenvolgende Wageningse inrichtingen van landbouwonderwijs. Hij doceerde anatomie en fysiologie en kennis van de ziekten- en geneesleer der huisdieren. De directeur-generaal vond dat Reimers wel didactische gaven had, maar hij zou hem zeker geen wetenschapsman durven noemen. Burgemeester Hesselink van Suchtelen zei dat Reimers tot de bekendste leraren van de RHLTBS behoorde. Sibinga Mulder merkte op, dat hij zijn populariteit te danken had aan zijn voor vrijwel iedereen begrijpelijke uiteenzettingen; hij was ook een der meest geziene figuren in de vergaderingen van de landbouwmaatschappijen in het hele land. Zijn intellectuele verdiensten voor de school achtte hij niet groot. Reimers was volgens hem een sprekend voorbeeld van een leraar die men beslist niet aan een hogeschool kon benoemen. Hij zou volgens hem op non-actief gesteld moeten worden. Hesselink van Suchtelen voerde nog een en ander in het voordeel van Reimers aan en Van Citters vroeg of hij geen lector kon worden. Directeur-generaal Van Hoek antwoordde dat er voor de vakken die Reimers doceerde, een hoogleraar moest komen. Hij vond het moeilijk voor Reimers te pleiten. De gelegenheid om wetenschappelijk werk te verrichten was er voor hem wel geweest. Löhnis zag ertegen op Reimers op gevorderde leeftijd (61 jaar) op straat te zetten. Kon hij niet worden overgeplaatst, bij de veterinaire dienst bijvoorbeeld? Was er niets acceptabels voor

hem te regelen? Het stond ook voor hem vast dat hij niet als hoogleraar kon worden voorgedragen. Dat zou te riskant zijn voor de goede naam van de Landbouwhogeschool. Minister Posthuma hakte met een korte notitie in de marge de knoop door: 'curatoren eenstemmig van oordeel geen professoraat, maar [mijns inziens te] behandelen als Berkhout en zo spoedig mogelijk een jongere ernaast'. Reimers had op twintigjarige leeftijd het diploma van veearts behaald aan de Veeartsenijschool in Utrecht. Vóór zijn leraarschap was hij enige tijd werkzaam geweest als veearts, eerst in Lochem, later in Laren. Wil men de betekenis van deze man voor de Wageningse school naar waarde schatten, dan dient men ze in het licht te zien van de taak die hij zich als docent gesteld had: voor zijn leerlingen, waarvan velen, soms ver van de samenleving, genoodzaakt zouden zijn de behandeling ook van het zieke dier over te nemen, een praktische grondslag te leggen, nodig voor de behandeling van gezonde en zieke dieren.

Tijdens deze bijeenkomst bracht directeur-generaal Van Hoek ook het vak handelswetenschap ter sprake. Een onderdeel dat volgens hem juist aan de Landbouwhogeschool moest worden onderwezen, was economische geografie. Dit vak werd aan de RHLTBS gegeven in een bijzondere cursus door dr. H. Blink. Van Hoek meende dat hij nu buitengewoon hoogleraar moest worden. De economische richting diende aan de Landbouwhogeschool versterkt te worden en deze benoeming kon daartoe veel bijdragen. Hij vond het een belangrijke taak voor curatoren hiervoor te zorgen. Curatoren onderschreven dit geheel en stemden gaarne in met het voorstel van Van Hoek. Minister Posthuma noteerde in margine van de notulen: 'niet zonder informatie' (naar Blink, v.d.H.) Er waren nog wel enkele vakken, onder andere beschavingsgeschiedenis, waarvoor een regeling moest worden getroffen, maar daarmee kon tot de volgende cursus worden gewacht. Als laatste van de leraren werd J. Elema besproken, die sinds 1913 leraar in de grondverbetering aan de RHLTBS was. Löhnis achtte hem een voorbeeld van iemand waarmee het curatorium in de toekomst wel vaker geconfronteerd zou worden: rijkslandbouwleraren of rijkstuinbouwleraren die aan de Landbouwhogeschool part-time onderwijs kwamen geven. Hij zou die docenten normaliter lector willen maken, maar meende dat sommigen van hen wegens hun bijzondere verdiensten voor een buitengewoon hooglerschap in aanmerking konden komen. Volgens hem behoorde Elema tot die laatste categorie. Sibinga Mulder was het hiermee eens. Elema zou dan als buitengewoon hoogleraar vrijgesteld moeten worden van een deel van zijn praktisch werk als landbouwleraar. De inspecteur van het landbouwonderwijs achtte dit wel mogelijk. Van Hoek besprak Elema nader. Hij zag in hem een docent die nog heel goed werk voor de Landbouwhogeschool kon doen. Van der Zande zou ook een gewoon hooglerschap met een ruimere opdracht in overweging willen geven. Posthuma noteerde in de kantlijn: 'thans benoemen tot buitengewoon hoogleraar'.

De geheime notulen eindigen met de mededeling dat de al sinds 1881 aan de Rijkslandbouwschool werkzame heer J.P. Stricker zonder enige twijfel voor het ambt van administrateur in aanmerking diende te komen en dat dr. F.C. Wieder met zorg, ook met het oog op de nieuwe status van Landbouwhogeschool, als bibliothecaris was uitgekozen.

Op 9 maart 1918 zag het docentencorps er als volgt uit:

- J.H. Aberson, gewoon hoogleraar in scheikunde en bemestingsleer;
- J. van Baren, gewoon hoogleraar in delfstof- en aardkunde;
- Dr. A.H. Berkhout, gewoon hoogleraar in houtmeetkunde, bosbedrijfsregeling en bosrenterekening;
- T.J. Bezemer, gewoon hoogleraar in volkenkunde van Nederlands-Indië en koloniaal staatsrecht, tevens belast met het onderwijs in Maleis, Javaans en Soenda-nees;
- Dr. A.H. Blaauw, gewoon hoogleraar plantenfysiologie, met name met het oog op de tuinbouw;
- Mr.Dr. H.W.C. Bordewijk, gewoon hoogleraar in rechts- en staatswetenschap;
- Ir. L. Broekema, gewoon hoogleraar in veeteeltwetenschap;
- Ir. B. van der Burg, gewoon hoogleraar in zuivelbereiding en melkkunde;
- Dr. A. van Bijlert, gewoon hoogleraar in tropische landbouwkunde en teelt van éénjarige gewassen, benevens onderdelen van de technologie dier gewassen;
- Ir. J.W. Dieperink, gewoon hoogleraar in het landmeten, het waterpassen en de geodesie;
- Dr. E. Giltay, gewoon hoogleraar in plantkunde;
- Dr. D. van Gulik, gewoon hoogleraar in natuurkunde, meteorologie en klimatologie;
- S.P. Ham, gewoon hoogleraar in houtteelt, bosbescherming, beheersleer en geschiedenis van het Indische bosbeheer;
- Ir. J. Haringhuizen, gewoon hoogleraar in hoofdstukken uit de mechanica, in cultuurtechniek en in tropische land- en bosbouwarchitectuur;
- Ir. S. Koenen, gewoon hoogleraar in landhuishoudkunde;
- Dr. S.C.J. Olivier, gewoon hoogleraar in scheikunde;
- Dr. H.M. Quanjer, gewoon hoogleraar in planteziektenkunde, tevens onderdirecteur van het aan de Landbouwhogeschool verbonden Instituut voor fytopathologie;
- H.C. Reimers, gewoon hoogleraar in anatomie, fysiologie en ziekten- en geneesleer der huisdieren;
- Dr. J. Ritzema Bos, gewoon hoogleraar in planteziektenkunde, tevens directeur van het aan de Landbouwhogeschool verbonden Instituut voor fytopathologie;
- Ir. A.M. Sprenger, gewoon hoogleraar in de algemene grondslagen van de teelt der tuinbouwgewassen;
- Dr. N.L. Söhngen, gewoon hoogleraar in microbiologie;
- Dr. M.J. van Uven, gewoon hoogleraar in wiskunde;
- Dr. J. Valckenier Suringar, gewoon hoogleraar in toegepaste plantensystematiek en plantengeografie, tevens directeur van het aan de Landbouwhogeschool verbonden arboretum;
- Ir. M.F. Visser, gewoon hoogleraar in kennis van landbouwwerktuigen, van de afwatering van de bodem en van de polderbemaling, tevens directeur van het aan de Landbouwhogeschool verbonden Instituut voor landbouwwerktuigen en -gebouwen;

A. te Wechel, gewoon hoogleraar in bosexploitatie en boshuishoudkunde;
 Dr. H. Blink, buitengewoon hoogleraar in de handelswetenschap, in het bijzonder toegepaste hoofdstukken uit de economische geografie;
 Ir. J. Elema, buitengewoon hoogleraar in grondverbetering;
 Ir. H.K.H.A. Mayer Gmelin, buitengewoon hoogleraar in plantenteelt, tevens onderdirecteur van het aan de Landbouwhogeschool verbonden Instituut voor veredeling van landbouwgewassen;
 Dr. O. Pitsch, buitengewoon hoogleraar in plantenteelt, tevens directeur van het aan de Landbouwhogeschool verbonden Instituut voor veredeling van landbouwgewassen;
 H.F. Hartogh Heys van Zouteveen, lector in tuinkunst en tuinarchitectuur;
 Dr. K.A. Hoekstra, lector in eerste hulp bij ongevallen;
 A.C. Ide, lector in pomologie;
 B.A. Plemper van Balen, lector in bloementeel;
 H. Ramaer, lector in handtekenen;
 Ir. R. Verschuur, lector in enige hoofdstukken uit de technologie;
 M.W. Polak, lector in werktuigkunde en werktuigkundig tekenen;
 A.M. Kuysten, lector in landbouwarchitectuur.

219

Aangezien prof. H.W.C. Bordewijk al in 1918 naar de Groninger Universiteit vertrok en prof. J. Haringhuizen, die vanaf 1916 leraar en sinds 1918 hoogleraar was geweest, het jaar daarop naar de Technische Hogeschool te Delft, moesten voor hen opvolgers worden gezocht. De senaat was van oordeel dat de belangen van het onderwijs eisten de door Bordewijk gedoeerde stof aan twee hoogleraren op te dragen en wel aan de ene het Europese en aan de andere het koloniale gedeelte. Curatoren en regering verenigden zich met deze zienswijze, zodat nog in 1918 voor het eerste gedeelte werd benoemd mr.dr. A. Heringa, die van 1908 tot 1918 met de economisch-juridische leiding van het Staatsbedrijf der Telefonie belast was geweest, en voor het tweede gedeelte mr. J.C. Kielstra, die verschillende functies bij de rechterlijke macht in Nederlands-Indië had vervuld. Ook voor Haringhuizen werd een opvolger gevonden in ir. J.H. Thal Larsen, die op 24 april 1919 zijn werkzaamheden aanving. In de bestaande vacature Indische hooglandcultures werd voorzien door de benoeming bij K.B. van 24 juni 1918 van dr. W.K.J. Roepke, wie het door de bepalingen van de oorlogvoerende mogendheden echter nog onmogelijk werd gemaakt van Java naar Nederland te vertrekken. Op 16 januari 1919 aanvaardde dr. J.J. van Loghem, directeur van de afdeling tropische hygiëne van het Koloniaal Instituut in Amsterdam, het ambt van buitengewoon hoogleraar in de tropische hygiëne. Reeds op de curatorenvergadering van 28 januari 1918 werd het noodzakelijk gevonden een buitengewoon hoogleraar in dat vak aan te stellen. Omdat minister Posthuma, naar aanleiding van opmerkingen op diezelfde vergadering gemaakt, wilde dat zo spoedig mogelijk een jongere collega naast prof. Reimers werd geplaatst, werd bij K.B. van 26 mei 1921 dr. G. Grijns benoemd tot hoogleraar in de fysiologie der dieren. Een half jaar daarvoor was dr. J.A. Honing, directeur van het Deli Proefstation in Medan, hoogleraar in de algemene erfelijkheidsleer voor plant en dier geworden, waarmee werd

voorzien in een al voor de opening van de Landbouwhogeschool bestaande behoefte. Met de benoeming per 1 augustus 1923 van ir. C. Broekema, directeur van de Groninger Coöperatieve Vereniging van Zaaftelers, tot hoogleraar in de veredeling van landbouwgewassen en directeur van het gelijknamige instituut, was ten slotte de voorziening in de vacature-Pitsch tot een afronding gekomen. Het uitgebreide vakgebied van de plantenteelt, dat Pitsch nog had kunnen bestrijken, was nu verdeeld onder drie hoogleraren: Mayer Gmelin, eerst buitengewoon hoogleraar in de plantenteelt en sinds 16 januari 1920 gewoon hoogleraar in de landbouwplantenteelt, de geneticus Honing en C. Broekema. Nilsson-Ehle, die men in eerste instantie als opvolger van Pitsch wilde aantrekken, had het verzoek van de Landbouwhogeschool na een geruime tijd van schriftelijke onderhandelingen uiteindelijk bij brief van 5 maart 1919 definitief afgewezen.

Zo was voorlopig de rij van de aan de Landbouwhogeschool gecreëerde leerstoelen gesloten.

220

Het is onmogelijk aan alle docenten in dezelfde mate aandacht te schenken. Daarom beperken wij ons tot diegenen onder hen die opvielen door wetenschappelijke of bestuurlijke kwaliteiten, politieke of culturele betrokkenheid of door de situatie waarin zij als gevolg van de bezuinigingen in de jaren twintig en dertig waren terechtgekomen, en de wijze waarop zij zich daartegen opstelden, lijdzaam of vindingrijk. Dat laatste was niet alleen een kwestie van temperament, maar ook van de tak van wetenschap die zij beoefenden.

Dr. A.H. Blaauw

Dr. A.H. Blaauw (1882-1942) werd met de verheffing van de RHLTBS tot Landbouwhogeschool hoogleraar voor bijzondere onderwerpen uit de plantenfysiologie. De taak die hem werd opgedragen, bestond uit de botanische uitwerking van vraagstukken die zich in de tuinbouwpraktijk voordoen en wel speciaal het fysiologische aspect van deze vraagstukken. Blaauws werk is van grote betekenis voor de tuinbouw geweest. Zijn belangrijkste onderzoekingen betroffen de invloed van licht op de groei van planten en de periodiciteit bij planten, in het bijzonder de ontwikkeling van bladeren en bloemknoppen onder invloed van uitwendige factoren, met name de temperatuur. Dit laatste vooral met bloembollen verrichte onderzoek vormde de wetenschappelijke grondslag voor het vervoegen van de bloei van tulpen, hyacinten, irissen en narcissen. Blaauw 'wees erop, dat de optimale behandeling voor een groot gedeelte bij lage temperatuur ligt. Zijn nauwgezette onderzoekingen brachten een geheele ommekeer in de praktijk van den vroegbloei, daar de kweekers hun bolgewassen thans algemeen een paar maanden naar koelhuizen of koelcellen in eigen bedrijf brengen (...) Zoo opende hij ook nieuwe perspectieven voor den export naar het Zuidelijk Halfrond en Ned. Oost-Indië. Deze ontwikkelingen verschoven de periodiciteit van de bolgewassen voor de verzending een half jaar, zoodat het mogelijk was ze in den goeden tijd in verre landen te doen bloeien'.³³

Tijdens het studiejaar 1919-1920 werd Blaauw als eerste hoogleraar van de Landbouwhogeschool tot lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen benoemd.

Voor de Landbouwhogeschool zelf, waarmee hij, hoewel oud-alumnus van de Utrechtse Universiteit, zich geheel had geïdentificeerd, heeft Blaauw ook veel gedaan. In zijn rectorale afscheidsrede, op 16 september 1935 gehouden, wees prof. Bakker, de fata van het studiejaar 1934-1935 memorerend, onder meer op de 'herhaalde, gedeeltelijk ondergrondse pogingen' van de Haagse rekenmeesters om de propaedeuse aan de Landbouwhogeschool te ontnemen en te verplaatsen naar de faculteit van de wis- en natuurkunde van de Utrechtse Universiteit. Hiertegen werden vele bezwaren ingediend, het uitvoerigst in 1934 door prof. Blaauw in zijn brochure 'DE NATUURFILOSOFISCHE FACULTEIT EN DE HOOGESCHOLEN VOOR TOEGEPASTE WETENSCHAP'.³⁴ Volgens hem zouden door zo'n verplaatsing het verband en de samenhang van de studie, in haar geheel genomen, verbroken worden. De hogeschool zou geen gaaf en afgerond geheel blijven. Dit verbreken van het verband gold in het bijzonder, maar zeker niet uitsluitend, de vakken die na de propaedeuse doorliepen, bijvoorbeeld de plantkunde. De propaedeuse in haar geheel moest op de latere vakstudie gericht zijn, die haar diende te bepalen en zelfs, bij een goede regeling, te beheersen. Wij moeten echter toegeven dat dit aan de Landbouwhogeschool niet helemaal het geval was en voorlopig ook niet zou worden. De propaedeuse kende decennia lang algemene basisvakken, zoals wiskunde, natuurwetenschappen en staathuishoudkunde die gedoceerd behoorden te worden (maar niet altijd werden) in het perspectief van de verdere studie. Maar zij was geen vakpropaedeuse die als zodanig aan de eigenlijke vakstudie vooraf zou moeten gaan. Voor alle studierichtingen bestond namelijk een zelfde, dus een geheel gemeenschappelijke, propaedeuse en derhalve ook een zelfde propaedeutisch examen. Een geheel ander beeld toonde de Delftse propaedeuse die volledig door de latere vakstudie werd gedomineerd. Alle acht hoofdstudierichtingen hadden een aparte propaedeuse waarin ook al technische vakken voorkwamen. Hiermee willen wij zeker niet beweren dat de Wageningse propaedeuse zonder problemen verplaatst zou kunnen worden naar Utrecht. In de eerste plaats - wij wezen er al op - diende het onderwijs in de basisvakken gericht te zijn op de studie in de landbouw in de ruime zin van het woord, dus niet alleen op de akker- en weidebouw en veeteelt, maar ook op de tuinbouw en bosbouw. Maar er was meer aan te voeren dat pleitte voor het behoud van de propaedeuse in Wageningen. Zo meende Blaauw dat een hogeschool voor toegepaste wetenschap bij haar toegepaste arbeid de onmiddellijke nabijheid van en het rechtstreekse contact met enkele laboratoria waar de 'grondleggende' natuurwetenschappen beoefend werden, niet kon missen. Het omgekeerde was evenzeer een feit: de docenten in de propaedeuse moesten ter wille van de adequaatheid van hun onderwijs en onderzoek voeling blijven houden met hun collega's in de verdere studie. En wat de eerstejaarsstudenten betreft zou men kunnen zeggen dat zij alleen tijdens een propaedeuse in Wageningen zicht konden krijgen op de studie daarna en dan niet zozeer in de collegezaal als wel door de omgang met ouderejaarsstudenten en door (incidentele) deelneming aan deze of gene excursie. Gelukkig voor de Landbouwhogeschool heeft het gezond

verstand overwonnen en bleef de propaedeuse voor haar behouden. Uiteindelijk zal de regering wel hebben ingezien dat van een reële bezuiniging geen sprake kon zijn. Alle docenten in de te verplaatsen vakken bleven aan de hogeschool toch nodig. De vakken die zij doceerden beperkten zich immers niet tot de propaedeuse. Ook daarop had Blaauw in zijn brochure gewezen.

Dr. G. Grijns

Dr. G. Grijns (1865-1944) werd in 1865 in Leerdam geboren, doorliep het gymnasium in Delft en studeerde medicijnen in Utrecht. Hij promoveerde in 1891, nog vóór zijn artsexamen, dat hij het jaar daarop met succes aflegde. Grijns vertrok daarna als officier van gezondheid naar Nederlands-Indië. Van 1892 tot 1894 was hij assistent van Christiaan Eijkman, de directeur van het Geneeskundig Laboratorium te Weltevreden. In 1894 nam hij deel aan de Lombokexpeditie en in 1895-1896 aan de Atjehexpeditie. Wegens het vertrek van Eijkman naar Nederland keerde Grijns in juli 1896 als onderdirecteur naar het laboratorium in Weltevreden terug. Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw heerste in Indië de beriberi, een ziekte die sinds de invoering van de machinale rijstpellerijen talloze slachtoffers eiste in gevangenissen en ziekenhuizen, in het leger, op de vloot, in mijnen, op plantages, enz. Het uitgangspunt van de onderzoekingen van Eijkman was de waarneming dat kippen die uitslui-

tend met gepelde rijst (witte rijst) gevoerd werden, na enige weken verlamningsverschijnselen vertoonden, die weer verdwenen wanneer de gepelde rijst door ongepelde (rode) rijst werd vervangen. Eijkman gaf aan dit ziektebeeld, dat overeenkwam met de zenuwstoornissen bij beriberi, de naam polyneuritis gallinarum. Bij het pellen van de rijst gaat het grootste gedeelte van het zilvervlies, dat de rijstkorrel omhult, verloren. Eijkman concludeerde uit zijn proeven dat het zilvervlies van de rijstkorrel nog onbekende bestanddelen bevatte die het ontstaan van polyneuritis teggengingen. Aan deze conclusie verbond hij echter de verkeerde interpretatie dat deze stoffen in staat zouden zijn 'een uit het voedsel in vivo gevormde vergiftige stof onschadelijk te maken, dat zij dus een tegengif zouden zijn'³⁵ Grijns poneerde op zijn beurt de juiste stelling dat het zilvervlies een stof bevat die het zenuwstelsel nodig heeft voor zijn stofwisseling, dat de vereiste hoeveelheid daarvan vermoedelijk klein is en dat ziekte uitbreekt zodra de onmisbare stof is verbruikt. Hij noemde dit de 'protectieve stof', een naam die later door 'vitamine' werd vervangen. Grijns is de eigenlijke ontdekker van de vitaminen. Hij spreekt voor het eerst van 'partiële honger' en wijst de beriberi als een deficiëntieziekte aan. Men zou kunnen zeggen dat Eijkman het verband tussen zilvervlies en ziekte heeft gesignaleerd, maar dat Grijns het heeft opgehelderd. Met de toekenning in 1929 van de Nobelprijs aan Eijkman en F.G. Hopkins (wiens grote werk overigens niet zozeer op het gebied van de vitamines als wel op dat van de aminozuren ligt) heeft men de praktijk gesteld boven de theorie. De medische faculteit van de Universiteit van Amsterdam, die was uitgenodigd kandidaten voor de Nobelprijs voor de geneeskunde voor te stellen, had Eijkman en Grijns genoemd. Vele jaren later verklaarde Grijns ook al in Atjeh te hebben gezien dat waar gepelde rijst werd gegeven drie maal zoveel beriberi optrad als waar ongepelde rijst werd verstrekt. Zo kregen de soldaten wel beriberi, maar de Atjehers niet. Ook de patrouilles die in het binnenland zwierven en onafgewerkte rijst aten, hadden niet met beriberi te kampen. Dat niet werd ingezien dat men hier met deficiëntieziekten had te maken, lag volgens Grijns aan het feit dat men het in die tijd in het algemeen bij de bacteriologie hield en men ook voor dit soort ziekten naar een bacteriologische verwekker zocht. In zijn artikel over Christiaan Eijkman en Gerrit Grijns, waaraan wij veel van het bovenstaande hebben ontleend, schrijft prof.dr. J.F. Reith aan het slot, dat het noemen van een individuele onderzoeker als de ontdekker van een vitamine eigenlijk onrecht doet aan andere onderzoekers 'die elk een deel van de berg moeilijkheden wisten te elimineren. Dit leert ons ook de eindhistorie van de ontdekking van het antineuritisch vitamine (vitamine B₁)'. Pas in 1926 immers gelukte het B.C.P. Jansen en W.F. Donath het vitamine B in kristallijne vorm te isoleren.³⁶ In 1929 werd Grijns tot hoogleraar in de fysiologie der dieren in Wageningen benoemd. Ook daar heeft hij zich met vele andere onderzoekers beziggehouden met de verdere ontwikkeling van de vitamineleer. Met het oog op het grote veeteeltkundig belang bestudeerde hij het verband tussen voeding en vruchtbaarheid en melkproductie. Zo ontdekte hij de betekenis van vitamine E voor de voortplanting.³⁷ In 1936 werd ter gelegenheid van zijn aftreden als hoogleraar een plaquette van Grijns onthuld in het Geneeskundig Laboratorium in Weltevreden. Hij was daarbij zelf niet aanwezig; wel zijn zoon, die toen als scheepsarts op de 'Johan van Oldenbarnevelt' in Indië verbleef.

32 Professor Quanjer (staand bovenaan de trap) met het personeel van zijn laboratorium

Toen zijn vader als geleerde door enkele sprekers was gehuldigd, wilde hij hem als 'man in het gezin en vader' belichten: 'Wij kinderen hebben hem altijd gekend als wetenschappelijk man, die steeds met zijn neus in de boeken zat. Tot onze groote verwondering kon hij echter Lessing, Heine en andere dichters citeeren, terwijl hij alle bestaande opera's uit het hoofd bleek te kennen. In den familiekring had hij slechts een adviseerende stem; de uitvoerende macht was bij moeder (...)'³⁸

Dr. H.M. Quanjer

Na de oprichting van de Landbouwhogeschool en na de benoeming van dr.H.M. Quanjer (1879-1961) tot hoogleraar kon de jonge planteziektenkundige wetenschap verder worden ontwikkeld, wat tot de uitbouw van het Instituut voor fytopathologie leidde. Een splitsing tussen het dierkundig en plantkundig deel van de fytopathologie werd noodzakelijk doordat beide wetenschappen te veelomvattend waren geworden voor één persoon. Deze splitsing sloot echter een blijvende samenwerking tussen zulke nauw verwante vakken niet uit. In de bloembollenstreek was de wens naar voren gekomen om een wetenschappelijk medewerker ter plaatse beschikbaar te hebben voor de oplossing van de problemen die de cultures stelden. Zo splitste zich het Instituut voor fytopathologie in de loop van de jaren twintig in drie delen, het Laboratorium voor mycologie en aardappelonderzoek onder leiding van

prof. Quanjer, het Laboratorium voor entomologie onder leiding van prof. Roepke en het Laboratorium voor bloembollenonderzoek te Lisse onder leiding van prof. Van Slogteren. Behalve aan de algemene fytopathologie die toentertijd hoofdzakelijk mycologisch was georiënteerd, werd speciale aandacht besteed aan de aardappelziekten en wel in de eerste plaats aan de virusziekten, een tak van de ziektenleer, die sterk in opkomst was, mede dank zij het werk dat te Wageningen door Quanjer en de zijnen werd verricht.

Om hem in de gelegenheid te stellen zich hieraan geheel te wijden werd als hoogleraar voor het - ook tropisch gerichte - plantkundig deel van de planteziektenkunde (mycologie) dr. G. Stahel uit Suriname aangetrokken. Op 1 juli 1921 hield hij zijn inaugurele rede, maar nog voordat hij met het geven van colleges begon vroeg hij ontslag dat hem bij K.B. van 2 december 1921 werd verleend. Stahel keerde terug naar zijn goed ingericht laboratorium in Suriname, omdat er in Wageningen geen bevredigende hulpmiddelen voor experimenteel werk op zijn gebied waren. Daardoor bleef de mycologie tot de taak van Quanjer behoren en vond enige jaren later alleen de afsplitsing van entomologie plaats. De studie van de virusziekten, vooral van de aardappel, maar ook van andere gewassen (onder meer biet en tabak) werd zijn levenswerk. Niet alleen voor de wetenschap, maar ook voor de praktijk zijn Quanjers onderzoekingen van het allergrootste belang geweest. De vooraanstaande plaats die Nederland jarenlang heeft ingenomen als pootgoedproducent voor het buitenland, was voor een groot deel aan Quanjer en zijn medewerkers te danken. Het in 1923 geopende Laboratorium voor mycologie en aardappelonderzoek aan de Binnenhaven gaf hem ook wat het onderzoek betreft meer armslag, zodat behalve de virusziekten ook andere ziekten werden onderzocht. In datzelfde jaar organiseerde hij een internationale conferentie over 'Phytopathologie en Economische Entomologie', wat toen in het tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal gebleven Nederland mogelijk was. Deze bijeenkomst heeft haar doel om de band tussen onderzoekers van verschillende landen te herstellen en te verstevigen bereikt.

225

Quanjer had veel connecties met buitenlandse vakgenoten en heeft samenwerking met het buitenland steeds bevorderd. Zijn onderzoekingen hebben zich niet tot de virusproblemen beperkt. Uit zijn artikelen blijkt dat ook andere onderwerpen, op zeer verschillend gebied gelegen, werden bestudeerd. Zo was de terminologie een van de vraagstukken die hem zeer boeiden. Bij gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar, op 18 juni 1949, werd een 'Quanjernummer' van het TIJDSCHRIFT OVER PLANTENZIEKTEN uitgegeven, waarin vele buitenlanders en landgenoten door hun bijdragen hun waardering voor zijn wetenschappelijk werk tot uiting hebben gebracht. Duidelijk blijkt daaruit zijn vooraanstaande plaats in de rij van de internationale geleerden op het terrein van de fytopathologische wetenschappen.³⁹ Dat hij bij de studenten grote belangstelling voor de fytopathologie heeft weten te wekken volgt wel uit het feit dat uit zijn school vele fytopathologen zijn voortgekomen, op wie het fytopathologisch onderzoek en de bestrijding van planteziekten konden steunen. Dat Nederland, bijvoorbeeld, in de wereld op het gebied van de virologie een grote plaats inneemt, is voor een belangrijk deel Quanjers werk. Nog tijdens zijn leven, in 1950, werd aan de Landbouwhogeschool een afzonderlijke leerstoel voor virologie

ingesteld. Zijn kunstzinnige natuur vond bevrediging in het schilderen in zijn vrije uren. Portretten, bloemen en planten waren met plezier gekozen onderwerpen en op reis naar zijn dierbaar Noorwegen werden pasteltekeningen van de omgeving gemaakt. In de almanak van het Wagenings Studentencorps voor het jaar 1950 schreef een anonymus bij zijn afscheid van de hogeschool: 'Met professor Quanjer heeft een veelzijdig hoogleraar ons verlaten, gewaardeerd door zijn leerlingen om zijn kennis maar vooral door de manier waarop en de sfeer waarin hij deze kennis voor zijn auditorium wist te 'etalen'.⁴⁰

Dr. J.H. Aberson

226

J.H. Aberson, die als onderzoeker onder meer naam heeft gemaakt met zijn studies van de bodemziekten, was de eerste rector magnificus van de Landbouwhogeschool. En toen op 23 maart 1919 de eerste verjaardag van de hogeschool werd gevierd, haalde hij in zijn diesrede flink uit over de ambitie van de Groninger Universiteit. Haar curatoren hadden zich namelijk, toen de vestiging van de Landbouwhogeschool in Wageningen op 15 december 1917 een feit was geworden, tot de minister van Binnenlandse Zaken gewend met het verzoek nu ook de verdere ontwikkeling van het hoger landbouwonderwijs ter hand te nemen. Groningen wilde niet concurreren met Wageningen, maar wenste universitair landbouwonderwijs te geven naast de zogeheten vakhogeschool. Het beschikte over leerstoelen voor de grondwetenschappen op natuurwetenschappelijk en sociaal-wetenschappelijk ge-

33 J.H. Aberson, 1857-1935

bied. Ook het agrarisch recht werd gedoceed. Nodig was nog de opneming van vakken als landhuishoudkunde, akkerbouw en eventueel veeteelt. Aberson bracht hier tegen in: 'Het is toch onmogelijk de landbouwkunde met kennis te onderwijzen en tevens te voldoen aan de wetenschappelijke eischen, die er aan gesteld moeten worden, indien aan één persoon zal worden opgedragen de geheele akkerbouw en de ontginning. Deze twee onderdeelen omvatten niet minder dan de algemeene en bijzondere plantenteelt, de microbiologie van den bodem, de landbouwscheikunde en de bemestingsleer in hun geheel omvang en daarnaast nog de ontginning van de woeste gronden. Dit kan op niets anders uitloopen, als zich tenminste daarvoor een hoogleeraar laat vinden, dan op een encyclopaedisch overzicht, wat wel op een vakschool, maar niet bij het hooger onderwijs thuis behoort'. Zo waren de rollen omgekeerd.

De pretentie van Groningen

En half jaar voor Abersons verweer had ook de senaat van de pas opgerichte Landbouwhogeschool een adres aan de leden van de Staten-Generaal gezonden. Daarin werd gesteld dat de invoering van een doctoraat in de landbouwkunde in Groningen in strijd was met het belang van het hoger landbouwonderwijs. Het resultaat van de voorgestane splitsing zou immers het ontstaan van twee onvolledig geoutilleerde instellingen zijn in plaats van één in elk opzicht volledig toegeruste instelling, wat de Landbouwhogeschool trouwens nog bij lange na niet was. Ook wees de senaat gedeceideerd de bewering af als zou de Landbouwhogeschool min of meer een vakschool zijn. Werd in artikel 1 van de Wet tot regeling van het hoger landbouw- en hoger veeartsenijkundig onderwijs het begrip hoger onderwijs niet op principieel dezelfde wijze omschreven als in artikel 1 van de wet op het hoger onderwijs?

227

Eind 1920 bracht de eerste minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, dr. J.Th. de Visser, die jarenlang lid van de Tweede Kamer was geweest, een compromis tussen de Groningse en Wageningse ideeën in de openbaarheid, nadat hij met zijn ambtgenoot van Landbouw, Nijverheid en Handel hierover tot overeenstemming was gekomen. De Landbouwhogeschool, aldus De Visser, had het karakter van een landbouwtechnische opleiding. Daarom moest men niet aan een universiteit een studierichting instellen die hetzelfde karakter droeg en Wageningen concurrentie zou kunnen aandoen. Wel achtte De Visser het mogelijk aan de Groningse Universiteit in de juridische faculteit een hoogleeraar in de landbouweconomie te verbinden. Daarbij zou dan worden nagegaan of het mogelijk was in het academisch statuut een doctoraat in de landhuishoudkunde op te nemen. Groningen stemde met dit denkbeeld van de minister in, maar Wageningen - inderdaad bevreesd voor concurrentie, hoewel dit niet de enige rol speelde - had ernstige bedenkingen. Wageningen betoogde dat het voor Groningen overwogen doctoraat in de landhuishoudkunde niet zou berusten op een natuurwetenschappelijke basis en daardoor een onvoldoend inzicht in de landbouw zou geven. Zo'n doctoraat kon dan ook niet beantwoorden aan de eisen die aan een landbouweconomische studie gesteld moesten worden. Dat het toch niet ingesteld werd, lag overigens niet aan de Wage-

ningse argumentatie, maar aan het feit dat de toestand van 's lands financiën het niet toeliet. Dit moest minister De Visser tot zijn spijt in de vergadering van de Tweede Kamer op 8 maart 1922 bij de behandeling van de begroting van zijn departement mededelen.⁴¹

Zuivere wetenschap versus toegepaste wetenschap

Wij zijn op deze kwestie vrij uitvoerig ingegaan om te laten zien hoe sterk in deze tijd het besef leefde van de tegenstelling tussen zuivere wetenschap, die de universiteiten in de eerste plaats dienden te beoefenen, en toegepaste wetenschap, die thuishoorde aan een hogeschool, een hogere vakschool. Tegelijk hebben wij aangegeven dat Wageningen zich van meet af aan verzet heeft tegen de voorstelling als zou het voornamelijk dienen voor het klaarstomen voor enige betrekking. Wij laten daarbij voorlopig in het midden of deze voorstelling juist was of niet. Nog één citaat uit de diesrede van Aberson in 1919 lijkt hier op zijn plaats te zijn om Wagenings intentie weer te geven. 'Men geve den leerling zooveel parate kennis mede, dat hij de taak, die hij te vervullen krijgt, kan volbrengen; ontbreekt er wat aan, welnu, dit is geen bezwaar, indien hij de methode geleerd heeft zijn weg te vinden in den doolhof van feiten, die in de boeken ligt opgestapeld, deze critisch te beschouwen, en ze in verband te brengen met hetgeen hij noodig heeft'. Bij zijn afscheid als hoogleraar in 1928 verleende de senaat van de Landbouwhogeschool hem het eredoctoraat.

228

Ir. J.H. Thal Larsen

Haringhuizens opvolger, ir. J.H. Thal Larsen (1870-1939), geboren in 1870 in Nederland-Indië, maar getogen in Nederland, verwierf in 1894 aan de Polytechnische School te Delft het diploma van civiel-ingenieur. Kort daarna vertrok hij naar Indië waar hij carrière maakte bij de Dienst van de Waterstaat en 's Lands Burgerlijke Openbare Werken (B.O.W.). In 1915 werd hij hoofd van de technische afdeling irrigatie en waterafvoer van het departement van B.O.W. In 1918 vertrok hij met verlof wegens langdurige dienst naar Europa. In 1919 nam hij definitief ontslag uit de Indische dienst en werd hij hoogleraar in de hydraulica, de tropische cultuurtechniek en de bosbouwarchitectuur. Thal Larsen was een bijzondere persoonlijkheid, een veeleisende, maar toegewijde docent die veel voor de studenten overhad. Zijn colleges en practica bereidde hij punctueel voor, zoals hij in alles punctueel was. Van zijn wetenschappelijk werk getuigen verscheidene publikaties en zijn actieve deelneming aan congressen in Nederland en in het buitenland. Van de omgang met hem ging warmte uit. Hij was een beminnelijk en hoffelijk mens zowel voor de studenten als voor zijn collega's. Hij interesseerde zich voor cultuur en politiek. Zijn sociale bewogenheid uitte zich in zijn inspanningen voor hulp aan slachtoffers van politieke gebeurtenissen en in de steun die hij met woord en daad aan velen uit zijn naaste omgeving verleende. Buiten de hogeschool bekleedde hij verschillende functies. Zo was hij voorzitter van de Wageningse Kunstvereniging, voorzitter van het bestuur van de nijverheidsschool en voorzitter van de afdeling Wageningen van 'Eenheid door Democratie' (EDD).⁴² Deze beweging werd in juni 1935 opgericht en stond onder leiding van prof.ir. W. Schermerhorn, de eerste naoorlogse premier. Zij stelde zich ten

doel iedere bedreiging van de democratie, zowel van de kant van het nationaal-socialisme als van die van het communisme, te bestrijden. EDD telde op den duur 30.000 leden van verschillende richting: naast in meerderheid sociaal-democraten, vrijzinnig-democraten en liberalen ook personen uit katholieke en protestantse hoek.*

Dr. S.C.J. Olivier

Dr. S.C.J. Olivier,⁴³ in 1918 benoemd tot hoogleraar in de scheikunde, verzette zich van het begin af fel tegen het nationaal-socialisme en het fascisme. Hij was niet alleen lid van het al genoemde Comité van Waakzaamheid, maar ook van het Comité van Neutrale Landen, de Vaderlandsche Club, het Comité Vrij Spanje en het Comité Hulp aan Spanje. De toenmalige republikeinse regering van Spanje nodigde hem en twee andere Nederlanders, de hispanist en romanschrijver dr. Johan Brouwer (in 1943 gefusilleerd) en jhr. W.J.H.B. Sandberg, de directeur van het Stedelijk Museum te Amsterdam, in 1937 tot een bezoek aan Spanje uit, waardoor zij de Burgeroorlog van nabij konden meemaken. Wij komen op Olivier in het hoofdstuk De Landbouwhogeschool tijdens de Tweede Wereldoorlog uitvoerig terug.

229

Dr. M.J. van Uven

Dr. M.J. van Uven⁴⁴ voerde als een van de eersten in Nederland in Wageningen de wiskundige statistiek in. Hij ontgon een vrijwel braakliggend terrein door de toepassing van de waarschijnlijkheidsrekening bij de verwerking van uitkomsten van landbouwkundige waarnemingen. Het voor de Wageningse studenten belangrijkste werk dat hij, in 1935, publiceerde was zijn 'MATHEMATICAL TREATMENT OF THE RESULTS OF AGRICULTURAL AND OTHER EXPERIMENTS', dat buiten Nederland, en zelfs buiten Wageningen, nagenoeg onbekend bleef. Dit boek opende voor hen de mogelijkheid het in 1935 voor alle richtingen ingevoerde verplichte kandidaatsvak wiskundige verwerking van waarnemingsuitkomsten te bestuderen zonder dat zij de voor velen zo moeilijke colleges in waarschijnlijkheidsrekening hoefden te volgen. Het was voor Van Uven als docent typerend dat hij zich wilde aanpassen aan datgene wat zijn studenten later in de praktijk van de landbouw aan wiskundige kennis nodig hadden. Dit kon niet van alle docenten in de propaedeuse gezegd worden. Hij was overigens voor de meeste studenten geen goede docent. Alleen wie aanleg voor wiskunde had kon de breedvoerige en haastig op het bord gekrabbelde afleidingen van formules begrijpen.⁴⁵ Met de wiskundige statistiek had hij zich vóór zijn benoeming in Wageningen nooit beziggehouden, getuige onder andere de titel van zijn dissertatie 'CONFORME AFBEELDING DOOR STRALEN-CONGRUENTIES' (1908). Om zich in dit

* Veel kleiner (1200 leden) was het in het begin 1937 opgerichte Comité van Waakzaamheid van anti-nationaal-socialistische intellectuelen. Het comité waarin de historicus J. Romein, de filosoof H.J. Pos en de essayist Menno ter Braak een vooraanstaande rol speelden, verzette zich tegen de gelijkstelling van de fascistische en communistische dictatuur, zodat ook communisten er lid van konden worden. Prof. Olivier, de enige echt linkse hoogleraar in Wageningen tijdens het Interbellum, behoorde tot het Comité van Waakzaamheid.

onderdeel van de wiskunde nader te oriënteren werkte hij daarna wel korte tijd samen met de Groningse hoogleraar in de astronomie J.C. Kapteyn, die in het begin van deze eeuw vooral naam maakte met de sterrenstatistiek. Behalve als mathematicus kennen wij Van Uven ook als musicus. In zijn studententijd leidde hij concerten op de sociëteit van het Utrechts Studentencorps en trad hij op als dirigent van het Utrechts Studenten Concert. Ook in zijn Wageningse tijd hebben Van Uvens muzikale talenten zich gemanifesteerd. Zo was hij in 1919 de oprichter en dirigent van de Wageningse Studenten Orkestvereniging (WSOV), die sinds 1947 de Wageningse Studenten Koor- en Orkestvereniging, de WSKOV, heet. Terzelfdertijd stichtten onder anderen prof. Van Baren en hij de Vereniging voor Kamermuziek, die het Wageningse publiek door het organiseren van kamermuziekconcerten wilde 'inwijden tot beter verstaan der muziekwerken die worden uitgevoerd'. Aan de WSOV en WSKOV schenken wij verderop in dit hoofdstuk nog aandacht.

Van Uven vervulde zijn professoraat in Wageningen 37 jaar. Een belangrijk resultaat van zijn onderricht is geweest dat de Wageningse Hogeschool als geen andere instelling voor wetenschappelijk landbouwonderwijs ter wereld afgestudeerden heeft gevormd met een goed statistisch besef. In september 1949 had hij zijn ambt moeten neerleggen. Hij was toen 70 jaar. In zijn opvolging kon niet tijdig worden voorzien en daarom bleef hij op verzoek nog tot september 1950 hoogleraar. De mathematicus beëindigde toen zijn taak aan de Landbouwhogeschool, niet de musicus. Tot eind 1957 bleef hij dirigent van de WSKOV.

230

De aulavoordrachten, het vooroorlogse studium generale

Van Uven had een grote en algemene intellectuele en culturele belangstelling die niet ophield met de wiskunde en de muziek. Kort na de opening van de Landbouwhogeschool nam hij dan ook het initiatief tot de instelling van de wetenschappelijke voordrachten die door het Rijk werden gesubsidieerd. Artikel 24, lid 1, van de Wet tot regeling van het hoger landbouw- en hoger veeartsenijkundig onderwijs maakte het namelijk mogelijk dat elk jaar - op voorstel van curatoren, de senaat gehoord, en onder goedkeuring van de minister - door een of meer deskundigen buiten de hogeschool voordrachten of cursussen werden gehouden. De organisatie hiervan werd voor het studiejaar 1918-1919 opgedragen aan het college van rector en assessoren, maar spoedig daarna toevertrouwd aan een speciale senaatscommissie, bestaande uit de heren Kielstra, Söhngen, Thal Larsen en Van Uven. In het begin van 1919 werden (wij vermelden dit bij wijze van voorbeeld) de volgende onderwerpen behandeld: prof.dr. P. Ehrenfest, Leiden. De bouw van het atoom (23, 24, 30 en 31 januari); prof.dr. G. Heijmans, Groningen. De voornaamste voor onzen tijd in aanmerking komende wereldbeschouwingen (om de 14 dagen); prof.dr. W. Vogelsang, Utrecht. Over kunst en kunstbeschouwing (26 februari, 7 en 10 maart); prof.dr. T. de Boer, Leiden. Over den Islam (14, 21 en 28 maart).

De wetenschappelijke voordrachten droegen, zou men kunnen zeggen, het karakter van een studium generale. In zijn van esprit getuigende rede, op 18 september 1921 gehouden bij de overdracht van het rectoraat aan zijn collega Kielstra, deelde Van Uven mede, dat de regering in haar streven naar bezuiniging besloten had de

Landbouwhogeschool de kleine bedragen die voor de wetenschappelijke voordrachten bestemd waren in het vervolg te onthouden. Daarmee bewijst zij, aldus Van Uven, dat zij niet voelt 'welk een moreele plicht op haar rust om de landbouwhoogeschool te beschermen tegen het gevaar, waaraan ze zelf haar door haar vestiging in Wageningen heeft blootgesteld, het gevaar van geestelijke verdooving en beperktheid van blik'. Zijn filippica kon de regering niet tot andere gedachten brengen. Het college van curatoren had al op 21 december 1921 een brief verzonden aan de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, waarin het berichtte 'met niet geringe teleurstelling' kennis te hebben genomen van de mededeling dat 'in verband met den zorgelijken toestand, waarin 's lands geldmiddelen zich bevinden, na 1 januari 1922 voorloopig van het houden van wetenschappelijke voordrachten aan de Landbouwhoogeschool zal moeten worden afgezien'. Natuurlijk schreven curatoren ten volle te beseffen dat de staat van 's Rijks financiën de uiterste zuinigheid eiste, maar in dit geval, waarin het ging om verruiming van gezichtsveld van docenten en studenten, meenden zij de minister met aandrang in overweging te moeten geven op zijn beslissing terug te komen. Het totale bedrag dat voor de voordrachten voor het studiejaar 1922-1923 nodig was, zou bovendien de f 3000,- niet overschrijden. De senaat, hoe erkentelijk ook voor de demarche van curatoren, deed op 10 januari 1922 ook op zijn beurt nog een poging om de minister tot andere, dat wil zeggen meer culturele gedachten te brengen. In zijn brief verwees hij naar een op 26 april 1918 aan minister Posthuma gerichte senaatsbrief waarin voor het eerst een jaarlijkse post ad f 3000,- was aangevraagd voor de nu bedreigde wetenschappelijke voordrachten. Kort en klaar was toen uiteengezet welke betekenis deze voordrachten voor zowel docenten als studenten hadden. De senaat wenste nu hieraan slechts toe te voegen dat het merendeel van zijn leden de vestiging van de Landbouwhogeschool in het afgelegen plattelandstadje Wageningen ten zeerste betreurde. Met een enkele pennestreek werd een streep gehaald 'door een post op de begrooting, waarin een waarborg mocht worden gezien van de erkenning, dat een eenzijdige wetenschappelijke opleiding onzer aanstaande landbouwtechnici verstreckende nadeelen tengevolge heeft'. En met instemming refereerde de senaat aan de laatste alinea van een artikel van de Utrechtse hoogleraar in de biologie, dr. F.A.F.C. Went, in de NRC van vrijdag 16 september 1921, met als titel 'Het universitair onderwijs in nieuwe banen'.

231

Uitgaven ten behoeve van wetenschap en kunst geen luxe

————— 'Het is wel goed', aldus prof. Went, 'er op te wijzen dat dit alles slechts al te goed past in de geestesgesteldheid van velen in den tegenwoordigen tijd, die alle uitgaven ten behoeve van wetenschap en kunst luxe achten, zoodat daarop in de eerste plaats bezuinigd moet worden. De kortzichtigen! Mochten zij inderdaad den toon aangeven, dan zullen de allerhoogste belangen van ons vaderland schade ondervinden; een schade, die slechts zeer langzaam aan den dag zal treden, maar die daarom niet minder ernstig zal zijn en die tenslotte ook in het levensgeluk en in de materiële omstandigheden onzer landgenooten zichtbaar zal worden'.

De senaat wees er aan het einde van zijn brief nog op, dat met enige sprekers al afspraken waren gemaakt voor lezingen in de tweede helft van het studiejaar 1921-1922 en dat het toch niet in de bedoeling van de minister kon liggen dat deze alsnog zouden worden afgezegd. Dat lag inderdaad niet in de bedoeling van de minister, maar dat was dan ook het enige resultaat dat curatoren en senatoren boekten. Per 1 september 1922 zouden er voorlopig geen wetenschappelijke voordrachten meer worden gehouden. En toen dit wel weer mogelijk was, zouden ze - volgens voorschrift van de curatoren, maar tegen de zin van de leden van de senaat - geheel van aard veranderd zijn, zoals we al uitvoerig hebben uiteengezet.⁴⁶

Dr. W.K.J. Roepke

232

Dr. W.K.J. Roepke⁴⁷ (1882-1961) werd geboren op 18 september 1882 in Hohensalza in Posen dat sinds de Eerste Wereldoorlog Pools is en Poznan heet. Hij bezocht het Realgymnasium in Bromberg (nu: Bydgoszcz). Daarna studeerde hij aan de Universiteiten van Berlijn en Zürich. Begin 1908 aanvaardde hij een benoeming als entomologisch assistent aan het algemeen proefstation op Java en werd eerst in Bandoeng en later in Salatiga gestationeerd. Na reorganisatie van dit proefstation werd hij in 1911 verbonden aan het nieuw opgerichte Proefstation Midden Java in Salatiga. In 1913 werd hij directeur hiervan. In 1918 legde hij deze functie om gezondheidsredenen neer en nam tijdelijk de betrekking van entomoloog bij het Laboratorium voor planteziekten van het departement van Landbouw in Buitenzorg waar. Bij K.B. van 24 juni 1918 werd hij benoemd, zoals al vermeld, tot hoogleraar in de tropische landbouw, meerjarige cultures (hooglandcultures). Maar wegens de oorlogsomstandigheden kon Roepke niet dadelijk naar Nederland komen. Op 7 september 1919 werd hij uit de Indische dienst ontslagen. Op die datum ging krachtens ministerieel besluit zijn hoogleraarschap dan ook formeel in. Op 12 januari 1920 hield hij zijn inaugurele rede. Roepke kreeg zijn werkgelegenheid in het aangekochte pension 'De Valk', Rijksstraatweg 53, een zeer primitief gebouwtje waarin ook de afdeling landmeten en waterpassen nog zou worden samengeperst.

Men realiseerde zich dat de RHLTBS bij haar verheffing tot Landbouwhogeschool slechts enkele behoorlijk ingerichte laboratoria had. Alles moest van meet af aan worden opgezet. Na het ontslag van Stahel besloot de minister de vacature in fytopathologie te doen vervullen door een entomoloog en zo werd bij K.B. van 3 juli 1922 diezelfde Roepke, entomoloog in hart en nieren, als opvolger van Ritzerna Bos benoemd tot hoogleraar in de entomologische fytopathologie per 19 september 1922 onder gelijktijdige ontheffing van het onderwijs in de tropische cultures.⁴⁸ Prof. Quanjer zou zo goed mogelijk voorzien in het onderwijs in de mycologie, waardoor hij een deel van zijn tijd en werkkracht moest onttrekken aan zijn aardappelonderzoek. Maar wat gebeurde? Op 28 september 1922 stelde Roepke het college van curatoren ervan in kennis dat hij tot zijn grote spijt (en dit was geen frase) de leerstoel voor entomologie niet kon aanvaarden. De reden daarvan was dat hij geen kans zag het onderwijs in dat belangrijke vak op behoorlijke wijze in te richten. De bescheiden voorwaarden die hij daaraan had gesteld, waren niet ingewilligd. Enkele dagen later, op 2 oktober, verzond hij echter aan het college van curatoren een tele-

gram waarin hij meedeelde dat hij gewicht was voor de aandrang van zijn collega's en nu wel bereid was in het belang van het onderwijs zijn benoeming tot hoogleraar in de entomologische fytopathologie te accepteren. Op 5 oktober bevestigde hij dit schriftelijk en verzocht hij curatoren minister Ruys de Beerenbrouck van zijn besluit op de hoogte te stellen en diens medewerking in te roepen voor het niet intrekken van het K.B. van 3 juli. Bovendien vroegen drie van zijn collega's een audiëntie bij Ruys aan om hem ervan te overtuigen dat het voor de Landbouwhogeschool van groot belang was dat een man van het formaat van Roepke hoogleraar in de entomologie bleef. Zij werden door hem weliswaar op 16 oktober ontvangen, maar hun pleidooi mocht niet baten. De minister bleef bij het standpunt dat curatoren hem hadden geadviseerd. Hij antwoordde Roepke op 15 november 1922 zelfs in een scherp gestelde brief dat hij tot de overtuiging was gekomen dat het onderwijs in het dierkundig deel van de fytopathologie niet aan hem kon worden toevertrouwd. Hij verweet hem namelijk dat hij als het ware gespeeld had met het onderwijs in de planteziektenkunde en de hooglandcultures door het aannemen van zijn benoeming bijna drie maanden in beraad te hebben gehouden. Hij had daarom de koningin gevraagd Roepkes aanvankelijke verzoek om weer met het onderwijs in de tropische landbouw te worden belast in overweging te nemen. En inderdaad, bij K.B. van 21 november 1922 werd zijn benoeming tot hoogleraar in de entomologie ingetrokken en zag hij zich weer het onderwijs in de tropische cultures opgedragen.

233

Bezuinigingen ten koste van de wetenschap

Wij zetten deze gang van zaken zo uitvoerig uiteen om te laten zien hoezeer de Landbouwhogeschool zich in 1920-1921 al in de neergaande lijn bevond doordat de internationale economie in deze jaren aan de vooravond van een baisse stond, die in 1922-1923 haar dieptepunt zou bereiken. Op verzoek van het college van curatoren d.d. 20 november 1922 zou de senaat bij de voorbereiding van de keuze van een nieuwe hoogleraar nu ook de geschiktheid van de kandidaten in ogeschouw nemen om voorlopig zowel het plantkundig als het dierkundig deel van de planteziektenkunde voor hun rekening te nemen. Daarmee kon geld worden bespaard. De betrokken, door de senaat reeds eerder ingestelde, commissie won omtrent de te vervullen vacature adviezen in van diverse vooraanstaande deskundigen op fytopathologisch gebied in binnen- en buitenland. De vraag of er iemand te vinden zou zijn, in staat de fytopathologie in haar geheel te doceren, werd door hen beslist ontkennend beantwoord. Ook de op dit terrein het meest tot oordelen bevoegde hoogleraren van de Landbouwhogeschool waren deze mening toegedaan. De commissie stelde daarna aan drie entomologen van naam de vraag of zij een eventuele benoeming tot hoogleraar in het dierkundig deel van de planteziektenkunde aan de Landbouwhogeschool zouden willen aanvaarden. Van alle drie ontving zij een negatieve reactie. Vervolgens liet de commissie haar oog vallen op een buitenlander. Deze stelde zijn eisen omtrent de hulpmiddelen voor de vervulling van een dergelijke functie aan de Landbouwhogeschool zo hoog dat de commissie van verdere onderhandelingen met hem wijselijk afzag. Zij kon ook niet besluiten een andere buitenlandse entomoloog ter benoeming

34 Groepsportret van personeel en studenten van het Laboratorium voor tuinbouwplantenteelt, met vooraan in het midden professor Sprenger (1930)

aan te bevelen. Geen van de daarvoor in aanmerking komende geleerden beschikte namelijk over voldoende ervaring met de tropische entomologie.

Biologische bestrijding in de jaren twintig!

Wegens de gunstige beoordelingen door verscheidene prominente entomologen van Roepkes wetenschappelijke capaciteiten gaf de commissie aan de senaat het advies om te trachten hem te laten herbenoemen. De senaat ried bij schrijven van 16 juli 1923 het college van curatoren in de eerste plaats aan het denkbeeld van een combinatie van entomologie en mycologie op te geven. Verder deelde hij curatoren mede, dat Roepke thans bereid was zijn vroeger gestelde eisen die ten slotte tot intrekking van zijn benoeming hadden geleid, aanzienlijk te matigen. Het lag in zijn bedoeling een systematisch onderzoek in te stellen naar de betekenis voor de Nederlandse landbouw van een aantal insecten die parasitair ten koste van schadelijke insecten leven en daardoor de schade beperken of zelfs voorkomen. Het einddoel van dit onderzoek zou erop gericht wezen na te gaan of zulke insecten voor de zogenoemde biologische bestrijding geschikt zijn. Vooral met het oog op experimenteel werk met tropische insecten had Roepke destijds gemeend een centrale verwarming niet te kunnen missen. Maar bij een mogelijke herbenoeming zou hij nu zijn werk-

programma zoveel mogelijk aanpassen aan de beschikbare hulpmiddelen. De biologische bestrijding van Nederlandse insektenplagen zou ook wat minder eisen aan de outillage stellen dan de studie van tropische insekten.

Het standpunt van de senaat was duidelijk: Roepke ('a sadder and a wiser man' geworden) diende weer hoogleraar in de entomologie te worden. Het gebeurde niet terstond; bij K.B. van 19 januari 1924 werd slechts goed gevonden dat ingaande diezelfde datum Roepke tijdelijk en naast zijn gewone werkzaamheden tevens onderwijs zou geven in het dierkundig deel van de fytopathologie. Een goedkope oplossing die de taak van Roepke naar zijn eigen oordeel en naar dat van de senaat te omvangrijk maakte. De senaat schreef dan ook op 9 december 1924 aan het college van curatoren, dat hij er stellig van overtuigd was dat zowel het onderwijs in de entomologie als dat in de hooglandcultures door afzonderlijke hoogleraren gegeven diende te worden. Hij was echter bereid het gecombineerde hoogleraarschap als momenteel door de omstandigheden opgelegd te beschouwen. Men denke hierbij aan de bezuinigingsrage. Daarom beperkte hij zich ertoe het college van curatoren te verzoeken (nogmaals!) een beroep te doen op de minister om de instelling van cursussen mogelijk te maken in de praktische tropische landbouw, te geven door deskundigen van buiten. Dit zou de taak van prof. Roepke en zijn onderwijs en onderzoek ten goede komen en niet meer kosten dan het crediet dat men aanvroeg. f 2000,-.

door welk bedrag het Rijk het salaris van een hoogleraar zou besparen. Op 9 februari 1925 overleed Van Bijlert die laaglandcultures had gedoceerd. Roepke nam, zoals gebruikelijk was in zo'n geval van overmacht, de werkzaamheden van zijn naaste collega tijdelijk waar. Op 6 december 1925 werd J.E. van der Stok, voordien belast met onder meer de leiding van de Indische land- en tuinbouwvoorlichtingsdienst en oud-alumnus van de Rijkslandbouwschool, benoemd tot hoogleraar in de tropische landbouw als opvolger van Van Bijlert. En op 28 januari 1926 werd Roepke ontheven van het onderwijs in de tropische landbouw, hooglandcultures, en - eindelijk - uitsluitend belast met het dierkundig deel van de plantenziektenkunde.

Ir. A.M. Sprenger

236

----- Toen ir. A.M. Sprenger (1881-1958) in 1918 hoogleraar werd in de algemene grondslagen van de teelt der tuinbouwgewassen, kon hij slechts beschikken over één kamertje en enkele zoldervertrekjes in het Laboratorium voor weg- en waterbouwkunde aan de Duivendalse laan. In 1923 werd het Laboratorium voor tuinbouwplantenteelt opgeleverd, dat al meteen, door de bij de bouw wegens de economische malaise ingevoerde bezuinigingen, veel te klein was. In december 1930 kwam het bedrijfsgebouw voor de afdeling tuinbouwplantenteelt gereed. Niet alleen de vraagstukken van de teelt van tuinbouwgewassen in het algemeen en van fruit in het bijzonder hadden de belangstelling van Sprenger, maar ook de maatregelen die getroffen konden worden om door goede bewaring en verwerking de afzet te verzekeren. Al bij de bouw van het laboratorium in het begin van de jaren twintig werden koelcellen ontworpen om daarin bewaarproeven te kunnen uitvoeren.

De derde geldstroom avant la lettre

----- Op 23 mei 1929 - een grote dag voor hem - hield Sprenger een inleiding op de vergadering van de Nederlandse Vereniging voor Koeltechniek in Wageningen ter gelegenheid van het in gebruik nemen van de koelinstallatie van zijn laboratorium. De aanschaf ervan was mogelijk geworden door een subsidie van f 5000,- van deze vereniging en een van f 4000,- van Zeeland's Proeftuin. Toen de nieuwe koelinstallatie een mislukking bleek te zijn, kon een aantal bewaarproeven worden ondergebracht bij het bedrijfsleven, dat ruimte ter beschikking stelde in luchtgekoelde bewaarplaatsen en koelhuizen. In dezelfde periode dat het bewaaronderzoek goed begon, besteedde het laboratorium ook veel aandacht aan de transportmogelijkheden van fruit naar de tropen. Met het oog op het verkrijgen van retourvrachten werden eveneens de mogelijkheden van het vervoer van tropisch fruit naar Nederland bekeken. De vragen om advies op het gebied van bewaring van tuinbouwprodukten door aanwending van kunstmatige koude namen zo'n vlucht dat in 1933 een rijks tuinbouwconsulent werd aangesteld voor koelaangelegenheden. Terwijl deze zich aan de voorlichting wijdde, werd het toegepaste wetenschappelijk onderzoek voortgezet in het laboratorium.

Wanneer het aantal publikaties over een onderwerp een maatstaf is voor de belangstelling van de onderzoeker voor dit onderwerp, dan is de verwerking het troetelkind van Sprenger geweest. Sprenger en zijn medewerkers wilden een doel-

matige bestemming vinden voor de zogenoemde mindere sorteringen en de overproduktie van het fruit. Op vergaderingen, bij lezingen en in geschriften ijverde Sprenger in de jaren dertig voor de fabricage van zuivere dranken uit fruit, zoals zoete most, appelwijn, perenwijn, frambozenwijn, aalbessenwijn en aardbeienwijn. In DE GROENE AMSTERDAMMER publiceerde hij in 1933 een artikel, getiteld 'Zoete Most. Volksdrank'. In de kringen van fabrikanten wekte hij belangstelling voor deze vruchtendranken en verscheidenen gingen tot de fabricage ervan over. Om door het nemen van proeven te kunnen meewerken aan de verbetering van de produktiemethoden en het handhaven van de kwaliteit werd in het Laboratorium voor tuinbouwplantenteelt een proefinstallatie aangebracht waarmee zoete most en vruchtenwijnen konden worden gefabriceerd. In 1935 werd, evenals voor koelaangelegenheden, ook een rijkstuinbouwconsulent voor verwerkingszaken aangesteld. Men begon nu ook de mogelijkheden te onderzoeken van het drogen van fruit en het invriezen van zacht fruit met het doel dit later te persen voor sapfabricage. Het op het laboratorium verrichte werk werd ook door de praktijk gewaardeerd. Dat bleek uit de verschaffing van financiële steun door het bedrijfsleven, dat hechter bij het onderzoek werd betrokken door de oprichting van een Commissie ter bevordering van de conservering van tuinbouwprodukten, kortweg 'de Wijncommissie' genoemd. De leden van deze commissie waren vertegenwoordigers van de subsidiërende organisaties, waaronder de Nederlandse Heidemaatschappij, het Centraal Bureau van de Tuinbouwveilingen, de Bond van Fruitverwerkers en de Bond van Wijnhandelaren.⁴⁹

237

Een veelzeggende premisse...

In zijn rede, uitgesproken op 14 september 1931 bij de overdracht van het rectoraat, vroeg rector Visser zich af, of hiermee de juiste methode voor de Landbouwhogeschool was gevonden om haar werkzaamheden verder uit te breiden. Hoewel hij ervan uitging dat het verstrekken van subsidie geen medezeggenschap in de proefnemingen betekende (hoe veelzeggend was deze premisse), meende hij dat de schenkingen die per saldo slechts een gering bedrag opleverden vanwege de hoeveelheid werk die de hoogleraar moest verrichten om ze te verkrijgen, te duur werden betaald. Vanuit een handelsstandpunt bekeken, zou het Rijk wellicht verstandiger doen, 'die proefnemingen zelf te financieren en daardoor de energie van de hoogleraar alleen voor zijn wetenschappelijk werk te behouden'. Niettemin kon hij zich wel voorstellen dat 'collega Sprenger de moeilijkheden, verbonden aan het verkrijgen van geld van buitenaf trotseert ten einde in ieder geval met zijn werk te kunnen doorgaan'. Nu, dat kon men aan collega Sprenger wel overlaten. Hij was niet alleen een meester in het organiseren van onderzoek, maar ook in het bijeenbrengen van fondsen voor dit werk wanneer de hem door de hogeschool, of juist: het Rijk, toegekende gelden ontoereikend waren. Wij geven nog een voorbeeld. In 1935 maakte financiële steun van de N.V. Amsterdamse Superfosfaatfabriek het hem mogelijk 'De Haarweg', het enige stukje Wageningen dat beschikbaar was, in te richten als centraal bemestingsproefveld voor de fruitteelt, 'De Lange Ossekampen' geheten. Het doel van dit proefveld was onder andere iets naders te weten te komen omtrent

de hoeveelheid kunstmest die voor een goede behandeling van de vruchtbomen gewenst was.

De opvolger van Visser als rector magnificus, ir. J.H. Thal Larsen, stond niet zo gereserveerd tegenover een samenwerking tussen hogeschool en praktijk. Dat bleek uit zijn rede bij de overdracht van het rectoraat op 19 september 1932. Wij citeren: 'Alles bij elkaar genomen moge de vorengenoemde financieele steun (te weten die aan een achttal instituten en laboratoria, v.d.H.) een luttel bedrag vormen, zooals mijn voorganger meende, in deze benarde tijden van tot het uiterste doorgevoerde beperkingen in 's Lands uitgaven, moet elke bijdrage welkom zijn. Immers is dit jaar op de uitgaven voor materieel t.o.v. het budget voor 1931 f 70.000,- d.i. 30% bezuinigd'. En Thal Larsens opvolger als rector, ir. H.K.H.A. Mayer Gmelin, terugblikkend op het studiejaar 1932-1933, vermeldde met instemming dat het Instituut voor veredeling van landbouwgewassen in samenwerking met enkele landbouworganisaties en met Heineken's Brouwerij verder voortging 'met het onderzoek inzake de mogelijkheid om brouwergerst van Nederlandsche origine meer op den voorgrond te plaatsen, teneinde aldus den Nederlandschen landbouw te bevoordeelen'. Het zou toch te betreuren zijn, aldus Mayer Gmelin, als bij de thans heersende malaise verschillende onderzoeken beëindigd moesten worden.

238

Deze beschouwingen over wat wij sinds het begin van de jaren tachtig de derde geldstroom zijn gaan noemen, hebben ons een ogenblik van een karakterisering van Sprenger afgeleid. Wij zouden hem echter te kort doen, wanneer wij nalieten te vermelden dat hij, hoewel in de eerste plaats een op de praktijk gerichte geleerde, wel degelijk de waarde van 'het fundamenteel gemeenschappelijke in de teelt van alle tuinbouwgewassen' zag. Hij zag ook 'de waarde en de noodzaak van het fundamenteel tuinbouwkundig onderzoek'. 'Hierin was hij', zo schreef zijn leerling en opvolger Wellensiek, 'pionier, zoals hij op veel gebieden pionier is geweest (...) Door het in zijn geest opleiden van vele leerlingen legde hij de grondslag voor het naoorlogse tuinbouwkundig onderzoek in Nederland, dat immers voor een groot deel wordt gedragen door zijn leerlingen en dat een unieke plaats in de wereld inneemt'.⁵⁰ Sprenger was een dynamische man, in het bezit van een grote werkkraft waarvan hij tot de laatste dag van zijn leven blijk heeft gegeven. De door hem ontwikkelde initiatieven hebben geleid tot een zelfstandig onderzoeksinstituut, niet verbonden aan de Landbouwhogeschool. In 1936 werd het Instituut voor Onderzoek op het gebied van Fruit en Groenten gesticht, dat in 1948 Instituut voor Bewaring en Verwerking van Tuinbouwprodukten (IBVT) ging heten. Uit waardering voor de grondlegger ervan werd de naam van het instituut in 1966 gewijzigd in Sprenger Instituut.

Sprengers ietwat autoritaire natuur deed in het algemeen geen afbreuk aan de sympathie die veel collega's, medewerkers en studenten voor hem voelden. Voor deze laatsten had hij een een grote, vaderlijke belangstelling. Zowel tijdens als na hun studie probeerde hij een intensief contact met hen te onderhouden. Sprenger was - dat zal ons duidelijk zijn geworden - beslist geen kamergeleerde. Hij wist van het leven te genieten en gold als een zeer verdienstelijk kunstschilder.⁵¹ Hij schilderde onder andere talrijke stillevens van door hem gekweekte appel- en perenrassen.

Bezien we het docerend personeel van de Landbouwhogeschool tegen het einde van de jaren dertig in zijn geheel, dan valt ons meteen op, dat het werd gekenmerkt door een brede samenstelling van in hoofdzaak analytisch onderlegde en op het algemeen wetenschappelijke georiënteerde fysici, chemici en botanici én meer economisch en synthetisch gerichte landbouwkundige ingenieurs wier specialisatie op scheikundig, biologisch, juridisch of diergeneeskundig terrein nochtans vrij diep kon gaan. In een toespraak, kort vóór zijn overlijden in 1940 gehouden, merkte prof. C. Broekema op, dat het 21ste jaarboek, uitgegeven door de senaat in december 1939, de namen vermeldde van 60 oud-hoogleraren, hoogleraren en lectoren. Tot die 60 behoorden 17 landbouwkundige ingenieurs, 23 biologen, schei- en natuurkundigen, vijf Delftse ingenieurs (tot 1957 kende Nederland één Technische Hogeschool, die van Delft), zes medici, dierenartsen en farmaceuten, vijf juristen en vier personen van andere studierichtingen. Wanneer we hierbij de docenten en het hogere assisterend personeel optellen, te zamen 52 personen (en totaal dus 112), dan wordt de verdeling: 40 landbouwkundige ingenieurs (35,7%), 25 biologen, 21 wis-

en natuurkundigen, zes Delftenaren, acht medici e.t.q., zes juristen en nog zes personen met een andere wetenschappelijke opleiding (letteren, enz.). Het blijkt dus, aldus Broekema, dat de universitair gevormden ver in de meerderheid zijn en in aantal de Wageningers en de Delftenaren overtreffen. En hij voegde daaraan nog toe, dat verscheidenen van de landbouwkundige ingenieurs een deel van hun studies aan een universiteit, veelal in het buitenland, hadden volbracht. Bij de middelbare landbouwscholen en de landbouwproefstations, bij de Planteziektenkundige Dienst en bij zelfstandige instituten was het evenzo gesteld. Overal, zo vatte Broekema samen, waar landbouwkundige research de hoofdschotel vormt, vindt men een gemengde formatie, terwijl ook de leiding van het onderzoek niet vanzelfsprekend bij landbouwkundige ingenieurs berust.⁵²

Ten slotte dienen enkele belangrijke mutaties bij het niet-docerend personeel te worden vermeld.

De administrateur J.P. Stricker kreeg op zijn verzoek, na een ziekte, per 1 november 1920 eervol ontslag. Met ingang van 1 februari 1921 volgde jhr.ir. W. Laman Trip hem op.

De bibliothecaris dr. F.C. Wieder vertrok op 1 mei 1924 naar Leiden, waar hij tot bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek was benoemd. De Wageningse adjunct-bibliothecaris J.D.C. van Dokkum werd terzelfdertijd als waarnemend bibliothecaris aangesteld. Zijn benoeming tot bibliothecaris volgde bij K.B. van 3 februari 1926. Vanwege de bezuinigingsmaatregelen werd geen nieuwe adjunct-bibliothecaris meer aangesteld. Men volstond met de benoeming van een vast-assistent, dr. H.N. Kooiman, die na de pensionering van Van Dokkum in 1933 bibliothecaris werd.

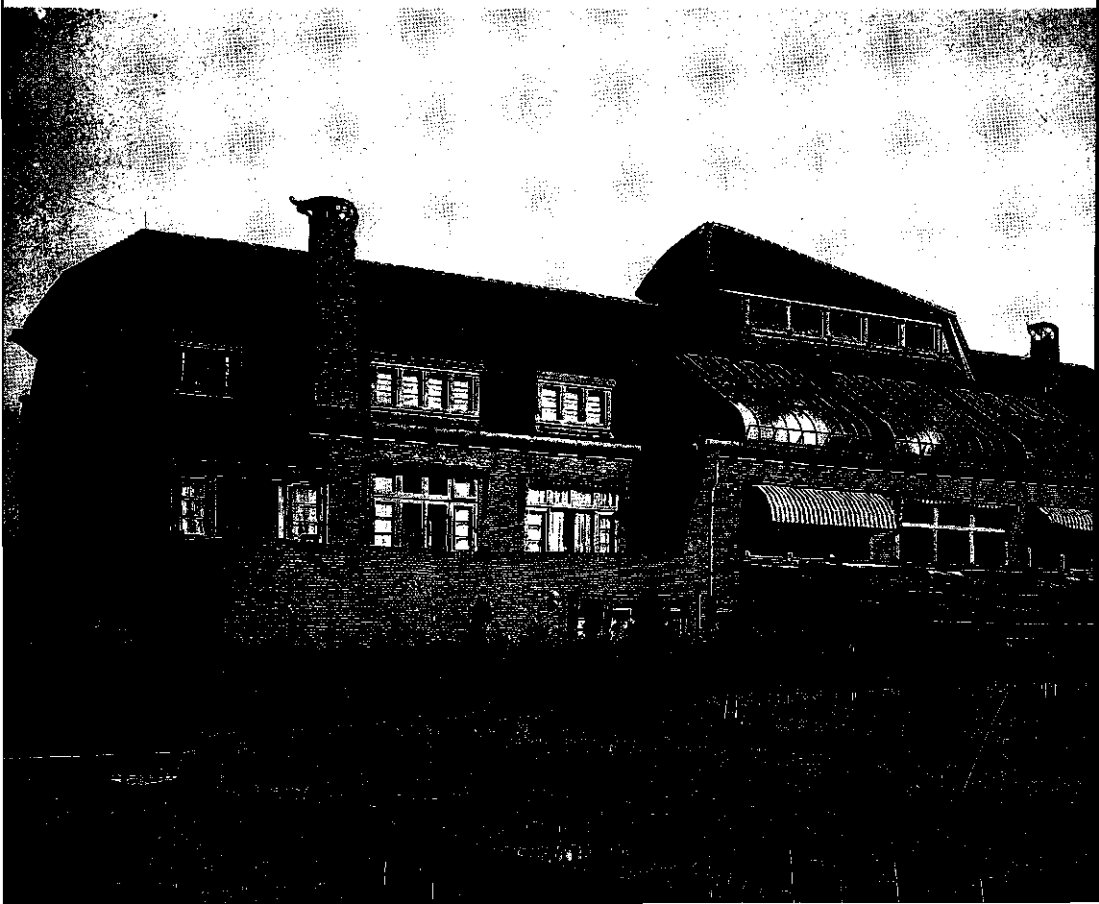
GEBOUWEN EN TERREINEN

Toen - aldus Abersson in zijn rectorale afscheidsrede op 15 september 1919 - de wet op het hoger landbouwonderwijs was totstandgekomen, benoemde de senaat

een commissie* uit zijn midden om, na ingewonnen adviezen bij de verschillende docenten, een plan op te stellen voor de bouw van de nieuwe laboratoria en andere gebouwen. Aberson had er namelijk in zijn rede geen twijfel over laten bestaan dat er nog veel te veel aan de jonge Landbouwhogeschool ontbrak. Deze vaststelling was niet in overeenstemming met het feit dat destijds - in 1911 en in 1917 - als argument om de instelling in Wageningen gevestigd te houden ook was aangevoerd dat de gebouwen er nu eenmaal stonden en dat dit een belangrijke besparing zou geven.⁵³ Waarschijnlijk had men er zich destijds onvoldoende rekenschap van gegeven hoeveel kosten de verheffing van de RHLTBS tot Landbouwhogeschool, ook ruimtelijk, zou meebrengen als gevolg van de academisering van onderwijs en onderzoek. Maar hoe dit ook moge zijn, door de commissie werd na overleg met de rijksbouwmeester een volledig plan voor een aaneengesloten gebouwencomplex ontworpen, dat bij schrijven van 20 maart 1919 door de senaat officieel aan de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, ir. H.A. van IJsselstein, werd aangeboden.⁵⁴ Daarvóór - op 24 mei 1918 - was het al met succes verdedigd tijdens een samenkomst met de minister en had Aberson de opdracht gekregen enige deskundigen aan te trekken, die de benodigde gronden in voorkoop moesten verkrijgen onder nadere goedkeuring van de volksvertegenwoordiging. Met veel moeite was het uiteindelijk gelukt een groot complex in voorkoop te krijgen van niet minder dan 40 eigenaren.

240

35 Laboratorium voor plantenfysiologisch onderzoek

Het nijpende gebrek aan ruimte voor onderwijs en onderzoek

In de nota over het bouwplan werd het steeds nijpender wordend gebrek aan ruimte voor het landbouwonderwijs toegeschreven aan een viertal factoren⁵⁵: 1) de al aangestipte verhoging van het peil van het onderwijs; 2) het jaarlijks toenemend aantal studenten; 3) de sterke uitbreiding van het personeel; 4) het steeds weer uitsstellen van verbouwing of uitbreiding door de langdurige onzekerheid over de plaats waar de hogeschool zou worden gevestigd. Bij het opstellen van het plan was ernaar gestreefd alle gebouwen zoveel mogelijk in elkaars nabijheid te plaatsen waardoor de samenwerking van de hoogleraren en lectoren in de diverse laboratoria vergemakkelijkt zou worden. Daardoor zouden de studenten ook geen grote afstanden hoeven af te leggen, wat het geregeld volgen van de colleges ten goede zou komen. Er zou één groot centrum op de Wageningse Berg kunnen worden gesticht, dat zich uitstrekte over een aanzienlijke breedte aan weerskanten van de Rijksstraatweg, de tegenwoordige Generaal Foulkesweg.** Het bezwaar dat dan vrijwel geen gebruik van de bestaande gebouwen zou worden gemaakt, achtte men niet groot. Met de gehele uitvoering van het bouwplan waren toch een aantal jaren gemoeid en na afloop daarvan

* Deze bestond uit de hoogleraren ir.B. van der Burg, ir.J.W. Dieperink, ir.J. Haringhuizen en de lector H.F. Hartogh Heys van Zouteveen. (voetmoot pagina 240)

zouden die gebouwen óf voor hun bestemming minder geschikt zijn geworden óf voor andere doeleinden kunnen worden gebruikt. Het hoofdgebouw diende zoveel mogelijk gelegen te zijn in het midden van het complex en aan de Rijkstraatweg. Verder werd prioriteit verleend aan de stichting van de laboratoria voor prof. Blaauw (plantenfysiologisch onderzoek) en prof. Söhngen (microbiologie). Met de bouw van het Laboratorium voor plantenfysiologisch onderzoek kon nog in het studiejaar 1918-1919 een begin worden gemaakt doordat de grond waarop het zou komen te staan al eigendom van het Rijk was geworden. In datzelfde studiejaar werd ook het tamelijk vervallen pension 'De Valk' aangekocht voor tropische plantenteelt en de landmeterscursus. Ook de villa 'Hinkeloord', die men tot dusverre had gehuurd, werd in 1919 aangekocht. In deze villa was de afdeling bosbouw gehuisvest. Een kamer in deze villa was bestemd voor curatoren die er ten minste één keer in de twee maanden vergaderden. Hun secretaris hield er twee maal in de week spreekuur. Het terrein rondom dit gebouw werd opnieuw aangelegd naar een ontwerp van de lector in de tuinarchitectuur Hartogh Heys van Zouteveen. De bibliotheek van de Landbouwhogeschool werd in 1922 van het pand Lawickse Allee 10 overgebracht naar een vrijgekomen gedeelte van het rijksproefstation voor veevoederonderzoek op Duivendaal.

Tegen plaatsing op de Wageningse Berg bestonden voor slechts vier gebouwen bezwaren van de zijde van de betrokken hoogleraren. De grond op de Berg was ongeschikt voor een selectietuin te midden waarvan het gebouw voor plantenteelt en veredeling van landbouwgewassen moest zijn gelegen. Het moest dus op het Spijk gevestigd blijven. Wat fytopathologie betrof, gaven de hoogleraren Ritzema Bos en Quanjer met het oog op de aard van de proefvelden de voorkeur aan plaatsing van hun instituut op Duivendaal. Ook het gebouw voor veeteelt moest daar gevestigd blijven, dicht bij de boerderij en de daarbij behorende weide waar zich het vee bevond. In dit gebouw of in de nabijheid ervan dienden ook de aanverwante vakken anatomie en fysiologie en gezondheids- en ziektenleer der huisdieren te worden gedoceerd. De voor tuinbouw benodigde proeftuinen konden evenmin op de Wageningse Berg komen. Prof. Sprenger achtte daarvoor een terrein nodig, dat niet hoger dan 1 m boven de waterspiegel lag. Het geschiktst leek hem de grond in De Maaten tussen de Dijkgraaf en de Nieuwe Weg. Daar zouden ook de voor zijn onderwijs noodzakelijke inrichtingen gebouwd moeten worden.

** De gronden ten noorden van deze weg waren het terrein van het Instituut voor fytopathologie (de voormalige tuinbouwschool, 'het huis met de klok') en de bouwvelden ten noorden en ten noordoosten daarvan, die de 'Breyen' (door een verschrijving later de 'Dreyen') werden genoemd. De Dreyen was een op de zacht glooiende kant van de Berg gelegen open terrein dat uitzag op de Veluwe en in het oosten door de Diedenweg en in het noorden door de Harnjesweg werd begrensd. De zuidelijke gronden lagen ten oosten van de villa Hinkeloord, die inmiddels voor de afdeling bosbouw was aangekocht (vroeger werd zij gehuurd), en heetten het 'Molenveld', gelegen aan de steile zuidrand van de Berg, een open gebied met een vrij uitzicht op de Betuwe. Het nog verder naar het oosten liggende en tot het landgoed Belmonte behorende gedeelte was hier en daar met hoge bomen bezet, die het ook omzoomden. (voetnoot pagina 241)

37 Bezoek van H.M. de Koningin in verband met de overdracht van de Aula (1935)

Het 'één - complex - plan' door de Eerste Kamer verworpen

De 18de september 1919 werd een ongeluksdag voor de Landbouwhogeschool. De Eerste Kamer onthield toen haar fiat aan de, door de Tweede Kamer zonder opmerkingen goedgekeurde, aankoop van terreinen voor laboratoria en proefvelden op de Wageningse Berg en eiste onteigening.⁵⁶ Een royale meerderheid van de kamerleden was niet tegen het van visie getuigende 'één - complex - plan', maar vond de in een ontwerp van wet opgenomen f 700.000,- te veel voor de aankoop van een complex gronden van ongeveer 30 ha, die nota bene 'te gelegener tijd' door de Landbouwhogeschool moesten worden gebruikt. Alleen de grond voor het microbiologisch laboratorium van prof. Söhngen had de hogeschool op zeer korte termijn dringend nodig. De 27 (van de 36) kamerleden die tegen het wetsontwerp stemden, verwachtten van een onteigeningsprocedure een aanmerkelijk lagere grondprijs. De minister bracht hiertegen in, dat met het aannemen van een onteigeningswetsontwerp zeker een jaar zou heengaan, terwijl het Rijk het terrein volgens hem toch niet goedkoper zou kunnen krijgen. Hij verdedigde de uitgave aldus: 'Er is nu eenmaal in Wageningen een landbouwhoogeschool en ik acht mij verplicht om te doen wat voor de ontwikkeling van die hogeschool nodig is. Grote complexen

zijn daar in de naaste toekomst voor gebouwen en proefvelden noodig. Nu kan men verschillende wegen volgen. Men kan den weg inslaan, die in Delft gevolgd is en hier en daar in de stad een gebouw plaatsen, maar dat acht ik verkeerd. Ik heb er op aangedrongen, dat men in Wageningen er één geheel van zou maken, omdat er van de gebouwen te Wageningen geen enkel is, dat op den duur geschikt is. De toestand daar is absoluut onhoudbaar'.

Van IJsselstein wees er - om aan de verdediging van zijn wetsontwerp meer kracht bij te zetten - de Kamer nog op, dat, als het wetsontwerp werd afgestemd, het laboratorium van prof. Söhngen, waarvoor de gelden al waren toegestaan, niet kon worden gebouwd. Vermoedelijk wilde hij alles of niets, want hij wist uit het debat dat de Kamer niet op 'enkele guldens' (aanhalingstekens van ons, v.d.H.) zou kijken wanneer hij met een aanvraag tot aankoop van een klein terrein zou komen. Tegen het einde van de beraadslaging koos hij blijkbaar toch eieren voor zijn geld, toen hij concludeerde met bouwen te kunnen beginnen 'indien ik zoo goedkoop mogelijk een tot het complex behorend terrein aankoop; tegen welken prijs, dit kan ik thans niet zeggen, daar er terreinen bij zijn van meer en andere van minder dan f 2.- per m². Het andere (d.w.z. de rest van het complex, v.d.H.) kunnen wij dan eenvoudig aan de Onteigeningswet overlaten'. Zo werd de bouw van het Laboratorium voor microbiologie in ieder geval gegarandeerd.⁵⁷

244

38 De hulppaula op Duivendaal, afgebrand in 1972

In zijn rectorale afscheidsrede, uitgesproken op 20 september 1920, deelde dr. D. van Gulik mede, dat het onteigeningswetsontwerp kort geleden - een jaar na dato dus - was ingediend en zijn beurt van behandeling afwachtte, terwijl de 'absoluut onhoudbare toestand', waarvan de minister had gesproken, voortduurde. Dit wetsontwerp heeft helaas tot niets geleid vanwege de bezuinigingen waaraan vanaf 1921 de hand diende te worden gehouden als gevolg van de recessie. Zo moesten de grootse plannen van de eerste jaren worden opgegeven nadat in 1922 nog pas twee laboratoria waren gebouwd, dat voor plantenfysiologisch onderzoek en dat voor microbiologie. Aan hun totstandkoming was in 1921 de stichting van een houten hulpaula op Duivendaal, sinds de totstandkoming van de 'echte' aula in 1935 simpelweg hulpegebouw geheten, voorafgegaan, waarvan de grote zaal behalve voor propaedeutische colleges werd gebruikt voor schriftelijke examens, voor openbare plechtigheden en voor wetenschappelijke voordrachten. Terecht verzuchtte Olivier in zijn rede uitgesproken op 15 september 1924 bij de overdracht van het rectoraat aan zijn collega Van Baren: 'Het is toch inderdaad wel een ongelukkige samenloop van omstandigheden dat de ontwikkelingsjaren van een in opkomst zijnde hogeschool moeten samenvallen met een periode van economische inzinking waarin van stichting van toch zoo hoog noodige laboratoria, ja zelfs van uitbreiding van bestaande, amper gerept mag worden, maar bezuiniging en versobering schering en inslag zijn; en dat, terwijl de steeds voortschrijdende wetenschap voortdurend meer verfijnde methoden met als gevolg steeds meer kostbare hulpmiddelen eischt'.

245

Slechts eens in de twee jaren een nieuw laboratorium...

Nog geen tien jaren later moest de hogeschool ten gevolge van een nog heviger economische crisis een tweede aderlating ondergaan. In zijn oratie op 19 september 1932 ter gelegenheid van de overdracht van het rectoraat aan Mayer Gmelin wees Thal Larsen op het feit dat een hogeschool die binnen de eerste vijftien jaar van haar ontwikkeling tweemaal door crisismaatregelen werd getroffen daarvan heviger de terugslag moest ondervinden dan haar oudere zusterinstellingen. In veertien jaren werden zeven nieuwe laboratoria gebouwd, afgezien van de hulpaula en die laboratoria die door aanbouw en verbouwing in de onmiddellijke behoefte aan ruimte dienden te voorzien. Gemiddeld was dus eens in de twee jaren één nieuw laboratorium tot stand gekomen.* Wanneer men in dit tempo voortging, zou, aldus Thal Larsen, na ongeveer 25 jaar de Landbouwhogeschool zijn uitgerust volgens de behoeften die zich al kort na haar stichting manifesteerden. Tussen 19 september 1932, de dag waarop Thal Larsen zijn rectorale rede uitsprak, en 10 mei 1940, de dag waarop

* In 1922 de laboratoria voor bloembollenonderzoek (in Lisse), voor plantenfysiologisch onderzoek en voor microbiologie, in 1923 die voor tuinbouwplantenteelt, en mycologie en aardappelonderzoek, in 1925 het Laboratorium voor veeteelt, in 1929 dat voor erfelijkheidsleer en in 1932 het Laboratorium voor landbouwscheikunde. Bovendien kwamen nog twee instituten tot stand, dat voor plantenveredeling en dat voor landbouwwerktuigen en -gebouwen. Ze konden in 1925 in gebruik worden genomen.

de Tweede Wereldoorlog voor Nederland begon, werden nog vier gebouwen in gebruik genomen, het Laboratorium voor plantkunde (1934), de bibliotheek en de aula (beide in 1935) en het Laboratorium voor tropische landbouwplantenteelt (1939).

De Landbouwhogeschool en de instituten

246

In zijn rectorale afscheidsrede van 19 september 1938 bleek ir. C. Broekema weinig goede woorden over te hebben voor de elders opgerichte laboratoria 'wier arbeid veelal slechts in een ver verwijderd verband met die der Wageningsche laboratoria kwam te staan'. Zo wees hij op het feit dat het zuivelonderzoek voor een belangrijk deel bij het landbouwproefstation in Hoorn was ondergebracht, waar zich tevens een hoofdafdeling voor veevoedingsfysiologie ontwikkelde. En dat terwijl de voorziening in de behoeften van de afdelingen voor zuivelbereiding en voor fysiologie der dieren in Wageningen almaar op zich liet wachten! Reeds in hun brief van 19 april 1938 hadden curatoren aan de senaat meegedeeld dat de minister van Economische Zaken, mr. M.P.L. Steenberghe, die toen ook met de zorg voor de landbouw was belast, de stichting van een instituut voor zuivelonderzoek en de voorziening in het onderwijs in de fysiologie der dieren door de benoeming van een nieuwe hoogleraar als opvolger van prof. Grijns, die op 17 september 1935 emeritus was geworden, wenste te scheiden van ideeën omtrent een overbrenging van het proefstation naar Wageningen. Zijn overweging daarbij was, 'dat de researcharbeid, welke aan dat station wordt verricht, voor de goede, rechtstreeksche voorlichting van de praktijk niet [kan] worden gemist, zoodat inschakeling van dezen arbeid in de Hoogeschool niet in overweging kan worden genomen'.

De senaat vond deze uitspraak zo ingrijpend dat hij via het college van curatoren aan de minister op 29 juni 1938 een brief stuurde over de kwestie van de samenwerking tussen de Landbouwhogeschool en de instellingen belast met het verrichten van onderzoekingen voor de praktijk. De senaat stelde daarin voorop 'dat het voor den landbouw benodigde onderzoek zooveel mogelijk behoort te worden verricht onder leiding of met medewerking der daarvoor in aanmerking komende hoogleraren en dat het te Wageningen gevestigd behoort te zijn, om het gewenschte contact, ook met het onderwijs, ten volle te kunnen verkrijgen en om doublures, met daaraan verbonden krachtsverspilling, te kunnen vermijden. Uit den aard der zaak zal elk geval zijn bijzondere oplossing vereischen, doch de Senaat ziet daarbij geen onoverkomelijke moeilijkheden, zoolang de Hoogeschool het als haar roeping beschouwt zooveel mogelijk wetenschap uit te dragen naar de landbouwpraktijk en anderzijds voorop wordt gesteld, dat vrijheid van onderzoek een noodzakelijkheid is voor hooger onderwijs'.⁵⁸ Wij hebben deze passage geciteerd om goed te laten uitkomen dat de senaat zich geen instituten kon voorstellen, die niet op een of andere wijze onder het patronaat van de Landbouwhogeschool stonden. In zijn rede verklaarde Broekema dan ook onomwonden dat de 'Senaat pleit voor de toerusting der hoogeschool met instituten voor het op de praktijk gerichte onderzoek'. Historisch is deze zienswijze wel te verklaren gelet op de positie van de vier instituten die vanouds aan de Landbouwhogeschool waren verbonden. Curatoren waren een andere me-

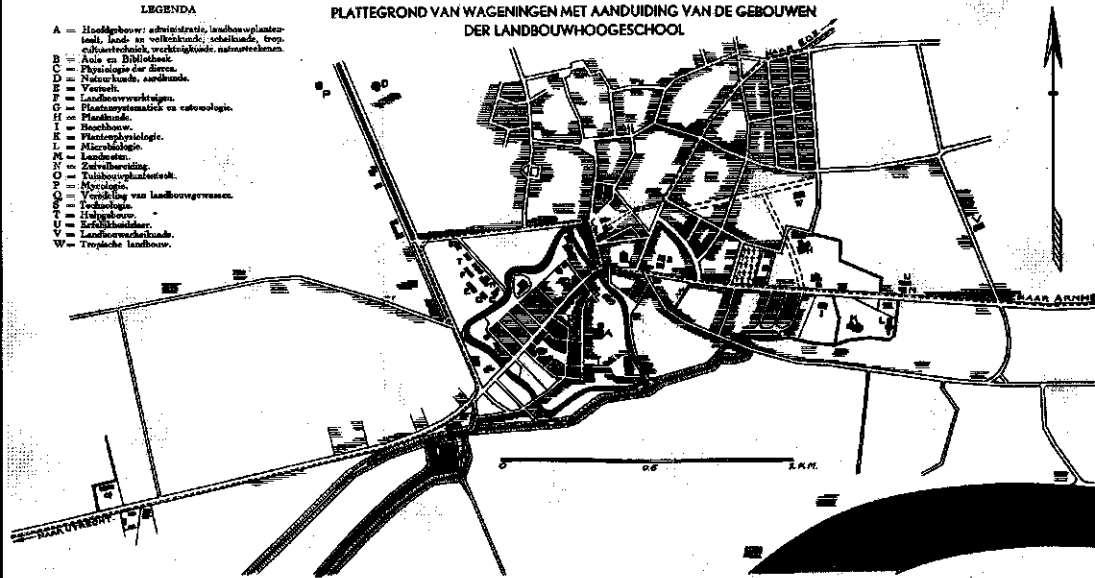
ning toegedaan. Zij betreurden het dat de senaat niet inzag dat de incorporatie van het Hoornse proefstation in de Landbouwhogeschool de vrijheid van onderzoek van de hoogleraren zou kunnen aantasten. Zij zouden daardoor immers een deel van hun zelfstandigheid prijsgeven. Bovendien vonden zij, dat hoogleraren geen docenten en onderzoekers meer konden zijn als zij ook nog de leiding van een instituut hadden. Wel zouden zij in de commissie van toezicht of advies van zo'n instituut zitting kunnen nemen. Rector Broekema daarentegen vond het voor de hogeschool gewenst dat zij op bepaalde gebieden wat meer naar buiten zou treden. Werd dit niet toegestaan, dan 'kwam zij op een eiland te liggen', zo meende hij. Maar volgens curatoren moest het niet nodig zijn dat hoogleraren alleen door tussenkomst van een instituut de praktijk konden bereiken. Bovendien zou een te grote bemoeienis van de Landbouwhogeschool met het onderzoek van de instituten van haar een vakschool maken. Tijdens een bespreking van curatoren met het college van rector magnificus en assessoren en de secretaris van de senaat liet de oudste assessor (prof. Beekman) zich ontvallen dat de hogeschool inderdaad een vakschool was, 'voornamelijk voor de vorming van leiders of uitoefenaars van de landbouwpraktijk'. En door de instituten zou het contact met de praktijk hechter gemaakt kunnen worden, voegde hij eraan toe. Zijn opmerking was in flagrante tegenspraak met het verontwaardigde verweer van de senaat in 1919 tegen de Groninger Universiteit die universitair landbouwwonderwijs wilde aanbieden naast de Wageningse 'vakhogeschool'. Merkwwaardigerwijze stuurde de senaat op 2 juli 1938 een afschrift aan de minister van zijn nota bene aan hem gerichte brief d.d. 29 juni 1938, 'welke', zo merkte hij op, 'heden door tussenkomst van Curatoren aan U wordt aangeboden, inzake de verhouding tussen de Landbouwhogeschool en den Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst'. Bij schrijven van 11 augustus 1938 aan de senaat spraken curatoren hun verwondering uit over deze handelwijze. Zij hadden niettemin de brief doorgezonden, maar zonder bijzonder commentaar, aangezien, 'Uwe beschouwingen betrekking hebben op een quaestie, waarin door den Minister bereids een beslissing werd genomen(...)'. Op 15 december 1938 deelden curatoren de senaat ten slotte mede, dat zijn brief d.d. 29 juni 1938 de minister geen aanleiding had gegeven op zijn beslissing terug te komen. Ook een mondelinge gedachtenwisseling over de meest gewenste vorm van samenwerking tussen de hogeschool en de verschillende - andere - instanties, waarom de senaat twee maal had verzocht, vond de minister, zo schreven curatoren, nutteloos.

In de gegeven omstandigheden zat er voor de senaat niets anders meer op dan uit te zien naar een opvolger van prof. Grijns die bereid zou zijn voorlopig genoeg te nemen met de bescheiden accommodatie waarover hij thans zou kunnen beschikken, 'in het vooruitzicht dat, bij verbetering van 's Lands financieelen toestand, wellicht een modern physiologisch laboratorium kan worden gebouwd en ingericht'. Dit hadden curatoren namens de minister trouwens ook al aangeraden in hun hierboven genoemde brief van 19 april 1938. De senaat was dus, populair uitgedrukt, terug bij af. Bovendien was er onvoldoende klaarheid gekomen in de verhouding tussen de Landbouwhogeschool en al bestaande of nog op te richten instellingen van op de praktijk gericht landbouwkundig onderzoek. Een pleister op de wonde was overigens wel, dat met prof. Van der Burg gesproken was over de bouw

LEGENDA

- A = Hoofdbehoor: administratieve landbouwplantentuin, lood- en veldkinderen, schoolkinderen, tropische landbouw, werktuigkunde, natuurtechnen.
- B = Bibliotheek.
- C = Physiologie der dieren.
- D = Natuurkunde, aardkunde.
- E = Versiersel.
- F = Landbouwverrichtingen.
- G = Plantenphysiologie en oecologie.
- H = Plantkunde.
- I = Boekhouw.
- K = Plantenphysiologie.
- L = Microbiologie.
- M = Landbouwen.
- N = Zelfverheffing.
- O = Tuinbouwplantenteelt.
- P = Mycologie.
- Q = Verdeling van landbouwoplossingen.
- R = Technologie.
- S = Huisgeboort.
- T = Erfelijkheid.
- U = Landbouwverrichtingen.
- W = Tropische landbouw.

PLATTEGROND VAN WAGENINGEN MET AANDUIDING VAN DE GEBOUWEN DER LANDBOUWHOGESCHOOL

39 Plattegrond van Wageningen (1939)

van een nieuw Laboratorium voor zuivelonderzoek. En prof. Grijns die na gedurende drie jaren de vacature, ontstaan door zijn aftreden, te hebben vervuld, in september 1938 definitief van zijn taak wenste te worden ontheven, werd opgevolgd door dr. E. Brouwer, sinds 1927 directeur van de fysiologische afdeling van het... rijkslandbouwproefstation in Hoorn! In december 1941 kon het Laboratorium voor zuivelbereiding in gebruik worden genomen. Prof. Brouwer moest echter nog tot 1954 wachten voordat hij het nieuwe Laboratorium voor fysiologie der dieren kon betrekken.

Afgezien van de gronden waarop de laboratoria werden gebouwd, kocht de hogeschool in de loop van dit tijdvak terreinen aan, die meestal voor de aanleg van proefvelden waren bestemd. Deze gronden lagen voornamelijk op de Dreyen, in de Drouw, in het Molenblok, op het Nieuweland, in de Ossenkampen, aan de Binnenhaven, in de Maaten en in de nabijheid van de boerderij 'het Groenewoud'*

Het probleem van de bezuinigingen deed zich - wij wezen er al enige malen op - op meer dan één terrein voelen tijdens het Interbellum. Vooral door de noodge-

* Mevrouw A.D.M.Veldhorst, verbonden aan de afdeling historische geografie van het Staringcentrum in Wageningen, is voornemens in samenwerking met de Historische Vereniging Oud Wageningen een boek te publiceren over de veldnamen van Wageningen.

dwongen vertraging in de bouw van de laboratoria werd de jonge hogeschool in haar expansie gehinderd. Maar er waren meer belemmeringen waarvan wij hier nog enkele voorbeelden willen geven.

De 'kortingscommissie'

Bij brief van het college van rector en assessoren d.d. 26 september 1923 werd een senaatscommissie voor de bezuiniging ingesteld met Aberson als voorzitter en Van Gulik als secretaris.⁵⁹ Deze commissie, ook wel 'kortingscommissie' genoemd, zond op 15 oktober 1923 een circulaire aan de hoogleraren, de lectoren, de bibliothecaris en de administrateur van de Landbouwhogeschool, waarin zij verzocht 'aan haar te doen toekomen een opgaaf van de bezuiniging die voor Uwe afdeling voor materieel en personeel zou kunnen plaats vinden'. De commissie vertrouwde erop, dat de betrokkenen tot het 'alleruiterste' zouden gaan, omdat 'anders geen voldoende bedrag zal kunnen worden verkregen'. Prof. Reinders wie dit 'alleruiterste' blijkbaar in het verkeerde keelgat was geschoten, reageerde twee dagen later op het verzoek van de commissie met een korte brief, waarin hij onder meer stelde: 'Vermindering van dezen post (voor materieel, v.d.H.), die reeds uiterst krap bemeten is, zou het rendement van al de andere uitgaven uiterst gering maken, zooals het wegnemen van zijn laatste pen een schrijver zeer onproductief zou maken'.

249

In het studiejaar 1923-1924 werd aan een veertiental vast aangestelde en een zestal tijdelijk aangestelde werknemers, waaronder enige college-assistenten, eervol ontslag verleend, terwijl bovendien verscheidene tijdelijke benoemingen niet werden gecontinueerd en enige vacatures niet opnieuw werden vervuld. Wat betreft de credieten voor het onderwijs en onderzoek, de reis- en verblijfkosten, alsmede voor de exploitatie van de bedrijven en instituten: het hiervoor door de Staten-Generaal toegestane bedrag van f 288.000,- voor 1921 werd teruggebracht tot f 149.000,- in 1924, terwijl de raming voor 1925 slechts f 143.000,- bedroeg. De reden van het ontslag van een werknemer werd op last van de minister van Binnenlandse Zaken en Landbouw als volgt omschreven: 'wegens verandering in de inrichting van den dienst aan de Landbouwhogeschool, waardoor zijne werkzaamheden overbodig zullen worden'. In een brief d.d. 20 februari 1924 aan de minister leverde de Nederlandse Bond van Werklieden in Overheidsdienst kritiek op het feit dat bij het geven van ontslag afgeweken was van de vrijwel algemene regeling dat 'alvorens vaste werklieden den dienst moeten verlaten, eerst allen tijdelijken werklieden ontslag wordt aangezegd.' Het ministerie antwoordde bij schrijven van 6 maart 1924 dat het ontslag aan de betrokken vaste werklieden pas was verleend nadat uit een onderzoek was gebleken dat deze arbeiders minder geschikt moesten worden geacht dan de bedoelde tijdelijke werklieden.

In zijn rectorale afscheidsrede die hij op 14 september 1925 hield, liet Van Baren zich bitter uit over het feit dat de regering hoogleraren en andere wetenschappelijke werkers vrijwel niet meer in de gelegenheid stelde ten behoeve van hun wetenschappelijke onderzoekingen buitenlandse laboratoria en proefvelden te bezoeken, laat staan met hun studenten over de grenzen op excursie te gaan. Hij vond dit des te onbegrijpelijker omdat het ondernemen van buitenlandse studiereizen geen

extra uitgaven hoefde mee te brengen. De kosten konden immers bestreden worden uit fondsen die voor het maken van binnenlandse reizen beschikbaar waren gesteld. Maar de hogeschool bezat het recht niet om dat te doen. De regering vergat te bedenken dat het merendeel van de Wageningse wetenschapsbeoefenaars wel in het buitenland, maar niet in Nederland collega's had. De onmisbare gedachtenwisseling moest dus in het buitenland plaatsvinden. Nog in 1927, toen de financiële toestand van Nederland het tegenbeeld vertoonde van de jaren daarvoor en de begrotingstekorten hadden plaatsgemaakt voor overschotten, bleef Den Haag kreterig voor de Landbouwhogeschool. Nog steeds werden zeer goed gemotiveerde verzoeken om buitenlandse reizen te maken geweigerd.

Bij de rectoraatsoverdracht op 16 september 1929 kon prof. Söhngen - met een variant op de uitspraak van zijn collega Van Uven in 1922 - verklaren: 'Onmiskenbaar bevinden wij ons in de stijgende lijn'. Zijn optimisme zou zelfs onverdeeld zijn geweest indien slechts met de toeneming van het aantal studenten (in 1921-1922 bedroeg het totale aantal studenten: 263, in 1924-1925: 247, maar in 1928-1929: 317) ook de uitbreiding van de utiliteitswerken gelijke tred had gehouden.

250

Nieuwe bezuinigingen

Kort daarna kwam de depressie van de jaren dertig. Uiterst somber waren de klanken waarmee de troonrede op 20 september 1932 het laatste jaar inluidde van de in 1929 onder zo hoopvolle verwachtingen aangevangen periode van het derde kabinet-Ruys de Beerenbrouck. 'Zonder voorbeeld in de geschiedenis zijn de economische verhoudingen over geheel de wereld ontredder'. 'De werkloosheid, bron van zooveel leed, heeft een nooit gedachten omvang aangenomen', enz. Het begrotingstekort voor 1933 was opgelopen tot 147 miljoen. Tot de maatregelen die ter vermindering van dit tekort al in de begroting waren verwerkt, behoorde allereerst een aantal bezuinigingen die te zamen 57 miljoen zouden bedragen. Zo was voor het onderwijs zes miljoen minder uitgetrokken. Voor het bezuinigingswerk was gebruik gemaakt van de commissie tot verlaging van de staatsuitgaven, wier voorzitter Ch.J.I.M. Welter was, een RKSP'er en oud-minister van Koloniën. Voor 1933 moest op de Landbouwhogeschool een verlaging van f 133.000,- worden gevonden op een begroting van f 1.314.041,-, waarvan f 385.000,- voor materiële behoeften en f 929.041,- voor personeel.⁶⁰ Door inkrimping van personele uitgaven zou bijna f 50.000,- moeten worden bezuinigd boven de al ingevoerde kortingen op salarissen ad f 27.500,-. En dat terwijl in 1923 het assisterend en bedienend personeel met een zeer gevoelige vermindering van het gehele budget van de Landbouwhogeschool tot een minimum was teruggebracht.

Door het doen vervallen van vacatures (vijf 'w.p.'-plaatsen en vier 't.a.p.'-plaatsen)* en het op wachtgeld stellen van drie 'w.p.'-ers en zeven 't.a.p.'-ers per 1 januari 1933 werd de personele bezetting van de Landbouwhogeschool met een 19-tal functionarissen verminderd. Op de uitgaven voor materiële behoeften zou voor

* 'w.p.' is de afkorting voor wetenschappelijk personeel, 't.a.p.' die voor technisch en administratief personeel. De termen dateren van het einde van de jaren zestig.

1933 f 57.750,- dienen te worden bezuinigd. Voor 1932 was dit f 70.000,- geweest, dat wil zeggen een vermindering met 30% ten opzichte van het budget voor 1931.

Dat het studeren duurder werd, zal ons niet verbazen. Die kant van de bezuinigingen behandelen wij in de aan de studenten gewijde paragraaf waarmee dit hoofdstuk wordt beëindigd.

STUDENTEN

Tijdens het Interbellum slaagden 924 studenten voor het ingenieursexamen, waarvan 325 in de studierichting koloniale landbouw (sinds 1935 gesplitst in de studierichtingen tropische cultures, veeteelt en economie), 308 in de studierichting Nederlandse landbouw (sinds 1935 gesplitst in de studierichtingen akker- en weidebouw, veeteelt, zuivelbereiding en economie), 180 in de studierichting koloniale bosbouw, 30 in de studierichting Nederlandse bosbouw en 81 in de studierichting tuinbouw. Ongeveer 20 van deze afgestudeerden waren vrouwen. Voor het examen van landmeter slaagden circa 150 kandidaten.⁶¹ De meesten van hen hadden in opdracht en voor rekening van het departement van Koloniën of van dat van Financiën gestudeerd om later respectievelijk bij het kadaster in Nederlands-Indië en bij dat in Nederland te worden aangesteld. Voor zover wij hebben kunnen nagaan, studeerden slechts twee vrouwen als landmeter af. Het juiste aantal is niet te geven, omdat de aanduiding 'mejjuffrouw' voor de naam op de lijsten van afgestudeerden nog wel eens ontbreekt. Voor de andere studierichtingen geldt dit ook. Dat we voor die richtingen desondanks achter het bij benadering correcte aantal vrouwelijke afgestudeerden zijn gekomen, danken wij aan het bureau onderzoek NILI-MPW.* In dit tijdvak vonden 115 promoties plaats. Tot de doctores behoorden echter nog geen vrouwen.⁶²

251

Iets meer dan de helft van de afgestudeerden had, zoals wij zagen, een tropische richting gekozen. Dit komt grotendeels overeen met het rapport van de commissie-Limburg, dat de beroepen van 704 landbouwkundige ingenieurs, in 1935 werkzaam in Nederland en Indië, als volgt classificeerde⁶³:

	Nederland	Indië
Hiervan werkzaam bij het bosbeheer	24	142
Proefstations en diensten	30	31
Consulentenwezen	69	70
Hoger en middelbaar onderwijs	71	—
Landbouworganisaties	28	—
Handel en Industrie	26	1
Partic. bedrijf en cultuurondernemingen	25	83
Overige	82	22

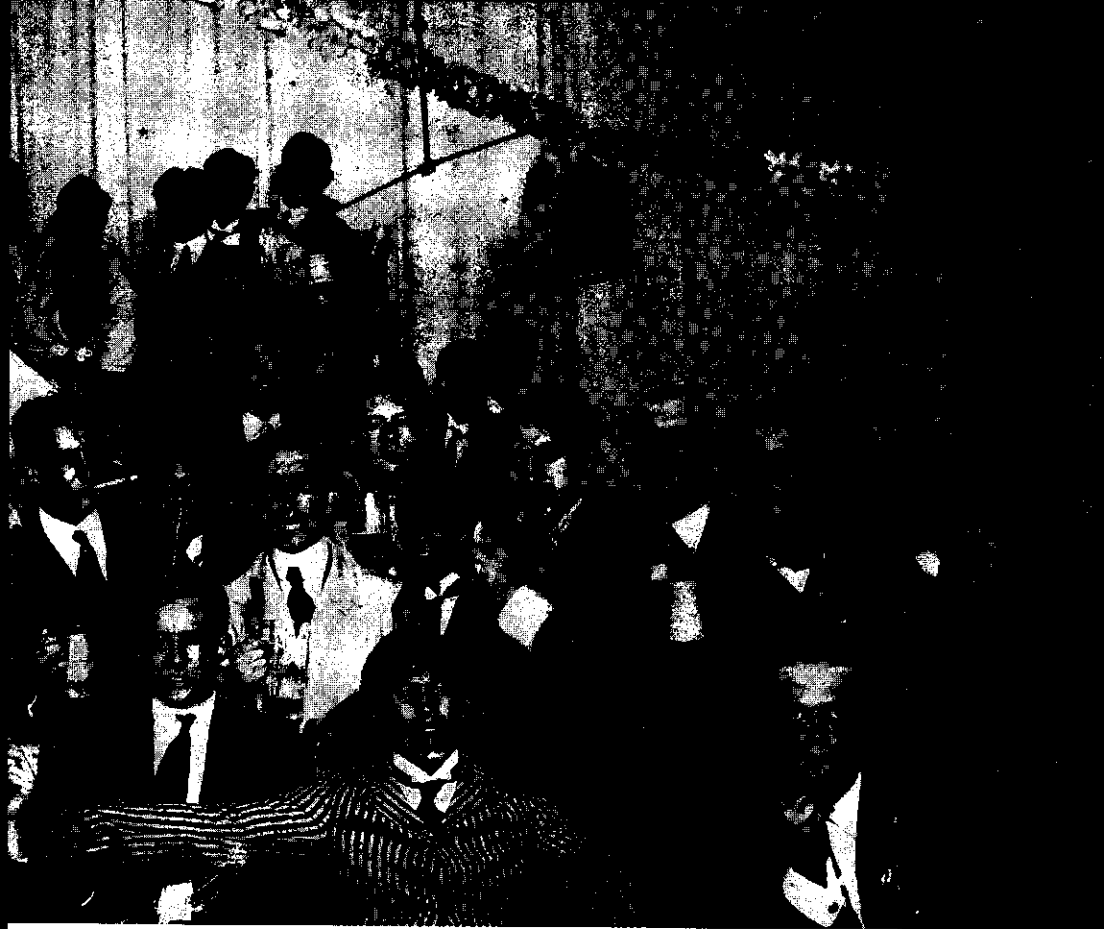
* Dit bureau verricht sinds 1973 onderzoek ten behoeve van het Nederlands Instituut van Landbouwkundig Ingenieurs en het Bureau Maatschappelijke Plaats Wageningse afgestudeerden.

40 'Eerstejaarsdonderjool' (1917)

De herkomst van de studenten naar sociaal milieu

De meeste studenten waren afkomstig uit de kringen van de goed of in ieder geval tamelijk goed gesitueerden. Wij denken daarbij aan fabrikanten, zakenlieden, winkeliers, academici, ambtenaren, onderwijzers, grootgrondbezitters, grote en middelgrote boeren. De zonen van de drie laatste categorieën vormden, evenmin als bij de voorloopsters van de Landbouwhogeschool, een dominante groep. Hun percentage bleef onder de 20. Vrij veel studenten hadden een vader die in Nederlands-Indië had gewerkt of daar nog werkzaam was bij een cultuuronderneming, de Dienst van het Boswezen, op een proefstation of als ambtenaar bij het Binnenlands Bestuur. Ze waren vaak in Indië geboren. Dat gold bijvoorbeeld voor 15 van de 34 studenten die in oktober 1934 en in februari en juni 1935 in de koloniale landbouw waren afgestudeerd. Slechts een klein aantal studenten kwam uit de geschoolde of geoefende arbeidersklasse voort. Wat groter was het aantal studenten wier vader zich van arbeider had opgewerkt tot opzichter, werkmeester of een soortgelijke functie in de lagere middenklasse. In deze periode valt er wat het milieu van afkomst betreft nog niet exact te kwantificeren wegens het gebrek aan statistisch materiaal. Wij waren aangevoelen op het nemen van steekproeven uit de cijferkaarten waarop in de regel het beroep van de vader, min of meer nauwkeurig, vermeld staat.

Nog geen sprake van externe democratisering

Het toenmalige beurzenstelsel van het Rijk was er niet op gericht de externe democratisering van de Landbouwhogeschool of van het hoger onderwijs in het algemeen te bevorderen. In artikel 12 van de wet op het hoger landbouw- en hoger veeartsenijkundig onderwijs werd bepaald dat elk jaar voor de Landbouwhogeschool een bedrag van ten hoogste f 3000,- van Rijkswege beschikbaar kon worden gesteld om daarvan, op voordracht van curatoren, aan studerenden subsidies voor buitenlandse reizen te verstrekken en een bedrag van ten hoogste f 2400,- om, voor zover nodig, aan onvermogende studenten van buitengewone aanleg beurzen ten bedrage van maximaal f 800,- per jaar toe te kennen. Tijdens het gehele Interbellum kwam er in deze bepaling geen enkele verandering. Verder kon door de minister van Koloniën een studietoelage worden verleend aan degenen die, na een selectie, in opleiding werden genomen voor aspirant-houtvester bij de Dienst van het Boswezen in Nederlands-Indië. Wij zagen zoëven dat ook aanstaande landmeters voor zo'n toelage in aanmerking konden komen. In beide gevallen ging het erom de opleiding te stimuleren van ambtenaren waaraan het Indische gouvernement of de Nederlandse regering behoefte had. Wanneer de vraag naar houtvesters of landmeters verminderde of ophield te bestaan, werden de toelagen verlaagd of niet meer verstrekt.

Daarnaast bestonden er enkele particuliere fondsen waarop studenten wier ouders of verzorgers niet in staat waren de kosten van de studie te dragen, een beroep

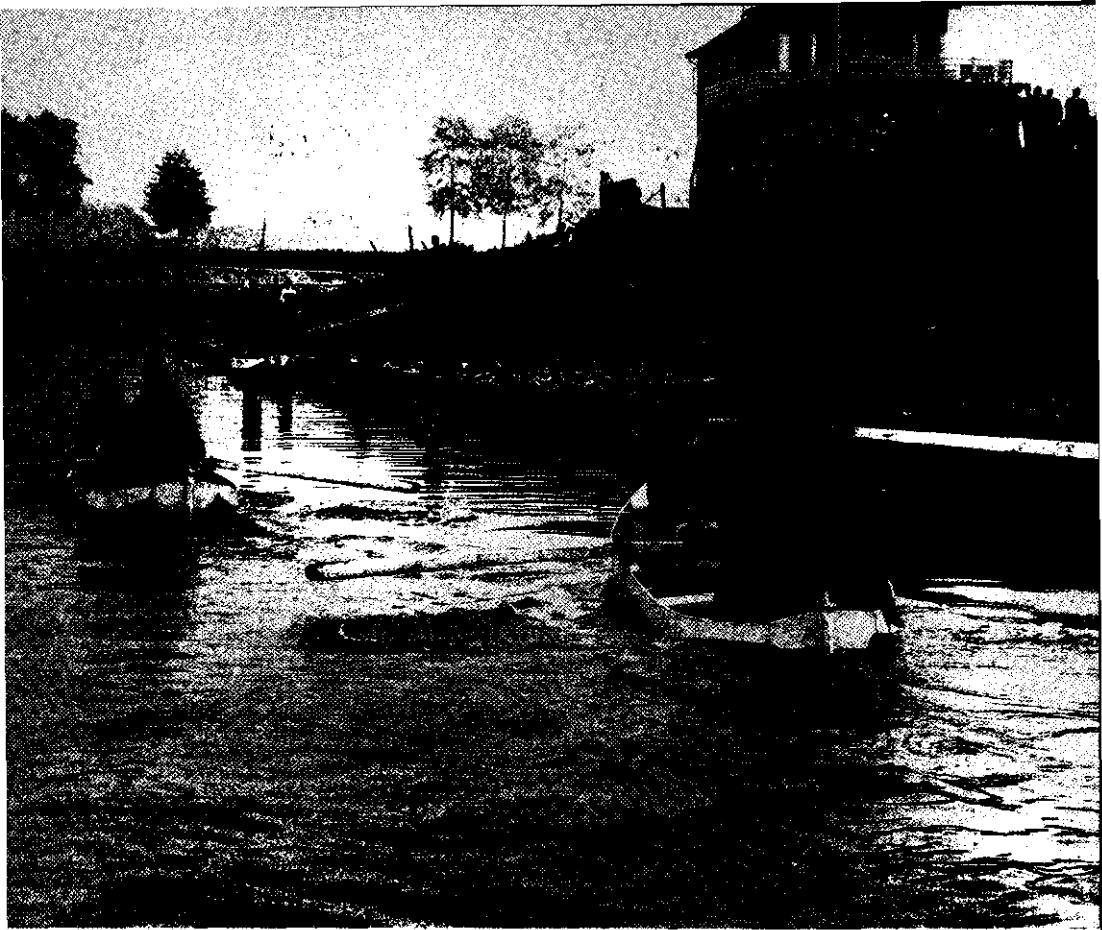
konden doen: het al eerder genoemde Staringfonds, het Hesselink van Suchtelenfonds, beide te Wageningen gevestigd, de Vereniging 'Landbouwfonds Katholieke Studiebelangen' in 's-Gravenhage, de Vereniging 'Studiefonds van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond in Nederland' te Goes. Het aantal aanvragen - ook van rijksbeurzen ex artikel 12 - overtrof vele malen het aantal toekenningen, wat aan prof. Van Baren in zijn rectorale afscheidsrede van 14 september 1925 de opmerking ontlokte 'dat onze Hoogeschool een schoon gebouw is met drie verdiepingen, waaraan slechts één ding ontbreekt: de breede, monumentale trap, waarlangs de velen, die inderdaad kunnen, doch financieel onmachtig zijn, het gebouw binnengaan, en uit wie misschien eenmaal de groote mannen zullen voortkomen, waaraan ons vaderland behoefte heeft'.

De studiekosten verhoogd

254

Intussen was het studeren duurder geworden. Met ingang van het studiejaar 1925-1926 moesten vanwege de recessie ook de studenten hun tol betalen en werd het collegegeld met f 100,- verhoogd tot f 300,-. De inschrijving, eerst gratis, zou voortaan f 10,- kosten. Het examengeld werd met f 10,- verhoogd tot f 60,-. Het K.B. van 28 december 1933 maakte, zoals al werd vermeld, een einde aan de bepaling dat in geval van afwijzing voor een examen voor de eerste herhaling ervan geen betaling werd geëist. Als gevolg van de depressie in de jaren dertig schonk de reeds genoemde commissie-Welter, in het belang van een noodzakelijk geachte vermindering van de uitgaven voor het hoger onderwijs, ook aandacht aan middelen om een deel van die kosten te laten dragen door de studerenden zelf. Zij wilde dit op zo'n wijze doen dat tevens een efficiënte besteding van de studietijd zou worden gestimuleerd. Daarvoor gaf de commissie in overweging: 1. opheffing van de vrijstelling van betaling van collegegeld, nadat dit viermaal is betaald; 2. verhoging van dit collegegeld tot f 400,-, nadat is verstreken een voor elke studierichting te bepalen aantal jaren waarin een studie kan worden voltooid; 3. afschaffing van de bepaling dat in geval van afwijzing bij eerste herhaling van een examen examengeld niet verschuldigd is; 4. betaling te vorderen voor het verstrekken van chemicaliën, tekenbehoeften, e.d.

Daarentegen zou de commissie geen bezwaar hebben tegen uitbreiding van het aantal studiebeurzen ten behoeve van begaafde, onvermogene studenten wegens de 'geringe financieele consequenties' die daaraan waren verbonden. Zij zou die uitbreiding zelfs toejuichen als 'een rationeel complement van maatregelen, die beoogen het aantal diergenen te beperken, voor wie het hooger onderwijs in feite niet bestemd is'. De eerste twee desiderata van de commissie zouden voorlopig niet worden verwezenlijkt. Wel werd met ingang van het studiejaar 1941-1942 het collegegeld met f 25,- verhoogd tot f 325,-. Vrijgesteld van de betaling daarvan was onder anderen 'hij, die aan de Landbouwhogeschool gedurende vier achtereenvolgende studie jaren het voorgeschreven collegegeld heeft betaald'. Dat 'achtereenvolgende' was voor het eerst in de tekst opgenomen omdat voordien ettelijke studenten hun studie een of twee jaar onderbraken, althans het collegebezoek en het laboratoriumwerk tijdelijk staakten, om collegegelden uit te sparen. Overigens gold wel een

41 Race tussen de Senaatsvier en de Kandidatencommissie van het WSC; op de achtergrond het botenhuis van Argo (1933)

overgangsregeling. Met inschrijvingen vóór het studiejaar 1940-1941 werd rekening gehouden, ook wanneer deze geen aaneengesloten reeks vormden. Wat punt 3 van de commissie-Welter aangaat werd met ingang van het studiejaar 1934-1935 de bepaling dat men bij eerste herhaling van een examen (propaedeutisch, kandidaats of ingenieurs) na afwijzing geen examengeld hoefde te betalen inderdaad afgeschaft. Aangaande punt 4 kan men in het programma voor het studiejaar 1934-1935 lezen: 'Voor onderwijsbenodigdheden, welke aan studenten worden verstrekt, kan betaling worden gevorderd'; in het programma voor het studiejaar 1935-1936 staan de bij de 'Koninklijke Besluiten van 6 October 1934, no.57, en 3 Juni 1935, no.25', vastgestelde tarieven voor de practica van een aantal met name genoemde vakken in elk van de drie studiefasen.

De studentengezelligheidsverenigingen

In de periode 1918-1940 zijn er in Wageningen zes studentengezelligheidsverenigingen geweest, elk met een eigen karakter. Het doel van deze verenigingen was hun leden gezelligheid en plezier te bieden en hen bovendien in de gelegenheid te stellen zich naast hun vakstudie in algemene zin te vormen. Zij konden er zich de cultuur en de levensstijl, zo zij die nog niet beheersten, eigen maken van het gegoe-

42 Viering van het 9de lustrum in de bovenzaal van de sociëteit van het WSC in de Boterstraat (1923)

de milieu waarin zij, eenmaal afgestudeerd, terecht zouden komen en waaruit ze in het algemeen ook afkomstig waren.

Het Wagenings Studentencorps (WSC), voortgekomen uit de in 1878 opgerichte 'Landbouwsociëteit Ceres' en zichzelf sinds 1910 onder de corpora bij de universiteiten rekenende, maar pas op 1 mei 1946 door deze officieel erkend, had de oudste papieren. Het telde in dat jaar 142 leden (het totaal aantal studenten bedroeg toen 194), die grotendeels uit welgestelde kringen afkomstig waren en aan wie een tamelijk elitaire mentaliteit beslist niet vreemd was. Volgens de statuten mochten uitsluitend mannen lid zijn. De corpora in Nederland (en dus ook het WSC) werden gekenmerkt door een zeker exclusivisme, rigoureuze groentijden, een min of meer superieur standsbesef, een hiërarchische structuur volgens jaar van aankomst, waarbij pas de derdejaarsstudenten voor 'vol' werden aangezien, en een nadrukkelijk beliden nationalistische trouw aan Oranje en het wettig gezag.⁶⁴ Opvallend was ook hun gehechtheid aan tradities of 'mores'. Het idee van 'geprivilegeerd zijn' was onmiskenbaar aanwezig. Bij de sportbeoefening - men denke aan het roeien - gingen de corpora vaak voorop. Zij werden door hun oud-leden of reünisten, waarvan velen vooraanstaande posities bekleedden, in staat gesteld ruime sociëteiten te bouwen waarin het gezellig verkeer zijn middelpunt vond. Zij wierpen zich op als vertegenwoordigers van de gehele studentenwereld en wisten zich gedragen door de sympa-

thie - en, wanneer zij uit de band sprongen, tolerantie - van stedelijke, militaire en universitaire autoriteiten.

Het Wagening's Studentencorps versus de Bond

Naast het WSC bestond sinds 1907 de 'Bond van Ingeschreevenen aan de Rijks Hogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool', kortweg 'de Bond' genoemd. In het vorige hoofdstuk hebben wij uiteengezet waarom hij was opgericht en waarin hij van het Corps verschilde. Omdat de meerderheid van het WSC er echter bijzonder op was gesteld een vereniging te zijn van alle mannelijke studenten in Wageningen, werd in mei 1920 de groentijd, met zijn lichamelijke en geestelijke pesterijen het grootste bezwaar van de Bond tegen het corpslidmaatschap, afgeschaft. Daarvoor in de plaats kwam de kandidaatstijd met kennismaking op voet van gelijkheid. Hierdoor ontstond enige toenadering tot de Bond. De algemene vergadering van het Corps van 17 februari 1921 besloot om eventueel toetredende bondsleden een kandidaatstijd van zeven dagen te laten doormaken met als enige verplichtingen een dagelijks kroegbezoek van 14.00 tot 16.00 uur en één algemene sociëteitsavond van 21.00 tot 24.00 uur. Een uitzondering maakte de algemene vergadering voor eerstejaars bondsleden van wie het doormaken van een volledige kandidaatstijd werd vereist. Maar de Bond wilde zich op deze voorwaarden niet met het Corps verenigen en besloot, merkwaardigerwijze, op zijn algemene vergadering van 23 februari 1921 zich tegen het einde van het lopende studiejaar op te heffen. Slechts enkele bondsleden sloten zich nu aan bij het WSC, zodat het nieuwe studiejaar met ruim 100 nihilisten, een ongewoon groot aantal voor het Wageningen van de jaren twintig, werd ingegaan.

257

Het Corps zou het niet bij de - zij het tijdelijke - afschaffing van de groentijd laten. Op de algemene vergadering van 26 mei 1921 werd een voorstel aangenomen om de contributie naar draagkracht te heffen. Ieder lid zou voortaan 3,33 % van zijn jaarinkomen als contributie moeten afstaan. Van jaarinkomens van f 1200,- en lager werd 2% berekend.⁶⁵ Toch zou het lidmaatschap van het WSC een betrekkelijk kostbare zaak blijven, omdat de lidmaatschapsgelden van de afzonderlijke corpsverenigingen, waarvan wij er in het vorige hoofdstuk al enkele hebben genoemd, tamelijk hoog waren en de kosten van kroegjolen hoofdelijk werden omgeslagen. Het gewone sociëteitsleven was trouwens ook niet goedkoop voor hen die bij 'hun jaar' wilden blijven horen. In 1929 werd ook de groentijd weer in zijn oude 'glorie' hersteld. 'Het' groen moest weer op zijn krent gaan zitten, voor de voeten van het corpslid, en zich onderwerpen aan het 'donderen', een plaatselijk verschillend systeem van plagerijen en kwellingen die er alle op gericht waren hem zijn volstreekte minderwaardigheid te laten voelen. Geheel kaal geschoren, een oud pak dragend, een plat boordje met veter om de hals, wachtte hij op het einde van de groentijd, op het moment dat hij waardig werd bevonden 'opgenomen te worden in de volheid, de vreugde en de vrijheid van het Corpsleven', zoals hem dat met roerende woorden door de president van de senaat zou worden voorgesteld.⁶⁶

Na enkele voorlopige onderkomens betrok het WSC (toen nog 'Landbouwsociëteit Ceres' geheten) in 1908 zijn eerste eigen sociëteitsgebouw in de Boterstraat,

een weinig riant pand dat de leden na verloop van tijd als een het Corps onwaardig thuis gingen beschouwen. Het werd ook te klein voor het toenemend ledenaantal. Op 1 mei 1926 verhuisde het WSC daarom naar de villa Veluvia aan de Rijkstraatweg (nu de Generaal Foulkesweg), die van de gemeente voor f 25.000,- werd aangekocht en na een verbouwing als sociëteit 'Ceres' ingericht. De vereniging verblijft er nog steeds. De financiële middelen waren bijeengebracht door de invloedrijke commissie van bijstand onder voorzitterschap van dr. F.E. Posthuma, de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel uit de Eerste Wereldoorlog.

Wij hebben het Corps in het voorgaande nogal kritisch beschouwd. De objectiviteit gebiedt echter te erkennen dat een vrij groot aantal corpsleden zich in de sfeer van hun vereniging zo thuis voelden dat zij zich met haar min of meer vereenzelvigden en er vrienden voor het leven maakten.

Het Corps en de Wageningse Vrouwelijke Studentenvereniging

258

Inmiddels waren naast het WSC nog twee verenigingen opgericht. Op 8 december 1917 ontstond de Wageningse Vrouwelijke Studentenvereniging (WVSV), elf leden tellend. Tussen de WVSV en het WSC bestond er van het begin af aan een vriendschappelijke relatie. Weliswaar nam het Corps de meisjes niet als lid aan - dat deed toen nog geen van de corpora, behalve het Amsterdamse en dan nog slechts voor korte tijd -, maar het stelde hen wel in de gelegenheid buitengewoon lid te worden van een aantal corpsverenigingen. Vooral de roeivereniging Argo en de Wageningse Studententoneelvereniging (WSTV) waren bij de WVSV'sers populair. Dat de verhouding tussen het WSC en de WVSV altijd beter was dan die tussen het WSC en andere gezelligheidsverenigingen kwam wellicht vooral doordat een exclusief voor vrouwen bestemde vereniging moeilijk het mannelijk Corps concurrentie kon aandoen. Voor de corpsstudenten maakte de WVSV ook geen inbreuk op de hun zo dierbare eenheid van de Wageningse studenten omdat in het verenigingsleven een verdeling naar sekse in die tijd nog de normaalste zaak van de wereld was. Het aantal vrouwelijke studenten bleef tot aan de Tweede Wereldoorlog beperkt tot niet meer dan 30; de meesten studeerden tuinbouw; enkelen legden geen examens af, maar volgden twee jaren de colleges tuinarchitectuur.

Typerend voor die tijd (en nog voor decennia daarna, zij het in wat afnemende mate), toen het in intellectuele kringen nog geen geaccepteerd verschijnsel was dat de gehuwde vrouw betaald werk verrichtte, vroegen zij zich op hun discussieavonden af, of zij wel recht hadden op een studie aan de Landbouwhogeschool, die het Rijk en hun ouders jaarlijks zoveel geld kostte. Het merendeel trouwde immers tijdens of na de studie. De enkelen die overbleven vonden werk, zij het dikwijls weinig spectaculair. Meestal leidden de debatten tot de troostrijke conclusie dat gestudeerde vrouwen, als zij getrouwd waren, een beter begrip van het werk van hun man zouden hebben en hun kinderen ook vindingrijker konden opvoeden. En als ongetrouwden zouden zij niet de familie tot last, maar de samenleving tot nut zijn.

In de lustrumredes uit 1928 en 1938 stelden de praesides het bewaren van de vrouwelijkheid en niet, zoals sommige feministes omstreeks 1900, het proberen de gelijke van de man te zijn centraal. De aard van de studie was hiermee niet in strijd,

want: 'Bebouwden in de vroegste tijden de vrouwen niet het land en zorgden zij niet voor het dagelijksch brood?' Daarbij meenden zij, dat 'werkelijk wetenschappelijk en filosofisch denken voor de meeste vrouwen niet weggelegd [was]', zonder te beseffen dat volgens prof. Reinders, wiens mening nu gemeengoed is geworden, '90% van onze studenten toch totaal onvatbaar is voor een wetenschappelijke vorming'. Wij merken hierbij op, dat Reinders, als hij het over studenten had, uitsluitend aan mannen dacht. Hij was, althans wat dit betreft, geen uitzondering. De praeses van 1928 constateerde in haar rede nuchter 'dat die categorie van meisjesstudenten, die in de vele geneugten van het vrije studentenleven een moderne huwelijksmarkt zien, hier ten eenenmale ontbreken'. Wageningen bood slechts 'beperkte ontspanningen' en er studeerden '10 vrouwelijke [op] 300 mannelijke collega's'.⁶⁷ De leden van de WWSV kwamen tot 1924 om beurten op hun eigen kamer bijeen. In 1924 kregen zij de beschikking over een lokaal in het hoofgebouw van de Landbouwhogeschool. Het eerst tamelijk lugubere hol werd door hen herschapen in een gezellig vertrek.⁶⁸

In 1921 was uit de Rooms-Katholieke Studentenvereniging (RKSv) 'Sint Franciscus Xaverius', in 1910 louter als een religieus genootschap begonnen, een studentengezelligheidsvereniging ontstaan. Dat betekende dat haar leden, nog maar een twintigtal, zich voor hun verstrooiing niet meer bij de Bond of bij het Corps hoefden aan te sluiten. Omdat de Bond zich trouwens in datzelfde jaar 1921 had opgeheven, kwam nu de RKSv als concurrerende vereniging naast het Corps te staan. Maar het WSC nam de katholieke studenten vooral kwalijk dat zij de eenheid verbroken hadden. Dat was ook de reden waarom de senaat van de Landbouwhogeschool weigerde het verzoek van de RKSv in te willigen om haar te erkennen als 'vereniging, vertegenwoordigende een groep van studeerenden aan de Landbouwhogeschool'.⁶⁹ Meer begrip leek de WWSV te tonen, die de RKSv op haar algemene vergadering van 27 november 1926 'geheel' erkende. Voordien was Franciscus - zo noemde men de vereniging meestal korthedshalve - 'half erkend', dat wil zeggen alleen als godsdienstige vereniging. De WWSV juichte zelfs de grotere differentiatie in de studentenorganisaties toe. Het WSC gaf de WWSV daarop in overweging de erkenning van Franciscus als gezelligheidsvereniging alsnog in te trekken op straffe van uitsluiting van het lidmaatschap van de onderverenigingen van het Corps. De WWSV koos nu eieren voor haar geld en besloot op haar algemene vergadering van 2 maart 1927 met de kleinst mogelijke meerderheid de RKSv weer 'half te erkennen'. Daarna was het haar leden weer toegestaan op 'Argo' te roeien en behoorde 'de zekere vervelende kwestie weer tot het verleden'.⁷⁰

De oprichting van de RKSv was het vanzelfsprekende gevolg van de verzuiling die geen halt maakte bij de academische wereld. Er was de Nederlandse bisschoppen alles aan gelegen dat de katholieke studenten die in een emancipatiefase verkeerden niet alleen leerden hun geloof tegenover andersdenkenden en tegenover hun eigen twijfels te verdedigen, maar ook de gelegenheid kregen zich te midden van geloofsgenoten te ontspannen en te vermaken. Zo kon naar de mening van de kerkelijke overheid worden voorkomen dat hun ideeën werden aangetast door an-

dersdenkenden. De senaat van de Landbouwhogeschool met zijn overwegend burgerlijk-liberale inslag stond principieel afwijzend tegenover deze zienswijze en beschouwde als separatisme wat ook als pluralisme kon worden opgevat. In zijn rectorale afscheidsrede, uitgesproken op 18 september 1922, zei Van Uven dat de senaat het levendig betreunde 'dat zelfs in de kringen der studenten, die als aanstaande beoefenaars der wetenschap een voorbeeld moesten geven van verdraagzaamheid en eerbiediging van elkaars godsdienstige gevoelens, zich de neiging begint te vertoonen tot afzondering op confessioneelen grondslag (...)'. Maar al bleef de erkenning uit, de senaat was wel zo loyaal de RKSv de faciliteiten te verlenen, die ook andere besloten verenigingen kregen. Erkenning betekende op zichzelf niet zoveel, maar zij werd door de studentenorganisaties beschouwd als een bewijs van waardering van de kant van de academische senaat voor wat zij in het belang van het studentenleven deden. In feite bestond zij hierin dat bij officiële gelegenheden het bestuur van de studentenvereniging door de senaat werd uitgenodigd onder de officiële gasten. Zo bezien, was het voor een vereniging toch wel een eer door de senaat erkend te zijn. Mr. dr. L.N. Deckers, lid van de Tweede Kamer voor de Rooms-Katholieke Staatspartij, trok partij voor Franciscus en wist tijdens de behandeling van hoofdstuk X van de staatsbegroting voor het lopende dienstjaar (1922) de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel zover te krijgen dat hij een onderzoek liet instellen naar - let wel - de gedragingen van de senaat tegenover de RKSv. Met dit onderzoek werden uiteraard curatoren belast. Ondanks een uitvoerige schriftelijke gedachtenwisseling in 1922 en 1923 tussen hen en de senaat, bleef deze laatste op zijn eenmaal ingenomen standpunt staan. Waarschijnlijk onder invloed van het voorbeeld van de zusterinstellingen zwichtte hij uiteindelijk in 1934. Blijkbaar was na de stichting van de Katholieke Universiteit in 1923 en die van de Katholieke Handelshogeschool in 1927 de verzuiling ook in de academische wereld min of meer aanvaard.⁷¹ Intussen kwam langzamerhand het verenigingsleven bij Franciscus tot ontplooiing. Het bestuur zorgde ervoor dat Franciscus werd toegelaten tot de Unie van Katholieke Studentenverenigingen. Verder werd toestemming van de aartsbisschop van Utrecht gekregen om aan het dominicaner klooster in Huissen een moderator of geestelijk adviseur te vragen, die de vereniging moest begeleiden. Dat was nu eenmaal een voorschrift van de kerkelijke overheid. De eerste moderator - in 1918 benoemd - was pater J.A.A.M. Kors, de latere voorzitter van de KRO (1945-1958). Enkele malen per week kwam hij op zijn fiets met hulpmotor naar Wageningen waar hij onder andere colleges in logica, theologie en filosofie gaf. De Landbouwhogeschool stelde hiervoor lokalen beschikbaar. De bedoeling van deze colleges was de studenten in staat te stellen hun geloof wetenschappelijk te verdedigen tegenover andersdenkenden. Pater Kors werd in 1922 opgevolgd door pater B.C. Molkenboer die ook tot de dominicaner orde behoorde. Voor de gezelligheid zorgden vooral de kroegcommissie en de ondervereniging De Zingende Tractor (de muziek-, toneel- en cabaretclub). In september 1921 werd een zaaltje gehuurd in Junushoff, dat tijdelijk als sociëteit diende. Twee jaar later werd een nieuwe sociëteit in een zaal van hotel Wentholt in de Hoogstraat betrokken.

Vanaf 1 maart 1925 leidde de vereniging noodgedwongen een zwerfend bestaan. In 1926 werd met steun van de Rooms-Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond de stichting 'Eigen Huis' opgericht. De RKNBTB wilde de katholieke studenten aan een eigen thuis helpen omdat dit ongetwijfeld zou bijdragen tot de bloei van de vereniging. Katholieke ouders zouden er dan zeker van kunnen zijn dat de geestelijke belangen van hun kinderen tijdens hun verblijf in Wageningen geen gevaar liepen. In het voorjaar van 1928 kocht de RKNBTB voor Franciscus een oud gebouw in de Heerenstraat (nr. 22), dat tot 1925 als r.-k. pastorie dienst had gedaan. Na de werkzaamheden van een inrichtingscommissie werd het in november 1928 aan de vereniging overgedragen door de voorzitter van de RKNBTB. De vereniging telde toen ongeveer 35 leden, zeker 15 minder dan in het studiejaar 1921-1922, maar vanaf 1927 steeg het aantal inschrijvingen weer. In 1941 telde Franciscus 140 leden.⁷² In de nieuwe sociëteit moeten de spiritualiën zo overvloedig gevloeid hebben dat het katholieke dagblad DE MAASBODE schreef over de 'walgelijke Wageningse drankexcessen'. Gelukkig schijnt er toen in de RKSv ook een drankbestrijdersclubje te hebben bestaan, aangesloten bij de drankweer-interacademiale met de vermanende naam 'Sobrietas'.⁷³ De weinige katholieke vrouwelijke studenten waren in deze periode in de eerste plaats lid van de WVSv. Hun religieuze vorming kregen zij bij Franciscus. Soms werd een katholieke student van hoge en/of bemiddelde komaf geen lid van Franciscus, maar van het Corps. Hij kreeg dan vooral het verwijt van gebrek aan katholiek besef te horen; de gevaren van het corpslidmaatschap - 'een naaste gelegenheid tot zonde' - werden daarbij breed uitgemeten.*

261

Nieuwe leden werden in de vereniging geïntroduceerd door de novitiaatscommissie, sinds 1922 kandidaatscommissie geheten. Zij moesten een kandidaatstijd doormaken met verplichte bezoeken aan de ouderejaars op hun kamers en verder op vastgestelde tijden in de kroeg aanwezig zijn en alle vergaderingen, ook die van de onderverenigingen, bijwonen. Daarbij moest worden uitgegaan van het beginsel 'van voorkomendheid en vriendschap, die de nieuw-aangekomenen trekt en ver-

* In de begintijd van de RKSv'en kwamen in Wageningen en in andere universiteits- en hogeschoolsteden nog wel gecombineerde lidmaatschappen RKSv-het Corps voor. Ze verdwenen doordat de tegenstelling confessioneel-neutraal in het kader van de verzuiling door de geestelijkheid steeds sterker werd geaccentueerd. De emancipatie werd afgemeten aan de grootte van de r.-k. verenigingen en het percentage katholieken, dat er lid van was. De fine fleur, of wat daarvoor door wilde gaan, van de r.-k. studenten bleef zich echter tot de corpora aangetrokken voelen. In Wageningen was dit vrij uitzonderlijk, maar niet in Amsterdam, waar de katholieken in het Amsterdams Studentencorps een 'eigen hoekje' hadden in het dispuut HERA. (Denk aan 'toppolitici' als Romme en Luns.) In 1937 werd het corpslidmaatschap in een lustrumtoespraak voor -let wel- Sanctus Thomas Aquinas in Amsterdam aldus verdedigd: 'vorming van de persoonlijkheid der katholieke studenten in hun katholieke verenigingen, maar -voor wie dat mogelijk en voor wie dat zonder al te grote gevaren gewenscht wordt geacht- ook daarbuiten...'. Ook na de studie zou men immers met andersdenkenden in contact komen. Zou het dan niet goed zijn hun opvattingen van tevoren te leren kennen? (Zie: Jacques Janssen en Paul Voestermans, DE VERGRUISDE UNIVERSITEIT diss. KUN, Nijmegen, 1978, pp.83 en 600, noot bij p.172.)

trouwd maakt met het verenigingsleven'. Gaandeweg stapten de kandidaatscommissies van dit milde principe af en gingen zij er de 'groenen' op allerlei, meestal onaangename manieren op wijzen dat zij voorlopig aan de ouderejaarsstudenten ondergeschikt waren en hen hadden te gehoorzamen.⁷⁴ In die sfeer werden zij op de hoogte gesteld van allerlei aspecten van het studentenleven in het algemeen en van hun eigen vereniging in het bijzonder.

In de protestantse wereld ontstonden interacademiale verenigingen met plaatselijke onderafdelingen: de Societas Studiosorum Reformatorum (SSR), waarvoor in 1886 door enige Leidse en Amsterdamse studenten de grondslag werd gelegd en waarvan de Vrije Universiteit de hoofdzetel vormde, de Nederlandsche Christen Studenten Vereeniging (NCSV), gesticht in 1896, en de Vrijzinnig Christelijke Studentenbond (VCSB), opgericht in 1915. Hiervan groeide alléén de SSR uit tot een gezelligheidsvereniging: de Unie van SSR met afdelingen in de verschillende universiteits- en hogeschoolplaatsen. De NCSV en VCSB hadden ten doel het bestuderen van levensbeschouwelijke vraagstukken en het verrichten van christelijk sociaal werk, bijvoorbeeld de organisatie van zomerkampen voor middelbare scholieren. De religie stond bij hen centraal. De gezelligheid lieten zij over aan de neutrale studenten-gezelligheidsverenigingen waarvan de hervormde NCSV'ers en VCSB'ers vaak lid werden. Voor de gereformeerden, van wie een aantal ook lid van de NCSV was, was de SSR een geschikte vrijplaats voor studentikoziteit.⁷⁵

262

De SSR, afdeling Wageningen

In 1921 werd de orthodox-protestantse studentenvereniging, de 'Societas Studiosorum Reformatorum afdeling Wageningen' opgericht, die aangesloten was bij de hierboven al vermelde Unie van SSR. Over de eerste jaren van de Wageningse afdeling is zeer weinig bekend. Het aantal leden liep na de stichting al vlug terug, zodat er in 1925 maar vier waren overgebleven. De afdeling werd opgeheven. De orthodox-protestantse studenten (toen nog bijna allen gereformeerd) die daarna naar Wageningen kwamen, werden meestal lid van de SSR, afdeling Utrecht, en daarnaast werd een deel van hen tevens lid van het WSC. Utrecht was immers een beetje ver om er 's avonds een pilsje te gaan drinken. In 1930 was het groepje leden van de Utrechtse afdeling dat in Wageningen studeerde, acht man sterk en besloot het een dispuut te gaan vormen. De naam ervan drukte het verlangen naar een echte SSR, afdeling Wageningen, uit: Ribliv, een afkorting voor reformatie in blijde verwachting. Het dispuut was bijzonder actief. Het maakte fietstochten, vierde feest, maar hield vooral vergaderingen. Op deze vergaderingen werd door een van de leden of door een van elders uitgenodigde spreker een lezing op levensbeschouwelijk en/of maatschappelijk terrein gehouden, die dan door de overige leden vanuit een calvinistische levenshouding moest worden gecritiseerd. Het bestuur van de Unie van SSR drong intussen op de stichting van een afdeling Wageningen aan. En inderdaad, tijdens de dies natalis van de afdeling Utrecht op 5 november 1931 werd voor de tweede maal de 'Societas Studiosorum Reformatorum afdeling Wageningen' opgericht. De afdeling zette de dispuutsactiviteiten voort; in 1931 telde zij twaalf leden, bij het uitbreken van de oorlog ruim 70. De vergaderingen werden gehouden in zalen van 'De

43 Activiteiten van de nuldejaars tijdens de groentijd van het WSC (1931)

Wageningsche Berg', 'Junushoff' en 'De Wereld'. Pas na de Tweede Wereldoorlog zou de vereniging een eigen onderkomen krijgen. Wegens het kleine aantal vrouwelijke studenten dat de vereniging tot in de jaren zestig telde, werd hun aangeraden ook lid van de WVSV te worden. Tot die tijd was het niet gebruikelijk dat de studentes op SSR 's avonds laat aan de bar zaten of kwamen eten. Bij de RKSv was de positie van de meisjesstudenten tot 1966 niet anders. De groentijd heette bij de SSR noviti-aatstijd en verschilde niet essentieel van de kandidaatstijd van de RKSv.⁷⁶

Unitas Studiosorum Vadae

Wij zullen nu het ontstaan en de beginjaren van de jongste Wageningse studentengezelligheidsvereniging, de in 1935 opgerichte Unitas Studiosorum Vadae (USV) behandelen. In de jaren 1933-1935 bereikte het nihilisme in Wageningen, dat vanaf de opheffing van de Bond in 1921 steeds had bestaan, een ongekennde hoogte. Vooral het aantal corpsleden daalde aanzienlijk. Bedroeg dit in 1933 nog 303 (het totale aantal studenten was 495), in 1935 was het niet meer dan 216 van de 385 studenten. Het kleine aantal leden (ongeveer 15) van de WVSV bleef vrijwel gelijk.⁷⁷ Hoe de situatie bij de confessionele verenigingen is geweest, weten we niet wegens het ontbreken van gegevens. De RKSv en de SSR gaven in die tijd nog geen almanakken uit. Uit de almanakken van het WSC kunnen wij wel het aantal 'niet-leden van

het WSC en de WVSV' vaststellen, maar deze worden niet gespecificeerd als leden van de RKSv, de SSR en nihilisten.*

Het sterk toegenomen aantal nihilisten in deze jaren was ons inziens vooral het gevolg van de economische depressie waardoor het aantal jongeren dat ging studeren kleiner werd (in het studiejaar 1932-1933 bedroeg het totale aantal studenten 495, in het studiejaar 1935-1936 385) en ook minder geneigd was lid te worden van een studentengezelligheidsvereniging en zeker niet van het Corps dat als duur bekend stond. Bovendien stootte de in 1929 bij het WSC weer ingevoerde traditionele groentijd die door de confessionele verenigingen, zij het in een gematigde vorm, gekopieerd werd, op weerstand bij nogal wat vooral uit de middenklassen afkomstige studenten. Het is moeilijk uit te maken welk van beide punten het meest tot de groei van het nihilisme heeft geleid: het financiële bezwaar of de afwijzende houding tegenover de groentijd. Ons inziens heeft ook de hiërarchische structuur die de studentengezelligheidsverenigingen en vooral het Corps eigen was, tot het gestegen aantal nihilisten bijgedragen. De hiërarchische structuur hing trouwens nauw samen met de groentijd waarin de nuldejaars, de klooiën, doordrongen moesten worden van het feit dat ze nog niets voorstelden: ze waren een foetus, die nog helemaal gevormd moest worden naar het beeld van de ideale corpsstudent. En verder waren volgens die structuur ouderejaars natuurlijk meer student dan jongerejaars.

264

Unitas, een alternatief voor het Corps?

Als reactie op het nihilisme herleefde de bondsgedachte uit het begin van de eeuw en werd op 27 februari 1935 door een vijftiental studenten de Wageningse studentenvereniging 'Eugeia' opgericht. Deze tweede neutrale vereniging, die op 28 juni 1935 de naam Unitas Studiosorum Vadae (USV) aannam (haar sociëteit werd sedertdien 'Eugeia' genoemd), was gebaseerd op de principes van de interacademiale Unitates en Bonden: novitiaat op voet van gelijkheid, toegankelijkheid voor alle studenten door lage contributies en openstelling voor vrouwelijke leden. Haar motto was 'Esse, non videri', dat wil zeggen 'Zijn, niet schijnen'. Deze kernspreuk, die waarschijnlijk ook een hatelijke reactie was op de 'glamour' van het Corps met zijn 'Durf te leven', drukte het streven naar waarachtigheid in handel en wandel en de afkeer van uiterlijk vertoon uit. De leden kwamen in het begin iedere woensdagavond in hotel 'Het Hof van Gelderland' bijeen. De zaalhuur was niet hoog, maar consumptie werd verplicht gesteld. Na de paasvakantie vergaderden zij nog een tijdje in hotel 'Rozenhage', maar nog vóór de zomervakantie werd een eigen sociëteit betrokken in de Boterstraat 16, de oude pastorie van de hervormde kerk, die door een weduwe gehuurd was. Drie studenten hadden ieder een kamer in onderhuur boven de sociëteit waardoor de vereniging voor de benedenverdieping, de eigenlijke socië-

* Wij veronderstellen echter dat het nihilisme onder de toenmalige rooms-katholieke en orthodox-protestantse studenten gering is geweest. Hun nog sterke binding met het geloof zal hen er meestal van weerhouden hebben zich niet aan te sluiten bij de vereniging waarmee zij zich godsdienstig verwant voelden. De invloed van ouders en clerus hierop was toen nog bijzonder groot en zou dat ook nog jarenlang blijven.

teit, geen huur meer aan haar hoofde te betalen. Twee jaar later moest USV naar het pand Emmapark 2 verhuizen; door wanbetaling van de huurster van Boterstraat 16 was namelijk onenigheid tussen haar en de kerkvoogdij ontstaan, waarvan de vereniging het slachtoffer werd.⁷⁸ De rector magnificus, dr. D.L. Bakker, was allesbehalve gelukkig met deze nieuwe vereniging die wederom in zijn ogen de saamhorigheid van de studenten aantastte. In zijn rectorale afscheidsrede, op 16 september 1935 uitgesproken, merkte hij op, dat hij zich met verschillende van de motieven die tot de oprichting van Unitas hadden geleid, allerminst kon verenigen.

De anti - groentijd - beweging

Hij vond het blijkbaar niet de moeite waard op die motieven in te gaan, wat hem zeer kwalijk werd genomen door dr. J.W. Wicherink, arts in Alkmaar en later directeur van het Academisch Ziekenhuis in Leiden, die in Utrecht had gestudeerd en sinds 1904 een fervent aanhanger van de anti-groentijd-beweging was. Wicherink, vanaf 13 maart 1935 ere-voorzitter van Unitas, wilde met Bakker in Wageningen zelfs een openbaar debat aangaan over het bestaansrecht en de bestaansredenen van Unitas. Maar deze wilde daarvan niets weten omdat de opvattingen van dr. Wicherink en hem daarvoor te zeer uiteenliepen. 'Waar de kwestie zoo ligt, is elk debat nutteloos en zou het ontaarden in een wedstrijd in gelijkhebbelij.'⁷⁹ Hij verwees Wicherink naar het bestuur (intussen senaat geheten) van USV waarmee hij een lang gesprek had gevoerd en dat daardoor in staat zou zijn hem in te lichten over zijn visie op de stichting van de nieuwe vereniging. Wicherink wendde zich inderdaad tot de senaat en kwam van dit college onder meer te weten dat Bakker gezegd had dat hij ook weinig voor Unitas kon voelen omdat hij zich in zijn Utrechtse studententijd zo thuis had gevoeld in het Corps. Wicherink zou Wicherink niet zijn geweest als hij deze zaak niet had rechtgezet. Op 22 oktober 1935 schreef de strijdlustige arts aan Bakker een boosaardige brief waarin hij hem erop wees de jongelui van Unitas de indruk gegeven te hebben dat hij lid zou zijn geweest van het Utrechtse Studenten-corps. 'Ik heb hen' (de leden van de senaat van Unitas, v.d. H.) 'ervan verwittigd, dat zulks nooit of te nimmer het geval geweest is of heeft kunnen zijn. In Uw tijd bestond er de veeartsensociëteit 'Absyrtus' in Utrecht. De veterinaire studenten vormden een geheel op zichzelf staande groep studeerenden, met wie de studenten der universiteit zich maar erg weinig inlieten. Ik weet wel, dat allengs de sociëteit der veterinairen zich veterinair studentencorps is gaan noemen,* maar als een corps, gelijkwaardig aan het USC is het nimmer beschouwd '(noch in aanzien, noch in 'Ebenbürtigkeit')'.⁸¹ Daar kon Bakker die nog aan de Veeartsenijschool in Utrecht had gestudeerd en naar de Universiteit van Bern had moeten gaan om daar te kunnen promoveren, het mee doen, zal Wicherink gedacht hebben. Hij had nog de 'tact' gehad om zijn brief te besluiten met de zin: 'Ik verwacht op dit schrijven geen antwoord Uwerzijds'. De unitassers waren zelf niet zo gelukkig met Wicherinks felheid. Het leek hun voor de positie van de jonge vereniging in de Wageningse wereld niet goed zich te veel met zijn fanate opstelling te vereenzelvigen.

265

* Dat gebeurde in 1906, toen Bakker al tot veearts was bevorderd (1900).

Ondanks verkapte tegenwerking en openlijke vijandigheid van de kant van het WSC begon Unitas al vrij snel te floreren. Duidelijk bleek er behoefte te bestaan aan een neutrale vereniging die geen verschil tussen de 'jaren' maakte en 'nuldejaars' niet fysiek 'donderde'. Met het aantal onderverenigingen nam ook het aantal nieuwe leden toe, zozeer zelfs dat weer naar een ander, maar nu groter sociëteitsgebouw moest worden uitgezien. In de zomer van 1939 werd de villa 'Josephine' op de Wageningse Berg aangekocht. Na de verbouwing werd de nieuwe sociëteit op 14 september 1939 officieel geopend. Wegens de mobilisatie werd van festiviteiten afgezien. USV telde toen 146 leden.⁸¹ Het spreekt welhaast vanzelf dat Unitas niet zo maar door de academische senaat werd erkend. In 1936 en 1937 kantten bijna alle hoogleraren, van wie ettelijken oud-corpslid waren, zich tegen deze nieuwe splitsing in de studentenwereld. Slechts enkelen onder hen (Olivier, Tendeloo, Visser) zagen in dat het zich niet thuisvoelen in het Corps de grondslag van het bestaan van Unitas was en dus een voldoende reden om tot erkenning over te gaan. In de senaatsvergadering van 29 augustus 1940 werd het begin van een ommekeer zichtbaar. Toen de voorzitter liet stemmen, werden zeven stemmen voor erkenning uitgebracht, acht tegen en vijf blanco. In juni 1941, na een derde verzoek, werd de vereniging ten slotte door de senaat erkend.⁸²

Omdat USV geen vernederende lichamelijke ontgroening kende en de sfeer in de vereniging informeel was, gold zij, zeker in de ogen van de eigen leden, als een moderne studentenvereniging. Toch nam ook Unitas veel van de tradities en gewoonten van de vóór haar opgerichte verenigingen, voor wie alle de levensstijl van het Corps model had gestaan, over. Zo kon het lijken alsof het studentenleven niet was veranderd in de periode tussen 1918 en 1940. In plaats van de groentijd voerde USV een novitiat in, waarin langzamerhand toch de superioriteitsgevoelens van de ouderejaars een belangrijke rol gingen spelen. Kenmerkend voor de cultivering en stilering van een eigen maatschappijtje was dat nog in het jaar van de oprichting de naam 'bestuur' veranderd werd in 'senaat' en de bestuursleden-senatoren niet meer voorzitter, secretaris en penningmeester heetten, maar praeses, abactis en fiscus. De vereniging kreeg ook een wapen, de leden baretten en de senatoren daarenboven linten. Dat Unitas in Wageningen, zeker in haar beginjaren, toch een betrekkelijk sober karakter had, kunnen we opmaken uit een passage uit de lustrumrede van 1940, uitgesproken door de praeses van de senaat, K. Zwikker. Daarin zegt hij 'dat het voor ons een grote teleurstelling [is] te moeten constateren dat het karakter van onze zusterverenigingen niet zo is als we verwachtten dat het zou zijn; temeer omdat men daar wel bewondering heeft voor de geest in Wageningen maar er blijkbaar niet toe kan komen zichzelf te herzien. Niettemin kan een serieuze poging om het innerlijk peil, met een speciale nadruk op innerlijk, van de andere Unitates en Bonden te verhogen succes hebben. We dienen niet te vergeten, dat juist daarin onze kracht ligt'.⁸³ Het jonge en nog idealistische Unitas dus als gidsvereniging voor andere unitates?

Het a-politieke karakter van de gezelligheidsverenigingen

————— In het algemeen was er bij de studentengezelligheidsverenigingen geen noemenswaardige belangstelling voor maatschappelijke en politieke kwesties. Daarvoor

bestonden - vooral in Amsterdam en Delft - aparte organisaties waarvan de meeste continuïteit misten en ten opzichte van de dominerende gezelligheidsverenigingen een marginaal bestaan leidden. De NCSV en de VCSB vormden in dit opzicht een uitzondering. Niettemin bleven religie en politiek voor de meeste studenten, ook in Wageningen, betrekkelijk ondergeschikte onderwerpen.⁸⁴ Het WSC - een bij uitstek a-politieke studentengezelligheidsvereniging - kende echter wel korte tijd, van 1933 tot 1935, politieke schermutselingen. In 1933 verzocht de corpsvergadering de senaat zijn oordeel uit te spreken 'over de wenschelijkheid van het vereenigbaar zijn van het Corplidmaatschap met dat van een politiek georiënteerde vereniging'. Met die vereniging werd de anderhalf jaar daarvoor door ir. A.A. Mussert, c.i., opgerichte nationaal-socialistische beweging, de NSB, bedoeld. De senaat stelde met een verwijzing naar het eerste hoofdstuk van de corpswet vast dat de genoemde lidmaatschappen vereenigbaar waren. Maar wat de wenselijkheid ervan betrof, diende elk lid bij zichzelf te rade te gaan.

Tijdens de almanakuitreiking op 7 december 1933 sprak de toenmalige rector magnificus, dr. J.A. Honing, in een korte toespraak tot het corps zijn afkeuring uit over het feit dat een gedeelte van de leden was aangesloten bij de NSB. Daardoor was, naar hij had gehoord, de sfeer op Ceres bedorven. Als een corplid namelijk geen lid van de beweging was, kon hij zich op de sociëteit alleen nog maar met de vuist handhaven. Politiek was een vies zaakje, zeker partijpolitiek, zo voegde hij zijn gehoor toe. In CERES, het maandblad van het WSC, verschenen daarop enkele ingezonden stukken waarin - terecht of ten onrechte, daarover hebben wij geen opheldering kunnen krijgen - ontkend werd dat de geest van vriendschap in de vereniging onder de bestaande politieke meningsverschillen te lijden had. Er was ook een inzender die niet zonder ironie met Honing kon instemmen dat politiek een vies zaakje was... als hij er tenminste een staatkunde onder verstond die, zoals in Nederland, geheel op parlementaire beginselen berustte in plaats van op het leidersbeginsel. Maar voor hem was dat geen motief om zich van de politiek afzijdig te houden. Het was integendeel een reden te meer zich ermee bezig te houden om verdere vervuiling tegen te gaan.⁸⁵

Twee jaar later, op 7 december 1935, verklaarde de voorzitter van de almanakredactie in de rede die hij bij de uitreiking van de almanak hield dat het 'tot de schoonste principes van ons Corps [behoorde] neutraal te zijn in de ware betekenis van het woord'. Hij legde er tegenover de verontruste oud-leden de nadruk op dat het Corps niets met de NSB uitstaande had. Het politieke vuurtje, zo zei hij, dat met veel vertoon onder een 25% van de leden was opgelaaid, maar door insiders steeds als ongevaarlijk beschouwd, was uitgedoofd.⁸⁶ Ook buiten het WSC, in geheel Nederland, zou trouwens terzelfdertijd de NSB-aanhang gaan slinken als gevolg van de radicalisering die zij sinds de tweede helft van de jaren dertig doormaakte.⁸⁷ Uit de woorden van de voorzitter van de almanakredactie - en uit wat wij verder nog in CERES en de almanakken hebben gelezen - durven wij de conclusie te trekken dat de strijd tegen de nationaal-socialisten niet werd gevoerd met politieke argumenten. De corpsleden die zich kantten tegen de NSB, beriepen zich vooral op het gebruikelijke principe dat studentenverenigingen zich niet met actieve politiek behoorden bezig te

houden. Een principe dat allang het studentenleven in Nederland had gekenmerkt en waaraan de Tweede Wereldoorlog, zoals wij nog zullen zien, tijdelijk een eind maakte.

Tot 1940 hebben de Nederlandse studenten weinig aanleiding gevonden zich duidelijk te identificeren met de politieke en maatschappelijke tegenstellingen en conflicten in hun land, die waarschijnlijk te weinig tot hun verbeelding spraken. Hierin verschilden zij van hun collega's in sommige andere Europese landen, die sterk waren betrokken bij het streven van nationalistische bewegingen en de strijd voor liberaal-democratische hervormingen en tegen absolutistische regeringsvormen.⁸⁸ Ook de sympathie van studenten voor het fascisme en nationaal-socialisme is maar van korte duur geweest. Ze is goedgeeels toe te schrijven aan de weinig rooskleurige sociale en economische positie van de afgestudeerden in de jaren dertig. Dat de preoccupatie met deze ideologieën al over haar hoogtepunt heen was nog voordat de economische crisis afnam, hebben wij zoëven al proberen te verklaren door te wijzen op hun radicalisering. In het algemeen hebben in Nederland de vooroorlogse studentengeneraties zich met opzet en zeer bewust verre gehouden van het maatschappelijk gewoel om met des te meer ernst, ter voorbereiding op de 'kille' (dat is de maatschappij), het spel van 'het-student-zijn' te kunnen spelen.

268

Studentenhiërarchie

Al deze hierboven besproken studentengroeperingen werden door de buitenwacht en door het gros van de studenten zelf - die van het Corps voorop - geleidelijk ingeschaald in een studentenhiërarchie die pas in de jaren zestig van deze eeuw haar betekenis begon te verliezen. Aan de top stonden het Wageningse Studentencorps en de Wageningse Vrouwelijke Studentenvereniging, dan kwamen de confessionele gezelligheidsverenigingen, RKSv en SSR, dan Unitas Studiosorum Vadae en andere verenigingen en in de laatste plaats de nihilisten. Diezelfde standenstructuur van de studentensamenleving vond men ook in de andere universiteits- en hogeschoolsteden.⁸⁹ Het percentage nihilisten bleef overigens in Wageningen sinds de oprichting van Unitas lager dan elders. De geringe uitgaansmogelijkheden die het stadje bood, droegen hiertoe vooral bij. De tegenstellingen tussen deze groeperingen waren groot. Corpsleden behoorden zich met 'minderwaardige' lieden als unitassers en nihilisten,* aangeduid met de termen 'knor' of 'varken', niet in te laten. De sociale controle van de eigen organisatie maakte het in een kleine studentengemeenschap als de Wageningse mogelijk dat de 'corpsballen' (de aversie was wederkerig) zich ook aan deze regel hielden. De animositeit tussen de verschillende gezelligheidsverenigingen hing ook samen met het relatief geringe aantal studenten aan de hogeschool. Verenigingen hadden nu eenmaal een minimumaantal leden nodig om een

* Volgens de 'grote Van Dale' (deel 2, 1984) verstaat men onder een 'nihilist' in de studentenwereld een student die van geen studentenorganisatie (vooral van geen studentencorps) lid is. Met 'knor' of 'varken' wordt een student bedoeld die geen corpslid of van geen enkele vereniging lid is. In Utrecht rekende men, zeker in deze periode, ook de unitassers tot de nihilisten, maar niet de leden van de katholieke studentenvereniging of van de SSR. (Mededeling van een oud-lid van het USC.) Wij vragen ons af, of de hier genoemde termen thans niet verouderd zijn.

sociëteitsgebouw te kunnen beheren. Ze konden zich dus geen afvalligen permitteren en schilderden elkaar dan ook zo zwart mogelijk af. Er werden daardoor slechts zeer weinig studenten lid van een andere vereniging. De overgang van bijvoorbeeld een unitasser naar het Corps zou gelijk hebben gestaan met de bekering van een protestant tot het katholicisme, en omgekeerd, zo vertrouwde ons een prominent oud-unitasser toe. Wij hebben de indruk dat de leden van de confessionele gezelligheidsverenigingen na verloop van tijd door corpsleden als minder inferieur werden beschouwd. Zij hadden waarschijnlijk een in hun ogen geldig 'alibi', dat respectabel werd geacht.

Andersoortige verenigingen

Naast de hierboven beschreven studentengezelligheidsverenigingen die nog geruime tijd toonaangevend in de studentenwereld zouden blijven, volstaan wij met het vermelden van drie andersoortige verenigingen. De Vereniging 'Studiebelangen', waarvan alle studenten van eerst de RHLTBS en sinds 1918 de Landbouwhogeschool lid konden worden, werd op 2 maart 1905 opgericht. Zij was in de plaats gekomen van de al in 1902 door de Landbouwsociëteit Ceres in het leven geroepen Commissie tot Behartiging van Studiebelangen. De leden van deze commissie werden gekozen uit Ceresleden, maar ze zou voor de studiebelangen van alle studenten opkomen, of ze nu lid van Ceres waren of niet. Deze algemeenheid bleek een fictie. De min of meer vijandige houding tussen Ceresleden en niet-Ceresleden maakte dat de laatsten in de regel niet van de diensten van de commissie gebruik maakten. Vandaar de oprichting van de Vereniging 'Studiebelangen', die een algemeen karakter had - ook al moesten de belangrijkste bestuursfuncties door corpsleden vervuld worden - en op 29 juli 1918 door het college van curatoren van de Landbouwhogeschool als 'officieel vertegenwoordigend lichaam van ingeschreevenen aan de Landbouwhogeschool' werd erkend. In haar bestaan van 1905 tot de Tweede Wereldoorlog heeft zij getracht op verschillende wijzen voor de studiebelangen op de bres te staan. Haar activiteiten richtten zich onder meer op het uitgeven van collegedictaten, het organiseren van lezingen en excursies en het geven van inlichtingen omtrent de studie aan de Landbouwhogeschool. Ook werd zij gehoord bij veranderingen in het onderwijsprogramma, die senaatscommissies hadden ontworpen.

Het Dietse Studenten Verbond werd in 1922 opgericht. Sinds 1925 had het ook een Wageningse afdeling. Het DSV stelde zich de verbreiding van de Groot-Nederlandse gedachte ten doel, die de taalkundige eenheid en de culturele verwantschap behelsde van de verschillende delen van de 'Nederlandse stam' (Nederland, Vlaanderen en Zuid-Afrika). De belangstelling hiervoor was in Wageningen niet groot en beperkte zich vooral tot een klein aantal leden van het - nationalistische - Corps. Buiten Wageningen kregen het DSV en de Groot-Nederlandse gedachte voornamelijk aanhang onder katholieke studenten. Van hen kwamen er na 1930 sommigen, vooral in Amsterdam en in mindere mate in Nijmegen, terecht in het op het Italiaanse fascisme geënte Verdinaso, het verbond van Diets Nationaal Solidaristen, dat ook de politieke eenheid van de Nederlandstalige gewesten voorstond.⁹⁰

Op muzikaal gebied nam de in 1919 opgerichte Wageningse Studenten Orkest Vereniging, de WSOV, een belangrijke plaats in. Uit het oprichtingspamflet blijkt dat prof. Van Uven, wiens leven evenzeer door de muziek als door de wiskunde werd beheerst, de Wageningse studenten de gelegenheid wilde bieden hun muzikale ontwikkeling 'gaande te houden'. De WSOV was een algemene vereniging en geen ondervereniging van een of andere studentengezelligheidsvereniging. Dat zou ook niet mogelijk zijn geweest vanwege de schaarste aan muzikaal talent in de kleine studentengemeenschap van het stadje. Het studentenorkest repeteerde aanvankelijk bij Van Uven thuis aan de Rijksstraatweg, maar was de huiskamer weldra ontgroeid. Vanaf het begin van de jaren twintig repeteerde Van Uven elke woensdagavond met de WSOV in de hulppaula op Duivendaal, waar hij ook zijn colleges gaf. Binnen een half jaar na de eerste repetities, op 18 en 25 maart 1920, gaf de WSOV al uitvoeringen in de grote zaal van Junushoff. Elk jaar werden in de regel twee concerten gegeven, één voor de paasvakantie en één in december. Van deze concerten gaf het orkest enkele uitvoeringen: in Wageningen een concert voor de hogeschoolgemeenschap en een volksconcert, in Renkum voor de patiënten van het Oranje Nassau's Oord, een sanatorium voor tuberculosepatiënten. In 1947 zou de WSOV met het al in 1936 opgerichte Wageningse Studentenkoor opgaan in de Wageningse Studenten Koor- en Orkestvereniging, de WSKOV. Ook hiervan werd Van Uven de dirigent, hoewel hij voor koormuziek weinig voelde. Hij was vooral instrumentalist. Daarom was het voor hem een hele opluchting dat in zijn laatste jaren ir. Raimond Maris het koor onder zijn hoede wilde nemen (van 1954 tot 1959). Op 19 december 1957 vond Van Uvens afscheidsconcert plaats, waarop onder meer een door hemzelf op 25-jarige leeftijd gecomponeerd symfonisch orkeststuk onder zijn directie werd uitgevoerd. Bij die gelegenheid verleende het gemeentebestuur van Wageningen hem wegens zijn uitzonderlijke verdienste voor het muziekleven van de Wageningse gemeenschap de gouden erepenning der stad.⁹¹

- 1 Vestiging Landbouwhoogeschool te Utrecht (adres van de Faculteit der wis- en natuurkunde te Utrecht), *Cultuurgids 13* (1911), pp. 228-235; Opmerkingen naar aanleiding van het advies van de Faculteit der wis- en natuurkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht in zake hooger landbouwonderwijs, *Cultura 23* (1911), pp. 115-122.
- 2 Memorie van antwoord, ingezonden 6 Maart 1917, *Handelingen der Tweede Kamer. Bijlagen. 1916-1917*, pp. 1-2; J.M.G. van der Poel, *Het Landbouwonderwijs in Nederland tot 1918*, Wageningen, 1976, p. 128.
- 3 *Handelingen der Tweede Kamer van 15 Maart 1911*, p. 1749; P. van Hoek Hooger Landbouwonderwijs, 's-Gravenhage 1917, p. 27.
- 4 *Handelingen der Tweede Kamer, 1917-1918*, pp. 138 e.v.
- 5 J. Huizinga, *Geschiedenis der Universiteit gedurende de derde eeuw van haar bestaan, 1814-1914*. In: *Verzamelde Werken, Haarlem, 1951, deel VIII*, p. 22.
- 6 Th.E.H. Arriëns, *Universitaire bestuursorganisatie, Alphen aan den Rijn, 1970*, p. 50.
- 7 Vergelijk deze lijst van vakken met die, genoemd in artikel 20 van de Wet tot regeling van het middelbaar onderwijs. Zie hiervoor D.J. Steyn Parvé, *De wet tot regeling van het middelbaar onderwijs, Arnhem, 1863*, pp. 229-231.
- 8 M. Groen, *Het wetenschappelijk onderwijs in Nederland van 1815 tot 1980, II, Eindhoven, 1988*, pp. 356-357.
- 9 *Biografisch Woordenboek van Nederland, III, 's-Gravenhage, 1989*, pp. 466-468.
- 10 Archief LU.
- 11 *Gedenkschrift ter herinnering aan de opening van de Landbouwhoogeschool te Wageningen, 9 Maart, 1918, Wageningen, 1918*, 57 pp.
- 12 C.J.A. de Ranitz, *De Rechtspositie van de Rijksuniversiteit en van haar elementen, diss. Leiden, Alphen aan den Rijn, 1938*, p. 80.
- 13 Archief LU.
- 14 G. Minderhoud, *De Landbouwhogeschool, Wageningen, 1941*, passim. Aan dit voortreffelijke boekje, dat ook in het Engels, Frans en Duits is vertaald, hebben wij veel kunnen ontleenen; W.F. Eijvoogel, *Het onderwijs, in: De Landbouwhogeschool op een keerpunt, Jubileumboek ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Landbouwhogeschool te Wageningen, Wageningen, 1968*, pp. 27-48; M. Groen, o.c., pp. 325-404; *Studiegidsen Landbouwhogeschool 1918-1919 tot en met 1939-1940*.
- 15 Archief LU.
- 16 Ibidem.
- 17 Ibidem.
- 18 Prof.ir. G.A. van Wely, emeritus hoogleraar in de landmeetkunde aan de LU, was zo vriendelijk ons nadere inlichtingen over de landmeterscursus te verstrekken.
- 19 Archief LU.
- 20 Ibidem.
- 21 M. Groen, o.c., p. 71.
- 22 C.J.A. de Ranitz, o.c., passim.
- 23 J.L.H. Cluysenaer, *Recht in de welvaartsstaat, inaugurele rede Groningen, Groningen,*

- 1959, pp. 21-22.
- 24 C.J.A. de Ranitz, o.c., pp. 71 e.v.
- 25 Wet van den 15den December 1917, tot regeling van het hooger landbouw- en hooger vecartsenijkundig onderwijs, S.700, artikel 14, lid 2 en 3.
- 26 Archief LU.
- 27 NRC van 1 april 1922.
- 28 P.J. Oud, Honderd jaren 1840-1940, bewerkt en voor de periode na 1940 aangevuld door J. Bosmans, Assen, 1982, p. 258.
- 29 Archief LU.
- 30 D. Regeling, De stad der tegenstellingen: een sociografie van Wageningen, diss. Univ. van A'dam, Amsterdam, 1933, pp. 26 e.v.
- 31 Archief LU.
- 32 D.J. Maltha, Honderd jaar landbouwkundig onderzoek in Nederland 1876-1976, Wageningen, 1976, pp. 64-65.
- 33 Ida Luyten, In memoriam Prof.Dr. A.H. Blaauw, 17 September 1882-11 November 1942, Landbouwkundig Tijdschrift 54 (1942), pp. 769-771 (met portret).
- 34 Op de brochure werd de aandacht gevestigd door S.P. Ham, De zelfstandigheid van het Hooger Landbouwonderwijs en die van de Landbouwhoogeschool, Landbouwkundig Tijdschrift 46 (1934), pp. 201-224.
- 35 J.F. Reith, Christiaan Eijkman en Gerrit Grijns, Voeding 32 (1971), p. 192 en passim.
- 36 Idem, pp. 193-194.
- 37 E. Brouwer, Prof.Dr. G. Grijns, Landbouwkundig Tijdschrift 44 (1932), pp. 215-217 (met portret); B. Sjollema, Naar aanleiding der huldiging van Prof.Dr. G. Grijns bij zijn aftreden als hoogleraar der Landbouwhoogeschool, Landbouwkundig Tijdschrift 47 (1935), pp. 417-420; Anonymus, Prof.Dr. G. Grijns, Almanak Wageningsch Studentencorps, 1936, pp. 63-65; N.H. Swellengrebel, Toespraak tot Prof. Grijns, Ned. Tijdschrift v. Geneeskunde 85, I (1941), pp. 120-122; S. Postmus, Gerrit Grijns 1865-1944, Voeding 16 (1955), pp. 3-4, met portret; C. den Hartog, niet gepubliceerde voordracht, gehouden in 1979-1980 voor de medisch-historische cursus in Amsterdam; getypt exemplaar, zich bevindend in het Instituut voor Geschiedenis der Geneeskunde van de Kath. Univ. Nijmegen.
- 38 Bataviaansch Nieuwsblad 3 April 1936. (in het archief LU).
- 39 Tijdschrift over Plantenziekten (Quanjer nummer) 55 (1949), 3de aflevering pp. 97-232; H.L.G. de B(ruyn), In memoriam Professor Dr. H.M. Quanjer, Tijdschrift over Plantenziekten 67 (1961), pp. 36-38; A.P.J. Oort, Prof.Dr. H.M. Quanjer, 23 April 1879-1 Maart 1961, Landbouwkundig Tijdschrift 73 (1961), pp. 277-278.
- 40 Anonymus, Prof.Dr. H.M. Quanjer, Almanak Wageningsch Studentencorps 1950, p. 29.
- 41 N.G. Addens, De Vereeniging voor Hooger Landbouwonderwijs te Groningen, Groningen, 1960, p. 171.
- 42 Rouwzitting van de Senaat op donderdag 16 maart 1939. Archief LU.; A.H. Blaauw, In memoriam Prof.Ir. J.H. Thal Larsen, Eerelid van het Wageningsch Studentencorps, 6 April 1870-15 Maart 1939, Almanak Wageningsch Studentencorps 1940, pp. 59-60 (met portret).
- 43 Zie noot 51 hoofdstuk V.

- 44 Anonymus, Prof.Dr. M.J. van Uven, Almanak Wageningsch Studentencorps, 1951, pp. 28-30; N.H. Kuiper, In memoriam Prof.Dr. M.J. van Uven 1878-1959, Statistica Neerlandica 13 (1959), pp. 255-258; L.C.A. Corsten, Retrospectief, voordracht gehouden op 19 mei 1988 bij zijn afscheid als hoogleraar in de wiskundige statistiek aan de Landbouwuniversiteit, Wageningen, 1988, p. 7; Raimond Maris, Joh. van Uven, een leven vol wiskunde en muziek. Wageningen 1989.
- 45 R. Maris, o.c., pp. 29-30.
- 46 Zie pp. 202 e.v..
- 47 J.G. Betrem, Dr. W.K.J. Roepke als hoogleraar te Wageningen, Tijdschrift over Plantenziekten 59 (1953), pp. 160-164; anonymus, Prof.Dr. W.K.J. Roepke, Almanak Wageningsch Studentencorps 1954, pp. 22-23 (met portret); H.J. de Fluiter, In memoriam Professor Dr. W.K.J. Roepke, 18 september 1882-7 februari 1961, Tijdschrift over Plantenziekten 67 (1961), pp. 33-35 (met portret); idem, Prof.dr. W.K.J. Roepke†, 18 september 1882-7 februari 1961, Landbouwkundig Tijdschrift 73 (1961), pp. 313-315.
- 48 Archief LU.
- 49 W.S. Duvekot, Vijftig jaar Sprenger Instituut: een bewijs van houdbaarheid, Fruitteelt 76 (1986), pp. 688-690.
- 50 S.J. Wellensiek, Prof.Ir. A.M. Sprenger, ter nagedachtenis, 10 augustus 1881-20 november 1958, Landbouwkundig Tijdschrift, 70 (1958), pp. 765-766.
- 51 Anonymus, In memoriam Prof.Ir. A.M. Sprenger, Almanak Wageningsch Studentencorps 1959, p. 27.
- 52 C. Broekema, De studie aan de Landbouwhoogeschool in verband met de plaats der landbouwkundige ingenieurs in de maatschappij. Toespraak gehouden bij de opening van het 6e congres van de natuurfilosofische en technologische faculteiten in Nederland, aanwezig in de Historische Verzameling en in de Universiteitsbibliotheek der LU.
- 53 Memorie van antwoord, ingezonden 6 Maart 1917, 51.1. Handelingen der Tweede Kamer. Bijlagen. 1916-1917, pp. 1-2.
- 54 Archief LU.
- 55 Ibidem.
- 56 Handelingen der Eerste Kamer van 18 september 1919, pp. 14-18.
- 57 Zie noot 56.
- 58 Archief LU.
- 59 Ibidem.
- 60 Ibidem.
- 61 Jaarboeken van de Landbouwhoogeschool, 1919 tot en met 1940, uitgegeven door de Senaat der Hoogeschool, lijsten van de met goed gevolg geëxamineerden.
- 62 Jaarboeken, opgaven van promoties.
- 63 Zie noot 52, p. 18.
- 64 Rob Hagendijk, Het studentenleven, Amsterdam, 1980, p. 51.
- 65 Almanak Wageningsch Studentencorps 1922, pp. 50-54.
- 66 A.C.J. de Vrankrijker, Vier Eeuwen Nederlandsch Studentenleven, Voorburg, z.j., pp. 182 e.v.
- 67 Archief LU.

- 68 Almanak Wageningsch Studentencorps 1925, p. 168; Hekaton, 1878-1978 Honderd jaar gedurfd leven, Wageningen, 1978, pp. 150-152.
- 69 Archief LU.
- 70 Almanak Wageningsch Studentencorps 1927, pp. 165-166; idem, 1928, p. 182.
- 71 Archief LU.
- 72 Almanak Wageningsch Studentencorps 1922, pp. 230-235; Lustrumboek KSV St. Franciscus Xaverius, Wageningen, 1975, pp. 33 en 70.
- 73 H. Hessels, De Wageningse student en zijn organisaties, in: De Landbouwhogeschool op een keerpunt, Wageningen, 1968, p. 65.
- 74 Lustrumboek KSV St. Franciscus Xaverius, pp. 28 e.v.
- 75 Rob Hagendijk, o.c., p. 74.
- 76 Gedenkboek SSR afdeling Wageningen 1931-1956, Wageningen, 1957, pp. 11-14.
- 77 Almanak Wageningsch Studentencorps 1933, pp. 297-310, 319; idem, 1935, pp. 293-302, 309.
- 78 Forum Vadense, Orgaan van de Unitas Studiosorum Vadae, eerste lustrum 27 februari 1940, Wageningen, 1940, pp. 9-35.
- 79 Veluwsche en Betuwsche Post van Vrijdag 27 September 1935.
- 80 Archief LU.
- 81 Forum Vadense, pp. 11-19.
- 82 Archief LU.
- 83 Zie noot 81.
- 84 Jacques Janssen en Paul Voestermans, De vergruisde Universiteit, diss. KUN, Nijmegen, 1978, p. 100.
- 85 Ceres, Orgaan van het Wageningsch Studentencorps, 27 (1933), pp. 9, 207-211 en 218.
- 86 Ceres, 29 (1935), p. 119.
- 87 A.A. de Jonge, Het Nationaal Socialisme in Nederland, voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling, Den Haag, 1968, pp. 102-127.
- 88 J. Janssen, Bewogen beweging. De studentenbeweging: meer verleden dan toekomst? In: J. Thurlings e.a., Institutie en Beweging, Deventer, 1980, pp. 186-194 en Rob Hagendijk, o.c., pp. 35-38.
- 89 C.J. Lammers, Studentenvakbeweging en universitaire democratie, Amsterdam, 1968, p. 10.
- 90 P. Geyl, De Groot-Nederlandse gedachte I, Haarlem, 1925 en II, 1930.
- 91 R. Maris, o.c., p. 66.

De Landbouwhogeschool tijdens de Tweede Wereldoorlog

277

In dit hoofdstuk zullen wij zien dat het universitaire verzet niet is voortgekomen uit maatregelen van de Duitse bezetter tegen de instellingen van hoger onderwijs als zodanig. Van Duitse zijde is eigenlijk opvallend weinig beleid gevoerd ten aanzien van de universiteiten en hogescholen zelf. Van een welbewuste poging om het hoger onderwijs te nazificeren bijvoorbeeld is ternauwernood sprake geweest. In het algemeen zijn universiteiten en hogescholen slechts getroffen door maatregelen die ook andere bevolkingsgroepen raakten. Bij de twee grote conflicten aan deze instellingen ging het om beleid van wijdere strekking. Zo vond het ontslag van de joodse docenten in het kader van het ontslag van alle joden in overheidsdienst plaats. En bij de strijd om de loyaliteitsverklaring ging het om de arbeidsinzet die met het hoger onderwijs op zichzelf niets te maken had.¹

Het bestuur in Nederland tijdens de bezetting

Voordat wij hierop ingaan, dienen we eerst in het kort uiteen te zetten hoe het bestuur in Nederland tijdens de bezetting, dat verantwoordelijk was voor de genomen maatregelen, ingericht was. Rijkscommissaris (Reichskommissar) dr. A. Seyss-Inquart gaf aan zijn eigen bestuursapparaat het karakter van een 'toezichhoudend bestuur', een indirect bestuur, dat zich bepaalde tot beleid en controle. Besturen in engere zin en beheren geschieden door de Nederlandse organen die dit altijd al gedaan hadden: de hoogste bestuurders waren de secretarissen-generaal, die een eigen, maar wel afgeleide bevoegdheid kregen en in het algemeen de zorg hadden

voor de uitvoering van de voorschriften van het rijkscommissariaat. Zij stonden in min of meer geregeld contact met de bezettingsautoriteiten: rijkscommissaris Seyss-Inquart en zijn staf, die het burgerlijk bestuur in Nederland vormden. De staf van de rijkscommissaris bestond uit vier commissarissen-generaal (Generalkommissare), waarvan wij hier de drie noemen, die in de wereld van het hoger onderwijs in deze periode een belangrijke rol zullen spelen: dr. F. Wimmer, commissaris-generaal voor bestuur en justitie (Verwaltung und Justiz), onder wie onder andere het onderwijs ressorteerde. Op dit terrein werden de meeste initiatieven ontplooid door dr. H. Schwarz, hoofd van de Hauptabteilung Erziehung und Kirchen. In 1942 werd aan hem, in het bijzonder voor universitaire kwesties, prof. W. von Stokar toegevoegd. H. Rauter was commissaris-generaal voor openbare orde en veiligheid (das Sicherheitswesen) én Höhere SS- und Polizeiführer. In die laatste hoedanigheid was hij eerder de ondergeschikte van Reichsführer-SS Himmler dan van Seyss-Inquart. Het was Rauter die door de razzia's en arrestaties op 6 februari 1943 de crisis deed ontstaan die het universitaire leven praktisch stillegde.² Ten slotte moeten wij nog F. Schmidt noemen, commissaris-generaal voor bijzondere bemiddeling (zur besonderen Verwendung) onder wie begin 1942 de arbeidsinzet was komen te ressorteren. Daardoor zou hij in strijd raken met zijn voornaamste taak: ervoor te zorgen dat Nederland geleidelijk toegroeide naar het nationaal-socialistische Duitsland.

Van de secretarissen-generaal is voor ons de belangrijkste prof.dr. J. van Dam van het departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming, welk laatste woord hij zelf met een 'C' schreef. Van Dam - eind 1940 benoemd - was hoogleraar Duits aan de Universiteit van Amsterdam en bleef dit in deeltijd gedurende de bezetting. Hij was pro-Duits, maar had weinig op met de NSB. Zijn voornaamste medewerker was jhr.mr. L.P.D. op ten Noort, hoofd van de afdeling hoger onderwijs, eveneens pro-Duits. De NSB verachtte hij zo mogelijk nog meer dan zijn chef. Van der Leeuw geeft een uitstekende karakteristiek van Van Dam, welke voor enig inzicht in diens ambtelijke handel en wandel het citeren overwaard is: 'Enerzijds steeds geneigd de Duitsers tegemoet te komen, anderzijds bevreesd de vaderlanders te kwetsen, bleef Van Dams handelen een wankelen tussen goed en kwaad, dat wel op een catastrofe moest uitlopen'.³

Het antisemitische beleid van de Duitsers voltrok zich in een vanaf het begin van de bezettingstijd stapsgewijze uitgevoerde procedure, van registratie en isolering tot deportatie en uitroeiing. In dit hoofdstuk beperken wij ons tot het aanstippen van slechts enkele gebeurtenissen die zich ook op de universiteiten en hogescholen hebben voorgedaan. Per 30 september 1940 werd de benoeming of bevordering van alle ambtenaren die geheel of gedeeltelijk van joodse bloede waren, verboden. Niet aanstellen, niet bevorderen. Van ontslag geen sprake. Nu ja, als dat het ergste was. Zo werd er, volgens prof.dr. J. Presser, in joodse kringen nog gedacht.⁴ De secretarissen-generaal hadden tegen het verbod aangevoerd dat het met de grondwet in strijd was, die immers in artikel 5 bepaalde dat iedere Nederlander tot elke landsbediening benoembaar was. De rijkscommissaris diende maar voor een verordening te zorgen, die de wettelijke grondslag zou vormen voor de te nemen maatregelen. Daarop volgde een verordening van Seyss-Inquart, waarvan het eerste artikel, waar het vooral op

aankomt, luidde: 'Die rechtlichen und finanziellen Verhältnisse der Beamten, Angestellten und Arbeiter im Staatsdienst, insbesondere die Voraussetzungen, unter denen sie angestellt und entlassen werden können, werden nötigenfalls unter Abweichung von dem bisher geltenden Recht geregelt'. In afwijking dus van het tot heden geldende recht. Artikel 5 van de grondwet was hiermee in beginsel opgeheven, merkt L. de Jong op.⁵ Men geve er zich rekenschap van, dat hier geen sprake was van aanstelling of bevordering van ambtenaren, maar van aanstelling en ontslag. De voorzitter van het college van secretarissen-generaal, jhr. mr. A.M. Snouck Hurgronje - afgetreden kort na de invasie in de Sowjet-Unie -, en met hem het gehele college, capituleerde en beloofde 'voorlopig' geen joden tot ambtenaar te benoemen. De enige overweging die de secretarissen-generaal zou kunnen verontschuldigen is, dat als zij waren afgetreden, hun plaatsen zouden zijn ingenomen door NSB'ers, waardoor het hek helemaal van de dam was geweest.

Ariërverklaring

Begin oktober 1940 - ongeveer een week na het Duitse verbod joden te benoemen of te bevorderen - volgden de 'vraagformulieren' oftewel de ariërverklaring, volgens Presser 'de test voor de Nederlandse ambtenaren van hoog tot laag'.⁶ De ambtenaren, aldus de schrijver-advocaat Abel Herzberg, moesten 'verklaren of zij en hun echtgenoten tot de bodem uit Arische boter bestonden of dat er ook Joodse margarine door hun ziel was gemengd, en zo ja, voor hoeveel percent. (...) Men riep zijn grootouders in de herinnering op, men tekende, en men wist toen nog niet wat men deed. Elk voor zich tekende het doodvonnis over de eigen beschaving'.⁷ Elke ambtenaar kreeg twee formulieren. Het A-formulier voor de ariërs en het B-formulier voor de niet-ariërs. Deze formulieren moesten vóór eind oktober, ingevuld en ondertekend, ingeleverd zijn. Het had nu voor iedereen duidelijk kunnen zijn wat de bedoeling van de Duitsers was: de absolute scheiding tussen joden en niet-joden. Er waren echter bijna geen principiële weigeringen om hieraan mee te werken. Die zouden zich misschien, en zelfs op grote schaal, hebben voorgedaan wanneer van bovenaf het voorbeeld was gegeven. Want er was wel degelijk onbehagen, dat ook tot enige acties leidde. Daarmee namen de universiteiten en hogescholen het initiatief tot een poging om de bezetter af te houden van zijn maatregelen die in strijd waren met 'Nederlands geestesmerk'.

De eerste actie was gericht tegen het verbod van benoeming en bevordering. Ze ontstond in Amsterdam, waar prof. mr. P. Scholten een adres opstelde, dat op 13 oktober aan de rijkscommissaris werd toegestuurd, ondertekend door circa de helft (229) van de Nederlandse hoogleraren. Het adres spreekt uit, dat de vraag of beoefenaren van de wetenschap joden zijn 'voor ons... van geen belang [is]'; 'naar Nederlandse opvatting betekent de beoefening der wetenschap dienst aan ene, universele, voor alle mensen geldende waarheid', aan welke dienst deze wetenschap 'haar zedelijke waarde en maatschappelijke betekenis' ontleent. De invoering van discriminerende maatregelen zou 'niet een probleem oplossen, maar er een scheppen, alsook lijnrecht indruisen tegen de tradities en vrijheden, waarvan ons de handhaving door

Uwe Excellentie is toegezegd'.⁸ Ongeveer tegelijkertijd ondertekenden in Leiden 1700 studenten een protestschrijven, gericht aan de rijkscommissaris.

Een en ander zette zich als het ware voort in de reactie op de tweede Duitse maatregel: de toezending van de ariërverklaring. Aan de Universiteit van Leiden wilde aanvankelijk een grote groep hoogleraren het invullen en ondertekenen van deze verklaring principieel weigeren. De groep slonk tot er 18 over waren.

De houding van de Hoge Raad

Dit is onder meer aan de houding van de Hoge Raad, ons hoogste rechtscollege, toe te schrijven. Bij meerderheid van stemmen besloot de raad namelijk de ariërverklaring zonder protest te ondertekenen. Voor weigering bestond zijns inziens geen rechtsgrond. Hiervan ging een ontmoedigende invloed uit op de Leidse hoogleraren die ten slotte allen de verklaring tekenden. Maar niet minder dan 60 van hen voegden er toch een door de militante prof. mr. B.M. Telders opgesteld protest aan toe, gericht aan het college van curatoren ter doorzending aan het departement. 'Van elders in den lande weten we niet veel', schrijft Presser.⁹ Wij kunnen hierbij aantekenen dat eveneens drie hoogleraren van de Landbouwhogeschool, Blaauw, Olivier en J.A. Prins, hun verklaring onder protest hebben getekend. Het was tijdens de rondvraag van de senaatsvergadering op 29 oktober 1940 dat dr. J. Smit, hoogleraar in de microbiologie, de ariërverklaring, door hem de 'jodenverklaring' genoemd, ter sprake had gebracht. Doordat ze zo laat gekomen was, had hij nog geen overleg met collega's kunnen plegen, zei hij. Maar hij had er behoefte aan te verklaren ernstige bezwaren tegen de ondertekening te hebben. Een woord van protest vond hij op zijn plaats. Hij verwees daarbij naar de Leidse actie. Hij beval ten slotte de senaatsleden aan de invulling van de verklaring te weigeren. De voorzitter, rector magnificus ir. M.F. Visser, antwoordde dat een debat over deze kwestie niet op de weg van de senaat lag. Desgewenst zou men er na afloop van de vergadering over kunnen spreken, waar Olivier meteen voor was. Prins meende dat onder protest getekend moest worden en dat een gedachtenwisseling daarover in de senaat diende plaats te vinden. Visser preciseerde zijn standpunt door te stellen dat het hier ging om een zaak van iedere ambtenaar persoonlijk en niet van de senaat. Als rector had hij de stukken alleen maar gedistribueerd. Prins nam hierop zijn opmerking terug. Tegen het eind van de rondvraag zei Blaauw nog, dat hij niet over de 'jodenverklaring' wenste te debatteren, maar haar wel als een buitengewoon ernstig feit beschouwde, waarover hij zijn mening niet achterwege kon laten. Het was Blaauw niet gegeven om zich nog vaker uit te spreken over het onrecht dat de bezetter de Nederlandse samenleving in steeds heviger mate zou aandoen. Per 1 september 1942 vroeg en kreeg hij om gezondheidsredenen ontslag. In de nacht van 10 op 11 november 1942 overleed hij op de leeftijd van 60 jaar. Zijn fysiek had deze begaafde wetenschapsbeoefenaar - in 1920 was hij benoemd tot lid van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen - niet toegestaan te voldoen aan de hoge eisen die hij steeds aan zichzelf had gesteld.¹⁰ In diezelfde tijd betoogde het op 4 oktober 1940 voor de eerste maal verschenen illegale blad *DE GEUS ONDER STUDENTEN*, opgericht door twee in Den Haag wonende Leidse studenten, Jan en Huib Drion, in zijn tweede nummer, gedateerd October 1940, 'dat

er geen jodenprobleem bestond, maar alleen een antisemietenprobleem'. De ariërverklaring, de 'verklaring van onbevleete ariëteit', gold voor de Duitse bezetters als de legitimering van de maatregel waarvoor zij de onmisbare voorwaarde was. Pas toen zij onderscheid hadden gemaakt tussen joden en niet-joden, konden zij deze eersten op 21 november 1940 van hun ambt, ereambt of dienst ontheffen en later, op 21 februari 1941, ontslaan.¹¹ De reden was er ook bij vermeld: 'Zur Sicherung öffentlicher Ruhe und Ordnung'. De joden gingen eruit en zij zouden er ook aan gaan.

Ambtsontheffing en ontslag van de joodse docenten

De ambtsontheffingen van de joodse docenten, die voorafgingen aan hun ontslagen, brachten vrijwel overal nieuwe onrust teweeg. Tot spontane stakingsbewegingen kwam het alleen in Delft, dat in dit opzicht het spits afbeet, en in Leiden. In Delft volgde de staking op de indrukwekkende rede van de student Frans van Hasselt, in Leiden op het niet minder indrukwekkende college van prof. mr. R.P. Cleveringa. De Duitse reactie kwam kort daarna. Op 27 november werden Leiden en Delft bij beschikking van Wimmer voor onbepaalde tijd gesloten. Leiden zou tot de bevrijding dichtblijven, Delft bleef een half jaar gesloten. Cleveringa werd een dag na zijn college gearresteerd. Eén verhoor werd voldoende geacht. Zijn gevangenschap heeft acht maanden geduurd. Frans van Hasselt werd in de zomer van 1941 gearresteerd, omdat de Sicherheitspolizei hem ervan verdacht betrokken te zijn bij een in OD-verband* gepleegde liquidatie. Een jaar later overleed hij in het concentratiekamp Buchenwald. Nog vóórdat de joden uit hun ambt werden ontheven, was, door de schok van de ariërverklaring, op initiatief van de hierboven al genoemde prof. Scholten, hoogleraar in het burgerlijk recht aan de Universiteit van Amsterdam, een niet-officieel college van overleg tussen de verschillende universiteiten en hogescholen opgericht. Dit college, waarin gewoonlijk elke instelling door drie, niet steeds dezelfde, hoogleraren vertegenwoordigd was, droeg een strikt legaal karakter. Het doel was door een regelmatig contact tot het uitwisselen van inlichtingen en het bepalen van een standpunt te komen. Op 23 november, daags nadat het bericht van de ambtsontheffing van de joodse docenten bij de instellingen bekend was geworden, had dit interacademiale hooglerarenberaad vergaderd. Besloten werd dat men de collega's zou opwekken tot een openlijk krachtig protest op college en dat men de studenten zou trachten af te houden van demonstraties of stakingen. Sluiting van de universiteiten en hogescholen diende in ieder geval te worden vermeden. Verscheidene, maar lang niet alle hoogleraren hielden zich aan het besluit dat ze op het eerste college na de ambtsontheffing van hun joodse collega's tegen dit ingrijpen zouden protesteren.¹² Dit gebeurde wel vrij algemeen in Wageningen, waar het ook tot de gedeeltelijke uitvoering van een proteststaking onder de studenten kwam na de

281

* De Ordedienst (de OD) was een geheime organisatie die min of meer op militaire leest geschoeid was. De OD stelde zich vooral ten doel 'rust en orde' te handhaven van het moment af waarop de Duitsers Nederland zouden verlaten. Zie L. de Jong, HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN IN DE TWEDE WERELDOORLOG, deel 5, tweede helft, pp. 796 e.v.

44 Prof. dr. ir. S.C.J. Olivier, 1879-1961

ambtsontheffing van de lector ir. M.W. Polak, de docent dr. A. Schweizer en de scheikundige dr. G. Berger. Enige hoogleraren gaven enkele dagen geen college. Door vele docenten werden bij de aanvang van het eerstvolgende college woorden aan de gedupeerden gewijd, terwijl prof. Smit bovendien als teken van rouw, zoals hij destijds zei, na zijn toespraak tot de studenten, zich zonder college te geven, terugtrok. Hij en prof. S.C.J. Olivier, hoogleraar in de organische chemie, werden voor een verhoor op 14 januari 1941 in Den Haag ontboden. Kort daarna, op 27 januari, werd Smit 'mit sofortiger Wirkung' ontslagen. In de vergadering van het college van curatoren op 10 maart 1941 bracht de president-curator, dr. E. van Welderen Baron Rengers, evenals zijn medecuratoren mr. A.I.M.J. Baron van Wijnbergen en dr. F.E. Posthuma pro-Duits, het ontslag van prof. Smit ter sprake. 'Was hij', aldus Rengers, 'eerder op de hoogte geweest van de handelwijze van dien Hoogleraar, dan had misschien door een disciplinaire maatregel, b.v. schorsing, het ontslag voorkomen kunnen worden. Daarom is in een brief aan Rector Magnificus en Assessoren gevraagd voortaan onmiddellijk bericht te zenden, zoodra zich een dergelijke gebeurtenis weder mocht voordoen'. Rengers achtte termen aanwezig om een voorstel tot toekenning van pensioen te doen, 'speciaal met het oog op de kosten der opvoeding van de beide zoons van Prof. Smit. Overigens moet een hoogleraar, die aldus handelt, de persoonlijke consequenties zelf dragen'. Smit kreeg inderdaad een 'Gnaden-pension' van

f 4.000,- per jaar. Ook mocht hij in zijn dienstwoning blijven wonen. Na de bevrijding hervatte hij zijn hoogleraarschap.¹³ Olivier, die lid was geweest van het inmiddels opgeheven Comité van Waakzaamheid van anti-nationaal-socialistische intellectuelen, ontving van Van Dam een brief d.d. 1 februari 1941, waarin deze hem berichtte dat werd afgezien van het nemen van maatregelen tegen hem in verband met zijn toespraak tot de studenten. Verdere politieke uitspraken van hem zouden echter de ernstigste gevolgen voor zijn positie en zijn persoon kunnen meebrengen. Maar het lag niet in Oliviers militante natuur zich afzijdig te houden van alles wat naar aantasting van de vrijheid zweemde. Hij gaf zich dan ook geheel aan de strijd tegen fascistische en nationaal-socialistische bewegingen. Toch heeft het nog tot 28 juli 1941 geduurd voordat hij werd gearresteerd. De aanleiding daartoe was dat hij Duitse reclamebiljetten, van het bekende V-teken voorzien, die door enkele nationaal-socialistische studenten op de ramen van het hoofdgebouw waren aangebracht, onmiddellijk liet verwijderen. Na ongeveer elf maanden in diverse gevangenissen en in het concentratiekamp in Amersfoort te hebben doorgebracht, werd hij weer in vrijheid gesteld, maar uit Wageningen en andere academiesteden verbannen, terwijl hij op 14 januari 1942 tevens als hoogleraar ontslagen werd.¹⁴

283

In Utrecht vroegen curatoren aan de hoogleraren om niet in te gaan op de gebeurtenissen tijdens hun colleges. Wel voerde op 26 november, dezelfde dag waarop Cleveringa zijn rede te Leiden hield, de hoogleraar V.J. Koningsberger als secretaris van de academische senaat het woord. Hij sprak van diepe smart en teleurstelling, van sympathie voor hen wie het aanging. Toch riep hij de studenten niet op tot illegaliteit of illoyaliteit: 'Integendeel, blijft volharden in uw bewonderenswaardige zelfbeheersing...' Zover was Cleveringa in Leiden niet gegaan. Hij wist dat een staking dreigde. Slechts om tactische redenen had hij die ontraden. Ook in Utrecht dreigde een staking. Nadat de Leidse staking bekend was geworden, besloten de besturen van de studentenverenigingen, toen een ijlbode uit Leiden was aangekomen, op 27 november in staking te gaan. De rector magnificus, dr. H.R. Kruyt, deed een manifest uitgaan, waarin hij een beroep deed op de zelfbeheersing van de studenten. Niet zonder gevoel voor demagogie schreef hij: 'Ook al voelt men zich gewond, daarom slaat men toch niet de hand aan zichzelf'. Natuurlijk kan men dit een doordacht argument noemen. Het maakte veel indruk en het gevolg was dat de staking niet doorging en de colleges normaal werden bezocht.

A-politieke houding en onderlinge verdeeldheid verdwijnen

In het verhaal over de studentengezelligheidsverenigingen hebben we gezien dat zich in de vooroorlogse studentenwereld slechts betrekkelijk weinig studenten actief interesseerden voor levensbeschouwelijke en politieke vraagstukken. Wij hebben ook gezien dat de studentenwereld vóór 1940 verdeeld was in verschillende groeperingen die weinig of geen contact met elkaar hadden. Dat was niet alleen in Wageningen het geval, maar evenzeer in de andere universiteits- en hogeschoolsteden. De Duitse bezetting veroorzaakte echter in deze situatie een ingrijpende verandering. Ook in de studentenwereld drongen de politieke tegenstellingen immers met zo'n heftigheid door, dat de belangstelling voor politiek niet kon uitblijven. Deze be-

perkte zich aanvankelijk vooral tot de weinig genuanceerde indeling van studenten en hoogleraren in twee categorieën: een die 'goed' was en een die 'fout' was. 'Goed' waren dan degenen die anti-Duits waren en tegen de NSB en 'fout' zij die dat niet waren. Niet elke Duitsgezinde was trouwens ook een aanhanger van de NSB. Men denke, bijvoorbeeld, aan mensen als Van Dam, die geen sympathie voelde voor de NSB en een hekel had aan Mussert. Naarmate de Duitse bezetter door zijn maatregelen, zijn besluiten en zijn gehele optreden steeds meer zijn ware gezicht vertoonde, verdiepte zich het politieke inzicht van het merendeel van de studenten in het wezen van het nazisme. En dat zou in toenemende mate leiden tot een geest van verzet, beginnend met bovengrondse legale activiteiten en eindigend met ondergrondse illegale acties. Parallel hiermede constateren wij in de studentenwereld die vóór de Tweede Wereldoorlog zo verdeeld was geweest, een neiging tot samengaan en een streven naar vernieuwing. Zo ontstond reeds in juli 1940 de legaal optredende 'Nederlandse Studenten Federatie' (NSF) als overkoepelend orgaan van de in de verschillende universiteits- en hogeschoolsteden gevormde contactcommissies van studentenverenigingen. In een eerste oproep aan alle studenten verklaarde het bestuur van de federatie: 'Wij willen trouw blijven aan ons volk en zijn waardige tradities. (...) Wij willen handhaving van de bij ons volkskarakter aansluitende geestelijke vrijheid in het openbare leven, met volledige erkenning van de noodzakelijke handhaving van orde en gezag'.¹⁵

De federatie stelde zich de behartiging van de algemene studentenbelangen ten doel en wilde zich vooral toeleggen op de bevordering van universitaire sportbeoefening en gezondheidszorg en de inrichting van studenten-eettafels. Van der Leeuw merkt op dat aan deze punten in vrijwel alle universiteits- en hogeschoolsteden iets gedaan is, met gewoonlijk gunstige resultaten. Dat de NSF 'toch niet geheel ten prooi was aan de waan van de tijd' (daarmee bedoelde hij het plotseling modieus geworden streven naar eenheid) blijkt volgens hem uit het feit dat in het programma ook een passage was opgenomen, waarin werd gesteld dat die eenheid slechts zou kunnen berusten op 'erkenning van de noodzakelijkheid van vrije en onafhankelijke beoefening van de wetenschap'. Tegen de schending van dit beginsel door de bezetter zou de NSF voortdurend moeten protesteren. Zij deed dit op waardige wijze, maar zou te zwak blijken om de leiding van de gebeurtenissen in handen te kunnen houden.¹⁶

Een zelfde behoefte aan saamhorigheid, gepaard gaande met gevoelens van afkeer van het 'oude' en drang naar het 'nieuwe', nemen wij ook waar in het groter verband van het Nederlandse volk. Zo presenteerde zich eind juli 1940 een gloednieuwe politieke beweging: de Nederlandse Unie, die op deze behoefte inspeelde, maar tegelijk - al bleef dit voor velen van haar leden onduidelijk - streefde naar aanpassing aan de nieuwe situatie en aanvaarding van de gedachte van een Duitse eindoverwinning, gevolgd door de Duitse suprematie in Europa. Uit ergernis over de aanhang die de Nederlandse Unie ook onder studenten verwierf, begonnen de gebroeders Drion met de uitgave van het illegale studentenblad *DE GEUS ONDER STUDENTEN*, dat wij hierboven al genoemd hebben, toen wij de ariërverklaring bespraken. Op 4 oktober 1940 verscheen het eerste nummer waarin de redactie felle kritiek

uite op de Nederlandse Unie en haar 'gevaarlijke vaagheden en geïmporteerde leuzen'. Het illegale studentenblad *DE VRIJE KATHEDER* begon eveneens einde 1940 te verschijnen. Amsterdams van oorsprong, sterk links, in hoofdzaak communistisch georiënteerd, is het volgens Van der Leeuw steeds een typisch agitatieblad gebleven. Daardoor had het zelfs bij de studenten van de Universiteit van Amsterdam weinig gezag.¹⁷

De segregatie van de joodse studenten

Terstond na de verwijdering van de joodse docenten begonnen geruchten te circuleren over de verwijdering van joodse studenten. Om dit te voorkomen bezocht een delegatie van de Nederlandse Studenten Federatie secretaris-generaal Van Dam. Zij kreeg van hem de toezegging dat hij alles zou doen om het Nederlandse karakter van de universiteiten in stand te houden. Bovendien deelde hij de delegatie mee, dat hem van maatregelen tegen joodse studenten niets bekend was. Maar reeds in januari 1941 kwamen de Duitsers met een ontwerp-verordening, die de joodse studenten zou verwijderen. Van Dam probeerde inderdaad, zoals hij de NSF beloofd had, de zaak tegen te houden. Het lukte hem van de rijkscommissaris gedaan te krijgen dat - voorlopig althans - met de invoering van een numerus clausus (dat wil zeggen de vaststelling van een in dit geval maximum aantal joodse studenten) volstaan zou worden. Toen het gerucht hiervan tot de universiteiten was doorgedrongen, werd besloten tot protest. *DE GEUS* achtte elke vorm van verzet en dus ook staking gerechtvaardigd, zelfs als sluiting van de instellingen daarvan het gevolg zou zijn. Maar ondanks de onrust onder de studenten kwam het niet tot een staking. Ook de studenten waren nog van mening dat de universiteiten en hogescholen open moesten blijven. Het protest waartoe was besloten, werd ingediend door de NSF, die in een open brief aan Van Dam aan haar diepe teleurstelling uiting gaf; effect bleef uit. Het studiejaar 1941-1942 begon met een studentenstop voor eerste- en tweedejaarsstudenten van joodse afkomst. Kort daarop, op 23 oktober 1941, werd het lidmaatschap van niet-commerciële verenigingen voor joden verboden, tenzij deze uitsluitend joodse leden telde, een nieuwe maatregel ter bevordering van het joodse isolement. Sinds 15 september was het hun ook al verboden deel te nemen aan openbare bijeenkomsten en gebruik te maken van openbare inrichtingen, voor zover die bestemd waren om de bevolking ontspanning, tijdverdrijf en voorlichting te bieden.¹⁸ Tot de niet-commerciële verenigingen werden ook de studentenverenigingen gerekend. Toen de joodse studenten hiervan geen lid meer mochten zijn, gingen bijna alle verenigingen tot opheffing over of stakten hun activiteiten: zij aanvaardden de discriminatie niet. In Wageningen besloten nog in oktober de Wageningse Vrouwelijke Studentenvereniging en de Societas Studiosorum Reformatorum tot opheffing en op 1 november schorste het Wagenings Studentencorps zijn werkzaamheden. De R.-K. Studentenvereniging Sint Franciscus Xaverius werd enige tijd later door de bezetter gedwongen te sluiten, omdat zij weigerde het bordje 'Verboden voor Joden' te plaatsen. *Unitas* telde onder haar leden zowel enige joden als een klein aantal NSB'ers of sympathisanten van deze beweging. De verhouding tussen deze twee groepen was in de eerste maanden van de bezetting redelijk goed. Toen het bekend was geworden

Dit bleek een fictie te zijn. De vereniging had wel degelijk een nationaal-socialistische signatuur gekregen waardoor steeds meer leden die hiervan niet waren gediend, hun lidmaatschap opzegden. De 'fouten' die overbleven, verenigden zich in de loop van 1942 met enkele anderen in het nationaal-socialistisch Studentenfront, dat het landelijk trouwens tot niet veel meer dan enkele honderden leden gebracht heeft, waarvan velen nog verdwenen 'doordat zij óf dienst namen aan het oostfront óf aan Duitse universiteiten gingen studeren'.²⁰

De opheffing van vrijwel alle studentencorporaties

Zo waren in de herfst van 1941 uit protest tegen de jodensegregatie bijna alle studentengezelligheidsverenigingen verdwenen. Ook de NSF, de overkoepeling van alle studentenorganisaties, was tot ontbinding overgegaan. De opheffing van de studentencorporaties, waartoe de leden met veel pijn en moeite hadden besloten, werd niet alleen door de bestuurders van de universiteiten en hogescholen betreurd, maar ook door Van Dam en zijn departement. Zijn contact met de studentenwereld als geheel was daardoor verloren gegaan. Hun greep erop waren ze kwijtgeraakt. Had Van Dam niet al in januari 1941 geprobeerd de NSF een zekere verantwoordelijkheid te geven voor het handhaven van orde en rust? Dat was toen mislukt door de afkondiging - een maand later - van de numerus clausus voor joodse studenten. Toch leek het in 1942 korte tijd mogelijk een representatieve studentenorganisatie te creëren. In de loop van 1941 hadden de Duitsers namelijk het plan opgevat om het lidmaatschap van één algemene studentenvereniging verplicht te stellen. Dit plan moest echter wel stranden toen de NSB zich ervan meester maakte en aan het Studentenfront de leiding wilde geven. Van Dam en Schwarz c.s. lieten de zaak even op haar beloop, maar zagen weldra in, dat vanwege de bijna unanieme afwijzing door de studenten van de NSB van een algemene studentenvereniging onder haar leiding niets kon komen. Alleen in Wageningen werd toch nog een poging gewaagd. Daar verscheen ir. S.D. Rispen, landbouwkundig ingenieur en Landstand-expert, als 'gemachtigde' voor de verbetering van het studentenleven. Maar het zou bij een poging blijven.²¹ Eind maart 1942 sprak hij op de sociëteit van Unitas. Om een indruk te geven van zijn optreden en van de situatie waarin de USV toen verkeerde, halen wij hier een passage aan uit een brief van een 'goede' unitasser (de laatste praeses vóór de instorting van de vereniging) aan zijn vriend, die toen zijn praktijk verrichtte.

'Woensdagavond heeft hij bij ons op de kroeg gesproken. Tijdens het debat ging het er vrij warm aan toe. Hij vroeg of de vereniging als zodanig bereid was om loyaal mee te werken. (...) De [nieuwe] vereniging zou niet politiek zijn en er zouden zelfs geen studentenfronters in het bestuur komen. (...) Ik vroeg hem of alle Wageningse studenten lid konden worden. Hij antwoordde bevestigend. En de joodse studenten dan, vroeg ik. Toen stooft hij op en zei: dat nooit, dat is politiek, en weet ik niet al. Ik merkte op, dat dan voor mij de praktische medewerking onmogelijk zou zijn, waarop hij antwoordde dat ik niet consequent was. Ik had volgens hem direct moeten bedanken als unitasser toen de joodse leden niet langer lid van de vereniging mochten zijn en dat bordje Verboden voor Joden opgehangen moest worden. Ik zei daarop, dat ik die maatregel als een tijdelijk verschijnsel zag en daarom gebleven

was. (...) We hebben 's avonds nog tot half één zitten na te kletsen met Rispens erbij. Ik zei dat ik het gevoel had dat hier het deeg nationaal-socialistisch gekneed werd om straks nationaal-socialistisch brood te maken. Dat was volgens Rispens absoluut niet zo. Maar één ding is zeker: de USV heeft vrijwel opgehouden te bestaan; zo er niet geschorst wordt, loopt het gros der mensen er nu toch wel uit'.²²

De raad van negen

288

In de plaats van de Nederlandse Studentenfederatie, die zich, zoals wij al vermeld hebben, in de herfst van 1941 had opgeheven, kwam de 'Studentencontactgroep', ook wel de 'Raad van Negen' of de 'Vertegenwoordigers der studenten' genoemd. In tegenstelling tot de NSF was de Raad van Negen illegaal. 'Een organisatie', zo schrijft Van der Leeuw, 'die uiting zou kunnen geven aan wat er leefde in dit derde bezettingsjaar, kon slechts illegaal zijn. De overgang van boven- naar ondergronds verzet was onvermijdelijk'. Het doel van de raad was de verzetsgeest onder de studenten aan te wakkeren en hun activiteiten in universitair verband te coördineren. Het ontstaan van de raad was te danken aan de Leidse eerstejaarsstudent in de indologie, G.H. ('Han') Gelder. Begin 1942 wist hij langs velerlei kanalen in alle universiteits- en hogeschoolsteden ouderejaarsstudenten (en hier en daar ook wel pas afgestudeerden), die over veel contacten in de studentenwereld beschikten, voor zijn denkbeelden te winnen. In maart 1942 kon in Den Haag een bijeenkomst worden belegd waarop 25 studenten aanwezig waren om te discussiëren over de geestelijke en zedelijke grondslagen van het verzet. De verzetspionier Johan Brouwer, een der inleiders, betoogde klemmend de noodzaak van activiteit en organisatie, waarna tot de stichting van de illegale studentencontactgroep werd besloten, die wij voortaan de Raad van Negen zullen noemen. Korte tijd later werd in Utrecht een vergadering gehouden, waarop elke universiteit en hogeschool door één student vertegenwoordigd was, om de praktische organisatie te bespreken. Han Gelder nam zelf geen zitting in de Raad van Negen. Hij vond zich als eerstejaars daarvoor te jong. Nederland telde tien instellingen van hoger onderwijs, maar de twee Amsterdamse achtten één gemeenschappelijke vertegenwoordiger voldoende. Wij moeten het getal negen overigens niet te letterlijk nemen. Zo hadden ook nog een vertegenwoordiger van de Unie van Katholieke Studentenverenigingen (die zich eind 1941 niet ontbonden had) en een van de groep Indonesische Studenten in de nieuw gevormde organisatie zitting. Bovendien kregen de studenten van de Vrije Universiteit eind 1942 een eigen vertegenwoordiger in de Raad van Negen. In iedere stad hadden de leden van de raad contact met de vroegere besturen van de opgeheven studentenverenigingen, zodat er ook lokale contactgroepen tot stand kwamen. Op die wijze ontstond er in de loop van 1942 een zekere structuur in het studentenverzet. De Raad van Negen gaf geen eigen illegaal blad uit, maar ging samenwerken met DE GEUS en in nummer 14-15 van November 1942 maakte de redactie bekend dat de raad gevormd was en dat de oproepen die van hem zouden uitgaan, voortaan in dit blad zouden worden opgenomen. Voor DE GEUS was een betere algemene berichtgeving en een betere verspreiding van de nummers het resultaat van de samenwerking.²³ Degenen die in de raad de verschillende studentencentra vertegenwoordigden, waren zich bewust van de beperk-

te wijze waarop zij hun universiteit of hogeschool konden vertegenwoordigen. Het enige criterium kon hierbij zijn dat zij ter plaatse een vooraanstaande plaats onder hun collega's innamen en direct of indirect met een groot aantal van hen voeling konden houden zodat zij niet het risico liepen de studentenwereld tot iets aan te zetten, waartoe deze nog niet rijp was.²⁴ De eerste Wageningse vertegenwoordiger in de Raad van Negen was A.P.A. Vink. Toen hij in het voorjaar van 1943 erachter kwam dat zijn gangen door de SD werden nagegaan en hij dus 'besmet' was, trok hij zich uit het verzetswerk terug. Hij vreesde namelijk dat hij, eenmaal gearresteerd, tijdens de verhoren, die met martelingen gepaard gingen, zou 'doorslaan'. Aangezien Vink officieële plaatsvervanger in de Raad van Negen en met hem de hele toenmalige Wageningse contactgroep het in feite lieten afweten, was Wageningen in de zomermaanden niet in de raad vertegenwoordigd, terwijl het studentenverzet in Nederland juist toen op gang kwam. Van de kant van de Raad van Negen werd geen moeite gespaard om toch nog een Wageningse vertegenwoordiger in zijn midden te krijgen. Vanaf oktober 1943 fungeerde J.V. (Bob) Lagerwerff als zodanig. Met veel moeite formeerde hij een contactgroep.²⁵

Cereales

Tegen het einde van 1943 kon het studentenverzet in Wageningen volgens het - na de oorlog legaal geworden - studentencontactblad CEREALES onderscheiden worden in vijf onderdelen:

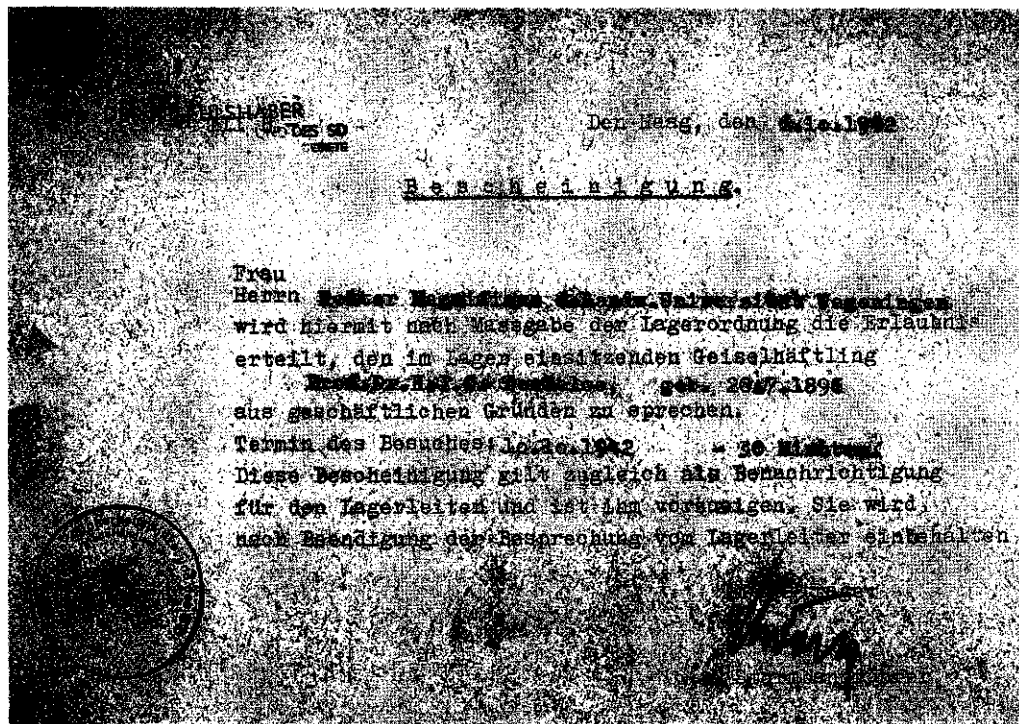
- de interacademiale vertegenwoordiger, Bob Lagerwerff, die in de Raad van Negen de contacten met de andere instellingen van hoger onderwijs onderhield en in deze functie het plaatselijk studentenverzet leidde;
- een contactgroep, bestaande uit de interacademiale vertegenwoordiger en de vertegenwoordigers van de opgeheven studentenverenigingen;
- het blad CEREALES, op initiatief van Lagerwerff opgericht. Het eerste nummer verscheen 3 December 1943.
- een technische groep waarin burgers en studenten samenwerkten bij de vervaardiging van vervalste distributiekaarten ten behoeve van onder anderen de ondergedoken studenten;
- een studenteninlichtingendienst (S.I.D.), die gegevens verspreidde onder de ondergedoken Wageningse studenten.²⁶

De activiteiten van de Wageningse contactgroep zijn pas laat - na oktober 1943 - op gang gekomen en qua aantal en belang beperkt gebleven. Waardevol was vooral de distributie van DE GEUS en van CEREALES, het mededelingenblad dat niet meer wilde zijn dan een plaatselijk supplement op De Geus. De lectuur van deze bladen was van grote morele betekenis voor het levend houden van de geest van het studentenverzet tegenover de bezetter en zijn ideologie. Door de loyaliteitsverklaring en de arbeidsinzet, die wij nog uitvoerig zullen behandelen, hadden zich in het gehele land voor het studiejaar 1943-1944 nog maar 1600 studenten laten inschrijven. De grote massa van de studenten zat ondergedoken of was naar Duitsland gedeporteerd. Maar via hun onderduikadressen kwamen velen van hen in aanraking met andere sectoren van de illegaliteit, waardoor de grenzen tussen het algemeen verzet en het stu-

dentenvetzet vervaagden. Dat was ook in Wageningen het geval, zoals blijkt uit de wijze waarop vele Wageningse studenten en oud-studenten hun leven hebben verloren in hun strijd tegen de Duitsers. Men vindt hun namen op de gedenkplaat in de aula van de Landbouwwuniversiteit en aan het slot van dit hoofdstuk.

Inmiddels werd in de nacht van 12 op 13 juli 1942 dr. H.C.J. Tendeloo, buitengewoon hoogleraar in de scheikunde, die na de gevangenneming (op 28 juli 1941) van prof. Olivier ook de colleges en de practica organische chemie had verzorgd, gearresteerd. Hij werd als gijzelaar naar het kamp te Haaren, later naar dat in St.-Michielsgestel gedeporteerd. Op 20 april 1943 werd hij vrijgelaten. Dr. J.W. Meyer Ranneft, die in september 1941 een tijdelijke opdracht had aanvaard als docent in de koloniale landhuishoudkunde en het Indisch agrarisch recht, werd in 1942 niet opnieuw benoemd. Blijkbaar was hij persona non grata bij de toenmalige autoriteiten, veronderstelt Olivier.²⁷ In Meyers plaats - en in overeenstemming met zijn wens - werd prof.dr. G. Gonggrijp van de Economische Hogeschool in Rotterdam benoemd. In september 1942 werden prof. Sprenger en een tiental studenten gegijzeld omdat ontdekt was dat zich in het allang verlaten botenhuis van de studentenroeverij 'Argo' een soort katafalk bevond met daarop een kartonnen Hitlerfiguur. Naar het oordeel van de bezetter was dit typisch het werk van intellectuelen. Toen na ongeveer een week aan het licht kwam dat enkele vijftienjarige jongens de 'schuldigen' waren, werden de 'gegijzelden' vrijgelaten.

46 Toestemming van de bezetter tot een gesprek met de 'Geiselhäftling' prof. Tendeloo (1942)

Het vijfde lid van artikel 38 van de wet op het hoger landbouwonderwijs bepaalde dat de rector magnificus voor de duur van elk studiejaar werd benoemd uit een door de senaat opgemaakte voordracht van drie gewone hoogleraren waarbij de aftredende rector magnificus buiten beschouwing bleef. Voor het studiejaar 1940-1941, het eerste volledige studiejaar tijdens de bezetting, werd ir. M.F. Visser, geheel in overeenstemming met deze bepaling, door de secretaris-generaal van het departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming tot rector magnificus benoemd. Visser, landbouwkundig ingenieur, was sinds november 1918 hoogleraar in de landbouwwerktuigen, de afwatering van de bodem en de polderbemaling. In de vergadering van de senaat op 18 juni 1941 werd een door negen hoogleraren ingediende motie aangenomen. De inhoud daarvan was, kort samengevat, het college van curatoren te verzoeken om er in verband met de buitengewone omstandigheden bij de bevoegde instantie op aan te dringen dat Visser in zijn functie voor het studiejaar 1941-1942 zou worden gehandhaafd. Tevens werden dezelfde secretaris (dr.ir. G. Minderhoud) en dezelfde assessoren (dr. H.A.J.M. Beekman en ir. J.H. Jager Gerlings) voor dit studiejaar aangewezen. Te Wechel, een van de ondertekenaars, had ter motivering opgemerkt 'dat de doorslag heeft gegeven het feit, dat men tijdens een storm den kapitein niet van de brug moet halen'. Curatoren, overtuigd van de wenselijkheid van continuïteit van bestuur in de bestaande situatie, stemden in met het voorstel van de senaat. Zij zonden het op 5 juli 1941 met een geargumenteed advies door aan de secretaris-generaal, die daarna Visser opnieuw tot rector magnificus benoemde, ditmaal dus in afwijking van het bepaalde in de wet. Voor het studiejaar 1942-1943 bleek Visser bereid het rectoraat wederom op zich te nemen, aangezien geen verandering in de omstandigheden was gekomen. De overige leden van het zogenaamde dagelijks bestuur waren eveneens genegen aan te blijven onder die voorwaarde echter, dat Jager Gerlings secretaris van de senaat en Minderhoud tweede assessor zou worden. Op dezelfde gronden als in 1941 stelden curatoren bij schrijven van 20 juni 1942 aan Van Dam voor Visser voor de derde maal tot rector magnificus te benoemen. Alleen curator Posthuma was hiertegen. Op 13 juni 1942 schreef hij aan de secretaris van het college van curatoren, mr. Florschütz, dat hij het niet eens was met een handhaving van prof. Visser als rector magnificus. Hij voegde hieraan toe: 'Mag ik hierbij opmerken dat naar ik meen ook voor ons college het leidersbeginsel is ingevoerd en mijn niet-accoordgaan dus niet anders is dan een mededeling'.²⁸ Inderdaad had de rijkscommissaris medio augustus 1941 een verordening* uitgevaardigd dat alle bevoegdheden van de colleges van curatoren bij de president-

* Die verordening werd negen dagen later van toepassing verklaard op Delft en Leiden, waar, zoals vermeld, in november 1940, toen de joodse docenten van hun ambt werden ontheven, studiestakingen waren uitgebroken. Drie maanden later ging Seyss-Inquarts verordening ook voor de overige instellingen van hoger onderwijs gelden, behalve voor de confessionele. Het feit dat eind maart 1941 door Van Dam een besluit was uitgevaardigd dat binnen elke universiteit en hogeschool de rector magnificus persoonlijk verantwoordelijk stelde voor de handhaving van de orde, zou men ook als een toepassing van het leidersbeginsel kunnen zien.²⁹

curator geconcentreerd konden worden. Op 19 augustus 1942 deelde Op ten Noort, hoofd van de afdeling hoger onderwijs bij het departement van Van Dam, telefonisch aan secretaris Florschütz mede, dat de secretaris-generaal gaarne zo spoedig mogelijk wilde vernemen hoe curatoren tegenover een benoeming van prof.dr. Jeswiet (een notoire NSB'er) als opvolger van Visser zouden staan. Van bepaalde zijde was namelijk een suggestie in die zin geuit. Bij schrijven d.d. 22 augustus 1942 antwoordde president-curator Van Welderen Rengers aan secretaris-generaal Van Dam, dat hij geen grote bezwaren verwachtte in de kring van hoogleraren, maar dat de houding van de studenten moeilijk te voorspellen was. Hij voegde hieraan nog toe, dat de keuze zeer beperkt was wanneer prof. Visser niet zou worden herbenoemd. Op 14 november 1942 besloot Van Dam, weer met terzijdestelling van artikel 38, vijfde lid, dr. W.C. Mees R.Azn. (in plaats van Jeswiet) tot rector magnificus te benoemen. Mees aanvaardde de benoeming 'niet dan na ernstige weifeling in het belang onzer hoogeschool'. Hij moest zich namelijk met het oog op zijn gezondheid al geruime tijd in acht nemen. Mees, sinds 1922 hoogleraar in de staathuishoudkunde, de statistiek en het Nederlands agrarisch recht, was pro-Duits, maar geen lid van de NSB.³⁰

Dreigende 'Arbeidsinzet'

Op 8 december 1942 ontving rector Mees, evenals zijn collega's van de andere instellingen van hoger onderwijs, een telegram van Van Dam met het verzoek de volgende dag voor een vergadering in Amsterdam te komen. In die vergadering deelde Van Dam mee, dat 6.000 tot 8.000 studenten eind december naar Duitsland zouden moeten vertrekken, waar zij in het kader van de arbeidsinzet tewerk zouden worden gesteld. Mees en zijn collega's, behalve dr. H.M. de Burlet van Groningen, die, evenals Mees, 'fout' was, protesteerden hier krachtig tegen en vroegen Van Dam, waarom hij niet was afgetreden. Van Dam antwoordde dat hij daaraan wel had gedacht. Hij had het echter niet gedaan omdat er per slot van rekening al enkele honderdduizenden Nederlandse arbeiders in Duitsland werkten - en waarom moesten studenten beter worden behandeld? Van Dams hoofdamtenaar jhr.mr. L.P.D. op ten Noort, die ook op de bijeenkomst aanwezig was, wees erop, dat deze vergelijking mank ging: arbeiders kenden een vak, maar studenten waren nog maar in opleiding. Hiermee waren alle rectoren het van harte eens uitgezonderd de al genoemde De Burlet, die zich zodoende op deze vergadering als 'fouter' dan Mees ontpopte. Van Dam beloofde dat hij de Duitse autoriteiten zou trachten over te halen van het plan af te zien. Mocht dit niet lukken, dan zou hij proberen een zo gunstig mogelijke positie voor de studenten bij hun uitzending te krijgen. Hij vestigde er de aandacht op dat de besprekingen strikt geheim waren geweest, juist omdat nog niet vaststond dat de Duitsers zouden doorzetten. Via een departementsambtenaar lekte een en ander uit. Reeds op 10 december kwam de Raad van Negen bijeen, die besloot een beknopt verslag van het besprokene onmiddellijk per pamflet aan alle studenten bekend te maken en hun aan te raden zich aan de dreigende arbeidsinzet te onttrekken. Elke afgevaardigde nam de tekst naar zijn eigen instelling mee, waar hij zorgde voor stenciling en verspreiding. Op 12 december werd bij alle rectoren een nieuw telegram van Van Dam bezorgd, waarin hij verzocht lijsten met de namen en de adressen van de

studenten zo spoedig mogelijk naar het departement te sturen. Op De Burlet na weigerden de rectoren deze opdracht.

Overal in het land waren inmiddels onder de studenten verontwaardiging en agitatie ontstaan, die culmineerden in de nacht van zaterdag 12 op zondag 13 december. In die nacht werd namelijk de studentenkartotheek in het hoofgebouw van de Utrechtse Universiteit in brand gestoken. Daarop werden de hoofgebouwen van alle universiteiten en hogescholen onder politiebewaking gesteld. In Wageningen kon men in die dagen het onverkwikkelijke toneel aanschouwen dat door een Nederlandse rector magnificus aangewezen Nederlandse ambtenaren samen met de politie 's nachts de gegevens moesten bewaken, die de Duitser nodig had om de studenten voor zijn oorlogsmachine te kunnen gebruiken.³¹ De 14de december werd een verwarde dag in de universitaire wereld. De Vrije Universiteit, Rotterdam en Tilburg waren al gesloten. In Nijmegen en Utrecht braken stakingen uit. Om de stakingsplannen van de Wageningse studenten tegen te gaan lieten rector en assessoren de kerstvakantie vervroegd (14 december) ingaan. De Duitsers beseften dat ze, nu de studenten zo in opschudding waren gebracht, er onmogelijk op korte termijn 5.000 (met dat aantal had commissaris-generaal Schmidt genoeg genomen) in handen konden krijgen. Ze zagen daarom maar van hen af en deelden aan Van Dam op 15 december mee dat het besluit om studenten naar Duitsland te sturen definitief van de baan was. Van Dam gaf dit bericht terstond telefonisch aan alle rectoren door. De rust scheen weergekeerd, maar kort na de kerstvakantie werd ze in Wageningen verstoord door de verdwijning van de kaarten van het bevolkingsregister van de gemeentesecretarie. In verband hiermee werden op dinsdagmiddag 5 januari de rector en alle overige hoogleraren op het politiebureau ontboden. Daar werd door een vertegenwoordiger van de Arnhemse Sicherheitspolizei onder andere met sluiting van de hogeschool bedreigd als binnen drie dagen de zaak niet opgehelderd zou zijn. Mees bracht hiertegen in, dat hem niets werd meegedeeld dat erop wees dat studenten schuldig of medeschuldig zouden zijn. Hij vond het ook onwaarschijnlijk dat zij zich aan de gegevens van het gemeentehuis hadden vergrepen, terwijl deze toch veel vollediger elders aanwezig waren. Niettemin verklaarde hij zich bereid de studenten aan te sporen mee te werken om de zaak tot klaarheid te brengen. Daarop bleek de Sicherheitspolizei genegen voorlopig van het stellen van een termijn af te zien. De volgende middag, woensdag 6 januari, sprak de rector de studenten toe, maar nog geen anderhalve dag daarna, op vrijdagochtend 8 januari, werden als represaille 20 studenten gearresteerd. Via Amersfoort kwamen zij in het kamp in Vught terecht, waar zij eerst als gevangenen, maar later als gijzelaars werden behandeld; één student, G.A. Beerling, zou daar sterven. Daarna stoven de studenten van de Landbouwhogeschool naar alle kanten uiteen. Op dit feit werd gewezen in een uitvoerige brief van de senaat aan de secretaris-generaal, waarin hem op grond van tal van argumenten verzocht werd er bij de Duitsers op aan te dringen de gijzelaars, voor zover zij onschuldig waren, terstond weer vrij te laten. Ook moesten de Duitsers garanderen dat niet opnieuw mensen, aan wie niets ten laste kon worden gelegd, van hun vrijheid zouden worden beroofd. De Landbouwhogeschool diende ongestoord te kunnen doorwerken. Dat was in de huidige toestand van schaarste aan voedsel en grondstof-

fen meer dan ooit van groot belang, niet alleen voor Nederland, maar ook voor Europa. Kort hierna deelde prof.dr. O. Nieschulz te Utrecht, vooraanstaand partijfunctionaris van de NSDAP* en als zodanig op de hoogte van wat er in de hoge Duitse bestuurskringen leefde rector Mees mede, dat commissaris-generaal Schmidt uit naam van Gauleiter Sauckel, General-bevollmachtigter für den Arbeitseinsatz, hem nadrukkelijk had verklaard dat tewerkstelling van studenten in Duitsland niet meer werd overwogen. Dit was een herhaling en bevestiging van wat Van Dam op 15 december 1942 aan alle rectoren telefonisch had laten weten. Bovendien werd van Op ten Noort vernomen dat wat betreft de ontvreemding van de kaarten van het bevolkingsregister in Wageningen geen studenten meer als gijzelaars zouden worden aangehouden. Hierdoor gerustgesteld richtten rector en assessoren op 25 januari 1943 een oproep tot de studenten om op 2 februari hun studie te hervatten. Veel studenten gaven - tegen het advies van de plaatselijke contactgroep - aan die oproep gehoor. Zij beseften dat de consequentie van wegblijven was dat men zijn studie voor onbepaalde tijd onderbrak. En daar waren de meesten op dat moment niet toe bereid. De strijdvaardigheid die begin 1943 onder de studenten heerste, moet niet worden overschat. Zij droeg toen beslist nog geen algemeen karakter. Ook de Raad van Negen was zich hiervan bewust.³²

Aanslag op H.A. Seyffardt

Op 5 februari werd echter een aanslag gepleegd op generaal Seyffardt, de man die in de zomer van 1941 had opgeroepen tot vorming van het Nederlands Legioen voor de strijd tegen Rusland. Men vreesde dat hij als 'gemachtigde' van Mussert, die op 10 december 1942 door Hitler min of meer erkend was als 'Leider van het Nederlandse Volk', belast zou worden met het oproepen van dienstplichtigen voor het oostfront. Op 6 februari overleed Seyffardt in een ziekenhuis in zijn woonplaats Den Haag. Kort voor zijn dood had hij nog gezegd dat hij de indruk had dat op hem door twee studenten was geschoten, wat niet het geval was. De 6de februari volgden nieuwe razzia's, op groter schaal dan de vorige. De Sicherheitspolizei en Ordnungspolizei moesten ze in opdracht van Rauter uitvoeren op de universiteiten en hogescholen in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht. Zoveel mogelijk studenten moesten worden gearresteerd en naar het kamp Vught overgebracht. Bij vergissing meende men, dat Wageningen in de provincie Utrecht lag. Van de Landbouwhogeschool werden dientengevolge 43 studenten als gijzelaar weggevoerd, terwijl in de andere academiesteden van de genoemde provincies vele collega's (ruim 600) van hen gevangen werden genomen. Rotterdam werd over het hoofd gezien. Wageningen stroomde weer leeg. 'De geschiedenis', aldus Olivier in zijn hierboven al genoemde rede, 'wordt langzamerhand eentonig... als het verhaal van Saïdjah en Adinda'.³³ Het hoger onderwijs kwam in ons land stil te liggen. De Raad van Negen gaf in een extra-nummer van DE GEUS als consigne door: 'Het lijfsbehoud alleen al dwingt ons, alle werkzaamheden neer te leggen'. Dat was niet in

* Als nazi-Duitser behoorde Nieschulz tot de nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, de NSDAP.

overeenstemming met de politiek van de Duitsers. Universiteiten en hogescholen, vond Seyss-Inquart, mochten in zijn gebied niet ontbreken. Maar hij kon ook niet voorbijgaan aan de indruk van de Sicherheitspolizei dat opvallend veel studenten in de illegaliteit actief waren. Bovendien meende hij, dat ook de studenten een bijdrage moesten leveren aan de arbeidsinzet. Deze overwegingen zouden weldra leiden tot de opstelling van de loyaliteitsverklaring voor studenten. Voordat wij tot de bespreking hiervan overgaan, willen wij nog wijzen op de razzia's die op 9 en 10 februari op jongemannen van 18 tot 25 jaar werden gehouden. Het resultaat viel de Duitsers tegen: 1.200 jongeren in plaats van de 5.000 die men in handen had willen krijgen. De 'plotselinge en als verraderlijk ervaren arrestaties' van honderden studenten en andere jongeren in de maand februari 1943 deden de weinig militante stemming van nog geen maand geleden geheel omslaan, zoals wij nog zullen zien bij de strijd om de loyaliteitsverklaring.³⁴

De loyaliteitsverklaring

In het 'VERORDENINGENBLAD VOOR HET BEZETTE NEDERLANDSCHE GEBIED' van 13 maart 1943 verscheen een besluit van de secretaris-generaal van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming d.d. 10 maart 1943 'ter beveiliging van de orde aan universiteiten en hogescholen' waarvan het 2de artikel luidde: 'Ieder studiejaar, voor de eerste maal één maand na het in werking treden van dit besluit, worden slechts diegenen, die schriftelijk de volgende verklaring hebben afgelegd, toegelaten tot de studie of tot de voortzetting der studie aan alle universiteiten en hogescholen of tot de examens of tot daarmee gelijkstaande examens, voor zover aan de overige hiertoe noodzakelijke voorwaarden is voldaan: 'De ondergeteekende..., geboren... te..., verklaart hiermede plechtig, dat hij de in het bezette Nederlandsche gebied geldende wetten, verordeningen en andere beschikkingen naar eer en geweten zal nakomen en zich zal onthouden van iedere tegen het Duitse Rijk, de Duitse Weermacht of de Nederlandsche autoriteiten gerichte handeling, zoomede van handelingen en gedragingen, welke de openbare orde aan de inrichtingen van hooger onderwijs, gezien de vigeerende omstandigheden, in gevaar brengen'.

Deze zogeheten loyaliteitsverklaring aan de bezetter, die neerkwam op een belofte van gehoorzaamheid, was gekoppeld aan twee andere punten: de invoering van de numerus clausus en de arbeidsinzet voor afgestudeerden. In dezelfde aflevering van het Verordeningenblad werd een verordening gepubliceerd van de rijkscommissaris, gedateerd 11 maart 1943 (één dag later dan Van Dams verordening). Artikel 1 hiervan bepaalde dat 'ter waarborging van den totalen inzet voor den Europeeschen strijd tegen het bolsjewisme... en van een voldoende aanvulling van het aantal academisch gevormde krachten' de secretaris-generaal de maxima aantallen der studenten kon vaststellen 'naar den eisch der omstandigheden'. Artikel 2 bepaalde dat elke afstuderende verplicht was om na beëindiging van zijn studie een bepaalde tijd te werken in het kader van de arbeidsinzet. Numerus clausus en arbeidsinzet golden (nog) niet voor vrouwen, op wie overigens wel de loyaliteitsverklaring van toepassing was. Bij de loyaliteitsverklaring was - voor de eerste maal in de geschiedenis van de bezetting - ook Mussert in zijn hoedanigheid van 'Leider van het Ne-

derlandse Volk' betrokken. Hij werd in deze kwestie vertegenwoordigd door zijn waarnemend 'gemachtigde voor het onderwijs', de NSB'er Jeswiet, hoogleraar aan de Landbouwhogeschool. Ofschoon zij tekstueel zeer weinig afweek van de ambtenarenverklaring, 'die zonder opzien te baren door de overgrootte meerderheid der ambtenaren was geteekend, werd de loyaliteitsverklaring door den loop der omstandigheden, mede door de houding der ondergrondse pers als b.v. 'De Geus onder studenten' (...), tot een symbool en werd de afwijzing ervan een lichtend voorbeeld voor de massa van het Nederlandsche volk'.³⁵ 'Reeds de eerste reacties in de studentenwereld gaven de Raad van Negen de indruk dat in elk geval een grote groep studenten de loyaliteitsverklaring zou weigeren te ondertekenen', schrijft De Jong.³⁶

Op 23 maart 1943 kwam de senaat in spoedzitting bijeen. Rector Mees begon zijn overzicht van de gebeurtenissen sinds de laatste senaatsvergadering op 11 februari 1943 met een beschouwing over de loyaliteitsverklaring. Tegenover deze van de studenten geëiste verklaring, aldus de rector, stond het voorrecht (cursivering van ons, v.d.H.) van de uitgestelde tewerkstelling. Hij zei niet te hopen dat de studenten zouden weigeren de verklaring te ondertekenen op politieke gronden die met de inhoud ervan niets te maken hadden. Daarmee zouden zij niet alleen hun eigen toekomst kunnen vergooien, maar ook die van de hogeschool. Bij een klein aantal tekenaars zou deze immers het risico lopen gesloten te worden. De regeling beoogde niet het onderwijs te beperken of te benadelen, maar het veeleer veilig te stellen tegenover de toenemende eisen van de arbeidsinzet, het gevolg van de totale oorlog. Op 16 maart waren de meesten van de op 6 en 9 februari gegijzelde studenten in vrijheid gesteld. (Een restgroep van 40 zou echter - tot ergernis van Van Dam - op 20 april naar Duitsland worden getransporteerd! Onder hen bevonden zich geen Wageningers.) De vrijlating van degenen die op 8 januari in Wageningen waren gearresteerd, zou spoedig volgen. Dat moest toch vertrouwen geven in de intenties van de Duitsers, vond Mees. En wat de numerus clausus betrof: Van Dam had hem erop gewezen dat het zeker niet de bedoeling was het aantal studenten in Wageningen te beperken. Verscheidene leden van de senaat zeiden daarop, dat ze niet wisten wat ze de studenten moesten antwoorden wanneer dezen bij hen kwamen met de vraag of zij de studie al dan niet konden hervatten. De studenten hadden nu eenmaal geen fiducia in de overheid als gevolg van de maatregelen die zij eerst in januari en daarna weer in februari had genomen. Het pleit voor de 'foute' Mees dat hij de cri de coeur van zijn collega's niet bagatelliseerde. Hij zei daarentegen dat hij aan de studenten geen enkele zekerheid kon geven. Tekenden zij, dan was hun voor de voortzetting van hun studie 'enige' garantie verschaft waarop zij 'in meerdere of mindere mate' konden vertrouwen. Waarschijnlijk geschrokken door Mees' scepsis, waarvan tot dusverre nog niets gebleken was, verzekerde daarna Jeswiet, dat de verklaring zowel door de Duitse als door de Nederlandse autoriteiten als een vrijbrief werd beschouwd om voort te gaan met de studie. Uit het verloop van het debat bleek dat veel studenten bezwaren hadden om de verklaring te tekenen vanwege het eerste deel waarin de ondergetekende moest verklaren dat hij 'de in het bezette Nederlandsche gebied geldende wetten, verordeningen en andere beschikkingen naar eer en geweten zal nakomen...'. Men vroeg zich af, of deze verklaring alleen gold voor de thans bestaande

wetten en verordeningen of dat van de ondertekenaar werd verlangd dat hij bij voorbaat ook de nakoming van alle later uit te vaardigen wetten en verordeningen beloofde. De rector deelde daarop mee, dat zijns inziens de verklaring door de ondertekenaar later kon worden ingetrokken wanneer hij meende zijn gegeven woord op grond van gewetensbezwaren te moeten terugvragen. Uit de verklaring bleek trouwens, dat er elk jaar opnieuw een verklaring zou worden gevraagd; zij gold zolang men in een bepaald studiejaar student was; bij het begin van een nieuw jaar zou men de ondertekening desgewenst kunnen weigeren. Daarvan had men dan wel alle consequenties te dragen. Mees wees er verder op, dat de secretaris-generaal gaarne bereid was in een senaatsvergadering te komen of hoogleraren en studenten te woord te staan indien nog verdere inlichtingen over de verklaring verlangd werden. Men hoefde hem maar 's avonds op te bellen om een afspraak te maken. En na voltooiing van de studie - Mees zei het als gold het een surprise - zou men als landbouwkundig ingenieur tewerkgesteld worden en niet als ongeschoolde kracht. Jeswiet voegde hieraan nog toe, dat de tijd van de latere tewerkstelling in het vak in overleg met de betrokken hoogleraren in mindering kon worden gebracht van de verplichte praktijk. Visser merkte - naar wij menen zonder ironie - op de studenten te zullen aanraden om terug te komen omdat zij anders nog groter gevaar liepen. Algemeen achtte men het echter riskant de studenten in een of andere zin te adviseren. Honing vestigde er de aandacht op dat de senaat in Utrecht, die de vorige dag bijeen was gekomen, veel kritiek had geleverd op de numerus clausus.* Geen wonder, want Van Dam, die naar Utrecht was gegaan om zijn beleid toe te lichten, had daar gezegd dat het percentage dat mocht doorstuderen dichter bij de 75 dan bij de 25 zou liggen. Volgens Honing hadden veel Utrechtse studenten ernstige bezwaren tegen de inschakeling in het oorlogsapparaat. Maar hierover had de Utrechtse senaat gezwegen. Ook de Wageningse ging trouwens niet dieper in op de arbeidsinzet van pas afgestudeerden 'die de instellingen van hoger onderwijs denatureerde tot opleidingsinstituten voor de Duitse oorlogseconomie'.³⁷ Prof.dr. E. Brouwer zei tegen het einde van de vergadering, het zeer te zullen toejuichen als in de loyaliteitsverklaring werd geschrapt dat men de wetten en verordeningen zou nakomen, zodat er alleen in overbleef dat men zich van actie zou onthouden. In deze afgezwakte vorm kon de senaat ten slotte wel met de loyaliteitsverklaring instemmen ter wille van de voortgang van het onderwijs.³⁸

Spoedvergadering van de senaat

In de spoedvergadering van de senaat op 5 april 1943 deelde rector Mees mee in het college interacademisch overleg voorgesteld te hebben de secretaris-generaal te verzoeken alsnog enige wijzigingen in de loyaliteitsverklaring aan te brengen:

- 1 weglating van het eerste gedeelte van de loyaliteitsverklaring;
- 2 als dit niet haalbaar was, opneming in de regeling van de mogelijkheid te allen tijde de verklaring te herroepen door bericht hiervan aan de rector magnificus, die dit terstond ter kennis van de secretaris-generaal zou moeten brengen;

* Honing was van 1930-1947 ook (buitengewoon) hoogleraar aan de Utrechtse Universiteit.

3 opnemng van een uitdrukkelijke bepaling dat ondanks een numerus clausus de al studeren den de gelegenheid zouden hebben hun studie ononderbroken in een redelijk aantal jaren te voltooien.

Met dit voorstel ging het college interacademiaal overleg met op één na algemene stemmen akkoord.

Op 3 april werden de rectores magnifici van alle universiteiten en hogescholen door Van Dam ontvangen. In deze bijeenkomst moest de secretaris-generaal medelen dat het hem niet mogelijk was gebleken ook maar één enkele wijziging in de eenmaal tot stand gekomen regeling aangebracht te krijgen. Tegen het weglaten van de gehele loyaliteitsverklaring of van een deel ervan werd door Wimmer, commissaris-generaal voor bestuur en justitie, aangevoerd dat de studenten dan konden menen dat hun het weggelatene of geschrapte toegestaan zou zijn. Van Dam zou volgens Mees nog een laatste poging ondernemen: rechtstreeks bij Seyss-Inquart, met wie hij op 5 april (dus op de dag van de senaatsvergadering) een onderhoud zou hebben. Hij zou hem dan tevens verzoeken goed te vinden dat de loyaliteitsverklaring pas ondertekend zou worden nadat eerst vastgesteld was hoe de regeling met betrekking tot de numerus clausus zou luiden, en dat ondertekening van de verklaring na 10 april mogelijk zou blijven. Tot zover het verhaal van Mees.³⁹ Op 5 april werd Van Dam door de rijkscommissaris ontvangen. Hij kreeg van hem te horen dat van intrekking van de loyaliteitsverklaring of van wijziging in de tekst geen sprake kon zijn. Wel machtigde hij Van Dam in een radiotoespraak toe te zeggen dat elke student die vóór of op 10 april de loyaliteitsverklaring zou ondertekenen, binnen de numerus clausus zou vallen. Na 10 april kon de verklaring ook nog ondertekend worden, maar dan zou men moeten afwachten of er plaats was. Seyss-Inquart dacht dat zodoende de protesterende senaten het gevoel zouden krijgen toch iets te hebben bereikt. Naar hij vertrouwde zou de belofte ook op de studenten indruk maken.⁴⁰

298

Van Dams radiotoespraak

Daarmee begon de laatste rumoerige strijd om de verklaring. Op 6 april hield Van Dam zijn geruststellende radiotoespraak: 'Wie de verklaring heeft afgelegd, bezit in zijn gestempelde en door den rector afgeteekende inschrijvingskaart een bewijs, dat hem de studie waarborgt en hem bescherming geeft tegen inbreuken op zijn recht van studie'. Op diezelfde dag zond Mees een brief met als bijlage de loyaliteitsverklaring en een exemplaar van Van Dams toespraak naar de studenten op hun huisadres. Hij onthield zich van het geven van een advies, maar gaf wel in ernstige overweging te bedenken 'welke gevolgen voor U en wellicht ook voor ons hooger onderwijs uit het niet of niet tijdig teekenen kunnen voortvloeien'.⁴¹ De Raad van Negen riep op de verklaring onder geen voorwaarde te tekenen, het onderwijs stil te leggen en zich niet naar Duitsland te laten deporteren. Ook bewerkte hij de studentenwereld systematisch met 'omkletsplougen' en pamfletten. Daarbij kwam nog de steun vanuit Londen, waar de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, dr. G. Bolkestein, voor Radio Oranje de studenten duidelijk maakte wat de regering van hen verwachtte. Bovendien richtte hij zich tot de autoriteiten die aan de nieuwe regeling administratieve medewerking moesten verlenen, met de woorden: 'Het va-

derland en de regering eisen ook, dat de presidenten-curator en de rectoren van de universiteiten zich onthouden van iedere medewerking wat betreft de verkrijging van de verklaringen'. Toch hebben de woorden van Bolkestein niet zoveel effect gesorteerd. Alle rectoren zonden immers de verklaringen aan de studenten toe, behalve rector mr. B.H.D. Hermesdorf van de Rooms-Katholieke Universiteit te Nijmegen. Het bestuur van die universiteit, waarvan de aartsbisschop van Utrecht, mgr.dr. J. de Jong, voorzitter was, had namelijk bepaald - en de senaat had zich met dat besluit verenigd - dat in Nijmegen geen gelegenheid zou worden gegeven tot het tekenen van de loyaliteitsverklaring en dat de universiteit met ingang van 12 april zou dichtgaan. Nijmegen verspreidde dus ook de verklaringen niet onder de studenten. Van Dam liet toen via de pers aankondigen dat de studenten op het departement de loyaliteitsverklaring konden ondertekenen. De beide andere confessionele instellingen, Tilburg en de Vrije Universiteit, zorgden trouwens ook voor een zeer laag percentage tekenaars. Hierop komen we nog terug.

De president-curator van de Landbouwhogeschool, dr. E. van Welderen Baron Rengers, was kennelijk niet zo tot tegenwerking bereid en ried via de secretaris van curatoren bij schrijven van 8 april 1943 het college van rector en assessoren 'ten ernstigste' aan, zijn 'geheelen invloed aan te wenden tot herstel van het volledig hoogeschoolleven op 12 april a.s.'. In een telefonisch onderhoud was hem namelijk van de zijde van de secretaris-generaal de verzekering gegeven dat deze 'zijn lot' verbond aan de nakoming van de garantie dat de ondertekenaars van vóór of op 12 april hun studie zouden kunnen voltooien.⁴²

299

De loyaliteitsverklaring door de meeste studenten niet getekend

Het grootste deel van de studenten*, voor wie de tekenkwesitie een publieke krachtmeting met de bezetter was geworden, tekende de loyaliteitsverklaring niet. Dit was vooral te danken aan de in de Raad van Negen samenwerkende kernen van studentenverzet uit alle universiteits- en hogeschoolsteden en aan DE GEUS ONDER STUDENTEN.⁴³ De percentages 'tekenaars' liepen, wat de studenten van de verschillende universiteiten en hogescholen betrof, sterk uiteen. Veruit de laagste percentages hadden de confessionele instellingen: Nijmegen (0,3), de Vrije Universiteit (1,1) en de Katholieke Economische Hogeschool Tilburg (2,2). Het te verwaarlozen percentage van Nijmegen hebben wij zo pas al verklaard. De rector magnificus van de V.U., dr. D. Nauta, voegde bij de rondgezonden verklaringen de kennisgeving dat de universiteit op 12 april gesloten zou worden. Na 13 april was geen zinvolle voortzetting van de universitaire werkzaamheden meer mogelijk. De Tilburgse rector mr. E.G.J. Gimbrère zond op 8 april na een buitengewone senaatsvergadering, waaraan ook drie curatoren deelnamen, een gestencild schrijven naar alle studenten. Daarin stond dat de senaat oorspronkelijk van mening was geweest aan het verzoek tot toe-

* Te weten ongeveer 85%. Slechts ruim 2.000 van de bijna 14.000 studenten tekenden. En van die ruim 2.000 deden ongeveer 400 dat terwijl ze in Vught gevangen zaten. Dit zijn de cijfers van 13 april, de eigenlijke sluitingsdatum. Van Dams besluit was wel 10 maart gedateerd, maar pas op 13 maart afgekondigd.

zending van het nu door hem bij zijn brief ingesloten formulier niet te kunnen vol-
doen. De radiorede van Van Dam, 'waarbij de strekking van de verklaring nader is ge-
preciseerd', was echter aanleiding geworden van dat voornemen terug te komen. Ge-
tekende verklaringen dienden samen met de inschrijvingskaart aan hem ter
afstempeling te worden toegezonden. Onder pressie van aartsbisschop De Jong liet
Gimbrère (zeer tot zijn genoegen, want hij was erg anti-Duits) nog diezelfde dag
weer een brief uitgaan naar alle studenten, waarin hij 'ter vermindering van misver-
stand' meedeelde dat zijn eerdere schrijven niet mocht worden beschouwd 'als een
aansporing van wie dan ook'. Daarenboven zou de paasvakantie op 11 april ingaan.⁴⁴
Van de andere, neutrale instellingen had Groningen 9,3%, Utrecht 12,6%, Amster-
dam 17,5%, Rotterdam 11,7%, Wageningen 14,6%⁴⁵ en Delft 25,6% tekenaars. Het
gemiddelde percentage was ongeveer 14. De Delftse senaat had als enige de studen-
ten openlijk geadviseerd om te tekenen, hoewel rector ir. H.B. Dorgelo het hiermee
niet eens was geweest. En dat terwijl nog dertien Delftse studenten in Vught vastza-
ten. De meerderheid van de senaat had echter betoogd dat een snelle wederopbouw
van Nederland eiste dat men de sluiting van de Technische Hogeschool zou voorko-
men. Opmerkelijk is het vrij geringe percentage tekenaars in Groningen, waar rector
De Burler zijn brief van 7 april aan de studenten, met als bijlage de loyaliteitsverkla-
ring, nog wel besloten had met de vermanende zin: 'Wie aan het belang van het
voortbestaan onzer Universiteit en tevens aan zijn eigen belang denkt, weet wat hem
te doen staat, hij teekent'. Opmerkelijk... of juist niet? Men wist immers hoe weinig
waarde men aan de woorden van de 'foute' De Burler kon toekennen. Dan had Mees
in Wageningen zich in zijn brief iets subtieler uitgelaten, zoals wij zoëven lieten zien.

Het standrecht zette de niet-tekenaars onder druk

Intussen waren de 'niet-tekenaars' ex-studenten geworden. Wat hun boven
het hoofd hing, kon iedereen voorspellen: alle weigeraars moesten naar Duitsland
gezonden worden. In de tweede helft van april stuurden drie gewestelijke arbeids-
bureaus een beperkt aantal mannelijke studenten een oproep om zich voor de ar-
beidsinzet te laten keuren. Daartoe had Van Dam in overleg met de Duitsers besloten
in de hoop dat de overigen van schrik zouden tekenen. De vooruitzichten werden
nog angstaanjagender toen op 29 april alle leden van het voormalige Nederlandse
leger opnieuw in krijgsgevangenschap moesten worden weggevoerd voor de ar-
beidsinzet en de daarop gevolgde massale april-mei-stakingen vrijwel geheel Neder-
land in heftige beroering brachten. Omdat het gevaar bestond dat de stakingen zou-
den overslaan naar bezet België en bezet Frankrijk, kondigde de Höhere SS- und
Polizeiführer Rauter op 30 april het politiestandrecht af voor vier provincies: Over-
ijssel, Gelderland, Limburg en Noord-Holland en op 1 mei voor het hele land. Meer
dan honderd doodvonnissen werden geveld, terwijl op straat bijna evenveel mensen
doodgeschoten en ruim 400 personen ernstig gewond werden. Snel werden de
namen bekendgemaakt en overal aangeplakt. Bovendien werden 900 stakers, de
meesten voor enkele weken of maanden, bij wijze van straf naar Vught gestuurd. Nu
de dreiging van de arbeidsinzet zich steeds duidelijker manifesteerde - dat was na
medio april begonnen - legden ongeveer 1.300 studenten alsnog de loyaliteitsver-

**AAN DE STUDEERENDEN AAN DE
LANDBOUWHOOGESCHOOL**

By verordening no. 27/1943 van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied en besluit no. 28/1943 van den Secretaris-Generaal van het Departement van Oorlog, Wetenschap en Kulturbescherming is voor het onderwijs aan universiteiten en hogescholen een nieuwe regeling getroffen.

Zooda bekend worden zeer vele Nederlanders in Duitschland tewerk gesteld. Voor de studenten is daar bepaald dat in aanloop van hun studie eenigen tijd (voor het eerst) ook wordt aanvaard (aangetrokken) in het kader van den 'Arbeitsdienst' zwaren arbeid te verrichten. Dit behoeft niet steeds in Duitschland te geschieden, het kan ook in Nederland plaats hebben, terwijl in bepaalde omstandigheden een mogelijkheid van vrijstelling aanwezig is.

Indienover dit voorrecht van afgevoerde tewerkstelling wordt van de studenten getracht onderzoeke van een verklaring als hierbij gevoegd. Zonder deze wordt men niet tot de studie of examens toegelaten.

Verder zal een numerus clausus worden vastgesteld. Vooralzoo geïdentificeerde deze laatste en de verplichting tot arbeid niet voor vrouwelijke studenten.

Gelegenheid tot tekening der verklaring bestaat heijer ten secretariaat der Hoogeschool en wel op alle werkdagen behalve Zaterdag telkens van 9.00 tot 12.00 en van 14.00 tot 17.00 uur. De tekening van het hierbij gevoegde model. Ook op Zaterdag 10 April zal echter ter secretariaat in genoemde uren te worden openstaan. Bij de tekening moet het biljet met de verklaring als student te afgevoerde worden ingeleverd. Ook de te tekenen verklaring aan het getekend model. Het biljet moet het biljet van 10 April tekenen, wordt volgens beschikking van den Secretaris-Generaal voorschrift dat studie te ganscheerd. Aan den dag 10 April tekenen, wordt geen plaats in den numerus clausus gewaarborgd. Zij loopen de kans te worden 'Arbeitsdienst' te worden aangeroepen.

47 Circulaire van de rector magnificus gericht tot de studenten, betreffende de loyaliteitsverklaring (1943)

klaring af. Dit nam niet weg dat zeker 11.000 studenten (ruim 9.000 mannelijke en bijna 2.000 vrouwelijke) nog steeds weigerden de loyaliteitsverklaring af te leggen.⁴⁶ Het standrecht bood nu 'een ongezochte gelegenheid de zaak snel af te werken'.⁴⁷ Op de morgen van 5 mei liet Rauter de niet-tekenaars via een radiobERICHT oproepen om zich de volgende dag op te geven, 'voor den inschakeling bij den Arbeidsinzet'. Dit vermeldt Bornewasser⁴⁸, maar volgens De Jong had radio Hilversum over Rauters bekendmaking gezwegen. Hoe het ook zij, de studenten kregen dus nauwelijks bedenktijd. In de avondbladen van 5 mei verscheen Rauters beschikking: op 6 mei tussen tien uur 's morgens en zes uur 's middags moesten alle mannelijke studenten, de tekenaars uitgezonderd, zich bij de commandanten van de 'Sicherungsbereiche' komen aanmelden. Daarvoor waren acht plaatsen, verspreid in het land, aangewezen. Wij weten niet of er op de 5de mei (de woensdag vóór de aanmelding) nog gelegenheid geboden werd om de loyaliteitsverklaring te tekenen. Volgens een kort briefje van rector Mees wel. Uit De Jongs verhaal krijgt men daarentegen de indruk dat dit niet het geval was.⁴⁹ De angst was groot; het standrecht gold nog steeds: in totaal bleken op 6 mei 480 studenten bereid om alsnog te tekenen, onder wie 17 meisjes. Vergeefs. Ze moesten zich aanmelden!⁵⁰ Op vele plaatsen hing Rauters oproep naast het biljet met de doodvonnissen van de Standgerichte. Bovendien werden in de beschikking de ouders, zij het in vage bewoordingen, mede-

verantwoordelijk gesteld voor het verplichte verschijnen van de studenten die niet getekend hadden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat, toen puntje bij paaltje kwam, op 6 mei ongeveer 3.200 studenten aan Rauters bevel gehoorzaamden. Nog diezelfde dag werden zij per trein naar het als doorgangscentrum gebruikte concentratiekamp 'Erica' in Ommen gebracht. In de dagen, volgend op 6 mei, kwamen er nog circa 600 studenten bij. Zo waren van de ruim 9.000 mannelijke studenten die zich hadden moeten melden, ongeveer 5.200 daartoe niet bereid geweest. Zij doken onder en velen van hen traden tot illegale groepen toe, waarvan tal van studenten in de loop van 1941 al deel waren gaan uitmaken. In Ommen stelde een uit Duitsers bestaande commissie 900 studenten in vrijheid, onder anderen hen die medisch te zwak werden bevonden om in een fabriek te werken. Uiteindelijk werden ruim 2.900 studenten met behulp van extra-treinen naar Duitsland getransporteerd.

Tewerkstelling in de Duitse oorlogsindustrie

302

In strijd met de verklaring van de rijkscommissaris werd het overgrote deel van de studenten niet overeenkomstig de door hen genoten opleiding tewerkgesteld. Zij moesten als ongeschoolde en - na verloop van tijd - ook slecht gevoede arbeiders in steeds meer door bommen stukgeslagen fabrieken voor de oorlogsindustrie zeer lange werkweken maken. De overvolle en weinig hygiënische barakken waarin ze waren gehuisvest, lagen vrij ver van de fabrieken af, zodat ze meestal tegen vijf uur moesten opstaan en pas om zes uur of half zeven van hun werk terugkwamen. Dan moesten ze nog eten, de was doen, sokken stoppen, enz. De studenten in de medicijnen, die de grootste groep (ongeveer 800) vormden, hadden het nog het minst slecht. Ze kwamen meestal in kleine ziekenhuizen terecht, waar hun wegens het tekort aan Duitse artsen verantwoordelijke taken werden opgedragen. De meeste Wageningse studenten moesten ook in de oorlogsindustrie werken. Wij hebben de indruk gekregen dat maar weinigen van hen in agrarische bedrijven geplaatst werden. In februari 1944 maakte prof. mr. J. Oranje (van de VU), een van de voormannen van het hooglerarenverzet, illegaal een reis door Duitsland. De door hem opgedane indrukken en bijeengebrachte gegevens waren voor alle rectores magnifici - behalve voor De Burlet en Mees! - reden om half maart 1944 een brief aan Van Dam te richten. Daarin gaven zij een uitvoerig relaas van de mensonwaardige toestanden waarin het merendeel van de studenten in Duitsland moest leven en vroegen zij om hun terugkeer. In de brief namen ze ook een overzicht op van de op dat moment bekende sterfgevallen (25). Als nummer 14 werd R. Coenen genoemd, student aan de Landbouwhogeschool, tewerkgesteld bij de Hermann Goering Werke. Op 12 november werd hij ten gevolge van aanraking met elektrische stroom gedood, toen hij een reparatie moest verrichten aan een onder spanning staande installatie. De eerste hulpverlening bij het ongeval kwam te laat en werd naar het oordeel van velen te vroeg afgebroken. Hij werd op 17 november op het Fremdenfriedhof te Hellendorf begraven.* Van de circa 2.900 weggevoerde studenten bevonden zich tegen het einde van de oorlog nog, naar schatting, ongeveer 1.000 in Duitsland. Eveneens naar schatting kwamen er omstreeks 140 om. De overigen waren in de loop van de tijd clandestien in Nederland teruggekeerd. Ze hadden daarbij de hulp gekregen van een

ontsnappingsorganisatie, die later het 'Aussenministerium' werd genoemd: Dat was door enige studenten opgericht (onder hen bevond zich ook de Wageningse student Frans Moormann) en zorgde voor paspoorten of blanco briefpapier van bedrijven waarop gefingeerde opgaven waren getypt. Met zulke paperassen reisden studenten die naar Nederland wilden terugkeren, naar de grensstrook. Daar werden ze dan door 'passeurs' over de grens geholpen en opgevangen door de IO, de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers. Het 'Aussenministerium' organiseerde ook wel ontsnappingen waarvoor geen reispapieren nodig waren. Studenten verborgen zich dan, bijvoorbeeld, in de gereedschapsbakken van de internationale treinen, de 'D-treinen'.⁵² De zogenaamde 'Ommengangers' hebben het verre van eenvoudig gehad. Ze wisten dat ze in Nederland wel niet als 'fout', maar toch als 'slap' werden beschouwd. Vanwege de slechte behandeling die zij in Duitsland hadden ondergaan en niet te vergeten hun ontsnapping werden zij echter door de zuiveringscommissies in het algemeen niet streng gestraft en zelfs in meer dan één geval 'gedisciplineerd'.⁵³

Van der Leeuw merkt op, dat na mei 1943 'de grote strijd was gestreden en het onderwijs, beroofd van de grote meerderheid van de studenten en een groot aantal docenten (...) nog slechts een schijnbestaan [kon] voeren'.⁵⁴ Ook Olivier zegt in zijn rede dat er van toen af 'van een eenigszins normaal hoogeschoolleven in het geheel geen sprake meer [was]. Want ook een belangrijk deel van hen die de zoogenaamde loyaliteitsverklaring teekenden, volgde geen colleges noch practica, zoodat de lessen, voor zoover gegeven, slechts door een zeer beperkt aantal teekenaars-profiteurs werden gevolgd'.⁵⁵ Niettemin werd eind mei 1943 bepaald dat de universiteiten en hogescholen per 1 juni hun werkzaamheden in volle omvang moesten hervatten. Dit gold niet voor de drie confessionele instellingen wier bestaan voor de bezetter van meet af aan een bron van ergernis was geweest. Het onderwijs - ook het hoger - diende op den duur immers geheel in handen van de staat te zijn. Dat was trouwens ook het ideaal van Van Dam.

De houding van de studenten tegenover de bezetter

Voordat wij nu het trieste slot van het hoger onderwijs in het algemeen en van dat van de Landbouwhogeschool in het bijzonder gaan beschrijven, lijkt het de moeite waard na te gaan hoe het percentage Wageningse studenten dat tekende of tewerk werd gesteld, zich verhiel tot het landelijke. Het totale aantal studenten in Nederland (dus inclusief die aan de Landbouwhogeschool) bedroeg 14.600. Hiervan tekenden vóór 13 april 1943 ruim 2.000 de loyaliteitsverklaring (14%). Tussen 13 april en 5 mei (de uiterste datum) tekenden onder de toenemende dreiging van de

* Mees schreef een persoonlijke brief aan Van Dam, waarin hij zei het schrijven van zijn collega's niet te hebben ondertekend, omdat, 'hem geen klachten als daarin vermeld hadden bereikt'. Het grote aantal sterfgevallen had hem echter wel geschokt, zodat hij Van Dam verzocht 'hier te doen wat van Uw zijde ook maar eenigszins gedaan kan worden'. Een terugkeer van de studenten tot hun studie achtte hij zeer gewenst. Maar: 'Of de oorlogsnoodzaak met inwilliging van deze wensch verenigbaar zal blijken, valt buiten mijn beoordeling'. Geen zin van een man van karakter. De hele brief geeft trouwens blijk van een benepen serviliteit.⁵¹ (voetnoot van pagina 302)

arbeidsinzet circa 1.300 studenten deze verklaring alsnog. Het percentage tekenaars steeg daardoor tot 23%. In deze periode aanvaardden ook ongeveer 100 studenten door de oproepen van enige arbeidsbureaus werk in Duitsland. Na Rauters beschikking meldden zich op 6 mei en op de daaropvolgende dagen vermoedelijk 4.300 studenten, waarvan ongeveer 3.800 mannelijke en circa 500 vrouwelijke, voor tewerkstelling respectievelijk in Duitsland en in Nederland. Dat wil dus zeggen dat circa 7.700 studenten zich 'aanpasten', maar dat zo'n 6.900 van de 14.600 studenten zich in het voorjaar van 1943 aan alle bevelen van de bezetter onttrokken (ruim 47%). Wanneer wij Rauters dreigement in aanmerking nemen (medeverantwoordelijkheid van de ouders of voogden voor een eventueel niet verschijnen op de meldingsplaats), is dit een hoog percentage.

Wat de Landbouwhogeschool betreft, dienen wij, althans volgens de opgave in Oliviers rede⁵⁶ uit te gaan van in totaal ongeveer 850 studenten. Hiervan tekenden vóór 13 april 1943 102 studenten de loyaliteitsverklaring (12%). Tussen 13 april en 5 mei groeide dit aantal nog aan tot 154 (18%). Op 6 mei en op de dagen die daarop volgden, gaven omstreeks 150 studenten gevolg aan Rauters oproep voor tewerkstelling in Duitsland. Uit deze gegevens kunnen we concluderen dat in Wageningen zich zo'n 304 studenten aanpasten, terwijl ± 546 daartoe niet bereid bleken, dat wil zeggen niet minder dan 64%.

304

De houding van hun leermeesters tegenover de bezetter

Per 1 juni 1943 hervatte - zoals van hogerhand was voorgeschreven - de hogeschool haar werkzaamheden, zo goed en zo kwaad als het ging tenminste. Op verzoek van de president-curator werd Mees weer tot rector magnificus benoemd, zonder voordracht van de senaat. Rector en assessoren hadden liever gewild dat de normale procedure was gevolgd, maar hierop hadden noch curatoren noch Van Dam acht geslagen. Hoewel de president-curator graag gezien had dat ook de beide assessoren en de secretaris van de senaat zouden zijn aangebleven, hadden dezen zich daartoe niet bereid verklaard. In de plaats van Beekman en Minderhoud werden daarom in de senaatsvergadering van 15 september 1943 Reinders en Van der Stok tot respectievelijk eerste en tweede assessor gekozen. Daar Hudig die aan de beurt was om secretaris van de senaat te worden op medisch advies van deze functie afzag, trad de afwezige dr. C.H. Edelman volgens de ranglijst in zijn plaats. De senaat kon zich verenigen met het voorstel van de rector, dat dit aan hem werd medegedeeld.⁵⁷ Hoewel Edelman de benoeming bij schrijven van 18 september aanvaardde, heeft hij zich pas na de bevrijding weer in de senaat laten zien. Het is niet ondenkbaar dat hij kort na de 18de tot het inzicht is gekomen dat hij in geweten verplicht was niet meer mee te werken aan de Landbouwhogeschool. Hij was een van de weinigen. Vrijwel alle hoogleraren zetten na de loyaliteitsverklaring en na de deportatie van de Ommengangers naar Duitsland hun colleges en practica voort ondanks het zeer geringe aantal studenten dat nog op de hogeschool verscheen. Deze tegenstelling - men mag wel van een kloof spreken - tussen hoogleraren en studenten werd mede veroorzaakt doordat de regering in Londen de studenten niet in onzekerheid had gelaten omtrent

hetgeen zij van hen verwachtte ten opzichte van de loyaliteitsverklaring, maar de hoogleraren geen aanwijzing had gegeven het werk te staken.

Het leeuwedeel van hen paste zich aan...

Het staat vast dat de docenten het moeilijk hadden. Van de Duitsers moesten zij onderwijs geven aan slechts enkele studenten-tekenaars (weigering zou als sabotage worden beschouwd!), van studentenzijde en DE GEUS moesten zij stoppen. De overgrote meerderheid van de hoogleraren zag in dat zij aan de tekenaars zeker niet meer hulp mocht bieden dan aan de niet-tekenaars en de ondergedoken studenten. Velen zochten dan ook hun heil in een compromisoplossing: hulp aan ingeschreven én aan niet ingeschreven studenten. DE GEUS noemde de houding van de hoogleraren niettemin slap en zocht de verklaring ervan in de oude opvatting van de Nederlandse intellectueel, die bij tal van hoogleraren nog leefde, dat de wetenschapsbeoefenaar niets te maken had met politiek. Politiek was onsmakelijk en een zaak van beroeps-politici. Dit gaf volgens DE GEUS aan de slapheid een dogmatische basis. De geestelijke concentratie die hun werk eiste, zou de hoogleraren afkerig maken van alle van buitenaf komende factoren. De hechte band van collegialiteit speelde ook mee. Sterke collega's zouden er niet gemakkelijk toe komen zich van slappe collega's af te scheiden.⁵⁸ Blom wijst er op, dat de meeste hoogleraren een grote toewijding aan hun onderwijstaak en aan de belangen van de studenten toonden, die zij 'veelal zagen als pupillen die gesteund en beschermd moesten worden, afgehouden wellicht van onberaden daden, waartoe zij gezien hun leeftijd geneigd zouden kunnen zijn'.⁵⁹ Tijdens zijn verhoor door de zuiveringscommissie verklaarde Quanjer, dat hij zijn werkzaamheden niet had gestaakt omdat hij zich verantwoordelijk voelde voor de ongeveer 30 aan zijn instituut verbonden medewerkers die een groot vertrouwen in hem stelden en van wie hij velen voor een deportatie naar Duitsland had kunnen behoeden. En zijn collega Bakker sprak als zijn mening uit dat de hoogleraren door op hun post te blijven hoopten te bewerkstelligen dat de gebouwen en inventarissen van de laboratoria intact bleven en ook de bibliotheken en archieven gespaard werden zodat bij een plotselinge beëindiging van de oorlog de Landbouwhogeschool haar werkzaamheden terstond zou kunnen hervatten. Evenals Bakker, hebben vele hoogleraren, zowel in Wageningen als elders, herhaaldelijk gewezen op het belang van het voortbestaan van de universiteiten en de hogescholen voor het Nederlandse volk. Zij beriepen zich daarbij op de 'Aanwijzingen'* waarin onder meer stond: 'De reden dat ambtenaren in functie blijven is deze, dat dit in het belang is van de bevolking; het nadeel dat zij daardoor mede het belang van de bezetter dienen, is in het algemeen geringer dan het grotere nadeel, dat voor de bevolking zou voortvloeien uit het niet meer functioneren van het eigen bestuursapparaat. Indien echter de ambtenaar, door in functie te blijven, zodanige diensten aan de vijand zou bewijzen, dat deze groter kunnen worden geacht dan het nut, dat voor de bevolking aan zijn aanblijven

305

* In 1937 had de regering laten verschijnen de 'Aanwijzingen betreffende de houding aan te nemen door de bestuursorganen van het Rijk, de Provinciën, Gemeenten (...) in geval van een vijandelijke inval'.

is verbonden, dan zal hij zijn post moeten verlaten'. Natuurlijk speelde ook de zorg om de eigen maatschappelijke positie en om het gezin een rol. Dezelfde Bakker die wij zoëven opvoerden als de behoeder van laboratoria en bibliotheken, was tegelijk zo nuchter om te erkennen dat hij zich de weelde niet kon veroorloven zijn salaris te missen. En bovendien vond hij, afgezien van de financiële bezwaren, ontslag nemen en onderduiken ook zeer bezwaarlijk in verband met zijn leeftijd (67 jaar) en zijn gezondheidstoestand.⁶⁰

Een zestal verzette zich

306

In oktober 1943 moesten de studenten voor de tweede maal een loyaliteitsverklaring tekenen voordat zij voor het nieuwe studiejaar konden worden ingeschreven. In januari 1944 verscheen een twintigtal eerstejaarsstudenten, bijna allen lid van de NSB of met die beweging sympathiserenden. Zij hadden net de arbeidsdienst* verlaten en om die reden was voor hen het nieuwe studiejaar in januari begonnen. Met hun komst nam het verzet onder de hoogleraren toe en sommigen onder hen vonden nu het moment gekomen waarop het regelmatig voortzetten van hun functie meer nadelen dan voordelen had. Zij staakten hun werk. De hoogleraren Prins, Edelman, Tendeloo en Sprenger probeerden op verschillende wijze aan de op hen uitgeoefende druk om de colleges te hervatten te ontkomen. Toen Prins eind januari 1944 aan de propaedeutische studenten bekend maakte dat hij onder andere wegens ziekte voorlopig verhinderd was college en practicum natuurkunde te geven, reageerden de eerstejaars die behoorden tot het Studentenfront, hierop door een aanklacht bij de politie in te dienen. De president-curator, door rector Mees ingelicht, stuurde Prins een brief, gedateerd 21 februari 1944, over deze kwestie. De impulsieve Prins antwoordde hem per kerende post, daarbij van zijn hart geen moordkuil makend. Wij citeren twee passages. 'U zult het, naar ik meen, mij ten goede houden, als ik meen, dat ik reeds als man van eer thans gedwongen ben tegen dit auditorium een principiële standpunt in te nemen, ook waar dit van de aanvang af niet het geval was. (...) Bij bovengenoemde persoonlijke gevoelens, die mij van dit ene college terughouden, is er ook de algemene overweging, dat ik aan een algemene en niet aan een partij-hogeschool benoemd ben. Ook wanneer plotseling de hogeschool een katholieke instelling werd, zou ik er niet meer op mijn plaats zijn...' Ook Tendeloo, hoogleraar in de scheikunde, verwees de studenten terzelfdertijd naar de dictaten, die in de handel verkrijgbaar waren. Verder berichtte hij, dat hij geen practicum kon geven, en ook geen college, omdat de beschikbare tijd te kort was. Hieraan voegde hij op 4 februari de volgende aankondiging toe: 'Tot nadere verduidelijking van mijn afspraak met de nieuw ingeschreven studenten deel ik mede, dat, zoals ik reeds zeide, de examenstof beperkt zal worden tot de opgegeven gedeelten der collegedictaten en dat examen gedaan kan worden onafhankelijk van het practicum, dat thans nog niet gegeven kan worden. Zoals gebruikelijk kan men met studiemoeilijkheden zich tot mij

* Op 1 april 1942 was het Arbeidsdienstplichtbesluit verschenen, dat -onder meer- bepaalde dat mannelijke studenten die vóór 1 juni 18 jaar waren geworden, pas tot de instellingen toegelaten mochten worden nadat zij eerst zes maanden in Nederland in de arbeidsdienst geweest waren.⁶¹

wenden'. De eerstejaars beklaagden zich bij rector Mees door erop te wijzen dat een aantal van 29 ingeschrevenen (20 eerstejaars en 9 tweedejaars propaedeutanten, v.d. H.) 'en dus op normale studieleiding rechthebbende studenten' voor elke hoogleraar groot genoeg was om zich daaraan te wijden, afgezien nog van de plicht die hem bij de wet was opgelegd. 'Er zijn voorbeelden (o.a. Plantkunde) aan onze hogeschool die de betreffende hoogleraren zouden kunnen volgen', aldus de klagende studenten.⁶² Prof. Prins ontving medio maart een uitnodiging voor een bezoek aan het naar Apeldoorn verplaatste departement, waarheen hij zich per fiets begaf. Na daar van zich afgebeten te hebben, keerde hij terug naar Wageningen waar hij - dank zij een hem goedgezinde politieagent - aan een arrestatie wist te ontsnappen. Wel werd zijn inboedel in beslag genomen en zag hij zich genoodzaakt onder te duiken. Op 16 maart 1944 werd hij ontslagen. Prof. Tendeloo werd op 22 maart door secretaris-generaal Van Dam ter verantwoording geroepen. Op 27 maart antwoordde hij, dat hij voorlopig niet naar Apeldoorn kon reizen wegens een gebroken rib. Ter voorkoming van nog langer uitstel van een beslissing ging een van Van Dams hoofdambtenaren op 5 april naar Tendeloo's woning. De hoogleraar kreeg de gelegenheid onmiddellijk na Pasen te antwoorden op de vraag of en wanneer hij zijn colleges dacht te hervatten. Toen dit antwoord onbevredigend uitviel, volgde de straf: inhouding van een deel van zijn salaris. De president-curator had voorgesteld Tendeloo voor de tijd van drie maanden te schorsen zonder behoud van traktement. De door de secretaris-generaal opgelegde straf vond hij te licht. Ze zou deze hoogleraar niet 'nopen, datgerete te doen, waartoe hij verplicht is', zo schreef hij Van Dam. Hij veronderstelde dat diens hoofdambtenaar (vermoedelijk Op ten Noort) zich had laten inpalmen door Tendeloo's diplomatieke manier van spreken. Prof. Edelman beweerde het door de opdracht van het departement van Landbouw betreffende de bodemkartering van Nederland zo druk te hebben dat er voor de hogeschool geen tijd meer kon overschieten. De NSB-directeur-generaal van de landbouw was daarentegen van mening dat de Edelman opgelegde taak het geven van college niet belette. Dit was voor hem voldoende reden om onder te duiken en toen zelfs zijn zoontje niet veilig leek, volgde het gehele gezin zijn voorbeeld. Nadat Edelman tevergeefs telegrafisch verzocht was zich 'thans omgaand te voegen naar de U gegeven ambtelijke bevelen', werd hij op 25 juli 1944 als hoogleraar ontslagen.^{63*} Prof. Sprenger was volgens Olivier⁶⁴ 'door een hardnekkige ziekte (hypovitaminose en een reumatische aandoening, v.d. H.) reeds sinds November 1943 verhinderd zijn colleges te geven. Dit was aanleiding tot een klacht wegens sabotage, welke gelukkig geen gevolgen had'.

In de senaatsvergadering van 2 augustus 1944 - de laatste voor het einde van de oorlog - berichtte rector Mees zonder commentaar, dat Prins en Edelman ontslagen waren. Daarna stelde hij de vervulling van het rectoraat voor het studiejaar 1944-1945 aan de orde. Het liefst zou hij, na drie jaren, tot de normale toestand terugkeren en de senaat vragen een voordracht op te maken, waarna men diende af te wachten welke benoeming zou volgen. Zijn assessoren, aldus Mees, hadden hem

* De ontslagen hoogleraren Olivier, Prins en Edelman ontvingen geen salaris meer, noch pensioen. Na de bevrijding werden zij uiteraard schadeloosgesteld.

echter in overweging gegeven dit niet te doen: de senaat zou het 'hoogst onaangenaam' vinden. (Waarschijnlijk prefereerde deze de voortzetting van Mees' rectoraat boven een benoeming, buiten de senaat om, van Jeswiet.) Mees had zich daarna tot de secretaris-generaal gewend met de vraag of hij dit jaar een voordracht van de senaat verwachtte. Hij had daarop nog geen antwoord gekregen. Wanneer de senaat, zo rondde Mees zijn betoog af, er in afwijking van de mening van de assessoren prijs op stelde een voordracht op te maken, dan was hij uiteraard gaarne bereid hem daarvoor bijeen te roepen, tenzij hem inmiddels van hogerhand te kennen was gegeven dat dit niet gewenst was. Met uitzondering van Roepke verenigde de senaat zich met het advies van assessoren. Een of twee dagen na de bijeenkomst van de senaat ontving Mees een brief van Op ten Noort. Deze brief hebben wij niet in het archief van de Landbouwwuniversiteit kunnen vinden, maar uit het antwoord van Mees d.d. 14 augustus kunnen wij opmaken dat Op ten Noort hem op een derde rectoraatsperiode had voorbereid. Mees schreef namelijk aan Op ten Noort dat hij zich 'ook voor den komenden cursus niet aan het rectoraat [wilde] onttrekken, hoewel de U bekende bezwaren voortvloeiende uit mijn gezondheidstoestand, nog onverminderd aanwezig zijn'. Op 31 augustus 1944 kon Mees aan curatoren medelen dat hij op verzoek van het departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming het rectoraat weer op zich had genomen. Op de senaatsvergadering van 2 augustus waren Van Uven en Dorst al tot respectievelijk eerste en tweede assessor gekozen en had Brouwer zich bereid verklaard de functie van secretaris van de senaat te aanvaarden.⁶⁵

Drie hoogleraren collaboreerden

In het voorgaande hebben we beschreven hoe een zestal hoogleraren zich uit het hogeschoolleven had teruggetrokken omdat zij fel gekant waren tegen een nationaal-socialistische penetratie. Smit en Olivier waren in respectievelijk 1940 en 1941 de eersten geweest, Edelman, Prins, Sprenger en Tendeloo waren hen in januari 1944 gevolgd. De anderen zouden hun werkzaamheden voortzetten voor zover daarvan tenminste sprake kon zijn. Tot hen behoorden natuurlijk degenen die in politiek-morele zin als 'fout' werden gekwalificeerd: Mees, pro-Duits, rector magnificus vanaf september 1942, Jeswiet, een prominente NSB'er, die actief was in allerlei sectoren van de beweging, en Geerts, sinds 1935 bijzonder hoogleraar in de cultuur van het suikerriet vanwege het Fonds ten behoeve van de opleiding van suikergeëmployeerden. In verband met de schaarse gegevens waarover wij beschikken wanneer het gaat om de typering van deze drie hoogleraren (over de laatste is ons niets bekend geworden) kunnen wij slechts gissen waarom zij zich opstelden zoals zij zich opstelden. Wij zijn daarbij uitgegaan van summier mededelingen van enige oud-studenten van hen en van datgene wat over hen bij de verhoren door het college van herstel en het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem naar voren is gekomen. Voor dat laatste raadpleegden wij het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging op het ministerie van Justitie.

Mees, geboren op 10 november 1882 te Groningen, was de zoon van een hoogleraar en de kleinzoon van een vooraanstaand bankier. Hij studeerde aan de Groninger Universiteit, waar hij in 1903 het kandidaatsexamen in de rechtswetenschap aflegde en in 1906 het doctoraal, dit laatste cum laude. Nog in datzelfde jaar promoveerde hij op stellingen. Geleidelijk zou hij zich meer tot het terrein van de staathuishoudkunde aangetrokken voelen. In verschillende publikaties, onder meer in de *ECONOMISCH STATISTISCHE BERICHTEN* en in *DE GIDS* verschenen, gaf hij blijk van een scherp inzicht in economische vraagstukken en van het vermogen om zijn gedachten duidelijk te formuleren. Na zijn promotie was Mees jarenlang advocaat in Rotterdam. Eind 1921 aanvaardde hij het secretariaat van de Broederschap van Notarissen. Deze functie, waarin hij tevens als juridisch adviseur optrad, bracht hem ook korte tijd in aanraking met het agrarisch recht. Op 23 mei 1922 werd Mees, als opvolger van de te vroeg overleden Heringa, benoemd tot hoogleraar in de staathuishoudkunde, de statistiek en het Nederlands agrarisch recht. Het was moeilijk geweest iemand te vinden, die geschikt werd geacht en ook bereid was het onderwijs op zich te nemen in de drie studievakken die aan deze leerstoel waren verbonden. Als hoogleraar wekte de correcte en hoffelijke Mees bij zijn collega's en studenten noch sympathie, noch antipathie op. Zijn afstandelijkheid alsmede een zekere mate van verstrooidheid en wereldvreemdheid zullen daartoe ongetwijfeld hebben bijgedragen. Op 19 juli 1945 werd Mees in de aula door het college van herstel verhoord. De voornaamste beschuldiging van het college tegen hem was, dat hij als rector magnificus, zonder enige vorm van protest, de door de Duitsers uitgevaardigde bepalingen uitvoerde, ook als deze de bedoeling hadden de vijand in zijn strijd te steunen. Zo had hij zich als ware het een vanzelfsprekendheid bij de loyaliteitsverklaring neergelegd en de studenten opgeroepen deze te ondertekenen. In strijd met de normale gang van zaken had hij zich tot drie maal toe door de pro-Duitse Van Dam tot rector magnificus laten benoemen. Dat de senaat hiertegen niet had geprotesteerd (de pro-Duitse Mees was nog altijd beter dan de NSB'er Jeswiet) disculpeerde hem niet. Wel zou men kunnen zeggen dat de senaat door te zwijgen zich tot op zekere hoogte diskwalificeerde. Mees bracht hiertegen in, dat hij niets anders had beoogd dan het behoud van de Landbouwhogeschool en van allen die daarvan deel uitmaakten. Na bestudering van vrijwel alle relevante stukken hebben wij de indruk gekregen dat Mees, die noch ijdel, noch ambitieus was, maar wel wereldvreemd en naïef, oprecht geloofde op de juiste wijze te hebben gehandeld. Zijn zeer vergaande 'accommodatie' kan echter niet anders dan als collaboratie worden aangemerkt. Dat hij zich daarvan in het geheel niet bewust was, blijkt wel uit zijn tegenover het college van herstel uitgesproken verontwaardiging dat hij in Ede 'opgesloten' zat, waar hij 'volkomen rechteloos' werd behandeld. Verbazingwekkend ten slotte was Mees' verklaring tegenover het college van herstel dat hij nooit pro-Duits geweest was. Wel was hij tegen de vernietiging van Duitsland door de geallieerden omdat hij een groot gevaar zag in het communisme van de Sovjetunie, dat slechts met behulp van Duitsland kon worden gekeerd. Ook was hij van mening dat het wegvallen van Duitsland als economisch achterland voor Nederland en speciaal voor de haven van Rotterdam zeer

nadelig zou zijn. Daarmee moest rekening worden gehouden volgens Mees, die - het klinkt ongelooflijk - terloops nog opmerkte dat hij reeds direct in 1940 Duitsland als vijand gezien had. Op 21 oktober 1946 stelde de procureur-generaal van het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem Mees onvoorwaardelijk buiten vervolging. Oplegging van straf of maatregel ingevolge het Besluit buitengewoon strafrecht of het Tribunaalbesluit achtte hij niet gerechtvaardigd. Zo ging Mees als Nederlands staatsburger uiteindelijk vrijuit. Als hoogleraar zou hij, zoals wij nog zullen vermelden, niet meer mogen terugkomen.

Dr. J. Jeswiet

310

Een geheel andere figuur dan de wat teruggetrokken levende Mees was de extraverte en sociabele Jeswiet, die zowel bij zijn collega's en studenten als bij het personeel een zekere mate van populariteit genoot. Jeswiet werd op 28 december 1879 in Amsterdam geboren als zoon van een telegrafist. Na in Haarlem de lagere en de middelbare school te hebben doorlopen was hij in de bloembollencultures werkzaam van 1896 tot 1901. Daarna was hij, tot 1907, als conservator aan het Koloniaal Museum in Amsterdam verbonden. In die jaren was hij ook ingeschreven aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij studeerde voor de akte MO aard-, delfstof-, plant- en dierkunde, die hij in 1909 behaalde. De laatste twee jaren had hij zijn conservatorschap neergelegd om zich geheel aan de studie te kunnen wijden. In 1910 en 1911 volgde hij colleges aan de universiteit in Zürich, waar hij in 1913 promoveerde op een plantengeografisch onderwerp: 'Die Entwicklungsgeschichte der Flora der holländischen Dünen'. Na zijn promotie was hij eerst als assistent voor de selectie, later als chef van de afdeling rietveredeling van het suikerproefstation te Pasoeroean werkzaam. Hij publiceerde er geregeld in de MEDEDEELINGEN VAN HET PROEFSTATION VOOR DE JAVA SUIKERINDUSTRIE. Zijn vrije tijd besteedde hij aan de studie van de flora van Java. Een internationale bekendheid verwierf hij als kweker van de suikervariëteit '2878 POJ', waarmee de suikerindustrie veel geld verdiende. Hij ontving daarvoor een bonus die hij onder meer gebruikt heeft voor de financiering van de studie van zijn kinderen. Jeswiet had een groot gezin, vijf zoons en twee dochters. Op 16 augustus 1925 aanvaardde hij ter voorziening in de vacature Valckenier Suringar het hoogleraarschap in de plantensystematiek, de dendrologie en de plantengeografie en het directoraat van het Arboretum. Vrij kort na de oprichting van de NSB in 1931 werd hij lid van deze beweging, die hij in 1934 weer verliet toen de regering de ambtenaren het lidmaatschap verbood. Aanblijven zou ontslag tot gevolg hebben gehad, wat hij zich financieel niet kon permitteren. In juli 1940 trad hij weer toe tot de Beweging, waarin hij zich, getuige de vele functies die hij erin bekleedde, als een vis in het water moet hebben gevoeld. Als waarnemend, later permanent 'gemachtigde' voor het onderwijs hebben wij hem al leren kennen. Daarbij zou het niet blijven. Hij was ook vormingsleider voor de kring West-Veluwe in welke hoedanigheid hij de propaganda voor de NSB verzorgde in dat rayon, bij de nationale jeugdstorm, de jeugdbeweging van de NSB, was hij 'opperstamheer' in de rang van 'opperbaljuw', wat in de praktijk op een adviseurschap neerkwam, van het opvoedersgilde was hij hoofd, e.t.q. Hij hield lezingen voor het nationaal-socialistisch Studentenfront, dat hij, blijkens een advies aan Mussert, vanaf het begin ingeschakeld wenste te zien

48 Aanbieding van een nieuwe ambtsketen van de rector door het WSC (1945); de oude was tijdens de bezetting verloren gegaan

bij het optreden tegen 'de werkelijke aanstokers van de studentenonlusten'. Samen met ir. Rispens, 'gemachtigde' voor de verbetering van het studentenleven, en nog enige anderen heeft hij geprobeerd in Wageningen weer een studentencorps op te richten. Door zijn naaste medewerker op het Laboratorium voor plantensystematiek, dr. H.J. Venema, die hem na zijn ontslag zou opvolgen, werd Jeswiet als een zeer eerzuchtig mens gekwalificeerd, met een grote geldingsdrang. Enkele malen sprak hij bij het college geven over politiek en in persoonlijke gesprekken trachtte hij van tijd tot tijd studenten in nationaal-socialistische zin te beïnvloeden. Tijdens zijn detentie in het bewarings- en verblijfskamp in Wezep gedroeg Jeswiet zich voorbeeldig. Volgens de kampcommandant was het de 'professor' om de realisering van 'hogere idealen' gegaan. In het politiek en godsdienstig verdeelde Nederland had hij de sociale noden willen oplossen. Daarvoor was hij lid geworden van de NSB, die dat immers ook wilde. We zijn er niet in geslaagd achter de werkelijke drijfveren van Jeswiet te komen. Na doorlezing van de stukken die op zijn handel en wandel in de jaren dertig en tijdens de bezetting betrekking hebben, hebben wij van hem wel een ijdele indruk gekregen. Het is niet onwaarschijnlijk dat hij zich gestreeld voelde, toen tegen het einde van de bezetting zijn villa in Bennekom op last van Mussert voortdurend door enkele landwachters werd bewaakt. Werde daardoor zijn belang voor de

NSB niet aangetoond? Hij wilde door meer mensen gezien en geacht worden dan de kleine Wageningse gemeenschap telde. Daarmee ontkennen wij zijn idealisme niet. We relativeren het slechts, zoals we geneigd zijn dat bij ieder mens te doen. Op 18 september 1947 werd zijn vonnis uitgesproken door het Bijzonder Gerechtshof in Arnhem: 'internering voor de tijd van 3,5 jaar met aftrek van de tijd reeds in bewaring doorgebracht, alzoo van 17 April 1945 tot 17 October 1948; ontzetting uit het recht om als hoogleraar, lector of privaattoecent bij het hoger of als leraar bij het v.h.m.o. werkzaam te zijn, ontzetting van het recht te kiezen en de verkiesbaarheid bij krachtens wettelijk voorschrift uitgeschreven verkiezingen'.

De meeste hoogleraren namen een tussenpositie in. Misschien zou men met enig recht kunnen zeggen dat zij in beperkte mate collaboreerden door op hun post te blijven en vooral sinds januari 1944 slechts voor een handjevol studenten, voornamelijk NSB'ers, college te geven. Wellicht zou men ook kunnen beweren dat zij passief verzet pleegden door te beletten dat de bezetter, wanneer zij niet meer verschenen, de hogeschool zou sluiten om zich van de inventaris van de laboratoria meester te maken en het daarvoor in aanmerking komende personeel in het kader van de arbeidsinzet naar Duitsland weg te voeren. In ieder geval hebben zij zich - om een term van prof.dr. E.H. Kossmann te gebruiken - geaccommodeerd of aangepast, een houding die de meeste Nederlanders aannamen. Waar nodig en binnen de grenzen van het net toelaatbare blijvend, hebben zij contact met de bezetter onderhouden, overleg met hem gepleegd en zelfs met hem samengewerkt.⁶⁶ Dat gold niet voor allen in gelijke mate, want de een bevond zich meer dan de ander in een positie of een situatie waarin hij moest reageren.⁶⁷ Zo zou de hogeschool haar bestaan voort slepen tot 17 september 1944, de dag waarop de slag om Arnhem begon.* Aan de landingen van de parachutisten bij Oosterbeek ging een bombardement vooraf, waarbij het Laboratorium voor landbouwscheikunde door enige voltreffers bijna geheel werd vernietigd. Van dat ogenblik af kwam Wageningen tot aan het einde van de oorlogshandelingen in de frontlinie te liggen en veroorzaakte het steeds terugkerende artillerievuur ernstige schade in de gemeente. Begin oktober werd de bevolking gedwongen te evacueren en begon een systematische plundering door Duitse militairen en criminele elementen. Een aantal hoogleraren bleef het door hen steeds ingenomen standpunt om zo lang mogelijk de eigendommen van de hogeschool te behoeden voor verdwijning over de oostgrens trouw en vestigde zich met gevaar voor eigen leven nog een paar weken in de kelders van enkele laboratoria. Ten slotte werden zij door de Duitsers verdreven en moest de hogeschool geheel aan haar lot worden overgelaten.⁷⁰ In de winter van 1944-1945 vonden vijf expedities naar Wageningen plaats waardoor een belangrijk deel van de instrumenten in enkele plaatsen

* In de loop van het voorjaar van 1945 werd voor het bevrijde deel van Nederland in Eindhoven de Tijdelijke Academie opgericht, een nooduniversiteit, bestemd voor die studenten die niet in Nijmegen of Tilburg konden gaan studeren, omdat het door hen gekozen vak daar niet werd gedoceerd. Blijkens een enquête waren ook 65 Wageningse studenten, grotendeels onderduikers in die contreien, in de Tijdelijke Academie geïnteresseerd. Doordat de algehele bevrijding al zo kort na haar officiële opening, op 16 april 1945, plaatsvond, heeft zij niet lang behoeven te functioneren.⁶⁸

Landbouwhogeschool, Wageningen

Zuivering van het Personeel

Door den Chef van den Staf Militair Gezag is voor de Landbouwhogeschool, evenals voor andere Hogescholen en Hoogescholen, een College van Herstel ingericht tenzake de bevoegdheden van klassieke ingesloten en buitensluis in dit College hebben zitting de Heeren

Dr. J. W. MEER SANDERT, Voorzitter en
Dr. W. DE JONGE en **M. K. TH. VAN DER BEEK**.

In verband met de afhandeling heeft dit College den Bijstand ingetrokken van de Heeren

Dr. H. A. A. G. J. C. VAN DEN BROEK, Acad. Landbouwhogeschool, Rijswijk
Dr. J. A. M. VAN DER BEEK, Landbouwhogeschool, Wageningen
Dr. J. A. M. VAN DER BEEK, Landbouwhogeschool, Wageningen.

C. M. VAN DER BEEK, Landbouwhogeschool, Wageningen.
Die verschillende ingesloten en buitensluis van degenen die in overzigt zijn van de Landbouwhogeschool onder zijn Bijstand, worden voor het bevoegde College bestaande, wenziken of M. K. TH. VAN DER BEEK ingetrokken.

De klassen of wenziken moeten nitscheidend schriftelijk en onder bezwaar worden ingesloten. Schriftelijke bezwaren zijn niet toegestaan, doch het indienen van verzoeken tot degenen die zich bezwaren schriftelijk maakt, daarvoor uitsluitend de verantwoordelijkheid dragen.

In verband met de wenselijkheid om de Landbouwhogeschool zo spoedig mogelijk te heropenen, worden de klassen en wenziken welks verzoek, Anonyme klassen worden niet in behandeling genomen.

Met het oog op de deuchte verzoeken, kunnen klassen en wenziken schriftelijk worden aan de volgende adresses afgeleverd:

Dr. J. W. Hazinga, Adelaarweg 10, Amersfoort, **G. J. Klopper**, Kluis, 4, Gooi,
J. V. Lagerwerf, Schiedamschedijk 10, Lelidam, **H. M. A. Lee**, Post Kruisweg 14, Wageningen, **G. F. Tiggeleman**, Post Civil Station, Dinslaken, Lelidam.

De Voorzitter van het College van Herstel.
J. W. MEER SANDERT.

Wageningen, 16 Juni 1945.

Druck. H. P. J. van der BEEK & Co. Wageningen.

op de Veluwe in veiligheid kon worden gebracht. Helaas is een der bergplaatsen, namelijk die in Renswoude, vlak voor de bevrijding door de Duitsers ontdekt en volkomen leeggeroofd. De derde tocht werd door prof. Dorst georganiseerd en op 16 februari ondernomen. De Duitse militaire autoriteiten hadden de toegang tot Wageningen verleend voor een colonne van 15 wagens. Dorst was er echter niet in geslaagd op zoveel voertuigen de hand te leggen zodat de reis moest worden gemaakt met acht wagens en een karretje. Ze verliep vlot 'en gelukkig kon er weder heel wat worden weggevoerd', zo schreef op 20 februari 1945 vanuit Lunteren Van Uven als waarnemend rector magnificus (Mees was enige tijd na de evacuatie naar Delft vertrokken) aan dr. ir. D.S. Huizinga, de directeur van het Landbouwonderwijs.⁷¹

Na de bevrijding op 5 mei 1945, zo zegt Olivier in zijn rede⁷² was praktisch gesproken geen ruit van de gebouwen van de hogeschool meer heel; in enkele laboratoria waren zelfs alle vloeren uitgebroken en als stellinghout verwerkt. Bijna alle gebouwen verkeerden ook in een vrijwel onbeschrijfelijke staat van chaos en vervuiling. Vooral was dit het geval met het hoofdgebouw dat als tehuis voor ongeveer 1.100 arbeiders, voor de organisatie Todt werkend, had gediend. Bijna alles wat zich in het gebouw bevond, was naar buiten gegooid. Gedurende vier maanden blootgesteld aan weer en wind bleek van wat werd teruggevonden weinig meer bruikbaar.

Maar eind juli was het personeel al ver gevorderd met de herstelwerkzaamheden, daarbij geholpen door tientallen energieke studenten.⁷³

Het college van herstel

De commissaris Militair Gezag* in de provincie Gelderland belastte bij beschikking van 23 mei 1945 prof. Olivier voorlopig met de leiding van de Landbouwhogeschool. Verder werd in dezelfde maand door de chef-staf Militair Gezag voor de hogeschool een college van herstel ingesteld, dat de bevoegdheden uitoefende, toegekend aan curatoren en dat tevens moest adviseren omtrent de tegen het docerend en niet-docerend personeel te nemen zuiveringsmaatregelen. Een aparte commissie zou het college assisteren bij de zuivering van het niet-docerend personeel. Tot voorzitter van het college van herstel werd benoemd dr. J.W. Meyer Ranneft, oud-vice-president van de Raad van Nederlands-Indië en oud-docent aan de Landbouwhogeschool, te 's-Gravenhage,** tot leden werden benoemd ir. W. de Jong, directeur van het Nederlandse Rundveestamboek, te 's-Gravenhage, P.M. Tuttein Nolthenius, houtvester, te Breda, terwijl dr. A.E.H.R. Boonstra, plantkundige bij het Instituut voor plantenveredeling (IVP) te Wageningen als secretaris werd aangewezen. De zuivering van de studenten werd aan de rector magnificus opgedragen. Hij zou daarvoor advies ontvangen van een speciale commissie, waarvan ook twee studenten deel uitmaakten. Bij de zuivering van het overheidsperoneel waren trouwens eveneens twee studenten betrokken.

314

Er konden tegen het docerend en het niet-docerend personeel drie maatregelen worden genomen: staking, schorsing en ontslag. (In een aantal gevallen werd volstaan met het toedienen van een schriftelijke berisping.) Men kon worden gestaat als het nog niet duidelijk was of men zou worden geschorst (met verlies van alle inkomsten) of definitief ontslagen. Het aantal stakingen en schorsingen is wegens onvolledige gegevens niet precies op te geven. Wel kunnen wij aannemen dat de stakingen grotendeels voor het einde van 1945 werden opgeheven. Als gevolg van de zuiveringsmaatregelen werden drie hoogleraren, vier docenten en drie ambtenaren voor ontslag voorgedragen.⁷⁴ Ook curatoren kwamen na de oorlog niet meer terug. De buitensporige tegemoetkomendheid van deze hoogste gezagsdragers van de hogeschool tegenover de Duitsers maakte dit ten enenmale onmogelijk.***

Hier moeten wij ons voornamelijk tot de hoogleraren en de studenten beperken omdat het archief van de LU van deze groeperingen relatief nog de meeste gegevens heeft. Tijdens de verhoren van de hoogleraren kwam vooral naar voren dat zij

* Het Militair Gezag was het op militaire leest geschoeide noodbestuursapparaat, bedoeld om het gezagsvacuüm op te vullen in de periode tussen de bevrijding en het moment waarop de regering zelf in Nederland weer de touwtjes in handen kon nemen (14 september tot 4 maart 1946).

** Toen Meyer Ranneft in augustus 1945 werd benoemd tot lid van de Raad van State, volgde dr.ir. D.S.Huizinga, directeur van het landbouwonderwijs, hem op.

*** Zie pagina 315.

zich te weinig principieel en in ieder geval niet duidelijk tegenover de studenten hadden uitgelaten over de loyaliteitsverklaring, waardoor het aantal tekenaars groter was geworden dan bij een stellingname overeenkomstig de instructie van de regering in Londen. Een tweede belangrijke grief was dat zeker de helft van de hoogleraren zich te veel gelegen had laten liggen aan de tekenaars-profiteurs aan wie zij tot het laatst toe onderwijs waren blijven geven.

Hoe reageerden de hoogleraren nu op deze kwesties? Wij geven hiervan enkele voorbeelden.

Prof. Bakker zei twee studenten die hem over de loyaliteitsverklaring om advies hadden gevraagd, aangeraden te hebben haar te tekenen. Als bursalen verkeerden zij nu eenmaal in een financieel kwetsbare positie. Verder verklaarde hij zowel ingeschreven studenten als niet-tekenaars te hebben gedoceerd en getentamineerd. Toen hem daarop de vraag werd gesteld of hij - alles wetende - nu nog dezelfde houding zou hebben aangenomen, antwoordde hij bevestigend met het volgende argument: 'De plundering van onze hogeschool na de evacuatie kon door niemand verhinderd worden, maar was (...) in 1943 ten gevolge van een weigering der hoogleraren hun taak te blijven vervullen de hogeschool door de vijand gesloten en daarna leeggeplunderd, dan zouden zij voor een belangrijk gedeelte daaraan debet zijn geweest'.

315

Prof Van Uven merkte betreffende de loyaliteitsverklaring op 'studenten die genoeg geestkracht meenden te hebben om ook zeer ernstige vergeldingsmaatreg-

*** In het archief van de LU konden wij slechts één opmerking over curatoren vinden, en wel over de president-curator, dr. E. van Welderen Baron Rengers, die op 30 oktober 1939 jhr. Van Citters was opgevolgd. Baron Rengers was sinds 1922 ook curator in Groningen en vanaf 1937 zelfs president-curator. Op 17 juni 1946 schreef de secretaris van het college van herstel, dr. Boonstra, een briefje aan zijn Groningse vriend prof. dr. M.J. Sirks, waarin hij onder andere vroeg hoe het was gegaan met Baron Rengers. Sirks antwoordde daags daarna, dat de oude curatoren, behalve burgemeester Cort van der Linden, 'zonder opzien te wekken opzij gezet [waren], dus ook Baron Rengers. Trouwens dat is maar goed ook want een herbenoeming van Rengers zou hier de grootste onaangenaamheden gegeven hebben'. Secretaris Florschütz werd op 20 augustus 1945 door het Militair Gezag gestaat. De minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening kon hem echter bij schrijven van 1 mei 1946 meedelen dat er geen aanleiding was tot toepassing van één der bepalingen van het Zuiveringsbesluit 1945 over te gaan. Maar het feit dat door de Landbouwhogeschool een zo zware beschuldiging tegen hem kon worden geuit en 'de middelen, waarmede getracht [was], die aantijging een schijn van grond te geven', zouden het hem, zo schreef hij minister Mansholt, uiterst moeilijk maken 'zijn vroegere taak ook verder met de nodige toewijding en opgewektheid te verrichten'. Daarom verzocht hij de minister hem onder de directie van de landbouw een andere functie aan te wijzen, waarin 'ten bate van de Nederlandse landbouw' van zijn botanische kennis gebruik kon worden gemaakt. Florschütz was weliswaar jurist, maar hij bezat een grote kennis van de plantkunde. Hij kreeg een betrekking als plantkundige, belast met paleobotanisch onderzoek, bij de dienst van de rijkslandbouwproefstations. Op 26 maart 1947 promoveerde hij zelfs aan de Utrechtse Universiteit tot doctor honoris causa in de wis- en natuurkunde. Van 1948 tot 1958 was hij bijzonder hoogleraar vanwege het Leids Universiteitsfonds in de paleofytologie van het Kainozoïcum en de palynologie.

N. 10000
Bijzondere afzending
Bijzondere afzending

Bestemmeling

143

[Redacted content]

In afschrift gezonden aan:
den Senaat der Landbouwhogeschool,
WAGENINGEN.

50704-14

50 Brief van minister S. L. Mansholt aan mr. F. Florschütz, secretaris van het college van curatoren (1946)

len van de Duitsers te kunnen weerstaan' voorgehouden te hebben 'de heldhaftige houding aan te nemen'. Maar indien zij 'meenden door het niet-tekenen hun familie in moeilijkheden te brengen' (...), had hij gezegd 'hun niet van raad te kunnen dienen'. Desgevraagd verklaarde hij sinds 10 april 1943 heel snel college te hebben gegeven 'zodat wat hij doceerde slechts voor een enkeling te volgen was, hetgeen zich uitte in de uitslagen der officieel afgelegde examens die zo goed als alle onvoldoende waren'. Maar, aldus Van Uven, in die tijd had hij ook zeer veel (totaal ongeveer 120) niet ingeschreven studenten getentamineerd. Allen, op vier na, hadden een voldoende gehaald.

Prof. Beekman antwoordde geen advies aan studenten te hebben gegeven over het al dan niet tekenen van de loyaliteitsverklaring. Hem was daarover namelijk nooit iets gevraagd. De studenten kwamen hem alleen hun besluit medelen. Daarbij had hij geen moeite gedaan hen te overreden niet te tekenen, hoewel hij van mening was dat het 'ook te verdedigen geweest zou zijn als alle studenten getekend hadden'. Hij deelde verder mede de laatste tijd alleen aan twee ingeschreven studenten, tekenaars dus, college gegeven te hebben. Beiden hadden zij wegens zeer moeilijke financiële omstandigheden getekend. Nationaal-socialistische sympathieën hadden zij niet. Prof. Reinders zei dat hij vóór het bekend worden van de regeringsinstructie studenten die om raad kwamen vragen, had 'meegedeeld dat hij het tekenen van de

loyaliteitsverklaring minder verwerpelijk vond dan het werken in de vijandelijke industrie'. Na het bekend worden van de regeringsinstructie had hij de studenten die wilden tekenen erop gewezen 'dat Londen anders wil'. (Zijn eigen zoon had niet getekend.) Hij was ook steeds colleges en practica blijven geven 'vooral om de tekenaars die geen landverraders waren te helpen'. Maar ook deze laatste groep, de NSB-studenten, was hij ter wille geweest 'omdat verschil in behandeling (...) zeker snel tot een beëindiging van het onderwijs zou hebben geleid'.

Prof. Mayer Gmelin had geen advies willen geven over het wel of niet tekenen van de loyaliteitsverklaring, omdat 'hij er zich buiten wilde houden en zich niet in staat achtte de persoonlijke omstandigheden van elke student te beoordelen'. Verder had hij alleen ingeschreven studenten getentamineerd, omdat hij van de anderen niet zou kunnen nagaan of zij slechts in ten hoogste de helft van de vakken waarin zij moesten worden geëxamineerd, tentamen zouden afleggen. Dat was nu eenmaal de regel. Overigens was hij in principe steeds tegen het afnemen van tentamens geweest omdat daardoor het afleggen van het kandidaatsexamen (want daarop was de regel van toepassing) werd vergemakkelijkt. Evenals al zijn collega's vond hij het rechtvaardig dat tekenaars geen voordeel zouden ondervinden van het feit dat zij de loyaliteitsverklaring hadden getekend. Maar volgens hem zouden ook niet-tekenaars profijt gehad hebben indien zij tentamens hadden kunnen afleggen. Blijkbaar was hem ontgaan dat dit laatste wel gebeurd was, zij het illegaal. Hij kon er wel voor voelen de studenten die door de oorlogsomstandigheden met hun studie achterop waren geraakt te helpen om de achterstand in te halen. Hij zou er echter zeer streng voor waken dat de diploma's hun waarde behielden. De eisen mochten niet worden verminderd. Al bij al getuigde de houding van Mayer Gmelin niet in het minst van begrip voor de problemen van de bezettingstijd. Omdat hij de pensioengerechtigde leeftijd al gepasseerd was, stelde het college van herstel voor de verlening van eervol ontslag nu niet langer meer uit te stellen en het verder te laten bij een schriftelijke berisping. Voor zover we konden vaststellen, hebben zeven hoogleraren zo'n schriftelijke berisping van de minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening gekregen omdat zij gedurende de bezettingstijd geen positieve houding hadden aangenomen ten aanzien van het studentenverzet. Uit de kort weergegeven vijf verhoren is, hopen wij, duidelijk geworden op welke punten zij in mindere of meerdere mate te kort zijn geschoten.⁷⁵ Ons inziens zijn de adviezen en besluiten niet in alle gevallen vrijgebleven van een zekere, voor die tijd begrijpelijke, scherpslijperij.

Ontslagen hoogleraren

Op grond van hun politieke gedragingen in de periode 1940-1945 werden de hoogleraren dr. J. Jeswiet (met ingang van 16 februari 1946) en dr. W.C. Mees R.Azn. (ingående 28 februari 1946) ontslagen, evenals de door het Fonds ten behoeve van de opleiding van suikergeëmployeerden aangewezen bijzondere hoogleraar dr. J.M. Geerts.

Bij de zuivering van de studenten concentreerde de daarvoor ingestelde commissie zich op de loyaliteitsverklaringen, de vrijwillige deelname aan de arbeidsinzet en op het lidmaatschap van een nationaal-socialistische organisatie. Wij geven hier de voornaamste richtlijnen die in acht moesten worden genomen bij de beantwoording van de vraag voor hoe lange tijd een student moest worden uitgesloten.*

De uitsluitingstermijnen waren voor:

1. hen die eenmaal tekenden en wel in de maanden maart-juni 1943 en niet profiteerden van de officieel geboden gelegenheid tot studie of tot het afleggen van tentamens, examens of promoties: maximaal 9 maanden;
2. hen die in maart-juni 1943 tekenden en wel profiteerden van de onder 1 genoemde gelegenheid: maximaal 2 jaar;
3. hen die na juni 1943 tekenden en niet profiteerden van de onder 1 genoemde gelegenheid: maximaal 1 jaar;
4. hen die na juni 1943 tekenden en wel profiteerden van de onder 1 genoemde gelegenheid: maximaal 2 jaar;
5. hen die vrijwillig naar Duitsland gingen om er te werken: maximaal 2 jaar;
6. hen die in het kader van de arbeidsinzet (zomer 1943) naar Duitsland gingen: maximaal 1 jaar;
7. hen die onder invloed van de gebeurtenissen in mei 1943 en Rauters oproep naar Duitsland gingen en zich volgens de onderling geldende normen aldaar misdroegen: een door de rector magnificus, respectievelijk de centrale commissie van beoordeling vast te stellen termijn;
8. studenten die vrijwillig in de arbeidsdienst gingen: maximaal 6 maanden;
9. aankomende studenten die vrijwillig in de arbeidsdienst gingen: maximaal 3 maanden;
- 10 studenten die na 1 februari 1941 lid of begunstiger of sympathiserend lid van een nationaal-socialistische organisatie waren: maximaal voor het leven.

Alle tentamens, examens of promoties die met goed gevolg waren afgelegd na gebruikmaking van de voordelen, verbonden aan de ondertekening van de loyaliteitsverklaring, werden beschouwd als niet rechtsgeldig te zijn afgelegd. Aan de Landbouwhogeschool ging het om 14 propaedeutische diploma's, 10 kandidaatsdiploma's en 4 ingenieursdiploma's.

Zij voor wie een tijdsduur was vastgesteld, binnen welke zij waren uitgesloten van het bijwonen van onderwijs, konden niet worden toegelaten tot het afleggen van een examen of tentamen dan na verloop van een tijd, overeenkomende met de normaal voor de voorbereiding tot de af te leggen examens of tentamens vereiste studietijd, vast te stellen door de rector magnificus.

Met toestemming van de minister onder wie de instelling van hoger onderwijs ressorteerde, kon een student van de uitspraak van de rector magnificus in beroep gaan bij de centrale commissie van beoordeling.⁷⁶

* Richtlijnen op grond van het bepaalde bij artikel 1 van de Beoordelingsbeschikking Studenten 1945, no. 1 en no. 2 (26 Aug. 1945, gewijzigd 31 Oct. 1945.)

De zuivering van de hoogleraren, de docenten en het niet-docerend personeel kon als beëindigd worden beschouwd op 22 augustus 1945, de dag waarop de hogeschool door S.L. Mansholt, de minister van Landbouw, Veeteelt en Voedselvoorziening met een rede geopend werd. Die van de studenten duurde nog voort tot 16 december 1946. De voor hen ingestelde commissie kon toen meedelen dat zij 1.535 aanvragen om toelating tot de studie aan de Landbouwhogeschool had behandeld.* Aan 109 studenten werd de toegang tot de hogeschool ontzegd voor een termijn van één tot 24 maanden, terwijl er 47 alleen een schriftelijke berisping ontvingen. Drie studenten werden voor het leven uitgesloten van studie aan een instelling van hoger onderwijs. In 1958 werden de uitsluitingen voor het leven opgeheven. De examens die in de bezettingsperiode na het ondertekenen van de loyaliteitsverklaring waren afgelegd, bleven echter ongeldig.⁷⁷ Er was onder de studenten die de loyaliteitsverklaring niet hadden afgelegd, veel kritiek op de in hun ogen veel te lage straffen voor de tekenaars of, juister uitgedrukt, op de wijze waarop sommige - wij kennen geen aantal - hoogleraren bepaalde straffen effectueerden. Menig tentamen, door een tekenaar tijdens de bezetting met goed gevolg afgelegd, bleef in de praktijk 'staan', zoals dat heette, terwijl ook verscheidene scripties hun waarde behielden. De straffen zelf waren in grote lijnen in december 1943 door DE GEUS te berde gebracht naar aanleiding van een door dit blad gehouden enquête. Zowel minister dr. G. Bolkestein als zijn opvolger, prof.dr. G. van der Leeuw, de eerste naoorlogse minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, hadden ze te zwaar gevonden. Bij de eerste beschouwing over de te nemen maatregelen had Van der Leeuw de beschikking over een advies van de leiding van het landelijk hooglerarenverzet, dat als pendant van het in maart 1942 goed georganiseerde landelijke studentenverzet pas laat - in de herfst van 1943 - en dan ook nog in magere vorm ontstaan was.⁷⁸ De leiding nu van dat hooglerarenverzet had in meerderheid voorgesteld om de uitsluiting voor tekenaars die niet hadden doorgestudeerd, te bepalen op maximaal 6 maanden. De minister voelde hier veel voor, terwijl hij ook de door tekenaars afgelegde examens en tentamens niet zonder meer ongeldig wenste te verklaren. Het studentenverzet protesteerde hiertegen fel en wist de minister tot andere gedachten te brengen. Hij kwam tenminste goeddeels terug van zijn aanvankelijke mildheid tegenover de tekenaars, al moet hieraan terstond worden toegevoegd dat de zuiveringscommissies in het algemeen clement zijn geweest voor die studenten die slechts éénmaal getekend en niet 'geprofiteerd' hadden. Vele studenten vonden ook de behandeling van de hoogleraren die zich wat de tekening van de loyaliteitsverklaring betreft op de vlakte hadden gehouden of er zelfs toe hadden geadviseerd, te coulant. Zij waren er immers met een schriftelijke berisping afgekomen. In zijn zoëven genoemde rede - publiekelijk dus - had Mansholt er niettemin geen twijfel over laten bestaan dat het 'de voortreffelijke geest onder de studenten [was], die wist te pareeren. Hier vonden wij den geest, welke leidde tot de daad: de pertinente weigering, de loyaliteitsverklaring te teekenen'. En wat de leiding van de hogeschool betrof: zij had te veel gebogen voor de wil van de vijand. Door die 'leiding en het hoogleeraarschap als geheel' was

* Hierin waren ook degenen begrepen die zich voor het eerst lieten inschrijven.

te veel meegaandheid getoond en dat nog wel 'ondanks het prachtige en moeilijke verzet, dat vooral voortkwam uit de studentenwereld'. En dan: 'de Regeering beruigt over deze houding haar afkeuring'.⁷⁹

Blijkbaar zijn deze uitspraken bij de hoogleraren hard aangekomen, want daags na de rede van de minister, 23 mei 1945, trok Meyer Ranneft, als voorzitter van het college van herstel een onpartijdig arbiter, zich hun lot aan en richtte zich in een open brief tot 'allen, die op eenigerlei wijze met de Landbouwhoogeschool verbonden zijn'. Het paste hem niet, zo schreef hij, de beslissing van de regering van zijn kant te kritiseren. Hij wilde dat ook niet doen. Maar wel vond hij het nodig er de nadruk op te leggen dat men om die beslissing te begrijpen moest beseffen, 'dat de Regeering ten opzichte van de illegaliteit een bepaalde duidelijke politiek volgt en volgen wil en voorts, dat zoowel de Minister-President als de Minister van Landbouw zelf in die illegaliteit een actieve en moedige rol hebben gespeeld en van dichtbij den zware offers vergenden strijd hebben beleefd'. Maar al was zijnerzijds alle kritiek op de regering uitgesloten, toch wilde Meyer Ranneft een aanvulling geven door 'juist nu en met den meesten nadruk te wijzen op iets dat onvoldoende bleef belicht': de goede reputatie van de Landbouwhogeschool en al datgene wat in de korte tijd van haar bestaan was gepresteerd om die hoog te houden. 'Dit alles is het werk van het corps Hoogleraren. Ook van de Hoogleraren van thans (...) Een rij van mannen heeft jarenlang zijn volle krachten gegeven aan het werk voor de Landbouwhoogeschool, voor de wetenschap, voor allerlei zorg ten behoeve van personeel en ook van studenten. Velen zijn in dien eervollen arbeid vergrijsd'.⁸⁰(...)

Trouwens, ook Mansholt zelf had nog een oprechte - en naar ons gevoel gedeeltelijk gerechtvaardigde - poging gedaan de houding van de hoogleraren te begrijpen: 'Ook het karakter der Wageningsche Hoogeschool werkte mee tot deze houding. Zij is niet alleen een plaats waar de wetenschap beoefend wordt om haar zelfs (sic, v.d.H.) wil, om haar over te dragen aan de studenten, maar evenals te Delft en als aan de medische faculteit is Wageningen de plaats, waar de wetenschap direct wordt toegepast in de praktijk. Dat alles bracht met zich mede, dat juist hier het buigen voor den vijand en [het] zich niet verweren tegen zijn maatregelen kan worden gemotiveerd als een streven om de Hoogeschool en haar Instituten zoo goed mogelijk door den oorlog heen te voeren'.*

Inderdaad hadden ook enkele faculteiten van de wis- en natuurkunde en van de geneeskunde en, last but not least, zelfs de gehele Technische Hogeschool in Delft het universitair bedrijf in stand gehouden en zich door pragmatische overwegingen laten leiden.⁸¹ Was dit 'fout', was dit 'goed'? Wij geloven dat het noch het één noch het ander was. Een zelfde 'common sense' mentaliteit kan men aantreffen bij mannen als dr.H.M. Hirschfeld en ir. S.L. Louwes, respectievelijk waarnemend secretaris-generaal van het departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van dat van Landbouw en Visserij, en directeur-generaal van de voedselvoorziening, beiden anti-Duits en anti-nationaal-socialistisch. Hun coöperatie met de bezetter was voor het op peil houden van de Nederlandse voedselvoorziening van vitaal belang. Aan aftreden

* Zie voetnoot pagina 321.

zouden zij pas denken indien zij bij de voedselvoorziening het Nederlandse belang niet meer konden behartigen. Dr. G.M.T. Trienekens vraagt zich in zijn proefschrift af, 'of het moreel juist(er) geweest zou zijn door af te treden een daad van protest te stellen, toen de bezetter ook in Nederland zich schuldig maakte aan internationaal erkende misdrijven, zoals de jodenvervolging en de onvrijwillige deportatie van arbeidskrachten, ook al lag dit buiten het terrein van de voedselvoorziening'. Toegegeven dat de keuze voor samenwerking een keuze voor voldoende voedsel was, en dat 'mede dank zij het beleid van Louwes ook verzetslieden en onderduikers in het algemeen over voldoende voedsel konden beschikken' (samenwerking sloot verzet niet uit), toch werd door aan te blijven 'morele steun aan onderdrukten' onthouden. Bovendien kon dat aanblijven 'tot voorbeeld dienen voor andere personen of instellingen, waarvan het verder functioneren aanzienlijk minder positieve gevolgen had voor het Nederlandse belang'.⁸³

Beginselvastheid versus pragmatisme

Datzelfde probleem (beginselvastheid versus pragmatisme) had zich voorgedaan toen in april 1943 ir. S.L. Louwes en ir. C. Staf, directeur van de Heidemaatschappij en part-time docent aan de Landbouwhogeschool, naar Wageningen kwamen om studenten over te halen de loyaliteitsverklaring te tekenen. Zij konden studenten uitstekend gebruiken voor hun bureau voor oogstvoorziening, maar dan dienden zij wel getekend te hebben. Anders moesten ze worden ontslagen. Het was namelijk tot de bezetter doorgedrongen dat verscheidenen van de weigeraars ergens in het Nederlandse bedrijfsleven een baantje hadden gekregen om tegen de uitzending naar Duitsland beschermd te zijn. Volgens de rijkscommissaris was de beste manier om dit te voorkomen een politieel, dus door Rauter uitgevaardigd 'verbod' om studentenweigeraars in dienst te nemen of te houden.⁸⁴

Het nu legale Wagenings Studenten Contactblad CEREALES toonde zich na de oorlog wars van dit pragmatisme, dat zij als opportunisme beschouwden. Het had er een ogenblik de schijn van, aldus dit blad, 'alsof hier de directeur-generaal van de voedselvoorziening en de directeur van de Nederlandsche Heide Maatschappij, tevens docent aan de Landbouwhogeschool, in hun onvaderlandse salto een deel van

* Niettemin schreven 16 hoogleraren en één lector een brief d.d. 29 augustus 1945 aan Mansholt, waarin zij op verongelijkte wijze de 'minder agressieve houding' die zij tijdens de bezetting hadden aangenomen, verdedigden. Vooral het feit dat de minister gemeend had 'zijn beoordelingen te moeten uitspreken ten aanhoore van het geheele personeel en van de studenten' zat hun dwars. Mansholt antwoordde bij schrijven d.d. 9 oktober 1945 'met eenige verwondering' kennis genomen te hebben van de kritiek op de door hem gehouden rede: 'Daaruit toch blijkt, dat de onderteekenaars [van de brief], die nooit den moed toonden een enkel woord van protest te uiten tegen de bezettende macht, toen deze de waardigheid der hogeschool met voeten trad, thans, in zooveel veiliger tijd, den drang niet konden weerstaan (...) zich te keeren tegen het oordeel dat over [hun] te groote volgzzaamheid werd uitgesproken'. Hij constateerde trouwens tevens, dat het gedrag van de hogeschool te Wageningen tenslotte niet minder was geweest dan dat van andere instellingen van hoger onderwijs.⁸² Wij zijn het met deze constatering van harte eens.

de hen omringende studenten zouden meeslepen in het ravijn van utiliteitsdooddoertjes en principeloosheid. Een deel heeft op hun instigatie helaas positief gereageerd; de overigen hielden voet bij stuk en deserteerden niet uit het universitaire front'.⁸⁵ Ook tijdens het verhoor voor de zuiveringscommissie bleef Staf zich op het standpunt stellen dat het massaal tekenen van de loyaliteitsverklaring beter was geweest dan het weigeren ervan. Zou men de bezetter daarmee niet arbeidskrachten voor zijn oorlogsindustrie onthouden hebben? In hun gesprek op de avond van 15 april 1943 'op Heerenstraat 12' met een groepje van 15 Wageningse studenten hadden Louwes en Staf, oud-alumni van de Landbouwhogeschool, hen geadviseerd wel te tekenen, omdat de Duitsers hoopten dat tot niet-tekenen zou worden overgegaan.⁸⁶ Wij vinden het merkwaardig dat Louwes en Staf kennelijk in de veronderstelling verkeerden dat massaal tekenen kon voorkómen dat studenten ten behoeve van de arbeidsinzet naar Duitsland zouden worden gedeporteerd. Het was toch bekend dat de bezetter dringend arbeidskrachten nodig had. Gauleiter Sauckel had al in het voorjaar van 1942 de eis gesteld dat Nederland van april 1942 tot april 1943 205.000 arbeiders zou leveren. In februari 1943 waren er van die 205.000 nog maar 160.000 naar Duitsland vertrokken. Lag het in die omstandigheden niet veel meer voor de hand dat bij massaal tekenen de bezetter de numerus clausus zo klein mogelijk zou maken om toch aan de onmisbare arbeidskrachten te komen? In de lente van 1943 waren in Noord-Afrika de Amerikaanse en Engelse legers in de aanval en werden tienduizenden Duitsers krijgsgevangen gemaakt. Nog zwaarder was de nederlaag die Hitler begin 1943 bij Stalingrad leed, waardoor het Duitse Zesde Leger ophield te bestaan.⁸⁷ Maar afgezien hiervan, moet ons de opmerking van het hart dat Louwes en Staf (en ook Hirschfeld die hen gesuggereerd had met studenten in Wageningen contact te zoeken; zelf wou hij wel studenten in Rotterdam, waar hij gestudeerd had, toespreken) geen flauw idee hadden van de symbolische betekenis van het weigeren te tekenen. Wij zullen dit toelichten. De loyaliteitsverklaring, geformuleerd in het besluit van Van Dam d.d. 10 maart 1943, stond niet los van de verordening van de rijkscommissaris d.d. 11 maart. Beide waren gepubliceerd in het Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche gebied, aflevering 9, verschenen 13 maart 1943. De verordening van de rijkscommissaris bedoelde uitdrukkelijk de inschakeling van de academische jeugd in de totale oorlogvoering. Om die inschakeling tot stand te brengen werd een numerus clausus vastgesteld en aan de afgestudeerden de plicht opgelegd om ten bate van de Duitse oorlogvoering te werken. Daartegenover stond voor het merendeel van de studenten, gestimuleerd door de Raad van Negen en DE GEUS, de plicht van vaderlandsliefde om zich met alle 'geoorloofde' middelen tegen deze inschakeling te verzetten. Dat was ook de instructie van de regering in Londen. Welke middelen van verzet stonden hun ten dienste? Het enig mogelijke was de weigering van de tekening van de loyaliteitsverklaring. Als zij die niet tekenden, dan leverden zij daardoor het daadwerkelijke bewijs dat zij zich verzetten tegen de inschakeling. Als zij tekenden, dan hield dat in, dat zij de enige gelegenheid die hun geboden werd om hun verzetshouding te tonen, verzuimden. Nu zou men kunnen zeggen: wat geeft dat? In feite kunnen wij ons aan die inschakeling toch nauwelijks onttrekken. Men vergeet dan echter, dat de weigering een symbolische betekenis

51 De Geus onder studenten (1944)

heeft van dezelfde draagwijdte als het materieel verzet in de meidagen van 1940. Iedereen wist dat verzet tegen de Duitse inval op den duur onmogelijk was. Toch is de symbolische houding van onschatbare waarde geweest. Zo ook hier: weigeren te tekenen was een daad van ontzaglijke betekenis voor de aanmoediging van de verzets-houding tegen de onrechtmatige bezetter. En tekenen betekende een geestelijke capitulatie van de academische jeugd. Maar dit soort van beschouwingen - zij zijn bijna letterlijk afkomstig van dr. J. A. Geerdinck, van 1931 tot 1947 secretaris, daarna vicaris-generaal van het aartsbisdom Utrecht - zouden Louwes en Staf niet hebben aangesproken.⁸⁸ Met alle respect voor hun grote verdiensten, was naar ons gevoel hun instelling daarvoor te praktisch of, zo men wil, niet spiritueel genoeg. Hun redenering was waarschijnlijk dat de inschakeling in de totale oorlogvoering - zeker voor de studenten van Wageningen voor wie volgens Van Dam de numerus clausus niet zou gelden - pas na de voltooiing van de studie zou plaatsvinden. Men zou dan de zaak alsnog kunnen bezien. Men moest in het heden leven en door nu te tekenen zou men zich aan de arbeidsinzet kunnen onttrekken. Deze redenering getuigde op zichzelf van realiteitszin, maar zij paste in het voorjaar van 1943 niet meer bij de geest van verzet die onder de studenten, na alle schofferingen van de bezetter, was gaan leven en - door hun voorbeeld - zou overslaan op andere bevolkingsgroepen. Men denke aan het geweldige verzet, tot uiting komend in tal van stakingen in bijna geheel Ne-

derland, tegen het bevel op 29 april 1943 van Wehrmachtbefehlshaber generaal F.C. Christiansen de 300.000 leden van het voormalige Nederlandse leger terstond opnieuw in krijgsgevangenschap weg te voeren voor de arbeidsinzet. Dat Staf en Louwes studenten wilden vrijwaren, in ieder geval voorlopig, tegen de arbeidsinzet in Duitsland door hen de loyaliteitsverklaring te laten tekenen stempelt hen in onze ogen van nu, dat wil zeggen bijna 50 jaar na dato, niet per se tot 'foute' Nederlanders. Voor het verzet in die jaren lag dat uiteraard anders en vandaar dat het college van herstel van de Landbouwhogeschool in 1945 Staf als docent aan de Landbouwhogeschool weliswaar niet voordroeg voor ontslag, maar voor niet-herbenoeming, wat minder oneervol werd geacht.* De overweging daarbij was, dat Staf niet alleen tot tekenen had aangespoord, maar als gemachtigde voor de Oogst niet-tekenaars ook had bedreigd met ontslag. Bij beschikking van 12 november 1945 verklaarde minister Mansholt echter goed te vinden de staking van de uitoefening van de werkzaamheden van ir. C. Staf als docent aan de Landbouwhogeschool op te heffen.⁸⁹ Aan Stafs integriteit viel blijkbaar niet te twijfelen. Tijdens de bezetting verrichtte hij veel illegaal werk, terwijl door zijn medewerking honderden arbeiders, ambtenaren en studenten aan tewerkstelling in Duitsland ontkwamen.⁹⁰ Eenmaal opnieuw aangesteld tot part-time docent aan de Landbouwhogeschool, hervatte hij met veel animo zijn lessen in de grondverbetering. Terstond na de bevrijding in 1945 was hij trouwens al benoemd tot directeur-generaal van Grondgebruik en Landbouwherstel. In 1946, werd hij waarnemend directeur-generaal van de Landbouw en in 1947 volgde zijn vaste aanstelling in die functie. Hij verliet toen de Heidemaatschappij, in wier dienst hij 18 jaar had doorgebracht, waarvan de laatste zes als president-directeur. Per 1 september 1947 legde hij ook zijn docentschap aan de Landbouwhogeschool neer, dat hij vanaf 1 september 1940 op de zaterdagmorgens met veel animo had vervuld.

Verwijdering tussen hoogleraren en studenten

Kort na de bevrijding zien wij in de wereld van het hoger onderwijs enkele verschijnselen die vooral in de bezettingsperiode ontstaan zijn. Wij zullen ze hier even aanstippen en er later uitvoeriger op terugkomen. Verschillende gebeurtenissen in de jaren 1940-1945 hadden, zoals meegedeeld, een verwijdering tussen hoogleraren en studenten tot gevolg. Tijdens de 'zuivering' van het docerend en niet-docerend personeel en van de studenten van de Landbouwhogeschool was deze verwijdering nog groter geworden. De voorlopig opgerichte Wageningse Studentenfederatie verspreidde na de rede van minister Mansholt, waarin de leiding van de hogeschool al sterk was aangevallen, nog een pamflet met de mededeling dat de studenten het niet eens waren met de bij de hooglerarenzuivering toegepaste maatstaven. Ook in de andere universiteits- en hogeschoolsteden heerste onder studenten een verbeterde stemming tegenover hoogleraren die 'fout' waren geweest en tegen studenten die de loyaliteitsverklaring hadden getekend en die, zeker toen al vrij spoe-

* Docenten moesten namelijk elk jaar opnieuw benoemd worden volgens artikel 24 van de wet op het hoger landbouwonderwijs.

dig na de bevrijding de regering haar houding begon te versoepelen, naar de mening van het voormalige studentenverzet veel te slap door de autoriteiten werden aangepakt. Daarentegen vormden zich ook comités van studenten-tekenaars, die van oordeel waren dat de tekenaars te streng werden gestraft. Tot in de Tweede Kamer toe vonden langdurige en verhitte debatten plaats. Geleidelijk aan werden de maatregelen verzacht en in de zomer van 1958 werden zelfs de uitsluitingen voor het leven opgeheven.

Vooraf in de kringen van het verzet leefde sterk de wens om de tijdens de bezetting gegroeide samenwerking en eenheid ook na de bevrijding te behouden. Dit hield een grondige reorganisatie van het studentenleven in, een afschaffing van het sectarisme, de verdeling in scherp afgescheiden groepen. In het nummer van 4 September 1943 pleitte DE GEUS voor meer onderling contact en samenwerking. Per universiteits- of hogeschoolstad diende men na te gaan hoe een en ander vorm zou kunnen krijgen in algemene studentenverenigingen, die in beginsel alle studenten, althans van hetzelfde geslacht (we hebben het nog over de jaren veertig), moesten omvatten. Daarbij kwam natuurlijk tot uiting dat verschillend werd gedacht over de werkingssfeer van zo'n algemene studentenvereniging, het voortbestaan van de oude verenigingen en de verhouding tussen deze en de algemene vereniging. Het Wageningesch Studentencorps had over de opheffing van het sectarisme zijn eigen ideeën die het in zijn almanak van 1946 aldus onder woorden bracht. (Men vergete hierbij niet dat het WSC tot 1910 de enige, alle mannelijke studenten omvattende vereniging was geweest.) Reeds vóór de periode dat het Corps zijn activiteit staakte (op 31 oktober 1941, toen het lidmaatschap van niet-commerciële verenigingen voor joden verboden was, v.d. H.), groeide het besef, dat er onder de Wageningische studenten een te groote verdeeldheid heerschte. Dit leidde tot de toetreding tot het Corps van een aantal leden van de Societas Studiosorum Reformatorium en enkele leden van de Katholieke Studentenvereniging 'St. Franciscus Xaverius'. Onder beide categorieën werden enthousiaste Corpsleden aangetroffen, waaruit blijkt, dat het lidmaatschap van het Corps zeer wel vereenigbaar is met dat van beide verenigingen. Gedurende de laatste oorlogsjaren werd het verlangen naar grootere en betere samenwerking zoo mogelijk nog sterker, hetgeen voor het Corps aanleiding was zich van zijn breede basis meer en meer bewust te worden, zoodoende wordende wat het wil zijn: Studentenvereniging, die meer dan tot nu toe alle richtingen omvat. Een zoo snelle evolutie bleek echter onmogelijk. Op andere, minder ingrijpende wijze, wordt nu getracht de samenwerking en het contact met de leden van de S.S.R. en de K.S.V. te verbeteren'.⁹¹ Opvallend in de passage is dat over Unitas niet gerept wordt en dat de R uit de afkorting RKSv verdwenen is.

In DE GEUS van 4 September 1943 werd ook een bijna hartstochtelijk pleidooi gehouden voor een actieve maatschappelijke opstelling. Studenten moesten zich met maatschappelijke kwesties bemoeien. 'Ons student zijn geeft ons geen enkel recht ons daaraan te onttrekken. Integendeel, door onze intellectuele scholing zijn wij eerder dan anderen groepen om ons in te laten met de problemen waarvoor de maatschappij en de wereld zich geplaatst zien. Dit besef is goddank door de oorlogsdagen wel bij alle studenten levend geworden. Het is gedaan met onze ivoren toren'. Het

ideaal was een universitaire gemeenschap, waarin de universiteit geen vakschool is, 'maar een waarlijk geestelijk-educatief centrum in onze maatschappij als geheel (...) waar gelegenheid bestaat tot voldoening aan geestelijke behoeften in aanraking van allen met allen, tot vorming van mensen die waarlijk geschikt zijn leidende plaatsen in ons volksleven in de wereld in te nemen'.⁹²

En Mansholt gaf deze begeerde metamorfose van de Landbouwhogeschool in zijn openingsrede, op zijn eigen, hooggestemde wijze, als volgt weer: 'En in het licht van wat is gebeurd, moeten wij hier vaststellen, dat de Hoogeschool reeds lang te ver stond van dat kloppend hart, dat haar belangstelling te eenzijdig was gericht. Dat zij veeleer was een beschermend omhulsel, waar men zich rustig en intensief kon overgeven aan de wetenschap, de techniek, maar waar het aanvoelen en begrijpen der maatschappij niet voldoende tot ontwikkeling werd gebracht (...) Laat onze toekomstige landbouwkundige zijn studie doen in een sfeer, waarin hij kan medeleven met hetgeen er rondom hem leeft en groeit in ons volk. Eerst dan mogen wij verwachten, dat hij straks zijn taak in de maatschappij ten volle kan vervullen'.

326

Het Wageningen Studentencorps bleef hierbij natuurlijk niet achter. 'Vroeger stond het Corps als zoodanig buiten en zelfs somtijds onverschillig tegenover de maatschappij; dat hier de gewijzigde instelling van studenten een andere houding van het Corps met zich mede zal brengen, mag verwacht worden. Het studentenleven zal niet beschouwd mogen worden als doel op zichzelf, het zal zich van zijn verantwoordelijkheid ten opzichte van de maatschappij steeds bewust moeten zijn'.⁹³

Op 17 september 1945 hield prof. Olivier zijn rede ter opening van het studiejaar 1945-1946, waarin hij constateerde dat de oorlog, de onderdrukking gedurende vijf jaren, een verandering ten goede gebracht had. Er was meer eenheid in het Nederlandse volk gekomen. Christenen en humanisten hadden elkaar gevonden. Alom kwam een streven tot de opbouw van een betere samenleving tot uiting, ook in academische kringen, waar de belangstelling voor het openbare leven, vóór de oorlog in het algemeen gering, gegroeid was. Zou de Tweede Wereldoorlog dan werkelijk een cesuur betekenen of zou, over hem heen, toch de continuïteit de overhand hebben op de vernieuwende tendenties?

Ten slotte volgt hier een overzicht van de studenten en personeelsleden van de Landbouwhogeschool, die tijdens de Tweede Wereldoorlog hun leven verloren.

Op 10 mei 1940 sneuvelde bij Dubbeldam J.J.L. Geel en op 13 mei 1940 te Rhenen S.J. Boddé.

In mei 1942 werd J.J. Zomer gefusilleerd. In Engeland had hij de opdracht aanvaard om, na in Nederland, medio juni 1941, te zijn gedropt, als marconist de belangrijkste militaire gegevens, grotendeels afkomstig van spionagegroepen, door te seinen aan de Military Intelligence.⁹⁴

In juli 1942 werd D. van der Knaap gearresteerd. Hij had de mogelijkheid zijn vrijheid terug te krijgen. De kans dat een ander daardoor in groot gevaar zou komen was voor hem voldoende reden om te blijven zwijgen. Hij overleed op een der kerstdagen 1942 in Oraniënborg.

In november 1942 stierf M.A. Tinkelenberg in een concentratiekamp in Duitsland.

Bij een razzia op studenten op 6 januari 1943 naar aanleiding van het verdwijnen van het bevolkingsregister in Wageningen werden 20 studenten in gijzeling genomen en naar Vught gedeporteerd. Een van die studenten, G.A. Beerling, stierf daar aan een infectieziekte in februari 1943.

J.K.S. Anema had geweigerd de loyaliteitsverklaring te ondertekenen en dook onder in Friesland waar hij werkzaam was bij het gewapend verzet. Na de luchtlandingen bij Arnhem raakte hij betrokken bij de opvang van 'wapendroppings' door de geallieerden op de Veluwe. Gevangengenomen door de Duitsers, werd hij eind 1944 of begin 1945 gefusilleerd.

J.W. Schouten nam al in de winter van 1940-1941 als lid van een communistische sabotagegroep deel aan het actieve verzet. Op 7 mei 1943 kreeg hij de opdracht de spoorlijn Amersfoort-Kesteren bij Achterberg op te blazen om de Nederlandse militairen te verhinderen zich in Amersfoort te melden voor transport naar Duitsland. De lading ontplofte voortijdig en doodde hem.

R. Coenen die had geweigerd de loyaliteitsverklaring te tekenen, meldde zich wel in Ommen en werd tewerkgesteld in Duitsland. Hij overleed daar aan de gevolgen van een bedrijfsongeval in november 1943.

327

Op 6 september 1944 werd J.A. Steketee, redactielid van Cereales, gedood bij een beschieting van een trein in Sassenheim.

Op 17 september 1944 kwamen bij een bombardement in Wageningen en Ede om het leven H.A. Have (Ede), J.R. Snell en J. Seinstra (Wageningen).

In Duitse concentratiekampen stierven J. de Konink en N.G. Poelstra op respectievelijk 19 oktober 1944 en 12 december 1944.

Ph. Corts had niet getekend, maar had zich wel gemeld in Ommen om zijn ouders niet in moeilijkheden te brengen. Na zijn verloftijd was hij ondergedoken. Hij werd echter gearresteerd. Vanwege zijn onverzettelijke houding tegenover SS'ers werd hij mishandeld en ten slotte op 2 december 1944 vermoord.

Op 14 januari 1945 werd S. van Delden die zeer actief was geweest in het verzet in Velp gefusilleerd.

Op 8 februari 1945 stierf J.Th. Oudemans in een concentratiekamp in Duitsland. Hij werkte samen met Karel Verschuur (de zoon van de lector) om piloten te helpen bij hun ontsnapping.

Jhr. B.Ph. de Beaufort werd in november 1942 in Brussel gearresteerd wegens het over de grens helpen van joden. Hij werd gevangengezet in de Cellenbarakken van de Scheveningse strafgevangenis. Op 1 juli 1943 ontsnapte hij uit de ziekenafdeling. In september 1944 werd hij lid van de sabotagegroep van de Binnenlandse Strijdkrachten. In februari 1945, toen hij herkend werd, is hij bij zijn vlucht uit een raam gevallen en dodelijk gewond.⁹⁵

In februari 1945 stierf ir. J.B. Nijhoff aan een infectieziekte in het concentratiekamp Dachau. Nijhoff was onder meer betrokken bij de sabotage van de spoorwegen. De groep waarvan hij deel uitmaakte, was in het leven geroepen binnen de Communistische Partij Nederland, de CPN. Nijhoff werkte samen met de al genoemde J.W. Schouten, die het contact met de partijleiding onderhield.⁹⁶

Op 8 maart 1945 werd ir. E.P. Busscher gefusilleerd te Waalsdorp. Op vele plaatsen en op vele manieren heeft hij de bezetter bestreden. Ten slotte aanvaardde hij een verantwoordelijke functie bij de Binnenlandse Strijdkrachten.

Ir. W. Voorbeytel Cannenburg werd op 5 april 1945 vermoord in het concentratiekamp Oxerhof.

W.E. Langguth Steuwald werd eveneens op 5 april 1945 in het concentratiekamp Oxerhof vermoord.

A.A. Sybenga overleed op 6 april 1945 in het concentratiekamp Wöblin.

G. Fijn van Draad overleed op 19 mei 1945 in het concentratiekamp te Búdelsdorff; Fijn van Draad was de hoofdverspreider van het illegale blad *JE MAINTIENDRAI* in de provincie Zuid-Holland. Hij was ook betrokken bij de repatriëring van studenten uit Duitsland (Aussenministerium). Op 1 juni 1944 werd hij bij een controle op het station in Utrecht gearresteerd, omdat hij een enveloppe met kopieën van *JE MAINTIENDRAI* bij zich had. Hij werd veroordeeld tot tuchthuisstraf en stierf op 19 mei 1945 in Búdelsdorff aan een ernstige ziekte.

In 1945 stierven in Duitse concentratiekampen A.M.C. Dolk, J.H. Kremer (Neuengamme), mejuffrouw ir. Eltien Krijthe (Ravensbrück) en W.W. Tölke. Eltien Krijthe werd op 20 mei 1944 door de Duitsers gevangengenomen, omdat zij een radio bezat en in haar woning twee joden verborgen hield. Tölke heeft tal van onderduikers geholpen en was werkzaam op bijna elk ander gebied van de illegale strijd. Op 3 oktober 1944 deden de Duitsers een inval in zijn huis en namen hem mee naar Zwolle. Daarna ontbreekt ieder spoor.

Van het lot van de joodse studenten B. van Gelder, L. Meijer, J. Pinkhof en H. Sprecher is ons alleen bekend dat Pinkhof waarschijnlijk in Auschwitz is gekomen.

A.W. Suringar kwam, met zijn vader en jongste broer, tijdens het bombardement in november 1944 op het hoofdkwartier van de SD, Euterpestraat te Amsterdam, om het leven.

In maart 1944 lukte het aan J.C.M. Kerstiëns via Frankrijk en Spanje Engeland te bereiken. Hij ging onder dienst bij het Koninklijk Nederlands-Indisch leger. In maart 1946 is hij als militair in de Pacific omgekomen.

Behalve Eltien Krijthe en J.B. Nijhoff, wier namen wij al genoemd hebben, behoorde ook de joodse scheikundige dr. G. Berger, de amanuensis J. Houtlosser en C. van der Kraats, bediende, tot het personeel van de hogeschool. Berger werd 1 maart 1941 door de rijkscommissaris ontslagen, omdat hij een jood was. Over de wijze waarop Houtlosser en Van der Kraats om het leven zijn gekomen, valt niets met zekerheid te zeggen.⁹⁷

- 1 A.J. van der Leeuw, De universiteiten en hogescholen, in: *Onderdrukking en Verzet. Nederland in oorlogstijd*. Opstellen onder redactie van J.J. Bolhuis, C.D.J. Brandt e.a. (4 delen, Arnhem, 1941-1954), deel 3, pp. 301-337; J.C.H. Blom, *In de ban van goed en fout. Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland*, inaugurele rede Universiteit van Amsterdam, Bergen, 1983; passim; idem, *Verzet als norm*, rede gehouden ter gelegenheid van de nationale herdenking van het universitaire verzet, Leiden, 25 november 1985, p. 7.
- 2 Van der Leeuw, o.c., p. 303.
- 3 Idem, o.c., p. 306.
- 4 J. Presser, *Ondergang, de vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*, 's-Gravenhage, 1965, eerste deel, p. 30.
- 5 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 's-Gravenhage, 1968-1988, deel 1-13, 27 banden, deel 4, tweede helft, p. 758, populaire uitgave.
- 6 Presser, o.c., p. 31.
- 7 Abel J. Herzberg, *Kroniek der Jodenvervolging*, in: *Onderdrukking en Verzet*, deel 3, p. 46.
- 8 Presser, o.c., pp. 33-34.
- 9 Idem, o.c., p. 34.
- 10 Archief LU.
- 11 Presser, o.c., p. 38.
- 12 De Jong, o.c., deel 4, tweede helft, p. 800.
- 13 Archief LU.
- 14 S.C.J. Olivier, rede uitgesproken op den zeventienden September 1945 door den fd. rector magnificus der Landbouwhoogeschool, pp. 4-5; De Jong, o.c., deel 6, tweede helft, p.571, noot 3.
- 15 De Jong, o.c., deel 4, tweede helft, p. 789.
- 16 Van der Leeuw, o.c., pp. 308-317.
- 17 Idem, o.c., p. 314.
- 18 De Jong, o.c., deel 5, eerste helft, pp. 542-543.
- 19 *Lustrumalmanak USV 1950*, p. 69 en *Lustrumalmanak USV 1960*, pp. 10-31.
- 20 De Jong, o.c., deel 6, tweede helft, p. 566.
- 21 Van der Leeuw, o.c., pp. 321-322.
- 22 Uit de brief d.d. 27 maart 1942 van Li Grootenhuis aan Hepke de Boer. Ir. H. de Boer was zo vriendelijk mij deze ter inzage te geven.
- 23 De Jong, o.c., deel 6, tweede helft, pp. 567-569; Van der Leeuw, o.c., pp. 323-324.
- 24 *De Geus onder studenten*, nummer 14-15, November 1942.
- 25 Op verzoek van ir. S. Maso, destijds redactielid van *Cereales*, schreef (prof.dr.ir.) A.P.A. Vink, Wageningen eerste vertegenwoordiger in de Raad van Negen, 'Enkele persoonlijke herinneringen aan het studentenverzet'. De brief is in het bezit van ir. Maso.
- 26 *Hekaton, 1878-1978, Honderd jaar gedurfd leven*, Wageningen, 1978, pp. 179-180.
- 27 Olivier, o.c., p. 5.
- 28 Archief LU.
- 29 De Jong, o.c., deel 6, tweede helft, pp. 549-550.

- 30 Archief LU.
- 31 Olivier, o.c., pp. 6-7.
- 32 Archief LU; De Jong, o.c., deel 6, tweede helft, p. 576.
- 33 Olivier, o.c., p. 8.
- 34 Blom, o.c., p. 7.
- 35 Olivier, o.c., p. 8.
- 36 De Jong, o.c., deel 6, tweede helft, p. 713.
- 37 Idem, o.c., deel 6, tweede helft, p. 717.
- 38 Archief LU.
- 39 Ibidem.
- 40 De Jong, o.c., deel 6, tweede helft, p. 719.
- 41 Archief LU.
- 42 Ibidem.
- 43 Van der Leeuw, o.c., pp. 329-330; Blom, o.c., pp. 3-4.
- 44 Hans Bornewasser, *Katholieke Hogeschool Tilburg, deel I, 1927-1954, Baarn, 1978*, pp. 191-193.
- 45 Olivier, o.c., p. 8.
- 46 De Jong, o.c., deel 7, eerste helft, pp. 542 e.v.
- 47 Van der Leeuw, o.c., p. 331.
- 48 Bornewasser, o.c., p. 194.
- 49 Archief LU; De Jong, o.c., deel 7, eerste helft, pp. 544-545.
- 50 De Jong, o.c., deel 7, eerste helft, p. 544, noot 1.
- 51 Documentatie RIOD over de Landbouwhogeschool.
- 52 De Jong, o.c., deel 7, eerste helft, pp. 561-562.
- 53 Idem, o.c., deel 7, eerste helft, pp. 557-562 en *De Geus onder studenten*, numero 26, 15 Mei 1944.
- 54 Van der Leeuw, o.c., p. 332.
- 55 Olivier, o.c., p. 5.
- 56 Idem, o.c., pp. 8 e.v.
- 57 Archief LU.
- 58 *De Geus onder studenten*, nr. 23, 7 December 1943.
- 59 Blom, o.c., p. 8.
- 60 Archief LU.
- 61 De Jong, o.c., deel 6, eerste helft, pp. 476-487.
- 62 Archief LU.
- 63 Ibidem.
- 64 Olivier, o.c., p. 9.
- 65 Archief LU.
- 66 E.H. Kossmann met assistentie van W.F. Krul, *Winkler Prins Geschiedenis der Nederlanden. Deel 3. De Lage Landen van 1780-1970*, Amsterdam/ Brussel, 1977, pp. 267-286. In 1986 verscheen in twee delen, met een aanvulling tot 1980, van E.H. Kossmann *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België*. Het verschijnsel 'accommodatie' of 'aanpassing' behandelt hij in deel II, pp. 157 e.v.
- 67 S.Y.A. Vellenga, *De uitdaging van crisis en bezetting*, pp. 23-48, in: *Tussen ivoren toren*

- 68 Mededeling van ir. S. Maso, destijds redactielid van *Cereales*.
- 69 Olivier, o.c., p. 10.
- 70 Almanak Wageningsch Studentencorps 1946, p. 62.
- 71 Archief LU.
- 72 Olivier, o.c., pp. 10 e.v.
- 73 Archief LU.
- 74 Olivier, o.c., p. 13.
- 75 Archief LU.
- 76 Ibidem.
- 77 Ibidem.
- 78 Blom, o.c., p. 8.
- 79 Archief LU.
- 80 Ibidem.
- 81 De Jong, o.c., deel 7, eerste helft, p. 549.
- 82 Archief LU.
- 83 G.M.T. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger. De voedselvoorziening 1940-1945*, diss. Wageningen, Soest, 1985, pp. 413-415.
- 84 De Jong, o.c., deel 6, tweede helft, pp. 710-726.
- 85 *Cereales*, 1 Augustus 1945.
- 86 Zie het ingezonden stuk van P.C.D. Toxopeus, waarin de schrijver het voor Staf opneemt. *Ceres, het Orgaan van het Wageningsch Studentencorps*, 36 (1945), p. 12.
- 87 L. de Jong, *De bezetting*. Amsterdam, 1964, deel 4, pp. 34 e.v.
- 88 Katholieke Universiteit Nijmegen; 1923-1973, onder redactie van A.F. Manning, e.a., Bilthoven, 1974, pp. 238-253.
- 89 Archief LU.
- 90 *Biografisch Woordenboek van Nederland*, deel 3, Amsterdam, 1989, pp. 562-565. Van der Poel geeft hier een algemeen overzicht van Stafs carrière en behandelt daarin ook zijn voorzitterschap van de Commissie tot uitzending van landbouwers naar Oost-Europa (de Culano), dat door de illegaliteit scherp werd veroordeeld. Zie ook De Jong, o.c., deel 5, eerste helft, pp. 126-129 en deel 6, eerste helft, pp. 430-431.
- 91 Almanak Wageningsch Studentencorps 1946, pp. 108-109.
- 92 Rob Hagendijk o.c., pp. 88 e.v.
- 93 Almanak Wageningsch Studentencorps 1946, p. 109.
- 94 De Jong, o.c., deel 5, tweede helft, pp. 845, 850, 851, 897, 926, deel 9, tweede helft, pp. 849, 850, noot.
- 95 Idem, o.c., deel 8, tweede helft, pp. 262, 288 en 301.
- 96 Idem, o.c., deel 5, tweede helft, p. 785.
- 97 De gegevens over degenen die door de Tweede Wereldoorlog hun leven hebben verloren, zijn geput uit het archief LU, uit de Almanakken van het Wageningsch Studentencorps van 1946 en 1947, uit *Cereales* van 17 September 1945, No. 11, een enkele maal uit het werk van De Jong, en uit mededelingen van ir. S. Maso. Voor de volledige juistheid ervan kunnen wij niet instaan. In ieder geval zijn ze lacuneus. Op de gedenkplaat in de aula staan om ons onbekende redenen niet de namen van R. Coenen, J.C.M. Kerstiëns en W. Voorbeytel Cannenburg.

Bijlagen

333

LIJST VAN BESTUURDERS, HOOGLERAREN, LECTOREN EN EREDOCTORES

CURATOREN 1918-1945

J.Sibinga Mulder, 1918	dr. E. van Welderen Baron Rengers, 1927-1945
mr. H.F. Hesselink van Suchtelen, 1918-1923	mr. A.I.M.J. Baron van Wijnbergen, 1936-1945
jhr.mr. G.L.M.H. Ruys de Beerenbrouck, 1918-1923	ir. M.J. IJzerman, 1938-1943
F.B.Löhnis, 1918-1927	C. van den Bussche, 1939-1941
dr. H.J. Lovink, 1918-1938	dr.ir. F.E. Posthuma, 1939-1943
jhr.dr. S. van Citters, 1918-1939	
J.Th. Verheggen, 1923-1936	secretaris: mr. F. Florschütz, 1918-1946
J.M.A. Wynaendts van Resandt, 1923-1938	

LEDEN COLLEGE VAN HERSTEL 1945-1947

dr. J.W. Meyer Ranneft, 1945
ir. W. de Jong, 1945-1947
P.M. Tutein Nolthenius, 1945-1947
dr.ir. D.S. Huizinga, 1945-1947
secretaris: dr. A.E.H.R. Boonstra, 1945-1947

dr. J.H. Aberson, 1918-1919	ir. H.K.H.A. Mayer Gmelin, 1932-1933
dr. D. van Gulik, 1919-1920	dr. J.A. Honing, 1933-1934
dr. A. van Bijlert, 1920-1921	dr. D.L. Bakker, 1934-1935
dr. M.J. van Uven, 1921-1922	dr. W.C. Mees R.Azn., 1935-1936
dr. J.C. Kielstra, 1922-1923	dr. H.M. Quanjer, 1936-1937
dr.ir. S.C.J. Olivier, 1923-1924	ir. C. Broekema, 1937-1938
J. van Baren, 1924-1925	dr. J. Jeswiet, 1938-1939
ir. B. van der Burg, 1925-1926	dr. E. Reinders, 1939-1940
A. te Wechel, 1926-1927	ir. M.F. Visser, 1940-1941
ir. J.W. Dieperink, 1927-1928	ir. M.F. Visser, 1941-1942
dr.ir. N.L. Söhngen, 1928-1929	dr. W.C. Mees R.Azn., 1942-1943
dr. G. Grijns, 1929-1930	dr. W.C. Mees R.Azn., 1943-1944
ir. M.F. Visser, 1930-1931	dr. W.C. Mees R.Azn., sept. 1944-5 mei 1945
ir. J.H. Thal Larsen, 1931-1932	

HOOGLERAREN EN LECTOREN 1918 - 1945

categorie I: De basiswetenschappen

- De wiskunde
 - dr. M.J. van Uven (hoogleraar, 1918-1950) De wiskunde
- De natuurkunde
 - dr. D. van Gulik (hoogleraar, 1918-1935) De natuurkunde, meteorologie en klimatologie
 - dr. J.A. Prins (hoogleraar, 1936-1946) De natuurkunde, meteorologie en klimatologie
- De scheikunde
 - dr. S.C.J. Olivier (hoogleraar, 1918-1949) De scheikunde
 - dr. H.J.C. Tendeloo (lector, 1931-1937) De fysische en kolloidchemie (sinds 1932: de scheikunde)
 - dr. H.J.C. Tendeloo (buitengewoon hoogleraar, 1937-1945) De scheikunde
- De microbiologie
 - dr.ir. N.L.Söhngen (hoogleraar, 1918-1934) De microbiologie
 - dr. J. Smit (hoogleraar, 1936-1956) De microbiologie
- De plantkunde
 - dr. E. Giltay (hoogleraar, 1918-1922) De plantkunde
 - dr. E. Reinders (hoogleraar, 1923-1955) De plantkunde
- De staathuishoudkunde
 - mr.dr. A. Heringa (hoogleraar, 1918-1921) De staathuishoudkunde (de statistiek en het Nederlands agrarisch recht)
 - dr. W.C. Mees R.Azn. (hoogleraar, 1922-1946) De staathuishoudkunde (de statistiek en het Nederlands agrarisch recht)
- Het plantenfysiologisch onderzoek
 - dr. A.H. Blaauw (hoogleraar, 1918-1942) Bijzondere onderwerpen uit de plantenfysiologie
- De plantensystematiek

dr. J. Valckenier Suringar (hoogleraar, 1918-1925) *De toegepaste plantensystematiek en plantengeografie*

dr. J. Jeswiet (hoogleraar, 1925-1946) *De plantensystematiek, dendrologie en plantengeografie*

- *De dierfysiologie*

dr. G. Grijs (hoogleraar, 1921-1935) *De fysiologie der dieren*

dr. E. Brouwer (hoogleraar, 1939-1964) *De fysiologie der dieren*

- *De erfelijkheidsleer*

dr. J.A. Honing (hoogleraar, 1929-1949) *De algemene erfelijkheidsleer van plant en dier*

categorie 2: De voortbrenging van het agrarisch produkt

1) Het vakgebied plantenteelt

- *De plantenveredeling*

ir. C. Broekema (hoogleraar, 1923-1940) *De veredeling van landbouwgewassen*

dr.ir. J.C. Dorst (hoogleraar, 1941-1962) *De teelt en de veredeling van de landbouwgewassen*

- *De landbouwplantenteelt*

ir. H.K.H.A. Mayer Gmelin (hoogleraar, 1920-1945) *De landbouwplantenteelt*

- *De tropische landbouwplantenteelt*

dr. A. van Bijlert (hoogleraar, 1918-1925) *De tropische landbouwkunde, teelt van eenjarige gewassen en onderdelen van de technologie dier gewassen*

J.E. van der Stok (hoogleraar, 1925-1948) *Tropische landbouw*

- *De tuinbouwplantenteelt*

ir. A.M. Sprenger (hoogleraar, 1918-1947) *De algemene grondslagen van de teelt der tuinbouwgewassen*

2) Het vakgebied planteziektenkunde

- *De planteziektenkunde (met uitzondering van het dierkundig deel)*

dr. H.M. Quanjer (hoogleraar, 1918-1949) *De planteziektenkunde*

- *Het dierkundig deel van de planteziektenkunde*

dr. W.K.J. Roepke (hoogleraar, 1926-1953) *Het dierkundig deel der planteziektenkunde*

- *Bijzondere delen der planteziektenkunde*

dr. E. van Slogteren (buitengewoon hoogleraar, 1925-1953) *Bijzondere delen der planteziektenkunde*

3) Het vakgebied veeteelt

- *De veeteeltwetenschap*

dr. D.L. Bakker (hoogleraar, 1921-1946) *De veeteeltwetenschap*

4) Het vakgebied bodemkunde

- *De landbouwscheikundige tak*

J.H. Abersson (hoogleraar, 1918-1928) *De scheikunde en de bemestingsleer*

ir. J. Hudig (hoogleraar, 1929-1949) *De scheikunde en de bemestingsleer*

- *De agrogeologische tak*

J. van Baren (hoogleraar, 1918-1933) *De delfstof- en aardkunde*

dr.ir. C.H. Edelman (hoogleraar, 1933-1955) *De mineralogie, de petrologie, de geologie en de agrogeologie*

5) Het vakgebied cultuurtechniek

- De cultuurtechniek

ir. M.F. Visser (hoogleraar, 1918-1947) *(De landbouwwerktuigen), de afwatering van de bodem en de polderbemaling*

- Het landmeten en waterpassen

ir. J.W. Dieperink (hoogleraar, 1918-1934) *Het landmeten, het waterpassen en de geodesie*

A. Kruidhof (lector, 1936-1946) *Het landmeten en waterpassen*

6) Het vakgebied landbouwwerktuigkunde

- De landbouwtechniek

ir. M.W. Polak (lector, 1918-1947) *De werktuigkunde en het werktuigkundig tekenen*

ir. M.F. Visser (hoogleraar, 1918-1948) *De landbouwwerktuigen, (de afwatering van de bodem en de polderbemaling)*

- De landbouwarchitectuur

H.J. van Houten (lector, 1919-1949) *De landbouwarchitectuur*

336

categorie 3: De verwerking van het agrarisch produkt

Het vakgebied voedingsmiddelen

- De kennis en de bereiding van voedingsmiddelen

dr.ir. R. Verschuur (lector, 1918-1946) *Hoofdstukken uit de technologie*

- De zuivelbereiding en de melkkunde

ir. B. van der Burg (hoogleraar, 1918-1949) *De zuivelbereiding en de melkkunde*

categorie 4: De mens- en maatschappijwetenschappen

- De landhuishoudkunde

ir. S. Koenen (hoogleraar, 1918-1922) *De landhuishoudkunde*

dr.ir. G. Minderhoud (hoogleraar, 1927-1959) *De landhuishoudkunde*

- Staathuishoudkunde, statistiek en Nederlands agrarisch recht

mr.dr. H.W.C. Bordewijk (hoogleraar 09.03.1918-22.06.1918) *De rechts- en staatswetenschappen*

mr.dr. A. Heringa (hoogleraar, 1918-1921) *De staathuishoudkunde, de statistiek en het Nederlands agrarisch recht*

dr. W.C. Mees R.Azn. (hoogleraar, 1921-1946) *De staathuishoudkunde, de statistiek en het Nederlands agrarisch recht*

- Koloniaal staatsrecht en strafrecht, Indische landhuishoudkunde en Indisch agrarisch recht

mr. J.C. Kielstra (hoogleraar, 1918-1933) *Het koloniaal staatsrecht en strafrecht, de Indische landhuishoudkunde en het Indisch agrarisch recht*

mr. A. Neijtzell de Wilde (buitengewoon hoogleraar, 1935-1939) *De koloniale landhuishoudkunde en het Indisch agrarisch recht*

N.B:

- Van 1938 tot en met 1942 werd het Nederlands-Indisch staats- en strafrecht gegeven door de docent mr.dr. H.Westra (hoogleraar te Utrecht) en van 1945 tot en met 1959 door de docent mr. J.E.Jonkers (hoogleraar te Leiden).
- Neijtzell de Wilde werd opgevolgd door de docent dr. J.W.Meyer Ranneft (1941-1942), die in 1942, waarschijnlijk om politieke redenen, niet werd benoemd. In 1946-1947 (vóór de komst van prof.dr.ir. E.de Vries) werden de koloniale landhuishoudkunde en het Indisch agrarisch recht gegeven door de Rotterdamse hoogleraar G.L. Gonggrijp als docent.
- De volkenkunde van Nederlands-Indië en de Indische talen
T.J. Bezemer (hoogleraar, 1918-1939) *De volkenkunde van Nederlands-Indië en de Indische talen*

categorie 5: De mens in het agrarisch (en urbaan) milieu

- De tuinarchitectuur en de tuinkunst

H.F. Hartogh Heys van Zouteveen (lector, 1918-1935) *De tuinarchitectuur en de tuinkunst*

- De tuinarchitectuur, de tuinkunst en het tuinbouwkundig handtekenen

dr.ir. J.T.P. Bijhouwer (lector, 1939-1946) *De tuinarchitectuur, de tuinkunst en het tuinbouwkundig handtekenen*

N.B:

- Van 1935 tot 1939 was dr. Bijhouwer docent in de tuinarchitectuur en de tuinkunst

categorie 6: De bosbouwwetenschappen

- De houtteelt, bosbescherming en bosgeschiedenis

S.P. Ham (hoogleraar, 1918-1933) *De houtteelt, bosbescherming, beheersleer en geschiedenis van het Indische bosbeheer*

ir. J.H. Jager Gerlings (hoogleraar, 1933-1947) *De bosbouw (d.w.z. de houtteelt en bosbescherming buiten de tropen en de geschiedenis van de bosbouw van de gematigde luchtstreken, v.d.H.)*

- De houtmeetkunde, bosrenterekening en bosbedrijfsregeling

dr. A.H. Berkhout (hoogleraar, 1918-1921) *De houtmeetkunde, bosrenterekening en bosbedrijfsregeling*

dr. H.A.J.M. Beekman (hoogleraar, 1921-1947) *De houtmeetkunde, bosrenterekening en bosbedrijfsleer. Per 08.03.34 werden de houtteelt en bosbescherming in de tropen aan de leeropdracht toegevoegd*

- De bosexploitatie, de boshuishoudkunde en de Indische bosgeschiedenis

A. te Wechel (hoogleraar, 1918-1948) *De bosexploitatie en de boshuishouding. Per 08.03.34 werd de Indische bosgeschiedenis aan de leeropdracht toegevoegd*

- Bijzondere leerstoel, ingesteld door de stichting "Fonds ten behoeve van de opleiding van suiker-geëmployeerden"

dr. J.M. Geerts (bijzonder hoogleraar, 1931-1944) *De cultuur van het suikerriet*

EREDOCTORES

- 16.12.1918 F.E. Posthuma†
- 16.12.1918 P. van Hoek†
- 17.11.1921 L. Brockema†
- 20.09.1926 A.E. Mayer†
- 23.03.1928 H. de Vries†
- 14.05.1928 S. Leefmans†
- 13.11.1928 J.H. Aberson†
- 09.03.1938 Jhr. S. van Citters†
- 27.10.1938 B. Sjollema†

LIJST VAN ILLUSTRATIES

- 1 J. Kops, 1765-1849.
- 2 Dr. W.C.H. Staring, 1808-1877.
- 3 Prof.dr. M. Salverda, 1840-1886.
- 4 Dr. Otto Pitsch, 1842-1939.
- 5 C.J.M. Jongkindt Coninck, 1834-1885.
- 6 Prof.dr. J. Ritzema Bos, 1850-1928.
- 7 Jean Paul Stricker, 1854-1928.
- 8 Leerlingen van de Landbouwschool voor een van de gebouwen op Duivendaal (1886).
- 9 Leerlingen van de Rijkslandbouwschool poserend voor het hoofdgebouw (\pm 1887).
- 10 Groepsportret van leerlingen van de Tuinbouwschool met (zittend) hun docenten Valckenier Suringar (l.) en Cattie (1899).
- 11 A.J. van Schermbeek, 1855-1915, leraar in de houtteelt en cultuurtechniek.
- 12 De gebouwen van de afdeling Landbouwschool op Duivendaal.
- 13 P. van Hoek, 1865-1926.
- 14 Dr. H.J. Lovink, 1866-1938.
- 15 Practicum plantkunde (\pm 1914) onder leiding van dr. E. Giltay.
- 16 Botanisch practicum (kruisingsproeven) in de tuin achter het hoofdgebouw (\pm 1911).
- 17 Groepsfoto van het personeel van de Rijkslandbouwschool [1909].
- 18 Prof. Quanjer, 1879-1961.
- 19 Feestelijke bijeenkomst in hun 'kroeg' van leden van de Vereniging Landbouwsociëteit Ceres (\pm 1912).

- 20 Schema van de ontwikkeling van de Wageningse onderwijsinrichtingen, 1873-1918.
- 21 Jhr. S. van Citters, President-Curator 1918-1939.
- 22 Groepsportret na afloop van de ontvangst op het stadhuis van Wageningen ter gelegenheid van de opening van de Landbouwhogeschool; in het midden vooraan Prins Hendrik.
- 23 Practicum (begin jaren twintig).
- 24 Machine voor 'molbuisdrainage', waarmee reeds in 1930 proeven werden genomen.
- 25 Practicum plantkunde in het hoofdgebouw (1928).
- 26 Professor G. Minderhoud, hoogleraar in de landhuishoudkunde van 1927 tot 1960.
- 27 Programmaboekje voor de activiteiten bij het vijftig-jarig bestaan van het rijkslandbouwonderwijs.
- 28 De onthulling van het standbeeld 'de Zaaier' (1926).
- 29 A.H. Berkhout, gekarikaturiseerd door zijn collega, de tekenleraar L. Raemaekers.
- 30 Groepsportret van alle professoren, ter gelegenheid van de erepromotie van prof.dr. L. Broekema (1921).
- 31 Prof.dr. G. Grijns, 1865-1944.
- 32 Professor Quanjer (staand bovenaan de trap) met het personeel van zijn laboratorium.
- 33 J.H. Aberson, 1857-1935.
- 34 Groepsportret van personeel en studenten van het Laboratorium voor tuinbouwplantenteelt, met vooraan in het midden professor Sprenger (1930).
- 35 Laboratorium voor plantenfysiologisch onderzoek.
- 36 Voorzijde van het Laboratorium voor tuinbouwplantenteelt.
- 37 Bezoek van H.M. de Koningin in verband met de overdracht van de Aula (1935).
- 38 De hulppaula op Duivendaal, afgebrand in 1972.
- 39 Plattegrond van Wageningen (1939).
- 40 'Eerstejaarsdonderjool' (1917).
- 41 Race tussen de Senaatsvier en de Kandidatencommissie van het WSC; op de achtergrond het botenhuis van Argo (1933).
- 42 Viering van het 9de lustrum in de bovenzaal van de sociëteit van het WSC in de Boterstraat (1923).
- 43 Activiteiten van de nuldejaars tijdens de groentijd van het WSC (1931).
- 44 Prof.dr.ir. S.C.J. Olivier, 1879-1961.
- 45 Propagandistisch vlugschrift van het Studentenfront (1941).
- 46 Toestemming van de bezetter tot een gesprek met de 'Geiselhäftling' prof. Tendeloo (1942).
- 47 Circulaire van de rector magnificus gericht tot de studenten, betreffende de loyaliteitsverklaring (1943).
- 48 Aanbieding van een nieuwe ambtsketen van de rector door het WSC (1945); de oude was tijdens de bezetting verloren gegaan.
- 49 Eerste proclamatie van het college van herstel (1945).
- 50 Brief van minister S.L. Mansholt aan mr. F. Florschütz, secretaris van het college van curatoren (1946).
- 51 De Geus onder studenten (1944).

- ill. nrs. 2 - 6, 8 - 10, 12 - 19, 21 - 22, 24 - 31, 33, 35 - 39, 42, 44 - 49 en 51: Historische Verzameling
Landbouwwuniversiteit
- ill. nrs. 23, 34, 40 - 41 en 43: Archief Wageningse Studentenvereniging Ceres
- ill. nr. 1: Bibliotheek L.U., afdeling speciale collecties
- ill. nr. 7: Hekaton, 1878-1978 Honderd jaar gedurfd leven, 1978, p. 46
- ill. nr. 11: A.J. Spierings, Het Mastbos en het werk van Houtvester Van Schermbeek, 1990, p. 2
- ill. nr. 20: H.K. Roessingh, Schets van het ontstaan van de Landbouwhogeschool te Wageningen,
Bijdragen en Mededelingen Gelre deel LXVIII (1974/1975), p. 191
- ill. nr. 32: fotocollectie Fytopathologie (L.U.)
- ill. nr. 50: Archief Landbouwwuniversiteit, inv.nr. 2170

Het is niet mogelijk gebleken de makers op te sporen van alle in dit boek gebruikte illustraties en foto's. Mochten daardoor kopijrechten niet zijn voldaan, dan gelieven de rechthebbenden zich tot de uitgever te wenden.

REGISTER VAN PERSOONSNAMEN

- Aberson, J.H. 66, 76-77, 83, 87, 89, 130, 132,
 134, 162, 164-165, 218, 226-228, 239-240, 249,
 333, 335, 338
 Amersfoort, J.P. 59
 Andreae, D.J. 45-46, 59-60, 85
 Anema, J.K.S. 327
 Arriëns, Th.E.H. 154, 271
 Bakker, D.L. 188, 200, 221, 265, 305-306, 315,
 334-335
 Baren, J. van 89, 94, 180, 218, 230, 245, 249,
 254, 334-335
 Beaufort, B.Ph. de 327
 Beekman, H.A.J.M. 202, 247, 291, 304, 316,
 337
 Beerling, G.A. 293, 327
 Begram, W.C.M. 36
 Beijerinck, M.W. 64, 66-67, 76, 134-135
 Bemmelen, J.M. van 47
 Bennet, J.A. 30
 Berger, G. 282, 328
 Berkhout, A.H. 66, 76, 87, 92, 130, 142, 213-
 214, 217-218, 337
 Berns, H.M. 74
 Bezemer, T.J. 87, 93, 218, 337
 Bijhouwer, J.T.P. 337
 Bijlert, A. van 87-88, 94, 218, 236, 334-335
 Bilderdijk, W. 16
 Blaauw, A.H. 214
 Blink, H. 24, 131, 142, 144, 217, 219
 Boddé, S.J. 326
 Boeke, J. 47
 Boer, T. de 230
 Bolkestein, G. 299, 318
 Bolland, G.J.P.J. 211
 Boon Mesch, A.H. van der 30
 Boon Mesch, G.J. van der 30
 Boonstra, A.E.H.R. 314-315, 333
 Bordewijk, H.C.W. 131, 133, 144, 156, 195,
 218-219, 336
 Bornewasser, J.A. 301, 330
 Bos, D. 106, 117
 Bos, H. 65, 76

Bos, P.R. 65
 Braak, M. ter 229
 Broekema, C. 220, 239, 246, 273, 334-335
 Broekema, L. 49, 65, 76, 85, 93, 116, 129, 134, 142, 214-215, 218, 338
 Brouwer, E. 248, 272, 297, 335
 Brouwer, Joh. 229
 Buis, J. 24
 Burg, B. van der 76, 134, 144, 176, 196, 218, 241, 247, 334, 336
 Burlet, H.M. de 292-293, 300, 302
 Bussche, C. van den 333
 Busscher, E.P. 328
 Cappelle, H. van 89
 Cattie, J.Th. 85, 87
 Christiansen, F.C. 324
 Citters, S. van 158-160, 162-163, 193, 196-197, 199-201, 203, 208, 210, 216, 315, 333, 338
 Clercq, C.E. de 75
 Cleveringa, R.P. 281, 283
 Coenen, R. 302, 327, 331
 Cohen, I.B. 24, 196-197
 Copijn, J. 102
 Cort van der Linden, P.W.A. 150
 Corts, Ph. 327
 Dam, J. van 85, 278
 Daniël 13, 23, 31
 Deckers, L.N. 199, 260
 Deken, A. 29
 Delden, S. van 327
 Deure, A. van der 187
 Deventer, C.Th. van 126
 Dieperink, J.W. 135, 145, 187-188, 205, 207-208, 218, 241, 334, 336
 Dojes, R.P. 110
 Dokkum, J.D.C. van 239
 Dolk, A.M.C. 328
 Donath, W.F. 223
 Dorgelo, H.B. 300
 Dorp, E.C. van 195, 198
 Dorst, J.C. 335
 Drion, H. 281, 285
 Duhamel du Monceau, H.-L. 16
 Edelman, C.H. 304, 306-308, 336
 Eeden, F. van 204
 Ehrenfest, P. 230
 Eijkman, Chr. 222-223, 272
 Elema, J. 133, 144, 217, 219
 Emma, koningin-moeder 161
 Engelen, C. van 16, 24
 Enklaar, E.C. 32
 Estienne, Ch. 12
 Eyk, W.B.J. van 80-81, 93, 99
 Faber, J. 207
 Falise, A. 51, 76, 193
 Faubel, A.F.L. 203-204
 Ferf, A. 118
 Fijn van Draad, G. 328
 Florschütz, F. 161, 197, 200-201, 209, 291-292, 315-316, 333
 Fock, D. 162
 Geel, J.J.L. 326
 Geerdinck, J.A. 323
 Geerts, J.M. 308, 317, 338
 Geertsema, J.H. 45
 Gelder, B. van 328
 Gelder, G.H. 288
 Giltay, E. 66, 76, 87, 89, 120, 218, 334
 Gimbrère, E.G.J. 299-300
 Goeman Borgesius, H. 100
 Goltz, Th. von der 130
 Gonggrijp, G.L. 290, 337
 Gorkom, K.W. van 57
 Grijns, G. 200, 209-210, 212, 219, 222-223, 246-248, 272, 334-335
 Groen, J. van der 13
 Groen, M. 156, 191, 271
 Grootenhuis, J.A. 286, 329
 Gulik, D. van 88, 94, 165, 218, 245, 249, 334
 Gunning, J.W. 67
 Hall, F.A. van 31
 Hall, H.C. van 30
 Ham, S.P. 134, 144, 218, 272, 337
 Haringhuizen, J. 218-219, 241
 Harinxma thoe Slooten, D.J.A. van 161
 Hartog, H.M. 41, 272
 Hartogh Heys van Zouteveen, H.F. 87, 180, 214, 219, 241-242, 337

- Hasselt, F. van 281
 Heemskerk, J. 55, 107
 Heijmans, G. 230
 Hendrik, prins 161-162, 164,
 Heringa, A.H. 194, 196, 219, 309, 334, 336
 Herzberg, A. 279, 329
 Hesselink van Suchtelen, H.F. 158-159, 162,
 196-198, 213, 216, 333
 Hessing, J. 209-212
 Himmler, H. 278
 Hirschfeld, H.M. 320, 322
 Hitler, A. 294, 322
 Hoek, P. van, 50, 75, 77, 93-94, 100-104, 109,
 112-118, 120-122, 125, 128, 137, 142-143, 145,
 158-160, 162, 172, 212, 214, 216-217, 271, 338
 Hoekstra, K.A. 219
 Hoff, J.H. van 't 67
 Hoffman, B.W. 20
 Honigh, C. 57, 59
 Honing, J.A. 219-220, 267, 297, 334-335
 Hoogewerff, S. 135
 Hopkins, F.G. 223
 Houten, H.J. van 336
 Houtlosser, J. 328
 Hudig, J. 77, 304, 335
 Huizinga, D.S. 30, 50, 153-154, 271, 313-314,
 333
 Huizinga, J. 30, 50, 153-154, 271, 313-314, 333
 Ide, A.C. 86, 93, 215, 219
 IJsselstein, H.A. van 191, 196, 199, 240, 244
 IJzerman, M.J. 333
 Jager Gerlings, J.H. 291, 337
 Jansen, B.C.P. 223
 Janssen, J. 274
 Jeswiet, J. 292, 296-297, 308-311, 317, 334-335
 Jong, J. de, aartsbisschop 299
 Jong, L. de 279, 281, 329, 331
 Jong W. de, 314, 333
 Jongkindt Coninck, C.J.M. 61-63, 65, 69-75,
 79, 81
 Jonkers, J.E. 337
 Kakebeke, J. 162
 Kan, J.B. 193
 Kapteyn, J.C. 230
 Kerstiëns, J.C.M. 328, 331
 Kielstra, J.C. 185, 195-197, 199, 203-204, 219,
 230, 334, 336
 Kleijnhof van Enspijk, C.F. 30
 Knaap, D. van der 326
 Knel, J. 43
 Koenen, S. 87, 117, 130-131, 143-144, 195-197,
 218, 336
 Koker, F.C.W. 43
 Koning, P. 87
 Koningsberger, V.J. 283
 Konink, J. de 327
 Kooiman, H.N. 239
 Kops, J. 19-24, 27-29, 31, 50, 214
 Kors, J.A.A.M. 260
 Kossmann, E.H. 312, 330
 Kraats, C. van der 328
 Kremer, J.H. 328
 Krijthe, E. 328
 Kruidhof, A. 188, 336
 Kruyt, H.R. 283
 Kuyper, A. 105-108, 111, 113-114, 149
 Kuysten, A.M. 219
 Kühn, J. 41
 Laar, J.J. van 211
 Lagerwerff, J.V. 289
 Lako, S. 49, 65, 76, 87, 136, 145
 Laman Trip, W. 239
 Langguth Steuerwald, W.E. 328
 Lauremberg, P. 13
 Leefmans, S. 338
 Leeuw, A.J. van der, 329
 Leeuw, G. van der, 319
 Lenting, L.E. 44
 Liebault, J. 12
 Liebig, J. 23, 32
 Limburg, J. 135, 155, 158, 300
 Loghem, J.J. van 219
 Lookeren Campagne, C.J. van 88
 Louwes, S.L. 320-324
 Lovink, H.J. 50, 77, 102-104, 109, 111-119,
 134-135, 142, 149, 196-197, 208, 216, 333
 Löhnis, F.B. 81, 93, 99-100, 104, 142, 158, 161-
 162, 164, 196-197, 199, 208, 213-217, 333

Luns, J.M.A.H. 261
 Mackay, D.J. 42, 45
 Maltha, D.J. 25, 214, 272
 Mansholt, S.L. 315-316, 319-321, 324, 326
 Marez Oyens, J.C. de, 103, 109-110, 113-114
 Maris, R. 144, 270, 273-274
 Martinet, J.F. 29, 50
 Marx, K. 196
 Mayer, A. 63, 75-76, 87, 89, 94, 132-133, 211, 214, 216, 219-220, 238, 245, 317, 334-335, 338
 Mayer Gmelin, H.K.H.A. 76, 89, 94, 132, 211, 216, 219-220, 238, 245, 317, 334-335
 Mees R. Azn., W.C. 198, 292, 309, 317, 334, 336
 Meester, Th.H. de 113
 Meijer, L. 328
 Metzelaar, W.C. 68
 Meyer Ranneft, J.W. 290, 314, 320, 333, 337
 Meyers, J.W. 290
 Minderhoud, G. 175-176, 186, 271, 291, 304, 336
 Molkenboer, B.C. 204, 260
 Moormann, F. 303
 Mulder, G.J. 216
 Mulder, L. 54, 59, 86
 Muller, J.F. 17, 21, 28, 128
 Mussert, A.A. 191, 267, 284, 294, 310-311
 Napoleon I 19
 Nauta, D. 299
 Neijtzell de Wilde, A. 336-337
 Nieschulz, O. 294
 Nijhoff, J.B. 286, 327-328
 Nijland, P. 13
 Nilsson-Ehle, H. 216, 220
 Nolens, W.H. 199
 Noort, L.P.D. op ten, 278, 292, 294, 307-308
 Olivier, S.C.J. 77, 132, 144, 218, 229, 245, 266, 280, 282-283, 290, 294, 303, 307-308, 313-314, 326, 329-331, 334
 Oppenheimer, F. 196-197
 Oranje, J. 302
 Oudemans, J.Th. 327
 Pelt Lechner, A.A. van, 84, 93, 127-128
 Pesch, F.J. van, 49, 54, 59, 63, 65, 75, 84
 Pinkhof, J. 76, 328
 Pitsch, J.O.F. 42-43, 45-47, 49, 51, 53-54, 59, 63, 72, 75, 214, 216, 219-220
 Plemper van Balen, B.A. 219
 Pleyte, Th.B. 161
 Poelstra, N.G. 327
 Polak, M.W. 219, 282, 336
 Ponse, H. 21-22
 Pos, H.J. 229
 Posthuma, F.E. 137, 150-151, 153-154, 157-159, 161, 163-164, 167, 214, 216-217, 219, 231, 258, 282, 291, 333, 338
 Presser, J. 278-280, 329
 Prins, A.M. 85
 Prins, J.A. 281, 306-308
 Quanjer, H.M. 75, 131-132, 144, 218, 224-226, 232, 242, 272, 305, 334-335
 Rabel, D. 13
 Raemaekers, L. 87, 93, 213
 Ramaer, H. 216, 219
 Rambonnet, J.J. 162
 Ranitz, C.J.A. de 93, 192, 271-272
 Rauter, H.A. 278, 294, 300-301, 321
 Reilingh Dzn, W. 133
 Reimers, H.C. 66, 87, 216-219
 Reinders, E. 65, 175, 334
 Reinders, G. 49, 65, 76
 Reith, J.F. 223, 272
 Renesse, J. van 66
 Riel, H.F. van, 187-188
 Rijn, J. van 45
 Ritzema Bos, J. 43, 46, 63-65, 67, 72, 75, 80-81, 87, 93, 99, 131, 133, 142, 214, 218, 232, 242
 Rodengate Marissen, J.Z. ten 86, 93
 Roepke, W.K.J. 219, 225, 232-236, 273, 308, 335
 Romein, J. 229
 Romme, C.P.M. 261
 Rousseau, J.-J. 14
 Ruys de Beerenbrouck, Ch.J.M. 204
 Ruys de Beerenbrouck, G.L.M.H. 158, 333
 Salverda, M. 39-43, 45-47, 49-51, 53-55, 61-62, 67, 72, 75, 80, 104
 Sauckel, F. 294, 322

- Schermebeck, A.J. van, 87, 89, 93, 134-135
 Schermerhorn, W. 188, 228
 Schimmelpenninck, G.J.A. 162
 Schimmelpenninck van der Oye, A.J. 45, 51
 Schmidt, F. 278, 293-294
 Scholten, P. 64, 131, 279, 281
 Schoock, M. 13
 Schouten, J.W. 327
 Schroeder van der Kolk, J.L.C. 89
 Schwarz, H. 278, 287
 Schweizer, A. 282
 Seinstra, J. 327
 Serrurier, J.F. 32
 Seyffardt, H.A. 294
 Seyss-Inquart, A. 277-278, 295, 298
 Sibinga Mulder, J. 74, 77, 154, 158, 162-164
 172, 196, 213-217, 333
 Siczek, C.J. 74, 100-102, 142
 Siegenbeek, M. 30
 Sirks, M.J. 315
 Sjollema, B. 272, 338
 Sloet tot Oldhuis, B.W.A.E. 74
 Slogteren, E. van, 225, 335
 Smit, J. 144, 280, 282, 308, 334
 Snell, J.R. 327
 Snouck Hurgronje, A.M. 279
 Söhngen, N.L. 77, 135, 145, 200-201, 208-209,
 218, 230, 242-244, 250, 334
 Spanjer, A. 196-198
 Sprecher, H. 328
 Sprenger, A.M. 135, 145, 205, 215, 218, 234,
 236-238, 242, 273, 290, 306-308, 335
 Springer, L.A. 87, 91, 93-94
 Staf, C. 321, 324
 Stahel, G. 225, 232
 Staring, W.C.H. 32, 34-35, 37-39, 41-47, 49-51,
 53, 59, 62, 74-75, 77, 214
 Steenberghe, M.P.L. 246
 Steketee, J.A. 327
 Stevens, K. 12
 Stok, H.E. van der 335
 Stok, J.E. van der, 236, 335
 Stokar, W. von 278
 Strick van Linschoten, P.H.A.J. 20
 Stricker, J.P. 67, 77, 87, 130, 217, 239
 Suringar, A.W. 86, 88, 93-94, 208-209, 218,
 310, 328, 335
 Swart, J.R. 210
 Sybenga, A.A. 328
 Tak van Poortvliet, J.P.R. 99
 Talma, A.S. 115-118, 148-150
 Telders, B.M. 280
 Tendeloo, H.J.C. 144, 266, 290, 306-308, 334
 Thaer, A.D. 23, 31-32
 Thal Larsen, J.H. 185-186, 200-201, 208, 210-
 211, 219, 228, 230, 238, 245, 272, 334
 Thorbecke, J.R. 33-35, 37-38, 41-45, 50-51, 53-
 54, 104-105
 Tienstra, J.M. 188
 Tinkelenberg, M.A. 326
 Tölke, W.W. 328
 Trienekens, G.M.T. 321, 331
 Tull, J. 15-16
 Tutein Nolthenius, P.M. 66, 314, 333
 Uilkens, J.A. 20, 29-30, 50
 Uven, M.J. 133, 144, 162, 196, 203, 205, 210,
 218, 229-231, 250, 260, 270, 272-273, 308, 313,
 315-316, 334
 Valckenier Suringar, J. 86, 88, 93-94, 208-209,
 218, 310, 335
 Veegens, J.D. 113
 Veldhorst, A.D.M. 248
 Venema, H.J. 311
 Verheggen, J.Th. 204, 333
 Verschuur, K. 327
 Verschuur, R. 219, 336
 Verschuur, T.J. 199
 Versteeg, W.S.A. 162
 Veth, B. 140
 Vink, A.P.A. 289, 329
 Visser, J.Th. de, 109, 199, 228
 Visser, M.F. 76, 136, 145, 186, 218, 280, 291,
 334, 336
 Voestermans, P. 261, 274
 Vogelsang, W. 205, 230
 Voorbeytel Cannenburg, W. 328, 331
 Voorst tot Voorst, J.J.G. van 162
 Vreede, D. 45

Vries, H. de 338
Vries E. de 337
Waals, J.D. van der 67
Wechel, A. te, 134-135, 144, 162, 195, 219,
291, 334, 337
Welderen Rengers, E. van, 292
Wellensiek, S.J. 145, 238, 273
Welter, Ch.J.I.M. 250
Went, F.A.F.C. 231
Wertheim, J. 43
Westerdijk, J. 142, 163
Westra, H. 337
Wicherink, J.W. 265
Wieder, F.C. 128, 164, 217, 239
Wijnbergen, A.I.M.J. van 162, 282, 333
Wilhelmina, koningin 161
Willem I, koning, 28-29, 76, 154
Wimmer, F. 278, 281, 298
Wttewaal, G. 30, 50
Wynaendts van Resandt, J.M.A. 333
Young, A. 15-16
Zande, K.H.M. van der, 158, 162, 217
Zomer, J.J. 266, 281, 294, 318, 325-326
Zwikker, K. 266